

LIETUVOS
LITERATŪROS
ANTOLOGIJA

.....
1795–1831
.....

KLASICIZMAS
PREROMANTIZMAS

LIETUVOS
LITERATŪROS
ANTOLOGIJA

.....
1795–1831
.....

KLASICIZMAS
PREROMANTIZMAS

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA
2014

Sudarė ir parengė Brigita Speičytė

P. K. Bogušo *Traktatą* parengė Reda Griškaitė

Vertė:

Vladas Braziūnas, Irena Daugirdaitė, Birutė Jonuškaitė,
Regina Koženiauskienė, Vilius Litvinavičius, Kornelijus Platelis,
Brigita Speičytė, Eugenijus Žmuida

Recenzavo:

doc. dr. Dalia Čiočytė

doc. dr. Darius Kuolys

ISBN 978-609-459-302-4

© Brigita Speičytė, 2014

© Vilniaus universitetas, 2014

Turiny

PRATARMĖ . . . 10

Brigita Speičytė VĖLYVOSIOS APŠVIETOS LITERATŪRA
LIETUVOJE 1795–1831 . . . 12

ŠVIEČIAMOJO KLASICIZMO LITERATŪRA

Poezija

Vertė Regina Koženiauskienė

Józef Morelowski TREN I . . . 48

Juozapas Moreliovskis I ELEGIJA

Rajmund Korsak WIERSZ O PRÓŻNOŚCI ŚWIATA . . . 51

Raimundas Korsakas EILĖS APIE PASAULIO TUŠTYBĘ

Euzebiusz Słowacki WIERSZ NA JANA RUSTEMA... . . . 53

Euzebijus Slovackis EILĖS JONUI RUSTEMUI...

Wiersze znalezione po śmierci Euzebiusza Słowackiego... . . . 53

Eilės, rastos po Euzebijaus Slovackio mirties...

Tekla Wróblewska DO SNU . . . 54

Teklė Vrublevska MIEGUI

Antoni Gorecki	HYMN DO BOGA O ZACHOWANIE WOLNOŚCI . . . 55
Antanas Goreckis	HIMNAS DIEVUI APIE LAISVĒS IŠSAUGOJIMĄ ŠMIERĆ ZDRAYCY OYCZYZNY . . . 56 TĒVYNĒS IŠDAVIKO MIRTIS WOŁY FOLWARCZNE . . . 60 DVARO JAUČIAI ZERA . . . 60 NULIAI
Leon Unicki	WIERSZ ZA LUDEM . . . 61
Leonas Unickis	EILĒS LIAUDIES GARBEI
Ignacy Szydlowski	DOBROCZYNNOŚĆ . . . 65
Ignotas Šidlovskis	LABDARYSTĒ FRASZKI I EPIGRAMATA . . . 72 MAŽMOŽIAI IR EPIGRAMOS
Franciszek Zatorski	TRIOLETY . . . 75
Pranciškus Zatorskis	TRIOLETAI
	 Proza: nenaudėlių satyra <i>Vertė Brigita Speičytė</i>
[Anonimas]	SKELBIMAS . . . 78
[Jokūbas Šimkevičius]	RAGANŲ LIŽĒ . . . 83
[Jokūbas Šimkevičius]	KELIONĒ ANT RAGANŲ LIŽĒS . . . 84
[Anonimas]	ANTROJI KELIONĒ ANT RAGANŲ LIŽĒS . . . 87
[Jokūbas Šimkevičius]	KELIONĒS ANT RAGANŲ LIŽĒS TĘSINYS . . . 90
[Mykolas Balinskis]	GELEŽINĒ SKRYNIA SU RANKRAŠČIAIS . . . 93
[Andrius Sniadeckis]	DYKINĒTOJO-FILOSOFO IŠKYLA GRINDINIU . . . 96

[Andrius Sniadeckis] DYKINĖTOJO-FILOSOFO IŠKYLA GRINDINIŲ. *Tęsinys* . . . 103

[Mykolas Balinskis] APEY ISZKAŁBA SUDYNE MOKSŁAS . . . 108

Drama

Euzebijus Slovackis MINDAUGAS, LIETUVOS KARALIUS . . . 115

Vertė Irena Daugirdaitė ir Brigita Speičytė

ŽEMAIČIŲ KULTŪRINIO SĄJŪDŽIO RAŠTAI

Pranciškus Ksaveras TRAKTATAS APIE LIETUVIŲ TAUTOS

Bogušas IR KALBOS PRADŽIĄ . . . 176

Vertė Brigita Speičytė

Antoni Klementt NAŁOGU MOŹNA POZBYĆ SIĘ . . . 208

Antanas Klementas YDINGŲ ĮPROČIŲ GALIMA ATSIKRATYTI

Vertė Regina Koženiauskienė

[Anonimas] BAUBLIS . . . 212

BAUBLYS

Vertė Regina Koženiauskienė

FILOMATŲ KŪRYBA

Poezija

Adam Mickiewicz JUŹ SIĘ Z POGODNYCH NIEBIOS . . . 222

Adomas Mickevičius JAU NUO GIEDRO DANGAUS

Vertė Kornelijus Platelis

[PIEŠŅ] . . . 226

[DAINA]

Vertė Kornelijus Platelis

[JAMBY POWSZECHNE] . . . 227

[JAMBAI VISIEMS]

Vertė Kornelijus Platelis

Tomasz Zan SZCZEŚLIWY, KOGO CNOTA... . . . 233
Tomas Zanas LAIMINGAS, KĄ DORYBĖ...
Vertė Vladas Braziūnas

NERYS . . . 235

NERIS

Vertė Vladas Braziūnas

TRYOLETY . . . 242

TRIOLETAI

Vertė Vladas Braziūnas

Publicistika, draugijos dokumentai

Adomas Mickevičius PASTABOS APIE DIZMOS BONČOS TOMAŠEVSKIO
„JOGAILIADĄ“ . . . 244
Vertė Brigita Speičytė

PASTABOS APIE DŪMAS . . . 253

Vertė Eugenijus Žmuida

Juozapas Ježovskis KVALIFIKACINIS RAŠTAS . . . 255
Vertė Eugenijus Žmuida

PENKIOLIKA ELGESIO TAISYKLIŲ . . . 257

Vertė Brigita Speičytė

**PREROMANTIZMO IMPULSAI:
GOTIKINĖ IR ISTORINĖ PROZA**

Ona Radvilaitė Mostovska	MANO PRAMOGOS. SKAITYTOJUI . . . 262 <i>Vertė Brigita Speičytė</i>
	PILAITĖS VAIDUOKLIS . . . 264 <i>Vertė Brigita Speičytė</i>
	MATILDA IR DANILA . . . 276 <i>Vertė Brigita Speičytė</i>
	ASTOLDA . . . 289 <i>Vertė Brigita Speičytė</i>
Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė	BARBORA RADVILAITĖ . . . 305 <i>Vertė Vilius Litvinavičius</i>
Feliksas Bernatavičius	PAJAUTA, LIZDEIKOS DUKTĖ, ARBA LIETUVIAI XIV AMŽIUJE . . . 322 <i>Vertė Birutė Jonuškaitė</i>
	APIE AUTORIUS . . . 351

Pratarmė

Ši vėlyvosios Apšvietos Lietuvos literatūros antologija skirta visų pirma studijoms atverti lietuvių kalba neskelbtą XIX amžiaus pradžios literatūrinį palikimą. Dėl to elektronine forma čia pristatoma spaudai rengiamos dvitomės *Antologijos*, apimančios ir lietuviškus tekstus, dalis – nauji vertimai iš lenkų ir prancūzų kalbų. Bendroji *Antologijos* idėja – praktiškai sumažinti šio laikotarpio studijose vėliau įsitvirtinusį ir įsisenėjusį atstumą tarp skirtingomis kalbomis parašytų Lietuvos literatūros tekstų. Atstumo būta, bet ne tokio, kokį mums sukūrė laiko nuotolis. Dėl to *Antologijos* „Įvade“ siekta pristatyti visą literatūrinę epochos panoramą, išryškinti skirtingų literatūros reiškinių sąsajas ir analogijas, kartu aptarti ir čia skelbiamus daugiausiai lenkiškus, ir kituose leidiniuose prieinamus lietuviškus tekstus – Žemaičių kultūrinio sąjūdžio poeziją, preromantizmo kūrybą.

Tekstai *Antologijai* atrinkti, laikantis tokiams leidiniams įprasto reprezentatyvumo principo. Pastarasis suvoktas ne tik kaip nulemtas teksto meninės kokybės ir kultūrinio poveikio, bet ir to, ką patys amžininkai laikė reprezentatyviais dalykais. Pavyzdžiui, Ignotas Šidlovskis, ilgainiui beveik pamirštas rašytojas, anuomet laikytas pagrindiniu Vilniaus poetu klasicistu; savu metu ganėtinai populiaru buvo Antano Goreckio, Raimundo Korsako kūryba. Kita vertus, epochos vaizdas nebūtų išsamus ir be paraštinių, nuošalės reiškinių, tokių kaip moterų kūryba (T. Vrublevska), saloninė poezija (P. Zatorskis), mažiau žinomų, bet svarbiomis savo epochos temomis rašiusių autorių (J. Moreliovskis, L. Unickis). Jų kūryba liudija vieno ar kito literatūrinio reiškinių, sąmoningumo elementų paplitimo mastą.

Šis elektroninis leidinys yra skirtas literatūros istorijos studijoms, tad ir tekstai pateikiami, laikantis bendrojo kultūrinės epochos ir jos literatūros kryptių bei žanrų modelio, tačiau išskiriami saviti to meto kultūros reiškiniai, tokie kaip Žemaičių kultūrinis sąjūdis, Filomatų draugija. Šiuo atveju, siekiant atspindėti tų reiškinių savitumą, nesilaikoma žanrinio principo, ir šalia grožinės literatūros tekstų skelbiami moksliniai ar publicistiniai – žemaičių kultūrinę veiklą išjudinęs Pranciškaus Ksavero Bogušo traktatas, filomatų pranešimai, skaityti posėdžiuose, recenzijos. Pažymėtina, kad Žemaičių kultūrinis sąjūdis čia reprezentuojamas minimaliai, kadangi didžiuma

jo tekstų parašyta ir skelbta lietuvių kalba, o į *Antologiją* tuo tarpu pateko vienas dar neskelbtas Antano Klemento eilėraštis – ne tiek specialiai susijęs su žemaičių kultūrine veikla, kiek įdomus šio autoriaus rankraštiniams tekstams būdingomis autobiografinėmis detalėmis, atskleidžiantis tipišką XVIII a. bajoro gyvenimo būdą ir savivoką.

Poezijos tekstai pateikiami dvejopai – ir originalo kalba (paraidiniai perrašai iš nurodytų šaltinių), ir poetiniai vertimai; prozos, dramos – tik vertimai. Vienintelis eiliuotas kūrinys – Euzebijaus Slovackio tragedija „Mindaugas, Lietuvos karalius“ – perteikta filologiniu vertimu. Poetinių tekstų pabaigoje nurodomi publikacijos metai, jei laužtiniuose skliaustuose – parašymo metai. Tekstus lydi dalykiniai komentarai, vienu kitu atveju aiškinami kalbinės raiškos dalykai, neat-sispindintys vertime. Skyrelių pabaigoje nurodyti skelbiamų tekstų šaltiniai. Leidinį užbaigiančiame skyriuje „Apie autorius“ skaitytojai gali susipažinti su trumpomis *Antologijoje* skelbiamų rašytojų biogramomis ir pagrindinėmis nuorodomis tolesniam skaitymui.

Sudarytoja

Vėlyvosios Apšvietos literatūra Lietuvoje 1795–1831

Napis, którym spowite usnęło znaczenie...

Użraśas, kuriuo suvystyta užsnūdo reikšmė...

ADOMAS MICKEVIČIUS, „Popas w Upicie“ („Sustojimas Upytėje“), 1825

Kam teko gyventi vėlyvosios Apšvietos epochoje Lietuvoje, galėtų pasakyti kaip poetas Antanas Strazdas (1760–1833): „mano gyvenimą nuolat lydėjo revoliucijos“¹. Abiejų Tautų Respublikos padalijimai, Didžiosios Prancūzijos revoliucijos ir Amerikos nepriklausomybės karo atgarsiai, Tado Kosciuškos sukilimas, „napoleonmetis“ (1812 m. Prancūzijos–Rusijos karas), galiausiai 1830–1831 m. sukilimas – visi šie įvykiai, politiniai, socialiniai visuomenės sukrėtimai, kurių pakaktų šimtmečiui, išsitemo viename žmogaus amžiuje. Šį metų pažymėjo ir reikšmingą pėdsaką Vakarų istorijoje palikusi meno revoliucija – romantizmo literatūros proveržis su George'o Gordono Byrono (1788–1824), Adomo Mickevičiaus (1798–1855), Aleksandro Puškino (1799–1837), Victorio Hugo (1802–1885) kūryba. Tad vėlyvosios Apšvietos epocha – skirtingų politinių, socialinių, kultūrinių projektų, kūrybinių pasaulėvaizdžių sankirtos laukas, kuriame kristalizavosi XIX amžiaus Europos modernizacijos² linkmės.

Šios epochos Lietuva – buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės, po trečiojo ATR padalijimo įjungtos į Rusijos imperiją. XIX a. I pusėje ši teritorija oficialiai vadinta Vilniaus, Gardino ir Minsko gubernijomis, tačiau kasdienėje krašto gyventojų sąmonėje tai tebebuvo Lietuva

1 Antanas Strazdas, *Giesmė apie siratas*, parengė ir vertė Vytautas Vanagas, Vilnius: Vaga, 1974, p. 80.

2 Modernizacija – luominės visuomenės transformacija į modernią, kurios pagrindas – autonomiškas individas; šiam procesui būdinga progreso vertės dominavimas tradicijos ir paveldo atžvilgiu, mokslinio pasaulėvaizdžio įsivyravimas, keičiantis religinės sąmonės ir paveldėtų papročių vaidmenį asmens ir visuomenės gyvenime.

su jos istoriniais regionais³. Literatūrinis gyvenimas Lietuvoje šiuo laikotarpiu telkėsi kultūros centre – Vilniuje su Vilniaus universitetu, jo akademinė bendruomenė ir Juozapo Zavadzčio leidykla, spauda, draugijomis, spaustuvėmis, kavinėmis ir salonais. Vilnius jungė daugiakultūrę krašto visuomenę ir jos kūrybines bei organizacines iniciatyvas; buvusios Respublikos kraštuose jis palaikė ir kultūrinio bendrumo atmosferą – pavyzdžiui, per Vilniaus universiteto mokslininkų kontaktus su Varšuvos mokslo bičiulių draugija (1800–1832), švietimą lenkų kalba, knygų leidybą, spaudą.

Intensyviausi Lietuvos kultūrinio ir literatūrinio gyvenimo metai išsitenka mažiau nei dešimtmetyje tarp 1815–1825-ųjų, kai kraštas atsigavo po Napoleono karų ir 1814–1815 m. Vienos kongresas, sužadinęs politinius Lietuvos visuomenės lūkesčius⁴, įtvirtino tam tikrą politinę pusiausvyrą Europoje. Lietuvos visuomenė, puoselėjusi krašto kultūrinio savarankiškumo vizijas, dėjo viltis į Rusijos imperatoriaus Aleksandro I liberalumą, o 1803 m. reformuotas Vilniaus universitetas, išlaikęs ir įgyvendinęs dar Edukacinės komisijos suformuluotus krašto švietimo nuostatus, garsėjo savo mokslo darbais bei intensyviu akademinio gyvenimu, išugdė didelių ambicijų profesinės inteligentijos kartą (filomatai ir Žemaičių kultūrinio sąjūdžio jaunuomenė). Vilniuje kultūros, literatūros, mokslo naujienų erdvę kūrė laikraščiai *Dziennik Wileński (Vilniaus dienraštis, 1805–1806, 1815–1830)*, *Tygodnik Wileński (Vilniaus savaitraštis, 1815–1822)* – pastarasis įsteigtas žymaus Vilniaus universiteto profesoriaus Joachimo Lelevelio (Joachim Lelewel,

3 Tamara Bairauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija*, t. 8, d.1: *Devynioliktas amžius: Visuomenė ir valdžia*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 37. Tiesa, Minsko gubernija (ypač į amžiaus pabaigą) Lietuvos regionui buvo priskiriama su išlygomis, kai kurie autoriai linkę ją šlieti prie Baltarusijos (ar Baltosios Rusios – Mogiliavo ir Vitebsko gubernijų žemių). 1843 m. nuo Vilniaus gubernijos buvo atidailinta Kauno gubernija, apėmusi didžiąją dalį anksčiau šiam administraciniam vienetui priklausiusių etninių lietuvių žemių.

XIX a. pr. etninę Lietuvą sudarė du kultūriniai regionai, išlaikę buvusio etnopolitinio savitumo tradiciją LDK – Lietuva ir Žemaitija, t. y. „tikroji Lietuva“ ir buvusi Žemaičių kunigaikštystė, kurių ribaėjo ties Nevėžio upe. Etnografinė „aukštaičio“, „aukštaitijos“ sąvoka tuo metu nebuvo vartojama, ji pirmąkart pasirodė XIX a. viduryje Simono Daukanto kultūros istorijoje *Būdas senovės lietuvių, kalbėnų [t. y. aukštaičių] ir žemaičių* (1845).

4 Vienos kongreso nutarimu iš Napoleono įkurtos Varšuvos kunigaikštystės dalies buvo sudaryta Lenkijos karalystė, personaline unija susieta su Rusijos imperija, turinti atskirą konstituciją, patvirtintą imperatoriaus. Nemaža Lietuvos bajorijos – politinės lietuvių tautos – puoselėjo viltis prisijungti prie Lenkijos, kuri buvo išlaikiusi politinę autonomiją (kitaip nei Lietuva Rusijoje). Anot istorikų, „[ž]lugus vilčiai susijungti su autonomine, konstitucine Lenkijos karalyste, Lietuvoje sustiprėjo antirusiškos, anticarinės nuotaikos, jaunimas, ypač universitetinis, ėmėsi konspiracinės veiklos“ (Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 68).

1786–1861). Buvo bendradarbiaujama ir su Lenkijos spauda, ja domimasi ir į ją reaguojama (*Pa-miętnik Warszawski – Varšuvos dienoraštis*, 1809–1810, 1815–1823; *Dziennik Warszawski – Varšuvos dienraštis*, 1825–1829). Būtent Varšuvos ir Vilniaus spaudoje užsimezgė vadinamoji klasikų diskusija su romantikais⁵. Aktyvios viešosios veiklos bendrajam labai poreikį, tarpusavio išsipareigojimo ir bendradarbiavimo entuziazmą liudija intensyvus to meto draugijų gyvenimas – mokslinių (Medicinos, nuo 1805), akademinių (Filomatai, 1817–1823, Spindulingieji, 1820, Filaretai, 1820–1823), religinių-etinių (masonai, 1776–1822), socialinių-kultūrinių (Labdarybės, 1807–1864; Spaudos, 1818–1822), literatūrinių (Nenaudėlių, 1817–1822)⁶. Spaudoje ir draugijose buvo aktyviai svarstomi ir socialiniai – valstiečių padėties – klausimai; 1817 m. Vilniaus bajorų seimelis išskėlė baudžios panaikinimo idėją, tik jai nepritarė imperijos valdžia⁷. Šis laikotarpis baigėsi Vilniaus universiteto slaptųjų studentų organizacijų išaiškinimo byla 1823–1824 m., kurioje buvo apkaltinta daugiau nei šimtas asmenų; dvi dešimtys aktyviausių studentų buvo ištremta iš Lietuvos, iš Universiteto pašalintas ne vienas perspektyvus, studentų mėgstamas mokslininkas (istorikai Lelevelis, I. Danilavičius, filosofas J. Goluchovskis, teologijos profesorius M. Bobrovskis). Tuo metu tai buvo stambiausias studentų politinis procesas Europoje⁸, romantinėje Mickevičiaus dramoje *Vėlinės* (III d., Paryžius, 1832) pakylėtas iki mito, išreiškusio visos buvusios Respublikos istorinę lemtį. Rusijos imperijos valdžia susidorojo su perspektyvia krašto jaunuomenės karta, kurią subrandino prasitęsusi Respublikos reformų energija, labiausiai susitelkusi Vilniaus universitete – ši talentingų ir ambicingų žmonių karta buvo nusiteikusi imtis politinės ir kultūrinės lyderystės, neparankios imperijai. Studentų procesas užbaigė sąlygiškai liberalų imperatoriaus Aleksandro I valdymo laikotarpį (1801–1825), po kurio ėmė vis labiau stiprėti imperijos unifikuojanti, rusifikacinė politika, kursčiusi ir Lietuvos visuomenės revoliucines nuotaikas. Vėlyvoji Apšvieta kultūrinėje Lietuvos ir Lenkijos atmintyje įsitvirtino kaip legendinė Vilniaus universiteto klestėjimo ir ankstyvojo romantizmo polėkių epocha. Šie legenda tapę reiškiniai savo ištakomis siekia XVIII a. – vėlyvosios Apšvietos epochos žmonės Lietuvoje „dar tebegyveno kalbinėmis ir

5 Lenkų literatas Kazimierz Brodziński (1791–1835) 1818 m. *Varšuvos dienoraštyje* paskelbė rašinį „Apie klasiškumą ir romantiškumą“ („O klasyczości i romantyczości“), į šią publikaciją 1819 m. *Vilniaus dienoraštyje* atsiliepė buvęs VU rektorius Jonas Sniadeckis (Jan Śniadecki, 1756–1830) su straipsniu „Apie klasiškinius ir romantinius raštus“ („O pismach klasycznych i romantycznych“; žr. Janas Sniadeckis, *Raštai: Filosofijos darbai*, vertė ir parengė Romanas Plečkaitis, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 99–118).

6 Žr. Juozas Girdzijauskas (red.), *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, Vilnius: LLTI, 2001, p. 63–69.

7 Žr. Tamara Bairašauskaitė, *Lietuvos bajorų savivalda XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius: LLI, 2003, p. 141–158.

8 Mečislovas Jučas et al., *Vilniaus universiteto istorija 1803–1940*, Vilnius: Mokslo, 1977, p. 31.

apskritai kultūrinėmis prieš padalijimus sukauptomis atsargomis⁹. Tasai, anot Česlovo Milošo, Respublikos gyvenimas po mirties užbaigė du šimtmečius trukusį Lenkijos–Lietuvos valstybės gyvavimą ir atvėrė naują istorijos laikotarpį, kuriame nepalankiomis politinėmis aplinkybėmis formavosi senosios Respublikos modernios tautos, kristalizavosi naujos kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo formos.

Klasicizmo stilius Lietuvos kultūroje

XVIII a. II pusėje Abiejų Tautų Respublikoje literatūrinė kūryba buvo glaudžiai susieta su visuomenės reformavimo iniciatyvomis, veikė kaip reikšmingas tikrovės pertvarkymo būdas, angažavimosi viešiesiems visuomenės reikalams forma, politinio aktyvumo išraiška. Apšvietos literatūra turėjusi įveikti Baroko epochai būdingą Respublikos kultūrinio ir literatūrinio gyvenimo fragmentaciją, bajoriškos kultūros lokalumą ir izoliuotumą, iš naujo susisaistyti su Europos kultūrinėmis tradicijomis, visų pirma Antikos paveldu. Šiuos Apšvietos epochos poreikius labiausiai atitiko estetinė klasicizmo doktrina ir literatūros stilius, įgijęs valstybinės kultūros programos rangą – ją kūrė ir palaikė aplink karalių Stanislovą Augustą Varšuvoje susitelkę literatai (A. Naruševičius, I. Krasickis, S. Trembeckis ir kt.), ji buvo propaguojama spaudoje, įgyvendinama teatro scenoje¹⁰. Taigi klasicizmo stiliaus ideologinis pagrindas – valstybės stiprinimo, visuomenės pertvarkymo programa – lėmė kultūros centralizacijos tendencijas. XVIII a. Respublikos klasicizmo literatūros ir kultūros centras buvo karaliaus dvaras Varšuvoje, o XIX a. pradžios Lietuvoje tokiu centru tapo Vilniaus universitetas. Po valstybės žlugimo šios literatūrinės krypties oficialų pobūdį toliau palaikė švietimo sistema: klasicizmo estetika dominavo Vilniaus universiteto ir mokyklų literatūrinio bei filologinio lavinimo programose, literatūriniam mokymui skirtuose poetikos bei retorikos vadovėliuose (P. N. Golianskis, *Apie iškalbą ir poeziją*, Varšuva–Vilnius, 1776–1808).

Kultūros centralizacijos vaidmenį atliko ir spauda – periodika bei knygų leidyba, kūrusi atsvarą Baroko epochoje klestėjusiai ir kalbamu metu gyvavusiai rankraštinėi literatūros sklaidos terpei. Jai priklauso *Antologijoje* skelbiami Juozapo Moreliovskio (Józef Morelowski, 1777–1845), Raimundo Korsako (Rajmund Korsak, 1767–1817) eilėraščiai, pasirodę spaudoje po autorių mirties.

9 Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, vertė Almis Grybauskas, Algis Kalėda, Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 125.

10 Teresa Kostkiewiczowa, *Klasycaizm, sentymentalizm, rokoko: Szkice o prądach literackich polskiego Oświecenia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979, s. 28.

Korsako eilės sklido ir rankraštiniu būdu¹¹. Tipiški rankraštinės kultūros literatai buvo vyresnės kartos Žemaičių kultūrinio sąjūdžio veikėjai, savo eiles rašę tradicinėse bajorų namų knygose (*silva rerum*): pvz., išliko XVIII–XIX a. sandūroje sudarytas Antano Klemento (1756–1823) trijų tomų „Mano veikalėlis“ („Dzielko moje“), skirtas vien paties autoriaus eilėms, daugiausiai proginėms, dienoraštinėms (žr. Klemento „Ydingų įpročių galima atsikratyti“ šioje *Antologijoje*), ir Dionizo Poškos (1754–1830) „Bitelė Baublyje“ („Pszczółka w Baublu“, XIX a. pr.) – rankraštinis Poškos bei kitų autorių tekstų almanachas, pildytas ne vieno asmens.

Poreikis viešinti savo tekstus, išeiti iš rankraštinės apyvartos lokaliuose bendruomenėse po draug su klasicistine poetika yra būdingas jaunesnės kartos Žemaičių kultūrinio sąjūdžio literatų kūrybai ir veiklai, ypač raiškus Simono Stanevičiaus (1799–1848) darbuose. Spaudos vertė, jos kultūrinė būtinybė, norint sutelkti lietuvių skaitytojų ir rašytojų bendriją, programiškai išsakyta jo ir Kristijono Donelaičio pasakėčių rinkinio *Šešios pasakos* (1829) „Prakalboje“: tik „iš garso“ žinomi rašytojai, kurių raštų niekur neįmanoma gauti, kaip dera dorybingiems žmonėms, netrokšta „teisingos šlovės ir tuščio garso šio pasaulio“, bet neviešindami savo tekstų, „slėpdami savo darbus, didžiųjų mokslams Žemaičių žemės atneša iškadą“¹².

Palaikoma universitetinių literatūros studijų bei spaudos, formavosi ir literatūrinė kritika, aptariamam metu jau įgijusi nemažą skaitančiosios bendruomenės autoritetą. Vilniaus universiteto studentai sekė literatūros aktualijas, kritiškai į jas reagavo (žr. Mickevičiaus recenziją apie D. B. Tomaševskio poemą *Jogailiada* 1818–1819 m. šioje *Antologijoje*; minėtina Stanevičiaus ir Donelaičio pasakėčių rinkinio *Šešios pasakos* įvadas „Prakalba“, kuri taip pat turi aktualiosios literatūros kritikos elementų). Vadovėlinė klasicizmo teorija vėlyvosios Apšvietos laikotarpiu įgijo nemažą nacionalinės literatūros istorijos bruožų, išryškėjo literatūros kanono formavimo tendencijos. Vilniaus universiteto literatūros profesorius Pilypo Nerijaus Golianskio (Filip Neriusz Golański, 1753–1824) vadovyje *Apie iškalbą ir poeziją* klasicistinė literatūros teorija iliustruojama ne tik Antikos, bet ir lenkų literatūros autorių pavyzdžiais. Lietuviško literatūros kanono paieškos akivaizdžios ir minėtoje *Šešių pasakų* rinkinio pratarinėje.

Klasicizmo stilius Lietuvoje meniškiausiai išsiskleidė Lauryno Gucevičiaus architektūros kūriniuose, kurie XVIII–XIX a. sandūroje Vilniaus miestovaizdžiui suteikė ryškių klasicistinių akcentų (Vilniaus rotušė, 1799; Vilniaus Arkikatedra, 1801). Po valstybės žlugimo keitėsi ir

11 Eilėraščio „Apie pasaulio tuštybę“ variantą į savo rankraštinę knygą „Bitelė Baublyje“ buvo nusirašęs D. Poška.

12 Simonas Stanevičius, *Raštai*, parengė Jurgis Lebedys, Vilnius: Vaga, 1967, p. 42–43.

ideologinė šio stiliaus motyvacija: jis sietas nebe su stiprios valstybės idealu, o su meno ilgaamžiškumo užtikrinama kultūros tverme (anot lotyniškos sentencijos, išverstos iš senovės graikų gydytojo Hipokrato aforizmų – *Ars longa, vita brevis*: „Menas ilgaamžis, gyvenimas trumpas“). Klasicizmo stilius, kuris rėmėsi tūkstantmete Antikos tradicija, atitiko žlugusios Respublikos visuomenės poreikį praradus valstybę išlikti savita tautine-kultūrine bendrija Europos civilizacijoje erdvėje. Išlikimo, išsigelbėjimo iš katastrofos motyvas simboliškai žymi klasicistiniu stiliumi perstatytos Vilniaus Arkikatedros architektoniką: frontono timpaną puošia italų skulptoriaus Tommaso Righio horeljefas „Nojaus auka“, vaizduojantis išsigelbėjusių iš tvano žmonių padėkos auką. *Antologijoje* skelbiamoje Moreliovskio „Elegijoje“, rašytoje galutinio valstybės padalijimo metais, senosios Respublikos likimas lyginamas su Troja, o jos piliečiai simboliškai gretinami su Enėju, kuris, pagal Vergilijaus poemą *Eneida*, išsigelbėjo iš sugriautos tėvynės, ir jam buvo lemta padėti naujos valstybės pamatus. Išlikimo, tvermės motyvu apibendrinta ir Lietuvos poeto Pranciškaus Sokolo-Šahino odė, sukurta perstatytos Vilniaus Arkikatedros pašventinimo proga (paskelbta 1804), kurią į lietuvių kalbą išvertė Poška: „Kas ant pietuvo pražuvo, tai ant šiaurės yra“¹³ (t. y. Antikos menas, „pražuvęs“ Europos pietuose, atgimė jos šiaurėje – „Ant bažnyčios katedralnos Vilniuje...“). Pasinaudojęs antikine „šimtabalsio garso“ topika, perimta greičiausiai iš Vergilijaus *Eneidos*, lietuvių tautos išlikimo „pražuvime“ džiaugsmą savo odėje „Šlovė žemaičių“ išsakė ir Stanevičius¹⁴. Taigi vėlyvosios Apšvietos epochoje kurti klasicizmo stiliumi reikė susisaistyti su Europos civilizacija, tęsti žlugusios valstybės Apšvietos kultūros tradiciją, įsiamžinti laiko patikrintomis meninėmis formomis.

Minėta, jog XVIII a. klasicizmas, susietas su politine valstybės reformų programa, Abiejų Tautų Respublikoje veikė kaip kultūros centralizacijos priemonė, tačiau žlugus valstybei ir šiam stiliumi praradus politinį užnugarį, unifikuojantis klasicizmo vaidmuo, visoje Respublikos teritorijoje palaikantis lenkų kalba kuriamos bendros kultūros reikšmę, susilpnėjo. Po padalijimų Lenkijos ir Lietuvos valstybei subyrėjus į atskirus kultūrinius regionus skirtingose imperijose, išryškėjo buvusios Respublikos politinės tautos nevienalytiškumas, išcentriniai kultūros raidos procesai. Jei XIX a. pradžioje klasicizmo stilius buvo vertinamas kaip prarastos valstybės kultūrinės tradicijos tąsa, būdas išlikti tauta be valstybės, to meto Lietuvos visuomenei iškilo esmingas klausimas – kokia tauta, kokios kultūrinės tradicijos bendrija? Lietuvos bajorų – politinės tautos – sąmoningumą

13 Dionizas Poška, *Raštai*, sudarė Vincas Laurynaitis, parengė Dominykas Urbas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 69.

14 Stanevičius, *op. cit.*, p. 65, žr. URL: http://www.šaltiniai.info/files/literatura/LF00/Simonas_Stanevičius_Pasakos.LF2700.pdf

veikė tradicinė politinio, istorinio solidarumo su Lenkijos karalyste nuostata, tačiau XIX a. pradžioje išlikti atskira tauta be valstybės pareiškė valią ir LDK, visų pirma buvusios Žemaičių kunigaikštystės lietuvių bajorų šviesuomenė. XIX a. pradžioje Pranciškaus Ksavero Bogušo (1746–1820) traktato *Apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią* (1808) idėjų, Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio (1754–1838) veiklos¹⁵ paskatintas susidomėjimas lietuvių kalba, jos norminimo problemomis, Lietuvos istorija, kraštotyra, lietuvių literatūrine kūryba – istorijoje įvardijama lituanistiniu arba Žemaičių kultūriniu sąjūdžiu¹⁶. Nuoroda į žemaičius susijusi su aplinkybe, kad viena centrinių sąjūdžio figūrų buvo Žemaičių vyskupas, o sąjūdžio dalyviai buvo kilę iš Žemaičių bajorijos ar laisvųjų valstiečių (kaip Poška, S. Valiūnas, Stanevičius, S. Daukantas, Kaj. Nezabitauskis ir kt.). Tačiau šių „mokyty žemaičių“ kultūrinės aspiracijos nesiribojo siaurai suprantamu Žemaitijos regionu, jų veikla buvo esmingai susijusi su vėlyvosios Apšvietos klasicizmo kultūros kultūros centru – Vilniaus universitetu. Šis sąjūdis išreiškė pirmuosius lietuvių nacionalinės kultūros kūrimo impulsus¹⁷, atitiko bendrąją epochos tendenciją buvusios Respublikos žemėse „krašto pažinimą sieti su patriotinių aspiracijų ugdymu“¹⁸.

15 Juozapas Arnulfas Giedraitis, tapęs Žemaičių vyskupu 1802 m., ėmėsi svarbių iniciatyvų, kaip ir garsusis jo protėvis iš žymios Lietuvos didikų giminės, XVI a. Žemaičių vyskupas, Mikalojaus Daukšos ir Motiejaus Strijkovskio globėjas Merkelis Giedraitis. Jam skatinant ir dalyvaujant XIX a. pradžioje buvo rengiama lietuviška bažnytinė literatūra – 1806 m. Vilniuje išleistas keleto kunigų parengtos *Lietuviškos evangelijos* ir 1816 m. ten pat – visas Naujasis Testamentas *Naujas Įstatymas Jėzaus Kristaus*. Vyskupas šiam darbui sutelkė vertėjų dvasininkų grupę, įtraukė ir du pasauliečius – Leoną Uvainį bei Dionizą Pošką kaip gerus lietuvių kalbos mokovus. Vyskupas pasižymėjo ir savo reikalavimu Žemaičių vyskupijos kunigams mokėti ir vartoti lietuvių kalbą, steigti lietuviškas parapines mokyklas, tačiau jo lituanistiniai interesai nebuvo vien pastoracinio pobūdžio. Antanas Klementas, pasivadavdamas Konstantino Sirvydo žodynu, 1810 m. parašė eiliuotą pasveikinimą kunigaikščiui su vardinėmis „Donis priedero“, ir ta proga sudėjo vieną pirmųjų lietuvių bendrinės kalbos poreikį išsakančių poetinių „traktatų“ – su šiomis idėjomis kreipėsi į vardavininką kaip neabejotiną lituanistinių reikalų globėją ir autoritetą.

16 Šio sąjūdžio chronologiniais riboženkliais laikytini 1808 m. – Pranciškaus Ksavero Bogušo *Traktato apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią* paskelbimo data – ir šį judėjimą nutraukęs 1830–1831 m. sukilimas. „Lituanistinio sąjūdžio“ terminą pasiūlė vienas pirmųjų šio laikotarpio lietuvių literatūros ir kultūros tyrėjų Vincas Maciūnas (Vincas Maciūnas, *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautyra*, Kaunas: Varpas, 1939; II leid.: Vilnius, 1997). Vėlesnėje istoriografijoje plačiau vartojamas „žemaičių kultūrinio sąjūdžio“ terminas, kadangi šio sąjūdžio dalyvių veikla nesiribojo vien moksliniais, siaurai pažintiniais interesais, kuriuos implikuoja „lituanistikos“ sąvoka (apimanti lietuvių kultūros visumos mokslą: lietuvių lingvistiką, literatūrologiją, istoriją).

17 Dėl tokių aplinkybių siūlomas ir tiesiog „lietuvių sąjūdžio“ („ruch litewski“) terminas; plg. Paweł Bukowiec, *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej*, Kraków: Universitas, 2008, s. 260.

18 Aldona Prašmantaitė, *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*, Vilnius: Diemedis, 2000, p. 222.

Tad vėlyvosios Apšvietos Lietuvoje klasicizmo stilius įgijo skirtingas kultūrinės išraiškas – jis būdingas ir XIX a. pr. Vilniuje lenkiškai savo kūrybą skelbusiems poetams, tokiems kaip Ignatas Šidlovskis (Ignacy Szydlowski, 1793–1846), Leonas Unickis (Leon Unicki XVIII a. pab.– po 1821), Antanas Goreckis (Antoni Gorecki, 1787–1861), ir Vilniaus universiteto studentų filomatų lenkiškai kūrybai, ir vyresnės kartos žemaičių literatų didžiąja dalimi rankraštinėms eilėms (Poška, Valiūnas), ir filomatų bendraamžio Vilniaus universiteto auklėtinio žemaičio Stanevičiaus poezijai. Tačiau skiriasi šių autorių kultūrinės, tautinės nuostatos. Daugelio jų kūrybines aspiracijas kurstė minėta bendroji epochos idėja: praradus valstybę išlikti tauta kultūroje. „Jei kardu negalime, plunksna garsėkim“ – rašė filomatas Tomas Zanas (Tomasz Zan, 1796–1855) viename savo programinių eilėraščių „Laimingas, ką dorybė...“ (vertė V. Braziūnas; žr. šioje *Antologijoje*). Panašiu metu jo bendramokslis istorikas Simonas Daukantas (1793–1864) pirmosios lietuviškos Lietuvos istorijos „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ (1822) pratarmėje savaip išsakė tą pačią mintį:

Taigi, kad mokslas ir gudrybė giminės yra amžina ir visų didžiausia garbe, dėl ko gi lietuviai ir žemaičiai negali stengti, idant dasiektų tą laiptą šviesybės, ant kurio išsikėlė kitos giminės? Užvis jog kiekviena gali pelnyti garbę ne tiktai vienu kardu, bet ir pačiu mokslu (...).¹⁹

Skaitydami Vėlyvosios Apšvietos tekstus, kurtus skirtingomis kalbomis, skirtingose kultūrinėse sferose (pvz., vyskupo J. A. Giedraičio aplinkoje Žemaitijoje, Vilniaus universitete, Vilniaus draugijose), aptiksime daugiau bendrybių ir tiesioginių kontaktų tarp lenkiškai rašiusių Lietuvos literatų ir vyresnės kartos Žemaičių kultūrinio sąjūdžio dalyvių. Poška, Klementas, Silvestras Valiūnas (1789–1831) buvo dvikalbiai autoriai, savo raštuose nevengę dvikalbiškumo; Poškos, Valiūno literatūrinė atrama buvo Respublikos laikų klasicizmo poetai ir intelektualai Adomas Naruševičius (1733–1796), Ignotas Krasickis (1735–1801), Stanislovas Trembeckis (1739–1812). Valiūno lenkiškos satyros, kaip „Plungės-Telšių kontubernija“, buvo artimos Nenaudėlių feljetonams (apie šį žemaičio rašomą satyrinį ciklą 1817 m. pranešė *Gatvės žinios*, vieną jo dalių, parašytą atsiliepiant į Nenaudėlių draugijos prezidento J. Šimkevičiaus veikalo *Apie girtuoklystę* prospektą, autorius tais pat metais paskelbė Vilniaus spaudoje)²⁰.

Jaunesnės kartos žemaičių, gimusių jau po senosios Respublikos žlugimo, kultūrinės nuostatos kiek skyrėsi – tuos skirtumus iškalbingai liudija Poškos ir Stanevičiaus figūros. Poška, buvęs

19 Simonas Daukantas, *Raštai*, sudarė Vytautas Merkys, parengė Vytautas Merkys ir Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 5–6.

20 Žr. Silvestras Valiūnas, *Ant marių krašto*, parengė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1976, p. 114–133, 226–228 (eil. „Pareiškimas“); Regina Mikšytė, *Silvestras Valiūnas*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 66–67.

kultūriškai aktyvus žmogus, stropiai sekęs mokslines naujoves, pastebėjo Mickevičiaus debiutą (į rankraštinę namų knygą „Bitelė Baublyje“ nusirašė pastarojo baladę „Ponia Tvardovska“), bet jo raštuose nėra užuominų, kad būtų kaip nors reagavęs į Donelaičio *Metų* publikaciją 1818 m. Karaliaučiuje (į kurią bent minimaliai savu metu reagavo ir Mickevičius²¹). Tuo tarpu jaunesnės kartos profesionaliam filologui Stanevičiui lietuvių literatūrinės tradicijos pradininkas ir orientyras neabejotinai buvo šis Mažosios Lietuvos poetas. Stanevičiaus ir Donelaičio pasakėčių rinkinys *Šešios pasakos* – unikalus dviejų autorių kūrybos leidinys²², kuriame Stanevičiui akivaizdžiai buvo svarbu ne tik pasirodyti su savo kūryba, bet ir įsirašyti į lietuviškos grožinės literatūros tradiciją, kurią savo kūriniais reikšmingai įtvirtino kaip tik Donelaitis. *Šešių pasakų* pratarmė – pirmasis lietuvių literatūros istorijos ir kritikos straipsnis lietuvių kalba – pateikia lietuvių literatūros lauko apybraižas, apimančias visą lietuvių kalbos vartojimo teritoriją, peržengiančią tradicinių regionų – Žemaitijos ir Lietuvos – ribas, konfesinius (katalikybės ir liuteronybės) skirtumus bei valstybių – Rusijos (buv. LDK, senosios Respublikos) ir Prūsijos – sieną. Simboliškai šiame rinkinyje dalyvauja visus etninės Lietuvos regionus atstovaujantys autoriai – žemaitis Stanevičius, „lietuvninkas prūsas“ Donelaitis ir kritikas „J. J. V. Lietuvis“²³. Be to, Stanevičius, kaip ir Daukantas, viešai skelbė vien lietuviškus savo tekstus. Iškalbinga, kad tuo metu, kai 1830 m. pabaigoje Varšuvoje lenkų sukilėliai pradėjo kovą dėl senosios Respublikos atkūrimo, – žinia apie ją veikiai įelektrino Lietuvos visuomenę, ypač žemaičius ir universiteto jaunimą, – Stanevičius su savo bičiuliu grafu Jurgiu Plioteriu (1810–1836), neseniai taip pat baigusių literatūros studijas Vilniuje, išsiruošė į Karaliaučiaus bibliotekas bei archyvus studijuoti lituanistinių raštų ir ten darbavosi per patį „karščiausią“ sukilimo Lietuvoje laiką iki 1831 m. vasaros. Tad palyginus Poškos ir Stanevičiaus biografijose ar raštuose išryškėjusias kultūrinės nuostatas ir kalbos vartojimo polinkius,

21 Karaliaučiaus profesoriaus Liudviko Rėzos paskelbtą „lietuvių literatūros paminklą“ Mickevičius paminėjo poemos „Gražina“ išnašoje (*Poezija*, II t., 1823), žr. URL: <http://antologija.lt/text/adomas-mickevicius-apie-donelaiti-ir-reza>.

22 Lietuvių literatūroje toks dviejų autorių poezijos rinkinys buvo vienintelis precedentas iki Sigito Parulskio ir Aido Marčeno eilių rinktinės *50 eilėraščių* (1999), kuriai poetai atrinko vienas kito tekstus.

23 Stanevičius, *op. cit.*, p. 32–45, URL: http://www.saltiniai.info/files/literatura/LF00/Simonas_Stanevicius_Pasakos.LF2700.pdf

Kritiko „lietuvio“ figūra greičiausiai yra paties Stanevičiaus mistifikacija: Giedrius Subačius, išnagrinėjęs pratarinės kalbą, padarė išvadą, kad šis tekstas galėjo būti parašytas paties Stanevičiaus (Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 359). Šis autoriaus žingsnis išryškina leidinio koncepciją: žemaičio ir lietuvninko pasakėčių rinkinys, pristatomas ir vertinamas kritiko „lietuvio“, suvienija skirtingų regionų autorius, tad pateikiamas kaip lietuvių *nacionalinės literatūros* faktas. Pažymėtina, kad nacionalinės literatūros idėja, ryški šiame leidinyje, neatsiejama nuo Žemaičių kultūriniame sąjūdyje išryškėjusio bendrinės lietuvių kalbos kūrimo poreikio.

galima sakyti, kad Poškos nuostatos liudijo dvikalbės lietuvių literatūros formavimosi galimybę, o Stanevičiaus tekstuose kur kas ryškesnė lietuviškosios literatūros tradicijos autonomija. Poška savo tekstuose, ypač programinėje odėje „Pas kunigą Ksaverą Bogušą, lietuvi, ir Jokimą Lelevelį, mozūrą“²⁴ išreiškė tradicinio LDK pilietinio tautiškumo sampratą, o Stanevičiaus pasakėčių rinkinyje, odėje „Šlovė žemaičių“ jau akivaizdesnės etninio tautiškumo nuostatos.

Atrodo nuoseklu, jog tarp Vilniaus universiteto slaptos studentų Filomatų draugijos raštų aptiktas anoniminis eilėraštis – istorinė giesmė „Baublys. Žemaičių legenda“ – yra skirtas būtent Poškai pagerbti. Anuomet žemaičių literatą išgarsinusį originalų statinį – savame Bardžių-Bijotų dvare iš ažuolo kamieno pastatytoje altanoje įrengtą senienų muziejėlį – savo poemoje *Ponas Tadas* (Paryžius, 1834) kaip krašto kultūros savastį, bendrą atminties ženklą paminėjo ir buvęs filomatas Mickevičius. Nors filomatai buvo jaunesnės kartos žemaičių bendraamžiai ir bendramoksliai (kaip Daukantas ir Mickevičius), nėra išlikę žinių apie jų tiesioginius kontaktus.

1817–1824 m. Vilniaus universitete veikusi slapta Filomatų draugija susikūrė iš kraštiečių bičiulių būrelio – kaip kartu telkėsi studentai žemaičiai, anot Stanevičiaus odės, „apsėdę“ Vilniaus universitetą, taip bičiulivosi ir iš gudiškų buvusios LDK žemių į Lietuvos sostinę suvažiavę bajoraičiai. Apie draugijos susikūrimą taip liudijo vienas Filomatų draugijos kūrėjų, tapęs jos prezidentu, Juozapas Ježovskis (Józef Jeżowski, 1793–1855):

Dar 1816 metais aš, Adomas Mickevičius, Tomas Zanas ir Anupras Petraškevičius užmezgėme artimus santykius: kalbėjomės apie mokslą, apie rašytojus, apie knygas. Bendravimas virto gana artima bičiulyste. Ši draugystė buvo tokia maloni, laikas bėgo taip greitai, jog ne kartą užmiršdavome nemalonumus, susijusius su nuolatinu nepriteklumi. Pamenu, jog ne kartą juokavome, kad kuriame draugiją prieš negandas, draugiją, tas negandas išblaškančią. Vieną kartą Tomas Zanas ir Adomas Mickevičius atėjo pas mane ir atsinešė įstatų projektą. [...] Sutarėme pasivadinti Filomatų draugija ir kiekvieno mėnesio pabaigoje parengti po vieną savo kūrinėlį ir po vieną kitą recenziją. [...] Visa tai vyko 1817 m. pabaigoje. Priėmėme šiuos asmenis: Pranciškų Malevskį, Teodorą Lozinskį, Joną Čeciotą, Juozapą Kovalevskį, Joną Sobolevskį, Igną Domeiką, Vincentą Budrevičių.²⁵

Taigi draugija susikūrė kaip studentų savišvietos ratelis, tačiau, Ježovskio liudijimu, jos veiklos pakilimo metais, 1819-aisiais, „greta ankstesnio draugijos tikslo – mokslo, atsirado krašto gerovės

24 Poška, *op. cit.*, p.48–53, žr. URL: http://www.saltiniai.info/files/literatura/LF00/Dionizas_Poška._Poezija.LF2100.pdf.

25 J. Ježovskio 1824 m. balandžio 19 d. atsakymai Tardymo komisijai, cit. pagal: Reda Griškaitė, „Keletas štrichų filomatų kartos portretui“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1994, nr. 3, p. 42.

siekis²⁶. Draugija ėmė veikti kaip slapta „jaunuomenės respublika“, siekusi moraliniu ir intelektualiniu tobulėjimu, tarpusavio ryšiais suformuoti idealios „draugų visuomenės“ modelį²⁷, jos principus slapta skleisti tarp studentų, o vėliau ir platesniame visuomenės, tautos gyvenime. „O kad taip visas pasaulis sukibęs rankom / Mūsų dievybėms smilkytų po mūsų ženklų!“ – 1818 m. rašė Mickevičius viename programinių filomatų eilėraščių „Jau nuo giedros padangės...“ (vertė K. Platelis, žr. šioje *Antologijoje*). O po metų sukurtoje „Dainoje“, tapusioje draugijos himnu, Mickevičius įrašė ir filomatų vertybes įtvirtinantį devizą: „Tėvynė, mokslas, dorybė“. Kas buvo toji filomatų tėvynė? Politiškai, be abejo, senoji Respublika, tačiau, kaip liudijo Ježovskis, filomatai šį žodį vartojo „moraline prasme“, suvokdami jį kaip savasties sinonimą, kaip įpareigojančius ryšius su gimtuoju kraštu arba, pasinaudojant Milošo apibūdinimu²⁸, kaip „namų patriotizmą“:

*Mūsų nuomone, tėvynė yra ne kas kita, kaip žemė, kurioje gimėme drauge su savo gentainiais, bičiuliais, su savo kalba, teisėmis, papročiais, visuomeniniais, asmeniniais ir ūkiniais polinkiais, pramone, prekyba ir t. t.*²⁹

Literatūros istorijai reikšminga, kad Filomatų draugija veikė ir kaip literatūrinės dirbtuvės: joje tiesiogiai ir netiesiogiai varžėsi trys svarbiausi draugijos poetai – Mickevičius, Čėciotas (Jan Czeczot, 1796–1847), Zanas. Filomatų poetinėje kūryboje dominuoja proginio ir programinio pobūdžio klasicizmo stiliškos eilėraščiai – pavyzdžiui, iškilminga retorika parašytas Mickevičiaus eilėraštis „Jau nuo giedros padangės...“, Zano „Laimingas, ką dorybė...“ ar satyriniam „nenaudėlių stiliui“ artimi šmaikštūs Mickevičiaus „Jambai“. Keičiantis, konkretėjant filomatų vertybėms ir principams, ilgainiui kito ir literatūrinis stilius. Nuo mokyklinio, akademinio klasicizmo stiliaus filomatai gręžėsi į naujas literatūrines tendencijas ir žanrus. Savu ruožtu Zanas, 1820 m. kurdamas studentišką Spindulingųjų draugiją, jau vadovavosi ne tik klasikine dorybės samprata, bet ir nauja mesmerizmo, arba vitalinio magnetizmo, teorija, aiškinančia simpatinius ryšius tarp žmonių³⁰.

Klasicizmo raidą akademizmo, elitinio uždarumo linkme, nebegalėjusių patenkinti jaunosios literatų kartos, pabrėžia ir kultūros istorikai: „[n]etekęs idėjinio pagrindo [t. y. valstybės stiprinimo principo jai žlugus, B. S.], klasicizmas sparčiai degradavo meno ir kūrybos sferoje, [...]

26 *Ibid.*

27 Alina Witkowska, *Rówieśnicy Mickiewicza: Życiorys jednego pokolenia*, Warszawa: Oficyna wydawnicza Rytm, 1998, s. 93 ir toliau.

28 Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*, vertė Juozas Tumelis, Vilnius: Apostrofa, 2011, p. 79.

29 Griškaitė, *op. cit.*, p. 43.

30 *Ibid.*, p. 44–45; apie vitalinį magnetizmą plačiau žr. šio įvado skyrelyje *Nenaudėlių satyra*.

igijo elitinį pobūdį³¹. Klasicizmo literatūrą, kaip elitinį meną, praradusį kontaktą su platesne skaitytojų auditorija, susiaurinantį kūrybos sferą ir šaltinius, jau kritikavo Mickevičius savo rinkinio *Poezija I t. (Poezje, 1822)* įvade „Apie romantinę poeziją“³². Savaip dėsninga, kad 1818 m. Mickevičiaus debiutas spaudoje, eilėraštis „Miesto žiema“³³, parašytas tobula klasicistine poetika, iki kraštutinumo išryškina klasicizmo kaip kalbinio amato, stilistinės manieros pobūdį.

Lietuvos klasicizmo literatūra – stilius, poetika, žanrai

Klasicizmo (nuo lot. *classicus* – pavyzdinis) stilius Europoje susiformavo XVII a. Prancūzijoje kaip filosofinio ir meninio pasaulėvaizdžio išraiška, pasižyminti universalios, racionalios bei pažinios pasaulio tvarkos, pusiausvyros ir harmonijos, apimančios gamtą, žmogų ir bendruomenę, samprata³⁴. Klasicizmo menininkai rėmėsi Antikos, ypač romėnų, kultūros tradicija kaip tobulais tokio pasaulėvaizdžio raiškos pavyzdžiais. Tačiau Apšvietos epochoje estetinės XVII a. klasicizmo nuostatos pateko į pakitusį filosofinės minties kontekstą, reikalavo naujos interpretacijos. Filosofijoje kosmologinius interesus, „pretenzijas įsiskverbti į universumo esmę“ išstūmė siauresni, antropologiniai interesai, ankstesnių amžių įsitikinimą principiniu pasaulio vientisumu ardė reliatyvizmo tendencijos, atkreipus dėmesį į „pasaulio daugialypiškumą, į žmonių, daiktų, epochų, šalių įvairovę“³⁵. Tad imta domėtis ne tiek abstrakčia, nelaikiška žmogaus prigimtimi, bet „natūraliu žmogumi“, aiškintis žmogaus visuomeninę situaciją, jo socialinius ryšius, žmogaus vietą konkrečiame sociume³⁶.

Tokios filosofinės prielaidos ir aukščiau minėta ideologinė klasicizmo stiliaus motyvacija Abiejų Tautų Respublikoje lėmė, jog šio stiliaus literatūros centre iškilo visų pirma viešas, aktyvus

31 Gytis Vaitkūnas, *Lietuvos estetikos istorija: Apšvietos epocha*, Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 147.

32 Adomas Mickevičius, *Laiškai, esė, proza*, sudarė Algis Kalėda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 130–131.

33 Adomas Mickevičius, *Poezijos rinktinė*, sudarė Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 356–371.

34 Kostkiewiczowa, *op. cit.*, s. 23.

35 Władysław Tatarkiewicz, *Filosofijos istorija*, t. 2: *Naujųjų amžių filosofija*, vertė Danutė Kapačauskienė ir Jūratė Skersytė, Vilnius: Alma littera, 2002, p. 114–115.

36 Kostkiewiczowa, *op. cit.*, s. 26–27. Siekiant atskirti Apšvietos epochos stilių nuo XVII a. meno reiškinių, kai kuriose meno istorijos tradicijose (prancūzų, anglų, italų) Apšvietos epochos klasicizmui apibūdinti vartojamas neoklasicizmo terminas. Tose šalyse, kur klasicizmo stilius nepasireiškė XVII a. (Vokietijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje), XVIII a. stilius tradiciškai vadinamas klasicizmu arba šviečiamuoju klasicizmu (žr. Girdzijauskas (red.), *op. cit.*, p. 240–241).

individas, *homo socialis*, o kalbinė literatūros kūrinų raiška ypač suartėjo su retorikos, iškalbos sfera. Literatūros herojus įvairiose kalbėjimo situacijose pasirodo ne tiek kaip unikalus individas, o kaip bendruomeninis žmogus, besikreipiantis į tokį pat bendruomeninį adresatą (plg. Mickevičiaus „Jau nuo giedros padangės...“; Stanevičiaus odę „Šlovė žemaičių“). Literatūrinėje komunikacijoje vyrauja adresato įtikinimo siekis, besireiškiantis tekste tokiomis stilistinėmis figūromis kaip retorinis kreipinys, klausimo–atsakymo struktūros, ryški loginė argumentacija, racionalaus svarstymo dominantė. Apšvietos epochos pasitikėjimas racionalaus pažinimo galimybėmis literatūrinę raišką kreipė į loginį apibendrinimą, maksimos, aforizmo kūrimą, siekiant minties aiškumo (plg. Goreckio „Himną Dievui apie laisvės išsaugojimą“ šioje *Antologijoje*; Poškos odę „Pas kunigą Ksaverą Bogušą, lietuvių ir Jokimą Lelevelį, mozūrą“: „Aš, artojas, pažįstu iš jo nagų levą“ – į eilutę įkomponuota lotyniškos patarlės *ex ungue leonem* – „iš nagų pažinsi liūtą“ – parafrazė³⁷). Minties aiškumą sustiprina ir teksto kompozicijos simetrija, lakoniška, neperkrauta, saikingos ekspresijos kalba, polinkis į abstraktų žodyną (klasicizmo literatūros retoriniai topai – *šlovė, dorybė, gėris*), vengimas archaizmų ar kitos siauresnės vartosenos leksikos. Jei literatūra, kaip vaizduotės kūrinys, anot profesoriaus Goliaskio, „aiškina tiesą maloniu žmogui būdu, o ne jį klaidina“³⁸, tai literatūros kūrinio perteikiama tiesa – apibendrintas, neprieštaringas žmogaus ir pasaulio dėsningumų suvokimas, kuriam turi tarpininkauti ir atitinkamo stiliaus kalbinė raiška.

Retorinė įtikinimo stilistika turėjo įgyvendinti ir literatūros naudingumo nuostatą – tik intelektualiai ir emociškai paveikti literatūra galėjo būti naudinga, vadinasi, pasiekti svarbiausią savo tikslą. Utilitarinė literatūros samprata – Apšvietos epochai būdinga pažiūra. Literatūrai skirtas socialinis-kultūrinis vaidmuo glaudžiai siejosi su švietėjų reformistinėmis ambicijomis pertvarkyti visuomenę, sustiprinti valstybę, o jai žlugus – išlaikyti visuomenės kultūrinius ryšius. Literatūros kūrinys buvo naudingas kaip pažinimo, mokymo bei dorinio ar pilietinio ugdymo priemonė. „Juk visų poezijos rūšių tikslas yra skatinti gėriui malonia ir džiugia pramoga“ – rašė Goliaskis savo vadovylyje *Apie iškalbą ir poeziją*³⁹. Dėl to ji prisideda prie papročių taisyso – poezija veikia kaip tam tikras kultūros mechanizmas, vertingų žmogaus savybių (visų pirma visuomeninių dorybių) kultivavimo būdas. Profesoriaus apibrėžtas poezijos vaidmuo galiojo ir kitoms Apšvietos epochos literatūros rūšims. Jis

37 Poška, *op.cit.*, p. 48–49; žr. URL: http://www.šaltiniai.info/files/literatura/LF00/Dionizas_Poška._Poezija.LF2100.pdf.

38 *O wymowie i poezji*, Edycja trzecia, przez X. Filipa Neryusza Golańskiego, Scholarum Piarum, Dawnieyszego Profesora Wymowy i Literatury w Szkole Głównej Litewskiej, w Wilnie: Drukował nakładem autora Józef Zawadzki, 1808, s. 470.

39 *Ibid.*, s. 465.

stiprino didaktinį, moralizuojantį literatūros toną, kurį atsveria Apšvietos epochoje ypač vertintas sąmojis, kyląs iš kalbinių ir intelektualinių žmogaus gebėjimų sąjungos – šmaikštus, taiklus apibendrinimas ar vertinimas, nelauktas ir įtaigus minties posūkis, pasirodantys epigrame (Šidlovskis, Poška), pasakėčios morale (Goreckis, Stanevičius), dramos dialoge (E. Slovackis) ar satyroje (Poška, Valiūnas, Nenaudėlių feljetonai).

Klasicizmo literatūros orientacija į adresatą, kūrybai būdingos utilitarinės, didaktinės nuostatos, galiausiai praktinė Apšvietos filosofija nemaža dalimi lėmė ir proginį bei kritinį literatūros pobūdį. Klasicizmo rašytojai literatūrinės formos mokėsi iš žymiausių praeities žodžio meistrų – Apšvietos amžius buvo paskutinė „gatavo žodžio“, arba retorinės kultūros, gyvavusios Europos literatūroje nuo Renesanso, epocha. Tačiau savo kūriniais šios epochos autoriai troško kreiptis visų pirma į aktualią dabartį, reaguoti į konkrečius visuomenės (Šidlovskio odė „Labdarystė“) ar siauresnio šeimyninio, privataus gyvenimo įvykius (Poška, Klementas), imtis, anot Krasickio, „įžūlaus amato taisyti pasaulį“. Tad populiariausi klasicizmo literatūros žanrai – literatūrinis (poetinis) laiškas (proginė odės atmaina – pgl. minėtą Poškos „Pas kunigą Ksaverą Bogušą...“, Valiūno „Pas jo mylistos D. Poškos“ ir kt.) bei satyra (tiek poetinė, pvz., Poškos „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos“, tiek prozinė, kaip *Gatvės žinių* feljetonai). Su konkrečiomis progomis galėjo būti siejami netgi tokie „belaikės“ problematikos žanrai kaip pasakėčia (Goreckio „Dvaro jaučiai“).

Klasicizmo literatūrinę komunikaciją reguliavo normatyvinėje estetikoje įtvirtintas antiikinis *decorum* (tinkamumo, deramumo) principas, kuriuo buvo grindžiama stilių hierarchija, atskiriems žanrams būdingas temos, išraiškos ir adresato atitikimas (anot Horacijaus „Poezijos meno“ – „Žanras kiekvienas tegul jam skirtą vietą išlaiko“⁴⁰). Aukštojo stiliaus žanrai (epopėja, odė, tragedija) turėjo didžiausią kultūrinį prestižą, jų išraišką modeliavo ganėtinai griežtos konvencijos, jie glaudžiausiai buvo susisaistę su antikiniu paveldu. Vilniaus universiteto poetikos ir retorikos profesorius Euzebijaus Slovackio (Euzebiusz Słowacki, 1773–1814) tragedija „Mindaugas, Lietuvos Karalius“ (1813 m. suvaidinta Varšuvoje) – klasicistinis penkių veiksmų dramatis kūrinys, išlaikantis „trijų vienumų“ (laiko, vietos, veiksmo) principą, artimas XVII a. prancūzų klasicizmo autoriaus Jeano Racine'o dramaturgijos principams, jo tragizmo sampratai. Mindaugas vaizduojamas kaip fatališkos aistros, nepavaldžios protui ir valiai, apimtas žmogus, ši aistra jį stumia į katastrofą, kurios herojus negali išvengti. Pasak Aušros Martišiūtės, pagrindinė E. Slovackio dramos intriga, susijusi su tragišku meilės trikampiu (Mindaugas–Aldona–Daumantas), suartina Vilniaus dramaturgo kūrinį su viena geriausių Racine'o tragedijų *Andromachè*, kurios

40 *Romėnų literatūros chrestomatija*, sudarė Dalia Dilytė ir Eugenija Ulčinėitė, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 232 (92 eil.; vertė E. Ulčinėitė).

siužetas paimtas iš antikinių šaltinių; E. Slovackis savo „aistrų tragedijoje“ vaizduoja „Lietuvos istorijos herojus, tačiau kurdamas jų santykių ir elgesio motyvus, dar naudoja atpažįstamas aliuzijas į antikinę ir klasicistinę tradiciją“⁴¹.

Vidutinio (didaktinio) ir žemojo stiliaus žanrai (pasakėčia, satyra, epigrama, idilė, komedija) buvo vertinami dėl artimesnio kontakto su aktualia tikrove. Apšvietos epochoje vyko netgi savotiška kai kurių, ypač didaktinių, kritinių žanrų „nobilizacija“ – visų pirma tai pasakytina apie pasakėčią, kuri labiausiai atitiko racionalistinę Apšvietos literatūros pobūdį, utilitarines jos funkcijas. Neatsitiktinai Golianskis savo vadovėlyje pasakėčios žanrą savo pažintine verte prilygino epopėjai:

*Beveik kiekviena pasakėčia pagal savo prigimtį iš esmės yra panaši į epopėją [...]. Atėmus iš pastarosios platesnę dėstymą, gausesnius ir pašalinius įvykius, daugybę veikėjų, aukštesnę stilių ir gausybę vaizdų, gautume mažesnio masto, bet tą patį paveikslą. Ir tuo pačiu tikslu sukurtą: kad žmonėms parodytų, kokie yra ir kokie turi būti.*⁴²

Originaliomis, meistriškos formos pasakėčiomis garsėjo svarbiausi XVIII a. ATR klasicizmo poetai – Krasickis, Naruševičius, Trembeckis; pirmasis jų neabejotinai buvo pavyzdys lietuviškų klasicistinių pasakėčių autoriui Stanevičiui. Vėlyvosios Apšvietos Lietuvos klasicizmo literatūroje galima pastebėti, kad būtent aukštojo stiliaus žanruose ima pirmiausiai sekti literatūrinė gyvybė, jie stingsta į paveldėtą konvenciją ir stilistinę manierą, o reikšmingesni kūrybiniai judesiai matyti žemojo stiliaus kūriniuose (pasakėčia, idilė).

Nenaudėlių satyra

Originaliausias ir įtakingiausias vėlyvosios Apšvietos literatūrinis ir kultūrinis reiškinys Lietuvoje – Nenaudėlių draugijos laikraščio *Gatvės žinios* satyra⁴³. Šis leidinys sutelkė svarbiausias krašto intelektualines pajėgas, jame kryžiuosį pagrindinės to meto visuomenės idėjinės įtampos, kirtosi skirtingos kultūrinės orientacijos.

Viena Apšvietos epochos naujovių – periodinės spaudos formuojama viešoji erdvė, kritinės diskusijos sfera, gvildenanti visuomenės gyvenimo aktualijas, patraukianti platųjį skaitytojų ir

41 Aušra Martišiūtė, „Euzebijaus Slovackio „Mindaugas, Lietuvos karalius“ – klasicistinė tragedija“, mašinraštis.

42 Golanski, *op. cit.*, s. 491.

43 Terminas čia vartojamas kaip įvairios formos tekstams būdingas literatūrinis vaizdavimo būdas, turintis kritinių ir demaskavimo tikslų, pasitelkiantis ironiją kaip stilistinę figūrą.

veikianti viešąją nuomonę. Visuomenės pertvarkymo užmojai, būdingi šiai epochai, kurstė kritikos aistrą, o šios išraiška ir priemonė tapo satyra. Satyrinis tonas yra persmelkęs epochos kalbą. Jos kovinga ironija, aštrus ir trikdantis sąmojis, pašaipei intonacija, į ryškia šviesą išskelianti net ir neapastebimus, savaimė suprantamus kasdienio gyvenimo įpročius, prasiverždavo įvairiuose literatūros žanruose. Satyrinių, visuomenės kritikos intencijų turi ir epochos emblema tapę utopiniai romanai kaip Johnathano Swifto *Guliverio kelionės* (*Gulliver's Travel*, 1726) ar Krasickio *Mikalojaus Patyrulio nuotykių* (*Mikołaja Doświadczynskiego przypadki*, 1776), herojinės-komiškosios poemos, kaip Alexanderio Pope'o *Pavogtoji garbana* (*The Rape of the Lock*, 1712), Voltaire'o *Orleano mergelė* (*La Pucelle d'Orléans*, 1730), Krasickio *Pelėida* (*Myszeida*, 1775), gausybė satyrinių eilėraščių ir šioje epochoje tiesiog atgimusio pasakėčios ar epigramos žanro tekstų. „Proto amžiuje“ satyrinis tonas įgijo ir naują, publicistinę, išraišką. Tai feljetonai, papročių kritikos forma: plačiajam skaitytojui skirti trumpi satyriniai, komiški prozos tekstai, skelbiami spaudoje aktualiomis visuomenės gyvenimo temomis. Juose naudojamos žinomomis realijomis, nesunkiai atpažįstamais prototipais.

XIX a. pr. Lietuvoje visuomenės kritikų tribūna tapo 1816–1822 m. Vilniuje ėjęs satyrinis savaitraštis *Gatvės žinios* (*Wiadomości Brukowe*). Formaliai jam pradžią davė susidūrimas tarp skirtingų pažiūrų Vilniaus inteligentijos – Apšvietos racionalistų ir alternatyviais pasaulio supratimo, aiškinimo bei veikimo būdais susidomėjusių, juos propaguoti pasiryžusių žmonių. 1816 m. Ignatas Emanuelis Liachnickis (Ignacy Emanuel Lachnicki, 1793–1826), jaunas Vilniaus universitete disertaciją iš chemijos srities apsigynęs daktaras, susižavėjęs austrų gydytojo Franzo Antono Mesmerio (1734–1815) vitalinio magnetizmo⁴⁴ teorija, pradėjo leisti *Vilniaus magnetizmo dienoraštį* (*Pamiętnik Magnetyczny Wileński*, 1816–1818). Vitalinis magnetizmas, arba mesmerizmas, – tai teorija, siekianti paaiškinti žmogaus ir visatos ryšį, žmogaus organizmo gyvybinius procesus, pasiūlyti naują gydymo praktiką. Ši teorija ir praktika, turinti hipnozės, spiritizmo, parapsichologijos, bioenergetinio gydymo elementų, buvo itin populiari ir paveiki XVIII a. pab.–XIX a. Europoje, nuo XIX a. vidurio – Amerikoje, nors niekada neužėmė mokslinės medicinos vietos⁴⁵. Vilniuje vitalinis magnetizmas ir ypač gydymo praktika – magnetizmo seansai – pažadino visuomenės

44 Franzo Antono Mesmerio terminas *magnetismus animalis* (lot.), *magnétisme animal* (pranc.), *animal magnetism* (angl.) lietuvių kalba kartais verčiamas kaip „gyvulinis / gyvūnų magnetizmas“. Toks vertimas yra kiek klaidinantis, nes Mesmerio teorijoje šiuo terminu žymimas reiškinys – tai *gyvų organizmų* (ne tik gyvūnų, bet visų pirma žmonių) skleidžiama, juos palaikanti gyvybinė energija, kurią autorius skyrė nuo negyvosios gamtos energijos rūšies. Dėl to čia siūlomas „vitalinio magnetizmo“ terminas.

45 Žr. Robert Darnton, *Mesmerism and the End of Enlightenment in France*, Harvard: Harvard College, 1968.

dėmesį ir smalsumą, tačiau iškart susilaukė ir pašaipos kaip šarlataniški užsiėmimai. Pradėjęs eiti Liachnickio *Vilniaus magnetizmo dienoraščiui*, viename Vilniaus salonų buvo surengtas satyrinis vaidinimas „Barnis ant Žaliojo tilto“, pašiepiantis magnetistus. Patartas įtakingo visuomenininko Kazimiero Kontrimo (apie 1776–1836), Liachnickis neliko skolingas: 1816 m. rugpjūtį išleido nedidelį keturių puslapių laikraštėlį pavadinimu *Gatvės žinios*, kur paskelbė satyrinį atsaką – feljetoną „Didžiojo X ir mažojo x pokalbis aikštėje prie Rotušės“, o dar viename numerėlyje – kritiškus pašaipūnus pajuokiantį rašinį „Pasivaikščiojimas ant Pilies kalno“.

Satyrinis laikraštėlis, žaibiškai reaguojantis į miesto gyvenimo aktualijas, buvo kaipmat išgraibstytas vilniečių, ir įžvalgus masonas Kontrimas suvokė čia slypint nemažą komunikacinį potencialą, poveikio visuomenei būdą. Jis sutelkė visuomeniškai aktyvius, reformatoriškai nusiteikusius Vilniaus intelektualus ir nuo 1817 m. sausio mėnesio (5-ojo laikraštėlio numerio) *Gatvės žinias* pradėjo leisti kaip periodinį satyrinį laikraštį su apibrėžta programa. Jau po mėnesio *Gatvės žinios* pasiekė 3000 egzempliorių tiražą⁴⁶. Leidinio programai sukonkretinti ir laikraščio leidybai įgyvendinti vasario mėnesį susibūrė pagal Kontrimo sumanymą įžūliai pasivadinsi Nenaudėlių draugija (*Towarzystwo Szubrawców*), kurios prezidentu netrukus buvo išrinktas gydytojas, filantropas, masonas Jokūbas Šimkevičius, slapyvardžiu Perkūnas (1775–1818)⁴⁷. Draugijai priklausė pats jos įkūrimo *spiritus movens* Kontrimas (Poklius), garsaus feljetono apie mašiną valstiečiams plakti autorius teisininkas Antanas Marcinovskis (Antoni Marcinowski, 1781–1855, Patelo), Vilniaus universiteto chemijos profesorius Andrius Sniadeckis (Jędrzej Śniadecki, 1768–1838, Sotwaros; mirus Šimkevičiui, tapęs Nenaudėlių draugijos prezidentu), žymus Vilniaus spaustuvininkas, leidėjas Juozapas Zavadzki (Józef Zawadzki, 1778–1838, Sweytestix), agronomas Jonas Boguslavas Richteris (Jan Bogusław Rychter, 1780–1853, Sejmi), filologas, Vilniaus universiteto poetikos profesorius Leonas Borovskis (Leon Borowski 1784–1846, Pergrobi), istorikas Balinskis (Michał Baliński, 1794–1864, Auszławis), poetai Šidlovskis (Gulbi) ir Goreckis (Warpu), patsai mesmerizmo populiarintojas Liachnickis (Dzidzis Lado), Vilniaus universiteto studentas filomatas, Spindulingųjų draugijos įkūrėjas Zanas (Goniglis) ir kiti.

Gatvės žinių satyros programinę kryptį apibrėžė draugijos nuostatai „Nenaudėlių kodeksas“ („Kodex Szubrawski“), kuris buvo priimtas 1817 m. birželio mėnesį; Lenkijos ir Lietuvos spaudoje paskelbtas 1818–1819 m. Pirmoji „Kodekso“ taisyklė bylojo:

46 Zdzisław Skwarczyński, „Wstęp“, *„Wiadomości Brukowe“: Wybór artykułów*, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy Im. Ossolińskich, 1962, s. VII.

47 Žr.: Libertas Klimka, „Jokūbas Šimkevičius (1775–1818) – gydytojas, visuomenininkas, filantropas“, *Medicinos teorija ir praktika*, 2011, t. 17 (nr. 4), p. 557–563, URL: http://www.mtp.lt/files/medicina_t_p_4_str221.pdf.

*Draugijos tikslas yra nesitaikant į jokių konkrečius asmenis iškelti aikštėn tas bjaurias ydas ir įpročius, kurie dėl savo prigimties negali būti persekiojami teisiniu keliu, tačiau visuomenei yra labai kenksmingi, o pas mus ne tik nuo seno paplitę, bet dar blogiau – pagal vyraujančią įsitikinimą nusižengimais ir ydomis dažniausiai nelaikomi.*⁴⁸

Tos ydos – girtuokliavimas, azartiniai žaidimai, liguistas bylinėjimasis, sugriaunantys dažnos šeimos materialinę ir moralinę gerovę, tuščias asmens kilmės ar titulų sureikšminimas, kai nevertinamas žmogaus darbštumas ir išsilavinimas, „blogai suprasta tautos meilė“, kai visuomenės kritika laikoma nepatriotišku dalyku, ir galiausiai viešosios bendravimo kultūros problema, kai „dosniai ir lengvai žarstomi pažadai, bet nesistengiama dorai laikytis žodžio; didelės išlaidos, skiriamos šauniai pasirodyti, ir šykštumas tikrai patogiam ir tvarkingam gyvenimui, per didelės nusižeminimas, kai prireikia svetimos pagalbos ar paslaugos, o kitais atvejais – pasipūtimas ir panieka kitiems“⁴⁹. Ypač Nenaudėlių socialinė kritika, valstiečių padėties klausimas, keliamas *Gatvės žiniose*, buvo viena ryškiausių ir demokratiškiausių draugijos savybių. Kovos su šiomis ydomis būdas – satyrinis laikraštis, kurio leidyba rūpinasi draugijos nariai, turintys kas tris savaites parašyti laikraščiui tekstą. Tačiau ne mažiau svarbu, kad šalia rašymo jie išsipareigoja patys liudyti „oraus ir apšviesto“ žmogaus vertą gyvenimo būdą asmeniniu pavyzdžiu⁵⁰. Nėra atsitiktinis dalykas, kad pirmasis draugijos prezidentas Šimkevičius testamentu atleido savo Taukelių dvaro valstiečius nuo baudžiatvės.

Draugijos nuostatai numatė, kad jai priklausyti galėjo ir provincijoje gyvenantys bendradarbiai, vadinamieji „rustikanai“⁵¹, bet draugijos pagrindą sudarė vilniečiai „urbanai“, *Gatvės žiniose* dominavo Vilniaus ir jo apylinkių gyvenimo aktualijos. Tačiau laikraštis buvo skaitomas plačiai, jo prenumerata apėmė visą Vilniaus universiteto kontroliuojamos švietimo apygardos teritoriją (t. y. Rusijos imperijai priklausančias buvusios LDK ir Ukrainos žemes), laikraštis pasiekdavo ir artimesnius Lenkijos regionus (Varšuvą bei Lvovą).

Pagal Kontrimo sumanymą, Nenaudėlių draugija turėjo dar vieną uždavinį: kiekvienas narys privalėjo pasirinkti slapyvardį iš Motiejaus Strijkovskio *Kronikoje* (1582) paminėtų senosios

48 „Kodex Szubrawski“, *Tygodnik Wileński*, 1819, nr. 136, s. 220.

49 *Ibid.*, s. 222.

50 Pagal „Nenaudėlių kodeksą“ – negerti stipriųjų gėrimų, nežaisti azartinių žaidimų pasipelnymo tikslais, prenumeruoti mažiausiai po vieną literatūrinį ir vieną politinį laikraštį, kas mėnesį perskaityti bent po vieną dar neskaitytą mažiausiai dešimties lankų knygą, turėti mažiausiai dešimties knygų rinkinį, tarp kurių privalo būti visuotinės geografijos ir istorijos leidiniai, savo asmeninę biblioteką papildyti bent viena knyga per metus („Kodex Szubrawski“, *Tygodnik Wileński*, 1819, nr. 137, s. 250).

51 Greičiausiai vienas jų buvo poetas Silvestras Valiūnas.

lietuvių religijos dievybių vardų, ištirti tą mitologinę figūrą ir tokiu būdu ne tik pats „apsišviesti krašto dalykuose“, tačiau ir bendromis jėgomis parašyti lietuvių mitologijos veikalą – „mitologinę lietuvių tautos istoriją“⁵². Tai rodo, kad Nenaudėlių draugijos tikslai nebuvo vien pašaipa dėl pramogos: Lietuvos visuomenės reformavimo užmojis turėjo apimti ir pasaulėžiūros bei ideologinių nuostatų kaitą, o socialinė modernizacija įsivaizduota neatsiejamai nuo kultūrinės. Šiuo požiūriu *Gatvės žinios* ir Nenaudėlių draugija buvo (ar tiksliau – galėjo būti) tipiškas Apšvietos ir Romantizmo epochų ribos reiškinys. Dėmesys lietuvių mitologijai reiškė ne ką kita, kaip poreikį naujų visuomenės solidarumo pagrindų, tokių kaip įsisaugojimas bendros tautinės kultūros savitumas – ir tai buvo XIX amžiaus, romantizmo epochos, naujovė. Tačiau draugijoje nuostatos netrukus išsiskyrė: „lietuviškam-proromantiniam“ Šimkevičiaus ir Kontrimo projektui išryškėjo opozicija – „lenkiškoji pozityvistinė“, kosmopolitinė A. Sniadeckio ir Balinskio linija⁵³. *Antologijoje* skelbiama Balinskio satyra „Geležinė skrynja su rankraščiais“ pašiepia Kontrimo mitotyrinį sumanymą, o tekstu „Apey Iszkałba sudyne mokšlas“ (t. y. „Mokslas apie teismo iškalbą“) nusitaikyta į lietuvių kultūros propaguotoją, svarbiausią Žemaičių kultūrinio sąjūdžio figūrą – Dionizą Pošką. Taigi papročių kritika satyrose neišvengiamai užkliudė ir visuomenės kultūrinių orientacijų problema: ar toji Lietuvos visuomenė buvo suvokiama kaip savitos, atskiros kultūros, besireiškiančios lenkų, taip pat – lietuvių ar gudų kalbomis, subjektas, ar kaip bendro, unifikuoto visos buvusios Respublikos kultūrinio lauko dalis⁵⁴. Po greitos Šimkevičiaus mirties 1818 m. rudenį šis pradinis Kontrimo sumanymas draugijoje buvo pamirštas. Vis dėlto stiprėjantis dėmesys lietuvių mitologijai, ikirikščioniškajai lietuvių kultūrai ir ikiunijinei valstybės istorijai, lietuvių tautos kilmės problemai, atrado išraišką preromantizmo ir romantizmo literatūroje bei kultūroje.

Gatvės žinių ir Nenaudėlių draugijos simboline emblema tapo Šimkevičiaus sukurtas personažas – bajoras ant ližės. 1817 m. kovo 5 d. (13 nr.) laikraštis pirmąkart buvo papuoštas vinjete,

52 Žr. Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 207.

53 Plačiau žr.: Gintaras Beresnevičius, „Lietuvių ir lenkų istoriografija apie lietuvių mitologiją XIX a. pirmoje pusėje“, *Literatūra*, 2006, t. 48 (5), p. 13–28; URL: http://www.literatura.flf.vu.lt/wp-content/uploads/2012/11/Lit_48_5_13-28.pdf. Apie Mykolo Balinskio kaip Lietuvos istoriko ideologines ir metodologines nuostatas, artimas jo pozicijai Nenaudėlių draugijoje, žr.: Reda Griškaitė, *Mykolas Balinskis: Kova dėl istorijos?*, Vilnius: Eugrimas, 2005.

54 Nenaudėlių draugijos kultūrinis projektas, galima manyti, atitiko dalies Lietuvos visuomenės politines viltis XIX a. pradžioje „apšviesto“ Rusijos imperatoriaus Aleksandro I valia gauti LDK krašto autonomiją Rusijos imperijoje (1811 m. Mykolo Oginskio projektas) arba susijungti su 1815 m. sukurta Varšuvos kunigaikštystėje senosios Respublikos federaciniais pagrindais. Lenkijos visuomenėje „separatistinės“ tendencijos buvo vertinamos kaip kenksmingos, skaidančios buvusios unijinės valstybės politines jėgas ir taip sudėtingomis aplinkybėmis.

vaizduojančia šį veikėją, su užrašu „skrenda, tik skrenda“ („leci a leci“). Tai frazė iš XVIII a. vėlyvojo Baroko poeto Juozapo Bakos eilių populiarios parodijos, kurią 1807 m. išspausdino Raimundas Korsakas kaip pratarinę perleistam Bakos *Pastabų apie neišvengiamą mirtį* tomeliui⁵⁵. Korsako parodijoje šiais žodžiais nusakytas komiškai grėsmingas barokinės giltinės skrydis į Vilnių. Simboliška, kad mirties baimę keliančios giltinės figūrą Apšvietos satyroje pakeitė šmaikštuolis, stebintis kasdienį, privatų žmonių gyvenimą, vietinius papročius ir bauginantis ne „amžinaisiais dalykais“, o vieša kritika. Savo ruožtu ir pats „kunigas Baka“ tapo vienu *Gatvės žinių* satyrų herojumi, kuris įkūnijo ir grafomaną, ir „senos datos“ dvasininko tipą – prietaringai religingą, neišsilavinusį.

Šimkevičiaus bajoras ant ližės – originali vilnietiškosios satyros figūra. Ji atitiko ir pradinį Kontrimo sumanymą Nenaudėlių prisiimtus visuomenės reformavimo užmojus sieti su istorinės Lietuvos – buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – kultūriniu savitumu, galinčiu palaikyti socialinį angažuotumą. Šimkevičiaus bajoras stebuklingą lietuvių raganų naudojamą ližę atrado „vienoje provincijoje ant vieno kalno“; o iš tolesnių šio personažo kelionių galima suprasti, kad tai – ne kas kita, kaip Gedimino kalnas Vilniuje, kur šis herojus gyvena ir iš kur leidžiasi rinkti žinių į krašto apylinkes⁵⁶. Taigi kaip tik toje simbolinėje Vilniaus vietoje satyros personažas įgyja ypatingų pažinimo galių – šiuo atveju ne tautos praeities⁵⁷, o dabarties: su liže gali nematomas patekti į bet kuriuos namus, jis keliauja, stebėdamas žmonių gyvenimą, po Lietuvą ir Gudiją. Mirus Šimkevičiui, bajoro ant ližės personažą perėmė A. Sniadeckis, ir jo valia šis visuomenės papročių stebėtojas jau ėmė keliauti po egzotiškus ir utopinius kraštus, panašiai kaip Swifto Guliveris (beje, A. Sniadeckis savo satyrose kūrė ir šio literatūrinio personažo kelionių siužetus). A. Sniadeckio satyrų ciklas „Filosofų dykūno kelionė grindiniu“ (du pirmieji 1818 m. tekstai skelbiami *Antologijoje*) į Lietuvos ir Lenkijos literatūrą įvedė naują, kito pobūdžio veikėją – miesto vaikštinėtoją, kuris primena vėlesnį paryžietiškąjį *flâneur*. Šis A. Sniadeckio personažas išreiškė kitokias – universalistines – nenaudėlių švietėjiškos kritinės laikysenos nuostatas, būdingas autoriui, škotų sveiko proto filosofijos šalininkui. A. Sniadeckio filosofas-dykūnas, vaikštinėjantis po Vilnių, ne tik pašiepia dykinėjimą ar mesmerizmą kartu su metafizine

55 *Uwagi o śmierci niechybney wszystkim polspolitey, wierszem wyrażone przez xiędza Bakę SJ, Profesora poetyki*, Wilno, 1807. Žr. Brigita Speičytė, „Vėlyvojo Baroko dvasinės pramogos: Juozapo Bakos „Pastabos apie neišvengiamą mirtį““, *Trys Baroko saulėlydžio literatai: Chrestomatija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 89–90.

56 *Wiadomości Brukowe*, 1817, nr. 23, 25; 1818 nr. 19, 87.

57 Istoriniams apmąstymams bajoras ant ližės atsiduoda vienoje kelionėje stabtelėjęs atsipūsti ant Veliuonos piliakalnio (žr. Šimkevičiaus satyrą „Kelionės ant raganų ližės tęsinys“ šioje *Antologijoje*, p. 91–92).

filosofija, jis kritikos smaigalį nukreipia ir į patį žmogaus patirties netobulumą. Autoriaus nuomone, „[p]atirtis ir stebėjimas gali tik surinkti ir parengti medžiagą, iš kurios tik pats sveikas protas gali kurti mokslą“⁵⁸. Tad nuosekliai A. Sniadeckio vaikštinėtojas svajoja apie „Vilniaus zoologijos“ veiklą – mokslinį savo stebėjimų apibendrinimą, tačiau yra nepastabus detalėms ar aplinkos konkretybei, jų nevertina. Chemijos profesoriaus satyroje – kitaip nei Šimkevičiaus feljetonuose – stebima tikrovė neįgyja istorinio-kultūrinio konkretumo.

„Nenaudėlius“ su jų leidiniu galima laikyti literatūrine draugija⁵⁹. *Gatvės žinių* satyra išsiskyrė savo literatūrine kalba, kuri draugijos kodekse apibrėžta kaip „nenaudėlių stilius“: lengvas ir šmaikštus, nenutolstantis nuo vietinio gyvenimo realiųjų ir problemų⁶⁰. Feljetonų autoriai naudoja įvairiopomis ironijos, kaip stilistinės figūros, galimybėmis⁶¹. Nevienodos yra satyrų pasakotojo motyvacijos ir vertybinis kritikos pagrindas, sugestijuojamas skaitytojui. Kitaip tariant, skiriasi satyros potekstėje glūdintis reikšmės „pozityvas“. Neretai – tai socialinis jautrumas, demokratinė laikysena, kuri būdinga atsakingam, dėl visuomenės negerovių susirūpinusiam, teisingumo jausmo nepraradusiam piliečiui (Šimkevičiaus satyros). Tačiau dalies satyrų kritika remiasi ir švietėjišku mokslo autoritetu, kuris sprendžiamojo balso teisę suteikia kritikui-ekspertui (A. Sniadeckio, Balinskio satyros). Kritika, atliekama iš mokslininko-eksperto pozicijų paprastai yra labiau beatodairiška, neatsiejama nuo kalbančiojo viršenybės pojūčio, „retorinės galios“ demonstravimo. Tam tikra prasme tokia satyra senąsias hierarchijas (pvz., paremtas feodalinėmis privilegijomis) keičia naujomis, paremtomis mokslo autoritetu. Romantikų karta, išaugusi vėlyvosios Apšvietos epochoje, perėmė ir literatūroje modifikavo pilietines laikysenas, kvestionuodama mokslininko autoriteto absoliutumą (filomatų kūryba, Mickevičiaus baladė „Romantika“).

Gatvės žinios nustojo eiti 1822 m. vidury, uždraustos cenzūros. Satyra – taikomasis, kartu su savomis realijomis greitai senstantis žanras. Tačiau reikšminga, jog vilnietiškoji satyra skatino realistines literatūrinės prozos tendencijas, atvėrė naujas literatūrinio vaizdavimo galimybes. Pavyzdžiui, tokia pasakotojo figūra, kaip bajoras ant ližės, pasirodo tarsi realistinės prozos naratorius:

58 Cit. pagal: Tatarkiewicz, *op. cit.*, p. 226. Filosofijos istoriko teigimu, Sniadeckis manė, „kad lygiai taip pat kaip gryojo proto kritika, o gal net ir labiau, būtų naudinga patirties kritika, nes, priešingu atveju, „nutraukę flirtą su vaizduote ir aistringą protu, imsime flirtuoti su patirtimi“ (*ibid.*).

59 Grzegorz Nieć, *Jakub Szymkiewicz, „Szlachcic na Łopacie“ – satyryczny reporter „Wiadomości Brukowych“*, Kraków: Collegium Columbinum, 2006, s. 50.

60 „Kodex Szubrawski“, *Tygodnik Wileński*, 1819, nr. 137, s. 251–252.

61 Žr. Brigita Speičytė, „Vilniaus satyra kaip miestiškosios savivokos forma“, *Senoji literatūra*, t. 21: *Senosios raštijos profiliai*, Vilnius: LLTI, 2005, p. 203–228; URL: http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2005~ISSN_1822-3656.N_20.PG_203-229/DS.002.0.01.ARTIC

judrus, „visažinis“, kitų veikėjų nematomas pasakotojas. *Gatvės žinių* satyra kreipėsi į platųjį, ne-elitinį skaitytoją, jų dėmesį sutelkė į dabarties pasaulį, kasdienybės sferą, skatino suvokti žmogų kaip socialinio organizmo dalį. *Gatvės žinių* proza yra priartėjusi prie tuometinių skaitytojų kasdienio pasaulio labiau nei kurio nors kito žanro literatūros kūriniai.

*Klasicizmo paribiai ir alternatyvos.
Gotikinė ir istorinė proza*

Klasicizmo stilius gyvavo XIX a. pr. Lietuvos literatūroje drauge su kitomis literatūrinės kūrybos stilistinėmis ir estetinėmis tendencijomis, tokiomis kaip vėlyvosios Apšvietos rokoko, preromantizmo kryptys, besiformuojanti romantizmo literatūra. Rokoko krypties apraiškos Lietuvos literatūroje nėra tokios ryškios kaip klasicizmo ar preromantizmo. Rokokas – Europos aristokratiškos, senojo režimo saulėlydžio menas, neturėjęs XIX a. pr. Lietuvos literatūroje pakankamos socialinės-politinės terpės. Dažniausiai tokios stilistikos tekstai pasirodydavo tų pačių autorių kūryboje tarsi atokvėpis nuo jų rašomos klasicistinės literatūros iškilnumo ir rimtumo. Tai lengvesnio tono, estetinės žaismės ir kalbinės elegancijos siekiantys tekstai, susitelkiantys ties privačia problematika, erotiniais išgyvenimais, momentiniais įspūdziais, vietoj viešo, socialiai ar politiškai angažuoto asmens į tekstą iškeliantys asmeninį malonumą ir pasitenkinimą vertinantį subjektą. Tokių pasaulėvaizdžio ir stilistikos bruožų turi Klemento idilių ciklas „Sodžių darbai“, Teklės Vrublevskos eilės, Pranciškaus Zatorskio trioletai – albuminės-saloninės poezijos pavyzdys.

Vėlyvosios Apšvietos Lietuvos literatūroje kur kas įvairesnis ir įdomesnis preromantizmo literatūros reiškinys⁶². Tai Apšvietos kultūros subrandinta jos pačios alternatyva, davusi impulsų formuoti romantiniam sąjūdžiui. Preromantizmo šaltiniu Europos literatūroje laikoma Jeanėo Jacques‘o Rousseau (1712–1778) filosofinė mintis ir literatūrinė kūryba, iškėlusį jausmo vertę intelekto atžvilgiu, kėlusį abejonę kertine Apšvietos epochos pažangos idėja, absoliučiu civilizacijos gėriu. Preromantizmo literatūra išreiškė Apšvietos nuvertintus pasaulėvaizdžio aspektus – jausmą, apskritai žmogaus psichikos reiškinius (sentimentalistiniai jausmų romanai, elegijos žanro kūriniai, vokiečių „Audros ir veržimosi“ sąjūdžio kūryba), pasaulio sferą, neprieinamą empiriniam

62 Kai kuriose kultūrinėse tradicijose kaip atskira Apšvietos epochos literatūros kryptis yra išskiriamas sentimentalizmas (plg. Kostkiewiczowa, *op. cit.* s. 192–315). Kitur, pvz., anglų literatūros istorijoje, vartojamas preromantizmo terminas, apimantis skirtingas stilistines šviečiamąjo klasicizmo (ar neoklasicizmo) alternatyvas XVIII a. pab.–XIX a. pr.: sentimentalizmą, gotikinę literatūrą, ankstyvąją istorinę prozą. Lietuvos literatūros situacijai adekvatesnis yra pastarasis terminas.

pažinimui, neracionalistinį ankstesnių epochų mentalitetą, Apšvietos laikytą „prietarais“ (gotikinė literatūra). Preromantizmo literatūros centre atsidūrė Apšvietos epochoje marginalizuotos kultūros sritys ir herojai – Orientas ir kiti Vakarų Europos atžvilgiu nuošalūs regionai, moterys, kitatikiai, viduriniojo ir žemojo visuomenės sluoksnių žmonės, lokalsios etninės tradicijos, „tamšios“ istorinės epochos, kaip Viduramžiai. Europoje preromantizmo literatūra apskritai siejama su visuomenės modernizacija, trečiojo luomo iškilimu. Vis dėlto Lietuvoje (ir Lenkijoje) tarp preromantinės literatūros autorių netrūko ir socialinio elito (kaip grafiėnė O. Radvilaitė Mostovska, *Antologijoje* skelbiamos gotikinės ir istorinės prozos rašytoja, ar A. J. Čartoriskio sesuo, biologinė karaliaus Stanislovo Augusto dukra kunigaikštienė M. Čartoriskytė Viurtembergietė, populiarus sentimentalistinio romano *Marija, arba nuovoki širdis*, 1816, autorė).

Gotikinė literatūra Europoje, kurios pradžią žymi anglų rašytojo Horac'o Walpole'o romanas *Otranto pilis* (*The Castle of Otranto*, 1764), ne tik skatino dėmesį Apšvietos nuvertintiems antgamtiniais reiškiniams, žmogaus iracionalumui; ji buvo ir savos epochos kūryba, egzotišką ir ekscentrišką stebuklinę tematiką pajungusi žmogaus prigimties ir socialinio vaidmens svarstymams. Gotikinėje prozoje buvo keliama vyrų ir moterų prigimtinės lygybės idėja, ankstyva feministinė, lytiškumo problematika: „...pirmosioms gotikinės prozos rašytojoms moterims visų pirma rūpėjo teisės – jų klasės, jų lyties teisės, dažnai abejos kartu; tuo tarpu pirmieji gotikinės prozos rašytojai vyrai buvo susitelkę į tapatybės politiką.“⁶³ Gotikinė proza eksploatavo ir alternatyvius istorinės vaizdinijos bei atminties šaltinius: jos siužetai ir veiksmo aplinka paprastai susiejama su Viduramžiais, kurie Apšvietos epochoje laikyti religinių prietarų ir barbarybės amžiais. Istorinė scena, riteriškosios kultūros aplinka derinta su melodraminėmis fabulomis – toks literatūrinis modelis stiprino realistines istorinio romano tendencijas bei kūrė vėlesnei romantikų kartai tokią patrauklią Viduramžių aurą.

Onos Radvilaitės Mostovskos (Anna Barbara Olimpia z Radziwiłłów Mostowska, apie 1762–prieš 1833) gotikinė ir istorinė proza, publikuota 1806–1809 m. Vilniuje, buvo literatūrinė naujiena visos buvusios Respublikos krašto mastu, net jei ši kūryba ir nėra aukštos literatūrinės kultūros. Šiaip ar taip ji atsiliepė į minėtas Apšvietos pasaulėžiūrinės alternatyvas ir aktualias idėjas, tokias kaip prigimtinės moterų ir vyrų lygybės klausimas; ne mažiau svarbus autorės siekis Lietuvoje pritaikyti Europos literatūrinės naujovės (apysakos „Matilda ir Danila. Žemaičių sakmė“ pradžioje ji nurodė amžininkės anglų rašytojos Ann Radcliffe gotikinius romanus kaip savo kūrybinį orientyrą). Ypač svarbu, kad ši proza reagavo į kitą vėlyvosios Apšvietos literatūrinio gyvenimo

63 Robert Milles, „Ann Radcliffe and Matthew Lewis“, David Punter (ed.), *A Companion to the Gothic*, Oxford: Blackwell Publishers, 2000, p. 43–45.

aplinkybę – populiariosios spausdintinės literatūros nišos, platesnės neelitinių skaitytojų bendrijos formavimąsi, į kurios poreikius ji orientavosi⁶⁴. Mostovskos gotikinė kūryba buvo paskelbta 1806 m. Vilniuje išėjusiame originaliosios prozos, vertimų bei sekimų rinkinyje *Mano pramogos* (*Moje rozrywki*, t. 1–3). Tai buvo pirmasis Lietuvoje populiariosios literatūros serijos projektas, planuojamas pagal išankstinę sutartį su leidėju, skirtas plačiajam skaitytojui ir siekiantis pelno. Mostovskos leidinio sumanymas kilo iš aristokratinės dvaro pramogų, mėgėjiškų menų aplinkos – dalį rinkinyje paskelbtų tekstų ji sakosi iš pradžių parašiusi „giminės susiejimams“. Kartu su Vilniaus universiteto spaustuvininku Zavadzkiu autorė buvo numačiusi *Mano pramogų* serijoje parašyti ir išleisti 12 tomų, tačiau šis sumanymas liko iki galo neįgyvendintas, greičiausiai iškilus konfliktui su leidėju. Pirmojo tomo pratarinėje „Skaitytojui“ autorė gotikinę prozą pristatė kaip populiarių tuometinės Europos literatūros reiškinių, kuris atitinka pastaraisiais laikais pakitusius emocinius ir intelektualinius skaitytojo poreikius (žr. šį Mostovskos tekstą *Antologijoje*).

Mostovskos gotikinės prozos centre atsiduria aistrų užvaldyti žmonės, jų gyvenimus fatališkai veikia kolektyvinė kaltė – protėvių iš aistros padarytos klaidos, kurias jie turi ištaisyti, šeimos ir asmeninės paslaptys. Toks herojus, kaip pastebėta gotikinės literatūros tyrėjų, artimas tragedijos veikėjams⁶⁵. Tačiau, kaip būdinga gotikinės literatūros autoriams, Mostovska savo pasakojimų nesieja su klasikinio literatūros kanono žanrais, kaip tik pabrėžia nekanoninę tų pasakojimų kilmę – pavyzdžiui, apysaka „Matilda ir Danila. Žemaičių sakmė“ pristatoma kaip perrašytas „prosenelės“ rankraštis iš šeimos archyvo. Stebukliniai, fantastiniai šios prozos motyvai buvo skirti šurpinti ir intriguoti skaitytoją, bet kartu jie padėjo išryškinti iracionalius žmogaus veiksmų motyvus, paslėptą, kitiems neprieinamą asmens tapatybės dalį, kūrė alternatyvą Apšvietos klasicizmo literatūroje dominuojančiam racionalaus, viešo herojaus tipui. Žmogaus emocijų reikšmę jo savivokai ir elgsenai Mostovska pasitelkė ir kaip argumentą feministinei moterų ir vyrų lygybės idėjai racionalaus goticizmo apsakyme „Pilaitės vaiduoklis“ (apsakymo pabaigoje paaiškėja tikroviškos „stebuklinio“ įvykio priežastys). Šiame „tikrais įvykiais“ Vilniaus Pilaitės dvare paremtame pasakojime „įrodoma“, kad ir vyrai, ir moterys, priešingai to meto stereotipinei pažiūrai, vienodai pasiduoda jausmams ir vaizduotei, veikiami slaptos, intymios savo patirties, neviešinamų, nedeklaruojamų tapatybės pagrindų.

Mostovskos istorinis romanas *Astolda, kunigaikštystė iš pirmojo Lietuvos kunigaikščio Palemono giminės, arba pragaištinga aistros baigtis* (1807) įdomus ne tik kaip pirmasis romanas iš Lietuvos

64 Plačiau žr. Brigita Speičytė, „Populiariosios prozos ir feministinės savimonės pradmenys Lietuvoje: Ona Radvilaitė Mostovska“, *Colloquia*, 2010, nr. 25, p. 29–56; URL: http://www.liti.lt/failai/Nr25Colloquia_Str_Speicyte.pdf.

65 E. J. Clery, *Women's Gothic: From Clara Reeve to Mary Shelley*, Tavistock: Northcote House, 2004, p. 13–14.

istorijos, parašytas dar prieš europinę škotų rašytojo Walterio Scotto istorinės prozos erą⁶⁶. *Astolda* – vienintelis grožinės prozos kūrinys, kurio siužetui pasirinktas lietuvių romėniškosios kilmės pasakojimas, pasiremta senąja politine LDK legenda, kurią autorė vertina kaip neabejotiną istorinę tiesą, kadangi su šiuo pasakojimu savo kilmę sieja ne viena Lietuvos žymi giminė. Taigi romano veiksmas vyksta Europos Viduramžių pradžioje, V a. Žemaitijoje, „Palemono dvare“. Išėjus romanui, jau po metų Vilniaus universiteto auklėtinis istorikas Lelevelis ir to pat universiteto garbės narys, Varšuvos mokslo bičiulių draugijos dalyvis Bogušas savo darbuose rimtai užginčijo šią lietuvių tautos kilmės teoriją, siūlydami heruliškąją versiją, labiau derančią ir modernėjančiai historiografijai, ir atitinkančią anuomet išryškėjusį etninės, ne politinės, tautos kilmės aiškinimosi poreikį⁶⁷. Mostovskos romanas taikėsi prie tradicinio lietuvių politinės tautos istorinio sąmoningumo, kurio pagrindus jau ėmėsi keisti naujoji historiografija. Skaitytojų nerimą, kilusį susidūrus skirtingoms tautos kilmės versijoms, raiškiai savo istorinėje publicistikoje *Kaimiečio artojo mąstymai* (apie 1824; išsp. 1829 Varšuvoje) liudijo žemaičių literatas Poška, dar 1810 m. Lelevelį ir Bogušą už jų darbus pagerbęs ode. Jis išsakė susirūpinimą, kad naujos mokslinės istorikų idėjos leidžia suabejoti aukšta kilme tų giminių, kurios save kildina iš Palemono ir jo svitos, ir siūlė nedelsiant imtis rašyti naują Lietuvos istoriją, kurioje būtų suderinta ir Palemono legenda, ir heruliškoji tautos kilmės versija⁶⁸.

Netiesioginę pastabą apie Mostovskos *Astoldą* savo filomatiškuose raštuose yra palikęs ir Mickevičius. 1818–1819 m. rašytoje recenzijoje Dizmos Bončos Tomaševskio epopėjai *Jogailiada* jaunasis filologas kritiškai atsiliepė apie tai, jog poemos ir „kai kurių lenkų romanų“ autoriai nepaiso istorinio adekvatumo, pernelyg „antikizuoja“ Viduramžių Lietuvą⁶⁹. Anot recenzento, „norint apdainuoti didžius įvykius, reikia pataikyti į anuometinio amžiaus dvasią, prisiderinti prie senųjų vaizdinių, papročių ir charakterių“. Iš tiesų, Mostovskos romane santykis su istorine praeitimi yra,

66 Pirmasis Walterio Scotto istorinis romanas *Vaverlis* (*Waverley*) išėjo 1814 m.

67 Joachimasis Lelevelis, baigdamas universitetą, 1808 m. Vilniuje paskelbė tyrimą *Žvilgsnis į lietuvių giminių senovę ir jų ryšius su herulais* (*Rzut oka na dawność litewskich narodów i związki ich z herulami*), o tais pat metais Bogušas Varšuvoje išleido minėtą *Traktatą apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią* (*O początkach narodu i języka litewskiego*). Lelevelis veikiai atsiliepė į Bogušo darbą recenzija, išleista atskiru leidiniu 1809 m. Varšuvoje: *Trumpos žinios apie seniausius lenkų istorikus ir pastabas dėl Jo Malonybės kun. Bogušo traktato apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę* (*Wzmianka o naydawniejszych dziejopisach polskich i uwagi nad rozprawą JW. JX. Bohusza: O początkach Narodu i języka Litewskiego*). Čia istorikas taip rašė: „Dėkingi esame B[ogušui], kad jis papildomai Palemono legendą sukritikavo [...]; kad parodė, jog tai pasaka, ir nuo to darbo išlaisvino visus vėliau rašysiančius, kurie tuo tikrai nebesivargins.“ (*Ibid.*, p. 47).

68 Poška, *op. cit.*, p. 262–273, 318–329.

69 Žr. Mickevičiaus tekstą „Pastabos apie Dizmos Bončos Tomaševskio *Jogailiadą*“ šioje *Antologijoje*, p. 250.

sakytume, pasyvus, nepažymėtas moderniajam mentalitetui būdingo atminties pertrūkio: praeitis čia nėra vertybiškai nutolusi nuo dabarties, jos žmonės nesuvokiami kaip kultūrinis *Kitas*, kurio „dvasiai“ perteikti reikėtų ieškoti ypatingos meninės žiūros. Mostovskos romane į ankstyvuosius Viduramžius neproblemiškai perkeliama XVIII a. aukštuomenės charakteriai, būdas, santykiai. Tačiau, kaip matyti, romanas pateko į intensyvų lietuvių skaitytojų istorinės savimonės kaitos laiką, o iš šiandienos perspektyvos jis savaip ir įdomus dėl literatūriškai neįmantraus „kostiuminės istorijos“ efekto: jame paliko pėdsaką autorės gyventos epochos jausmų kultūra, lietuvių politinės tautos elitui būdingas patriotizmo supratimas, socialumo formos. Autorė romane laisvai naudojosi aukštuomenės privilegija įsirašyti į istoriją – Lietuvos Viduramžių epochon perkėlė kai kurias savo giminės istorijos detales. Atrodo, kad ir kritiškai nusiteikęs Mickevičius iš tų realiųjų išskaitė šį tą svarbaus savo būsimai poetinei kūrybai – Mostovskos romano išnašoje papasakota istorija apie autorės giminaitę Teofilę Konstanciją Radvilaitę Moravską (Teofila Konstancja z Radziwiłłów Morawska, 1738–1818), ekscentrišką Apšvietos moterį, galėjo pasiūlyti būsimam romantikui ir poetinės apysakos „Gražina“ (1823) siužetą (žr. romano *Astolda* ištrauką šioje *Antologijoje*, p. 296).

Vis dėlto autorė istorijos provokacijų išvengti negalėjo. Rašydama *Astoldą*, Mostovska pirmoji susidūrė su ikikrikščioniškosios lietuvių kultūros meninės ir vertybinės traktuotės problema literatūroje; problema, ties kuria visą XIX amžių kryžiuosį lietuvių modernios tautinės tapatybės formavimosi dilemos ir prieštaros. Pavyzdžiui, E. Slovackis, „aistrų tragedijoje“ „Mindaugas, Lietuvos karalius“, parašytoje penkeriais metais vėliau, apskritai nekėlė nei konkretesnių politinių, nei religinių klausimų. Regis, ir Mostovskos sumanymas buvo panašus: šiaip ar taip, jos istorinio romano pagrindą sudaro melodraminė fabula, o autorės požiūriu, išsakytu pratarmėje „Skaitytojui“, ji leidžia atsiriboti nuo herojinės (t. y. politinės) tematikos: „herojų meilės nuotyčiai neturi jokio ryšio su jų istoriniais žygiais“. Vis dėlto romano žanras neleido pernelyg nutolti nuo herojų kasdienio pasaulio, ir į jų religingumo klausimą nebuvo įmanoma mostelėti tokia nerūpestinga ranka kaip į „žygius“. Tad Mostovska, sekdamą senaisiais kronikininkais (pvz., Strijkovskiu) ikikrikščionišką lietuvių religiją romane vaizduoja kaip „atsivežtą“ iš antikinės Italijos. Apšvietos epochai būdingas Antikos kultūros autoritetas tarsi išsprendė požiūrio į senąją lietuvių tikėjimą problemą (toks sprendimas pasirinktas ir E. Slovackio tragedijoje). Vis dėlto romano siužete pasirodo šio požiūrio įtrūkių: kai kuriuose epizoduose kalbama ir apie vietinę „barbarų“ religiją, kurią asimiliavo romėnų mitologija; romano pabaigoje autorė visgi renkasi vaizduoti pagrindinių herojų priešmirtinį krikštą, jų savanorišką perėjimą į kitą religiją, greičiausiai norėdama jiems užtikrinti amžininkų skaitytojų empatiją. Šiuo požiūriu Mostovskos romanas pirmasis netiesiogiai iškėlė senosios lietuvių kultūros bei religijos vertinimo, jų meninės raiškos problemą, su kuria

dorojosi ne vienas vėlesnių kartų romantikas (Mickevičius, *Konradas Valenrodas*, 1828, J. I. Kraševskis, *Anafielas*, 1840–1845; V. Sirokomlė, *Margiris*, 1855)⁷⁰.

Įtemptu siužetu į lietuviškuosius Viduramžius, senameldišką Vilnių bei Kernavę krikšto išvarkėse skaitytojus nukelia ir Felikso Bernatavičiaus (Feliks Bernatowicz, 1786–1836) kadaise plačiai per kartų kartas skaitytas istorinis romanas *Pajauta, Lizdeikos duktė* (1826), sulaukęs vertimų į prancūzų (1833), vokiečių (1834) kalbas, o 1898 m. ir 1911 m. JAV pasirodęs lietuviškai. Bernatavičiaus romanas, parašytas dviem dešimtmečiais vėliau nei *Astolda*, jau liudija visiškai kitokią rašytojo-istoriko dirbtuvę: autorius kur kas labiau domėjosi senąja lietuvių kultūra bei religija, specialiai atliko tiriamąsias keliones po Lietuvą, aplankė romane vaizduojamas vietas, studijavo istorinius veikalus – visų pirma 1824 m. Varšuvoje išėjusį Naruševičiaus *Lenkų tautos istorijos* pirmąjį tomą, skirtą slavų ir baltų mitologijai. Bernatavičiaus pasakojimas, stilistiškai išsilaisvinęs iš Mostovskos prozai būdingos rudimentinės dramaturginės kalbos su patetiškais intonacijomis, patraukė kur kas platesnį skaitytojų ratą. Jų lūkesčius atitiko ir pagrindinė romano idėja – krikšto pergalė, neatsiejama nuo Lietuvos bei Lenkijos politinės vienybės tradicijos, aktualios valstybingumą praradusios buvusios Respublikos bendrijai.

Nėra atsitiktinė aplinkybė, kad Mostovskos ir Bernatavičiaus istorinių romanų pagrindinės herojės, iškeltos į kūrinių pavadinimus – moterys. Šis pasirinkimas autoriams leido laisviau kurti melodraminį ir nuotykinį siužetą, atpalaidavo vaizduotę nuo istoriografijos diskurso – „vyrškos“ istorijos – rėmų, skatino plėsti romano erdvėlaikį anapus herojinio praeities modelio. Šiuo požiūriu savaip dėsningas ir Sofijos Tyzenhauzaitės Šuazel-Gufjė (Sophie de Tisenhauz, de Choiseul-Gouffier *vel* Zofia z Tyzenhauzów de Choiseul-Gouffier, 1790–1878) pasirinkimas 1820 m. Paryžiuje išleisto romano *Barbora Radvilaitė* fabulą paremti iškilios istorinės asmenybės biografija. Autorė, netrukus išgarsėjusi Europoje savo atsiminimais apie asmeniškai pažintus Rusijos ir Prancūzijos imperatorius Aleksandrą I bei Napoleoną (1827)⁷¹, regis, tokiam pasirinkimui turėjusi ir asmeninių sumetimų: jos romaną ir *Reminiscencijas* sieja ta pati tema – moters, asmeninio žavesio dėka patekusios į politinio elito aplinką, istorija.

Mostovskos ir Bernatavičiaus istoriniai romanai laikytini ankstyvąja populiariosios literatūros apraiška. Drauge jie įrėmina ir kitą XIX a. pradžios vėlyvosios Apšvietos reiškinį Lietuvoje – išryškėjusį istorijos populiarinimo poreikį ir iniciatyvas, kurios Europos kultūroje siejamos su

⁷⁰ Plačiau apie tai žr.: Brigita Speičytė, *Maironis ir istorinė Lietuva*, Vilnius: LLTI, p. 38–52.

⁷¹ Sofija Tyzenhauzaitė, *Reminiscencijos apie Aleksandrą I ir apie imperatorių Napoleoną I*, vertė Liucija Baranauskaitė ir Virginijus Baranauskas, Vilnius: Žemaičių kultūros draugijos informacinis kultūros centras, 2004.

modernizacijos pasekmėmis, vadinamąja atminties krizės situacija, ypač po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos. Buvusios Respublikos kraštuose atminties krizė – laiko pertrūkio, prarasto praeities ir dabarties bendramatiškumo suvokimą – visų pirma kėlė valstybės praradimo trauma. Vienas jos įveikos būdų – istorinio pasakojimo populiarinimas literatūrinėmis formomis – ilgainiui susiformavo į romantinio istorinio romano bei poemos tradiciją. Mostovskos istorinis romanas buvo parašytas, kaip minėta, dar nesiimant spręsti kolektyvinės atminties klausimų, tačiau šiaip ar taip juos netiesiogiai užčiuopė. Pavyzdžiui, terapinį istorinio pasakojimo poveikį patiria romano herojė *Astolda*, kai ją, susirūpinusią dėl neaiškios asmeninės ateities, kelionės palydovas guodžia... pasakojimais apie istorinę Palemono giminės praeitį. Magiški istoriniai „gyvieji paveikslai“, kuriuos regi Astolda atsiskyrėlio šventykloje, o pasakotoja tuo metu skaitytojui pristato Lietuvos istoriją nuo Palemono iki krikšto, primena XVIII a. pabaigoje Europoje išpopuliarėjusius (gal ir autorės matytus) fantasmagorijų seansus su vadinamąja „magiška lempa“ (*laterna magica*)⁷². Šis romano epizodas atrodo kaip pagrindinio šių dienų istorijos populiarizacijos būdo – istorinio kino – fantastinė anticipacija.

Lenkijoje ir Lietuvoje populiariosios istorijos poreikį vėlyvojoje Apšvietoje įgyvendino Varšuvos mokslo draugijos užsakymu parašytas iš LDK kilusio lenkų poeto, dramaturgo, politiko Julijono Ursino Niemcevičiaus poetinis ciklas *Istorinės giesmės* (Julian Ursyn Niemcewicz, *Śpiewy historyczne*, 1816). Daugiausiai apie iškilias praeities asmenybes parašytų eilėraščių rinkinys su iliustracijomis ir gaidomis išpopuliarėjo visoje buvusios Respublikos teritorijoje. Jame išreikšta švietėjiška istorijos kaip etinių pavyzdžių šaltinio samprata, atitikusi universalistinį Apšvietos epochos patriotizmo pobūdį (Apšvietos patriotizmas – bendrų civilizacinių vertybių gynimas tautinėse bendrijose konkrečiomis istorinėmis, politinėmis, kultūrinėmis aplinkybėmis)⁷³. Reikšminga, kad Niemcevičiaus rinkinys kurstė ir lietuvių ambicijas parašyti analogišką poetinę, dainuojamąją Lietuvos istoriją lenkų ir lietuvių kalbomis. Ši idėja vienu metu buvo puoselėjama ir filomatų (Čečiotas), ir Žemaičių kultūrinio sąjūdžio (Poška, Valiūnas) aplinkoje⁷⁴. Iš poetinės

72 Maurice Samuels, *The Spectacular Past: Popular History and the Novel in Nineteenth-Century France*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2004, 1–62.

73 Kaip pastebi Europos Apšvietos kultūros istorikas Ulrichas im Hofas, šios epochos „[p]atriotas, padarydamas laimingesnį savo kraštą, padaro laimingesnę visą žmoniją. Patriotizmas nėra nacionalizmas“. Anot autoriaus, šiai epochai būdingas tautinis patriotizmas „remiasi istoriniu savosios tautos paveikslu. Jis ima pavyzdį iš herojų, kurie karo ar taikos metu visas jėgas atidavė Tėvynei. Jis moka apginti didžiausias vertybes, jeigu joms iškyla grėsmė“ (Ulrich im Hof, *Švietimo epochos Europa*, vertė Nijolė Daujotytė, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 182).

74 Plačiau žr. Speičytė, *Maironis ir istorinė Lietuva*, p. 34–38, 66–80.

Lietuvos istorijos sumanymo greičiausiai kilo vienas populiariausių lietuvių preromantizmo tekstų – Valiūno istorinė giesmė „Biruta“. Su Lietuvos istorijos populiarinimo intencijomis sietina ir čia skelbiama anoniminė istorinė giesmė „Baublys. Žemaičių legenda“. Vėlyvosios Apšvietos epochoje Lietuvos istorinis pasakojimas išryškėjo kaip skirtingas kultūrinės-regionines buvusios LDK bendruomenės jungiantis diskursas – tokį vaidmenį ir istoriografijos, ir literatūros, ir ego-dokumentikos tekstuose jis atliko per visą XIX amžių.

Lietuvių liaudies kultūros recepcija

Vėlyvosios Apšvietos literatūros panorama būtų nepilna, nepamatinėjus dar vieno epochos reiškinių – sustiprėjusio dėmesio vietinėms etninėms kultūroms, liaudies žodinei kūrybai. Jis kilo ne tik iš rusoistinių natūralaus žmogaus paieškų, žmogaus gyvenimo priartinimo prie gamtos idėjų. Tokį dėmesį Apšvietos epochoje paradoksaliai skatino ir Antikos kultūros autoritetas. XVIII a. nuo prancūzų klasicizmo sureikšmintos romėniškosios Antikos dėmesys pasislinko prie senovės Graikijos meno kaip „natūralesnio“, pirminio Europos civilizacijos šaltinio⁷⁵. Tai akinomo domėtis ir vietinių kultūrų ištakomis, ieškoti senovės graikų kūrybos analogų žodinėje liaudies kūryboje. Apšvietos šviesuoliai užsidegė tautinių herojinių giesmių paieškoms, pasirodžius škotų poeto Jameso Macphersono (1736–1796) „išverstoms“ III a. škotų bardo Osiano giesmėms, sudėtomis į du epus: *Fingal* ir *Temora* (1761–1763), vėliau publikuotoms vienu leidiniu *Osiano kūryba* (*The Works of Ossian*, 1765). Osiano giesmės jau amžininkams literatams bei filologams kėlė abejonių dėl jų autentiškumo, o šiuo metu laikomos (beje, Apšvietai būdinga) sumania klastote. Tačiau anuomet sukėlė tikrą sensaciją: šiaurės vaizdinija, melancholiškas giesmių tonas, ritmiškos poetinės prozos forma atrodė atveriantys visiškai naują estetikos sferą nei klasicizmo išaukštinta Antika (ypač romėniškoji). Osiano giesmės imitavo sentimentalizmo poetai, jomis gerėjosi Johannas Wolfgangas Goethe, įtraukęs škotų bardo kūrybos fragmentą į savo romaną *Jaunojo Verterio kančios* (*Die Leiden des jungen Werthers*, 1774). Osiano giesmių gerbėjas buvo ir vokiečių filosofas, romantikų įkvėpėjas Johannas Gottfriedas von Herderis (1744–1803), vėliau pats sudaręs ir išleidęs skirtingų tautų, tarp jų ir lietuvių, liaudies dainų rinkinį *Tautų dainos* (*Volkslieder*, 1778–1779). Neabejotinai senųjų herojinių giesmių paieška vedė pirmuosius lietuvių folkloro rinkėjus bei leidėjus – Karaliaučiaus profesorių Liudviką Rėzą (1776–1840) (*Dainos, oder Littauische Volkslieder*, 1825) bei filologą Stanevičių Vilniuje (*Dainos žemaičių*, 1829).

⁷⁵ Girdzijauskas (red.), *op. cit.*

Palyginus Rėzos ir Stanevičiaus leidinius, juose išsakytą rengėjų požiūrį į tautosaką, matyti, kad Karaliaučiaus profesorius ją vertina iš preromantinės filosofijos ir estetikos, o Vilniaus universiteto auklėtinis – iš klasicizmo pozicijų, kurios, atrodytų, nebuvo itin palankios domėtis liaudies žodine kūryba. Manytina, kad Stanevičiaus dėmesį lietuvių tautosakai lėmė ne tik lietuviška kilmė ir Rėzos autoritetas (kurį jis pripažino *Šešių pasakų* pratarmėje), bet ir Vilniaus universiteto jaunuomenei būdingos demokratinės nuostatos. Jas formavo ir *Gatvės žinių* socialinė kritika, anuomet populiarė ekonominė fiziokratizmo teorija, ekonomikos pagrindu laikiusi žemdirbystę. Ne mažiau svarbi buvo ir asmeninė patirtis – kaip ją liudijo filomatas Ježovskis:

...būdami jautrios širdies, vaikystėje gavę grynos moralės ir religijos pagrindus, patys patyrę nelaimių, išmokome suprasti artimą, ypač gretimų provincijų valstiečių vargus. (...) Mes troškome pasiturinčių jaunuolių širdyse sužadinti žmogiškus jausmus, raginti juos ateityje neišnaudoti valstiečių, suteikti jiems paramą, kelti žemės ūkį.⁷⁶

Minėta Mickevičiaus reakcija į Donelaičio *Metus*, kaip į „tikrą liaudies papročių paveikslą“, kuris turi rūpėti ne tik „svetimšaliui“ Rėzai, bet ir „mums“, „tautiečiams“, greičiausiai yra panašių nuostatų išraiška. Neatsitiktinai kaip tik šioje Vilniaus universiteto studentų aplinkoje – Filaretų draugijoje – atsirado pirmasis lietuvių liaudies dainų skelbėjas Vilniaus spaudoje. Tai Emerikas Stanevičius (1802–apie 1866), kilęs iš Panevėžio apskrities, *Vilniaus savaitraštyje* 1819–1822 m. paskelbęs keliolika lietuviškų dainų tekstų (ir tautosakos, ir anoniminės autorinės kūrybos) su laisvu vertimu į lenkų kalbą⁷⁷.

Apšvietos preromantikai liaudies kūrybą atrado ir kaip etninės tautos sampratos formavimo šaltinį (plg. Herderio iškeltą „tautos dvasios“ idėją), ir kaip naujos literatūrinės estetikos pagrindą (analogiškai Osiano giesmėms XVIII a.). Autorinėje poetinėje kūryboje pasinaudoti lietuvių folkloru kaip stilistine atrama visų pirma ėmėsi iš to folkloro gyvosios terpės – liaudies kultūros aplinkos – kilę rašytojai, tapę savotiškais kultūros tarpininkais. Dar prieš imdamasis folkloristikos darbų Rėza, kilęs iš neturtingos Nerijos pajūrio sargo šeimos, baigęs Karaliaučiaus universitetą ir gavęs teologijos doktoratą, 1809 m. Karaliaučiuje išleido pirmąjį savo vokiškos poetinės kūrybos

76 Griškaitė, „Keletas štrichų filomatų kartos portretui“, p. 43. Filomatų prezidento Ježovskio surašytos elgesio taisyklės studentiškos Spindulingųjų draugijos nariams taip pat neatsitiktinai numatė „linkėti gera bet kurio luomo kraštiečiams ir visai tautai apskritai“, „atjausti kito kančią, nepriklausomai nuo kenčiančio žmogaus kilmės, luomo, reputacijos, amžiaus ir lyties“ (žr. J. Ježovskio „Penkiolika elgesio taisyklių“ šioje *Antologijoje*).

77 Vaclovas Biržiška pateikia žinią, kad Emerikas Stanevičius lietuvių liaudies dainas ėmė rinkti dar mokydamasis Vilniaus gimnazijoje, paskatintas savo mokytojo – poeto ir Nenaudėlių draugijos nario Ignoto Šidlovskio (Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1965, t. 3, p. 139).

rinkinį *Prutena*, kuriame stilizavo ir lietuvių liaudies dainas. Lietuvių kalba folkloro galimybėmis kūrybiškai pasinaudojo Antanas Strazdas, kilęs iš Rytų Lietuvos valstiečių, studijavęs Vilniaus universitete ir baigęs Varnių kunigų seminariją. 1814 m. Vilniuje išleistam pirmajam lietuviškam poezijos rinkiniui *Giesmės svietiškos ir šventos* pagrįstai parinko epigrafą iš Naujojo Testamento: *Ecce nova sunt omnia* – „Štai visa yra nauja“.

Vėlyvoji Apšvieta lietuvių kultūroje

Iš laiko perspektyvos, ypač iš „pergalingo“ romantizmo pozicijų žvelgiant, vėlyvosios Apšvietos literatūra neretai vertinta kaip gęstantis, neišvengiamai į nebylią istorinę praeitį grimztantis Romantizmo fonas. Lietuvos kultūroje – literatūros tradicijoje bei literatūros moksle – santykį su vėlyvosios Apšvietos, ypač klasicizmo stiliaus literatūra lėmė ir bendresni Lietuvos aristokratinės, bajoriškosios kultūros vertinimai, išryškėję nuo XIX a. lietuvių tautinio atgimimo epochos.

Lietuvių literatūros istorijoje, kuri nuosekliau ėmė formuotis tautinio atgimimo metu XIX–XX a. sandūroje, dėmesys telktas visų pirma ties lietuviškąja epochos kūrybos dalimi – Žemaičių kultūrinio sąjūdžio darbais. Nelegalioje lietuvių spaudoje iš rankraščių buvo publikuota nemaža Poškos eilių („Mužikas Žemaičių ir Lietuvos“, „Gromata T. Čackiui“, „Mano darželis“), Valiūno eiliuotas laiškas „Pas jo mylistos D. Poškos“, „Biruta“, Stanevičiaus politinės pasakėčios „Arklys ir meška“ skirtingi variantai, kitam autoriui priskirta jo odė „Šlovė žemaičių“. Pirmojoje lietuvių literatūros istorijos apybraižoje – Jono Mačiulio-Maironio *Lietuvos istorijos* skyriuje „Trumpa lietuvių rašliavos apšvalga“ (1906) – vėlyvosios Apšvietos epocha vertinta kaip lietuvių tautinio atgimimo pradžia. Maironis pirmąkart sutelktai aptarė XIX a. pradžioje lietuvių kalba rašiusius autorius, pabrėžė jų darbuose išreikštą „tautišką susipratimą“. Drauge įtvirtino priešpriešą tarp to meto Lietuvos lenkiškosios ir lietuviškosios kultūros, Vilniaus universiteto vaidmenį pastarojoje nusakė kaip polonizacinių⁷⁸. Nuo Maironio „Apžvalgos“ lietuvių ir lenkų tautinio bei politinio konflikto kontekste XX a. I p. vertinant epochą įsigalėjo skirtis tarp lenkiškos-bajoriškos ir lietuviškos-valstietiškos Lietuvos kultūrų, būdinga moderniosios lietuvių tautos formavimosi metui. Šis požiūris į laikotarpio literatūrą lituanistikoje vyravo visą šimtmetį⁷⁹.

⁷⁸ Maironis, *Raštai*, t. 3, kn. 2: *Lietuvos praeitis, etc.*, parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1992, p. 712–713.

⁷⁹ Šis požiūris su tam tikrais papildymais (skyreliai apie lenkiškąją to meto Vilniaus spaudą, draugijas, estetiką) iš esmės reprezentuojamas ir Girdzijausko redaguotame fundamentaliame veikalė *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius* (2001).

Tam tikrą alternatyvą savo literatūros istorijos darbuose siūlė Mykolas Biržiška (1882–1962), iš žemaičių bajorų kilęs literatūros ir kultūros istorikas, lenkiškąją Lietuvos kultūrą laikęs savastimi. Dar XX a. pradžioje skaitytose paskaitose apie ankstesnio amžiaus pirmųjų dešimtmečių lietuvių literatūrą, karčiai tarstelėjo: „O delto mūsų, atsiprašius, muzikiškas šviesumas, paniekinąs krašto kultūros tradiciją, reikalauja, kad Vilniaus universiteto darbuotojai matytume tikrai būsimųjų endekų [t. y. lenkų nacionalistų – B. S.] pirmakūnų politiką!“⁸⁰. M. Biržiška lietuvių literatūros istorijos darbuose suformavo galimybę paveldėti ne tik lietuviškąją vėlyvosios Apšvietos krašto kultūros dalį. Vinco Maciūno monografija *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautyra* (1939), parengta M. Biržiškos vadovautos humanitarinių mokslų disertacijos pagrindu, buvo pirmasis ir nuodugnus šio laikotarpio literatūros tyrimas, be kita ko, atskleidžiantis daugiakalbės to meto kultūros ryšius, iki šiol nepraradęs aktualumo.

Nemaža dėmesio Lietuvos vėlyvajai Apšvietai savo darbuose skyrė tarpukario Vilniaus Stepono Batoro universiteto mokslininkai, kilę iš Lietuvos, tapatinęsi su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrine tradicija, išskyrę ją kaip savo mokslinių interesų lauką. Vienas jų – Vilniaus universiteto bibliotekininkas, kilęs iš Žemaitijos, Mykolas Brenšteinas, (Michał Brensztejn, 1874–1938), parašęs mokslinių darbų lituanistine tematika, išleidęs pirmąją monografiją apie Pošką (*Dionizy Paszkiewicz: Pisarz polsko-litewski na Żmudzi*, 1934).

XX a. antroje pusėje epochos tyrimų lauką plėtė Jurgio Lebedžio (1913–1970), Reginos Mikšytės (1923–2000), Vytauto Vanago (g. 1930) monografijos⁸¹, išleisti Žemaičių kultūrinio sąjūdžio literatūrų raštai, rinktinės (Poškos, Stanevičiaus, Valiūno, Klemento). Atskirą dėmesį klasicizmo problemai lietuvių literatūroje skyrė Leonas Gineitis (*Klasicizmo problema lietuvių literatūroje*, 1972), tikriausiai dėl ideologinių priežasčių gerokai sumažinęs klasicizmo stiliaus – viešo, retoriško, taigi ir politiško meno – diapazoną privataus, žaismingo, dekoratyvaus rokoko stiliaus naudai.

Epochos vertinimus ir literatūros istorijos modelį skatino keisti XX–XXI a. sandūros lietuvių humanitariniuose moksluose išsiplėtę XIX a. Lietuvos bajoriškosios kultūros, Lietuvos visuomenės politinės ir kultūrinės istorijos tyrimai (E. Aleksandravičiaus, T. Bairašauskaitės, V. Berenio, R. Griškaitės, Z. Medišauskienės, D. Staliūno darbai). Sustiprėjęs dėmesys moterų literatūros klausimams

⁸⁰ Mykolas Biržiška, *Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu*, Vilnius: „Švyturio“ b-vės spaustuvė, 1921, p. 16.

⁸¹ Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*, 1955; Vytautas Vanagas, *Antanas Strazdas*, 1968, *Dionizas Poška*, 1994; Regina Mikšytė, *Silvestras Valiūnas*, 1974.

gražina dėmesį prie jos aristokratiškos ištakų Lietuvoje (plg. J. Sarcevičienė, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai*, 2005; A. Butkuvienė, *Garsios Lietuvos moterys: XIV–XX a. pirmoji pusė*, 2007). Dvikalbės lietuvių literatūros pradmenys Žemaičių kultūrinio sąjūdžio epochoje sulaukė lenkų mokslininko Paweło Bukowieco monografijos ir antologijos (*Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej*, 2008; *Žemaičių šlovė / Sława Żmudzinów: Antologia dwujęzycznej poezji litewsko-polskiej z lat 1794–1830*, 2012).

Iš visų vėlyvosios Apšvietos Lietuvos rašytojų į lietuvių kultūros tradiciją nuosekliausiai įsirašė Strazdas. Jis laikytas organišku lietuvių liaudies kultūros talentu (M. Römer, *Litwa*, 1908), jo religinė giesmė „Pulkim ant kelių“, nuo XIX a. vidurio tradiciškai giedama Lietuvos Katalikų bažnyčiose sekmadieniais prieš Sumą, tapo nuoširdaus liaudiško religingumo kultūriniu simboliu (įprasminta Maironio eilėraštyje „Lietuva brangi“, 1920). Nepriklausomoje Lietuvoje po avangardinio „Keturių vėjų“ sąjūdžio Jonas Aistis esė rinkinyje *Dievai ir smūtkeliai* (1935) Strazdo kultūrinį portretą papildė pirmojo lietuvių avangardisto, „poeto bohemičio“ reikšmėmis. Prieštaringa Strazdo asmenybė sulaukė ir ne vienos literatūrinės interpretacijos: Kazio Plačenio biografiniame romane *Pulkim ant kelių* (1936), Juozo Petruolio pjesėje *Prieš srovę* (1936), Juozo Glinskio dramoje *Grasos namai* (1970). XX a. II p. Strazdas tapo viena atraminių figūrų Sigit Gedos archaizuojančio avangardo poetinei programai, lietuvių mitologinės sąmonės rekonstrukcijai poezijoje (rinkinys *Pėdos*, 1966; poema *Strazdas*, 1967).

Nemaža dalis vėlyvosios Apšvietos autorių, ypač pirmąkart lietuvių kalba skelbiamų šioje *Antologijoje*, dėl kultūrinės tradicijos pertrūkio, formuojantis moderniajai lietuvių tautai, pasitraukė į kultūros archyvą. Vis dėlto galime matyti tam tikras sąsajas bei analogijas, pavyzdžiui, tarp XIX a. pradžios istorijos populiarizacijos iniciatyvų ir Maironio kūrybos (populiariosios istorijos *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*, 1891; poezijos, dramaturgijos); tarp nenaudėlių satyros ir Vinco Kudirkos visuomenės kritikos. Ilgainiui pamiršta klasicistinė E. Slovackio tragedija „Mindaugas, Lietuvos karalius“ pradėjo gana turtingą šios istorinės asmenybės literatūrinės traktuotės tradiciją⁸². Autoriaus sūnus, žymus lenkų romantizmo poetas Julius Slovackis savo pirmąją dramą parašė būtent šia tema (*Mindowe: Król litewski*, 1829); jo kūrinį 1900 m. išvertė ir publikavo Vincas Kudirka (*Mindaugis, Lietuvos karalius*), ši drama buvo vaidinama mėgėjiškame lietuvių teatre XX a. pradžioje. Pirmąją lietuvišką dramą apie Lietuvos karalių parašė Vincas Krėvė (*Mindaugo mirtis*, 1935), o Justino Marcinkevičiaus *Mindaugas* (1968) tapo XX a. prarasto Lietuvos

82 Rimantas Marčėnas, „Mindaugas grožinėje literatūroje: istorinė tiesa ir išmonė“, *Darbai ir dienos*, 1996 3 (2), p. 156–172.

valstybingumo dramą įprasminančiu simboliu. Anot Martišiūtės, „Mindaugo literatūrinių interpretacijų kontekste Just. Marcinkevičiaus sukurtas herojus yra prieštarčiausias, sudėtingiausias, bet kartu ir pozityviausias, – išgyvendamas sudėtingą žmogaus ir valdovo kovą, jis pajėgia išsaugoti žmoniškumą.“⁸³

Klasicizmo stilius sulaukė modernios reinterpretacijos XX a. poezijoje – skirtingose literatūrinėse tradicijose išryškėjo siekis atsiriboti nuo romantinės literatūros paradigmos, kūrybinių atramų, gręžiantis į klasicizmo palikimą. Tokią orientaciją išreiškė rusų „sidabro amžiaus“ poezija, ypač Osipas Mandelštamas (Осип Мандельштам, 1891–1938), graikų poetas Konstantinas Kavafis (Konstantinos Petrou Kavafis, 1863–1933), anglų poetas Thomas Stearns Eliotas (1888–1965), iš dalies Milošas (Czesław Miłosz, 1911–2004), 1977 m. esė knygoje *Ulro žemė* aktualizavęs vėlyvosios Apšvietos poezijos, filosofijos, teosofijos metafizines tendencijas kaip esminio Vakarų civilizacijos lūžio – religinio ir mokslinio pasaulėvaizdžio atsiskyrimo – reiškinius, kurie buvo lemtingi visai modernybei iki šių dienų. Lietuvių moderniojoje poezijoje su klasicizmo estetikos aspektais sieta Henriko Radausko (1910–1970) poezija. Ši sąsaja gana bendra, besireiškianti visų pirma teksto formos sureikšminimu subjekto saviraiškos sąskaita, o teksto vaizdinijoje, intertekstinėse užuominose ne mažiau reikšmingas ryšys su prancūzų, italų baroko bei rokoko meno tradicijomis (šis aristokratinės kultūros ingredientas, kaip ir romantinės subjekto saviraiškos atsisakymas, išreiškė opozicinę autoriaus laikyseną dominuojančiai Nepriklausomos Lietuvos 3–4 deš. neoromantinei poezijai). Algirdas Julius Greimas iševijoje, 1954 m. *Literatūros lankuose* paskelbtame straipsnyje Radausko poeziją laiko savitu eksperimento, „formalinės avantiūros“ ir ištikimybės „klasiškam“ poezijos idealui deriniu, kuris skatintų pagal klasicizmo paradigmą perinterpretuoti visą lietuvių poezijos tradiciją „nuo Poškos iki Radausko“:

*Radausko dėka pirmą kartą po Dionyzo Poškos klasicizmo lietuviškos poezijos upeliai sutinka savo bėgmėje europinės poezijos srovę. Kur tekėjo, kaip tekėjo mūsų poezijos upės – kartais požemiais, kartais potvyniais – tarp Poškos ir Radausko, – žingeidus klausimas. Yra kelių kelelių, kuriais vingiuodama mintis galėtų neaktualią Radausko poeziją pastatyti lietuviškos problematikos centre.*⁸⁴

Modernia kai kurių formaliųjų ir pasaulėžiūrinių klasicizmo principų reinterpretacija (tarpininkaujant visų pirma rusų „sidabro amžiaus“ poezijai) laikytina Tomo Venclovos kūryba, joje išreiškta estetinė ir etinė saiko, pusiausvyros kategorija, pasitikėjimas forma kaip civilizacijos tvėrmės galia:

⁸³ Martišiūtė, *op. cit.*

⁸⁴ Algirdas Julius Greimas, *Iš arti ir iš toli: Literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 120.

*Neatgema harmonija ir saikas,
Lentų spragėjimas ir šiltas tvaikas
Židinyje, kurį pakūrė laikas,
Tačiau yra belaikis židiny
Ir optika, apsprendusi likimą,
Kurio esmė – laimingi sutapimai,
O kai kada – tiesiog susitikimai
Ir amžinųjų formų tęsinys.*

Poeto atminimui. Variantas⁸⁵

Anglosaksiškajam poetiniam neoklasicizmui artima ir vieno *Antologijos* vertėjų –Kornelijaus Platelio poezija, kuri veikia tarsi Elioto aptartas dabarties poeto pokalbis su vienalaikiškai jį supančia tradicija.

Kaip matyti, vėlyvoji Apšvieta Lietuvoje – anaipol neišsemtas kultūrinis archyvas. *Antologijoje* siekta lietuvių skaitytojui pasiūlyti visų pirma ne vieną iki šiol vien originalo (lenkų, prancūzų) kalba prieinamą tekstą. Kiekvienas iš naujo perskaitytas tekstas gali keisti kultūrinę „optiką“, jei tik įvyksta „laimingų sutapimų“ ar „tiesiog susitikimų“ su praeities literatūra. Jų tikėtasi ir rengiant skaitytojų dėmesiui siūlomą *Antologiją*.

Brigita Speičytė

85 Tomas Venclova, *Pašnekesys žiemą*, Vilnius: Vaga: 1991, p. 90–91.

ŠVIEČIAMOJO KLASICIZMO LITERATŪRA

Poezija

Józef Morelowski (1777–1845)

TREN I

Wszystkie, niestety, polskie razem zorze
Zapadły na dno w przepaściste morze!
Polak pod Orła i Pogoni znakiem
Raz dziś ostatni ze snu wstał Polakiem.

Dzisiaj z wież strącają świętokradzkie dłonie
Sarmackich Orłów, litewskie Pogonie
I wytkną znaki polskim oczom nowe:
Straszdyła czarne, skrzydlate, dwugłowe.

Stoją w rozpaczę zgromadzone stany,
Leżą przed nimi haniebne kajdany;
Podły niewolnik te narzędzia kary
Wolnym Polakom każe mieć za dary!

Każe w świątyniach Boga za nie chwalić
I hymny śpiewać, i kadzidła palić;
Nie dość mu, że był przed światem mordercą,
Jeszcze przed niebem zostać chce bluźniercą!

Chce Niebo bluźnić samymi modłami,
Boga boskimi gniewać ofiarami;
Bodaj te modły, bodaj te ofiary,
Prędsze u Boga zjednały mu kary!

Juozapas Moreliovskis

I ELEGIJA

Ak, kaip iš karto žaros lenkų visos
Į jūros dugną nusileido gilų!
Lenkas su mielu Ereliu ir Vyčiu
Jau paskutinį syk kaip lenkas kilo.

Šiandien nuo bokštų šventvagiškai meta
Lietuvių Vyčius, Erelius sarmatų
Ir ženklą lenkams neregėtą rodo –
Sparnuotą dviem galvoms baidyklę juodą.

Nuliūdę begaliniai luomai stovi,
Grandinės tįso priešais juos vergovės;
Už dovanas nelaisvės tas randuotas
Privalo lenkas niekšui dar dėkoti!

Privalo šlovint jį šventoj Bažnyčioj,
Giedot jam himnus, smilkalais smilkyti,
Jam negana, kad žemėj jis žudikas,
Dar šventvagis prieš Dievą taps netikęs!

Jis nori savo maldomis išvysti,
Kaip Dievas rūstauja už šventvagystę,
Tesimeldžia, te dovanas aukoja,
Greičiau tik pultų Dievo nemalonèn!

Już żołnierz łzami broń skorpioną złożył,
Broń, którą nieraz wrogi polskie pożył;
Na wałach Moskwy, Kijowa wtykane
Leżą chorągwie na ziemi zdeptane.

Co by miał uczcić obrońców ojczyzny,
Lży ich wróg podły, wyśmiewa ich blizny
I kładzie laury od nich zasłużone
Na swoje czoło ranami zhańbione.

Kościół Temidy zabierają tłumy
Pełne chciwości i nieznośnej dumy;
Zdziwiona Temis śle w niebo swe żale,
Że w takie ręce składa święte szale.

Spotykam wszędzie gorzkie w oczach płacze,
W ustach lamenta, na twarzach rozpacz;
Broniąc zaś płakać wróg się na nas dąsa,
Z łez się naśmiewa i z cnoty natrząsa.

Lecz czyliż samych jędz zawziętość wściekła
Karze tak zbrodniów nawet i wśród piekła?
Tam źli tyrani wolnie w mękach jęczą,
Lecz im nie bronią, gdy jędze ich męczą.

Równie nieszczęsnej, lecz nie tak niewinnéj
Widok natenczas Troi był nie inny,
Gdy Greków ujrzał Eneas na murach,
A twarze bogów gniewliwych na chmurach.

Widząc dziś takąż nowej Troi postać,
Mamliż w rozpacz wiecznie po niej zostać?
Mamli narzekać w dzień i w nocy z płaczem,
Żem został wiecznym w ziemi mej tułaczem?

Karys jau ginklus apverktus sudėjo,
Kuriais ne kartą priešą nugalėjo,
Maskvos pily ir Kijeve iškeltas
Jau trypia lenkų vėliavas suveltas.

Jau paminta garbė šalies gynėjų,
Iš randų priešai šaiposi atėję
Ir deda laurus lenkų nupelnytus
Sau ant kaktų jie kardais išrašytų.

Tiesos šventovę šutvės užkariauja –
Gobšumo pilnos ir išdidžios gaujos,
Temidė glumsta, siunčia dangui skundą:
Svarstyklės šventos rankose pagundos!

Girdžiu aplinkui verksmą karčiai gūdų,
Dejonę, neviltį matau nebūtą,
Net verkti draudžia priešas pagiežingas,
Pašiept jam dorą, tyčiotis patinka.

Gal raganų pačių piktasis niršis
Ne toks baisus jų pragaringoj irštvoj?
Juk ir tironas laisvas sau vaitoja,
Kai raganos jam kailį ten vanoja.

Toks nelaimingas buvo vaizdas Trojos
(Nekaltą lenką ne mažiau terioja),
Kai graikus mūruos Enėjas išvydo,
Iš debesų kai žvelgė jų dievai pavydūs.

Regėdamas aš naują Troją baisią,
Turėčiau sielvarte dienas pabaigti...
Kas lieka? Verkti, dienąnakt raudoti
Ir savo žemėj amžinai klajoti?

Słyszając jak nam urągają wrogie,
Widząc na niebie zagniewane bogi,
Ledwie z Brutusem nie wołam w rozpacz:
Fraszka jest cnota, cóż u bogów znaczy?

O droga Polsko! o ojczyście kraje!
Wśród takich nieszczęść cóż mi dziś zostaje?
Tylko narzekać w dzień i w nocy z płaczem,
Żem został wiecznym w ziemi mej tułaczem.

[c. 1795] 1854

Girdžiu, kaip šaiposi iš mūsų priešai,
Matau, dievai danguj jau dantį griežią,
Iš skausmo su Brutu gal šaukt belieka:
„Menka dorybė, ir dievams jau – niekis?“

O Lenkija! Brangus gimtasis krašte!
Kur man ramybę tarp nelaimių rasti?
Tik lieka verkti, dienąnakt raudoti,
Kad savo žemėj skirta man klajoti.

Vertė Regina Koženiauskienė

Rajmund Korsak (1767–1817)

WIERSZ O PRÓŻNOŚCI ŚWIATA

Szczęśny, że królom tronu nie zazdroszczę,
I o zwyciężkie laury mało dbam,
O zbiór znikomych bogactw się nie troszczę,
Bo całą próżność świata tego znam.

Ni głowę suszę żądzą nadaremną,
By wielkość moją wspierał bliźnich trud,
Lub groźny Liktor przodkując przedemną,
Roztrzącał strachem przerażony lud.

Niech oni rządzą losem ludzkich doli,
Gdy im styr rządu dał szczęśliwy traf,
Mnie zaś bynajmniej ztąd głowa nie boli,
Zem w rządzie onych ni Xiążę, ni Graf.

Gdy prawom wierny, rząd w kraju szanuję.
Zbrodni się strzegę, chodzę torem cnót,
Bliźnich rad wspieram, nad sobą panuję,
Nie szukam żadnych do fortuny wrót.

Bo znam że wszystko na co w świecie patrzę,
Z blaskiem dostojeństw jest to istny sen,
My zaś na świecie, jako na teatrze,
Jesteśmy krótkich aktorami scen.

Królowie którym świat w miedzach za ciasny,
Przykro wam będzie ten opuszczać dzień,
Tron pełen chwały, jako nie swój własny,
I zchodzić z świata jako marny cień.

Raimundas Korsakas

EILĖS APIE PASAULIO TUŠTYBĖ

Laimingas! Sosto negeidžiu karalių,
Nerūpi laurai pergalių lakių
Ir menkaverčių turtų aš nekraunu:
Tuštybę svieto visą aš regiu.

Galvos nedžiovinu dėl noro nevaisingo,
Kad garbintų ir šlovintų mane,
Ir prieš maršalkos lazdą tą grėsmingą
Man prasiskirtų drebanti minia.

Valdžios kam vairą fortūna paskyrė,
Tevaldo lemtį daugelio žmonių,
Galvos neskauda man, jei šitie vyrai
Nei kunigaikščiu šaukia, nei grafu.

Gerbiu aš teisę šalyje ir linkęs
Keliaut dorybės – ne piktu taku,
Esu sau ponas, padedu aplinkui,
Neieškau laimėn vartų užkeltų.

Žinau, kad viskas, kas pasauly spindi
Ir garbę teikia – sapnas vien trapus:
Mums lyg teatro aktoriams vaidinti
Tik trumpą sceną žemėj skirta bus.

Net jūs, karaliai (jums pasaulio maža),
Dienos sulauksit kartą varganai,
Kai teks palikt ne savo sostą gražų
Ir lyg šešeliams iškeliaut liūdnei.

Przyjdzie niechybnie kres próżnej wielkości,
Gdzie w jednym grobie z chłopkiem legnie pan,
Gdzie bez różnicy nieszlachetnych kości,
Śmierć nas porówna wszystkich w jeden stan.

Gdzie nieprzystępni dla pychy Panowie,
Dla których woli tłum się ciśnie sług,
Jak z jednej gliny Adama synowie
Legną z tym obok, co ich dźwigał pług.

Ten, co niezmiernych planet bieg oznaczył,
I kto natury skrytej poznał moc,
Kto ruch ogromnej ziemi wytłómaczył,
I w liczbie godzin ze dniem spoił noc,

Kto dawcą mądrych praw w narodzie sływał,
I kto przemożną siłą znękał świat,
Gdy już ich sławy głośny cień przeminął,
Gdzie też są oni, gdzie też onych ślad.

Widzę z marmuru niebotyczne groby,
W których się kryje ich nikczemny pył,
Lecz pytam teraz, cóż im z tej ozdoby,
Kiedy proch nie zna czymśiś kiedy był.

Mnie czy chwast dziki, czyli wonne róże,
Po smutnym zgonie grób mój będą ćmić,
Ani zaszkodzi, ani nie pomoże,
Gdy Parka przetnie życia mego nic.

1820

Praeis tuštybė vienąkart didžiūnų,
Karstan mužikas ir jo ponas guls,
Guls nekilmingų ir didikų kūnai:
Mirtis sulygins kaulus jų visų.

Ir pasipūtęs ponas kapo guoly,
Šalia to pono – tarnas nuolankus,
Adomo sūnūs iš to pačio molio:
Ponas ir vargšas, aręs jo laukus.

Ir aiškinęs, kaip sukasi beribės
Planetos ir šis žemės kamuolys,
Gamtos pažinęs paslapčių galybę,
Ir valandas, paras skaičiuot galis,

Įstatymų leidėjas toks didingas,
Valdovas, kovęs ištisas žemes,
Kur bent šešėlis jų šlovės? Pradingęs!
Kur patys vyrai? Net nėra žymės!

Matau aš antkapius didžius lyg rūmus,
Po marmuru tik dulkės su vardais,
Ir klausiu šiandien, kas iš to puošnumo:
Ar mena dulkės tuos vardus kadais?

Ar piktžolės, ar kvepiantis rožynas
Užgožtų kapą mano po mirties,
Nei kenks, nei gelbės tai manęs, kaip žinot,
Kai Parka siūlą perkirps gyvasties.

Vertė Regina Koženiauskienė

Euzebiusz Słowacki (1772–1814)

WIERSZ

*Na JANA RUSTEMA profesora malarstwa
w uniwersytecie wileńskim, pod obrazem
Juliusza Słowackiego dziecka wystawionego w
postaci amorka.*

Ten, co umiał to płótno w amorka zamienić,
Rywal Albana; iego pędzla ma ozdoby.
Poznawszy go, nie wiemy, czyli więcéy cenić
Wybornosc iego sztuki, czy słodycz osoby.

[c. 1813–1814] 1826

Wiersze znalezione po śmierci Euzebiusza Słowackiego w stoliku, na którym pisywał zawsze.

Wędrownik w życia drodze stargawszy mdłą siłę,
Wkrótce rzucę co miłe i co mi niemiłe.
Bez trwogi, nie bez żalu, widzę kres zbliżony,
Który nagle w nieznanie przeniesie mnie strony:
W tę uchronę spokojną gdzie wieczność przebywa,
I które chmura pełna tajemnic okrywa.

[c. 1814] 1826

⁸⁶ Jonas Rustemas (1762–1835), Lietuvoje populiarus portretų tapytojas, 1813–1814 m. sukūrė penkiamečio Euzebijaus Slovackio sūnaus Juliaus, būsimo žymaus lenkų romantizmo poeto, portretą. Jame berniukas pavaizduotas kaip Amūras – anuomet populiaria antikizuoto portreto stilistika.

⁸⁷ Italų tapytojas Frančeskas Albanis (Francesco Albani, 1578–1660), palikęs daug elegantiškų, švelnių spalvų mitologinės tematikos paveikslų.

Euzebijus Slovackis

EILĖS

*Skirtos JONUI RUSTEMUI, Vilniaus
universiteto tapybos profesoriui, nutapiusiam
Julijaus Slovackio, pavaizduoto Amūriuku,
paveikslą⁸⁶*

Įkūnyt Amūriuką sugėbėjęs drobėj,
Albanį⁸⁷ teptuku jis įstabių užgožė,
Žiūriu susižavėjęs, kas didesnis lobis:
Rinktinis Meistro menas ar berniuko grožis?

Vertė Regina Koženiauskienė

*Eilės, rastos po Euzebijaus Slovackio mirties stalelyje,
ant kurio visada rašydavo*

Keleivis aš, pailsęs žemės šios kelionėj,
Tuoj teks palikt, kas miela ir kas nemalonu,
Be baimės, ne be gaudžio pasitiksiu žūtį,
Mirtis staiga atvers nežinomą man būtį:
Saugios ramybės uostą – amžinybės salą,
Kurioj mane apgaubs ji paslaptim tamsiaja.

Vertė Regina Koženiauskienė

Tekla Wróblewska (XVIII a. pab.– po 1835)

DO SNU

Słodki śnie! co pokrzepiasz siły przyrodzenia,
Co wszystkie troski grążysz w przepaść zapomnienia,
Przybądź! roztocz słodycze na moje powieki,
Natychmiast smutek będzie odemnie daleki.
Czemuż przyjemne swoje lubisz nieść marzenie
W łożę twarde i w chatki okurzonej cienie?
Mimo krzyk różnych stworzeń chronisz się w jey łonie,
A porzucasz podwoje, gdzie arabskie wonie,
Za cóż pobyt rolników twa przyjemność waży,
Opuszcza łożę Królów czuyności ich straży?
Czemuż twa dłoń zamyka żeglarzowi oczy,
Choć tysiąc niebezpieczeństw na niego się toczy,
Choć morze rozhukane pędzi go nurtami,
Co chwilę grożąc śmiercią, wody bałwanami.
W tej nie pewności życia unoszą go fale,
Ty niesiesz swe słodycze, usypiasz go stale.
A mocarz, co się na świat oburza i sroży,
Aby ciebie posiadać, próżno moc swą łoży.
Twój urok nigdy zbrodni czoła nie okryje,
Cnotliwy tylko całą twą przyjemność pije.

1817

Teklė Vrublevska

MIEGUI

Saldusis miege, galių duodi prigimtinių,
Į užmaršties bedugnę nubloški kankynę,
Ateik! Užleisk saldumą ant švelnių blakstienų
Ir liūdesį nutolink nuo manęs kasdienį.
Kodėl mieliau sapnus tu dosniai dovanoji
Prirūkusioms trobelėms, jų kietajam guoliui?
Nepaisydamas triukšmo, globi prie krūtinės,
Bet šaliniesi rūmų, kur kvapai rinktiniai.
Už ką artojų būčiai rodai palankumą,
Keiti karalių lovą į sargų budrumą?
Kodėl sparnais svaigiaisiais tu jūreiviui moji,
Nors amžinai jo tyko tūkstančiai pavojų,
Kai graso mirtimi jam įsišėlus jūra,
Bangom didžiulėm kyla, atgalios vėl gūra,
Kai vandenys jį supa toj būty klaikiojoj,
Neši kerus stiprius jam ir sparnais užkloji.
O štai galiūnas žemės – ant visų jis pyksta,
Tave pavergti trokšta veltui – nepavyksta.
Sparnai tavieji pikto smilkinių neliečia,
Doram saldybę tavo duota gerti šviesią.

Vertė Regina Koženiauskienė

Antoni Gorecki (1787–1861)

HYMN DO BOGA

O ZACHOWANIE WOLNOŚCI

O Ty! którego potężna prawica
W chwili świat zniszczyć, w chwili stworzyć może,
Co się lud biedny twą łaską zaszczycą,
Ty oycow naszych nieśmiertelny Boże
Niesiemy modły przed Twoje ołtarze,
Zostaw nas Panie przy wolności darze.

Niech innym góry swe złoto oddadzą,
Niech innych miecza żelazna potęga
Dzierżąc okuty świat pod swoją władzą,
Do obu zmarzłych biegunów dosięga,
My niesiem modły przed Twoje ołtarze,
Zostaw nas Panie przy wolności darze.

Chwilęś ją tylko zabrał z naszej ziemi,
A łez, krwi naszej popłynęły rzeki;
Jakżeż to musi okropnie bydz z temi,
Którym Ty wolność odbierasz na wieki.
Niesiemy modły przed Twoje ołtarze,
Zostaw nas Panie przy wolności darze.

Jedne Twe słowo, wielki gromow Panie,
Z prochów nas wskrzesić było zdolne,
Znów karzesz, niech się woła Twoia stanie,
Obroć nas w prochy, ale w prochy wolne.
Niesiemy modły przed Twoje ołtarze,
Zostaw nas Panie przy wolności darze.

1817

Antanas Goreckis

HIMNAS DIEVUI

PRAŠANT IŠSAUGOTI LAISVĘ

Gali pasaulį dešinė galinga
Sugriauti mirksniu ir prikelti, Tėve,
Gali su meile ir vargšus apginti,
Tėvų Tu mūsų nemirtingas Dieve!
Maldas aukojam prie tavų altorių,
O, Dieve, vieno prašom – laisvės norim.

Kitiems kalnai te auksą atiduoda,
Kiti tesiekia žemių kalavijais
Nuo krašto ligi krašto, turto godūs,
Tegeidžia visą jie valdyt žmoniją,
Mes tiktai meldžiam prie tavų altorių,
O, Dieve, vieno trokštam – laisvės norim.

Netekom laisvės mes tik mirksnį vieną,
Bet ašarų ir kraujo upės plaukia,
Jei ją visai atimtum iš vargdienių,
Kokia tada lemtis žiauri jų laukia?
Maldas aukojam prie tavų altorių,
O Dieve, vieno prašom – laisvės norim.

Kūrėjau! Vienas tavo žodis kėlė,
Iš dulkių leidai mums patirti būtį.
Jei panorėsi, versk mus dulkėm vėlei,
Tik meldžiam: trokštam laisvos dulkės būti.
Maldas aukojam prie tavų altorių,
O, Dieve, vieno prašom – laisvės norim.

Vertė Regina Koženiauskiene

ŚMIERĆ ZDRAYCY OYCZYZNY

Noc była ciemna, milczenie ponure
Lało spokoyność na całą naturę,
Wtém księżyc zaiśniał mile,
Bo iuż zbliżały się chwile,
Kiedy duchy z nieba skrycie
Na promykach gwiazdy schodzą,
I gorzkie nędzarzy życie
Snem łagodzą.

Nzd rzeki brzegiem,
Co bystrym biegiem
Toczy mętne wały,
Błyszczą gmach wspaniały.
Tam zdrayca kraiu obrzydły,
Leżąc gdzie łoże złociste,
Czekał by sen swemi skrzydły,
Przytulił serce nieczyste.

Ogień w bladawym promieniu,
Po kunsztownych lampach skryty,
Pokazywał w nocnym cieniu,
Dostatek zbrodnią nabyty.

Starannie przez długie lata,
Zgromadził tam zbytek złoty
Wszystkie niemal skarby świata,
Nie stawało snu i cnoty.

TĖVYNĖS IŠDAVIKO MIRTIS

Tamsusis laikas, naktįje nutilęs,
Ramybę liejo visai gamtai giliai,
Mėnuo ėmė šviesti veikiai
Ir priartino tą laiką,
Kai jau dvasios leidžias ūmiai
Spinduliais žvaigždžių slaptaisiais,
Saldina būties kartumą
Miego saitais.

Ant upės kranto,
Kur bangos rangos,
Kyla ir gūra,
Spinduliavo mūras.
Ten tėvynės išdavikas
Lovoje gulėjo aukso,
Laukė miego jisai tykiai,
Kad piktos širdies nemaustų.

Silpnos ugnys dar tviskėjo,
(Gaubė lempos jas raižytos),
Lobiai tamsumoj spindėjo,
Išgamos nesuskaityti.

Daugel metų apgavystėm
Krovė auksą išdavikas
Iš plataus pasaulio viso, –
Miego ir doros tik stigo.

Już czas chyży,
W twardey spiży,
Dwanaście razy brzęk zrodził.
A ieszcze sen nie przychodził.
On biegał po małych chatkach,
I przytulał tych w tey chwili,
Co kiedyś żyli w dostatkach,
A wszystko za kray stracili.

Napróżno wyrodek podły
Wyglądał na iego przyiście,
Jak iesienne więdnął liście,
A smutki serce mu bodły

Porzuca wyniosłe łoże,
Otwiera skrzynie zamkami warowne,
I mniema że mu pomoże
Swietnych kamieni błyskanie kosztowne.

Wtém niebo znak dało grzmotem,
Pioruny strzasły,
Ognie zgasły,
Wicher drzwi wyparł z łoskotem.

Wschodzi nayprzód księżyc błady,
A za nim w ślady,
Jakaś poważna osoba,
Na niey żałoba,
Smutna postawa,
Pierś krwawa.

Laiko tarpą
Ketaus varpas
Dvyliktąkart nuskambėjo,
Miegas betgi neskubėjo.
Lėkė jis lankyt trobelių,
Gaubė tuos meiliaisiais burtais,
Kurie dėl tėvynės gero
Paaukojo visą turtą.

Niekšui miego nematyti!
Nepavyko jam užmigti,
Dūriai varstė širdį piktą,
Kaip rudenis lapas vyto.

Kėlėsi iš aukso lovos,
Skrynių jis dangčius atvožė:
Manė, gelbės plėštas dovis,
Šaltas brangakmenių grožis.

Bet dangus pagrasė niūriai:
Perkūnas pyko,
Šviesos nyko,
Šipuliais išėjo durys.

Žengė mėnuo tuoj išblyškęs,
Iš paskos neryškiai
Sekė šešėlis būtybės:
Liūdnos beribiai,
Rūbais gedulo juodo,
Širdim kraujuota.

Na takie widmo straszliwe,
Drrzy zdraycy serce lękliwe,
Widzi, nie wierzy,
Włos mu się ieży,
I krzyczy: „To strachy czyje,
„Stóy! bo zabię!“

Ale postać blada,
Nic nie odpowiada,
Idzie tylko zcicha,
I wzdycha.

Wtenczas ufny w moc siarczystą,
Porwał zbrodzień broń ognistą,
Zmierzył, pocisnął,
Ogień błysnął;
Kula krwi pragnąca
Z hukiem powietrze roztrąca,
Srodek postaci przeszyla;
Ale ona wolnym krokiem,
Z milczeniem głębokiem,
Jeszcze bliżey przystąpiła.

Na zbrodnia ramieniu drrżącym,
Wspiera się łokciem oziębiamącym,
I odpoczywa.
On mdleie,
Potnieie,
I za drugą broń porywa.

Tokį vaiduoklį išvydęs,
Sudrebėjo išdavikas,
Jausmas baisiausias,
Net plaukai šiaušias!
„Šmėkla kieno tu? – šaukia, –
Stok! Arba šausiu!“

Vėlė tik išbalus,
Žodžio neištarus,
Dūsauja iš gylio,
Artėja tyliai.

Niekšui toks sukilo aršis,
Stvėrė ginklą ūmiai karštą,
Taikės, paspaudė,
Ugnys spjaudė.
Kulkos, kraujo troškę,
Orą tiktai smarkiai bloškė,
Vidurius tuščiuosius vėrė.
Šmėkla žingsniais tais lengvaisiais,
Ir tyli it kapas, baisiai
Priartėjo prie jo vėlei.

Remia šaulio bailų petį,
Rankos šaltos jos kaip ledas,
Ilsisi, tyli.
Be kvapo,
Net šlapias
Niekšas antrą kartą pylė.

Wtém ona do niego rzecze
Głosem takim, iakim ciecze
Słodki strumyk, lutnia brzęczy,
Lub po mogiłach wiatr ięczy:
„Stóy mię kula nie zabiie,
„Na waszym świecie nie żyie.
„Synu! ty w ciemnym zamknąłeś mię grobie,
„A ia przychodzę dać ratunek tobie.

„Widzę twą duszę smutkiem obciążoną,
„Chcesz spocząć, póydzim na wieczności łono,
„Ja ci przebaczam, bo nie matki czynem
„Mścić się nad synem.“

Wtém razem wstrzęsły gmachy,
Zadrrzały dachy,
Jękła noc blada,
Przez okna wpada
Duch czarney postaci;
I rzecze głosem zagrzmienia:
„Nie masz, nie masz przebaczenia!
„Temu co przelał krew braci.
„Pan przedwieczny sprawiedliwy,
Stań przed Jego sąd straszliwy.“

Tak wyrzekł, i wnet ponury
Ciało zbrodnia w łoże cisnął,
Duszę w ciemne porwał chmury;
Wiatr za nim zawył, grom błysnął.

1818

Šmėkla tąkart jau prabilo,
Balsas jos švelnus, taip tyliai
Liutnia ar upelis teka,
Lyg kapų vėjelis šneka:
„Stok, manęs kulka neliečia,
Saulė man, sūnau, nešviečia.
Mane į juodą uždarei tu karstą,
Bet atėjau aš gelbėti tavęs šį kartą.

Esi aplietas širdgėla tamsiāja,
Šaukiu į amžiną ramybės salą,
Atleidžiu viską, sūnui netinka
Keršyt niekingai.

Tuokart mūras trankiai sprogo,
Nuplėšė stogą,
Naktis baltveidė
Dvasią juodą įleido.
Toji įpuolus
Išdavikui griausmu režė:
„Atleidimo neturėsi,
Kraujo tiek praliejęs brolių!
Viešpats praamžis teisingas,
Stok prieš Jo teismą baisingą!“

Šitai ištarė galybė
Ir, suspaudus niekšo kūną,
Bloškė sielą į tamsybes...
Vėtra daužės ir perkūnas.

Vertė Regina Koženiauskiene

WOŁY FOLWARCZNE

BAYKA NAPISANA W CZASIE KONGRESU
WIEDENŃSKIEGO 1815

O pewien folwark, sprawa szła u trybunału,
Troszczyły się folwarczne woły nie pomału,
Do kogo po dekrecie też będą należeć,
I prosiły by wyżeł chciał na zwiady bieżeć.
„A wam co z ciekawości, rzekł wyżeł, przybędzie,
Czy Jan czy Piotr was weźmie, zawsze orać będzie“.

[1818]

ZERA

BAYKA

Był przed zerami ieden postawiony,
Ztąd się robiły miliony;
Lecz dumne zera nie mogły się zgodzić,
By miał im ieden przewodzić.

„My staniemy za czele, alboż to nas mało“,
Rzekły zera, stanęły, cóż się z niemi stało?
Co były milionami, dziś są niczém zera.
Szanujcież kiedy macie ludy bohatera.

[1818]

DVARO JAUČIAI

PASAKĖČIA PARAŠYTA VIENOS
KONGRESO METU 1815⁸⁸

Dvarelis vieno bylą svarstė tribunolas,
Ir jaučiai susikrimtė, rūpesčiui užpuolus,
Kam teks tarnauti, kai paskelbs dekretą,
Ėmė varyti šunį į žvalgybą greitai.
„Koks skirtumas, kam teksit“, – jaučiams šuo atrėžė,
„Ar Jonui, ar gal Petru, – arsit žemės rėžį.“

Vertė Regina Koženiauskienė

NULIAI

PASAKĖČIA

Vieną pastatė prieš nulių daugybę –
Ir milijonų išėjo galybė,
Nuliai kvaili tik niurzgėt nepaliovė:
Kaipgi taip – vienas, o bus jų vadovas.

„Stojam į priekį, argi mūsų maža?“ –
Tarė nuliai kvaili – ir sustojo masė.
Iš milijonų taip nuliai telieka...
Žmonės, jei turit vadovą, mylėkit!

Vertė Regina Koženiauskienė

⁸⁸ Europos valstybių vadovų kongresas, susirinkęs Vienoje 1814–1815 m., sprendė Europos pertvarkymo klausimus, iškilusius po Prancūzijos revoliucijos ir Napoleono karų. Vienas jų – Lenkijos kunigaikštystės, įkurtos 1807 m. ir priklausiusios Napoleono Prancūzijos įtakai, likimas; pasakėčia susijusi su šia realija. Vienos kongreso nutarimu buvo sukurta Rusijai pavaldi Lenkijos karalystė.

Leon Unicki (XVIII a. pab.– po 1821)

WIERSZ ZA LUDEM

Pókiż w masce obłudney ukrytą poczwarę
Czcic będziesz smiertelniku za prawą ofiarę,
Dopókiż gdy trwasz stale w bałwochwalczym błędzie
Czysty wyrok z ust twoich prawdę wydobędzie,
Kiedyż ci przekonanie, własny przykład powie
Ze się równasz każdemu na świecie stanowi.
I kiedyż gdyś za obce stworzenie uznany
Zrzucisz podłey niewoli sromotne kaydany;
Wytoczysz krew tyranów, a ręką wspaniałą,
Zmienisz swiata ustawy i naturę całą?
Kiedyż mówię stargawszy poddaństwa ogniwa
Wróci się nam wiek złoty z nim cnota prawdziwa.
Pókiż mi w podłym kształcie tyran szczęście kryje,
Kiedyż śmiało wyrzeknę że w wolności żyję?
Człowiecze, ty dzieł Stwórcy naydroższy zaszczycie
Nieznasz celu zapewne iakim iest twe życie,
Czy wiesz że ten to sam Bóg, Bóg znany każdemu,
Wskazał ci cele szczęścia, człek drogę ku złemu.
Ze oprócz innych darów silne ci dał dłonie
Abyś niemi chciał godzić w oyczynny obronie;
Abyś świętey wolności prawa rozpościerał
I słodko w niey zrodzony z nią razem umierał.
Cóż twe dzielne ku temu zatrzyma ramiona,
Jakaż moc ie powściągnie, lub iaka pokona?
Choć się niebo zachmurzy, choć pociski warczą,
Tyś zwycięzca gdy sława serca twego tarczą.
Spóyrzy na cney natury rozmaite wdzięki,
Nie sąż one w twém zdaniu dziełem iedney ręki?
Czyliż ten co z początku berłem swiata władał
Nierówne synom swoim prawa rządu nadał:

Leonas Unickis

EILĖS LIAUDIES GARBEI

Kol tu veidmainio kauke pridengtą kaliausę,
Žmogau mirtingas, žemėj garbinsi galiausiai,
Kol klaidžiosi tamsybėj šitos pagonybės,
Aš tavo lūpom skelbsiu ištarmę teisybės
Ir pavyzdžiu savu įtikinsiu, kad žemėj
Žmogus kiekvienas lygus tarp lygių gyvena.
Kada gi tu, laikytas padaru niekingu,
Nelaisvės grandines nutrenksi tas gėdingas,
Tironų kraują liesi, rankom šiom išdrįsi
Pakeisti žemės tvarką, prigimtį jos visą?
Sutraukytos grandinės baudžiamos be skaičiaus
Gražins gal aukso amžių ir dorybių skaištį?
Ko slepia mano laimę šunsnukis tironas,
Kada ištarsiu drąsiai: laisvas aš, o žmonės!
Žmogau, kūrybos Dievo tu brangiausias skyde,
Gal nežinai, koks tikslas tavo būtį lydi?
Ar tu žinai, kad Dievas, mūsų visagalis,
Tau skyrė siekį laimės, o ne blogio kelią.
Ir dovanų dar davė tau rankas stipriąsias,
Kad gintumei tėvynę brangiąją tu drąsiai
Ir viešpatiją laisvės kad šventos išskeistum,
Joje saldžiai užgimęs, mirti su ja geistum.
Nuo to rankas narsias kas sulaikyti gali?
Nėra jėgos pasauly tam užkirsti kelią!
Net jei dangus aptemsta, jei pabūklai griaudžia,
Tu nugali, nes širdį tau šlovė apsiaučia.
Regi gamtos grožybių taurią įvairovę?
Ranka viena, sutiksi, kūrė žemės rojų,
Tai ar pasaulio skeptrą laikantis valdovas
Sūnūms saviems nelygiai padalijo šlovę?

Czyż zrobił między niemi ten hańbiący przedział
By ieden zbyt wysoko, drugi nisko siedział,
By tysiąc dla iednego krwawe wiodło znoie
Których tyran przywłaszcza za iestestwa swoje:
Czemuż iednak w przewrótnym widzę rzeczy stanie
Czemu zbrodnia iest w złocie, a cnota w łachmanie,
Czemuż próżniak szczęśliwy, bez trudów i pracy,
Wszystkim celem Arystyp, wzgardzony Horacy.
Zkąd się leią z krwie twoiey obfite potoki
Tysiąc ofiar o zemstę woła pod obluki,
Ktoż cię sprzedał w niewolą okrutnego kata,
I chce abyś poddanym twego umarł brata?
Coż cię tak słabym czyni, co mu siłę dało
By na tobie mógł wyrzecć tyle bezpraw śmiało?
Wierz mi ludu, naywyższa twa u mnie zasługa,
Świat cały w cnoty skąpy, ty ie masz u pługą,
Podłych dumy strońników tyle nienawidzę
Jle nad cię nic w swiecie wyższego nie widzę.
Z ciebie szczęście na cały okrąg ziemski spływa
Z twego potu hoynego świat darów używa
Ty porzesz grunt poziomy ty go w skiby kraiesz,
Ty mu nowe zarody nową żyźność daiesz;
Ty kruszysz w toniach morskich skały i opoki,
Ty wspierasz handle państwa olbrzymiemi kroki,
Ty dobywasz przed okiem smiertelnych ukryte
Szarpiąc ziemi wnętrzości kruszce znamienite:
A gardząc czczą miękkością i zepsutym wiekiem
Prac nie skąpisz, pamiętny, żeś zrodzon człowiekiem.
Czy to wyda tygrysów matka z swego łona,
W tobie szuka pomocy oyczyzna strapiona,
I gdy staną w obronie silne twoie barki,
Wnet się chmura uśmierza, podli gną swe karki.
Czemuż cię los nie w lepszey od nich stawił szali,
Czemuż ci niedał wyższość gdy oni tak mali,

Ar jis nutiest galėjo prarają gėdingą,
Kai vienas dangun kyła, kitas duobėn krinta,
Kai tūkstančius už darbą kruviną ir klaikų
Tironas vienas savo nuosavybe laiko.
Kodėl matau aš daiktus žemėj aukštyn kojom?
Kodėl niekšybė klesti, o dora kamuojas,
Dykūnui malonumas – siektina vertybė,
Horacijus jam niekas, tikslas – Aristipas.
Iš kur taip plūsta mariom tavo kraujas, šaukia
Dangaus teisingo keršto tūkstantinės aukos?
Kas pardavė tave tam budeliui žiauruoliui
Ir nori, kad numirtum vergu savo brolio?
Kas davė tau silpnumą, jam – jėgas stipriąsias
Išliet savivalei tau ant galvos taip drąsiai?
Tikėk, žmogau, verčiausias man tavasis delnas,
Doros pasauliui trūksta, tu plūgu ją pelnai.
Kaip nekenčiu aš niekšų ir jų šalininkų,
Taip padermė labiausiai man tava patinka.
Apylinkėms plačioms tu pelną dovanoji,
Pasauliui turtus krauni prakaitu sūriuoji.
Tu žemę juodą dirbi – ir ari, akėjį,
Tu derlių augini – ir sodini, ir sėjį,
Tu skaldai akmenis ir tvirtą jūros uolą,
Tu paremi valstybinę prekybą uoliai,
Nematomus mirtingiems akmenis brangiuosius,
Žmogau, iš įsčių žemės iškasi giliosios,
Tu, niekindamas amžių, tuščių, sugadintą,
Žmogum užgimęs, dirbti niekada netingi.
Kai motina pagimdo tuos tigrus niekingus,
Tėvynei kenčiančiai pagalba reikalinga.
Ir kai pečius gynybai tu stiprius suremsi,
Nurims jos skausmas veikiai, niekšai nulenks sprandus.
Tai ko svarstyklės krypta ne į tavo pusę,
Kodėl lemtis paskyrė aukštį jiems, menkučiams?

Czemuż nie jeden bogacz z pracy twoiey hardy,
Rzuca na cię wzrok pełen dumy i pogardy?
Czemuż ci wynieść nieda z błędu tak dzikiego,
Abyś poznać mógł wielkość zaszczytu własnego?
Czemuż zysków szalonych zapalony chęcią,
Chce z twoiey siły ludzkiey mieć pracę zwierzęcą?
Lecz do was głos mój zwracam, wy swiata bogowie!
Których lud przewodnikiem szczęścia swego zowie,
Pókiż na to spokojnym okiem patrzeć macie:
By tłum żył nieszczęśliwych po wolności stracie;
By ci którym okrutni tysiąc zasłon wiają
W błędzie grubym zrodzeni nieznałi że żyją?
Czemuż ich nieuścisznie dłoń wasza łaskawa,
I swiata dobroczyncom lepsze dacie prawa,
A oddając hołd winny ślachetney naturze,
Wyrzecie iey wielkość na swietnym marmurze.
Bo nie ten zyska mieysce w pamięci kościele
Kto z krwie ludzkiey obficie porobił kąpiele:
Lub komu duma podłe uwięńczywszy skronie
Kazała szukać szczęścia na smiertelnych tronie.
Lecz ten tylko naturze dług powinny płaci
Kto pracował dla dobra cnotliwych współbraci,
Kto wierny swey oyczyzny był zawsze obrońca
Cierpiał dla niey z początku i cierpi do końca;
A widząc ią iż w ręku wściekłych zboyców kona;
Wstąpił w ślady cnotliwe wielkiego Katona,
I gdy niemógł z nią razem z nieszczęścia wypłynąć
Niechcąc bydź niewolnikiem umiał z chwałą zginąć.
Cóż więc znaczy w twych oczach ta groźna postawa
Pod której by świat cały chciał się garnąć prawa,
Choć iest straszną twym równym chociaż swiatem władnie
Gdy spórzy okiem w niebo, berło iey wypadnie:
Niech ci zrzuci swe szaty i odzienia złote,
Naowczas równą wszystkim zobaczysz istotę.

Kodėl iš tavo darbo puntantis turtuolis
Išdidų žvilgsnį meta į tave, varguolių?
Kodėl neleidžia kilti iš klaidos laukinės,
Kad garbę tu pajustum savo prigimtinę?
Ko užsidegę noru žvėriškai pelnytis,
Lyg ne žmogaus jėgas jie sunkia nematytas?
Galop išgirskit balsą jūs, dievaičiai žemės!
Vadais vadina žmonės jus savosios laimės,
Ar gali būti ramios jūsų šviesios akys,
Kai jie taip nelaimingi, laisvės nebetekę,
Kai niekšai tūkstančius jiems sugalvoja būdų,
Kad klaidoje užgimę, žmonėmis nebūtų?
Ištieskit savo ranką jiems pagalbos taikią,
Daugiau tiems geradariams teisių jūs suteikit,
Pagerbę šitaip kilnią prigimtį pelnytai,
Tvirčiausią jiems paminklą didį pastatysit.
Ne tą juk mena amžiais atminties šventovė,
Kas skerdynes tik rengia, kraujuose klampoja,
Kam išdidumas liepia galvą vainikuoti
Ir mirtingųjų soste laimės sau ieškoti.
Juk pareigą atlieka tas tiktai doruolis,
Kas dirba žmonių gėriui, savo žemės broliams,
Gynėjas kas tėvynės, ištikimas keliui,
Pradžioj dėl jos kentėjęs, kenčia ligi galo.
Kai ją iš pykčio trypia žmogžudys apakęs,
Katono didžio doru pavyzdžiu jis seka:
Jei neištraukia jos iš tų baisių nelaimių,
Paniekinęs nelaisvę, žūna pats be baimės.
Tad ką tau reiškia rūstis to grėslaus valdovo,
Kurio globon patekti geistų žemės žmonės?
Nors bijo jo didžiūnai, jam pasaulis tenka,
Pažvelgs dangun – ir skeptras jam iškris iš rankos:
Tenusimes drabužį, puošmenas auksuotas,
Ir liks tiktai esybė – su visais vienoda.

Ty zaś klasso złożona z nycnotliwszych ludzi
Którą dobro współbraci tak daleko trudzi,
Pracuy siłą niezmienną, ziemię twą z bogacay,
I hołd winny codziennie stwórcy twemu spłacay;
Niech ponęt skarbów podłych ciebie nie obrusza
Wyższą nad nie ma cenę twa cnotliwa dusza,
Niech przed wstęgą, biretem twóy umysł nie klęka;
Jest to blask, któren ludzka rozdawała ręka.
Pracuy więc, a cnotliwy ceniąc twe mozoły,
Gdy cię wielbił za życia, uczci i popioły.

1805

O luome, paderme pasaulyje doriausia,
Visur tavieji broliai dirba triūsia gausiai,
Tai turtink žemę brangią, dirbk ją amžiais uoliai,
Gražink Kūrėjui savo kasdieninę skolą,
Te neapsuks galvos tau turtai apgaulingi,
Vertesné už juos siela tavo dorybinga.
Ir nesilenk su baimė kaspinams, kepurėms,
Darbšti žmogaus ranka tą spindesį sukūrė.
Tad dirbk, nes doras vertins nuospaudas pūslėtas,
Jei gyvą gerbs, mokės ir pelenus mylėti.

Vertė Regina Koženiauskiene

Ignacy Szydłowski (1793–1846)

DOBROCZYNNOŚĆ

ODA

Quid praestantius bonitate et beneficentia?

CICERO de natura Deor. L. I. c. 43

Rzuciła na ziemię okiem

Z przybytku szczęścia bez zmiany;

Rozrzewnił ją swym widokiem

Człowiek klęskami znękany:

Głód, Choroba, Nędza blada,

Zgubę świata zapowiada;

Rozpacz wściekła bluźni BOGA:

Zstępuje z pociechą w czoło,

I na tym płaczu padole

Stawa DOBROCZYNNOŚĆ błoga.

Jak gdy mocarz nawalnicy,

Ognistym płaszczem okryty,

Rzuci grot z gniewney prawicy

Na skał niebotycznych szczyty;

Runą rozpadłe opoki,

Morze szturmie obłoki;

Żwierż w podziemne skrył się iamy:

Zmieszane prawa natury,

Strop niebios zaszył chmury

Krwawými rażące plamy.

89 Odė buvo sukurta koncerto Labdarybės namų naudai proga ir perskaityta jo metu 1822 m. gruodžio 21 d. Vilniuje. Muzikinį vakarą Vilniaus civilinio gubernatoriaus rūmuose surengė VU medicinos profesorius Jozefas Frankas, jame koncertavo profesoriaus žmona solistė Kristina Gerhardi-Frank su savo mokinėmis.

90 Kas yra aukščiau už gėrį ir geradarystę? (*Lot.*)

Ignotas Šidlovskis

LABDARYSTĖ

ODĖ⁸⁹

Quid praestantius bonitate et beneficentia?⁹⁰

CICERO de natura Deor. L. I. c. 43

Žvilgsnis jos nukrypo žemėn

Iš šventovės palaimingos:

Sugraudino širdį ramią

Vargo žmonės sielvartingi.

„Badas ir Liga išblyškus

Žemėj išgaišins tuoj viską,

Skurdas gimdo šventvagystę“, –

Tarė ir paguodos veidu

Ašarų pakalnėn leidos

Malonioji LABDARYSTĖ.

Būna, viesulas galiūnas,

Ugnimi tik prisidengęs,

Į aukštos uolos viršūnę

Leidžia strėlę aršiai trunkią:

Trupa akmenys ir gūra,

Lig dangaus pakyla jūra,

Sulenda į urvą žvėrys.

Tvarką taip gamtos sujaukus,

Dangų debesys užtraukia,

Kruvinais gaisais uvrūs.

Wtém bóg światła i żywota
Na złotym zabłyśnie wozie:
Ucichła burzliwa ślota,
Radość nastaie po grozie;
Przychyłny zefir powiewa,
Buyne krople ztrząsa z drzewa,
Rubiny okryły ziemię:
Snuią się uśmiechów roie;
Swiat zda się miłszy wedwoie,
Szczęśliwsze żyjących plemię.

Dzień piękny schylon do końca;
Różane świecą obłoki:
Przyiemną pamiątkę słońca
Nawet szare stawią mroki!
Równe ta błoga dziewica,
Uśmiechem bozkiego lica
Kiedy nam szczęścia udzieli;
Choć się znów doła zachmurzy,
I w przeciwny losów burzy
Pamięć iey serce weseli.

Witay łaskawa bogini!
Przym hold winnego uczczenia;
Z twoiey wypływa świątyni
Szczęście ludzkiego pleminia.
Tam czyste zrzódło żywota,
Tam przwdziwa mieszka cnota,
Gdzie święte postawisz kroki.
Bez twoiey opatrney pieczy,
Jakżeby rodzaj człowieczy
Mógł dzwigać ciężkie wyroki?

Bet šviesos gyvasis dievas
Vežimu suspindi aukso,
Baigias darganotos dienos,
Po audros ateina džiaugsmas:
Dvelkia palankus zefyras,
Ir lašai nuo medžių byra,
Žemę rubiniais nukloja.
Rodos, šypsosi pasaulis
Ir dukart didesnę saują
Laimės gentims dovanoja!

Net kai saulė nusileidžia,
Žavi debesys rausvieji,
Primena jos skaistų veidą,
Nors dangus ir papilkėja.
Taip ir maloni mergelė,
Dievišką ji turi galią,
Net kai laimė nusigręžus.
Kai lemtis nebesišypso,
Audros ir žaibai mums žybsi,
Mename jos veidą gražų.

Būk pasveikinta, dievaite!
Pagarbą priimk šlovingą,
Iš tavos šventyklos laimę
Semia giminės gausingos.
Ten gyva versmė sruvena,
Ten dora apsigyvena,
Kur tik žengia tavo pėda.
Kaipgi be globos tavosios
Atlaikyt smūgius sunkiuosius,
Gentims išgyventi bėdą?

Niestety! nieraz dar życia
Jest udręczeniem człowieka:
Iluż do grobu z powicia
Pod iarzmem losu narzeka!
Nędzniesi niż zwierząt plemię,
Łzami skrapiaią tę ziemię
Która ich przyiąć się wzbrania.
W gniezdzie chowa się ptaszyna,
Znaydzie kryiówkę gadzina,
Ubogi nie ma mieszkania!

Serce się z boleści kraie!
Patrz niewiasta nieszczęśliwa,
Zaledwie matką zostaie;
Już z dziećciem związku zrywa.
Owoc znikomey pieśzoty,
Wskazan na śmierć czy kłopoty,
Pod obcym zostaie progiem:
Strapiona gdzież się obróci?
Wstyd, boiażń, żal serce kłóci:
Ginie w udręczeniu srogieim.

Tam sędziwość opuszczona,
Pod lat brzemieniem złorzeczy;
Kalectwo bez wsparcia kona;
Niemoc nie znayduie pieczy:
Owdzie bez ulgi katusze
Cierpiącą zwalczyły duszę;
Zgasła iskierka rozumu:
Jak liście wichrem porwane,
Lataią zmysły zbłąkane
Wśród srogich przypomnień tłumu.

Su gyvybe žmonės kartais
Dovanų ir kančią gauna,
Jungą velka ligi karsto,
Su lemtim baisiāja kaunas
Dar sunkiau nei žvėrys raistuos.
Žemę ašaromis laisto,
Nors ta žemė jų nežiūri:
Paukščiai tupi sau lizdeliuos,
Slepiasi gyvatės baloj,
Vargšai tik namų neturi!

Ten širdis iš skausmo plyšta,
Matant liūdesį bedalį:
Moters jaunos viltys vysta,
Reikia atiduot vaikelį;
Meilės trumpalaikės vaisių,
Pasmerkta gal mirčiai baisiai,
Slenkstis svetimas jau skiria.
Kur jai gauti užtarimą?
Širdį drasko, baimė ima,
Baisų sielvartą patyrus.

Ten senatvė suburnoja
Po našta sunkiųjų metų,
Čia luošumas suvaitoja,
Negalia globos nemato:
Kančios baisios ten be galo
Sielą susargdintą gelia,
Gęsta jau liepsnelė proto:
Mintys – po audros apvytę
Lapai – skraido pasiklydę
Praeities rūščiuosiuos plotuos.

Miłością, wdziękiem, rozkoszą,
Wszystko tchnie z wiosny przybyciem:
Lecz cóż się za ięki wznoszą?
Któż z nędzném kłóci się życiem?
Jakaż ofiara niedoli?
Przebóg! to wieśniak na roli;
Ten co wszystkich karmi chlebem,
Ten którego krwawa praca
Szalone zbytki opłaca,
Mrze głodem pod gołém niebem.

Któż żonę iego wyżywi?
Kto, sieroty pozostale?...
Raducie się nieszczęśliwi!
Miękną serca skamieniałe;
DOBROCZYNNOSĆ głos podnosi:
Jak ziemię spragnioną rosi
Deszcz požądany w upały;
Tak na iey rozkazy święte,
Litością dusze przeięte
Ku wsparciu nędzy leciały.

Co widzę! tebańsież mury
Podnosi Amfionowy?
Ach! nie, nie: to głos natury!
Z DOBROCZYNNOSCI namowy
Cudem wielkie gmachy wstają;
Gdzie nieszczęśliwi doznają
Ulgi, pociechy, nadziei:
Tu nieprzebraną obfitość
Codzienna pomnaża litość;
Tu nowy róg Amaltei.

Meile, žavesiu, malone –
Tuo pavasaris alsuoja,
Bet užgožia jį dejonė,
Kas gi plūstasi, vaitoja?
Kas auka? Artojas miršta!
Dieve, tai likimo pirštas!
Tas, kuris visus maitino,
Darbu kruvinu užado
Kiaurą skolą, nūn iš bado
Merdi po dangaus žydryne.

Kas jo žmonai leis išmisti
Ir našlaičiams nedalingiems?
Girdite jūs LABDARYSTĖS
Balsą mielą, nelaimingi!
Širdys pamažu minkštėja,
Kaip lietus pasigailėjęs
Geriasi į žemę kietą,
Taip įsakymą jos šventą
Gaillestingiems vykdyt lemta,
Gelbėt vargšą ir mylėti.

Ką!? Gal Amfiono⁹¹ sieną
Lemta naują mums išvysti?
Ne! Tai prigimties kasdienės,
Maloniosios LABDARYSTĖS,
Stebuklingi rūmai kyla,
Kur varguoliai jaučia tylų
Džiaugsmą, meilę, viltį lakią,
Neišsemiama gausybe
Liejasi gaillestis beribis
Naujo Amaltėjos rago⁹².

91 Amfionas – Tėbų karalius, gražia lyros melodija sutvirtino Tėbų miestą mūro sienomis: akmenys patys sugulė į sieną.

92 Amaltėja – ožka, žindžiusi Dzeusą Kretoje. Iš jos ragų tekėjo nektaras ir ambrozija. Iš nulaužto Amaltėjos rago Dzeusas padarė Gausybės ragą, teikusį neišsemiamus turtus.

Ta wdzięków gromada miła,
Gdzież ukwapliwie pośpiesza?
DOBROCZYNNOSĆ ie wysyła:
Jak skrzętnych pszczół pilna rzesza
Latając z kwiatka na kwiatek
Zgromadza słodki dostatek;
Tak ich pożyteczna praca,
Zbiorem upominków błogich
Od możnych i od ubogich,
Cierpiącą ludzkość zbogaca.

Jakże w uroczney postaci
Wydaie się piękność młoda;
Kiedy dla nędznych współbraci
Dobroczynną rękę poda!
Czy twarz iey uśmiech okrasii;
Ten uśmiech szafiry gasii:
Czy litość łzą błysnie w oku;
Ach ta łza nieprzepełacona!
Róża rosą pokropiona
Milszego nie ma widoku.

Nie; nie przez samę pieśczoć
Uroda władać zamierza:
DOBROCZYNNOSĆ berło złote
Jey pięknym dłoniom powierza.
Powab wdzięków zmysły mami;
Lecz dobroć rządzi sercami.
Gdzież iest tak nieczuła dusza?
Która się nad nędznych losem,
Piękności błagana głosem,
Do miłosierdzia nie wzrusza!

Kur būrys tas mielas klysta,
Kur taip skuba rūpeštingas?
Siunčia jį ten LABDARYSTĖ!
Bičių triūsas ko turtingas?
Nuo žiedelio prie žiedelio
Skraido, renka saldžią galią.
Geradarių toks kasdienis
Darbas – dovanas malonias
Iš beturčių ir iš ponų
rinkti kenčiantiems vargdieniams.

Kaip saldu regėt malonų
Žavesį, jaunystę šviesią,
Kai prispaustiems savo broliams
Geradarė ranką tiesia.
Šypsulys jos tarsi vaistas –
Net safyro temdo skaistį.
Ašaros skaidrios jos grožis,
Kai iš gailėsčio nubyra,
Rožės žiedo rasą tyrą
Brangumu savuoju gožia.

Ne, ne žavesys jaunystės
Valdo žmones, nes auksinis
Skeptras šitas LABDARYSTĖS
Dosniai rankai duotas, žinom.
Žavesys mus traukia irgi,
Bet gerumas valdo širdį.
Kur radai nejautrią sielą,
Kad likimui nelaimingam,
Pašaukta balsu meilingu,
Gailėsčio nejaustų mielo?

Rodu ludzkiego zaszczycie!
Jakże słodko władasz nami!
Przez ciebie wzięliśmy życie,
Ty nas oswaiasz z cnotami.
Człowiek płonne mary ściga;
Chęć zbiorów, pycha, intryga;
Nieraz pochłoną wiek cały:
Ty wsparcia dla nędzy wzywasz,
Ty zaślepionym odkrywasz
Drogę do rzetelnej chwały.

Chwała! cień, marne nazwiska,
Gdy zwłoki ziemia pokryje!
Kto dla niey nędznych uciska,
Przeklęctwem na wieki żyje.
Lecz ludzkości przyjaciele,
W trwałym pamięci kościele,
Wdzięczność potomnych odbiorą:
Groby ich święte w uczczeniu,
Pokolenie, pokoleniu,
Wskazywać będzie z pokorą.

W dni, kiedy drogie IMIONA
Za życia hołd odbierały,
Społeczność osierocona
Powtórzy zmarłych pochwały...
Jakież wspomnienie w tey dobie
Myśl mą pograża w żalobie?...
Czyiegoż dzisiay dzień święta?...
Nie masz go pomiędzy nami:
Lecz Żałość zalana łzami,
Lecz Wdzięczność o nim pamięta.

Garbe genčių tu žmonijos!
Koks valdžios tavos saldumas!
Iš tavęs gyvybės gijos,
Tu prijaukini dorumą.
Bet juk žmonės randa ligą:
Turtų goduliui, intrigoms
Kartais amžių jie pakloja.
Vargšams tu teiki paguodą
Ir apakėliams parodai
Kelią į tikriausią šlovę.

Kas šlovė? Šešėlis menkas,
Kai užkloja kūną žemė!
Dėl šlovės kas vargšą engia,
Visad prakeiksmu gyvena.
Geradariai tik žmonijos
Ainių atminty atgyja,
Amžiais lieka jų paguoda:
Lenkias jie šventajam karstui,
Iš kartos į kitą kartą
Pagarbą didžiulę rodo.

Kai VARDAI mums brangūs pelno
Šlovę ir pripažinimą,
Likę mes, našlaičiai, švelniai
Lankom juos prisiminimais...
Ką mąstau aš tą minutę,
Liūdesy nugrimzdęs gūdžiai?
Ak, kodėl šią dieną šventą
Džiaugtis tavimi neduota...
Gailesčiui tiktai raudoti,
Dėkingumui lietus lemta...

Swieciła iak promień dzienny
Dobroczynna iego cnota:
Speñnił się wyrok niezmienny;
Zgasła pochodnia żywota.
Łzy rzewne, smutek ponury,
Napełniły święte mury
W których ubóstwo się kryje:
Nędzarz iego dary liczy,
Potém zawoła w goryczy,
“Przebóg WAWRZECKI nie żyje!”

Duchu dobroczyńcy ludzi!
Jeśli w światła oceanie,
Gdzie nic szczęśliwych nie trudzi,
Gdzie Twórca wybrał mieszkanie,
Słyszysz wdzięczności głosy;
Weź w pieczę ubogich losy:
Spraw niech Twemi idąc ślady
Cnotliwe następców plemię,
Pomyślnością darzy ziemię
I twoje wznawia przykłady!

Saulės spinduliu mums švietė
Jo dorybė geradarė,
Bet lemtis žiaurioji lietė:
Užgesino deglą marų.
Ašaras ir gaudį niūrų
Mato tie šventieji mūrai,
Kur gerumą jo patyrę
Mena dovanas varguoliai,
Šaukia širdimi nupuolę:
„Dieve! Ak! Vavžeckis⁹³ mirė!“

Dvāsia vaiski LABDARYSTĖS
Iš skaistybės okeano!
Laimę tu gali išvysti,
Kur Kūrėjas pats gyvena.
Padėkos balsus girdi jau?
Globk juos savo viešpatijon!
Tegul tavo pėdom eina
Gentys dorybingos žemėj,
Dovanas dalija, remia,
Tegul seka tavim ainiai!

93 Tomas Vavžeckis (Tomasz Wawrzecki, 1753–1816), gimęs Meikštų dvare (dab. Ignalinos raj.), vienas žymiausių XVIII a. pab.–XIX a. pr. Lietuvos ir Lenkijos politinių veikėjų, iškilus visuomenininkas. Aktyvus Ketverių metų seimo dalyvis, 1794 m. sukilimo vadas, užėmęs į nelaisvę patekusių Tado Kosciuškos vietą. Lietuvos (iš dalies – ir Lenkijos) visuomenėje turėjo didelį moralinį autoritetą, pasižymėjo aukšta atsidavusio patrioto reputacija. Aktyvus Vilniaus labdarybės draugijos narys nuo jos įkūrimo 1807 m., vadovavo vienam jos padalinių, dosniai aukojo jos naudai.

Šalia nario mokesčio, teisinės ir tarpininkavimo pagalbos, kurią teikė neturtėliams ir „atsidūrusiems beviltiškose aplinkybėse“, 1810 m. Draugijai užrašė kasmetinę auką produktais iš Paširvinčio dvaro, kuri buvo skiriama iki aukotojo mirties ir didžiąja dalimi leisdavo per žiemą prasimaitinti Labdarybės namų gyventojams – draugijos globojamiems vargšams. Apie 1820 m. brolio Juozapo Vavžeckio rūpesčiu Vilniaus Arkikatedroje buvo įrengta Tomo Vavžeckio epitafija (marmurinė lenta, papuošta Kazimiero Jelskio sukurtu biustu ir užrašu lotynų kalba). 1828 m. J. Vavžeckis savajame Niurkonių dvare (dab. Pasvalio raj., netoli Pumpėnų) žymiajam broliui, Kosciuškos sukilimo vadui atminti pastatė klasicistinio stiliaus koplyčią.

A ty bogini łaskawa,
Piękna iak tęczą na niebie!
Rozciągay słodkie swe prawa,
Zsyłay ratunek potrzebie.
Bierz wonne kadzidło w darze:
Niech świat czcić twoie ołtarze
Zna za najsświętszą powinność!
Zapomnim nędzy nazwiska;
Kiedy naszego siedliska
Nie opuści DOBROCZYNNOSĆ.

1822

FRASZKI I EPIGRAMATA

Dyabeł niemowa

Pewny dewot w czytaniu ksiąg Bożego słowa
Znalazł, że w kimś wcielony był dyabeł niemowa.
Zdumiewa się nabożniś... pojąć się nie może...
Wreszcie w zapale serca zawoła: „O Boże!
Kiedy niemy szatan moją małżonkę opęta,
Niech go na zawsze więzi w niej Twa wola święta“.

O, dievaite maloninga,
Tu graži kaip laimės juosta!
Siųsk pagalbą reikalingą,
Nevilty saldžiai paguoski.
Smilkalus kvapnius aukojam
Prie tavų altorių klojam,
Trokštam, kad pati išvystum
Ženkklus pagarbos šventuosius!
Skurdo vardo nebijosim,
Jei gyvuos tik LABDARYSTĖ.

Vertė Regina Koženiauskienė

MAŽMOŽIAI IR EPIGRAMOS

Velnius nebylys

Šventeiva tikras, Žodį Viešpaties pamėgęs,
Skaito, kad žmogų velnias nebylys apsėdęs.
Nusistebėjo vargšas: net nebesuvokia,
Bet pagaliau sušuko iš širdies dievotos:
„Jei nebylys, o Dieve, tik įlīs į žmoną,
Valia šventa įkalink amžiams ten šėtoną!“

Przegrana

Raz, gdym grając w faraona,
Zębami zaczął gryźć karty,
Bom przegrał, a to nie żarty,
Ciesz mi bankiera żona:
„Niech to pana nie obchodzi,
Wszak zwykle ten, co przegrywa,
Szczęśliwym w miłości bywa;
A miłość wszystko nagrodzi“
„Ach, moja jejmość kochana!
Przegrałem wszystko niestety!
Lecz kiedy lubią kubiety,
To większa jeszcze przegrana“.

O lekarzu

„Co na mnie, to się żaden z mych chorych nie żalił!“
Tak się w gronie kolegów pewny lekarz chwalił.
„Prawda, odpowie drugi, któremu przymawiał:
Boś ich z żalami na świat tamten powyprawiał“.

Na natręta

By zbyć natręta nie trzeba narzekać,
Ni tworzyć na to zamiarów:
Pożycz mu kilka talarów,
Ręczę, że będzie od ciebie uciekać.

94 Kortų žaidimas.

Pralošimas

Sykį, lošęs faraoną⁹⁴,
Krimst kortas ėmiau liūdnoikai.
„Pralošiau, juk tai ne juokas“, –
Skundžiuos bankininko žmonai.
Toji guodžia: „Neik iš proto,
Kas pralošia, tas laimingas
Meilėj būna. Jei patinka,
Meilė viską geba duoti“.
„O, kilnioji Ponia, šimet
Viską pralošiau – tai vylius,
Bet kai moteris mus myli,
Dar didesnis pralošimas!“

Apie gydytoją

„Pasaulyje dar niekas“, – gydytojas gyrės, –
„Mano ligonių skundo negirdėjo, vyrai“.
„Tikrai“, – tuoj kolega sumojo atsakyti, –
„Nes juos siunti su skundais į pasaulį kitą“.

Apie įkyruolį prašytoją

Išvengti nori įkyraus landūno?
Plano nekurki nè jokio:
Skolink jam talerį kokį,
Spruks, patikėk, nuo tavęs, jis į krūmus.

Do sėdziów

Świat zmienny, każdy to powie;
Nieprawdaż państwo sėdziowie?
Temis na szali przed laty
 Ważyla winy i kary,
 Dziś waży ruble, talary
 I holenderskie dukaty.
Lecz prawo na tem nie traci,
Bo winny zawsze wam płaci.

O wierszombie chępliwym

„U mnie to założyły Muzy swą stolicę!
Posiadam Krasickiego sztuki tajemnicę!!“
Mówił Jan, wtem Antoni słyszac próżne słowa:
„Nikt też ściśle tajemnic nad ciebie nie chowa“.

1817

Teisėjams

Tiesą juk sakau, teisėjai?
Keičias svietas... tarsi vėjai,
Vakar dar Temidė matė,
Bausmę ir kaltes dėliojo,
Sveria nūn maišus akloji
Rublių, talerių, dukatų.
Bylai nuostolio nė jokio:
Kaltas jums už viską moka.

Apie pagyrūną eiliakalį

„Tos mano eilės – mūzų nuostabi buveinė!
Žinau aš paslaptį paties Krasickio dainiaus!!“ –
Tuščiažodžiavo Jonas. Jam į tai Antanas:
„Nemoka niekas saugot paslapčių taip meno“.

Vertė Regina Koženiauskienė

Franciszek Zatorski (1800–1849)

TRIOLETY

IV.

Swięcę w pieniach kupidyna,
Wieńcząc wiankiem rozmaitym,
On jest chluba ma jedyna,
Swięcę w pieniach kupidyna,
To wszechwładny jest chłopczyna:
Przezeń któż nie jest podbitym?
Swięcę w pieniach kupidyna,
Wieńcząc wiankiem rozmaitym.

V.

Jad, balsamy mają zioła,
Miłość ma rozkosze troski.
Kochać, czy nie kochać zgoła?
Jad, balsamy mają zioła.
Lepiej kochać: mądra pszczoła
Z ziołek ciągnie nektar boski:
Jad, balsamy mają zioła,
Miłość ma rozkosze troski.

XXXIV.

Miła, miła twarz księżyca,
Co w zdrojowym drży błękanie;
Miła wiéyska jest dziewica,
Jak jest miła twarz księżyca.
Miły uśmiech, miłe lica,
Sieją w koło wdzięki, życie;
Jako miła twarz księżyca,
Co w zdrojowym drży błękanie.

Pranciškus Zatorskis

TRIOLETAI

IV.

Kupidonui giesmes giedu,
Vainikuoju jį žolynais,
Savo vienutėlio žiedo
Kupidono garbei giedu.
Vaikui visagaliui giedu:
Gal nuo jo kas apsigynė?
Kupidonui giesmes giedu,
Vainikuoju jį žolynais.

V.

Žiedas slepia vaistą, nuodą,
Meilė – džiugesį ir gėlą.
Tai gal meilės mums bijoti?
Žiedas slepia vaistą, nuodą...
Nebijokim! Bitei duoda
Dievišką nektarą gėlės.
Žiedas slepia vaistą, nuodą,
Meilė – džiugesį ir gėlą.

XXXIV.

Kaip mėnulio veidas mielas
Toks gailus šaltinio mėly,
Veidas sodžiaus merguželės
Kaip mėnulio – mielas, mielas.
Mielas juokas, miela siela
Gyvastį ir džiaugsmą sėja,
Kaip mėnulio veidas mielas
Toks gailus šaltinio mėly.

XXXV.

Pięknie kwiatek wschodzi w wiośnie,
Pięknie pączki swe rozwija:
Na obliczu wdzięk jéy rośnie
Pięknie, jako kwiatek w wiośnie.
Na jéy wargach róż miłośnie
Jako rubin się przebija,
Jako kwiatek buja w wiośnie,
Jako pączek się rozwija.

1830

XXXV.

Kaip pavasarį gėlė
Skleidžia pumpurus žiedyno,
Veidas žavesį jos kelia,
Kaip pavasarį gėlė.
Skaistūs skruostai meiliai kerį,
Juos lyg rubinai dabina,
Kaip pavasario gėlė
Skleidžia pumpurus žiedyno.

Vertė Regina Koženiauskienė

Šaltiniai:

- Wiersze Józefa Morelowskiego*, opr. Elżbieta Aleksandrowska, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983, s. 31–32.
- Rajmund Korsak, „Wiersz o próżności świata“, *Wanda: Tygodnik polski płci pięknej i literaturze poświęcony*, 1820, t. 2, s. 68–70.
- Euzebiusza Słowackiego Dzieła, z pozostałych rękopismów ogłoszone*, Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem, 1826, t. 4, s. 359–360.
- Pantea, królowa Suzy. Tragedya oryginalna w pięciu aktach. Przez Teklę z Bórzymowskich Wróblewską. Z ułmkami poezyi*, w Wilnie: w Drukarni XX. Missyonarzów p. K. S. Kazimierza, Roku 1817, s. 67.
- Antoni Gorecki, *Poezye Litwina*, Paryż: Biblioteka Zenona i Florjana Braci Chaborskich, 1834, s. 94–95, 224–230, 204, 211.
- Pierwiastki mey muzy przez Leona Unickiego*, w Wilnie: w Drukarni XX. Piarów, Roku 1805, s. 72–75.
- Dobroczynność. Oda Ignacego Szydłowskiego. Z okoliczności wieczora muzykalnego na zysk ubogich dnia 21 grudnia 1822 r.*, Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1822, s. 3–13.
- Ignacy Szydłowski, „Fraszki“, *Dziennik Wileński*, 1817, t. 5, s. 326–328, 432, 434; *ibid.*, 1817, t. 6, 495.
- Triolety Franciszka Zatorskiego*, Wilno: w drukarni Dworca, 1830 [be paginacijos].

Proza: nenaudėlių satyra

Gatvės žinios, 1817 m. 5 numerėlis, sausio 10 diena. Vilnius trečiadienį.⁹⁵

[Anonimas]

SKELBIMAS

Pradeda eiti naujas periodinis leidinys, pavadinimu *Gatvės žinios*. „Kas gi tai? Kaip tai? Kur tai matyta?“ Ak, mielieji skaitytojai, garbingiausieji dykūnai! Tikriausiai žinote *Lorenčą Sterną*⁹⁶, labai sąmojingą anglų rašytoją, didelį keistuolių? Kartą jį užplūdo ypatinga nuotaika, ir jis savo knygos pratarinę įdėjo net į antrojo tomo pabaigą⁹⁷; šitai visus, ypač profesionalius autorius, taip nustebino, taip visiems patiko, kad bemat jo knygą išpirko. Argi jūsų neaplanko mintis, malonūs skaitytojai, kad ir mes, vargani redaktoriai, nieko karščiau netrokštame, kaip tik kuo daugiau mūsų *Gatvės žinių* parduoti? Siekdami šio tikslo, jau tiek kartų žlugus mūsų spekuliacijoms, nusprendėme šiuokart išbandyti *experimentum crucis*⁹⁸, panaudotą Sterno, ir štai, išspausdinę pirmuosius numerius, tik dabar pateikiame šį *skelbimą*. Jis, be abejo, gali priklausyti ankstesnių numerių sekai, tik su vienu išpėjimu: *qui venit ante me, post me ponendus est*⁹⁹. Darome tai ne mėgdžiodami Sterną (gink Dieve, niekuo nesekame), bet vardan keistenybės, jei jau gyvename Antanėlių, Augustinėlių¹⁰⁰ ir pan. amžiuje.

95 Tai pirmasis numeris, išleistas Kazimiero Kontrimo (apie 1776–1836). Nuo tada *Gatvės žinios* pradėjo eiti kaip nuoseklus, periodinis, savo programą ir stilių turintis satyrinis savaitraštis. Po mėnesio įsikūrė ir Nenaudėlių draugija. (Žr. šio leidinio įvado skyrelį *Nenaudėlių satyra*, p. 26–33).

96 Lawrence Sterne (1713–1768), anglų prozininkas humoristas, populiarių romanų *Tristramo Šendžio gyvenimas ir mintys* (*The Life and Opinions of Tristram Shandy*, 1759–1767) ir *Sentimentali kelionė po Prancūziją ir Italiją* (*A Sentimental Journey Through France and Italy*, 1768) autorius.

97 Minimas L. Sterne'o romanas *Sentimentali kelionė po Prancūziją ir Italiją*, kuriame keliautojas pratarinę esamam, o romano siužeto požiūriu būsimam veikalui parašo jau įveikęs dalį kelionės.

98 Pagrindinis bandymas, kurio patikrinama mokslinė teorija. (*Lot.*)

99 „Tai, kas buvo anksčiau manęs, po manęs turi būti vertinama“. (*Lot.*)

100 Dažnas vilnietiškos satyros taikiny – liaudies gydytojai, žiniuoniai. Antanėlis (Antosiek; Antoni Golec) – žiniuonis, žolininkas nuo Naugarduko, kurį išgarsino mesmerizmo šalininkai, apie jį buvo paskelbta *Vilniaus magnetizmo dienoraštyje* (*Pamiętnik Magnetyczny Wileński*, 1816, t. 1, s. 77–83). Šį žurnalą 1816–1818 m. Vilniuje leido gydytojas Ignotas Emanuelis Liachnickis (Ignacy Emanuel Lachnicki, 1793–1826), propagavęs mesmerizmą – austrų gydytojo Franzo Antono Mesmerio (1734–1815) sukurtą ir išpopuliarintą vadinamojo vitalinio magnetizmo teoriją bei bioenergetinio gydymo praktiką. (Plačiau žr. šio leidinio įvado skyrelį *Nenaudėlių satyra*, p. 26–33).

Dabar, malonusis skaitytojau, pereiname prie paties skelbimo. Šis mūsų laikraštis nepertraukiamai bus leidžiamas garbingos ir senos *Didžiųjų D. ir mažųjų d. draugijos*. Draugija ši seniausia pasaulyje, nes rašto dar nebuvo, o ji jau garsėjo; toji draugija niekad neišnyks, smiltys juk, kaip sako poetas, nesuskaičiuojamos, o kas suskaitys didžiuosius D. ir mažuosius d.? Labiausiai jiems pasisekė dėl to, kad visuomet turi didžiulį atliekamo laiko kapitalą, – tą brangiausią pasaulyje turtą; nežino, kur jį dėti, švaisto, eikvoja, blaško, laido ir niekaip išleisti negali. Girdėti, kad tas jų neišsenkantis laikas taip pagausėjo, kai tik buvo atrastas ir į retortas uždarytas šviesos pradmuo, *principe de lumière*; tada iškart išsiskyrė didelis kiekis *darbabaimegos ir niekadarbingos kvailybės dujų*, kurios kelia jiems nenugalimą pasibjaurėjimą bet kokia naudinga veikla ir todėl palieka milžiniškas nereikalingo laiko *nuosėdas*, kurias taip pat netrukus surinks į butelius.

Anomis dienomis jie mintijo apie sunkią žmogaus dalią, nes jam liepta veido prakaitu valgyti duoną, kol atguls į žemę, ir atrado, kad – štai nelaimė! – dirbti reikia šioje ašarų pakalnėje. Bet ką čia nuveikus? Gal žmonijai kelius tiesti? Tam yra pavietų ispravnikai. Gal žmonijos žingsnius taisyti? Tam yra šokių mokytojai, meškininkai dresuotojai. Ar galvas gerinti? Tam yra perukininkai. Ojoj! Ką daryti, ką daryti? Tai kad ims kankinti, laužyti, drumsti savo *krivules*¹⁰¹, pripildytas tamsos elemento, kaip kadaise tasai garsusis šuniškas filosofas¹⁰² dorėjo, kankino, laužė, rideno tuščią statinę tai į kalną, tai pakalnėn... *Fuge morulas*, nešaudyk mūsų, – štai koks šv. Augustino patarimas; būtų jis tiems ponams labai pravertęs. Bet ką gi! Mes, sako, tokių dalykų neklausom; velniams mums tie patarimai; ot, mes sau nusprendėm, kaip sakė Starovolskis, grindinį šlifuoti¹⁰³ ir leisti mūsų gatviam gyvenimui tinkamą veikalą pavadinimu *Gatvės žinios*.

Ir tegul sau: tai jau antrasis to paties skonio laikraštis tame pačiame mieste, vertas savo mistiškai-violetinių viršelių¹⁰⁴. Vargas jums, Smurgainiai! Į ką gi pavirs nūnai jūsų šlovė? Jau jūsų Nagalupiai jus paliko ir atkeliavo čionai, į Vilnių¹⁰⁵.

- 101 Šioje vietoje neaišku, ar galvas, ar retortas; štai kokia nauda iš naujų į kalbą įtraukiamų žodžių. (*Aut. past.*)
- 102 Diogenas, graikų filosofas, gyvenęs V-IV a. pr. Kr. Stengėsi kiek įmanoma atsakyti poreikių, tad gyveno „kaip šuo“, statinėje už miesto; žymiausias filosofas kinikas (t. y. šuniškai gyvenantis).
- 103 Szymon Starowolski – XVI a. lenkų rašytojas, istorikas, publicistas, rašęs ir papročių kritikos, aktualios *Gatvės žinių* satyrikams, temomis.
- 104 Ironiška užuomina į nuolatinį Nenaudėlių kritikos ir pašaipos objektą – I. E. Liachnickio leidžiamą *Vilniaus magnetizmo dienoraštį*.
- 105 Aliuzija į žymaus senosios Respublikos politiko, visuomenės veikėjo, rašytojo Stanisława Kostkos Potockio (1775–1821) satyrų ciklą „Kritikos skiautė“ („Świstek Krytyczny“), paskelbtą *Varšuvos dienoraštyje (Pamiętnik Warszawski)*. Ten, siekiant pajuokti tamsuolius buvo skelbiama apie Smurgainių ordino, Smurgainių akademijos įkūrimą bei Meškučio medalio („Order Niedźwiadka“), skirto pasižymėjusiems tamsybių skleidimu, įsteigimą. Smurgainiai – miestelis buvusioje LDK, dabartinėje Baltarusijoje. Garsėjo meškų dresavimu. Nagalupys – S. K. Potockio satyros veikėjo vardas.

– Maloningasis pone! Leiskite ir mums prisidėti prie *Gatvės žinių* leidybos su visa smurgainiško sąmojaus rafinerija!

– Nevalia, Čigone!

– Kodėl, maloningasis pone? Argi mes nesugebėsime taip kaip jūsų šviesybė paburti, magnetizuoti, linksminti:

*Wender! Mokro czyli sucho,
Potancujem wam z Maruchą.
Nuże! Tancy, nie postaway,
Nuże! Drugim tył podaway,
Nuże! Teraz mnie poczesać,
Nuże! Teraz przez kij przesadź.*

O ką, maloningasis pone? !

*Cygan wam téz i powróży,
Widzi, chociaż oczy zmrúży*¹⁰⁶.

– Cha! – tarė tuomet didysis D., – Jei jau toks miklus, čigone, gal tave ir paskirsime *Gatvės žinių* redaktoriais. Žodžiu, kaip jau sakėme, Didžiųjų D. ir mažųjų d. draugija niekada neišnyks, ji nuolat gausėja, medžiagos rašymui turi galybes. Štai, pavyzdžiui, pirmasis jų posėdis, po kurio taip apsisuko, kad iškart du *Gatvės žinių* numerius išleido, vieną po kito (Gegužė, 1 ir 2 numerėliai *in 4-to*)¹⁰⁷.

Pirmasis Didžiųjų D. ir mažųjų d. posėdis

Mažasis d. O broliai! Deja! Kažkodėl mums nesiseka taip, kaip turėtų. Nei barnis su vi-rėjo parankiniu Bernardinų skersgatvyje, nei išdaužyti Romaniovos namų langai, anei Antosėlio stebuklai, anei tūkstančiai kitų išradimų nenupelnė mums didelio palankumo. Avižų pavertimą

¹⁰⁶ Kniažnino opera „Čigonai“. (*Aut.past.*) „Venderi! Ar sausai ar nesusai, / Jums pašoksime su Marucha. / Nagi! Šoki, nesustoki, / Nagi! Nugarą atsuki, / Nagi! Čiuprą pakratyk, / Nagi! Dabar per lazda šok. [...] Dar čigonas jums paburs, – / Mato ir akis užmerkęs.“

Franciszek Dionizy Ksiażnin (1750–1808) – lenkų dramaturgas ir prozininkas, Adomo Kazimiero Čartoriskio sekretorius, dvaro poetas ir vaikų auklėtojas. Pasinaudojant jo citata, tarsi cirko triukai pajuokiam magnetistų praktika, turinti hipnozės elementų („Mato ir akis užmerkęs“).

¹⁰⁷ Nuoroda į pirmuosius 1816 m. I. E. Liachnickio nenuosekliai išleistus *Gatvės žinių* numerius.

rugiais kiti vadina veikiau kvailybės pavertimu į apgaulę, ir tai, anot jų, yra arčiau tiesos. *Magnetizmo dienoraštis* išstatė mus kvailiais. Viešai juokiasi iš mūsų ir laiko jaunais neįgudusiais apgavikėliais.

Didysis D. Ir kas iš to, klausiu? Visuomet taip su neišmanėliais! Iškart piktinasi, nuolat perimti skrupulų. Maža kas man tiesiai į akis juokiasi namuose, viešose vietose ar gatvėse pirštais bado: *hic est!*¹⁰⁸ Tai ką? Ar aš turėčiau iškart persigąsti, pulti į nevirtį, nuleisti rankas? Juk žinote istoriją apie Berdyčevo smuklininkę po *juodojo ožio* ženklų¹⁰⁹ – kaip ji išmintingai patraukė visus ją keliauninkus, kurie ėmė ją aplenkti, važiuodami į kitą, padoresnę užėigą. Jei tik nori, tegul kalba mūsų nedraugai, kad vienintelis ir tiesiausias kelias į šlovę – tai darbas, nuopelnai, talentas, mokslas. Pasakos! Nėra vargingesnio kelio už šitą. Keistenybių, vaiduoklių, pamėklių, burtų kelias, ant ližės per kaminą – čia tai kelias! Tiesutėlis, patogus, trumpas. Tik reikia drąsos. Kai jos įgausime, niekas mums neatsispirs. Mūsų devizas, mūsų vienintelis šūkis – *Non erubescit*¹¹⁰. Su juo veikdami greitai įgysime gerbėjų ir aplenksime tuos juodadarbius kely į šlovę ir į tai, kas su ja ateina, – į pinigus.

Kitas mažasis d. Taip, taip!.. Pripažįstu tavo garbei, ką iki šiol neigiau, kad *Polocia cum donis remisit te Polonis*¹¹¹. Bet ką visa tai gelbės, kai išmintingųjų gretos vis didėja. Dar tie juokeliai, laidomi mums pakampiais, nepakenktų baisiai, bet jei jie užsimanytų, kaip kalbama, mus viešai teatre išjuokti, tai nežinau, ką tada mums daryti.

Didysis D. Ką? Teatre? Pasakyki tu man, brolau, iš kur tokios keistos spėlionės?

Tas pats mažasis d. Kaip tai? Tarsi negirdėjote apie komediją, pajuokiančią magnetistus, „Barnis ant žaliojo tilto“¹¹²?

108 Štai jis! (*Lot.*)

109 Tąją įdomią ir su magnetizmu ypatingą ryšį turinčią istoriją – kadangi ilgoka – paskelbsime kitame numeryje, jei tik mums pavyks užsnūdus magnetiniu miegu gauti kokią auksinę tabokinę arba insigniją spaudos išlaidoms. (*Aut. past.*)

110 Neraudonuoti, nesigėdyti. (*Lot.*)

111 Polockas su dovanomis atsiuntė tave atgal lenkams. (*Lot.*; Tomo Veteikio vertimas.) Greičiausiai anuomet plačiai žinomo posakio kilmė ir prasmė nebėra aiški.

112 Čia minima komedija, suvaidinta viename Vilniaus salonų, pašiepianti magnetistus, į kurią reaguodamas I. E. Liachnickis 1816 m. ir išleido pirmąjį *Gatvės žinių* numerį su atsakomąja satyra „Didžiojo X ir mažojo x pokalbis aikštėje prie rotušės“ (šį pavadinimą, kaip matyti, ironizuoja ir čia skelbiamos satyros veikėjai – „didieji D. ir mažieji d.“). Pirmojo numerėlio satyroje pašaipą nukreipiama į saloninius „židinius“ literatus, t. y. tuos, kurie renkasi salonuose prie židinių, prisidengdami mokyty pramogų dingstimi, o ištiesų tetrokšdami prisikimšti pilvus. Tų pačių metų antrajame numeryje paskelbtoje satyroje „Pasivaikščiojimas ant Pilies kalno“ dar aštriau puolami būsimieji Nenaudėliai. Esą jie „[n]uo pat ryto iki vėlaus vakaro laksto po gatves, skersgatvius, namus namelius, parduotuves parduotuvėles, užėigas, barelius, smukles, cukraines

Didysis D. Kas? Kas? Barnis ant tilto? Komediya apie magnetistus? Bravo! Nagi, pagalvok, jei turi košės galvoje. Koks ryšys tarp magnetizmo ir barnio ant tilto? Kas gi magnetizuoja ant tilto? Koks čia požiūris į mus? O galiausiai, kaip sako Tėvas *Hurtado di Mendoza SJ*, kurį visuomet skaitau, *De ponte non cadit, qui cum sapientia vadit*¹¹³. Juokas tik ima, negirdėjau aš apie tą komedią.

Tas pats mažasis d. Bet aš girdėjau. Siaubinga! Ausys linksta. Sakau jums: girdėjau, skaičiau, ir turiu jums puikų įrodymą – štai ištrauka iš to nelemto veikalo.

Visi didieji D. ir mažieji d. Parodyk mums, parodyk. Pažiūrėkim.

Tas pats mažasis d. Štai jis.

Ištraukia popierių ir skaito (toliau bus daugiau).

Vertė Brigita Speičytė

ir t. t. Visur ir visus nustelbia, apšaukia, išjuokia. Jų liežuvis šiurkštesnis už jaučio, nuodingesnis už gyvatės gylį, judrus kaip ritė, nė akimirkai nurimti negali. Tiesa, jiems primenami Krasickio žodžiai, kad *varpas dėl to garsiai skamba, kad tuščias*; bet proto balsas jų nepasiekia, atsimuša kaip žirniai nuo sienos nuo nuo tų gudročių, apdovanotų *liežuviniu protu*, didelių ausų. Jų galva tarsi vėjo malūnas sukasi į visas puses, iš kur tik pūsteli naujovė“ (*Wiadomości Brukowe*, [1816], Numerek 2gi).

¹¹³ Lotyniška patarlė: „Kas išmintingai eina, nenukris nuo tilto“. Šio plačiai žinomo posakio autorius jėzuitas nurodytas satyriniais tikslais.

Gatvės žinios, 1817 m., 9 numerėlis, vasario 7 diena. Vilnius trečiadienį.

[Jokūbas Šimkevičius – Jakub Szymkiewicz, 1775–1818]

RAGANŲ LIŽĖ

Kitam ne pirštu, o visa liže parodyti reikia, kad pamatyti. *Haur*¹¹⁴

Kiekviename krašte raganos turi skirtingus įnagius, kuriais prireikus keliauja į nūmylėtas vietas. Žemaičių raganos paprastai lakioja ant šluotų, gudų – piestomis, lietuvių – ant ližių, *etc., etc.*

Vienoje provincijoje kartą išėjęs pasivaikščioti ant vieno kalno¹¹⁵, pačioje viršūnėje, žmonių ištryptoje vietoje pastebėjau ližę. Pačiupau ją ir sumojau parsinešti į namus tikėdamasis, kad pravers ūkyje, o kadangi ližė sunki buvo, leisdamasis žemyn suklypau ir netyčia prisėdau ant jos. Didžiausiam mano nustebimui ližė pakėlė mane aukštyrą į orą. Iš pradžių persigandau, bet atsitokėjęs ėmiau galvoti, kad toji ližė gali man labai naudingai pasitarnauti. Tik panūdau, kad ji manęs visada klausytų, ir tariau mintyse: norėčiau atsidurti už dvidešimties mylių tokioje ir tokioje vietoje; nespėjau apsidairyti, kaip pasijutau besąs pageidautame daikte: matau tą namą, pačius šeimininkus, ką jie veikia. Tik man keista, kad į namus buvau įlakdintas per kaminą. Girdėjau, ką šeimininkai kalbėjo; mačiau, kaip panelė kampe su studentu sėdėjo, ir ką tarpusavy šnabždėjosi, girdėjau; mačiau, ką tarnai veikė ir t. t. Prisiklausęs tuose namuose iki soties įdomybių ir paslapytyje laikomų dalykų, ėmiau nuobodžiauti ir galvoti, kaip man čia pasišalinus. Didelė laimė, jog tasai, kas šita ližę keliauja, visada lieka nematomas. Tai apsikabinau ližę ir netrukau parskristi namo. Lėkdamas girdėjau, kaip po mano kojomis ošia miškai, mačiau spindinčius ežerų ir upių vandenį. Tokią ližę ėmiau didžiai vertinti: vežimaitis tai nebrangus, bet nepaprastai naudingas. Ketinu nuo šiol kasdien ją kelionėn leisti. Kur tik ką pamatysiu – gero ar peiktino – nepatingėsiu pateikti *Gatvės žinioms*.

(„*Gatviniai*“, dėkodami už atsiųstą žinią apie raganų ližę, skelbia, kad su didžiausiu malonumu spausdins ištrauką iš kelionių tokiu žmogaus akiai neregėtu transportu.)

Vertė Brigita Speičytė

114 Jakub Kazimierz Haur - XVII a. lenkų rašytojas, veikalo apie žemdirbystę autorius (*Ekonomika ziemska generalna...*, 1615).

115 Iš kitų šio autoriaus fejtonų galima suprasti, kad kalbama apie Vilnių, Gedimino kalną, čia esanti šio personažo buveinė.

Gatvės žinios, 1817 m., 12 numerėlis, vasario 24 diena. Vilnius šeštadienį.

[Jokūbas Šimkevičius – Jakub Szymkiewicz, 1775–1818]

KELIONĖ ANT RAGANŲ LIŽĖS

Gatvės žinių 9-jame numerėlyje aprašęs raganų ližės savybes, pažadėjau pranešti apie keliones ant jos po visas pasaulio šalis. Visokie sunkumai, o labiausiai drėgnas oras, dėl kurio galėjau gauti reumatą ar slogą, neleido man greičiau ištesėti pažado. Vis dėlto prieš keletą dienų, kai dangus išsigiedrijo ir nurimo, papietavęs sumaniau užsėsti ant savosios ližės ir nukakti keliasdešimt mylių už miesto, kad prasimankštinačiau. Taigi apžėgiau ją ir netrukus atsidūriau norimoje vietoje. Aptikau ten labai susirūpinusį poną. Nerūpestingas valstietis, veždamas iš Rygos pirkinius, įlūžo ant upės ledo ir sudrėkino keliolika galvų cukraus. Grįžęs pas savo poną verkė, skundėsi permaininga žiema ir neva apgailėstavo dėl nuostolio ponui. Teisingasis ponas (patikėkite) nurodė nešykščiai įkirsti valstiečiui botagų, o kai valstietis nustojo rėkti (tikriausiai apsimetė apalpęs), gailėstingasis ponas liepė tam kartui atidėti likusiąją pusę – 500 sąžiningai paskirtų kirčių, – ir šitą likutį rytoj skrupulingai įrėžti. Jos malonybė ponia, retas jautrios širdies pavyzdys, bandė palenkti vyrą, kad nesijaudintų ir tulžies neeikvotų, o galiausiai su pasigėrėjimo vertu entuziazmu sušuko:

- Ir kiek tie chamai mano mieliausiajam vyreliui sveikatos kainuoja... Viešpatie! Atleisk jiems jų kaltes!

Iš čia nuskridau į kitą dvarą, norėdamas pasidairyti, kas ten dedasi. Buvo šventadienis. Pati ponia atvyko iš sostinės namo apžiūrėti ūkio ir apmąstyti šaltinių, iš kurių galėtų pasisemti pinigų puotai, turėšančiai savo prašmatnumu nustebinti miestą. Valstiečiai neturėjo su savimi nė skatiko, dvaro aruodai kaip iššluoti; teisybė, ekonomas paskolino iš žydo smuklėje 25 rublius, bet pasiskyrė juos sau už ilgametės paslaugas, ir nežinia kur išvažiavo. Ką daryti? Kas kitas tikrai būtų puolęs į nevilgtį, bet ponia, apdovanota didesniu protu nei kiti, pritaikė tokius ypatingus pinigų rinkimo būdus, kad verta juos paskelbti visuotinės naudos dėlei.

Pirmasis būdas: pasilininėjimas

Taip vadinamas linų ir kanapių surinkimas iš valstiečių. Jis buvo atliktas su didžiule skuba. Išradingoji ponia, kur tik troboje aptikusi linų ar kanapių grįžtę, pasiėmė sau, o šeimnininką su šeimnininke maloniai degtine pavaišino ir teikėsi pranešti, kad kuklioms valstiečių drapanoms tiks ir pakulos¹¹⁶.

¹¹⁶ Nušukuotų linų ar kanapių liekanos, suveltai jų pluoštai, nuošukos.

Antrasis būdas: pasimaistinėjimas

Paprastai valstiečiai kasmet nusipeni paršelį uždarui. Toji ponia – ir kas galėtų tikėtis – pati ap-
lankė bjaurius tvartus, netgi savo akyse liepė pjauti paršus ir pasiėmė lašinius, kumpius, nugarines
ir t. t., o valstiečiams paliko galvas, pažandes ir kojas šaltienai. Kaip gaila, kad valstiečiai *vyniotinio*
nemoka gaminti!

Trečiasis būdas: kirptuvės

(Šis išradimas priklauso vien tik tai poniai. Nežinomas reiškiny s reikalauja iš pradžių pažy-
mėti, kad pavadinimą „kirptuvės“ sukūrėme mes. Akylas skaitytojas nuspręs, ar tas žodis atitinka
darybos taisykles. Jei jam ko nors trūktų, prašome maloniai tuos trūkumus nurodyti, o mes savu
ruožtu pažadame į tai atsižvelgti¹¹⁷.) Sumani ponia nurodė ekonomui suvaryti į dvarą visas mergi-
nas bei ištekėjusias moteris, išbarė jas už nevalyvumą, liepė higienos sumetimais nukirpti visoms
plaukus ir juos surinkti.

Paskui sužinojau, kad toji sumani ponia, pardavusi linus pirkliams, kanapes – virvininkams,
lašinius, kumpius, nugarines ir t. t. – smuklininkams, ilgesnius plaukus – perukininkams, o trum-
pesnius – šepetininkams, iškėlė puotą, ir dar tokią puikią, kad visos joje dalyvavusios damos netgi
tiesiai į akis kalbėjo, jog niekada, niekur ir nieko nuostabesnio nėra regėjusios. Sėdėdamas ant
savosios ližės girdėjau, kaip toji išradingoji ponia džiaugėsi ir pasisakė savo draugėms tikintis, jog
toji puota bent kiek pagelbės jos vyrui palankiai išspręsti eksdivizijos¹¹⁸ reikalus, o ateinančiuo-
se, – duok Dieve sulaukti – seimeliuose pareigybė jam garantuota.

Mano kelionėje dėl permainingų žiemos orų keliai ir vieškeliai buvo labai pabjurę: kaimiečiai
nieko negalėjo nuvežti į miestą; sutikau vienus tik teismo vaznius, vežiojančius šaukimus. Dėl
ližės niekas manęs nepastebėjo. Pakeliui užlėkdavau į rūmus, namus, trobas, klebonijas, smukles
ir pan. Įsitikinau, kad mūsų krašte yra daugiau gerų žmonių, nei blogų, ir netgi pastebėjau, kad
jie milžiniškais žingsniais žengia, tobulindami savo širdį ir protą. Bet nėra taisyklės be išimties.
Mačiau ir girdėjau kelis dvarininkus, kurie tarėsi, iš ko ir kiek galima bus gauti pinigų per ateinan-
čius kontraktus¹¹⁹, ką paskirti eksdivizijos įgaliotiniu, kaip tą, o ne kitą dvarą atiduoti padalijimui

117 Tai *Gatvės žiniose* itin dažnas kalbos taisyklingumo, stiliaus, leksikos tinkamumo klausimas. Kaip tik laik-
raščio gyvavimo metu intensyviai formavosi lenkų bendrinė kalba, keldama viešas diskusijas ir svarstymus.
Satyrų autoriai kartais ironizuoja ne tik kokius nors kalbos vartojimo trūkumus (pvz., svetimybių gausą,
naujadarus), bet – kaip ir šiuo atveju – pačias kalbines diskusijas, jų perdėtą pobūdį.

118 Eksdivizija – Lietuvos Statuto numatyta teisinė procedūra: nemokaus įsiskolinusio piliečio žemės nuosavy-
bės padalijimas kreditoriams.

119 Kontraktai – kasmetiniai kokios nors provincijos bajorų suvažiavimai prekybiniais ir turtiniams sandė-
riams atlikti. Pvz., Vilniuje kontraktai tradiciškai vykdavo balandį per jurgines.

ir kaip sudaryti raštus, kad didesnė dvaro dalis tektų mylimai žmonai. Mačiau ir girdėjau kelis bajorus, kuriančius seimelių partijų¹²⁰ projektus, tačiau neturinčius nė trupučio tos garbingos ambicijos, kuria pasižymi didžioji dalis mūsų piliečių, kaskart pasiryžusių teikti pirmenybę bendrajam gėriui, o ne privatiems reikalams. Mačiau ir girdėjau tokius valstiečius, kurie skundėsi... savo ekonomais, kad dėl jų malonės neturi nei duonos, nei įnagių, bet į baudžiąvą turi eiti nuo pirmadienio iki šeštadienio. Mačiau ir girdėjau, kaip daug žydų, kurie bjaurisi darbu, tarėsi tarpusavyje, kaip išlaikyti šitiek vaikų ir šeimos tokiu sunkiu dykūnams laiku, o paskui kaip karštai pasipiktino vienu iš saviškių, kuris buvo išties geras žmogus ir gyveno savo doru darbu, tačiau jiems įžūliai pasakė, kad neužklups jų skurdas, vargas nei badas tol, kol tik valstiečiai į karčemas vaikščioti nenustos.

Vertė Brigita Speičytė

120 Seimelio partija – šalininkų grupė, remianti kokį nors kandidatą į bajorų savivaldos pareigybę.

Gatvės žinios, 1817 m., 13 numerėlis, kovo 5 diena. Vilnius šeštadienį.

[Anonimas]

ANTROJI KELIONĖ ANT RAGANŲ LIŽĖS

Kaip tave mato, taip ir aprašo.

Pamatęs, kaip sėkmingai mano draugas atliko kelis žygius raganų ližė, panūdaui ir aš išbandyti tą oro laivybą. Užtat pasiskolinęs iš jo stebuklingą ližę, vieną rytą patraukiau su ja. Na ir smagumėlis! Akimirksniu perskrodi didžiules erdves, o dar šitaip patogiai ir be menkausio krestelėjimo. Neprabėgo nė keliolika minučių, kai atsidūriau numatytoje vietoje, netgi už savojo krašto sienos. Lankiausi čia pirmą kartą. Kaip malonu nutirpus sniegui išvysti gerai išdirbtus laukus. Apylinkės kaimai – turtingi. Netoliese stovįs dvaras vos metus žvilgsnį rodė savininką ūkišką esant. Gyvenamasis namas, ūkiniai pastatai – visi, iki paties mažiausio – tvarkingai ir simetriškai išdėstyti, skoningai pastatyti, ne tik džiugina akį, bet yra ir ūkiui patogūs. Pakliuvau į pono pokalbį su savo pavaldiniais, sustojusiais vidury kiemo, kurių puošė gražūs medžiai. Pokalbis sukosi, kaip nugirdau, apie tai, kad dvarininkas, ilgai nebuvęs savo valdose, norėjo pats tiesiogiai įsitikinti, ar jo pavaldiniai nepatyrė kokios nors skriaudos. Jiems kalbant, supratau, kad šis ponas yra tvarkingas, teisingas, tikras tėvas savo pavaldiniams ir jų taipogi mylimas. Kai pokalbis jau kryo į pabaigą, pastebėjau, kad kažkas trikinke brika galvotrūkčiais atrūksta į dvarą. Vos tasai svečias išlipo, ponas maloniai jį pasveikino ir nusivedė į kambarį. Aš tuojau paskui juos, kaip man įprasta, su ližė per kaminą įlėkiau ir sekiau, kas bus toliau. Svečiui padavė pusrytį. Dešrų kvapsnelis ėmė ir man nosį kutenti. Širdingai troškau nugvelbti vieną iš pusdubenio. Kaip neatomas, būčiau galėjęs nebaudžiamai tą padaryti, bet nenorėjau prie dabartinių stebuklų gausybės dar patiekti medžiagos svaichiojimams, kad jau ir dešros pačios iš pusdubenių išgaruoja, tai palikau panašius dyvus magnetistams, Antanėliams¹²¹ ir pan.; ir tykiai sau stovėjau su ližė prie židinio. Netrukus paaiškėjo, koks čia reikalas. To dvaro raštininkas¹²² pavogė visas metų pajamas, siekiančias ne mažiau 24 000 zl. Iškart po to padėkojo už tarnybą ir norėjo išvažiuoti sau. Dvaro valdytojas jį sulaukė iki ponui parvykstant; o kadangi raštininkas yra bajoras ir netgi greta turi valdą, padavė jis dvarininką į teismą už žemvaldžio bajoro teisių pažeidimą. Tasai svečias buvo pareigūnas, atvykęs atlikti teismo tyrimo. Patikino jis poną, kad čia kvepia didele afera. Slaptai apklausė raštininką, užrašė dvariškių parodymus, o galiausiai kiek pamąstęs pareiškė, kad

¹²¹ Žr. šio leidinio p. 78, 100 išnašą.

¹²² Tarnautojas, tvarkantis dvaro buhalteriją.

apkaltintasis raštininkas nesąs saugus dvare, kur pažeidžiant bajoriškąjį orumą išdrįsta jį areštuoti be teismo¹²³, ir turįs išvažiuoti į pavieto miestelį laukti bylos galo. Dvarininkas pageidavo pasilaižyti bent jau kaltinamojo daiktus. Nuolaidus valdininkas sutiko ir kaltinamajam leido (kaip sakė, pagal įstatymą) pasiimti tik tai, ką turi su savimi. Mūsiškis ponas raštininkas akimoku perprato to įstatymo dvasią: skubiai nuėjo į savo kambarį, išmėtė per langą visą savo garderobą, patalynę bei rakandus ir pareigūno padedamas taip sumaniai jais apsikamšė, apsimaukšlino ir apsikarstė (nieko nepalikdamas), kad tapo panašus į pirklio briką, išsirengusią turgun. Vaizdas šis buvo toks komiškas, kad patsai apsikarstėlis ir pareigūnas, iki tol buvę visiškai *serio*¹²⁴, rodės man, tuojau juokais nusprogs. Visgi nenusprogo. Iš viso raštininko labo dar liko brikelė ir trys arkliai. Juos savo išvykimui liepė pakinkyti valdininkas, nurodęs priežastį, kad dvaro lėšomis čionai atvykęs, atgal turįs išvažiuoti kaltinamojo arkliais, ir tokiu būdu kelionės išlaidas lygiai pasidalina abi bylos pusės. Dvarininkas papriekaištavo valdininkui, kad iš jo tyčiojasis. „Pone grafe – atsakė, – tokia yra procedūra, negaliu jos pažeisti“. Taigi teismo tarnautojas, šitaip atlikęs savo priedermę, dėl kurios pagal pareigybę buvo atvykęs, kopėčiomis pasivadudamas įbraškino kaltinamąjį į briką, mandagiai atsiveikino su ponu ir išvažiavo. Paskui, grįždamas ant savosios ližės, mačiau, kaip abu važiuodami iki ašarų kvatojo, o pareigūnas keliskart ponui bajorui priminė, koks dėkingas šis turįs jam būti, kad tik už pusę sumos, t. y. 12 000 zlotų tokią paslaugą jam malonėjo.

Palikau keliauninkus, kad laimingai su savo grobiu į miestelį grįžtų, o pats nuskriejau apsidairyti, kas dar dedasi tose apylinkėse. Keliaudamas atgalios mieste aplankiau visokius namus, žinoma, visuomet įskrisdamas ir išskrisdamas per kaminą ant savosios raganų ližės. Kelionėje mačiau vieną pusponį¹²⁵, įtikinėjantį savo varganą šeimynėlę, esą jie turį tarnauti be jokio užmokesčio ir laikyti savo laime, kad nuo arklų buvo paimti į dvarą. Paskui mačiau, kaip tas pats tipas užmokesčio paprašiusią šeimyną itin pavyzdingai išplūdo, nors tądien buvo priėjęs išpažinties ir gavęs išrišimą. Nuklausiau, ką porino vienas papūstžandis ir sužinojau, kad jis su paprastais žmonėmis gyventi negali, vien tik magnatai, kunigaikščiai ir dar aukštesnieji turi teisę viltis jo malonės ir draugystės. Paskui mačiau su terba išėjusį bajorą, kuris varžydamasis su kaimynais nereikalingoms procedūroms visai neblogą bajorišką fortūnelę pragaišino. Mačiau ir lupikautoją, kuris atvožęs skrynią dūsavo, ašarojo ir vieną po kito glaudė prie savo jautrios širdies maišelius,

123 Asmeninė neliečiamybė – viena iš senosios Respublikos bajorų privilegijų; bajoras negalėjo būti suimtas be teismo sprendimo.

124 Rimtai nusiteikę. (*Lot.*)

125 Pusponis – nuskurdęs ar apsimetęs bajoras.

aukso sidabro pripiltus, o tuo pat metu elgetą, ties langu grašio paprašiusį, su lazda Labdarybėn¹²⁶ nuvijo. Taip pat mačiau neva pono dvarą: mažyčiame bajoriškame palivarke iškelti didžiuliai statiniai – be skonio, be prasmės, be tvarkos ir be jokio reikalo, o netrukus viskas baigėsi eksdivizija. Mačiau eksponą, kaip jis, apsitaisęs paradiniu kontušu su puošmenomis, vizitavo svetimus valstiečius, kad išviliotų iš jų po kelis ar keliolika talerių, kurių atiduoti nė neketina. Dar mačiau pseudoliteratą, kuris mano akivaizdoje įsikarščiaavęs puolė neperkančius knygų, o pats dar gyvenime nėra išdrįšęs už savo pinigų nusipirkti nė vieno leidinio, netgi 5-ojo *Gatvės žinių* numerėlio¹²⁷. Pasiklausiau ir vieno ponaičio, kuris tyčiojosi iš visų svetimų raštų ir vadino juos lėkštais, bet niekas nėra matęs nė poros jo paties parašytų raidžių ir... nepamatys. Dar pastebėjau jaunuolį, nuo gimimo apimtą atgrasos knygoms, ir kadangi bajoriškas herbas užkirto jam kelią išmokti kokio naudingo užsiėmimo, ėmė praktikuotis karaliaus *Faraono*¹²⁸ kontoroje. Galiausiai mačiau ir girdėjau tiek dalykų, kad juos aprašinėdamas įkyrėčiau skaitytojams. Ši kelionės rūšis man taip įkrito į širdį, kad rytojaus dieną ketinau vėl pajudėti kiton šalin; tačiau stebuklingos raganų ližės savininkas tarė man: „Gana jau, drauguži, išvažiuosi kitą kartą, aš pats dabar susiruošiau keliauti į ateinančius kontraktus“.

Vertė Brigita Speičytė

126 Vilniaus labdarybės draugija turėjo mieste Labdarybės namus – prieglaudą ir ligoninę vargšams, valkataujančiams. Plg. šio leidinio p. 71, 93 išnašą.

127 Tai buvo pirmasis „naujų“ *Gatvės žinių* numeris, pasirodęs po kelių pavienių šio pavadinimo laikraštėlių (žr. tekstą „Skelbimas“).

128 Azartinio kortų žaidimo pavadinimas.

Gatvės žinios, 1817 m., 15 numerėlis, kovo 17 diena. Vilnius šeštadienį.

[Jokūbas Šimkevičius – Jakub Szymkiewicz, 1775–1818]

KELIONĖS ANT RAGANŲ LIŽĖS TĘSINYS

Taigi, garbieji skaitytojai! Jau žinote, kad keliauti manąja ližė yra malonu, spartu – ir kas puikiausia – jokių išlaidų, įkalinančių (šiuo sunkiu metu) tūkstančius žmonių namuose. Kas gi iš jūsų, šaunieji vėjavaikiai, kurių visur pilna, kurie nemėgsta užsibūti vienoje vietoje, kurie, išduoti motinos Fortūnos, ne kartą ilgam su grašiu atsisveikinate – kas iš jūsų, sakau, nepavydėtų man tokio brangaus ir stebuklingo padargo? Vargšas keliaujantis ir iki ausų įsiskolinęs ponaiti! Jei turėtumei mano ližę, nesėdėtumei metus Paryžiuje už grotų, akimirksniu sugrįžtumei į mylimos motutės glėbį, kuri, nustebinta didingų tavo žygių prie Sekvanos krantų, primygtų ūsuotą tėtį užstatyti du palivarkus, kad trečią kartą išskirtų tau mažytę paspirtį (nuo 4 000 raudonųjų), sarmatų šlovei galų žemėje paremti... Ir tu, pone švaistūne, vaškine širdie, turįs šimtą meilužių, per dieną galėtumei aplankyti du šimtus vietų, du šimtus kartų sužeisti, pats negavęs nė žaizdos. Visi jūs!.. Bet sėdėkite jūs visi vietoje, nes malonus skaitytojas nuobodžiauja, o aš neturiu laiko vienus iš Paryžiaus kalėjimo vaduoti, kitiems lengvabūdiškas meilystes lengvinti. Sėdėkite! O aš grįžtu prie reikalo, nuo kurio per jus įžūliai atsitolinau.

Dar prieš kelionę į Minsko ir Naugarduko kontraktus sumaniau trumpam nukakti prie Baltijos jūros krantų ir savomis akimis išvysti, kas tuose kraštuose dedasi. Keliaudamas užsukau į vieną dvarą, kurio savininkas prieš keletą metų turėjo atiduoti savo turtą eksdivizijai, nes didelės *skolos*, arba, mandagiai tariant, *interesai*, jį slėgė. Tą dvarininką pažinojau nuo vaikystės, kartu pas tėvus jėzuitus mokėmės Alvaro¹²⁹, kartu aplikavome į palestrą¹³⁰, netgi bičiulivomės. Aš naiviai maniau, kad jis, kaip subankrutavęs dvarininkas (tai yra atiduodamas eksdivizijai), kenčia tikrą ir didelį skurdą, todėl norėjau įlėkti nematomas (kaip įprasta – per kaminą) ir paremti nesugėdin-damas neturte atsidūrusį keliasdešimčia zlotų būtiniausiems namų poreikiams. Bet kaipgi didžiai nustebau, kai jojo namuose užuot išvydęs mano įsivaizduotą nepriteklių, aptikau apščiau labo,

¹²⁹ Emmanuel Alvarus (Manuel Alvarez, 1526–1583) – portugalų jėzuitas, populiaraus lotynų kalbos gramatikos vadovėlio *Apie gramatikos pagrindus (De institutione grammatica, 1572)* autorius. Vadovėlis plačiai naudotas jėzuitų švietimo įstaigose, Vilniuje pirmą kartą išėjo 1592 m. Autoriaus pavardė tapo lotynų kalbos gramatikos sinonimu. Edukacinė komisija XVIII a. pab. vadovėlio mokyklose atsisakė. Švietėjų, mokymo sistemos reformatorių, kritikuotas dėl jame propaguojamo atmintinio gramatikos taisyklių mokymosi.

¹³⁰ Čia: į advokatūrą bajorų teismo įstaigose.

galybę tarnų, papuoštų livrėjomis, herbais ir galionais¹³¹; ekipažų, gausybę kortų stalelių; prie vieno jų sėdėjo malonusis šeimininkas, apsiliejęs kruvinu prakaitu priešais pusgorčiaus¹³² dydžio krūvą olandiškų dukatų, ir neva dėl neišmanymo, o iš tiesų – tyčia pralošinėjo juos vienam savo kaimynui, kuris per kitą teismo sesiją turės svarstyti jo bylą dėl šalių susitarimo, ir kuris tik tokiu būdu leidžiasi mažumytį gailėsčio palenkiamas ir *pilietinio paklusnumo*¹³³ dvasios persmelkiamas... Tokios prabangos ir pertekliaus priblokštas iš pradžių tariausi, kad būsiu per klaidą į kitus namus įlėkęs; bet paskui toptelėjo man galvon, ar kartais mano bičiulis, padedamas magnetizmo, o gal kokio kito burtų meno, neatrado paslėpto ar *užkeikto* lobio? Kad reikalas visgi kitas, netrukau susekti pasinaudojęs stebuklingomis savo ližės galiomis. Taigi manasai mokyklos bičiulis pastebėjęs, kad mūsų krašte yra daug painių, nebūtinų, į bylinėjimąsi įklampinančių procedūrų, reikalaujančių nemažai liudininkų, pasirinko keliolika garbenybių (kurių sąžinės nepaperkamumą rūpestingai užsitikrino) ir pradėjo, taip sakant, priiminėti užsakymus bei tiekti liudininkus byloms dėl įvairių nutikimų su *žemės ribomis*, paveldėjimu ir ypač – *skyrybomis*. Siuntinėjo juos į tolimiausius kraštus, ir tokia buvo jų paklausa, kad nuolatos varė it pašto arklius. Štai kaip, malonusis skaitytojau! Toks nekaltas verslas... betgi koks pelningas – jis padėjo mano mokyklos laikų kolegoms turtiniams reikalams vėl suklestėti! Palikau tuos namus užsirūstinęs, pasipiktinęs tokiu nemoralium elgesiu ir niūrių minčių išblaškyti patraukiau į vadinamąją Kuršių marių įlanką (*Kurische Haff*) iš ten sklęsdamas oro keliu virš Nemuno nusileidau Veliuonoje ir atsidūriau ant kalvos, pavadintos Pilies kalnu. Prisiminęs, kad visų narsiausias senovės lietuvių kunigaikštis Gediminas, toje vietoje kovodamas su tautomis, plūdusiomis iš pietų užkariauti šios žemės, žuvo nuo ugnimi šaudančio ginklo¹³⁴, keikiau paraką ir jo išradėją. Vis dėl to guodė mane mintis, kad tarp lietuvių

131 Galionas – auksiniais ar sidabriniais siūlais atausto audeklo apsiuvas ant drabužių.

132 Gorčius – skysčių ar biralų saikas arti 3 l.

133 Naujas posakis, įgijęs didžiulę reikšmę teismo procesuose. (*Aut.past.*) Posakis čia turi ironišką prasmę – paklusti ne įstatymams, bet kieno nors užmačioms, tapti šališku.

134 Autorius pamini šiuolaikinių istorikų ginčijamą senųjų kronikų žinią, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas žuvo nuo kryžiuočių pirmąkart panaudoto šaunamojo parakinio ginklo, lietuvių kariuomenei ginant Veliuoną ir šturmuojant kryžiuočių Bajerburgo pilį, pastatytą ant vieno iš trijų Veliuonos piliakalnių. Kitas Veliuonos piliakalnis šiam įvykiui atminti pavadintas Gedimino kapo kalnu, kuriame pagal legendą Gediminas ir buvo palaidotas. Tokią Gedimino mirties versiją įtvirtino XVI–XVII a. Lietuvos istorikai Motiejus Strijkovskis ir Albertas Vijųkas-Kojalavičius. Pastarasis *Lietuvos istorijos* I tome (*Historiae Lituanae*, 1650) rašė, kad, kryžiuočiams užpuolus Veliuonos pilį, į pagalbą atskubėjo Gediminas: „...norėdamas padėti apsuptai Veliuonai, su didelėmis jėgomis užpuolė Fridburgą ir Bajerburgą [...]. Artėdami prie gynybinio pylimo, lietuviai čia patyrė smarkų pralaimėjimą, nes buvo pavartoti iki tol neregėti negirdėti ginklai. Pasak metraštininkų, tada kryžiuočiai ėmė vartoti geležinius vamzdžius, kurie, užtaisyti paraku ir sviediniais,

anuomet būta didžios doros ir drąsių žmonių. Kalvą, ant kurios kadaise stovėjo gynybinė pilis, dar ir šiandien skiria gilūs grioviai, juosiantys ją iš visų pusių.

Paskui nuskridau ant kalno, pavadinto Palemono vardu¹³⁵; jis yra prie Dubysos (pagrindinės Žemaičių kunigaikštystės upės), įtekančios į Nemuną, žiočių. Čia ieškojau šventyklos pamatų, kur kadaise žyniai, vadinti Krivių Krivaičiais, garbino Perkūną¹³⁶. Tačiau visos mano pastangos nuėjo veltui – neradau nė menkausio senovės pėdsako. Protėvių dulkės sumišo su mūsų šėmėmis, ir nežinau, ko daugiau – karstų ar lopšių – skraidino mūsų planetos rutulys nuo to meto?... Kokių daugiau žmonių gyventa per tą laiko bėgį – gerų ar blogų, dorybingų ar nuodėmingų? Betgi šalin nuo manęs liūdno mintys, ypač čia, prie Nemuno krantų, kur tokios žavios, malonios ir – kaip bežiūrėsi – puikios apylinkės.

Liže nusileidęs nuo Palemono kalno nukakau į vieną dvarą, kuriame vyko eksdivizija: mačiau, kaip skolininką pila prakaitas, kreditoriai lieja ašaras, o kiti... juokiasi, valgo ir nesivarždami geria rinktinius gėrimus, pūro¹³⁷ saikais seikėdami. Žvilgtelėjau į vynininko sąrašus, norėdamas sužinoti, kiek išgėrė, bet keblu buvo greitosiomis sumesti sumą, tad pasiėmiau sąrašus su savimi, o kai pabaigsiu kalkuliacijas, sudarysiu sąmatą ir pateiksiu maloningųjų skaitytojų žiniai.

Vertė Brigita Speičytė

purkšdami liepsnojančią paraką, be galo smarkiai ir baisiu trenksmu išmeta sviedinį į priešą. [...] Šitokiu ginklu ir buvo pašautas Gediminas kaip tik tuo metu, kai uoliai rūpinosi apsiaustimi, norėdamas kuo greičiausiai užimti abi pilies; jis krito be dvasios kovos rikiuotėje“ (A. Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, vertė Leonas Valkūnas. Vilnius: Vaga, 1988, p. 216).

¹³⁵ Seredžiaus piliakalnis, vadinamas Palemono kalnu. Čia buvusi garsi lietuvių šventvietė, vėliau pastatyta Pieštėvės pilis (sugriauta XIV a.). Palemonas – legendinis Lietuvos kunigaikščių pirmtakas, kildintas iš senovės Romos didikų. Pagal Lietuvos metraščius, Palemonas V a. su šeima bei būriu valdinių bėgęs iš Italijos nuo hunų genčių vado Atilos ir apsigyvenęs Lietuvoje prie Nemuno, Dubysos upių. Palemoną mini ir M. Strijkovskis bei A. Vijūkas-Kojalavičius. Palemono legenda davė pagrindą atsirasti lietuvių kilmės iš romėnų teorijai, kuri pradėta ginčyti nuo XIX a. pr. Lietuvos istorikų darbuose.

¹³⁶ Prisimintina, kad J. Šimkevičiaus slapyvardis Nenaudėlių draugijoje kaip tik buvo Perkūnas.

¹³⁷ Pūras – javų kiekio matas; tam tikro dydžio saikas grūdams seikėti (apie 70 l). Čia pavartotas hiperbolės dėlei.

Gatvės žinios, 1818 m., 75 numerėlis, gegužės 11 diena. Vilnius šeštadienį.

[Mykolas Balinskis – Michał Baliński, 1794–1864]

GELEŽINĖ SKRYNIA SU RANKRAŠČIAIS

Vienoje Lietuvos vietovėje atrasta giliai žemėn paslėpta geležinė skrynia su labai senais ir iki šiol nežinotais rankraščiais. Daugybė raštų visokiomis temomis mus įtikina, kad mūsų protėviai senų senovėje buvo ūkiški ir apsišvietę, kad Lietuvoje klestėjo mokslai ir menai. Šis atradimas naujai nušviečia Lietuvos istoriją: daugelį jos veikalų reikės pataisyti, o antra tiek pasirodys visiškai nebereikalingi. Tik bijau, kad dėl to nekiltų mokslinė kova. Dieve sergėk! *Dienraštis* susikivirčys su *Savaitraščiu*, o tasai užsipuls *Dienoraštį*¹³⁸... Jau numanau, kokių kils klausimų. Iš kur tai atsirado? Kodėl lenkų, rusų, čekų, vengrų, skandinavų kronikininkai visiškai apie tai neužsiminė? O kuo aš čia dėtas! Tai jų kaltė: tegul ponai antikvarai šitą iškapsto, ir, kai galės, tepaaiškina mums. Neketinu net vargintis tuščiomis spėlionėmis, kada tasai literatūrinis lobis galėjo būti užkastas į žemę. Dėkui Dievui, kad atsirado. Gal šioje srityje mane pavaduos senienų tyrėjai. Jei tik jie teksis padirbėti, netruks mums pranešti metus ir dieną, kada tai įvyko, gal net ir vardą atskleis to, kuris užkasė. Aš tik turiu garbės pažymėti, kad visą radinį kaip visuomenės turtą jai ir aukoju, o jeigu kuris nors drąsesnis ponas tipografas norėtų sudaryti su manimi sutartį, mielai viską jam perleisiu, kad tik spausdinimo išlaidas padengtų ir paskui neturėtų man jokių pretenzijų. Daugiau nevarginsiu skaitytojų ir pereisiu prie reikalo.

Padirbėjęs iš peties suskirsčiau visus rankraščius į tris skyrius. Pirmajam priklauso lietuviški ir lietuviškai žemaitiški – jie yra seniausi; antrajam – lenkiški, trečiajam – lotyniški, kilę iš Jogailos laikų. Toliau surašysiu kai kuriuos lietuviškus, iš pradžių pažymėdamas autoriaus vardą ir kiek įmanoma – veikalo turinį.

Patsai pirmasis autorius – *Užplausis* [*Uszplausis*], karaliaus Mingailos istoriografas; rašė apie lietuvių tautos kilmę ir visą to karaliaus valdymo laiką. 4 tomai *in quarto*¹³⁹. Dar neperskaičiau to veikalo, tačiau iš daugybės nuorodų bei išnašų galima spręsti, kad tai buvo didelės erudicijos vyras.

Tas pats autorius aprašė karaliaus Mingailos kelionę po visą Lietuvos kraštą – neapsakomai įdomus veikalas. Pačioje įžangoje autorius taip sako: „Iš visų provincijų sklindantys šauksmai dėl

138 Minima to meto Vilniaus ir Varšuvos spauda, kurioje aktyviai bendradarbiavo ne vienas Nenaudėlių draugijos narys – *Vilniaus dienraštis* (*Dziennik Wileński*), *Vilniaus savaitraštis* (*Tygodnik Wileński*), *Varšuvos dienoraštis* (*Pamiętnik Warszawski*).

139 Leidinio formatas, sudarytas iš 2 kartus sulenкто popieriaus lapo, kurį lankstant gaunami 4 lapai, arba 8 puslapiai.

piktnaudžiavimo, lupikavimo ir neteisingumo paskatino Jo Šviesybę karalių Mingailą leistis į tą kelionę, kad savo akimis viskuo įsitikintų ir blogį priveiktų. Ir taip šeštaisiais valdymo metais, praėjus dviem dienom po iškilmų Perkūno garbei, karalius su visu dvaru patraukė iš sostinės Naugarduko didžiuoju Trobų¹⁴⁰ vieškeliu pasienio link. Kitą dieną, pasveikintas viso Trobų miestelio bajorų, nepanoro dalyvauti jo garbei surengtame vakare pas *Šalavilą* [*Szalawilas*]¹⁴¹. (Tai toks klubas, pavadintas jo įkūrėjo vardu.) Tačiau su visa savo svita dalyvavo viešoje šventėje, kur labai linksmai leido laiką.

– Kodėl dabar taip nebešvenčiama? – po kurio laiko paklausė vieno iš ponų. Trobų vaivada įsidrąsinęs jam paaiškino, kad jau prieš kelis metus kai kurie aukštesnės kilmės ir turtingesnieji, neįtantys malonumo pramogauti su žemesniaisiais, įkūrė atskiras draugijas pramogai.

– Tuo blogiau, – atsakė nusišypsojęs Mingaila. – Koks gerumas švęsti, jei švenčiama iš puikybės? Jeigu aš norėčiau taip elgtis, kaip jie, tai man nederėtų niekada palikti savo protėvių kapų, nes tarp jų nėra man lygaus. Noriu, kad nuo šiol visi luomai pramogautų kartu, tegul žmonės bent švęsdami suartės vieni su kitais.

Nepatiko tasai sprendimas Trobų ponams ir išpuikėliams. Tačiau kur kas labiau jis paveikė lietuvių ponias, kurias dar tą patį vakarą apniko žagsulys. Toji liga (sako autorius), pasirodžiusi mūsų laikais, kyla iš staiga susijaudinimo, užsispyrimo arba piktumo. Tik atsiradusi, labai kankino vyrus, o šiandien menčiau juos begąsdina. (Iš šio aprašymo atrodo, kad tai atitinka mūsų šiuolaikinius spazmus. – *Vertėjo pastaba*.) Beveik nemiegojęs, vos švintant jau turėjo išvažiuoti, bet trumpam stabtelėjo, prašomas neturtingos našlės, ir griežtai nubaudė tenykščio teismo sekretorių už baisingą lupikavimą, o teismui nurodė už apsileidimą sumokėti pinigų sumą. “Toliau plačiau aprašomos visos kelionės aplinkybės, kurias praleidžiu.

Toliau antrasis – *Švepliukas* [*Szwapluk*], šambelionas¹⁴². Tikrasis žmonijos draugas, parašęs statistinį-politinį-moralinį veikalą apie valstybės vidaus tvarką. Vienas tomas *in quarto*. Skatina piliečius išlaisvinti baudžiauninkus, smulkiai paaiškindamas, kad jiems tai liepia daryti gerai suprasta nauda. Kai apie tai rašė *Švepliukas*, pasirodo, viešoji nuomonė jau buvo parengta. Todėl daugelyje vietų jis išjuokia kai kuriuos baudžiauninkų engėjus, kad jie, negalėdami palenkti teisingai mąstančiųjų, stengiasi bent jau vilkinti ta kryptimi pradėtus projektus. Paskui išvardija keletą jų, ir ypač vaizdžiai apibūdina vieną dvarininką, melagingą liberalą¹⁴³.

140 Trobos – miestelis tarp Ašmenos ir Naugarduko (dab. Baltarusijoje).

141 Šalavila (iš lenkų k.) – vėjavaikis, nenuorama, tuščiakalbis.

142 Šambelionas (chambellan) – karaliaus rūmų maršalo ir iždininko pavaduotojas senovės Prancūzijoje. Iš čia kilęs monarchų rūmų garbės titulas.

143 Socialinė tema buvo ypač aktuali satyros parašymo metu: 1817–1818 m. Vilniaus gubernijos bajorų seimelyje pačių bajorų iniciatyva buvo iškeltas baudžios panaikinimo klausimas, dauguma seimelio dalyvių balsavo už valstiečių paleidimą iš baudžios. Ši iniciatyva nesulaukė Rusijos imperijos valdžios palaikymo.

Trečiasis, *Terlampis*, filosofijos magistras, rašė apie pagonių šventoves ir žynius. Vienas tomas *in folio*¹⁴⁴. Įdomiausia šiame veikale tai, kad Mingaila liepė revizuoti visas žynių fundacijas. Mažas ar nepakankamas padidino, tačiau išleido įsaka, kuriuo griežčiausiai liepė pavyzdingiau ir su didesniu nei lig tol uolumu melstis dievams ir už tą šventą savo pareigą nieko nereikalauti – ypač iš varganos liaudies ir ypač tiems, kurių tarnystė šventovėje leido susikrauti didesnę naudą.

Du lietuvių mitologijos tomai, parašyti *Pokliaus*¹⁴⁵. 1384-ieji metai, nurodyti pagal krikščionių erą, atskleidžia, kad autorius iš pagonies yra atverstas į tikėjimą. Lietuvių kronikininkai klydo, rašydami apie dievaičius, kaip antai Strijkovskis, kuris daugelį žmonių sudievinio, o nemaža dievaičių praleido. Pasiremdamas atrasto rašytojo autoritetu, drąsiai galiu nurodyti kelis tokius: pvz., Poklius niekada nebuvo dievaitis, bet mitologijos autorius, Algirdo valdymo metais Kernavės, vėliau Krėvos profesorius, galiausiai Vytauto mokytojas ir draugas, prižiūrėjęs jo biblioteką aukštutinėje Vilniaus pilyje. Pokliaus veikalas, parašytas dailia rašysena ir sklandžiu stiliumi, ketvirtainio formato, su paraštėmis iš abiejų pusių, yra vienintelis lietuvių mitologijos žinių šaltinis, kadangi niekas be jo daugiau apie tai nerašė. Antrasis – *Gurcho* – netgi ne pusdievis, o tik vadinamasis dieviškasis poetas, nes dažniausia rašė *Prokorimo* garbei. *Parstukis*, *Gulbi*, *Upinis* tebuvo vien dvasios, saugančios merginas ir jaunas ištekėjusias moteris. Jų pareiga – dieną naktį žemėje eiti sargybą. Iškilus kokiam grėsmei, pavyzdžiui, turnyruose, vestuvėse ar iškylose, toji apsauga būdavo padvigubinama: kol vieni uoliai sergėdavo jiems patikėtas globotines, kiti įspėdavo snaudžiančius vyrus arba neatsargias motinas. (Gaila, kad tos dvasios paliko dailiąją lytį!) Buvo dar vienas dievaitis *Miluinas* [*Milūynas*], apie kurį niekas be *Pokliaus* nerašė. Tai yra dievas, valdęs įkypus žvilgsnius, ar, anot kitų, šaudymą akimis. Suprato senieji lietuviai, kad tasai tarsi nenoromis nukreipiamas, iš meilės įtemptas žvilgsnis, kiaurai širdį persmelkęs, – tai to dievaičio darbas. Todėl abiejų lyčių jaunimas rinkdavosi jo šventykloje pasimatyti, susipažinti ir vieni kitiems širdies paslapčių atskleisti. Ten niekas nesimelsdavo, vien susirinkę aukščiau minėtu tikslu savaime išreikšdavo jam aukščiausią pagarbą. Tereikėdavo tik skoningai apsirengti. Keistas dalykas – nors lietuviai seniai išsižadėjo stabmeldystės paklydimų, daugelis ir šiandien toje pačioje vietoje senuoju pagonišku papročiu tebegarbina tą vieną dievaitį.

Vertė Brigita Speičytė

144 Leidinio formatas, sudarytas iš pusės popieriaus lapo, kurį lankstant gaunami 2 lapai, arba 4 puslapiai.

145 Aliuzija į Pokliaus slapyvardį pasirinkusio Nenaudėlių draugijos įkūrėjo K. Kontrimo sumanymą bendromis pastangomis parašyti veikalą apie lietuvių mitologiją.

Gatvės žinios, 1818 m., 97 numerėlis, spalio 12 diena. Vilnius šeštadienį.

[Andrius Sniadeckis – Jędrzej Śniadecki, 1768–1838]

DYKINĖTOJO-FILOSOFO IŠKYLA GRINDINIU

RIMTAS VEIKALAS

[...]

Dykinėjimo ir bastymosi pagyrimas

Nėra nieko malonesnio, nieko tinkamesnio aukštos kilmės ir gerai išauklėtam žmogui už dykinėjimą, iš čia ir patarėlė atsirado, kad „valstietis sutvertas darbu“. Reikia sumoti, kad „ponas – poilsiu“. Tai štai aš, ačiū Dievui, šiuo požiūriu esu ponų ponas, ponas per visą pilvą, nes nuo ryto iki vakaro nieko neveikiu. Girdėjau, kad italai yra visiškai tos pat nuomonės kaip ir aš, dykinėjimą vadina didžiausiu malonumu: *Il delizioso non far niente*¹⁴⁶. Tai įrodo, jog nepaisant to, kad tautos skiriasi viena nuo kitos, tiesa visame pasaulyje yra viena. Bet kam turėčiau dykinėjimo Italijoje ieškoti? Gamta anaipol čia neleido atsilikti nei mūsų kraštui, nei mūsų miestui. Priešingai, pasakysiu neperdėdamas: drąsiai galėtume su Italijos miestais dėl pirmenybės varžytis. Būtų tai naujos, labai nepaprastos rungtyinės dėl šlovės. Tačiau norint leistis į šias rungtynes, reikia apie jas šį tą sužinoti.

Skirtingi esti ir beveik neišsemiami dykinėjimo būdai ir rūšys; jei juos reiktų visus aprašyti, pritrūktumėme mūsų krašte popieriaus ir popieriaus fabriku; žinia, ir ant jaučio odų būtų sunku iškloti [...]. Vis dėlto aš, kaip šiek tiek pamokytas ir neapsisnaudęs dykinėtojas, manau, jog kiekvienas sugebėjimas, ypač kiekvienas menas turi savo principus, savo neatšaukiamas tiesas ir savas taisykles, taipgi dykinėjimas yra tikras menas, tikra meistrystė su savais išradimais, savais dėsniais, savomis neabejotinomis tiesomis, o jų reikia mokytis, norint gebėti dykinėti, o ypač – dykinėti su malonumu. Žinoma, jei kiekviena meistrystė – ką seniai ir anaipol ne pasigyrimui įrodė mokyti žmonės – neturi ribų ir iš žmogaus reikalauja viso gyvenimo, visiško pasiaukojimo, tai drąsiai galima teigti, kad nėra platesnio ir menčiau atskleisto dalyko už dykinėjimo mokslą. Jam ne tik mūsų įprastą ir trumpą amžių, bet Matuzalio metus¹⁴⁷ galima skirti, ne vieno, bet milijono žmonių gyvenimus, ir netgi tuomet tasai neaprepiamas mokslas bus vos tepradėtas.

¹⁴⁶ Malonumas nieko neveikti. (*It.*)

¹⁴⁷ Matuzalis – seniausias iš Senajame Testamente minimų asmenų, gyvenęs daugiau nei 900 metų. Jo vardas tapo žmonių ilgaamžiškumo sinonimu.

O ką jau kalbėti apie jo patrauklumą! Pasišvenčiame tam beribiam malonumui nuo gimimo iki pat mirties, betgi mirštame nepasisotinę. Ir kas gi juo pasisotintų? Stebiuosi, kaip tai atsitiko, kad dabartiniai mokslininkai, tokie praktiški, jog menkiausiai žmogiškojo pažinimo atšakai paskiria daugybę katedrų, iki šiol nenumatė nė vienos tam didžiajam mokslui. Akivaizdu – arba tą garbingą meistrystę laiko paslapytį nuo visuomenės tarsi Egipto žyniai, arba stebėjimais ir praktika nuolat užsiėmę neturi laiko rašyti ir mokyti. Šiuo požiūriu jie yra tikri empirikai, tokia išminčių rūšis, kuri dabar gana madinga, ir kuri pagal seniai susiklosčiusią tradiciją giria tik save, o visus kitus laiko kvailiais. Todėl gerbdami šią mokslo madą, tačiau susirūpinę mūsų pažinimo pažanga ir tobulumu, kviečiame visus dykinėtojus neempirikus pasidalinti su mumis savo žinojimu.

Svaičiojo mokslininkai, esą senovėje žmonės, kaip antai egiptiečiai ir graikai, buvo puikiai įsisavinę visus mokslus bei menus, ir paliko mums toje srity sektinus pavyzdžius. Tačiau aš nežinau ir nesu girdėjęs, kad būtų mums palikę kokį nors rimtą veikalą apie dykinėjimą. Žinoma, nesunku pastebėti, kad šios dorybės toji stabmeldžių liaudis ypatingai negerbė. Juk viskam kitam, neaplenkę nė vagystės, paskirstė dievus, išstatė statulas ir altorius, o dykinėjimui nedavė nė vieno. Štai Tinginystė, įtraukta tarp smulkiųjų dievybių ir pavadinta Miego bei Nakties dukra, anaip tol neatitinka dalyko didumo ir reikšmės. Neigi išreiškia jo prigimtį, kadangi dykinėjimas (te nieks nenustemba) kartais būna labai veiklus. Morfėjas¹⁴⁸ taipogi nėra vertas būti dykinėjimo dievu, nes būtinas miegas visai nesiskaito, tuo tarpu perteklinis, nors ir laikytinas dykinėjimu, visgi nėra meistriškas, tad neteisingai traktuojamas. To dėlei vien ištižėliams ir ligoniams jis gali būti pasigerėtinas ir malonus, o mokyti dykūnai jį niekina – ir yra teisūs. Juk miegas iš esmės yra bejuslis, tad negali teikti malonumo, kuris priklauso nuo aukščiausio pasimėgavimo pajautos. Taigi tik būdraujant ir dykinėjant pagal visas subtilaus meno taisykles galima, taip sakant, ragauti dykinėjimą pasiskonėjant ir jame ištirpti.

Išties ir mes, Palemono¹⁴⁹ palikuonys, nesame sudievinę dykinėjimo atvirai ir viešai – tik savo dvaselėse. Tarsi ir nestatome jam šventyklų nei altorių, iškilmingai jo išsižadame... bet visa tai juokais... viskas tik pasauliui apgauti... Esame žmonės, o žmonės visuomet slepia tai, kas jų širdžiai mieliausia. Kas gi, pavyzdžiui, puikuoju meile?.. Piniginiais turtais?.. Ambicingais ir pasididžiavimo vertais projektais?.. Tai štai ir mes dieviname dykinėjimą, tačiau slapta, deginame jam aukas, tačiau pridengiame kitu, puošniu vardu. Tarkime, mūsų iškylų parkai ir aikštės, mūsų biliardai, kavinės, vyninės, smuklės, kazino ir kita – argi tai ne dykinėjimo šventyklėlės? Pasakykime tiesiai: kiekvienas ir kiekviena iš mūsų atiduodame reikiamą duoklę tai dievybei, tik kiekvienas ir

¹⁴⁸ Morfėjas – Antikoje sapnų dievaitis.

¹⁴⁹ Žr. šio leidinio p. 92, 135 išnašą.

kiekviena savaip, nors niekas ir nenori išsitarti šią stabmeldystę išpažįstąs. Pavyzdžiui, jūs, tai su pypke dantyse iškilmingai po kambarį žingsniuojantys, tai po kanapas bei sofas besivoliojantys, tai nuostabiai languose tysantys dykūnai – kam gi jūs smilkote tabakinę smilkyklę, jei ne manajai dievybei? Jūs, kiaurą dieną vaikštinėjantys arba po kelias valandas aikštėje ar bulvare besiilsintys ponai ir ponaičiai, kai akis išsprogdinę ryjate visus praeivius ar įdėmiai apmąstote Vilijos tėkmę – kam gi jūs meldžiatės?... Jūs, per dienų dienas kavinėse ir prie biliardo kalboms laiką švaistantys dykūnai, argi nesate tikrieji mūsų mylimos dievybės šventyklos žyniai? Jūs, žmonės, kurie be tikslo visą mielą dieną bastotės iš vienu namų į kitus, gaudydami, rinkdami, išnešiodami naujienas ir paskalas, jūs, stropūs ir nenuilstantys laikraščių skaitytojai, pagal jų puslapius pasaulį tvarkantys politikai, jūs, rytą vakarą su moterimis praleidžiantys seni juokdariai, jūs, išsipustę ir nuolatos prie kiekvieno veidrodžio besipustantys dabitos, perfumuotos lėlytės, išsičiustiję paikšiai... Jūs, prie stalų stalelių prikaustyti išgeibę, išblyškę, pūtuojantys ir vos kvapą gaudantys kaulelninkai... Jūs, mokyti ir įžvalgūs strategai, apskaičiuojantys visus įmanomus bostono, visto, triktrako¹⁵⁰, šaškių ir šachmatų ėjimus bei posūkius... Jūs, prieškambariuose išėinančių turčių amžinai tykantys karjeristai... Jūs, tuziniais įvairiausiose kanceliarijose nuo ryto iki vakaro tai plunksnas, tai nagus begrauziantys praktikantai... Eikite šen pas mane, mylimi broliai, apkabinsiu jus visus kaipo bičiulius; visi priklausome tai pačiai brolijai, esame to paties amato. Ir jus galėčiau apkabinti, ponai karininkai, ypač taikos metu; ir jus, šventieji tėvai, po pamaldų, bet paliksiu ramybėje, man pernelyg majestotiški esate.

Betgi atiduokime laurus, mielieji mano kolegos, mokytiems mūsų bičiuliams, kurių talentus visas pasaulis gerbia ir aukštai vertina!.. Nulenkite galvas... Ar regite tuos privilegijuotus mūsų dievybės numylėtinius? Pažvelkite, kaip vienas iš jų, įsitempęs kaip styga, abiem kojom pagal tiesutėlę liniją, it nubrėžus, atsistojo... matote, kaip žavingai vieną takto ritmu jautriai ir iškalbingai pakelia!.. Kaip dailiai ją nuleidžia ir kaip lengvai, visas įsitempęs, pakimba ant pirštelių galų!.. Atrodo, lyg skrenda¹⁵¹... O tasai kitas, tarsi palei liniją prie sienos išsitempęs, rankoje laiko špagelę su rutuliuku viename gale, ir ja į savo priešininką taiko, kuomet kitą ranką ištiesęs, regisi, plasnėja ore. Pažiūrėkite, kaip atstato krūtinę, su kokia jėga dešine koja trepsi! Koks talentas! Kokie nuopelnai! Vis dėlto tai yra niekai, palyginti su anuo didžiu menininku, kuris rodo stebuklus ant

¹⁵⁰ Bostonas, vistas – kortų žaidimai, triktrakas – šaškių žaidimas ant specialios lentos.

¹⁵¹ Pašaipų šokėjo paveikslą galima perskaityti ir kaip tikėtiną aliuziją į *Vilniaus magnetizmo dieneraščio* leidėją I. E. Liachnickį (žr. šio leidinio p. 78, 100 išnašą), garsėjusį meistrišku šokiu. Anot memuaristo, „kai jį [Liachnickį] imperatorius Aleksandras 1812 metais pamatė baliuje šokantį, kaip mat suteikė kamerjunkerio titulą“ (Stanislovas Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje*, vertė Reda Griškaitė, Vilnius: Mintis, 1994, p. 167).

virvutės, per stalus ir žiedus šokinėja, ant kėdutės prie stalelio tiesiai sėdasi; žinia, valgo ir geria nesiprašydingamas kuo skaniausiai ir retai nususuka sprandą...

Dabar, prašau, pasakykite man: argi šių didžiųjų žmonių pastangos nėra triūsas?.. o tasai triūsas ar nėra dykinėjimas?.. Taigi iš patirties matote, kad tinginystė ir dykinėjimas yra du skirtingi dalykai, kad galima būti labai darbščiu dykūnu, labai mokytu veltėdžiu... Į šį cechą galima būtų įrašyti ir daug mokslininkų, jei taip po akademijas ir universitetus panaršius... Bet palikime juos ramybėje, nes šio neišsemiamo dalyko niekadoms neužbaigčiau... Kam gi mums ieškoti kolegų, jei jų visas pasaulis pilnas. Tik mylėkime vieni kitus, nesigėdykime vieni kitų, neišsižadėkime gražaus mūsų mokslo, ir pamatysite, kaip niekas neprilygs mūsų galiai.

Dabar štai į tave kreipiuosi, dailioji lytie; priimk mano gyrių ir giliausią pagarbą. Neteisinga, kad vyrai visus talentus ir mokslus nusavino. Tariamai mokslininkai manė ir mano, kad nesi sukurta rimtiems užsiėmimams, kurie reikalauja atkaklumo ir didesnio dėmesio... Ką čia tie kaimo liktarnos svaičioja!.. Niekas pirmosios ir plačiausios iš visų disciplinų, tai yra mylimojo mano mokslo, geriau už tave neįvaldė; juk tu viena žinai grynuosius ir tikruosius šio dalyko principus, nes tik tu gebi išties nuostabiai poilsiauti. Ir kaipgi tiems varganiems nuobodoms galėjo toptelti galvon, kad už tave daugiau sugeba!

Taigi jūs, pasipūtę ir savimi įtikėję tariamieji mokslinčiai, ateikite pas mane, aš atversiu jums, paklydėliai, akis, eime su manimi į Temiros garderobą... užsukite pas ją vakarui ar arbatai... Ir ką? Kur dingo jūsiškis mokslas?.. Sulenkite, užsispyrėliai, kelius, nunarinkite kietus sprandus ir prisipažinkite, piktžodžiautojai, kad esate nugalėti... Argi visas jūsų nuobodus triūsas ir bereikalingas smegenų džiovinimas vertas vieno puodelio arbatos, kurį jums paduoda balta Temiros rankelė?.. Ar suvokiate, medinės galvos, kiek tasai rankelės baltumas, apvalumas ir putnumas kaštuoja rūpesčio, pastangų ir mokslo?.. O ar įvaldė kuris iš jūsų tą mokslą? Ar buvojote bent prieigose to didžiojo rūmo? Susimąstykite dabar ir suvokite, jei įstengiate, kad Temira savo garderobe teuztrunka vos tris valandas... kad jos apdaro paruošimu tik keturios nimfos dieną naktį rūpinasi... kad nuostabioje lovoje nesiilsis daugiau nei devynias valandas... kad valandą išaina pasivaikščioti, dvi – vizituoja, dvi praleidžia teatre; kad penkias valandas priiminėja, smagiai leidžia laiką, valgo pietus ir geria arbatą, o dvi užsidaro mokytai pailsėti ant minkštos sofutės. „Kaip tai, – sakysite, – mokytai?“ Kaip tai? Visiškai paprastai, nes tuo metu yra užsiėmusi mokslais, tai yra, guli su knyga rankoje arba su atversta knyga ant stalelio šalimais. O toji knyga yra romanas, kelionės aprašymas laiškais arba nauja paryžietiška opera ar komedija. Toji knyga, savaime suprantama, yra prancūziška. O į tą knygą... dailiai praversdama puslapius, Temira kartkartėm nenoromis žvilgteli... Nenoromis, nes kas minutė kas nors nutraukia, nes tasai įkyruolis šambelionaitis dažnai nepranešęs

įpuola ir gražiausias pastraipas¹⁵² pertraukia!... Bet ką daryti, jei to įkyruolio nusikratyti neįmanoma, jei vaikas iš kilmingos šeimos, gerų manierų, visuomet išsikvėpinęs ir nuostabiai šoka!

Pagyrimas baigiasi pranešimu

Tačiau ne viena Temira turi retą malonaus nieko neveikimo talentą, arba, moksliskai tariant, talentą praleisti laiką. Visa toji lytis yra atsidavusi vienintelei mūsų disciplinai, tik apie ją kalba. Atlieka nuolatinius tyrimus ir nepaliaujamai išranda naujas priemones, naujus laiko praleidimo būdus. Kokia žala daroma apšvietai ir elegancijai, kai tiek daug, tokių reikšmingų ir talentingų išradimų žūsta pasauliui!

Taigi dėl to, kad tam būtų užkirstas kelias, kad atkeršytų mokslinčiams už savajai lyčiai mestą įžeidimą, įkvėpta tyriausios dvasios, liepsnodama kilniausia savo lyties garbės meile, Klimena steigia naują draugiją, kuri ketina visas dailiojo laiko leidimo meno žinias ir išradimus surinkti, į albumus sudėti ir kartkartėm nenoromis publikuoti. Iki šiol į minėtąją draugiją įsirašo vis naujų narių, dalijasi pareigybėmis ir dėlioja organizacinius nuostatus. Trūksta tik sekretoriaus: kuri gi baltoji rankelė norėtų tepliotis rašalu? O galiausiai redaktoriavimas – toks nuobodus reikalas!.. Tad reikia tam vyro... Teisybė, priimami į draugiją ir jie, tačiau įstatai nereikalauja, kad mokėtų rašyti, kaip paaiškės iš toliau paskelbsimo kodekso...

Matant neužimtas tokias gražias ir svarbias pareigas, toptelėjo man pasisiūlyti kandidatu, tačiau vos ištarus mano nenaudėlišką¹⁵³ pavardę, visas susirinkęs būrys vienu balsu sušuko: „O, fe!..“ Vis dėlto mokytoji Klimena paprašė balso, norėdama mane apginti, ir tvirtino, kad, nepaisant niekingos išvaizdos ir itin įžūlios veido išraiškos, laiko leidimo ir poilsavimo menui turiu nepaprastų ir daugeliui narių jau žinomų nuopelnų; gynė mane tol, kol, nepaisant išankstinio nusistatymo, narių nuomonės ėmė skirtis. Todėl iki ateinančio posėdžio paspaudęs visur, kur reikia, atlikęs rytinius pagarbos vizitus visiems nariams, truputėlį prie buduarų pastripinėjęs, paskalėlių pabarstęs, vietą neabejotinai gausiu.

Taigi matai, skaitytojau, kokių vertingų žinių iš šio šaltinio galėsiu tamstai pasemti. Ir, tiesą sakant, tai darau vien iš palankumo tau, nes kas gi skatintų dykūną tapti neapmokamu sekretoriumi ir redaktoriumi? Juk žinai, kad mes, dykūnai, siekiame tik mokamų, ir gerai mokamų, vietų ir nuo amžių įtikinėjame visą pasaulį, jog visos jos priklauso išskirtinai vien mums, kaipo žmonėms

152 Atsiprašau, užmiršau, kad reikia sakyti: pasažus. (*Aut past.*) Aliuzija į prancūziškais skoliniais perkrautą to meto damų kalbą.

153 T. y. Nenaudėlių draugijos nario pavardę ar slapyvardį.

tėvynėje daugiausiai nusipelnusiems. O aš savo ruožtu esu visiškai įsitikinęs ir paprasčiausiai manau, kad nėra už mus tinkamesnių žmonių.

P. S. Tiesa, prisiminiau, jog drauge turėjau parašyti pagyrimą bastymuisi, tačiau dykūnui tai būtų per daug vienam kartui, todėl atidedu vėlesniam laikui. O dabar, kadangi tave, skaitytojai, prisiminiau, kreipiuosi į tamstą.

Prakalba į skaitytoją

Žinia, mielasis ir brangiausias mano skaitytojai, kad nevalia ir netinka jokio veikalo pradėti be prakalbos į tave. Mūsų, vargšų autorių, likimas natūraliai nuo tavęs priklauso ir visas esti tavame delne. Taigi diplomatijos dėlei tenka iš pradžių nusipelnyti tavo palankumą, tuomet atiduoti reikiamą pagarbą ir jau pačiame įvade truputėlį tau pasimeilinti. Norint tau tinkamai užsirekomenduoti, būtų privalu tą meilistiką pratęsti bent jau iki lanko apimties, išvardyti visus tavo nuopelnus ir privalumus, nepaliaujamai tave vadinti mokytu, geruoju ir maloniuoju, o paskui ir savęs nepamiršus paaiškinti tau, kas toks esu. Galėčiau, tarkime, teisintis jaunyste ir negabumu, o tu, jei esi griežtas, pasakytum, kad be reikalo rašau. Tuomet galėčiau išaiškinti, kaip esu visokiausiais įsipareigojimais apsikrovęs, kokia mano silpna sveikata ir jėgos išsekusios, o čia į visas puses mane tempia, tąso ir laiko pamąstyti neduoda. *Dienraštis* traukia į save... *Savaitraštis*¹⁵⁴ – į save... Nenaudėliai atsikvėpti neduoda... vis rašyk ir rašyk... neištektumei, žmogus, net jei rašytumei it Heraklis. Be to, turiu pradėtus kelis rimtus veikalus. Sukūriau dvi komedijos scenas, pusę didelės tragedijos paskutinio veiksmo, pradėjau visiškai naują operą, šviežiu ir netikėtu romaniuku ketinu dailiąją lytį nustebinti, ar veikiau jai siurprizą padaryti ir t. t. Juk tai rimti pasiteisinimai, ir jų skraiste apsisiautęs, galėčiau kaip ir kiti nekliudomas blogai rašyti. Bet kam man tie pasiteisinimai?... Žinai, mylimas skaitytojai, kad esu nusižeminęs ir kuo nuolankiausias tavo dykūnas, kad tikrai sumaniau tau aprašyti savo iškylos grindiniu, tik dykinėjant ne paprastu būdu, o dykūniškai-filosofiniu... Štai ir geriausia prakalba.

„Kaip tai gali būti, – sušuksi, – filosofija ir dykinėjimas drauge?..“ Kodėl gi ne? Juk žinai, kaip dažnai didžiausios priešybės iš tikrųjų kuo puikiausiai susijungia, todėl gali būti tikras, kad didžioji filosofų dalis priklauso mūsų brolijai, ir jei tik kurį sutikčiau, širdingai apkabinačiau... Pavyzdžiui, Diogenas¹⁵⁵, kuris visą gyvenimą prasėdėjo statinėje – tai mūsų patriarchas. O kad su žiburiu vidury dienos žmogaus ieškojo – nieko tai nereiškia, vadinasi, negalėjo rasti nė vieno, kuris bent

¹⁵⁴ Žr. šio leidinio p. 93, 138 išnašą.

¹⁵⁵ Žr. šio leidinio p. 79, 102 išnašą.

iš dalies mums nepriklausytų. O anie filosofai, kurie diskutavo ir diskutuoja tai vaikštinėdami, tai sėdėdami, tai snausdami ar žiovaudami apie dalykus, kurių žmogaus protas niekuomet negalės išaiškinti, – argi jie nėra mūsų kolegos?¹⁵⁶ Tai štai, kuo giliau tai apmąstysi, tuo tvirčiau įsitikinsi, kad dykinėjimas yra tikrasis filosofijos turinys, pati viršūnė ir aukščiausias jos tobulumas, arba, trumpai tariant, yra tikroji jos transcendentalija¹⁵⁷. Iš to pagal visas mokyklinės logikos taisykles darau išvadą, kad dykinėjimas, esantis filosofijos siela, yra ir visa ko siela.

Tai pasakyki dabar, skaitytojau mielas, kaipgi jam neatsiduoti? Juk tu, kaip liudija visi rašantieji ir spausdinantieji, esi nuostabiai įžvalgas ir nuovokus, tai iš tavo akių galiu išskaityti, kad jau numanai, jog visas mano kelionės aprašas bus dykaduoniškas, o kadangi tuo grindžiamas tikrasis tobulumas ir grožis, taigi ir tu kaip įmanydamas žiovauk, skaityk ir būk sveikas iki kito mūsų pasimatymo.

(Bus daugiau)

Vertė Brigita Speičytė

¹⁵⁶ Kritiška aliuzija į spekuliatyviąją romantizmo epochos vokiečių filosofiją.

¹⁵⁷ Aliuzija į Immanuelio Kanto *a priori* kategorijas, kurias neįgaunamos iš patirties, tačiau yra jos sąlyga.

Gatvės žinios, 1818 m., 99 numerėlis, spalio 26 diena. Vilnius šeštadienį.

[Andrius Sniadeckis – Jędrzej Śniadecki, 1768–1838]

DYKINĖTOJO-FILOSOFO IŠKYLA GRINDINIU

RIMTAS VEIKALAS

(*Tęsinys*)

Prakalba Nenaudėliams

Turiu jums galiausiai pasakyti, mano didžiai gerbiami ponai ir broliai, kad nuo to laiko, kai susibūrė jūsų Draugija, ir pasirodė *Gatvės žinios*, visa darote nei į tvorą, nei į mieta. Susitelkėte neva dėl to, kad rašytumėte ir spausdintumėte, susirinko jūsų galybės... ir ką veikiate? Vos kartą per savaitę duodate gyvybės ženklą, ir tai ypač silpną ženklą. Ką gi reiškia pusarkušinis popierėlis? Ir kas čia per vaisius? Kitur tai vienas autorius kasdien, it upė patvinusi, milžiniškus lakštus savo veikalais užlieja, o sąmojus beria kaip iš maišo. Jūsų keliolika vos vieną ketvirtį sulipdo, išspaudžia, ir tai per kančias; tos kančios nesiliauja visą savaitę, o paskui dažnai tas pats ketvirtis būna niekai. Vis dėlto tepasilieka tai tarp mūsų.

O jeigu jums, taip kaip mokytiesiems mūsų kaimynams¹⁵⁸ tektų gyventi iš rašymo ir gaudyti po keletą talerėlių už spaudos lanką, o tai reiktų susiveržti diržus! Kodėl gi jūs, bent jau atsižvelgę į gražius mūsų šalies pavyzdžius, neišleidžiate savojo laikraščio ant tų paklodžių¹⁵⁹, kurias mūsų maloningieji advokatai išgalvojo, ir kuriuose smulkiausiu šriftu vien pačią savo kalbų esmę su-rašo. Ne kartą, žvelgdamas į tas popierines paklodes, mažčiau, kiek į vieną tokį lanką nedorėlių sutelpa! Nes jau jums aiškinti nereikia, kad popierius iš nedorėlių gaminamas. Dieve brangus! Ir kaip kiekvienas dalykėlis kam nors būna naudingas! Matote, ir nedorėliai kažkam praverčia! Be jų nebūtų tų milžiniškų kalbų, bylų kėlimo, protestų ir dekretų. Teismo raštinėms ir kontorėlėms būtų riesta. Sumenktų iškalba, brangi dangaus dovana! O kas žino, gal ir mokslai sunyktų, ir mokslininkai badu išmirtų. Visų labiausiai gaila būtų istorijos¹⁶⁰. Žmonės nežinotų, kad prieš du

158 Užuomina į vokiečių mokslininkus; Vilniaus universitete konkuravo vokiečių ir lenkų dėstytojų grupuotės, broliai Sniadeckiai buvo aistringi pirmųjų priešininkai.

159 Orig.: *obrussy* – „staltiesės“: taip buvo vadinami didžiulio formato palestros spaudiniai, kuriuose publikuoti teismo procesų raštai.

160 Racionalistinių švietėjiškų pažiūrų mokslininkai Jonas ir Andrius Sniadeckiai buvo priešiška nusiteikę dėl istorijos dėsyto universitete. J. Sniadeckiui vadovaujant VU (1807–1815), čia nebuvo dėstoma istorija.

ar tris tūkstantmečius taip pat apgaudinėjo, žudė, plėšikavo, engė ir vogė, kaip dabar; kad žmonės save visuomet laikė apšviestais, o likusius – barbarais ir t. t. Juk tai yra vertinga ir tikrai naudinga žinia, nes tiekos amžių patirtis parodė, ir visi išmintingi žmonės sako, kad tai yra vienintelė mūsų mokykla, kad toje mokykloje ugdomi žmonės, o kai kurie labai mokyti asmenys įrodė, kad be istorijos neįmanoma nieko išmanyti, nieko pradėti, ir netgi batsiuviams ji yra būtina reikalinga. Ir teisingai, nes senovės žmonės taip pat vieni kitiems batus siuvo, kaip mes dabar. Žinoma, tai darome vis geriau. Nors mūsų protėviai buvo galvoti, bet mes tuo labiau ne iš kelmo spirti.

O galiausiai, Dieve sergėk, jei nebūtų popieriaus, į ką pavirstų tos milžiniškos kanceliarijos, kontoros ir panašios keverzyklos? Ką mes, liesi autoriai¹⁶¹, beveiktume? Ant ko spausdintumėm *Gatvės žinias*?... Tegyvuoja popierius!... Tegyvuoja nedorėliai!... Tik jiems esame skolingi, kad ši-taip išstobulėjo greito rašymo menas. Rašome dabar taip greitai, kad neturime laiko mąstyti. Ir kur čia senovei su mumis lygintis? Senovėje rašyta lėtai ir su dideliu triūsu. Tiesa, jog yra viskuo nepatenkintų [...] žmonių, sakančių, kad kaip tik dėl to jų raštuose daugiau minčių ir jos geriau perteiktos. Bet klašiu savęs – argi alkanam autoriui mintys rūpi? Jų uždardis bei šlovė skaičiuojama lankais, ir kvit. Bet tiek to, aš jums visai ką kita turiu pasakyti.

Maloningieji ponai, ponai kolegos, pavadinate savo laikraštėlį *Gatvės žinios*. Ir kad nors žodelį jame apie gatvę! O juk čia turėtų būti sudėtos žinios iš gatvės¹⁶². Betgi išsigimėte, mano ponai, nukrypote nuo pirmųkščio plano, bastotės po visą pasaulį, visur jūsų pilna; ypač po visokias salas, kurių jokioje geografijoje rasti neįmanoma. Juk mačiau, kaip metingi, šviesūs ir garbingi žmonės kankinomi, su akiniais ant nosies ieškodami žemėlapiuose jūsiškių Nipu, Balnibarbių ir Perorados salų¹⁶³. Betgi, ponai maloningieji, netinka juoktis iš rimtų žmonių! Buvojate ir Kinijoje, ir Japonijoje, nelabasis jus nešioja tai ant ližės, tai piestoje, tai ant šluotos, o Vilniaus gatvėse – nė padujų. Už jokių pinigų ten jūsų nesutiksi.

Trumpai tariant, ponai kolegos, esate ne geresni už kitus, mėgstate viską, tik ne tai, ką pri-valote. O štai aš noriu būtinai jus pataisyti ir prie pareigų sugrąžinti – ne liepimu, ne prievarta, bet pavyzdžiu. Ar aš koks pamišėlis, kad su jumis ant ližės ar šluotos it raganius lakiočiau, ir

¹⁶¹ Užuomina į populiarią XVIII a. pab. poeto Adomo Naruševičiaus (Adam Naruszewicz, 1733–1796) satyrą „Liesas literatas“ („Chudy literat“), pajuokiančią neskaitančius ir knygų neperkančius tamsuolius bajorus, kurių lektūrą sudaro vien kalendoriai ir herbynai. Žr. URL: http://www.šaltiniai.info/files/literatura/LF00/Adomas_Tadas_Stanislovas_Naruševičius_Satyros.LF1801.pdf

¹⁶² Orig.: *wiadomości z bruku* – „žinios iš gatvės“: gandai, paskalos.

¹⁶³ *Gatvės žiniuose* paskelbtų A. Sniadeckio ir M. Balinskio satyrų išgalvotos vietovės. Satyrose stilizuojami šviečiamojo amžiaus utopinio ir satyrinio romano siužetai (J. Swifto *Guliverio kelionės*, I. Krasickio *Mikalojaus Patytrulio nuotykių*).

nežinia, kuriam galui po kaminus kapotą zulinčiau, jei aš čia, ant grindinio randu lobius... O! Nesuskaičiuojamus lobius!.. Kas žingsnis, vis naujovė! Kur tik pasisuksi – vis koks šviežias radinys, nematytas laimikis! Patikėkite manimi, mano Ponai, niekai Peru ir Potosi¹⁶⁴, visam pasauly nėra turtingesnės kasyklos kaip mūsų vilnietiškas grindinys. O dargi, atleiskite mieli ponai, ta kasykla nepalytėta. Be to – taip lengvai prieinama!.. Nereikia jokio triūso, tik būkite akyli.

Pirmoji iškyla

Aš kartais po pusryčių ar po pietų, o tarpais ir alkanas, kad filosofinė mintis laisviau tekėtų, suglostęs šioki tokį kuodą ant galvos, už juostos sukišęs rankas, išeinu ir žengiu iš lėto iškilmingu žingsniu... Mina protinga, viena akis mažumą primerkta; įkypas žvilgsnis, šaudantis tai kairėn, tai dešinėn, tai durysna, tai languosna, kiekvienam žinovui išduoda, kad eina kritikas... Stebėtojas... Nenaudėlis.

Kokia laimė būti kuo nors ypatingam, įžymiam visuomenėje arba išgarsėti dėl ko nors paprasto! Vos išėjau į gatvę, iškart visų akys į mane krypsta. Vieni kitus įspėja tai mirktelėdami, tai šnypštelėdami, tai ranka ar galva mostelėdami parodo, kad eina tasai neregėtas padaras, tasai keistuolis, kurį gerbia arba kurio bijo. Kyla gatvėje kažin koks šurmulyš, kažin koks pagyvėjimas. Vieni sprunka šalin, kur tik galėdami, kiti neria į namus, kuriuose lankytis neketino; tie prabėga skubiniai, kepurė ar skrybėlė ant akių užsimaukšlinę, anie sustoja kaip įbesti arba praeina nudūrę žemėn akis. Čia šnibžda vienas kitam kažką į ausį ir nežymiai stabteli, kad mane geriau iš visų pusių apžiūrėtų; ten, vos man praėjus, girdžiu, kaip tykiai, o kartais leipdami juokiasi. Šen ir ten matau atsidarančius langus, matau, kaip pro juos išlenda tai didžiuliai kuodai, tai blizgančios plikės, tai puošnūs perukai, tai išglostyti ūsiukai, tai pašiaušti peiseliai, tai dailūs kykai. Kartais matai iškištą nebjaurią galvutę, kuri tiesiog įbeda į mane akis, vis dėlto dažniau – kokią nors menką fizionomiją, kokį keistuolį, į kurį pažvelgti nevalioji nepersišegnojęs. Negali neišsigąsti vien pagalvojęs, kaip jie mane ryja išpūtę akis, kaip nuo pėdų iki pakaušio matuoja. Bet iš tikrųjų visa tai man glosto ir kutena širdį. Matau, kad esu ne bet kas. Regisi, nepaprastas žmogus. O juk to gyvenime mums ir tereikia.

Yra tokių, kurie man praeinančiam žemai lenkiasi, kiti prasilenkia šypsodami, o toji šypsena reiškia daug ką. Dažniausiai ji yra dygi, kartais įžeidžianti, o kartais ir paniekinanti. Kai kurie aiškiai mane plūsta akimis... Tuomet dažnai atsidūstu ir pagalvoju: „Dieve brangus! Ir garsenybės neišvengia nemalonumų, nes arba neturi ramybės, arba draugų, o dažniausiai nei viena, nei kita.“

¹⁶⁴ Sidabro kasyklų vietos Pietų Amerikoje.

Kas turi įgudusią akį, šiek tiek pažįsta žmones ir yra buklaus proto, lengvai atspėtų ir nuspręstų pagal tai, kaip su juo susitinka įvairūs po miestą klajojantys tipai, kas yra kas, ir ko tarp savo rūšies žmonių yra vertas.

O! Jei aš būčiau Lavateras¹⁶⁵, kiek paslapčių, kiek slaptų širdies ir proto virpesių išskaityčiau sutiktuose veiduose! Bet nepavydėkime jam, nes sako, kad ir jis nelabai atspėdavo... Ką... o jei būčiau botanikas ar veikiau zoologas ir mokėčiau jų kalbą, nurodyčiau kiekvienos grindiniu žingsniuojančios būtybės savybes, suskirstyčiau jas į tinkamą ir priderančią klasę bei rūšį. Tuo būdu nemažai pasitarnaučiau visuomenei, nes kas tik išeitų į gatvę ar naujai atvyktų į miestą, tuomet su maniške vilnietiška zoologija rankose taip ir vaikščiotų gatvėmis kaip po savo kambarį, iškart viską ir visus pažintų bei tinkamai įvertintų. Ką ir kalbėti – koks tai būtų lobis filosofojantiems dykūnams, brangiausiems mano kolegoms! Kiekvienas jų su knyga rankose ar į kavinę, ar į vyninę įžengęs, ar ant suolo prie Rotušės prisėdęs, ar į gatvės kampą atsišliejęs, regėtų mano veikale ir save, ir šalia esančius nelyg veidrodyje. Bet ką padarysi, kad Ponas Dievas nedavė žmogui tokio išmanymo ir tokio mokslo. Tuščia skūstis likimu! Reikia likti tuo, kas esi, ir savo negalioje verstis, kaip sugebi.

Taigi ir aš taip verčiuosi... Sutinku žmogų ir nustatau, kas jis per vienas, visiškai ypatingu savo būdu, kurio net aprašyti nemoku. Tai kažkokia nepaprasta dangaus dovana, nežinau, ar instinktas, ar uoslė, ar kokia nauja juslė, kuria prigimtis mane aprūpino, panašiai kaip magnetistus – gabumu įpūsti vitalinę-magnetinę materiją tiems, virš kurių mosikuoja rankomis ir pliaukšči delnais priešais akis. Visgi įdėmiau pamąstęs, įsitikinu, kad iš tikrųjų tai – šeštasis pojūtis, į magnetiškąjį (tik nesijuokite) gan panašus, prašau atkreipti dėmesį. Jei privilegijuotieji aiškiaregiai kiaurai permato žmogaus vidurius, kaip ant delno mato, kas ir kur žmoguje dedasi, regi kiekvieną gyslelę ir supranta, kaip ji dirba, kalbasi su kiekvienu nervu, kurie jiems atskleidžia juslėmis bei protu neprieinamas paslaptis, ir į visus šiuos stebuklus žiūri tiesiog pilvu¹⁶⁶ nelyginant teleskopu į žvaigždes, tai aš, tiesa, ne pilvu, bet ilgai ir kantriai akis spigindamas pažįstu ir nuspėju, kas ko vertas. Pasvarstykime toliau, nes svarbių dalykų nedera praleisti negirdomis.

¹⁶⁵ Johann Kaspar Lavater (1741–1801) – šveicarų rašytojas ir fizionomikas, kūręs teoriją, pagal kurią galima būtų susieti žmogaus veido bruožus su jo charakteriu. XIX a. pradžioje ši teorija buvo populiari. Lietuvoje gydytojas Stanislovas Moravskis (Stanisław Morawski, 1802-1853), studijų VU metais priklausęs Filomatų draugijai, apie 1840 m. parašė darbą, kuriame moters kūno formas siejo su jos seksualiniu temperamentu (žr. Stanislovas Moravskis, *Motery fizionomika*, parengė Saulius Špokevičius, Rimantas Šalna, Voiciechas Piotrovičius, Vilnius: Petro ofsetas, 2010).

¹⁶⁶ Vitalinio magnetizmo šalininkai teigė, kad krūtinės duobutė, kurioje yra vadinamasis simpatinis rezginy, pasiekus tam tikrą būseną, gali pakeisti visas jusles.

Koks svarbus išradimas yra tasai neįkainojamas magnetizmas! Nuo pasaulio sutvėrimo visa žmonių padermė, šiurkšti ir neapsišvietusi, žiūrėjo į daiktus akimis ir sprendė apie juos galva. Ir kas iš to? Ogi tai, kad, kaip žinote, visuomet klydo, visuomet sapaliojo. Dabar tai jau žinome, kur klaidos pakastos. Argi pirma, nei buvo išrastas pliauškėjimas prieš akis, kas nors būtų pamanęs, kad žiūrėti ne akimis, suvokti ne juslėmis, spręsti ne galva reikia, o pilvu. Pasirodo, kad jis, taip ilgai buvęs paniekintas, iš tiesų yra vertingesnis nei visos galvos kartu paėmus; jame glūdi tikros išminties ir teisingumo pradas!.. Dabar grįžkime prie manojo pojūčio.

Tikrai nežinau, kokia yra to šeštojo pojūčio esmė, bet man atrodo, kad jis glūdi ne giliai pilve, kaip magnetistų, bet juslėse ir galvoje kartu. Tad kol mokslininkai tą naująjį pojūtį supras ir išaiškins, – o jo tikrai neišleis iš akių – aš tuo tarpu tau, mielasiai skaitytojau, leidus, pavadinsiu jį *nenaudėlišku pojūčiu*. Nėra jis toks aštrus kaip magnetistų, kurie regi, kas dedasi už šimto mylių, pilvu peržvelgia mūrus ir sienas, skaito užantspauduotus laiškus ir užverstas knygas nuo pradžios iki galo ir, žinoma, komponuoja metafizinius ar veikiau transcendentalinės filosofijos traktatus. Nėra toks mokytas, nes magnetistų juslė mato žmogaus ligas, o jos (Dieve brangus) yra tokios pačios, apie kurias moko mokyklose ir gydytojų knygoose. Skiria vaistus... Ir vėl stebuklai! Buteliukas buteliukan – visai kaip mūsų gydytojai. Iš to paaiškėja, kokia tobula yra tos juslės išmintis, nes apie ligas ir vaistus išmano lygiai tiek, kiek gydytojas, per kurį ji byloja. Mano gi pojūtis, mielasiai skaitytojau, visiškai nėra toks gudrus, nes – kaip ir kiti pojūčiai – dažnai klysta, dažnai apgauna. Bet, nesigiriant, kartais yra gan skvarbus, kartais truputį juokinant, visuomet gi – patogus. Nes kaipgi būtų keblu, norint, pavyzdžiui, ką nors pagal Linėjų¹⁶⁷ susistabdyti gatvėje ir dantis skaičiuoti arba apžiūrinėti ir sužinoti, kiek ir kokių turi skrandžių? Stebėti, ar priklauso gyvūnams žindantiems, ar suvisam praryjantiems, ar šliaužia, ar stripinėja, ar skraido padebesiais, ar šliaužioja purvuose ir panašiai. Aš tuo tarpu, pasitelkęs savo nenaudėlišką pojūtį, niekam į dantis nežiūrėdamas, palengva ir nepastebimai viską išsiaiškinu. Žinia, ne šimtaprocentiniu tikslumu, kuriuo pasižymi vien tik sapnaregiai¹⁶⁸, bet kartais būnu ganėtinai arti tiesos. Bet galbūt, mielasiai skaitytojau, paklausi, kuo toji išskyla baigsis? Kur anuomet nukakau? Niekur, atsakysiu, nes įbridau į dykinėtojiškus-filosofinius apmąstymus, o tuo tarpu prapliupo lietus, ir turėjau grįžti namo. (B. d.)

Vertė Brigita Speičytė

¹⁶⁷ Carl Linaeus (1770–1778) – švedų gamtininkas, mokslinės gyvūnų ir augalų klasifikacijos kūrėjas.

¹⁶⁸ Sapnaregiai – regintys [vadinamojo] magnetinio miego metu; naujadaras, atitinkantis magnetizmo propaguotojų skonį [...]. (*Aut. past.*)

Gatvės žinios, 1818 m., 101 numerėlis, lapkričio 9 diena. Vilnius šeštadienį.

[Mykolas Balinskis – Michał Baliński, 1794–1864]

APEY ISZKAŁBA SUDYNE MOKSŁAS

(*Traktatas apie teismo iškalbą*) pažodinis drevinių ritinių vertimas iš lietuvių kalbos.¹⁶⁹

(*Gatvės žinių* redakcija iš savo korespondento Žemaitijoje neseniai gavo rankraštį su gana įdomiomis advokatų, arba teismo retorių, profesijos taisyklėmis. Tai pažodinis drevinių ritinių vertimas, prie kurio pridėtas originalus tekstas. Nors norėtume, bet negalime viso veikalą greitai išspausdinti – ir dėl milžiniškų išlaidų, kurių leidimas su raizininiais reikalauja, ir dėl sunkumų surasti tinkamą leidėją – todėl nusprendėme tuokart paskelbti skaitytojams dalimis keletą ištraukų. Pirmiausia, geisdami šiek kiek supažindinti skaitytojus su tuo veikalu, skelbiame vertėjo parašytą „Pratarmę“.)

Pratarmė

O, šimtąkart garbingesnis už pranašinguosius Jupiteriui pašvęstus Dodonės¹⁷⁰ ažuolus! Brangaus atminimo apie mokytoją lietuvių senovę lobi! Regėjęs kadaise nemirtingus, narsius žygius mūsų protėvių, kurie savo pergalingas vėliavas įsmeigė ant išdidžių andai pasaulį valdžiusio Kapitolijaus¹⁷¹ sienų!!!¹⁷² Būk pasveikintas, *Baubly!*¹⁷³ Tikratikis musulmonas su mažesniu jauduliu žvelgia į *Didžiojo Pranašo* lopšį ar kapą, nei kad aš regiu tavo vidų, pilną šlovingų mūsų didybės liekanų... Tos ginklų nuolaužos, ant kurių teberaudonuoja romėnų

¹⁶⁹ Dalį šio straipsnio išvertė, dalį glaustai pristatė ir pakomentavo Vincas Maciūnas (*Rinkiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 211–213); šia publikacija pasinaudota, atliekant ir rengiant čia pateikiamą naują viso teksto vertimą.

¹⁷⁰ Dodonė – Antikos laikų vietovė Epyre (Graikija), Dzeuso kulto centras, garsėjęs seniausiu ir (greta Delfų) svarbiausiu orakulu. Čia pranašauta iš šventojo ažuolo šlamėjimo.

¹⁷¹ Kapitolijus – simbolinis Romos centras nuo miesto įkūrimo pradžios: viena iš septynių kalvų, ant kurių buvo pastatytas Romos miestas. Aliuzija į tuo metu išpopuliarėjusią heruliškąją lietuvių kilmės teoriją – lietuviai buvo kildinami iš germanų genties herulių, kurie, vadovaujami Odoakro, V a. puldinėjo Romos imperiją.

¹⁷² *Rzut oka na dawność litewskich narodow etc.* W Wilnie, 1808 in 8vo, taip pat *Dziennik Wileń.*, t. VI, p. 331 sqq. (*Aut.past.*) Nurodoma tuometinio VU profesoriaus istoriko Joachimo Lelevelio (Joachim Lelewel, 1786–1861) ankstesnė studija *Žvilgsnis į lietuvių tautos senovę ir jų ryšius su heruliais*, už kurią autorių savo ode pašlovino Dionizas Poška (1764–1830) („Pas kunigą Ksaverą Bogušą, lietuvi, ir Jokimą Lelevelį, mozūrą“, 1810).

¹⁷³ Tas pats *Dziennik Wileń.*, t. VI, p. 502 ir toliau. (*Aut.past.*) Šiame *Vilniaus dienraščio* 1817 m. tome buvo paskelbtas atsiliepimas apie D. Poškos Baublį, jame sudėtas istorines-muziejines vertybes, kartu pateikta žinių apie panašius kultūrinius-archeologinius atradimus Žemaitijoje, apie Karaliaučiaus universiteto profesoriaus Liudviko Rėzos (1776–1840) filologinius ir ruošiamus folkloristinius darbus.

kraujas, tie šarvai ir skydai, į kuriuos tuščiai trupėjo bejėgės išpuikusių ir išlepusių pasaulio valdovų ietys, tos burės, lynai, irklai ir inkarai, liūdni likučiai mūsų laivyno, kurio gedėdamas PINSKO OKEANAS pavirto neįplaukiamomis pelkėmis¹⁷⁴; o labiausiai – tos krūvos ritinių, iš kurių retorikai, poetai, istorikai, filosofai prabyla į nustebusius ainius¹⁷⁵, nenusakomu jausmu pripildo mano dvasią! Čia išdidumas ir pažeminimas pakaitomis ima viršų mano širdyje, ir, nelaimė, kartu joje turi pasilikti. Įkvepia man pasididžiavimo savos kilmės taurumas, verčia rausti ir žemina negalėjimas ne tik kad prilygti, bet netgi priartėti prie tos didybės, kurios gamta šiandien ne tik ažuolams, bet, deja, ir žmonėms nebedovanoja!! O! Jūs, herbai, kuriuos išvydę telkdavosi mūsų narsūs kariai, traukiantys nuversti pasaulio sosto ar priveikti išdidžių pagonių sprandų, jūs, sakau, *Vytys!* Arba veikia senovės lietuvių *telegrafai*¹⁷⁶, kurių nuolaužas taip pat matau čia sudėtas, kodėl negaliu jūsų gražinti į ankstesnį būvį? Praneštumėte tolimiausiems šio Žemės rutulio gyventojams ir mano jausmus, ir mano gyrių, kurį tau skelbiu, *Baubly!* O, kodėl neturiu bent tavo balso¹⁷⁷! Pažintų pasaulis, ką tai reiškia jausti savo vertę!

Taip kalbėjau, arba, tikriau tariant, taip šūkalojau, pirmąkart lankydamasis plačiai pagarsėjusiam *ažuolo muziejuje*. Jo prižiūrėtojas, ar veikiau jame esančių vertybių *konservuotojas* yra mokytojas P. *Sargas Kawotois ir Uszkotois*¹⁷⁸. Pavyzdinis tai savo profesijos žmogus! Nerauko jis

174 Ten pat, p. 596. (*Aut. past.*) Nuoroda į *Vilniaus dienraštį*je Pono Gulbio slapyvardžiu paskelbtą „nenaudėlišką“ satyrą, pašėpiančią lietuvių senovės tyrimus, atliktus Pranciškaus Ksavero Bogušo (1746–1820), J. Lelevelio, švedų kalbininko ir istoriko Johanno Thunmanno (1746-1776) bei L. Rėzos, jų archeologinius radinius ir D. Poškos įrengtą *Baublį* (žr. toliau, 178 išnašą). Minėtu slapyvardžiu pasirašinėjo Ignotas Šidlovskis.

175 Ten pat, p. 595 sqq., taip pat *Pamiętnik Warsz.*, t. IX, p. 496. Ditto *Roczniki Warszaw.*, p. 286. Ditto *Tygodnik Wileń.*, p. 354, t. II ir t. t. (*Aut. past.*) Nurodytame *Vilniaus savaitraščio* numeryje yra paskelbtas straipsnis apie kai kurias Vidurio ir Rytų Europos senovės tautas, pateikiama žinių apie lietuviškai išskaitomus atrastus runų užrašus.

176 *Tygodnik Wileń.*, nr. 122. (*Aut. past.*) 1818 m. nurodytame *Vilniaus savaitraščio* numeryje paskelbtas istoriko Teodoro Narbuto (Teodor Narbutt, 1784–1864) straipsnis „Lietuvių senovės tyrimas. Apie vytiš“ („Badanie starożytności litewskich. O wiciach“). Straipsnyje rašoma, kad vytiš – tai tokia kartis, ant kurios atviroje matomoje vietoje buvo iškeliami kokie nors sutartiniai ženklai, ir tokiu būdu perduodami kunigaikščių įsakymai, pvz., telktis karo žygiui.

177 Žinoma yra visam pasauliui, kad kol medžiai galėjo kalbėti, mūsų šalis *Baublys* atsiliepdavo tarsi *riaumodamas jaučio balsu*, iš čia kai kurie filologai ir jo vardą kildina. *Dziennik Wileński*, t. VI, p. 502 sqq. (*Aut. past.*) Minėtame 1817 m. *Vilniaus dienraščio* straipsnyje nepasirašęs autorius *Baublio* vardą susieja su žodžiu „baubti“: „Lenkų kalboje nėra tikslaus to žodžio atitiktens, nes *baubti* reiškia jaučio riaumojimą, kai tasai pats stoja į kovą ar kitus kviečia“.

178 Aliuzija į D. Pošką, kuris 1812 m. savo Bardžių-Bijotų dvaro parke pastė altaną iš seno, nudžiūvusio ažuolo *Baublio* kamieno. Joje Poška įsirengė savotišką savo kabinetą, laikė paties iškastus archeologinius radinius, senienas. *Baublys* laikomas pirmuoju Lietuvoje muziejumi.

kaktos, pamatęs savo kaimynus ar smalsius keliautojus, kurie iš tolimų vietų atvyksta apžiūrėti, o kartais netgi patyrinėti lietuviškų senienų; juo labiau nė vieno nepaveja. Kantriai ir vienodai malonus – mokytus ir nemokytus, turtingus ir vargšus, jaunos ir senus, vyrus ir moteris, pelnydamas jų palankumą, su dėkinga šypsena priima, nuveda į *Baublį* ir su mažiausiomis smulkmenomis apie jį pasakoja, taip jautriai prisitaikydamas prie savo klausytojo žinių ir supratimo, kad kiekvienas, jei ne labiau apsišvietęs ir įgijęs pažinimo, tai neabejotinai labiau patenkintas savimi ir mokytais žmonėmis, palieka tą lietuvių šlovės šventovę, aukštindamas neprilygstamąjį *Poną Uszkotojį*; jei būtų daugiau į jį panašių žmonių, gamtos turtai, žmogaus techniniai ir sąmojaus išradimai, skoningi menų pavyzdžiai būtų plačiau žinomi. Bet tiek to.

Taigi, kai pabaigęs savąją *apostrofa*¹⁷⁹ iš užplūdusio jaudulio atitokau, tasai *P. Sargas Kawotois ir Uszkotois* man paeiliumi aiškino, ką kuri seniena reiškia. Tik čia pirmąkart sužinojau, kad metalo, medžio ar marmuro gabalėlis, įtartas, kad prieš keliolika amžių žmogaus ranka jam suteikė tam tikrą formą, gali pasakyti viską apie įpročius, papročius, polinkius, pajunkimus, apeigas, religiją, prietarus *etc.* tautos, kurią kaltina dėl to, jog ji, išbadėjusiam laikui visa ryjant, vos ne iš dantų jam tas kruopeles ištraukė ir mūsų apšvietai išsaugojo. Čia pasimokiau, kaip, žvelgiant į tas rajaus Saturno¹⁸⁰ išėdas, galima įspėti, ką mąstė ir rašė autorius, kurio veikalų *ritiniai* aprūnijo ar visiškai pražuvo¹⁸¹, ir tuo būdu tarsi sugrąžinti juos ainiams. Norėdamas tai įrodyti, gerbiamasis *konservuotojas* man parodė savo parašytus priedus prie kronikos, nušviečiančios seniausią lietuvių tautos pradžią¹⁸². Čia įsitikinau, kad kol nebuvo Lietuvoje, turėjome gyventi *kur nors kitur*, t. y. *Indijoje*¹⁸³. Tuo mane

179 Iškilmingas, patetiškas kreipimasis į dievybę, personifikuotą idėją ir pan. poetiniame kūrinyje.

180 Saturnas – Antikos romėnų dievas, tapatintas su senovės graikų Kronu, vienu iš titanų, kuris jėga perėmė pasaulio valdžią iš savo tėvo Urano ir, kad ateinanti karta jo nenuverstų, prarydavo tik gimusius savo vaikus. Painiotas su laiko dievu Chronu; ir šioje satyroje Saturno vardas vartojamas kaip istorinio laiko, pagimdančio ir sunaikinančio savo „vaikus“ – žmones ir jų pasaulį – alegorija.

181 Galima aliuzija į P. K. Bogušo *Traktate apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią* (1808) paskelbtą pažiūrą, kad lietuviai dar iki krikščionybės priėmimo turėję išplėtotą lietuvišką rašto tradiciją, tik literatūros ir mokslo rankraščiai pražuvę nuolatinų karų bei gaisrų metu, kadangi Lietuvoje nebuvo mūrinių pastatų ar kitų rankraščiams saugoti tinkamų vietų. (Žr. *Traktato* vertimą šiame leidinyje, p. 205)

182 Neseniai vienoje drevėje buvo rastas tos kronikos *originalus ritinys*; palyginau jį su *priedais* – panašumas kaip pirštu į akį. Pagailėk, Viešpatie, darbo. (*Aut. past.*) P. K. Bogušas *Traktate apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią* (1808) kelė hipotezę, kad senovėje „lietuvių literatas“, neturėdamas, kur savo rankraščio nuo priešo ar ugnies paslėpti, esą įdėdavo jį miške medžio drevėn, „kur jį kartu su medžiu arba kirminai sugrauzdavo, arba puvėsiai sunaikindavo“.

183 Žr. *Cwiczenia naukowe*, nr. VI. (*Aut. past.*) Minimas 1818 m. nurodyto leidinio 2 tome paskelbtas iš Gudijos kilusio lenkų etnografo Zoriano Dołęgos-Chodakowskio (tikr. Adam Czarnocki, 1784–1825) straipsnis „Apie slavus iki krikščionybės“ („O słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem“), kuriame rašoma apie slavų kilmę iš Indijos.

galutinai įtikino *lyginamoji* žemaičių, lietuvių ir sanskrito kalbų lentelė¹⁸⁴. Čia galiausiai atradau šį neįkainojamą traktato apie iškalbą [*apey iszkalba*] manuskriptą, kurio pirmąją dalį apie *advokatus ir teismo esmę*, pažodžiui išverstą, su originaliu tekstu šalimais skaitančiosios publikos naudai spaudoje paskelbti nusprendęs, suvokiu, kad laikas jau būtų eiti prie reikalo, kuriam ši prakalba rašoma, tai yra paminėti šį tą apie išverstą darbą, o kiek plačiau pakalbėti apie vertėjo privalumus.

Tačiau iš pradžių reikia pasakyti, kad ritiniai *Baublyje* sudėti ne mažiau tvarkingai, nei kartais knygos viešosiose bibliotekose, su tuo tik skirtumu, kad vietoje spintų naudojamos statinės. Tam reikalui išmušta po vieną statinės dugną, likusiuoju jos apgręžtos į uokso sieną, o atviruoju į vidų ir taip sudėtos viena šalia kitos. Ant apatinės eilės, išrikiuotos ant grindų, įtaisyta antra, ant jos – trečia ir taip toliau, iki pat *Baublio* lubų. Taigi tose statinėse, kaip sakiau, saugomi ritiniai¹⁸⁵, išdėlioti pagal juose skelbiamų mokslų turinį.

184 *Pamiętnik Warszawski*, t. VIII, p. 348 arba *kur nors kitur*. (*Aut. past.*) To meto lenkų spaudoje ėmė rodytis straipsnių, kuriuose sanskrito kalba, jos leksika gretinta su slavų kalbomis (lenkų, rusų).

185 Netoptelėjo man paklausti, kodėl *P. Uszkotois* vietoje spintų naudoja statines, bet kiek galiu numanyti, viena priežasčių galėjo būti ta, jog statinės, sava forma panašios į ritinius, iki pat mūsų laikų išsaugojo brangius sentėvių proto paminklus ir dėkingiems ainiams primina jų nuopelnus, arba – kuo dar lengviau patikėčiau – kad tos nekaltos gudrybės imtasi iš apdairumo, norint kraštiečius žemaičius paskatinti vartyti mokytus ritinius. Vien dėl to, kad jie esti tokia inde, gali lengviau atkreipti į save dėmesį tų, kurie įpratę dažnokai žvilgčioti į statines ir būtent jose ieškoti paguodos rūpesty ir proto žvalumo. Šis sumanymas labai tinka *P. Uszkotoiui*, nes jis pažįsta žmogaus širdį, o ši net į gerąją pusę keičiasi tik palaipsniui, nežymiai, ir visuomet yra vedama malonumą teikiančių dalykų.

„Tak schorzałemu dziecięciu kładziemy

Na brzegu kubka różne łagodności,

To gorzki napóy pije oszukane:

Zywot i zdrowie biorąc požądane“.

[„Taip sergančiam vaikui / Puodelio kraštą tepame saldėisiais, / Ir kartų gėrimą apgautas geria, / Gyvenimą ir trokštamą sveikatą atgauna.“]

Petras Kochanovskis, *Išvaduotosios Jeruzalės* vertimas, I-oji giesmė.

Tuo labiau mano spėjimą patvirtina tai, kad bene lygiai taip pasielgė vienas didis įstatymų leidėjas, kuris, atidaręs įdomių daiktų pilną muziejų ir matydamas, kad mažai kas iš sostinės gyventojų jį lanko, liepė kiekvienam atsilankiusiam svečiui duoti kepsnį ir stiklą punšo; kai ši žinia pasklido mieste, muziejus nuolatos buvo pilnas. Tiesa, iš pradžių visi tik valgė kepsnius ir gėrė punšą, bet tuo pat metu, apsidairę aplinkui ir aptikę protingos būtybės dėmesio vertesnių dalykų, išmoko pajusti savo esybės vertę, o įsidrąsinę – sekti veikalais, kurių pavyzdžius prieš save regėjo, ir laikui bėgant pasiekė tokį civilizacijos laipsnį, kad šiandien nė vienai išsilavinusiai tautai menais ir mokslais nenusileidžia. Iš to regime, kaip svarbu ir naudinga publikai palengvinti įėjimą į *kabinetus*, kuriuose laikomi nepaprasti gamtos ir meno veikalai!.. (*Aut. past.*)

Autorius cituoja italų poeto Torqato Tasso (1544–1595) poemos vertimą į lenkų kalbą, kurį atliko ir 1618 m. išleido Pioras Kochanowskis (1566–1620). Šis Tasso kūrinys buvo vienas populiariausių Europos literatūros tekstų lenkiškai skaitančioje bendruomenėje.

Vis dėlto, nepaisant tokios puikios tvarkos ir statinėse supakuotų ritinių sistemiškumo, pastebėjau didžiulę jų krūvą, nerūpestingai suverstą ant grindų. Kai šitai patraukė mano dėmesį ir sužadino smalsumą, jį patenkino *P. Sargas Kawotois ir Uszkotois* tokiu būdu:

– Matai, maloningasis pone, kad beveik visos statinės yra kupinos proto vaisių¹⁸⁶, subrandintų mūsų garbingųjų ir didžiųjų proprotėvių, o šiandien gausiai kertant miškus ir valant proskynas, beveik kasdien mūsų rinkinį praturtina koks nors šviežias ritinys, tad jau apie naują *knygynę*, ar veikia *ritinynę* reikia mąstyti; tad kol jai atsiras antrasis *Baublys*, kad ir truputį mažesnis, ne tokius svarbius ritinius atidedame į šalį, arba jas į viešąsias Kražių ar Troškūnų *bibliotekas* nusiunčiame¹⁸⁷. Kaip tik šitie ritiniai, kuriuos, maloningasis pone, matote, yra paskirti Troškūnams; nėra juose nieko ypatingesnio, didele dalimi tai vien retoriniai ir medicininiai raštai.

– Vadinasi, maloningasis pone *Sarge Kawotoi ir Uszkotoi*, – paklausiau susijaudinęs, – medicinos ir retorikos mokslus laikote per nieką?

– Galima sakyti, taip, – atsakė man šaltakraujiškai, – juk tamsta tikriausiai žinote, ką pasakė kažkoks ten mokslininkas, kad turguje iš spekuliančių jis girdėjęs daugiau glažbylystės figūrų, nei retorikai yra aprašę. Kas link medicinos, negalite, tamsta, nežinoti, kokius stebuklus išdarinėja Augustinėliai, Antanai, aiškeregiai, magnetistai ir kiti, kurių daugelis skaityti nemoka. Sveikata ir žvalumas, mielas pone, – tai mokslo antipodai: jie gyvena po prasta sermėga, po šiaudine pastoge; sodietis juos turi, sodietis ir kitiems duoti gali, dėl to – garbė devynioliktajam amžiui!!! – mūsų kraštiečiai lietuviai, verti savo protėvių ainiai, jau pateikė bendrapiliečiams ir užsieniečiams gražų pavyzdį, kaip atsiriboti nuo mokytos medicinos: Žiežmariai ir Vilnius skamba pagyromis *Antanui* II-ajam – ten siūlyčiau apsilankyti ir tamstai, kad įsitikintumėte, jog nebūtina mokytis to, kam reikia prigimtinės dovanos ir įkvėpimo. Tuo tarpu ritinius, į kuriuos godžia akimi dairėtės, galiu nenukriausdamas Troškūnų mokyklos tamstai padovanoti, kad bent tuo atsiteisčiau už manąsias tamstai priešingas, – kaip iš minos matyti – nuomones apie retoriką ir mediciną.

¹⁸⁶ Kurių žiurkės nesugraužė; žr. *Pamiėtnik Warsz.*, taip pat *Roczniki Warsz. (Aut. past.)* Plg. P. K. Bogušo svarstymą apie senovinių lietuviškų rankraščių likimą *Traktate apie lietuvių tautos ir kalbos pradžių* (1808): „Ko nesugraužė kandys ir pelės, tą galutinai sudorojo ir pragaišino nepaliaujamos ir pagal anų barbariškų laikų papročius visa naikinančios kovos su Maskva, totoriais, švedais, danais, Prūsijos kryžiuočiais, Livonijos kalavijuočiais, prieš prancūzų, anglų ir kitų tautų sušauktus kryžiaus žygius.“

¹⁸⁷ Tuo metu Kražiuose veikė mokykla, globojama karmelitų ordino, išlaikoma Kolainių vienuolyno lėšomis; kaip tik 1818 m. ją perėmė Vilniaus universitetas, ji tapo pasaulietine gimnazija. Troškūnuose tuo metu prie bernardinų vienuolyno veikė apskritinė mokykla. Galima manyti, kad satyros autorius siekia pašiepti Katalikų Bažnyčios švietimo įstaigas. Turbūt ir patį satyros herojų, kadangi neseniai *Vilniaus dienraštyje* (*Dziennik Wileński*, 1817, t. 6, p. 503) anoniminis korespondentas buvo paminėjęs, kad Poška, kaupiantis sienas Baublyje, ketina jas „su laiku atiduoti saugoti ar Kražių mokyklai, ar Vilniaus universitetui“.

Padėkojęs mandagiam ponui *Sargui* už jo dosnumą, maloniai su juo atsisveikinęs iškart išėjau, pasisamdžiau vežimą ir išvažiavau namo su dovanotaisiais ritiniais, kurių vertimui dabar beveik visą savo laiką eikvoju. Ritinys, kurį scholijomis¹⁸⁸, komentarais ir žodynais pasivaduojant visgi pasisekė pažodžiui į lenkų kalbą išversti, yra jau aukščiau minėtasis *Traktatas apie advokatus ir teismo esmę*. Jis ypatingas tuo, kad visas mokslas dėstomas dialogu, t. y. pokalbiu. Tokiu pavidalu mūsų dienas pasiekė didžioji dalis Sokrato filosofijos, auksinių Cicerono minčių apie draugystę, senatvę, iškalbą *etc.*, lygiai taip pat šiandien į šviesą išeina ir senųjų lietuvių išmintis. Tai įrodo šių nepaprastų žmonių kuklumą, kadangi patys kalbėdami leisdavo prabilti kitiems ir vienas kito išklausedavo – tokį abipusį apsikeitimą mintimis, nuomonėmis ir požiūriais paliko savo raštuose. Šiandien laikai pasikeitė: kiekvienas džiaugiasi pats kalbėdamas, o kitų pasiklausyti nenori, dėl to mūsų draugijose arba visi kartu kalba, arba išvien tyli. Mūsų autoriai tik apie save yra geros nuomonės, dėl to beveik visi raštai dvelkia satyra ir pajuoka: šitai galutinai sugadino skaitytojus, ir jie dabar, vos aptikę kur pavaizduotą juokingą, keistą ar nusikalstamą charakterį, iškart ieško originalų ir konkretiems asmenims taiko visiems bendrai būdingas ydas. Pats sau linkiu, kad tų piktavalių apmaudui ėmęsis versti *ritininius* klasikus, nesuteiksiu progos jiems skausti artimą, ir tai (nesigiriant) yra man didžiausias pagyrimas. Juk čia nupiešti gerų ar blogų teisininkų portretai¹⁸⁹ bei charakteristikos vaizduoja žmones, kuriems jokie interesai negali sužadinti nei palankumo, nei neapykantos. Tai yra, sakytume, dvasios, iškviestos iš kapų palikuonių teisman, kuris baudžia nusikaltimus, *kad ir advokatų*, o išaukština gražius pavyzdžius. Jais sekti tiems, kam reikia, linkėdamas, savo menkavertį (jei tik kuklumu nenusikalstu) darbą maloningųjų skaitytojų teismui atiduodu.

Uosztarytois Mokintinis,

Vertėjas

Rašiau Josvainiuose, 1818 m. spalio 10 d. v. s.¹⁹⁰

(Pats veikalas pasirodys netrukus.)

Vertė Brigita Speičytė

188 Scholijos (gr. *scholia*) – Antikoje ir viduramžiais teksto paaiškinimai, papildymai.

189 Kalbama apie piešinius, kuriuos pradžioje paminėjome: tai yra anuometinių advokatų portretai, jų biografijos pridėtos veikalo pabaigoje. (*Aut. past.*)

190 Senuoju stiliumi (*lot.*), t. y. pagal Julijaus kalendorių, kuris buvo įvestas, LDK prisijungus Rusijos imperijai.

Šaltiniai:

- „Ogłoszenie“, *Wiadomości Brukowe*, 1817, nr. 5, s. 15–18.
- [Jakub Szymkiewicz], „Łopata czarownicza“, *Wiadomości Brukowe*, 1817, nr. 9, s. 32–33.
- [Jakub Szymkiewicz], „Wędrówka na Łopacie Czarowniczej“, *Wiadomości Brukowe*, 1817, nr. 12, s. 43–45.
- „Druga wędrówka na łopacie czarowniczej“, *Wiadomości Brukowe*, 1817, nr. 13, s. 47–50.
- [Jakub Szymkiewicz], „Dalszy ciąg wędrówki na Łopacie czarowniczej“, *Wiadomości Brukowe*, 1817, nr. 15, s. 54–57.
- [Michał Baliński], „Skrzynia żelazna z manuskryptami“, *Wiadomości Brukowe*, 1818, nr. 75 s. 73–75.
- [Jędrzej Śniadecki], „Próżniacko-filozoficzna podróż po bruku“, *Wiadomości Brukowe*, 1818, nr. 97, s. 161–166, nr. 99, s. 171–174.
- [Michał Baliński], „Apey iszkałba sudyne mokłas“, *Wiadomości Brukowe*, 1818, nr. 101, s. 179–182.

Drama

Euzebijus Slovackis (Euzebiusz Słowacki, 1773–1814)

MINDAUGAS, LIETUVOS KARALIUS

Veikėjai

MINDAUGAS, Lietuvos karalius

DAUMANTAS, Našios kunigaikštis, Mindaugo vasalas

ALDONA, Daumanto žmona

TRENIOTA, Mindaugo sūnėnas

KĘSTUTIS, karvedys ir Mindaugo draugas

UTENA, Aldonos giminaitė ir patikėtinė

Vyriausiasis žynys

Sargybinių vadas

Pasiuntinys

Sargyba

Žmonės

Veiksmas vyksta Mindaugo sostinėje Naugarduke.

P I R M A S V E I K S M A S

I S C E N A

Mindaugo pilies menė

ALDONA

Viena

Kaip čia visur niūru, ir negirdėt nė balso!
Baugi tylą šiuos mūruos viešpatauja,
O ten, anapus sienų kova žiauriausia griaudžia,
Ir Mindaugo galybė Daumantą gal įveikė...
Bet gal dangus dar teiksis gelbėt nelaiminguosius,
Apreikš jis savo valdžią, nusikaltėlius sutramdys,
Ir laimė gal atgręš mums savo veidą...
Kas benutiktų, pasakysiu viena:
Aldonai ši diena lemtinga; jei paskutinę viltį
Nepalankus dangus jau užgesins, reikės numirti!..
Ilgai negrižta Utena... Praėjo tiek daug laiko;
Aš nekantrauju jau seniai, jos laikiu nelaiminga...
Iš lūpų noriu jos išgirsti apie mūsų baigtį,
Lemties svarstyklės ją nusverti jau turėjo –
Nuo pat vidudienio tebesikauna priešiški būriai.
O, kad laimėtų Daumantas... Kad Mindaugas laukinis
Už savo nusikaltimus kerštingos dievų rankos neišvengtų!..
O, kad pasiektų dangų nuksriaustų dejonės,
Kad nugalėtų smurtą teisingumas...
Kokią nelemtą valandą aš leidaus į kelionę!
O pamaldumas, kuris atvedė mane į šiuos kraštus,
Kad palaikus pagerbčiau mirusios sesers, žmonos valdovo,
Mane įstūmė į nelaimių nepelnytų prapultį!
Kiek vyras negandų dėl to prityrė!..
Už žmoną išplėštą ir savo įžeidimą

Į kovą kruviną su priešu dauggalingu stoja!
Jo kraštas paverstas griuvėsiais ir gaisravietėmis!..
O, gimtoji žeme, ta valanda verksminga,
Kada ištrūkusi iš vyro, giminaičių glėbio
Į smurto šalį skubinausi lyg pamišusi.
Dar tiktai mėnuo čia esu; jau kraujo upės,
Pašvaistės karo žiaurios, griovimai ir žudynės
Abu kovojančius kraštus nusiaubę...
Ir tokius nusikaltimus nemirtingieji mato!
Ir tyli griausmavaldis priešais tokią neteisybę!..
Kažkas sušnaro... Gal ateina... Ne... Visur tylu!
Negrįžta Utena... Kaip ji užtruko!..
Kas taip ilgai sulaikė jos žingsnius?..
Nejaugi lemtis mūšio dar tebesvyruoja?..
Bet štai ir Utena... Ak, kaip neramu...
Kaip noriu žinoti, ir klausti bijau...

II SCENA

ALDONA, UTENA

ALDONA

Ak, Utena, išsklaidyk mano nerimą...
Ar žinai, kaip iš lėto man valandos vienai sroveno?..
Kalbėk... Tikriausiai blogas atnešei naujienas...
Vis tiek kalbėk... Paskelbki nuosprendį žūties man neišvengiamą.

UTENA

Dar abi pusės kaunas, ir laimė nė vienos nelydi.
Į mūšį veržiasi abi su ugnimi nuožmia,
Tavasis vyras išvien su Treniota, Mindaugo sūnėnu,
Kurio širdis liepsnoja nenumaldomu kerštu –
Jau du kartus gretas karaliaus jie pralaužė.
Bet priešas skatlingesnis; ir vis naujos kuopos

Palaiko nugalėtųjų drasą ir ryžtą.
Sunku nuspėti baigtį, o šitoj maišaty,
Kada pavojus auga, kruvina kova stiprėja,
Aldona, siuncia man dangus sumanymą, –
Palikime šią pilį, bėkim iš to krašto.

ALDONA

Pabėgti!.. Juk visos akys nukreiptos į mus.
Kaip sargus apgausime, sargybą kaip apeisim?

UTENA

Sumanymas tas rodės bergždžias iki šiol,
Bet dabar, regis, išmušė jam valanda.
Vartus aš apėjau ir pylimus aš apžiūrėjau;
Niekur nė gyvos dvasios; išsigandusius žmones
Baimė išginė į miškus ir apylinkės kalnus.
Tušti liko bokštai, be gynėjų – mūrai.
Riteriai, sargybą einantys prie pilies vartų,
Savo vietas palikę, į didį mūšį išskubėjo.
Niekad lemtis tiek kliūčių nepašalino iš karto.

ALDONA

Bet jeigu Daumantas laimės!.. Jei jis su kardu rankoje
Ateis manęs išlaisvinti... Priglausti prie krūtinės!..

UTENA

Toji viltis apgauti gali: ir atmink, Aldona,
Kad tavo gyvastis yra nuožmiose rankose,
Kurios nebijo nusikalsti, aklo keršto užvaldytos.
Vienas šėlo mirksnis amžių tavo pertrauks.
Net pergalingai grįžęs Daumantas – ką tada begelbės?
Skubėkim... Kiekviena akimirka brangi.

ALDONA

Ak, sutinku... Nuplėšdama baisias nelaisvės grandines,
Tikrai nenusikalsiu, bet, Utena, brangioji,
Kokias nelaimes dėl manęs tu užsitraukei,
Savo gyvenimą aukoji...

UTENA

Draugystė, giminystė
Sujungė nuo vaikystės mūs likimą;
Mirsiu ir aš nuo kirčio, kurs tau žūtį neša.
Betgi eime, nelaukia laikas, o lemtis mums palanki.
Jau saulė nusileido, temsta; greit nakties šešėliai
Apgaubs šį smurto ir apgaulės lizdą.
Prastu kaimiečių drabužiu abidvi persirengsim
Ir pereisime naktį miesto gatvėmis neatpažintos.
Patsai dangus pagelbės tolesnėj kelionėj.
Juk argi niekas mūsų neužjaus ir nepriglaus?
Šiame krašte geri gyvena ir svetingi žmonės.

ALDONA

Laukinių žvėrių guolis ir dykynės tuščios
Man mielesni bus už tirono būstą,
Eime, negaiškime, miela Utena,
Jei mūšis atkaklus dar tęsis,
Nieks mums nesutrukdys kelionėj.
Bet, dievai!.. Ką girdžiu?.. Triukšmas, žvangėjimas ginklų...

(Žiūri į lauką)

O, kaip persekioja mus žiauri dalia!
Tai Kęstutis, su juo Mindaugo riterių būrys.

UTENA

Kokia nelaimė!..

ALDONA

Čia ateina

Tas negailestingas žiauraus tirono tarnas!

III SCENA

ALDONA, UTENA, KĘSTUTIS

KĘSTUTIS

Nesibaigė dar mūsų:

Nors narsumas Lietuvos karaliaus ir galybė

Mums pergalę užtikrint turi,

Bet Mindaugas, kurs įvykius visus pramato,

Tave apsaugot nuo pavojų reikalauja.

Prie Dauguvos žiočių yra rami pilis –

Tenai nuo karo sumaištis ir triukšmo pasitraukusi

Gyvensi, ponia, prieglobsty taikos.

ALDONA

Nė joks pavojus negresia Aldonai.

Likimo permainos didžios rami aš laikiu;

Ir baimės nejaučiu visai, todėl čia pasiliksiu.

KĘSTUTIS

Ponia, įsakymas aiškus, ir viskas nuspręsta...

Kam ginčytis veltui teikiesi, negalime delsti.

Paklusti – vienintelis kelias mums lieka.

ALDONA

Kas davė jums teisę tvarkyti mano likimą?

KĘSTUTIS

Mindaugo meilė; galingojo pono valdžia.

ALDONA

Jo meilė – tai nusikaltimas... Galia ne tokia jau tvirta.

KĘSTUTIS

Tą prieglobstį, ponia, karalius nusprendė tau skirti,
Moku įsakymą vykdyti, nemoku plepėti.

ALDONA

Neprivalau jo valios vykdyti.
Prarasiu čia gyvybę arba laisvėn grįšiu.

KĘSTUTIS

Ponia, ir delsi, ir priešiniesi – veltui.

ALDONA

Argi išdrįsi griebtis prievartos?
Ir bausmę užsitraukti ant savo galvos?

KĘSTUTIS

Kunigaikštienė, teikis paskubėti... Arkliai jau laukia.
Jei kitas čia užtiks tave pasiuntinys,
Nesu dėl tavo gyvasties aš tikras...

ALDONA

Ką tu sakai, tirone?
Jeigu bet kokiam smurtui esat pasiryžę,
Jeigu sulaužėt šventą svetingumo teisę,
Jei atėmėte laisvę iš manęs apgaule ir jėga,
Jei žmoniškumas ir dievai, ištikimybė jums tėra žaisliukai,
Negi manai, kad mirtimi grasinama
Ir garbę savo, ir teises pamirštą Aldona?

KĘSTUTIS

Galiausiai man viena telieka išeitis:
Sargyba!..

UTENA

(Prisiartindama prie Aldonos)
Stok, barbare!

KĘSTUTIS

(Pamatęs įeinantį pasiuntinį)
Mindaugo pasiuntinys.

ALDONA

O dangau!

UTENA

(Atsistodama prieš Aldoną)
Apginsiu aš ją krūtine sava.

IV SCENA

TIE PATYS VEIKĖJAI, KARIUOMENĖS PASIUNTINYS

KĘSTUTIS

Kokių naujienų atnešei?

PASIUNTINYS

Mūšis baigtas,
Ir pergalės vainiką Mindaugo kariai laimėjo.
Valdovas¹⁹¹ siuntė pas tave iš kovos lauko,
Kad jo įsakymą atšaukčiau!

¹⁹¹ Iki šiol tekste Mindaugas vadinamas karaliumi, šiame epizode ir kartais tolesniame tekste – kunigaikščiu.

ALDONA

Dangus jau niekad nenustos mus baudęs!
Bet mūsų juk krypo Daumanto naudai?

PASIUNTINYS

Nebandė niekad mūsų taip ilgai likimas;
Dar niekad Mindaugui, įveikusiam tokias tautas galingas,
Joks mūsų tiek jėgų neišeikvojo.
Pats karo dievas kurstė priešų drąsą,
Sutriko Mindaugo kariai, prie pergalių pripratę.
Pakilo sumaištis, sugniaužė širdį baimė;
Tada Kėdainis su naujais būriais nuo Nemuno atvyko.
Jau vėliava pakilus buvo – ženklas atsitraukti,
Kai puolė jo kariuomenės būrys, palaužė priešą ir jį nugalėjo.
Tada skerdynės ėmės, priešininkui baigta,
Ir visą lauką kūnais jų nuklojom.
Kariuomenės likučiai padrikai išlakstė.

KEŠTUTIS

Dangus štai tokią baigtį įžūlumui lemia.
Kuo užimtas po pergalės valdovas?

PASIUNTINYS

Įsakė vytis likučius,
O pats į pilį skubinas atvykti.

ALDONA

Ak, Daumantas gal žuvo? O gal liko gyvas?
Paklausti nedrįstu, Utena...

PASIUNTINYS

Žudynių sumaišty
Ar besuseksi, kas mirtį pasitiko tam šlovės lauke.
Kruvinas mūsų buvo, įnirtingas.

KĘSTUTIS

Gali jau eiti... Pats Mindaugas čionai atvyksta.

V SCENA

MINDAUGAS, ALDONA, UTENA, KĘSTUTIS, RITERIAI

ALDONA

Eime iš čia, Utena – per daug man širdį žeidžia
Tas džiaugsmas dėl nelaimių mūsų...

MINDAUGAS

Teikis pasilikti, ponია.

Riteriams

Galite eiti... Šlovingas darbas reikalauja atilsio,
Kuris jėgas sustiprins jūsų, drąsūs tėvynainiai.

Aldonai

Kunigaikštiene, nugalėtojas esu, tačiau laimėjęs šįkart,
Gailiuosi brolių kraujo, nekaltai pralieto.
Šiam mūsų krito mūs kariaunos žiedas –
Ir tai dėl Daumanto ir tavo atkaklumo.
Tačiau pamirškim tai. Kautynių sumaišty
Rūpėjai man ir jaudinai mane tik tu viena.
Toji širdis, kur meilės ugnimi liepsnoja,
Maitina viltį, kad pavyks man permaldaut tave.
Juk tu matai – dievai palaiko mano pusę.
Todėl prašau dar kartą – susitaikykim, Aldona.
Pameski neapykantą... Tavo likimas nuo tavęs priklausau.

ALDONA

Prieš mūšį tu žinojai, kokios mano mintys.
Kad jas pakeisčiau – nieks neturi tokios galios.
Galiu numirti, bet garbinga liksiu ir priesaikai ištikima.

MINDAUGAS

Žodžiu kiekvienu prikiši man priesaiką, ištikimybę –
Tai menkas saitas, jį dievai sutraukė.
Ką besakysi, man norėdama paprieštarauti,
Turiu į tave teisę neatšaukiamą.
Leisk paskutinį kartą tau paaiškinti.
Norėdamas pats vienas tavo širdį užkariauti
Ir tavo liūdesį pagerbti, iki šios minutės
Neatskleidžiau, iš kur aistros ta kilo kibirkštis.
Tačiau dabar žinok... Dievams ir meilei prieštarauji,
Tai gal tave palenks velionės žodis paskutinis.
Tavo sesuo, kurios prisiminimas ašarą man spaudžia,
Kai pavydus likimas man iš glėbio nelaimingą plėšė,
Švelniai į mane žvelgdama su alpuliu maldavo:
„Baigiu aš, sako, Mindaugai, gyvenimą trumputį.
Dangus negailestingas ir neleidžia rūpintis man tavo laime.
Bet jei norėsi meilėje paguodą rasti,
Su Aldona atgausi mane pačią ir paveikslą mano.
Tą vieną prašymą turiu prieš mirtį.
Prisieik, kad svetimoji tau nebus žmona.“
Prisieikiau jai. O tuo metu, Aldona,
Tolimame krašte paslėpus savo patrauklumą,
Daumantą pamaloninai savosios rankos dovana.
Aš nežinojau apie santuoką, jus be manęs surišusią.
Kai pakviečiau, tu atvykai ir savo ašaromis
Tą pagerbei, kurios ir aš, ir žemė ši gailėjos.
Nustebinai mane, nes mirusiosios išvaizda
Iki menkiausio bruožo buvo pakartota.

Balsas tas pats, tas pats orumas, prigimtinis žavesys.
Tavęs nematęs pamilau, pamatęs – suliepsnojavau,
Bet veltui: griaustinio dievas žynio lūpomis
Pasakė, kad priesaikos susaistyta esi.
Niekas tavęs neprivertė paklusti.
Tuo tarpu Daumantas jau rengęs įžūliausiam karui.
Ir kai manoji kariauna nuniokojo jo žemę,
Jis savo būrius net prie sostinės sutraukė.
Mūšis likimą lėmė, sutartis sulaužė.

ALDONA

Nors mano sesers noras, patarimai, žodžiai,
Tirpdo man širdį jautriais prisiminimais,
Tačiau valdyt negali manojo likimo.
Aš Daumantui anksčiau pasižadėjau.
O toji priesaika šventa man ir maloni.
Ir tik sėkmės laimingos pakylėtas
Šlovę Aldonos vyro riterio pamynei;
Daumantas, tikėk manim, garbės ir gyriaus vertas.
Daumantas gyvas... Likimas taip ilgai svyravo.

MINDAUGAS

Jeigu įstengė likti gyvas mūšy,
Tai suvokė, kaip silpnas jis, o aš – galingas.
Ir esu tikras – niekas jo nesugebės padrąsint.

ALDONA

Yra dievai! Jų rankos nekaltumas šaukias.
Netruks jie nugalėt apgaulę, bedievystę.

MINDAUGAS

Aldona, tikėjimas aklas tau širdį užvaldė.
Priekaištai ir prakeikimai, grasinimai, skundai –

Štai kokie mano pakantumo vaisiai.
Galėjau pykčiu užsidegti: ir tik vienas mirksnis
Nušluotų tavo išdidumą, nubaustų įžūlumą.
Tačiau pažink man ugnies kaitrą, užsidegėle!
Ateina Mindaugas su prašymais ir kviečia gailėsčiui.
Kuo kaltas aš? Už ką taip nubaustas?
Nesuprantamos meilės surakintas belaisvis,
Kad per daug tave myliu – štai kaltė manoji.
Ar galiu užgesinti širdies liepsnojančią kaitrą?
Ar galiu paliauti garbinęs tave? Žiaurioji Aldona,
Tegul manasis šėlas mane išteisins.
Ko tik nepatyriau, ko tik aš nesigriebiau!
Kiek kartų, kas akimirką su savimi kovojau?
Kiek kartų, panūdęs bausti tavo išdidumą,
Ėjau atimti tau gyvybę ir savęs pribaugti?
Ak, atleisk širdies baisingą pamišimą!
Žiūrėkite, esu didingas pavyzdys pamišėlio iš meilės!
Tačiau šitam silpnumui ir dievai atleidūs.
Tai leiskis permaldaujama, dievai jau leidosi.
Galiausiai jeigu meilė santuokai ir vyrui
Visus kitus jausmus tavoj širdy įveikia,
Tai kam tu apgaulinga viltimi žaidi?
Daumantas nugalėtas; jo žemės – mano grobis.
Nuo šiol klajoklis, tremtinys, vien tik iš tavo rankos
Pagalbos tikisi... Užbaik mano kančias,
Te draugiškumas tavo virsta meile Mindaugui –
Sugrąžinsiu jam žemę, išplėsiu jo valdas.
Pamiršiu nuoskaudas, širdy užspausiu pyktį.

ALDONA

Nori atleisti – sumanymas šis tavęs vertas.
Tačiau tegul jokia kita mintis jo negadina.
Dorybė tik viena mus pakylėja ir pati paguodžia.

Sutraukyk pančius, nes esi sukaustytas silpnumo.
Užgesink ugnį, į kurią jausmu aš atsakyti nepajėgsiu.
Juk tu atkeršijai ir nugalėjai.
Išsklaidyk nusiminimą, pakurstyk nelaimingą narsą:
Gražinki Daumantui kardu užgrobtą kraštą.
Šlovė tavoji dar ryškiau žėrės, kai jam grąžinsi žmoną.

MINDAUGAS

Gražinti žmoną!... O dangau!.. Koks smūgis!
Koks kartus juokas smeigia su tavąja panieka!
Turiu tave aš atiduoti! Net žemė nenorėtų
Tavęs priimti, gal tik su širdim mana.
Aldona, tu savęs pasigailėki,
Neišlaikys ilgai manoji siela sumaištinga.
Man pyktis, kerštas, meilė, įniršis krūtinę drasko.

ALDONA

Žinau, kokia audra man tvenkias virš galvos.
Žinau, kaip paprastai parodai savo galią.
Tačiau paklusu – tavo rankose mano gyvybė.

MINDAUGAS

Tai toks tavo atsakymas? Ir niekas tavęs nejaudina?
Manai, kad meilė visada viršesnė bus mano širdy?
Ir kad aš, pakėrėtas žavesio belaisvis,
Nepajėsiu žengti paskutinio žingsnio?
O! klysti... Šioje širdy, tau pasistengus,
Gęsta meilė ir gailestis, o įniršis palieka.
Išeiki...

VI SCENA

MINDAUGAS

Vienas

Ką aš darysiu? Kam aš pasiryšiu?
Kas man parodys kelią šitose tamsybėse?
Žiaurioji per daug tikisi, kad būsiu silpnas.
Mirties grėsmės, prislinkusios artyn, lig šiol nematė.
Kad nuolankus buvau, puikybė nedėkingosios išaugo.
Te sudrebės... silpna, visų apleista moteriškė,
Kai aštrus kardas pagrasins jai mirtimi.
Bet jeigu ta karštuolė savo širdy pašėlusioj
Mirtį pasirinks, ne meilę Mindaugo ir ranką...
Jeigu jos niekas nesuminkštins, niekas nesujaudins...
Ką padarysi... Nusimesiu jungą, kuris kaklą spaudžia,
Įveiksiu niekingą silpnumą... Laukinė, tegul miršta,
Išdrįskim būti vyru pagaliau.
Ilgai nuolaidžiavau aš tai išpuikėlei.
Išsivaduosiu amžiams, ir laikas išblukins
Jos atminimą iš mano širdies, ir gėdą – nuo kaktos.

A N T R A S V E I K S M A S

I SCENA

MINDAUGAS

Vienas

Sargybini! Pakviesk Kęstutį... Tegul tuoj pat ateina,
Sakyki jam, kad Mindaugas nekantriai laukia.
Kaip į visas puses audra man talžo širdį!
Daviau įsakymą... Aš žuvęs, jeigu jis įvykdytas!

Ką padariau? Tai aš, apimtas beprotybės,
Už meilės dovaną jai pasiunčiau mirtiną ginklą...
Tai aš praliesiu kraują jos? Perversiu širdį?
Iš mylimojo taip ūmai pavirsiu žmogžudžiu?
Nelaimingas! Kur nubloškė mane audringas pykčio gūsis?
Kokį įsakymą siaubingą mano lūpos ištarė?
Kęstutis delsia grįžti... O, akimirkos žiaurios!
Jei ji, tokia tvirta ir tokia nepalenkiama,
Ėmėsi vykdyti barbariškus liepimus:
Jeigu savo dienas nutraukė tuo ginklu...
Ak, šalin mintis baisinga... Ne, juk negali būti,
Kad mirties baimė jos nesukrėstų,
Kad tą akimirką, kuri visaip pakrypti gali,
Lengvai vilties atsižadėtų ir gyvenimo.
Galbūt pajutus tikrą žūties grėsmę
Nusileis, praras karštuolės drąsą.
Štai ir Kęstutis...

II SCENA

MINDAUGAS, KĘSTUTIS

MINDAUGAS

 Taip ilgai delsei sugrįžti,
Buvau pradėjęs nerimauti... Ar buvai pas Aldoną?
Ką ji veikia? Ką galvoja?

KĘSTUTIS

 Iš jos grįžtu aš, pone.

MINDAUGAS

Ir ką?... Kaip visados tvirta tikriausiai liko,
Nepasidavė nei jauduliui, nei baimei.

KĘSTUTIS

Pone, teisybę sakant, – kurios ji nusipelnė, –
Ji elgėsi kitaip, nei aš galvojau.
Nesileido nei permaldaujama, nei įbauginama.
Mirtin iš aukšto žvelgė, prašymams kurčia.
Nuliūdusi vien atkakliai kartojo:
„Baikite grasinti – jau taip ilgai mane kankinate.
Mano sprendimas nesikeičia; atimkite gyvybę.“

MINDAUGAS

Ką atsakei?

KĘSTUTIS

Papiktintas tavo valdžios įžeidinėjimų,
Vykdžiau įsakymą – į jos rankas įdėjau ginklą,
Leidęs pasirinkti: mirti arba gyventi tau.

MINDAUGAS

Žiauruoli, ką padarei?

KĘSTUTIS

Jei nori būtinai
Palaužti tą puikybę, kurion ji pasikėlė,
Geresnės priemonės nesugalvotum.

MINDAUGAS

Ak, atsakysi savo galva.

KĘSTUTIS

Tavo valdžia beribė.
Tačiau ginu aš tavo garbę... savo gyvybę laikydamas per nieką.
Sutinku: pats patariau tau žingsnį šitą žengti,
Pats palenkiau tave prie žiaurais nuosprendžio.

Tavo širdy, kur viešpatavo meilės apžavai,
Pakursčiau garbės, keršto, ir valdžios aistras;
Jausmus, kuriais tavoji siela visuomet alsavo,
Kol nelaiminga meilė tavo širdyje nepaveržė jų vietos.
Mindaugai, te tavo dėmesys į savą didį reikalą nukrypsta.
Pasaulis pilnas tavo vardo ir šlovės.
Suklupo tautos prieš tavo galybę,
O dabar tapsi vienos moters žaisliuku?
Pagal jos valią keisi savo norus ir ketinimus,
Nuteiksi prieš save draugus ir pavaldinius,
Ranka numosi į didžiulę pergalės atneštą naudą,
Tarnausi moters kliedesiams, puikybei, neapykantai!
Savo nelaimei apginkluosi Daumantą, Treniotą,
Būsi juokingas, kai galėtumei nustebinti pasaulį!
Ak, tegul kapas mano kūną dar prieš tai priglaudžia!
Taip, pone, Kęstutis negyvens ilgiau už tavo šlovę.
Aš atlikau, ką man tvirta ištikimybė liepė;
Jeigu prasižengiau, nubausk... Štai, atiduodu savo galvą.

MINDAUGAS

Tai tu manai, kad ši nelaisvė man nėra bjauri,
Kad jungo nejaučiu, niekšybių nematau?
O, kaip visa tai mane kankina, piktina ir liūdina!
Tačiau ką sako protas, atmeta širdis!
Tūkstančius kartų orumą atminęs,
Nusimesdavau savo pančius ir vėl juos paimdavau,
Nuolat svyruoju abejonių slegiamas.
Betgi sakyk, koks nuosprendis žiauriosios?
Vadinasi, mirties akivaizdoje baimės nepajuto?
Ar gamta jai krūtinę iš plieno nuliejo?
Jos akyse, veide ar pastebėjai kokį jaudulį?

KĘSTUTIS

Stengėsi savo baimę nuslėpti,
Nors, kai ėmė durklą, veidas jos pabalo.
„Ačiū, tarė, kunigaikščiui, kuris man jį siunčia.
Esu laisva, ir atviras mirties man kelias.
Pasakyki jam, kad pažinau dabar Mindaugo sielą.
Tačiau dar duoki kelias valandas – nebus vėlu man mirti.
Dar pasimelsti noriu paskutinįkart dievams:
Su pirmąja aušra prie altoriaus Perkūno
Sudėsiu savo auką ir gyvenimą užbaigsiu.“

MINDAUGAS

O, sumanyme baisus!.. Kokia širdis! O, dieve!

KĘSTUTIS

Užsispyrimą jos palaužt tiktai tvirtumas gali.
Jei apsisprendęs tu nesusvyruosi,
Tikrai žinau... Drebės išdidėlė prieš tavo veidą.
Tavo silpnumas kursto josios įžūlybę;
Leisk jai pajusti, kad čia viešpatauji, kad tavęs čia klauso.

MINDAUGAS

Iš mano bejėgės valdžios nedėkingoji juokias...
Ar mano pyktis ir sielvartas, grasinimai ir viltys
Padarė tai pašėlėlei bent kokį įspūdį?

KĘSTUTIS

Iš tavo lūpų liejosi grasinimai, akyse švietė atleidimas.

MINDAUGAS

O! Ne... Dabar jokia jėga jos išdidumo neįveiks.

III SCENA

TIE PATYS VEIKĖJAI, SARGYBINIŲ VADAS

SARGYBINIŲ VADAS

Pone, kunigaikštienė Aldona su tavimi kalbėtis pageidauja.

MINDAUGAS

Tegul įeina... Ką man pasakys?

KĘSTUTIS

Primenu savo patarimus.

Vien tik griežtumas nugalės šią kliūtį.

Šią svarbią valandą parodyki savo tvirtumą.

IV SCENA

MINDAUGAS, ALDONA, UTENA, KĘSTUTIS

ALDONA

Pirmiau nei tavo valiai, karaliau, paklusu,

Paskutinį prašymą turiu, jo išklausyk.

MINDAUGAS

Tik pamanykite, turi man prašymą?

ALDONA

Ne dėl savęs, pone.

Nusprendei: mano likimas jau nepasikeis.

Ir nors mintis, kad mirsiu, yra man atgrasi,

Nors pripažįstu, kad mieli prisiminimai

Padidina baisumą man skirtos lemties,

Ir nors mirtis man viską prieš akis uždengs...

Visgi įvykdysiu tavo įsakymą...

MINDAUGAS

Tik nuo tavęs, Aldona,
Tik nuo tavęs priklauso tavo likimo permaina.
Bet išdidumas tavo neįveikiamas, o mintys – nepajudinamos.
Atrodo, lyg nelaimėj žavesį atrastum.
O, Aldona, malonei durys nėra užtrenktos.
Nepražudyk savęs pati iš savo svaigulio.
Atsiduoki mano valiai ir paklusk likimui.

ALDONA

Liepi sulaužyti ištikimybę arba liepi numirti.
Mirtis ar negarbė – pasirinkimo man nėra.
Bet Mindaugai, klausyk manęs – kankinamės abu.
Mano mirtis tave nuo visų rūpesčių išlaisvins.
Vienu kirčiu nutrauksime tą neapykantos grandinę.
Laikas ištrins mane tau iš širdies ir atminties,
Tačiau dar lieka man prašyt vienos malonės.
Tu nugalėjai Daumantą ir užėmei jo kraštą,
Tačiau jis visiškai nekaltas.
Jis keršijo už žmoną – taip ir pats darytum.
Likimas jo sumanymą sugriovė, laimė jį paliko.
Jisai pakluso galiai, kuriai tiek daugel nusileido.
Ir kai nuliūdus Aldona gyvybę palydės,
Grąžink jo tėvoniją, grąžink jam palankumą.
Jis buvo tavo priešas, o dabar bus draugas.
Šis poelgis tave iškels į riterių kilnių eiles.
Ainiai pamirš tavo klaidas, tavo dorybes šlovins.
O aš, nekaltas tavo rūpesčių ir sielvarto šaltinis,
Iš kurio, sakau be jokios baimės, tikrą semtum bičiulystę,
Jei tik nebūtum troškęs meilės,
Mirdama atleisiu ir mirties prieglobsčiui
Atiduosiu savo sielą, tau dėkingumo kupiną.
Maldauju tavęs, dievų akivaizdoje atleisk jam ir būki palankus...

MINDAUGAS

Akiplėša, savo pikta kalba mane tu sunaikinti nori!
Kiekvienas tavo žodis mano širdį drasko.
Ar šitokio atsakymo iš tavo lūpų laukiau?
Kai aš, apimtas beprotybės, nuoskaudų nežiūriu,
Prašau, atleidžiu, atšaukiu savo įsakymą,
Tau vien tik Daumantą išgelbėt rūpi!
O, ar ilgai šitas gėdingas vilksiu grandines?
Ar dar ilgai pamiršęs šlovę, valdžią ir orumą
Paklusu tavo užgaidoms, įžeidinėjimus pakęsiu?
Mirties, žiaurioji, trokšti... Tai žūki, nelaiminga!
Bet kol širdy toj kraujas verda,
Kolei valdau šią ranką, kol neatguliau į kapą,
Būk liudininkas, dieve, tu, galingasis Perkūne!
Tol nenusostiu persekiojęs to, kuriam tu laimės trokšti.
Perplauksiu jūras ir upes, keliausiu į nežinomus kraštus,
Nuo mano keršto nepaslėps jo nei dangus, nei pragaras.
Jis užmokės man už kančias, kurias dabar kenčiu,
Už mano ašaras gaudžias krauju jis atsakys.
Jo gentį persekiosiu, gimines, draugus,
O mirdamas vaikams kaip paskutinę valią pasakysiu,
Kad nepamirštų siekti amžino ir žiauraus keršto.
O tu, nelaimingoji, kurios širdis į akmenį pavirto,
Ir užkietėjusi baisioj rūstybėj nebeatsileido,
Tu nemanyk, kad dar esu sutrikęs ir netvirtas,
Ateisiu gailėsčio maldauti ir bučiuot grandinių.
Štai kerštas man dabar visus jausmus užvaldo.
Eik, rūsčioji, žinot nenoriu, gyvensi tu ar mirsi.
Tavo likimas neberūpi man: aš visą pykčio jėgą
Išlieti noriu Daumantui ir tiems, kuriuos tu myli.
Sugriausiu jo valdas ir sunaikinsiu pavaldinius.
Keleivis pasiklys, ieškodamas ten buvusių vietovių.
O radęs vien girias ir vien gaisravietes pamatęs,

Palaimins nesuskaitomų nelaimių priežastį.
Nieks šio sprendimo nepakeis.

ALDONA

O, nelaimingoji dalia!

KĘSTUTIS

Mindaugai, skubiai atvyksta kariuomenės pasiuntinys,
Išsiųstas su labai svarbiu pavedimu.

MINDAUGAS

Tegul įeina...

V SCENA

TIE PATYS VEIKĖJAI, PASIUNTINYS

PASIUNTINYS

Pone, Daumantas su Treniota susijungę,
Tavo nugalėtos kariaunos niekingi likučiai,
Persikelti per Nemuną sau vietos ieško.
Be atvangos juos persekioja tavo riteriai ištikimieji,
Iš dviejų pusių juos apsupo ir prie Nemuno prirėmė.
Trečią pusę jiems užtvėrė upė: jos srauni tėkmė
Atsitraukimą niekdariams visai užkirto.
Jei smogsi jiems iš pusės ketvirtos – bus mūsų galioj.
Taigi, skubėki, tamsią, gilią naktį
Sutriuškinsi juos staigiai pasirodęs.

MINDAUGAS

O, ši naujiena man gražina džiaugsmą ir gyvenimą.
Už tai, kad skubėjai, priimki dovaną – šį ginklą.

(Duoda jam kardą)

Eik... Mano būrys, kuris man vadovaujant visad nugali,
Tegul susirenka ir žygiui pasiruošęs stoja...

(Pasiuntinys išeina)

Neapsakomas saldumas širdį man ramina –
Akiplėšos bausmės pelnytos neišvengs.
Galiausiai į rankas abudu man pakliuvo.
O tu, Perkūne, buvęs palankus šiam ginklui,
Narsos suteikęs širdžiai, o stiprybės – rankai,
Drąsa šiandieną sielą Mindaugo sustiprink
Ir vainikuoki mano laimę pergale svarbia.
Už šią malonę tave garbinsiu labiausiai.
O tu, kurios įžūlumo įveikti nieks negali,
Tu, priežastie manosios ir savos nelaimės,
Abu juos pamatysi – tačiau mirusius, arba nelaisvės pančius.
Eime.

VI SCENA

ALDONA, UTENA

ALDONA

Štai kuo šiandien pavirto visos mūsų viltys!
Visos nelaimės užgriuvo iš karto, kokie nelemti įvykiai!
Iš visų pusių sėkmė remia nugalėtoją,
O mus tik daužo ir daužo, tik smūgis po smūgio.
Jau įnirtęs likimas nebeatlėgs.
Eime... Neabejok, Utena, jie nugalėjo!..
Dangus apkurto... Veltui pagailėti prašom...
Dangus nesulaikys baisių nusikaltimų,
Tyrumas ir dorybės mūsų neapgins...
Teks mirt, Utena...

UTENA

Nelaimingoji Aldona,
Kodėl tavo širdis vilties jau atsisakė?
Dievas dažnai atidėlioja teisingumą iki pabaigos.
Galiausiai visada darei tu, ką sumanysi,
Nuomonės mano neklausei, patarimus atmesdavai,
Tačiau draugystė, nesudrumsta jokių kliūčių,
Dar kartą kelia balsą, drįsta tau patarti.
Teisingai priešiniesi tu, kilnus ir tavo tikslas.
Gerbiu aš tavo drąsą, įkarščiui nepritariu.
Tikėk manim, nereikalingai kurstydama sielą
Gali dangaus įžeisti amžinąją ištarmę.
Palikime dievams gyvenimo kelius nurodyti.
Argi kovoti prieš jų valią silpnam sutvėrimui dera?
Jeigu jie neparems teisiosios pusės,
Jei visas kliūtis Mindaugas įveiks,
Jei mes turėsime paklusti jojo galiai...
Argi dangus ne taip paskelbia savo valią?..

ALDONA

Nustok man davusi patarimus, kurių klausyt dorybė draudžia,
Ir kurių niekada širdis manoji neišgirs.
Sakai, kad Aldona, nutraukusi švenčiausių ryši,
Galėtų Mindaugui ir jo geismams paklusti!..
Ir atsisakiusi ištikimybės baisia išdavyste
Taptų vyro, giminės ir žmonių gėda!
Prarastų vienintelę paguodą – nekaltumą
Ir dievų pyktį užsitrauktų už kaltes savas!

UTENA

Tačiau kol Daumantas dar gyvas, kol dar kardą valdo,
Kas gali numatyti ateitį, nuspėti, kas nutiks?
Kodėl iš anksto puoli tu į neviltį?

ALDONA

Lauksiu, Utena, ką dangus paskirs man.
Turiu šį varganą gyvenimą pratęsti dėl vyro ir garbės,
Nespręsiu nieko, akilai užsidegusi.
Gal man dangus suteiks drąsos –
Išgersim iki galo šitą karčią taurę.
Tačiau eime – tuojau aušra prašvis,
Dievams nuneškim savo pažadus ir viltis.
Perkūno giraitėn mums neuždrausta įžengti.

UTENA

Eime su ašarom maldauti supykusių dievų.

TREČIAS VEIKSMAS

Giraitė, skirta dievui Perkūnui šalia Mindaugo pilies. Naktis baigiasi, aušta

I SCENA

DAUMANTAS IR TRENIOTA

(Apsirengę riterių drabužiais, nuleidę antveidžius)

TRENIOTA

Pirmas ryto spindulys skrodžia tamsą niūrią.
Štai Mindaugo pilis ir tie grėsmingi mūrai –
Baisiausiojo tirono nelinksma buveinė.
Čia jis piktų apimtas keistenybių ir žiaurios beprotybės
Bedieviškais Kęstučio patarimais vadovaujasi,
Grasinimus žudynėmis užbaigia, gudrumą – išdavyste.
Ir ne dėl to, kad jo širdis laukinė ir niekšinga,
Mokėjo vertinti jis dorybę, mylėt mokėjo šlovę.
Bet silpnas jis, ir pataikavimo tinkluos įstrigęs,

Nepastebi bedugnės, į kurią apakęs lekia.
Galvodamas, kad visi turi jo puikybei nusilenkti,
Nemoka jis sutramdyti aistrų audringų.
Nuo pat vaikystės daugel metų šalia jo gyvenęs
Ir darbą savo skyriau jam, ir paslaugus buvau.
Prieš vargą nedrebėjau, tarnavau taikos metu,
Į karą visad pirmas ir iš mūšio – paskutinis.
O tie randai, išrašę mano kūną,
Yra jo laimės, galios ir šlovės šaltiniai.
Ir kaip atlyginta už tai, Daumantai drąsusis?
Tuoju kaip įtariamasis, kaip keliantis pavojų
Buvau bedieviškai apšmeižtas.
Pyktį, kurs Mindaugo širdy lengvai įsiliepsnoja,
Maitino veidmainystė, šnabždėdama į ausį.
Tapau Kęstučio išdidžių planų auka.
Išvytas tavo namuose radau aš prieglobstį.
Ir nuo tada kerštu kvėpuoju, neapykanta degu.
Į karą aš bet kokį puolu persekioti savo priešų;
Arba dievai nuo manęs visai nususuko,
Arba tironams nusikaltėliams aš kelią amžinai užkirsiu.

DAUMANTAS

Ak, manajai kokia skriauda prilygti gali?
Kas tavo nelaimės, narsusis Treniota?
Tai mano krūtinę kliudė mirtina strėlė.
Juk žinai, kaip mane kankina įniršęs tironas.
Dėl jo esu žmonos netekęs, iš namų išvytas,
Neturiu nieko, tik kerštingą širdį, kuri štai plaka,
Ir va šitą kardą, kuris nusmeigs žudiką.

TRENIOTA

Sutramdyk žiaurų įkarštį; mes esam žemėje,
Kurioj gudrumas rezga savo pinkles.

Nepatiklus Kęstutis ir savo šešėlio bijo;
Jei viskas paaiškės, mes žuvaž.
Mindaugo karių šarvais mes persirengėm,
Kai jis su savo žmonėmis į nakties mūšį išskubėjo,
Laimė mus neatpažintus į šitą vietą atvedė –
Galvokime, kad tai sėkmė mums siuncia ženklą,
Ir pagaliau mūs nedalia bus įveikta,
Palaukime čia kerštui gero laiko.
Štai čia Perkūnui dievui paskirta giraitė,
Kartais sielvarto kankinama valdovo siela
Jį atveda šion vieton, kad aukas sudėtų.

DAUMANTAS

Ak, už šitų mūrų yra mano nerimo, troškimų tikslas,
Šitoj niūrioj pily gyvena Aldona!
Ar neišsižadėjo ji garbės?.. Jauna, baikšti,
Ar atsispyrė ji grasinimams tirono?..
Ar tiesa, ar melas – pasklidusi naujiena,
Kad ji mane pamiršo, kad pamynusi ištikimybę,
Savo ranką ir širdį Mindaugui atidavė?..
O! Jeigu tai tiesa! Jei ji pašėlusį galėjo
Pamiršti savo vyrą, pamilti užpuoliką,
Pralies šis ginklas jos krūtinės kraują apgaulingą!
O paskui... Jokios vilties nesuturėtas
Savon krūtinėn kardą aš išmeigsiu ir į pragarą
Keliausiu kaip dvasia kerštinga kankinti apgavikės...

TRENIOTA

Ak, kam gi viską taip liūdnei vaizduojies?
Tirono paskleistais gandais, manai, tikėti verta?
Kad ginklą kruviną išmuštų tau iš rankų,
Pasėja žinią, kuri tavo žmonos garbę plėšia.
Tačiau, dėl dievo, tramdyki savus jausmus,

Paslėpk giliai širdyje keršto liepsną.
Jeigu tironas čia ateis, nepajudėjęs
Stovėki savo vietoj kaip karys sargyboje.
Kai pasitrauks šalin jo riterių būrys,
Leisi save pažinti, ir tavo ranka smūgiui nusitaikys.
Tas kirtis viską ir užbaigs. O žmonės, kurie kantriai
Niekingą velka jungą ant pečių,
Stos su mumis ir grandines sutraukys.
Ką bekalbėti... Tas patikimas riterių būrys,
Tie Mindaugo gynėjai, mūsųose užgrūdinti,
Tik laukia laiko, kad sukiltų.
Teisiųjų lietuvių dorybės paveldėtojai,
Jie bjaurisi nelaisve, neapkenčia nusikaltimų.
Dar mano atminimas jų širdyse gyvas.
Būkime budrūs – kelias kerštui atviras šiandieną.
O jei žiaurus likimas pakryps į kitą pusę –
Mirsim, bičiuli...

DAUMANTAS

Tai mane mažiausiai jaudina.

TRENIOTA

Einu... Labiau pakenkti jam galėsime skyrium,
Įpratęs Mindaugas rytais per artimus vartus išeiti.
Ten jo palauksiu... Tu pasilik...

II SCENA

DAUMANTAS

Vienas

Taigi šią valandą
Iš mano ar širdies tirono kraujas ištekės.
Ar šitaip ar anaip jau viskas baigsis.

Tačiau girdžiu kažkokį šnaresį... Per tamsiąją giraitę
Dvi moterys į šitą vietą skuba!..
Tikrai, kartu su Utena... Sustokim atokiau,
Išgirsime sau nuosprendį.

III SCENA

ALDONA, UTENA, DAUMANTAS
(*Tolėliau*)

ALDONA
Kaip daužosi širdis,
Skaitau siaubingas pranašystes... O kad jos neišsipildytų!

UTENA
Štai Perkūno altorius, melskimės jam.
Jis mus sustiprins savo galia, pakels, kai krisime.

ALDONA
(*Suklupusi ant kelių priešais statulą*)

O dieve, mano minčių ir kančių liudytojau!
Didysis Perkūne, kuris audroj blykčioji,
Ir netikėlius pakerti žaibų kirčiu,
Štai vargšė moteris prie tavo sosto klūpo,
Žinai, kaip rūsčiai ją ranka likimo spaudžia,
Kaip netekusi visų gyvenimo džiaugsmų
Gyvena varganai, virš jos galvos pakibus kardui mirtinam,
Kokia ją spaudžia prievarta, ir šmeižtas kaip iš pasalų
Apgaulės gandą sėja, gyvenimą apjuodina;
Galiausiai kaip ji gavo paskutinę dovaną tirono –
Įnagį mirties... Jei reikalauji tu mano gyvybės
Aukos – mielai ją paaukosiu.
Apsaugok Daumantą... Kad nepatektų į rankas tironui!

Tegul gyvena... Tegul laimingos būna dienos jo.
Ak, be kaltės kalta esu dėl jo visų nelaimių.
Tas liūdnas veido grožis, kurį tuoj užgesins
Baisios mirties šešėlis, mus abu pražudė.
Tegul mana žūtis suminkština užrūstintą likimą.
Gražink ramybę jam ir laimę, juk praras jis žmoną!..

DAUMANTAS
(Prieidamas artyn)

Aldona!..

ALDONA
(Nustebusi atsistoja)

Ak, ką aš girdžiu?..

DAUMANTAS
Žmona!..

ALDONA
(Puldama jam į glėbį)
Mylimas vyre!..

DAUMANTAS
O, trejopai laimingas!..

ALDONA
Neturiu jėgų kalbėti!..
Kaip čia atsiradai?..

DAUMANTAS
Čia stoviu nuo pat ryto,
Tavo maldas girdėjau, laukiu aš tirono.

ALDONA

O, ką darai? Kam drįsai pasiryžti?

Kaip gali pulti į tokius pavojus?

DAUMANTAS

Jei mirtį niekini tu, moteris silpna,

Ar aš turėčiau jos bijoti?

ALDONA

Mano sujudintoj širdy

Visi jausmai sumišo,

Ir mano siela nebemoka jų atskirti.

Buvau visai rami; tave pamačiusi,

Atrodo, jau bijau mirties, gyventi tau aš trokštu.

Baisesnis regis man ir Mindaugo veidas.

Vien prisiminus jį drebu visa.

DAUMANTAS

Veltui nerimauji.

Turėk vilties, Aldona, dievas teiksis mums padėti.

O, tu, mano rūpesčių, skausmo ir sielvarto šaltini!

Kilnioji siela, dangaus gyventoja šiam žemiškam pavidale!

Visas aukas tavasis nuoširdumas atperka,

Esi ištikima... Visą Mindaugo galybę

Atstūmei dėl Daumanto ir priesaikos šventos.

Vienodai vertinai grasinimus ir pažadus.

Ir dabar būgštauji dėl manojo likimo!

Bijai, kad tirono gudrumas ir galia

Neatimtų man gyvybės, o tu ją praradai!..

Ir šmeižtas, į tavo ašmenis savus galąsdamas,

Kėsinosi apjuodint dievišką dorybę.

Jeigu reikės, dabar numirsime abu kartu.

ALDONA

O dangau! Mindaugas ateina...

IV SCENA

MINDAUGAS, ALDONA, UTENA, DAUMANTAS, MINDAUGO RITERIAI

MINDAUGAS

(Aldonai)

Kas su tavim kalbėjo?
Kas tas nepažįstamasis? Ko jis norėjo?

ALDONA

Tai kareivis... Prašė manęs, kad padėčiau, pone,
Nelaimingasis...

MINDAUGAS

Ko persimainiusi visa
Tu, kuri nesudrebėjai man grasinant?
Čia kažkokia reikšminga paslaptis... Tegul man pats pasako...

(Eidamas prie Daumanto)

Kaip vadiniesi, kokio esi luomo, kur tavo tėvynė?

DAUMANTAS

(Nuleistu antveidžiu)

Karas yra mano amatas... Mirties arba šlovės
Mūšio lauke aš ieškau...

MINDAUGAS

Ką kalbi, akiplėša?
Ak, pavydas, kuriuo degu, ir ta širdis suvirpusi
Man sako, kad esi...

DAUMANTAS

Taip... esu... tirone!..

Aš – Daumantas... Ir kardas mano tau šitai įrodys.

(Abu beveik tuo pat metu išsitraukia kardus, Mindaugas išsilenkęs atremia jam skirtą smūgį, Mindaugo riteriai nuginkluoja Daumantą)

ALDONA

O, dievai, aš žuvusi!..

MINDAUGAS

Pašėlęs beproti!

Sukaustyt jį, kankint ir nužudyti!..

DAUMANTAS

Veltui išgąsdint mane nori.

Mano nelaimės jau negali būti dar didesnės.

Jau saikas pasiektas. Jei pragaras sukiltų prieš mane,

Mažiau kentėčiau, nei kerštui nepavykus.

Tavo likimas, Mindaugai, už mano pranašesnis,

Tačiau jei tau nesvetima garbė, drąsa,

Jei teises riterio tu brangini,

Tegul pakanka mano tau mirties, pasigailėk Aldonos.

Dorybė ir šlovė kankinti draudžia moteriškę.

MINDAUGAS

Akiplėša, dar drįsti man priminti teises!

Tu, kuris pašėlęs jas visas pamynei!

Kodėl prieš mano valdžią sukilai?

Susaistytas ištikimybės aukšta priesaika,

Kaip su mana galia išsrišai lygintis?

Pamiršti pareigas vasalo ir ištikimybę?

DAUMANTAS

Tyliu... Ne baimė lūpas surakino –
Aldona tavo valioj...

ALDONA

(Klaupdamasi priešais Mindaugą)

Teikis išklaudyti mane, pone,
Dievas, tavo norams palankus, juos jau išpildė.
Jokia jėga nuo tavo keršto mūsų neapsaugos.
Tačiau nuteiski, kas kaltesnis, ir nubausk tą.
Daumantas visada buvo ištikimas... tavo įsakymus
Vykde tiek kartų, negailėdamas jėgų, gyvybės.
Nedraugai tavo visada jo priešai buvo,
O jo būriai šalia tavųjų su narsa kovojo.
Pats jam ne kartą patikėjai svarbų žygi,
Ir jis netgi greta tavęs neliko be šlovės.
Viena klaida tiek nuopelnų iš atminties ištrinti negali.
Esu aš jūsų negandų ir neapykantos šaltinis.
Bloga dalia, mano gyvenimui pakliuvusi,
Palietė visus, kurie tik mane pažinojo.
Tebaigiiasi kartu su manimi visa ta sumaištis.
Maldauju... Gelbėk jį jį... Užbaik mano dienas.

MINDAUGAS

Ak, tu, laukine! Tu nepažįsti Mindaugo širdies!
Nori, kad tau atimčiau aš gyvybę, o išgelbėčiau žudiką!
Nežinai, kad šitas prašymas, kuris mane įžeidžia,
Pasunkina jo kalnę, o mano pyktį kursto,
Ir išdavikui tu užkrauni dar didesnę bausmės naštą.
Jisai ne tik krauju šią žemę apšlakstys,
Kankinimai jo žiaurūs laukia, kokių dar niekas neregėjo.
Bet pasitrauk... Eik ir lauk mano sprendimo...

(Sargybiniui)

Sukaustytas grandinėmis ir saugomas kalėjime
Netrukus sužinos, koks jo likimas laukia.

(Sargybinis išveda Daumantą, Aldona išeina)

V SCENA

MINDAUGAS, SARGYBOS VADAS

SARGYBOS VADAS

Pone, iš visų pusių pilyje mus išdavystės supa.
Pagavome Treniotą, tačiau Kęstutis žuvo.

MINDAUGAS

Ką, pilyje Treniota?.. Kęstutis nužudytas?..

SARGYBOS VADAS

Prie pirmųjų vartų persirengęs kareivio šarvais,
Rezgė slaptas užmačias;
Tada Kęstučio susekė budrumas gudrią išdavystę.
Iškart jo vadovaujami priėjome prie vartų,
Užkirtome visus kelius pabėgti.
Ateina Kęstutis, o Treniota po pirmo klausimo
Parodė, kas esąs, nes susipainiojęs atsakė neteisingai.
Pamatęs, kad išsidavė ir jau yra mūs galioj,
Griebėsi beviltiškos jėgos.
Griaustinis ne toks greitas ir tamsą skrodžiąs žaibas,
Koks ūmus buvo smūgis, šitaip jisai kirto.
Jo ranką valdė įsiūtis smarkus.
Perdurtas Kęstutis krenta ir sielą atiduoda.
Ir kardą kruviną mums į rankas įbrukęs,
„Smokite, – sako, – laukiu aš mirties be baimės.

Aš savo kerštą bent šita auka pasotinau:
Kęštutis nubaustas už nusikaltimus.“
Pasakęs tai jis laukė smūgių mirtinų,
Tačiau be tavo paliepiamų nedrįsom nieko imtis,
Su stipria apsauga jį vedam į kalėjimą.

MINDAUGAS

O, keisti mano likimo įnoriai!
Melaginga žinia apgautas tamsią naktį
Ieškau išdavikų ir triuškinu būrius, kurių vadai pabėgo.
O jie tuo tarpu, už pilies šios sienų pasislėpę,
Abudu susimokė man atimt gyvybę.
Dangus jų užmačias nukreipė į jų pačių žūtį,
O, išdavikai, sulauksit greitai jūs rūsčios bausmės!

K E T V I R T A S V E I K S M A S

Mindaugo pilies kambariai

I SCENA

MINDAUGAS

Vienas

Ar dar ilgai, apimtas šitos beprotybės
Tikslo aiškaus ir nuovokos aš neturėsiu?
Blaškausi štai po kambarį, niekingo nerimo apimtas,
Rūstauju ir atleidžiu, pykstu ir raminuosi.
Tą kovą kursto baimė jos netekti.
Ak, galiausiai tegul miršta, tegul visi numiršta!
Tam nuosprendžiui galų gale aš pasiryšiu,
Ir išdavikų kraujas paniekinimo gėdą man nuplaus...
Bet ar savo ketinimus įvykdęs, keršto troškulį pasotinęs,
Akiplėšas sutrypęs, nužudęs nedėkingąją,

Ar žaizdą tuo išgydysiu, kuri mane kankina?
Jų kančios pasibaigs, aš – su savosiom liksiu.
Mirtis jiems – ne bausmė, jos trokšta patys,
Geriau numirs, negu nulenks maištingas galvas.
Jie pralaimėjo, jie sutriuškinti,
Esu stipresnis, tačiau esu aš nugalėtas!
Jie žus!.. O manęs kas laukia?
Kokia jėga aš užgesinsiu meilės liepsną
Ir užslopinsiu šauksmą sąžinės įkyrų?
Neatpažįstu pats savęs, tų įvykių užkluptas.
Vėsta širdy manojų karštas keršto noras:
Mintys tarpusavy kovoja, viena kitą veja.
Nuo seno galynėdamasis su sunkumais,
Praliejau upes kraujo, sunaikinau tautas,
Vaikydamas išdavikus aš savo gyvastį stačiau pavojun.
Dabar, kai užvaldyti įkarščio klaikaus,
Man į rankas pakliuvo patys ir velka grandines,
Atrodo, tarsi protas jau senas skriaudas pamiršo,
Lyg priekaištuoja, lyg norėtų gint žudiką.
Ar tai gailestis jaudina sužeistą širdį?
Ak, Aldonos vyru būti, norėti iš manęs atimti ją!
Karą sukelt prieš savo poną ir valdovą!
Kėsintis į gyvybę mano, regzti sąmokslus!
Jeigu už visa tai turiu atleisti, už ką gi reiktų bausti?
Ar gali būti baisesni nusikaltimai, užmojai įžūlesni?..
Kokia gi dar dingstis sulaiko mano ranką?
Ak, meilė, tiktai meilė, kuria tebeliepsnoju!
Jei nužudysiu Daumantą, ar gausiu sau Aldoną?..
Kas žino?.. Gal praradus paskutinę viltį,
Greičiau nedėkingosios ištvermė palūš.
Laisva nuo šventų saitų, atleista nuo priesaikos,
Sukalbamesnė bus, lengviau sutramdoma...
O, saldūs ir tušti sapnai!.. O, keistas paklydime!

O, aš lengvabūdis, kokion nelaimėn įsivėliau!..
Argi sunku nuspėti, kad baisiausios kančios
Mielesnės bus žiauruolei už dovanotą mano ranką?
Kad mane niekina, kad su baudėju savo vyro
Aldona niekada gyvenimo nesidalins?
Ką daryti? Kaip spręsti jų ir savąjį likimą?
Ar visą laiką klaidžiosiu taip ir neradęs išeities?
Kęštutis žuvo, ir su jo mirtim aš praradau
Paguodos likučius, kuriuos suteikdavo draugystė.
Laimė, man palanki, mano visa galia,
Šioms negandoms ištikus, nieko nebereiškia.
Prieš beginklį silpnumą mano valdžia suklupo...
Bet ko čia Utena, ta nelaboji, nori?

II SCENA

MINDAUGAS, UTENA

UTENA

Kunigaikšti! Teikis mus išgelbėti!.. Apimta didelės baimės
Prie tavo kojų atėjau pasigailėjimo prašyti.
Aldona, patyrusi likimo baisų smūgį,
Tapus apgaulingų vilčių žaisliuku,
Apimta sielvarto, pusiau jau mirusi, išblyškusi,
Šių liūdnų įvykių niūriausią pabaigą sumanė.
Negirdi abejinga prašymų, kurčia ji mano žodžiams,
Neklauso nei pamokymų, nei mano patarimų.
Ji tyli, bet tas atkaklus beviltiškas tylėjimas
Išduoda, kad baisiam sumanymui tvirtai ji pasiryžo.
Taip pačiame savo gyvenimo žydėjime atguls į karstą.

MINDAUGAS

Nedėkingoji! Tiesiau aš jai pagalbos ranką,
Tačiau paniekinus malonę, paliko užsispyrusi,

Atstūmė mano prašymus, o iš grasinimų tik juokėsi.
Kas liko man daryti? Ar pažemintas turiu
Įnoriams keistiems Aldonos pasiduoti?
Ir viltį paskutinę laidot savu noru?
Myliu ją... Ką čia šneku?.. Dėl tos padūkėlės aš kraustausi iš proto!
Ir jos mirtis nūn mane jaudina kur kas mažiau,
Nei ta mintis, kad ji gyvens toliau, o man bus mirusi!

UTENA

Tada jau viskas baigta! Nėra, ką daryti!
Einu užspausiu jai akis, į vieną kapą aš su ja atgulsiu.

MINDAUGAS

Utena, juk matai, kad mano jausmas už mane stipresnis.
Pasinaudok visa savo galia, įtikinėk, patark, prašyk ją.
Iš pragaištingos šios gelmės dar galime išplaukti.
Argi tokia dora ir žavesys pražūti turi?..
Bet nepakeisiu galutinio aš sprendimo:
Daumantas nūnai praras gyvybę arba žmoną.

UTENA

Jei Aldona, sudėdama didžiausią auką,
Tau savo ranką atiduotų ir pažadėtų būt ištikima,
Atleisti ar galėtumei, išlaisvintum jos vyrą?

MINDAUGAS

Meilė manyje ir kerštą nugali, ir pyktį.
Tai vienintelis man likęs kelias.
Tačiau nebegaliu aš leisti, kad manimi taip žaistų,
Laukiu jos... Tegul skubiai savo ketinimus atskleidžia.

III SCENA

MINDAUGAS

Vienas

Nauja viltis atsiveria man prieš akis.
Norėdama apsaugot Daumantą nuo neišvengiamos žūties,
Pritars mano ketinimams ir atiduos man ranką.
Vyro gyvybę apmokės šita auka.
Dievai, jūs mano sielvartą, mano silpnumą matote,
Paklydusiam nurodykite kelią!..
Jie mano valdžioje abu... Galiu aš juos nubausti.
Tačiau nėra pasaulyje jėgos, kuri įveiktų jų puikybę,
Arba ramybę mano sielai sugražintų.
Jeigu ištikimybę pažadės man Aldona,
Jeigu dievų akivaizdoj prisieks,
Širdy nutraukt saitus kažin ar nepajėgs...
Laikas ramina sielvartus ir polinkius pakeičia,
Gal jai mano gerumas gailestį sukels
Ar bent jau neapykantą jos sieloj užgesins.
Ką gi daryti? Galbūt klystu, bet ta klaida man maloni.
Ko tik anksčiau nesiemiau, visa buvo veltui.
Praradęs ją, turėsiu mirti pats... Kodėl svyruoju?
Ak, skubėkime sugauti paskutinę viltį.
Nutilo mano protas, nieko nebesako.
Krūtinę atidengsiu tam, kas perdurti ją trokšta.
Tebūnie, kas bus... jau viskas greitai baigsis.
Bet ko gi jos taip gaišta? Gal užsispyrėlė
Utenos patarimams priešinasi ir visus ryšius nutraukia,
O gal iš sielvarto paklaiko... Atrodo, kad ateina...

IV SCENA

MINDAUGAS, ALDONA, UTENA

ALDONA

(*Utenai*)

Visa drebu... O, Utena, padėk man žengti šitą žingsnį!..

Ak, kur mane žiauri lemtis įstūmė!..

MINDAUGAS

Aldona, baikime greičiau visus mūsų rūpesčius.

Keršto atsisakau, gyvenimą tau dovanuju.

Dėl tavęs pačios aš į tave kreipiuosi,

Kad būtumei laiminga, kad gyventumei, prašau.

Žinai, ką aš galiu, ką netgi privalėčiau padaryti, –

Ar kaltinsi dėl to dievų sprendimą,

Ar amžinai jų valiai nusilenksi –

Nepermaldaujamą likimą kažin ar bepakeisi.

Jau nekalbu apie save, nors negandų prislėgtas,

Nusipelnau pasigailėjimo, Aldona.

Mindaugas, kurio įsakymams visi pakluso,

Mindaugas, kuris atleisti įžeidimo nemokėjo,

Kursai ne patarimo laukė, o klovėsi savo kardu ir teisėm,

Mindaugas šiandien gyvybę Daumanto išsaugot žada,

Gražina laisvę jam... Ir žemę... Jeigu Aldona...

ALDONA

Jau iš visų aš pusių apsupta, ir paskutinis kelias liko!

Kunigaikšti, ar prisieki tuomet tu riterio drąsa,

Kad Daumanto nepražudysi, gražinsi jam kunigaikštystę?

MINDAUGAS

Duodu žodį... Mindaugo priesaika yra šventa,

Jokia jėga pasaulyje negali jos sulaužyti.

ALDONA

Su šita sąlyga galėsi būti tikras dėl mano ištikimybės.
Kol mirtis nepanaikins šitos baisios aukos.
Kol plaka ši širdis...

MINDAUGAS

Kam apie mirtį tu kalbi?
Gyvenk, Aldona, sodinu tave į savo sostą.
Dangus pats iškelia tave aukštai.
Gyvenk dėl žmonių laimės, jiems tu reikalinga.
Tavo dorybė mano valdymo dienas nušvies,
Aukščiausia teisė man bus tavo norai.
Apsuptas juodo pykčio, išdavystės, sąmokslų nakties,
Valdžiau grasinimais ir prievarta, ir baime.
Tautų griuvėsiuose ir prapulties gelmėj
Rinkausi laurus atgrasiam savo vainikui.
Mane pavaldiniai kaip dievą garbino drebėdami;
Tačiau silpnai sujungia širdis nerimas ir baimė:
Vos prievarta tik užsimojo, trupa ant galios pastatytas sostas.
Tu mano sieloj atgaivinsi išnykusias dorybes.
Žadi man būt ištikima – nedrįstu skųstis,
Priimu tą brangią dovaną – parodys visa kita laikas.
Vadinasi, mes esam amžiams sujungti.
Einu, Aldona... Tegul tuoj pat žyniai
Paskelbia, kad riši savo likimą su manuoju,
Teskelbia šventę, tokią džiugią man ir šitam kraštui,
Deginkit aukas Perkūnui prie jo statulos;
Ten, kaip tikėjimas tėvų mūs moko,
Ištarsim priesaiką. Malonėmis,
Aldona, noriu tavo lūkesčius pranokti.
Te ši diena, kai sielvartas į džiaugsmą virto,
Pažymi palaimingų laikų pradžią.

V SCENA

ALDONA, UTENA

UTENA

Ponia, patsai dangus tau įkvėpė tą mintį.
Kiek gero tavo žingsnis girtinas atneš!
Daumantas išgelbėtas; dorybėn grįžo Mindaugas,
Nusikaltimų srautas sustabdytas, laimingi žmonės jaučiasi.
Savivalės griuvėsiuose teisybės ir tikėjimo iškilo sostas –
Štai kokie tavo aukos kilniosios vaisiai.
Tos mintys pačios su savim dar turi susitaikyt
Ir ilgų kančių kartumą turi numalšinti.
Šiandieną laimė Lietuvos – tai sutarimo vaisius.
Ar gali būt kilnesnis ir svarbesnis tikslas?
Tačiau tavo širdis nenori būti niekaip paguosta,
Nieko nepamena, tik liūdesį ir sielvartą.
Man neramu dėl to kartėlio, dėl to klaikaus tylėjimo.
Nubrauk raukšles nuo kaktos, rūpesčius paliki,
Aldona, pakelk akis į laimę, kurią pati sukūrei.

ALDONA

Ką, ar aš turėčiau tapti Mindaugo žmona?

UTENA

Iš pareigų dviejų šventesnę rinkis:
Arba tampi tu Mindaugo žmona, arba Daumantas miršta.
Tavo ketinimai gryni, bet pagal dangaus norą,
Turi jį pražudyti ar sulaužyti ištikimybę.

ALDONA

Pražudyti arba sulaužyti ištikimybę! Koksai likimo posūkis nelemtas!..
Ar nėra kito kelio, jokios nėra vilties?..

UTENA

Aš nieko kita nematau; pati pažvelki, ponია,
Visi pakliuvę esam Mindaugo valdžion.
Kol laisvas Daumantas dar savo ginklą valdė,
Į vyro grįžti glėbį buvo dar vilties.
Šiandieną, kai grandinėmis sukaustytas tasai narsus kariūnas,
Kas mirtiną tirono smūgį sulaikys?

ALDONA

Ak, ne... Tegul dangus įvykdo savo rūšią valią!..
Ne, savo rankos Mindaugui neatiduosiu!

UTENA

Ak, ką darai? Jei atsiimsi kartą duotą žodį,
Virš Daumanto galvos sutvenksi dar juodesnį debesį.
Jei viltį davusi, į sielvarto bedugnę vėl įstumsi,
Kerštas beribis užgrius Aldonos vyrą!..
Pažįsti Mindaugą – jisai ūmus – tave praradęs jis pražus...
Bet kiek nekalto kraujo bus lig tol pralieta?
Nieks jo, baision rūstybėn puolusio, nesustabdys.
Ak, nusileisk... Ir atgrasumą tą, kurį jauti, aukoki vardan vyro!

ALDONA

Manai, kad reikalauja Daumantas tokios aukos?

UTENA

Žinau – jisai garbingas ir drąsus.
Tikriausiai nepritartų tokiam žingsniui,
Tačiau išgelbėt jį turi prieš valią jo paties.

ALDONA

O! Kokiu sielą jam skaudžiu kirčiu sužeisiu!
Bet gresia jam mirtis, jį gelbėt privalau.

Laužau ištikimybę, užgaunu vyro jautrią širdį;
Tačiau aš būtinybei paklūstu – ji viską nugali.
Taip atsitiko – tad sudėsiu baisią auką,
Ištikimybę sulaužysiu prieš mirtį.

UTENA

Ką tu kalbi? Kokios vėl baisios paslaptys?

ALDONA

Mindaugas išpildys duotą šventą pažadą.
O aš, nusikaltėlė, savo paskutinę valandą
Taip skaudžiai savo širdį paminu vien vyro labui.

UTENA

Tai tokia kaina išperki gyvybę Daumantui?

ALDONA

O kaipgi tu manei, Utena?
Kai iš atsidavimo ir kilnios draugystės
Man patarei bandyt palenkti Mindaugą,
Kai gavus pagaliau mano leidimą
Valdovui pažadėjai, kad jo valiai nusilenksiu,
Jau aš tada už priesaikos šventos sulaužymą
Nusprendžiau paklusniai priimti bausmę...
Ir lūpos, kurios pirmą kartą Daumantą išduos,
Išleis iš šios krūtinės paskutinį balsą.
Stebiesi – draugystė vien tave klaidina.
Tikėk, mirtis nebus didžiausia iš visų mano nelaimių.
Labiau man neramu dėl negarbės, kurią aš užsitrauksiu.
Nors, kol galėjau, saugojau dorybės teises
Ir mirti bet kada be jokios baimės pasiruošusi
Neištariau nė žodžio, kuris mano ištikimybei kenktų.
Laikas pasikeitė! Pavojus Daumanto gyvybei

Aldoną ne tokius garbingus verčia žengt žingsnius:
Ir lūpos tai ištars, kam priešinas širdis.
Bet tik vieninteliu šituo būdu išsaugosiu gyvybę vyro.
Jau jokio kito kelio išsigelbėt nematau.
Todėl aš atiduodu savo ranką, žengdama į kapą;
Vedybas ir nusikaltimą, kuriam pasiryžau,
Mano mirtis išteisins ir atmintis ištrins.

UTENA

Ką tu sakai, nelaimingoji? Ak, kaip aklas
Pamišimas tau užtemdė protą!
Tai štai, ką sumanei, ir tokios bus tuoktuvės?
Ir aš esu nekaltas tavo mirties įrankis!
Bandau sumegzti ryšius, kuriuos mirtis tavoji išardys, –
Kris ant galvos man ši baisi piktadarybė.
Tai aš įkalbinėdama, patardama ir stengdamasi
Atvėriau kelią tavo klaikioms užmačioms!
Tėvams ką tavo pasakysiu, tavo giminaičiams?
Kuo sielvarte paguosiu, kaip ašaras nušluostysiu?..
Ak, nemanyk, kad svaičiojimams tavo paklusni
Tą paslaptį siaubingą nutylėsiu.
Einu, atkleisiu viską...

ALDONA

Tavo žingsnis

Pražudys Aldoną, pražudys ir Daumantą.
Mindaugas, mano ketinimus patyręs,
Mano vyrą savo kerštui paaukos.
Jo neapykantos jau nieks nesustabdys.
Ir tada mirsiu, tačiau mirsiu be jokios naudos.
Kadangi atiduodu gyvastį dėl vyro ir garbės,
Tramdyk beprasmį sielvartą, užgniaužki sopulį.
Leisk ir toliau tavim pasitikėti.

UTENA

O dorybe, kuria nesiliauju stebėtis!
Siela, kurios mano menkas protas nesupranta!
Mirtis tavęs netrikdo!.. Joje dar žavesį randi!..

ALDONA

Nemanyk, kad užvaldyta sielvarto klaikaus
Dienų aš savo pabaigą pasitinku be baimės:
Kad nedrebu iš siaubo pagalvojusi
Apie tą naktį amžiną, kurion mane likimas stumia.
Ak, kam mirtis atrodo nebaisi?
Išplėšta iš laimės, ramybės ir draugystės glėbio,
Kada jausmus saldžiausius dorybingai tenkinti galėjau,
Kai tiek džiaugsmų žadėjo mano dienos!
Ir visko taip staiga netekti... netgi vilties...
Pertraukti gyvybės giją!.. Utena... Aš bijau...
Tačiau, nors prieš akis rūstus mirties paveikslas man iškyla,
Balsas šventosios pareigos garsiau byloja širdžiai;
Jei Daumanto gyvybė reikalauja mano gyvasties,
Nupuolusioj širdy drąsa nepatirta prabunda.
Taip, ne be baimės nelemtą kelią aš pasirinkau,
Gyvent dėl vyro noriu, tačiau be jo aš mirštu,
Nes negaliu kartu išgelbėti, prispaudus bėdai,
Ir garbės savo, ir Daumanto gyvybės, ir savęs.
Štai ir viskas, Utena, malšinki savo gailestį.
Ką tos belaikės ašaros ir raudos bepadės?
Gyvenki tėviškėje laimingesnė už mane!
Papasakoki apie mano auką, prisimink Aldoną.
Daumantą paguosk nuliūdusį, priminus jam, kokia tvirta buvau,
Tegul jis susitaiko su žiauriuoju likimu,
Tegul nemąsto apie kerštą ir ištiktas nelaimės
Tegul dievams palieka teisti nusikaltėlius!
Mindaugui primink, kad savo pažado laikiausi:

Sakyk, kad jo žmona ligi mirties buvau,
Sulaužiau šventą santuoką dėl jo.
O tu, kada išmuš žūties manoji valanda,
Kuri ateina su gyvenimu manęs išskirti,
Savo dievotu delnu užspauski man akis
Ir draugės kūną paguldyk ant laužo.

UTENA

Ar gali dar ištikt ką nors lemtis baisesnė!..

ALDONA

Tada eime... Laikas skubina... Ir mirties balsas šaukia...
O dorybe, o Daumantai, o akimirka klaiki!..

P E N K T A S V E I K S M A S

*Giraitė, skirta dievui Perkūnui. Priešais altorių dega šventoji ugnis.
Pagarbiai atsitolinę stovi žmonės – vyrai ir moterys. Šventikai*

I SCENA

VYRIAUSIASIS ŽYNYS

Ištikimieji žmonės, didžio Mindaugo pavaldiniai,
Jūs saugot protėvių tikėjimą ir gerbiate šį dievą,
Kurio ranka žaibu, iš debesies paleistu,
Sudrebina žemes ir jūras, lygumas ir kalnus;
Žmonės, lig šiol jus slėgė nuosprendis lemties rūstus,
Tačiau dangus į jus maloningiau pažvelgęs,
Jūsų valdovus jungia taikos saitais,
O priešiškas tautas susieti broliškais panoro ryšiais.
Išdžius tos kraujo upės, kurios nūnai paplūdo.
Jūsų širdis paguosiu naujiena malonia:
Mindaugas, ilgai gedėjęs po savo žmonos mirties,

Įvertinto Aldonos grožį ir gerumą.
Ir po ilgos nesantaikos galų gale šiandieną
Kartu džiaugsmingai žiebiame vestuvių žibintus.
Dieve, tegul laimingas bus jų aukso amžius.
Pažinot mirusią kunigaikštienę, atminkit jos dorybes.
Aldona – jos sesuo, ir motina jums bus.
Karo gaisrus gesins jos gailestingos ašaros.
O tuos saitus, kurie su Daumantu ją jungė,
Dievų valia ir teisė nugalėtojo nutraukia.
Nuo šiolei mūsų soste ši ponija sėdės,
Mindaugui ir jūsų laimei ji gyvens.
Taigi, pelnytai padėkokime dangaus valdovams!

II SCENA

MINDAUGAS, VYRIAUSIASIS ŽYNYS, RITERIAI, ŽMONĖS

MINDAUGAS

O, tauta, ši diena pakeis tavo likimą.
Lig šiol aistra niokojo mano širdį,
Vedė iš mūsų mūsų, iš kovos į kovą.
Mano drąsa, kenksmingų patarimų vedama,
Be perstojo pavojų kėlė gretimiems kraštams.
Ties sienomis budėjo kerštas neramus.
Laimėdavau, tačiau iš karo kildavo vėl karas,
Tūkstančius žygių nepaliaudamas aš atlikau,
Valstybių daugelį savo valdžion pajungiau.
Manasis ginklas kiekvienoj šaly skaičiuoja savo naudą.
Tačiau išsižadu aš grobio, ašarom aplieto.
Nuo šiol aš taiką dovanuju plačiam kraštui
Ir ginklo nesigriebsiu niekad, tiktai gintis.
Tai Aldona, kuri savo likimą riša su manuoju,
Užtikrina palankią ateitį man ir šiai žemei.
O mano siela, jausmų saldžiausių kupina,

Senus geismus ir neapykantą, ir nuoskaudas pamiršta.
Štai ji ateina... Dieve, kokia visa
Išblyškusi!..

III SCENA

TIE PATYS, ALDONA, UTENA, MOTERYS

VYRIAUSIASIS ŽYNYS

(*Aldonai*)

Matai, kaip žmonės džiūgauja:
Kunigaikščiene, tu atdarei dangaus vartus.
Žmonės tada laimingi, kai laimingas jų valdovas.
Išpildyk mūsų norą, priimki pašaukimą aukštą,
Į kurį kviečia nuspręsta seniai tava lemtis.
Dievui, kurio ranka nubaudžia išdavystę,
Prisieksi meilę amžiną ir amžiną ištikimybę.
Tegul tokia gyva kaip ši ugnis ir kaip šita ugnis negęstanti
Jus šventoje vienybėje sujungia amžina draugystė.
Ir liūdesio migla jūsų veidų teneapniaukia.

MINDAUGAS

Dieve, aš parklupęs prie šventojo altoriaus
Amžiną meilę ir ištikimybę prisiekiu Aldonai
Ir veikiau savo širdį rankomis šiomis išplėšiu,
Veikiau sulauksiu pajuokos ir paniekos pasaulio
Negu atšauksiu savo žodį ir priesaiką paminsiu.
Aldona, betgi tavo veidą liūdną aš matau...

ALDONA

Tai ar paleisi Daumantą, ar dalį jo grąžinsi?

MINDAUGAS

Daugiau aš padarysiu: kuklią tėviškę gražindamas,
Jam žemių pridėdau naujų.
Nuo šiol jis – vienas galingiausių kunigaikščių šiaurės,
Valdys turtingus kaimus ir miestus.
Mano galia įtvirtina tą sieną.
Dieve Perkūne, tai Mindaugas prisiekia!..
Tegul mane tavo griaustinis sunaikins, tavo ugnis sudegins,
Jiegu išduosiu savo garbę, ištikimybę ir Aldoną.

ALDONA

Tikiu tavim... Užtikrinau vyro likimą ir gyvenimą...
Tu, kuris žinai visas mano širdies slapybes,
Dangau, prieš kurio valdžią klaupiasi mano silpnumas,
Būk liudininkas mano priesaikos!.. Štai mano ranka...
Ją atiduodu... Be pykčio ir pavydo
Aldona būti tau ištikima iki mirties prisiekia.
O Mindaugai! Įvykdyk savo pažadus.

MINDAUGAS

Jie man šventi; Nedelsiu juos išpildyti.
Sargyba... Atveskit Daumantą su Treniota.

VYRIAUSIASIS ŽYNYS

O tu, kuris žinai mūsų širdžių gilybę,
Galingas dangaus pone, o žaibų valdove!
Štai priešais tavo sostą mirtingieji silpni
Prisiekia būt vieningi ir ištikimi!
Sutvirtint pažadus jų teikis ir priimk aukas.
Bet ką gi aš matau? Niaukias tavo veidas, ir dangus tamsėja!..
O, Perkūne, atitolinki audros nelemtą ženklą!

IV SCENA

TIE PATYS, DAUMANTAS IR TRENIOTA

MINDAUGAS

Kariai, su jumis pergalės lauke
Ginklus suremt ne kartą teko ir pažinti jūsų drąsą,
Kurios jums niekad nepritrūko, vien tik karo palankios lemties,
Ir netgi nesėkmė neįveikė jūsų garbės;
Krauju su manim esat sujungti, karingi riteriai,
Aš noriu, kad nuo šiol taikos mus sutartis surištų.
Treniota, Daumantai, aš – jūsų draugas,
Tau kunigaikštystę dovanuju, o tavąją padidinu.
Daumantai, Polockas nuo šiol visiems laikams bus tavo.
Valdyk turtingus žmones garbingai ir taikingai.
Tavo valdžion, Treniota, žemes aš atiduodu,
Kur plyti nuo Dubysos ligi jūros.
Gyvenkime taikoje!.. Išmeskim iš širdžių nelemtą neapykantą.
Sargyba, išlaisvinkite riterius, tenukrenta grandinės.

(Sargybiniai nuima grandines)

DAUMANTAS

Žvelgiu nustebęs į taip dosnias dovanas,
Bet, pone, tai, dėl ko aš stengiaus, ko siekiau, –
Tai Aldona...

MINDAUGAS

Niekas manęs su ja nebeišskirs,
Ji prisiekė dievų akivaizdoje ir prieš žmones!
Ji žino, kad kreivasiekius altoriai baudžia,
O kas į ją kėsinsis, tą kardas šis pasieks.

DAUMANTAS

Ką, Aldona prisiekė!.. Štai ko sulaukiau!..
Dar vieną smūgį vargo prispaustam likimas siunčia!..
Kovojau su dalia, mano žūtis ištroškusia,
Bet netenku jėgų nuo kirčio paskutinio.
Dovanas tau gražinu, tebūna jos prakeiktos;
Aldona mane išdavė, gyvenimu bjauriuosi.

MINDAUGAS

Nori, akiplėša smarkus, kaip visada
Įžiebtį ugnį...

ALDONA

Palaukite, akimirkos man tokios brangios...
Migla jau traukia man akis, prie mirties slenksčio stoviu.
Paklausyk manęs, ištikimasis vyre... Paklausyki, Mindaugai!
Dangus nesutarimo kibirkštį tuoj pat ketina užgesinti,
Sukėlusi tiek pykčio, meilės, nevilties, pavydo,
Rūstaus likimo nublokšta į šiuos kraštus,
Rūpesčių ir kančių žaislas... Miršta Aldona.

MINDAUGAS

O dievai! Ką aš girdžiu?

DAUMANTAS

Negaliu atsitokėti!..

ALDONA

Tegul paklus visi savam likimui.
Mano gyvenimas išvien su jo sprendimais ėjo.
O riteriai... Nė vieno jūsų nebuvo verta.
Tavo gyvenimo dienas išgelbėjo... išduota priesaika,
O sąjungą su tavimi... dabar mirtis išardo.

Buvau ištikima iki mirties dievams ir tau,
Likimą Daumanto tau į rankas dedu; likit sveiki jūs, riteriai.
Jaučiu, kad artinas mirtis. Jau mano akyse
Išblykšta saulė, ir migla aptraukia viską.
Baisūs nuodai mano krūtinę gniaužia
Ir silpno kūno gyvasties gijas paskutines nutraukia...
O Daumantai, te sielvartas tavo širdies neužvaldys;
Gyvenk, šį paliepimą duoda Aldona.
Įrodyti taip savo meilę reikalauju...
Paguoda būk tėvams ir mano genties ramstis.
Saugok mano atvaizdą širdy, gyvenk, Daumantai, mylimas,
Silpstu... Naktis mane apgaubia, ir apleidžia jėgos,
Ak, šis smūgis paskutinis, veltui priešinuosi,
O Daumantai, Mindaugai, Utena, mirštu.

(Krenta ant rankų moterims, kurios ją nuneša į scenos gilumą ir atremia krėsle)

MINDAUGAS

Ji miršta, o mano krūtinėje tebeplaka širdis!

DAUMANTAS

(Klaupdamasis prieš Aldoną)

Aldona! Deive šventoji! Deja, ji negyva.

Palauk, mirtis mus tuoj kartu sujungs.

(Artindamasis prie Mindaugo)

Tirone, atimk mano gyvybę arba gražink man ginklą.

Ak, štai durklas!..

(Nori pagriebti ant altoriaus padėtą aukojimo peilį)

VYRIASIASIS ŽYNYS

(Bandydamas sutrukdyti)

Sutvardyk savo įkarštį pašėlusį,
Savo ranka tą įnagį sutepsi.
Ar nežinai, kad paskutinis prašymas velionės
Yra dievų mums ištarmė...

MINDAUGAS

Taigi įvyko!.. Kur aš? Koks žiaurus likimas!..

(Artindamasis prie Aldonos)

Aldona! Mirties šešėlis temdo josios veidą!
Užmerktos akys, lūpos mėlsta...
O, kokia keršto ugnim mano širdis įsiliepsnoja!
Sargyba!.. Neatšaukiamai skiriu jiems mirties bausmę...
Tegul ugnis ir geležis, tegul visi kankinimai...
Ne, palaukit, labiausiai noriu pamatyti liejantis jų kraują,
Noriu tuoj pat jų širdis pats... Ne... Nebenoriu nieko!
Aš prarandu ir nuovoką, ir protą,
Mirštu... Mane pražudė mano beprotybės.

(Pauzė)

Ištikima iki mirties... Taip ir yra, išlaikė duotą žodį!..
Aldona!.. Ak! Kur tu?.. Sugrįžk, deive šventoji!
Sugrįžk, jau nieko nebenoriu, būk Daumanto žmona.
Užbaik mano gyvenimą vargingą, perverk šią krūtinę.
Utena! Verki, vargšele, tai tavo ponias?
Šalta, sustingus, o dievai! Ir jūs, žyniai,
Gražinkit jai gyvenimą!..

Ak, viskas veltui!..

Jos siela jau išskriejo visam laikui į kitus kraštus!
Ir ten ji griausmavaldžiui Mindaugą apkaltins.

*(Grėsmingai artinasi prie žmonių ir šventikų, kurie traukiasi į scenos gilumą.
Tuo metu išneša Aldonos palaikus. Daumantas, Treniota ir riteriai stovi šone už altoriaus
ir Perkūno statulos)*

Šalin iš čia, žudikai jūs laukiniai!.. Traukis, žiauri gauja,
Arba tavo krauju aš užgesinsiu savo skausmo liepsną!
Keršytojos raganos! Ateikite... Štai jums širdis!..
Klaiki aistra ją nuodija labiau,
Nei pragaro juodųjų dvasių tvaikas.
Ateikite, jūsų kankynių šaukias vargšas Mindaugas,
Ateikite, mano krūtinėje jau verda tikra pragaištis.
Ir liūdesys nykus, ir neviltis, ir kruvina kančia –
Visos baidyklės, visos piktadarybių klaikumos
Man seka iš paskos. Kas mane priglaus?
Kur pailsėsiu aš nuo rūpesčių, kas kančias palengvins?
Aldona! Jos jau neturi... Ir nieko neturi!
Visi nuo mano sielvarto baisaus tik bėga.
Likau aš vienas su sava kančia, neturiu draugo,
Mane piktadarybės nuo pasaulio viso siena atitvėrė.
Pavaldiniai, namiškiai nuo manęs paspruko.
Bjaurisi manim dievai, atsižada manęs ir žmonės!
Iš manęs šaiposi, manęs nekenčia!..
Pragaištingas širdies geiduly, štai ką tu laimėjai!..

(Pauzė)

Bet iš tiesų gana, kam tie tušti skundai?
Nutraukim tą nelaimių eilę, verti senos šlovės,
Neleisim moteriai mus viršyti drąsa.
Tikrai, Aldona.... Išpildysiu tai, ko tikėjais!
Šią paskutinę valandą tesėsiu savo žodį,
Paguosiu tavo sielą ir dvasias permaldausiu.

.....

Esu jos vyras!.. Atidavė man savo ranką,
Dangus ir žemė šventą priesaiką girdėjo.
Išmeskim iš širdies bet kokią juodo darbo sėklą
Ir tapkim jos verti bent šią akimirką.
Paveikslas tos tyros dorybės mus įkvėps,
Išsižadėkime kartu gyvybės, neapykantos ir keršto.
Kur Treniota ir Daumantas? Tegul jie stoja prieš mane...
Ateikit, riteriai, arčiau!..

(Šventikai, riteriai ir žmonės prisiartina)

DAUMANTAS

Štai aš, tirone.

Užbaik savo piktadarybes... mano kančias užbaik,
Iš tavo rankos vien mirties telaukiu.
Nuo tavo veido nepakenčiamo tegul mane pridengs velėna...

MINDAUGAS

Nurimk, sutramdyk pyktį... Aldona nebegyva?
Prieš mirtį priesaika šventa su ja surišo,
Jos valia – man įstatymas. Ar klausot, kunigaikščiai?
Baisi ugnis, kuria širdis man degė,
Ir pavydas, kuris sukėlė tikrą pragarą,
Nutraukė mūsų ryšį. Visi mes užsispyrę
Stūmėm patys save į pražūtį
Ir taikydami viens į kito širdis keršto ietis
Nuvarėm į kapus dorybės dieviškos paveikslą;
Dabar pats laikas pergalėt save.
Daumantai, esi laisvas, gražinu tavo kunigaikštystę.
Nekeisiu jos ribų, kur ką tik nužymėjau.
Gyvenk, kaip Aldona norėjo; o, kad man atleistum!
Treniota, kilmė tavoji ir šlovė tau pelno mano skeptrą.
Šie žmonės tave myli, gerbk jų teises.

Būk tėvas savo valdiniams, užgesink karo laužus.
O tu, Aldonos vėle, būk rami dausose!
Tu, dievų bičiule, dangiškoji siela!
Jeigu kančia ir mano sielvartas tave sujaudins,
Pro debesis pažvelk į Mindaugo sau skirtą bausmę,
Priimki ją kaip paskutinę meilės auką.

(Smeigia sau durklą ir krenta į riterių rankas)

Treniota, žmonės, pildykite paskutinę mano valią.

VYRIAUSIASIS ŽYNYS

Griaustinio dieve, sušvelnink mirtingųjų nedalią!
Štai koks pasigailėtinas jų nuosprendis!..

DAUMANTAS

Pavydžiu jam mirties!

TRENIOTA

Nelemtų patarimų suklaidintas, apgautas sosto blizgesio,
Tapo auka jis aklo sielos pamišimo.

DAUMANTAS

Gyventi man Aldona liepė ir numirti draudžia.
Jos paskutinės valios negaliu paminti.
Deja!.. Aš negyvensiu, aš tik ilgai mirsiu.

Vertė Irena Daugirdaitė, Brigita Speičytė

Šaltinis:

„Mendog, Król Litewski. Tragedya w pięciu aktach“, *Euzebiusza Słowackiego Dzieła z pozostałych rękopismów ogłoszone*, Tom 4: *Poezye własne i przekłady*, Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem, 1826, p. 2–51.

ŽEMAIČIŲ KULTŪRINIO SAJŪDŽIO RAŠTAI

TRAKTATAS APIE LIETUVIŲ TAUTOS IR KALBOS PRADŽIĄ

Mintimis perbėgęs tautų, kadaisė gyvenusių šiame žemės rutuly, kilmę ir mirtį, skaitytojas tuoj pat turėtų atkreipti dėmesį, kokia nevienoda jų lemtis. Vienos tautos gimsta, auga ir nyksta tarsi koks šešėlis, nepalikdamos nė menkiausio savo būties pėdsako, tuo tarpu kitos kartu su savo vardu palieka neištrinamą plėšikavimų, nuožmumo ar – savo civilizacijos atmintį. Tokie buvo senieji skitai, egiptiečiai, keltai, kimbrai. Jų kalbą kartu su tais, kurie ja kalbėjo, paglemžė amžinybės bedugnė. Kitos, tiesa, taip pat išnyko, tačiau būsimiems amžiams paliko ne tik savo vardo atmintį, bet ir savo kalbą. Nebėra nei senovės graikų, nei senovės romėnų, tačiau jų kalba po šiai dienai klesti, ir kol mokslai nepraras pagarbos, mokytiems žmonėms ji visada teiks ir pamoką, ir malonumą. Pačiai kalbai reikia priskirti nuopelną, kad tų dviejų tautų istoriją pažįstame geriau nei savojo krašto, o jų žygiai, jų šlovingieji vyrai tarsi vieną giminę su mūsų kraštiečiais sudaro.

Lietuvių tauta, tiek kartų praradusi ir vėl atgavusi savo galią, tiesa, neprarado savo vardo, tačiau kalba, kuria kalbėjo Odoakras¹⁹², Kęstutis, Mindaugas, Vytautas, Vladislovas¹⁹³ ir visa gražios atminties Jogailaičių giminė, kasdien menksta ir gęsta. Paprasta liaudis priversta mokytis lenkiškai, kad ją suprastų jos ponas, nebemokantis lietuvių kalbos. Taigi kaime tarpusavyje kalbasi lietuviškai, o dvare su ponu arba ekonomu priversti kalbėti lenkiškai, ir iš tų dviejų kalbų sudeda trečią, kuri yra nei lenkų, nei lietuvių.

Mano tikslas nėra paskatinti lietuvius, kad jie šiandien mokytųsi lietuvių kalbos. Kaip gi galėčiau juos tuo įtikinti, žinodamas, kad netgi tie, kurie lietuviškai moka, gėdijasi viešai šia kalba

192 Odoakras (apie 433–493) – pirmasis barbarų kilmės Italijos karalius, kilęs iš germaniškos herulų (manoma, atsikrausčiusių iš Skandinavijos), kitais duomenimis – skirų arba rugių genčių. Kad ir kaip ten būtų, P. K. Bogušas Odoakrą priskyrė herulams, kuriuos laikė lietuviams ir latviams gimininga tauta – tiek savo papročiais, tiek kalba. Nors P. K. Bogušo amžininkai (tarp jų ir Joachimas Lelevelis) heruliškąją lietuvių kilmės teoriją buvo linkę vadinti novatoriška, tikroju jos pradininku buvo gerokai anksčiau gyvenęs istorikas, Vilniaus akademijos profesorius, kunigas jėzuitas Albertas Vijūkas-Kojalavičius (Wojciech Wijuk Kojalawicz, 1609–1677). Plačiau apie tai žr. Jan Jurkiewicz, „Albertas Vijūkas-Kojalavičius – heruliškos lietuvių kilmės teorijos pradininkas“, *Lituanistica*, 2009, t. 55, nr. 3–4 (79–80), p. 105–115.

193 T. y. Jogaila vel Vladislovas Jogaila, Lietuvos didysis kunigaikštis (1377–1381 ir 1382–1392), Lenkijos karalius (1386–1434).

prabilti? Nedrįstu kaip sektingą pavyzdį iškelti ir Varšuvos mokslo bičiulių draugiją¹⁹⁴. Juk lenkai turi neišmatuojamus literatūros, savo kalba parašytos, turtus, kurių lietuviams, nelaimei, dėl to trūksta, kad jų mokytis žmonės ne lietuvių, bet lotynų arba lenkų kalba rašė. Tačiau drįstu pasiūlyti Imperatoriškajam Vilniaus universitetui, kurio garbės nariu turiu laimės būti¹⁹⁵, kad tai, ką Keltų akademija¹⁹⁶ Prancūzijoje išnykusios keltų kalbos labai dirba, universitetas vardan savo tautos garbės dar nežuvusios lietuvių kalbos labai nuveiktų ir su aukščiausiuoju bei maloningiausiuoju Šviesiausiojo Imperatoriaus Aleksandro¹⁹⁷, ypatingo mokslų Globėjo, leidimu įkurtų prieraišumu prie savo krašto pasižyminčių ir bent kiek lietuviškai mokančių žmonių draugiją, kuri imtųsi rinkti žodžius, patarles, senovės atsiminimus, ir kuri panašiai kaip 1545 m. Karaliaučiuje Prūsijos kunigaikščio Albrechto I įkurta draugija¹⁹⁸ leistų knygeles liaudžiai ir klebonams, iki šiol daugelyje vietų krikščioniškąją mokslą skelbiantiems lietuviškai, ir taip lietuvių kalbą nuo greitos žūties išgelbėtų.

Šiuo tikslu parašiau traktatą apie lietuvių tautą ir kalbą. Neslepiu sunkumų, su kuriais susidūriau, nagrinėdamas kilmę tautos, kuri be kalbos regisi neturinti jokių senovės paminklų. Jei pirmasis, taip sakant, ledus pralaužiau, jei kitiems, vėliau po manęs rašysiantiems, kelių nutiesiau,

194 P. K. Bogušas mini 1800–1832 m. veikusią Varšuvos mokslo bičiulių draugiją („Towarzystwo Przyjaciół Nauk“ *vel* „Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk“), kurioje tuo metu buvo sutelktos svarbiausios buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės intelektualinės pajėgos. Draugijos veikla buvo įvairiapusė, apėmė visas mokslo sritis, taip pat ir kalbos, literatūros bei istorijos. 1804 m. P. K. Bogušas tapo šios draugijos nariu (nuo 1807 m. – tikruoju nariu). Jos posėdyje 1806 m. pirmą kartą ir buvo perskaitytas P. K. Bogušo traktatas.

195 P. K. Bogušas buvo ne tik Imperatoriškojo Vilniaus universiteto garbės narys, bet ir pirmasis šios mokslo institucijos paskirtas Vilniaus, Gardino ir Minsko gubernijų švietimo įstaigų vizitatorius.

196 Tikriausiai korektūros klaida – turėtų būti: „Prancūzų“, t. y. „Prancūzų akademija“ („Académie française“). Prancūzų akademija įkurta 1635 m. kardinolo de Richelieu (1585–1642) iniciatyva. Pagrindinis šios iki šiol veikiančios institucijos tikslas – prancūzų kalbos ir literatūros tyrimai.

197 T. y. Rusijos imperatoriaus Aleksandro I (1801–1825), kurio 1803 m. balandžio 4 (14) d. dekretu buvo įkurtas (tiksliau – reorganizuotas iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiosios mokyklos) Imperatoriškasis Vilniaus universitetas.

198 Turimas omenyje paskutinysis Vokiečių ordino didysis magistras (1511–1525) ir pirmasis Prūsijos Hercogystės valdovas (1525–1568) Albrechtas Branderburgietis (Albrecht von Brandenburg, 1490–1568). Tapęs pirmosios Europoje protestantiškos valstybės vadovu, ypač rūpinosi švietimu, kultūra bei krikščioniškojo ir pasaulietinio mokymo sklaida gimtosiomis, taip pat ir lietuvių, kalbomis. Jo valdymo metais buvo steigiamos lietuviškos parapiškos mokyklos, leidžiamos knygos lietuvių kalba, kunigai skatinami mokytis lietuvių kalbos. 1544 m. įkurtas Karaliaučiaus universitetas tapo lietuvių ir prūsų raštijos židiniu, lituanistikos ir prūsistikos centru. Deja, kokią konkrečiai Albrechto Branderburgiečio įsteigtą draugiją mini P. K. Bogušas, išsiaiškinti nepavyko. Gal suklydo?

būsiu patenkintas, kad įvykdžiau valią garbingosios Varšuvos draugijos¹⁹⁹, įpareigojusios mane parašyti šia tema; kad šiek tiek numaldžiau skaitytojo smalsumą nauju ir dar niekieno neliestu dalyku, ir kaip gimęs tame krašte²⁰⁰ palikau (kiek mano sugebėjimai leido) savo pagarbos kilniausiajai Lietuvių Tautai paminklą.

I dalis

Ar toje žemėje, kur šiandien Lietuva, anksčiau kokia nors kita tauta gyveno? Ar ta žemė nuo senų senovės lietuvių apgyvendinta buvo? Ir kokios tautos²⁰¹ sudarė Lietuvą?

Visi senovės istorikai, rašydami apie tautų kilmę ir neturėdami to amžiaus rašytojų liudijimų, savo istoriją rėmė vienomis legendomis. Šios, jei pasilieka neapsišvietusios ir prietaringos prastuomenės atmintyje, sklinda iš lūpų į lūpas, iš kartos į kartą, yra visuomet naujai perkuriamos ir galiausiai tampa nesibaigiančiu prasimanymų ir pasakų šaltiniu. Pirmasis mūsų krašto kronikininkas²⁰², taigi pirmasis, kuris ėmėsi tvarkingai išdėstyti savo krašto istoriją ateinančių kartų žiniai, kai negalėjo nei tų pasakų išaiškinti, nei nesuskaitomų sunkumų išpainioti, išgalvojo naujų, tarpusavy galimą ryšį turinčių pasakų. O svetimšalis rašytojas, iškraipęs pavardes, šį tą iš savo galvos pridėjęs, pakartotojo tas pačias pasakas, kurios laikui bėgant, vėlesnėse kartose pasipuošė garbingu Istorijos vardu²⁰³.

Todėl tas, kuris nori ką nors tikra sužinoti apie kokios nors tautos kilmę, turi atmesti legendinius laikus ir ieškoti žinių tikruosiuose istoriniuose laikuose, t. y. iš tokių metų, kai amžininkai,

199 T. y. Varšuvos mokslo bičiulių draugijos.

200 Šio traktato autorius gimė Vaizgenių kaime, Pabaisko valsčiuje, dabartiniame Ukmergės rajone.

201 P. K. Bogušas, remdamasis kronikininkais – Motiejumi Strijkovskiu, Aleksandru Gvagniniu ir Albertu Viūku-Kojalavičiumi teigė, kad lietuvių tautą, kurią tapatino su senųjų autorių raštuose minimais aisčiais, t. y. Baltijos rytinės pakrantės gentimis, savo ruožtu taip pat sudarė keletas „tautų“ (orig.: „naród“ vel „lud“): lietuviai, latviai, prūsai, jotvingiai, sūduviai, žemaičiai. Todėl P. K. Bogušas dažnai rašo tiesiog „lietuvių tautos tautos“ (orig.: „narody narodu litewskiego“ vel „ludy narodu litewskiego“). Tuo tarpu Teodoras Narbutas dažniau naudoja terminą „lietuvių genties (kitaip – padermės) tautos“ (orig.: „ludy plemienia litewskiego“).

202 Tikriausiai autorius turi omenyje pirmosios spausdintos Lietuvos istorijos – *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi* („Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika“, Karaliaučius, 1582) autorių Motiejų Strijkovskį (Maciej Strykowski vel Strykowski vel Matys Strycovius, ~ 1547 – ~ 1593).

203 Be abejonės, P. K. Bogušas čia kalba apie italų kilmės kronikininką Aleksandrą Gvagninį (Alessandro Guagnini, 1538–1614), veikalo *Sarmatiae Europaeae descriptio* („Europos Sarmatijos aprašymas“, Krokva, 1578) autorių. Rašydamas šį darbą Gvagninis daugiausia naudojo M. Strijkovskio kroniką.

mūsų kraštiečiai ar svetimieji autoriai, yra rašę apie tai, ką matė ar bent jau girdėjo iš tų, kurie matė. Bet ir iš istorinių laikų norint ką nors tikra sužinoti apie kokios nors tautos kilmę, ne mažesnės įveiktinos išskyla kliūtys.

Komunikacija tarp tautų nebuvo anuomet tokia lengva kaip šiandien. Nuolatinės tautų tarpusavio kovos, nuolatinis žmonių kilnojimas iš vienos vietos į kitą neleido rašytojams ką nors tikra apie juos parašyti. Jei rašė – tik tai, ką galėjo sužinoti iš belaisvių ar pabėgėlių pasakojimų. Argi neakivaizdu, kad tokie pasakojimai buvo netikslūs ir prieštaringi? Taip Mela Pomponijus²⁰⁴ savo antrosios knygos 11-ajame skyriuje rašo, kad leidžiantis per Doną į Meotidos²⁰⁵ pelkes matyti itin turtingas, bet negyvenamas kraštas, kuriame grifai, didžiuliai plėšrūs gyvūnai, iš žemės pasirodantį auksą nepaprastai mėgsta ir neleidžia žmonėms prie jo prisitarti. Kad netoli nuo ten gyvena arimaspai, kurie gimsta vienaakiai²⁰⁶. Kad neurai²⁰⁷ tam tikru metu gali panorėję pasiversiti vilkais ir paskui vėl į sugrįžta į žmogiškąjį pavidalą. Taip Amianas Marcelinas²⁰⁸, prie Meotidos pelkių kartu su gelonais²⁰⁹ apgyvendinęs agatirsus²¹⁰, rašo, kad ten iškasama gausybė deimantų. Greičiausiai šie du rašytojai aprašė tai, ką girdėjo pasakojant keliautojus, kurie tose vietose nėra buvę ir pakartojo tik pramanus, kuriais šiandien niekas nepatikės. O jei tiek netikrumo atsirado,

204 Minimas garsusis romėnų geografai, trijų dalių veikalas *De situ orbis* („Apie Žemės padėtį“, apie 43–44 m. m., pirmą kartą išspausdintas Milane 1471) autorius Mela Pomponijus (? – 45).

205 T. y. teritorija tarp Juodosios ir Azovo jūros, taip vadinama pagal ten gyvenusių genčių – meotų vardą. Šią žemę ir jos gyventojus pirmą kartą aprašė ne Mela Pomponijus, bet Herodotas (~ 484 pr. Kr. – ~ 430 pr. Kr.) veikalas. Žr. Herodotas, *Istorija*, kn. IV: *Melpomenė*, iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius, Vilnius: Vaga, 2008, p. 199–200, skirsnis 21.

206 lg.: „Kas gyvena toliau, jau žinoma: atseit vienaakiai žmonės ir auksą saugantys grifai. Iš jų tas pasakas perima skitai, o iš skitų – mes visi kiti ir vadiname tuos žmones skitiškai: arimaspais. Mat skitų kalba „arima“ reiškia „vienas“, o „spu“ – „akis“. Žr. Herodotas, *Istorija*, kn. IV: *Melpomenė*, p. 201, skirsnis 27.

207 Neurai – senovės gentys, gyvenusios tarp Dniestro ir Pietų Bugo aukštupio, galbūt ir Pripetės baseine. Dėl neurų lokalizacijos iki šiol nėra vieningos nuomonės, bet daugelis šių dienų tyrėjų juos sieja su baltais. Neurus taip pat pirmą kartą aprašė ne Mela Pomponijus, bet Herodotas. Žr. Herodotas, *Istorija*, kn. IV: *Melpomenė*, p. 199, 220, skirsniai 17, 105.

208 Graikų kilmės romėnų istorikas Amianas Marcelinas (330 ar 335–400).

209 Gelonas – Herodoto *Istorijoje* minima medinė tvirtovė skitų genties budinų žemėse. Plg.: „Mat gelonai kilę iš helėnų: išvyti iš pajūrio prekybos vietų, apsigyveno pas budinus. Jų kalba yra skitų ir helėnų kalbų mišinys“. Žr. Herodotas, *Istorija*, kn. IV: *Melpomenė*, p. 220, skirsnis 108.

210 Agatirsai vel agatyrasai – kaip manoma, tauta, gyvenusi Transilvanijos regione, į Šiaurę nuo Dunojaus. Dėl jų etninės priklausomybės tyrėjai iki šiol nesutaria: vieni juos laiko trakais, kiti – skitais, o treči – slavais. Agatirsus taip pat pirmą kartą aprašė ne Amianas Marcelinas, bet Herodotas. Plg.: „Agatirsai yra labiausiai išlepe, mėgsta auksinius papuošalus. Jie visomis moterimis naudojasi bendrai, kad visi būtų broliai ir, būdami saviškiai, nepaždėtų vieni kitiems, nesipyktų“. Žr. Herodotas, *Istorija*, kn. IV: *Melpomenė*, p. 220, skirsnis 104.

autoriui rašant apie tai, kas jo gyvenamu laiku gretimose tautose vyko, tai nepalyginamai daugiau pramanų įsimašė, kai tie pabėgėliai ar belaisviai, apie savo tautos kilmę, apie protėvių karinius žygius, apie savo riterius ir vadus patys tik iš legendų žinodami, apie visa tai su užsidegimu – kaip kad ir būdinga kalbant apie savo gimtą kraštą, pasakojo. O juk tai buvo vieninteliai šaltiniai, iš kurių istorikai pasisėmė pirmųjų žinių apie tas tautas ir mums jas perdavė.

Nemaža sunkumų kiekvienam autoriui kelia graikų įvestas ir paskui kitų tautų sekamas įprotis iškreipti ar sava kalba aiškinti kitos tautos vardus. Taip greitai visiems barbariškiems, t. y. negraikiškiems vardams pridėdavo helėniškas galūnes, kad jų ausims maloniai skambėtų. [...] Vėliau vokiečiai tuo pat būdu mūsų lenkiškų miestų vardus vokiškai perkeitė. [...] Po tūkstančio metų rašant kokiam nors autoriui, nemokančiam kalbų arba mūsų amžiaus geografijos neišmanančiam, atrods, kad *helvetus*, *suisse* ir *šveicaras* yra atskiros ir skirtingos tautos. Ims tuomet šiandieninius autorius kaltinti melagystėmis, prieštaravimais ir pradės savo vaizduotėje kurti naujas kilmes, sudarinėti tradicijas, o savo įsivaizdavimus laikys nauju tikrosios helvetų genties atradimu.

Prie šių sunkumų reikia pridurti ir tai, kad kai kurie vardai nebuvo tik kuriai nors vienai tautai būdingi, o vartojo juos tautos plūsdamos viena kitą. Taip, pavyzdžiui, *gutony*²¹¹ vardas, prisimenant senovėje *gotų* įvykdytus žiaurumus, tapo įžeidžiančiu. [...] Taip iki šiol lietuvis kitaip nevadina rusino, kaip *gudas*. Iš čia kilusi sena lietuviška dainelė, keikianti rusinus:

*Perkunas Diewąjtis,
Ne muszk Zemiąytis,
Bet muszk Gudu,
Keip szuniu rudu.*

[...] O argi maža sumaišties senovės istorijon įneša tas didžiulis įvairių Azijos tautų antplūdis į Europą, tas viena kitos vaikymas, tos nesiliaujančios kovos, kurios baigėsi arba visišku silpnėsenės liaudies sunaikinimu, arba amžina užkariautosios nelaisve, arba nugalėtojos susimaišymu su nugalėtąja tauta? O patirdamos tūkstančius tokių permainų, negalėjo ramiai nusėdėti vienoje vietoje, nepaliaudamos keitė savo vardus, kaskart vis kitaip vietos žmonių, pas kuriuos nukeliaudavo, ištariamus, arba gaudavo naujus pagal tai, kiek daug jų buvo, pagal jų karinę galią, pasiektas pergales ir padėtį žemių, kuriose apsigyvendavo. Kaip visa tai kas kartą nutraukia autoriaus tyrimo giją, kurią jau, atrodo, buvo beapčiuopęs! [...].

Kaip, esant tokiai raizgiai senovės istorijos painiavai, po tūkstančio metų apie kokios nors tautos kilmę rašantis autorius – nors ir perskaitytų nuo pradžios iki galo visus istorikus – atskleis jų klaidas, suderins prieštaravimus? Kas jam duos žibintą, kuriuo pasišviesdamas, galės priartėti prie tiesos?

211 Orig.: „góttony“.

Gal žodžių kilmės aiškinimas, – *etimologija*? Ji gali kitus įrodymus paremti, o pati pernelyg silpna, kad ką nors įrodytų. [...] Ar vardų panašumas? [...] Vis dėlto, jei Austrijos *Galicija*²¹² susiečiau su Ispanijos *Galicija*²¹³ ir dėl vardų panašumo tokius skirtingus žmones vienai genčiai priskirčiau, vardų panašumas būtų tobulas, bet visgi klaida būtų neatleistina.

Ar papročių panašumas? Bet, pirma, laukinių tautų papročiai beveik vienodi. Antra, laikui bėgant tautos papročiai kinta. Skitai mėgo kariauti. Vėlesnieji skitai, kaip liudija Herodotas, vieni buvo piemenys, kiti žemdirbiai.

Vis dėlto neverta pulti į nevilgtį. Dar yra pirminiai ženklai, iš kurių tautas atpažinti galime. Dar ne visiškai nutrinti pėdsakai, kurių laikydamiesi, nebijome paklysti. Tokie ženklai yra *jūros, upės, kalnai*, kurių padėtis ir vaga visuomet ta pati. Jei ypatingu atveju upė pakeičia vagą ar pavadinimą, niekada toks įvykis nebus istorikų nutylėtas. Jei Herodotas įkurdino tautas šalia *Kaukazo*, prie *Kaspijos* arba *Euksino*²¹⁴, jūrų, prie *Volgos* arba *Dono*, tikriausiai neieškosime jų gimtųjų vietų šalia *Alpių*, prie *Baltijos* jūros, *Skandinavijoje* arba prie *Tibro* ar *Tacho*²¹⁵ krantų. [...].

Kitas ženklas – *žemės turtai* ir jų vaisiai, kuriuos turi tik vieni ar kiti kraštai. Apvaizda, žmogaus poreikiams po visą žemę išbarsčiusi vaisius, kai kuriuos skyrė tam tikroms vietovėms, o pašykštėjo kitoms. Rytų Indijos saloms davė muškato medį, cinamoną, pipirus, gvazdikėlius, Kinijai – šilkaverpius, Arabijai – kavą, Egiptui – papirusus [...], Baltijos pajūriui – gintarą. [...].

Trečias ženklas – *kalbos tapatumas*. Tauta, kuri kalba viena kalba, gali būti valdoma skirtingų valstybių, pavadinta skirtingais vardais, bet dėl to nenustoja buvusi ta pati tauta. Kai šitai rašau, lenkas Austrijoje vadinamas *galicijiečiu*, Rusijoje – *rusu*, Prūsijoje likęs – *rytų ar pietų prūsu*. Bet tegul tik prabyla lenkiškai, kiekvienas iškart atpažins, kad jis *lenkas*. [...] Kalbos tapatumas yra aki-vaizdas ir nenuginčijamas tautos tapatumo įrodymas, kaip teisingai ponas Malte-Brunas, prancūzų rašytojas, sako: „kai visa istorijoje pradeda niauktis, lieka viena kalba. Šis tautų paminklas įveikia tylą arba istorikų nežinią“²¹⁶.

212 Tai istorinis po pirmojo ir trečiojo Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų Austrijos ir Vengrijos imperijai atitekusių žemių (dalies vakarų Ukrainos, Lenkijos Pakarpatės ir dalies Mažosios Lenkijos) pavadinimas.

213 Istorinė sritis Ispanijos vakaruose, kitaip – Galisija.

214 Juodoji jūra senovėje buvo vadinama *Pontus Euxinus*, t. y. Svetingoji jūra.

215 *Tachas vel Težas* (lot. „Tagus“, isp. „Tajo“, port. „Tejo“) – upė Ispanijoje ir Portugalijoje, didžiausia Pirėnų pusiasalyje.

216 Turimas omenyje danų kilmės prancūzų visuomenės veikėjas, politinis emigrantas, geografas, vienas pagrindinių Geografijos draugijos („Société de Géographie“) Paryžiuje steigėjų, žurnalistas Conradas Malte-Brunas (tikr. Malthe Conrad Bruun, 1755–1826). Populiariausias C. Malte-Bruno veikalas – *Senosios ir naujosios Lenkijos paveikslas (Tableau de la Pologne ancienne et moderne)*. Žr. [Conrad] Malte-Brun, *Tableau de la Pologne ancienne et moderne*, Paris, chez Henri Tardieu, H. Nicolle, 1807.

Štai tie trys šviesuliai, trys žiburiai, su kuriais rankoje drąsiai, be baimės paklysti, leisiuosi tirti, kokios tautos nuo neatmenamų laikų gyveno toje žemėje, kur dabar *Lietuva*.

[Lietuvių tautos kilmės tyrimas pradedamas nuo gintaro radimo arealo Baltijos pajūryje, apžvelgiami gintaro, jo dirbinių paminėjimai antikos istorijoje, konkrečiai – Herodoto raštuose. Gintaras iškeliamas kaip lietuvių prekybos bei bendravimo su pietų Europos kraštais ženklas. Pirmoji tikra žinia Antikos istorijoje apie gintaro radimo vietą – romėnų istoriko Tacito raštai²¹⁷. Cituojami Tacito ir kitų senovės istorikų darbuose aptinkami aisčių (*Estowie*), prekiaujančių gintaru, paminėjimai. Apžvelgiamos vietovės, kurios siejamos su aisčiais – ribojamos Vyslos, Nemuno, Dauguvos ir Dniepro upių.

Svarbiausia Bogušo prielaida tokia: „Aš aisčius laikau didele lietuvių tautos atšaka ir senaisiais šiandieninės Lietuvos protėviais“. Negana to, autorius mano, kad aisčiai vieni kitus galėjo vadinti *Letuwis*, *Letuwa*, t. y. taip, kaip ir dabar, o jų vardą – *Letuwis* iškraipė romėnų rašytojai, pakeisdami jį *Estus*, *Estius*, *Hestus*, *Aistus*, *Etta*. Toliau teigia, jog „galingą aisčių tautą“ sudarė kelios gentys – „liaudys“ (*ludy*) arba „tautos“ (*narody*), kalbėjusios ta pačia lietuvių kalba. Todėl be aisčių mini dar letus (*Lettowie*), kuršius (*Kuronowie*), jotvingius (*Jacwingi*), sūduvius (*Sudiny*), herulus (*Heruli*) ir kt. gentis („liaudis“ arba „tautas“), kurios sudarė vieną lietuvių tautą („ieden skladały naród *Letuwy*, *Letycki*, *Litewski*“). Tačiau tikruoju lietuvių tautos kamienu, „tikraisiais lietuviais“ („*Własciwie Letuwis*“), laiko herulus, o šios genties (liaudies, tautos) pavadinimą kildina iš žodžių „giria“ (*Giria*), „girulis“ (*Girulis*), nes „tankias girias pasirinko sau už būstą ir medžiodami laukinius žvėris gyveno“.

Pateikiama istorijos versija, pagal kurią herulai III amžiuje, Romos imperatoriui Valerijanui²¹⁸ kariaujant su persais, užpuolė rytinę Romos imperijos dalį. Buvo atremti, tačiau „grobio troškimo kurstomi“ puolė Konstantinopolį iš jūros, IV amžiuje – vakarinę Romos imperijos dalį, vėliau dalyvavo žygiuose prieš Romą su Atilos hunų būriais. 470 m. herulų vadas Odoakras surinko kariuomenę užkariauti Romos imperijai, buvo pirmasis svetimšalis, užėmęs ir valdęs šią valstybę keturiolika metų. Remdamasis istorikų liudijimais, autorius pabrėžia jo riterišką karybos etiką, kuri „tarp barbarų retas paprotys“. Teodorikui nugalėjus Odoakrą²¹⁹, jo žmonės išsibarstė po Romos imperiją ir Bizantiją, dalis po dviejų dešimtmečių nuo žygio pradžios grįžo į Lietuvą, „į senąją tėvynę“.

Toliau minimos lietuvių kovos su kaimyninėmis tautomis. „Tos įprastos politinės tautų permainos, – rašo Bogušas, – tie užkariavimai ir naikinimai kuriam laikui supainiojo vardus, suklaidino

217 Minimasis romėnų istorikas, rašytojas Publijus Kornelijus Tacitas (Publius Cornelius Tacitus, apie 58 – po 117) ir 98 m. parašytas jo veikalas *Germanija* (*Germania*), kuriame pirmą kartą minimi aisčiai.

218 Publijus Licinijus Valerijanas (Publius Licinius Valerianus, apie 193–200 – po 262), Romos imperatorius 253–260 m., dar vadintas Valerijanu Vyresniuoju. Istorijoje šis imperatorius žymus kaip krikščionių persekiotojas. Per karą su persais 260 m. prie Edesos (dabar – Urfos miestas Turkijoje) pateko į nelaisvę, kur ir mirė. Valerijanas – vienintelis Romos imperatorius, paimtas į nelaisvę ir nelaisvėje miręs.

219 Teodorikas Didysis (lot. Theodoricus, vok. Theogorich, 455–526), ostgotų karalius nuo 471 m. Teodorikas 488 m. įsiveržė į Italiją, 493 m. nuvertė, o netrukus ir nužudė Italijos karaliumi pasiskelbusį Odoakrą (apie jį žr. šio leidinio 192 išnašą) ir įkūrė Ostgotų karalystę su sostine Ravenoje.

rašantį autorių, tačiau nepakeitė nei papročių, nei kalbos. Visos tos tautos kalbėjo viena lietuvių kalba, taigi visuomet sudarė vieną lietuvių tautą. Tiesa yra tai, kad norint tautą sunaikinti, reikia atimti jos kalbą. Ką tik regėjome tokį bergždžią Prūsijos valdžios bandymą su mūsų lenkų kalba, kuri šiandien mums yra visiškai gražinta²²⁰.

Aptariami atskirų „lietuvių tautų“ istoriniai paminėjimai, liudijantys, kad jos kalbėjo „lietuviškai“. Šie paminėjimai susiję su aprašomais tų „tautų“ papročiais (valgis, gėrimas, socialinė struktūra ir pan.) Atkreipia dėmesį, kad „žemaičių kalba yra visiškai ta pati kaip lietuvių“. „Kartais – rašo Bogušas, – skiriasi akcentas, tačiau tas skirtumas ne didesnis, nei tarp Didžiosios Lenkijos gyventojų ir mozūro šnekos“. Tai, kad kitos „lietuvių tautos“, kurių kalba neminima istoriniuose šaltiniuose, kalbėjo lietuviškai, įrodo vietovardžių etimologija. Lietuvos pavadinimą kildina iš žodžio „lietus“ (*Letus*). Aiškinama Žemaitijos, Žiemgalos, Baltijos, Vilnios (Neries), Nevėžio, Dubysos, Priegliaus, Trakų, Lydos, Klaipėdos, Palangos, Ylavos ir kt. vardų etimologija. Skyriaus pabaigoje daroma išvada, kad pateikti argumentai – kalbos tapatumas, istoriniai gyvenamųjų vietovių paminėjimai, tų vietovių vardų lietuviška etimologija – įrodo, jog „tos visos tautos, kurias anksčiau išvardijau, skirtingais vardais vadinamos, gyvenančios ten, kur dabar *Lietuva, Kuršas, Palenkė, senoji Prūsijos Hercegystė*, nuo neatmenamų laikų sudarė vieną galingą *lietuvių tautą*.“]

II DALIS

Ar lietuvių kalba yra pirminė, ar kilusi iš kitos kalbos?

Tuo klausimu ir mūsiškių, ir svetimšalių autorių nuomonės skiriasi. Yra tokių, kurie šiai kalbai skiria tą pačią kilmę kaip graikų, tardami, kad abi yra kilusios iš senovės skitų, savo senoviškumu prilygstančių egiptiečiams, kalbos. Bet kadangi tos prielaidos neparemia jokiu įrodymu, klausimas ir baigiasi pačia prielaida.

Kiti, aptikę šioje kalboje vienus visiškai graikiškus, kitus sugraikintus žodžius, taip pat atkreipdami dėmesį į didelį kalbos sklandumą bei harmoniją, o ypač į žodžių galūnes *as, is, os, an, in, on*, panašias į graikiškas, teigia, kad lietuvių kalba kilusi iš graikų kalbos.

Ruigys, Įsručio pastorius²²¹, lietuvių kalbos sandaroje ir etimologijoje būtinai norėjo išvelgti ne tik panašumą, bet ir tapatumą su graikų kalba. Tuo tikslu peržiūrėjęs graikų ir lietuvių kalbų

220 Kaip žinome, po Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų, dalis jos teritorijos atiteko Prūsijai.

221 Filosofas, filologas, tautosakininkas, vertėjas, kunigas Pilypas Ruigys (Philipp Ruhig *vel* Philippus Ruhigiuss, 1675–1749). P. K. Bogušas mini P. Ruigio veikalą *Betrachtung der littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* („Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas“, Karaliaučius, 1745). Beje, P. K. Bogušas klysta, nurodydamas, kad P. Ruigys buvo Įsručio pastorius, iš tikrųjų – Valtarkiemio (dab. Olhovatka Kaliningrado srityje).

žodynus pateikia daugiau nei 500 pradinių žodžių²²², kuriuos laiko ne panašiais vienas į kitą, bet beveik tais pačiais. Toks įrodymas būtų ištis įtikinantis, jei ne kai kurie atsitiktinai mano parinkti iš tų 500 žodžių, tą panašumą rodantys esant išgalvotą. Tegul pats skaitytojas nusprendžia, ar toliau pateikti lietuviški žodžiai neatrodo kilę veikiau iš lenkų, nei graikų kalbos?: *Kapilos*, kupiec, kupczius; *Abios*, ubogi, nàbagas; *Batos*, becška, bocška; *Bretas*, obraz, abràzas; *Brodon*, róža, roze; *Erba*, Rosa, Rasa; *Gaja*, Ziemia, Žemia; *Elaiia*, oley, aleius; *Gimnos*, nagi, nagas; *Tafi*, kopacz, kapas; *Ekazos*, každy, kožnos ir t. t.?

[...] Vienas vokiečių autorius, pavarde Willichas²²³, mano, jei būdamas Lietuvoje prabiltų į lietuvius graikiškai, iš karto būtų jų suprastas. Į tokį argumentą nieko neįmanoma atsakyti, jei tik būtų teisingas. Tokias pasakas galima skleisti Vokietijoje, kur niekas lietuviškai nemoka, tačiau lietuvis bepročiu palaikytų tokį, kuris mėgintų jam įteigti, kad nors ir nesimokęs graikiškai, iš prigimties gali tą kalbą suprasti.

Visgi reikia pripažinti, kad nors keliasdešimt graikiškų žodžių, įsimaišiusių į lietuvių kalbą, neduoda pagrindo teigti, jog ši kilusi iš graikų, tai visa lietuvių kalbos sandara absoliučiai panaši į graikų, ypač žodžių ir vardų dviskaita (*Numerus dualis*), savitas graikų kalbos bruožas²²⁴, ne vieno autoriaus dėmesį patraukė. [...].

[Toliau autorius aptaria istorinius liudijimus apie galimus senovės lietuvių ryšius su graikais, lėmusius kalbų kontaktus – visų pirma prekybą gintaru. Gana kritiškai vertina šią lietuvių kalbos kilmės versiją.]

Tie, kurie lietuvių kalbą kildina iš lotynų, pateikia mums lotyniškus, ir tos pačios reikšmės lietuviškus žodžius:

Aro – *Arru*; *Linum* – Linài; *Senex* – Senis; *Callis* – Kielas; *Cannabis* – Kanapes; *Axis* – Aczis; *Rota* – Rata; *Mensis* – Menusis; *Corbis* – Korbas; *Jugum* – Junga; *Vir* – Wiras; *Anguis* – Angis; *Jam* – Jau; *Primus* – Pirmas; *Ovis* – Awis; *Asinus* – Asilas; *Dentes* – Duntis; *Ignis* – Ugnis; *Unda* – Wanda; *Traho* – Traukiu; *Septem* – Septini; *Quis es* – Kas essi; *Oculus* – Akis; *Nasus* – Nosis ir t. t.

²²² Orig.: „słowoźródłów“, t. y. etimonų – pradinių žodžių, iš kurių kilęs dabar kalboje vartojamas žodis.

²²³ Turimas omenyje Prūsijoje gyvenęs mokslininkas, gydytojas, filologas Jodokas Willichas (Willichius *vel* Vuillichius *vel* Wild ir kt., 1501–1552). Savo veikale *Tacito ‚Germanijos‘ nagrinėjimas* (*Commentatio in Germaniam Taciti*, 1551, antra laida – 1574) rašė: „tas pats pasakytina apie gyvenančius tame krašte prūsus, kurių kalba nėra vandališka ir visai jai svetima, o yra sugadintoji graikų kalba, nelyginant kaip prancūzų ir ispanų kalbos yra atsiradusios iš sugadintos lotynų kalbos; tai aš pats esu patyręs, kiek tik kartų buvau su jais kalbėjęs graikiškai (*graecissando*), nes jie yra mano tėviškės kaimynai“. Cit. iš Pilypas Ruigys, *Lietuvių kalbos, kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis ir Valerija Vilnonytė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 426, išnaša 72.

²²⁴ Senovės lenkai taip pat turėjo *Numerum dualem*: „bylichwa, mielichwa“ reiškė „bylišmy dwa, mielišmy dwa“, t. y. „buvova, turėjova“ ir t. t. Laikui bėgant toji dviskaita tapo nebevertinama (*Aut. past.*)

Kojalavičius, sekdamas Strijkovskio, savo pirmtako, Lietuvos istorijos rašytojo, autoritetu ir ieškodamas tokio didelio lietuvių kalbos panašumo į lotynų priežasties, randa ją senoje lietuvių legendoje apie tai, kaip Palemonas²²⁵, Pompėjaus²²⁶ karvedys, pralaimėjęs kovą su imperatoriumi ir vengdamas nugalėtojo keršto, kartu su 500 savo bendražygių leidosi ieškoti prieglobsčio toli nuo Italijos. Iš būtinybės ar atsitiktinai audringos jūros į Nemuno žiotis nuneštas, irdamasis prieš srovę įplaukė į Nevėžio upę, ant kurios kranto Romai, savo senajai tėvynei, atminti pastatė miestą ir pavadino jį *Roma nova*²²⁷. Savo bendražygius įkurdino palei Dubysos upę, netoli nuo ten įtekančią į Nevėžį. Visą kraštą pavadino *Litalia*, iš šio vardo ilgainiui pasidarė *Lituania*. Tai ir buvusi priežastis to didelio lietuvių ir lotynų kalbų susimaišymo.

Kojalavičių, tiesa, stebina toji nesuprantama devynių šimtų metų pertrauka nuo tariamo Palemono atvykimo, kada nei apie tuometinius įvykius, nei apie Litalijos vardą joks autorius neužsimena, tačiau tai jo neatgrasina. Kartą palaikęs šį romaną tikra istorija, trūkstant įrodymų, pasiremia nuosavu spėjimu ir tarsi burtų galia perkelia Pompėjaus Palemoną į IX krikščioniškosios eros amžių, ir kai tuometinė nesantaika tarp Liudviko ir Berengaro privertė popiežių išvykti iš Romos ir persikelti į Raveną²²⁸, Kojalavičius iš tos pačios Romos, tuo pat laiku ir dėl tų pačių priežasčių kažkokį savo sukurtą Palemoną išleidžia į kelionę ir perkelia prie Nevėžio bei Dubysos krantų.

Kojalavičius, lygiai kaip Strijkovskis, nepateikia jokio istorikų liudijimo. Strijkovskis tik mini, kad tą istoriją perėmė iš vieno rankraščio, kurį gavo kunigaikščių Ostrogiškių archyve. Kojalavičius pats to romano neišgalvojo, nes nurašė iš Strijkovskio istorijos, tačiau jį pagražino savomis spėlionėmis. Norėdamas įsiteikti žymesnėms Lietuvos giminėms, Palemonui priskyrė savo išgalvotus draugus, vyriausiuosius vadus, iš kurių išvedė pagrindinių Lietuvos šeimų kilmę. Bet apgaulė vis tiek iš kur nors išlenda – Kojalavičius tarp Palemono bendražygių įtraukia ir vieną riterį Dausprungą (*Durszprung*)²²⁹. Tas vienas vokiškas vardas tarp itališkų sujaukia ir apverčia visą romaną.

225 Apie Palemoną žr. šio leidinio p. 92, 135 išnašą.

226 Pompėjus Didysis *vel* Gnėjus Pompėjus Didysis (lot. Gnaeus Pompeius Magnus, 106–48 pr. Kr.), Romos politikas, karvedys.

227 Šiandien – Romainių dvaras. (*Aut. past.*) Orig.: „Romaynie“.

228 P. K. Bogušas mini 900–905 m. Italijos karaliaus Liudviko III Neregio (apie 880–928) kovą dėl titulo su savo konkurentu, kitos Italijos politinės grupuotės išrinktu karaliumi Berengarū I (apie 850–860–924, Italijos karalius – 888–924). Tuo tarpu į Raveną pabėgęs popiežius – tai tikriausiai Benediktas IV (900–903), 901 m. karūnavęs Liudviką III Neregį. Nuo 784 m. Ravenos miestas buvo Popiežiaus valstybės dalimi.

229 Alberto Vijūko-Kojalavičiaus veikalė – „Julijonas Dausprungas, kurio giminės herbas Kentauras“. Žr. Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, vertė Leonas Valkūnas, Vilnius: Vaga, 1988, p. 59.

Norint paneigti šį romaną nepakanka pasakyti, kad jis neparemtas jokiū istoriniu liudijimu, kad italų ir kitų tautų rašytojai amžininkai tokį šlovingą įvykį giliai nutyli, nes yra ir kitų papras-tesnių pastabų, kurios tą romaną padaro neįtikinamą.

Kas patikės, kad italai, pripratę prie savo miestų gyvenimo ir šilto klimato, pasirinktų tolimą, nuošalią, atšiaurą, rūstaus klimato gyvenamąją vietovę, kai galėjo rasti sau artimesnių, šalia Iberijos²³⁰, Akvitanijos²³¹, Galijos²³², Germanijos²³³. Manykime, kad nebuvo jų galioje rinktis, kad griežta būtinybė ar atsitiktinumas atvijo juos į tą kraštą, bet neįmanu tikėtis, kad būtų galėję su tokia maža saujele žmonių ramiai įsikurti šalia karingos, kraujo ir grobio ištroškusios tautos. Argi herulai, seniai iš kelionės Italijon į savo namus parvykę, tuos atsikraustėlius kaip savo krašto užpuolikus, nebūtų iki vieno išpjovę? Kaip patikėti, kad atėjūnai, nežinantys kalbos ir papročių, per tokį trumpą laiką nesuvokiamu būdu sugebėjo krašto gyventojus taip prisijaukinti ir nuraminti, kad ne tik užsitikrino sau taikų gyvenimą, bet ir jiems patiems sutinkant tapo jų daliniais valdovais, o Palemonas pradėjo naują valdovų dinastiją be pasipriešinimo, be konkurentų? Kaip paaiškinti, kad tie naujieji Lietuvos ponai, atvykę iš kraštų, kur klestėjo krikščioniškasis tikėjimas ir mokslai, nei tikėjimo, nei mokslų nepaskleidė tarp naujųjų savo valdinių? Kad prekybos ir bičiulystės ryšiams su senąja savo tėvyne neatvėrė jokių kelių? Kaip tuo patikėti, kai Mindaugas, Lietuvos karalius, praėjęs 300 metų po tariamo Palemono atvykimo, priimdamas Šv. Krikštą ir Karūną iš Inocento IV-ojo²³⁴, tokia iškilminga proga nutylėjo savo senąją tėvynę? O juk Inocentas IV per savo pasiuntinius tikrai būtų priėmęs domėn tokią svarbią aplinkybę, glaudžiai susiejančią dvi tautas?

Tai, ko Kojalavičius ieškojo legendoje, vienas iš daugelio užsienio rašytojų, Johannesas Wigandas, norėjo rasti tirdamas žodžių kilmę²³⁵. Savo veikale labai netiksliai pasakodamas apie gintarą, patį žodį „gintaras“ iškelia kaip nenuginčijamą įrodymą. „Lietuviai, – porina jis – gintarą vadina

²³⁰ Senasis Rytų Gruzijos pavadinimas, kitaip – Kartlija.

²³¹ Istorinis regionas Prancūzijos pietvakariuose.

²³² Istorinė Europos sritis, apimanti dabartinę Šiaurės Italiją, Prancūziją, Liuksemburgą, Belgiją, dalį Olandijos, Šveicarijos ir Vokietijos.

²³³ T. y. germanų gyvenamą kraštą – į rytus nuo Reino ir į šiaurę nuo Dunojaus.

²³⁴ Inocentas IV (tikr. Sinibaldas Fieskis, apie 1195–1254), popiežius 1243–1254 m. Be kita ko, 1251 m. karūnavo Mindaugą, 1254 m. įsteigė Lietuvos bažnytinę provinciją.

²³⁵ P. K. Bogušas mini evangelikų liuteronų teologą, Pamedės ir Sembos vyskupą, buvusį Karaliaučiaus universiteto rektorių Johannę Wigandą (1523–1587) ir jo veikalą *Vera historia de succino borussico. De alce borussica et de herbis in Borussia nascentibus* („Tikroji istorija apie prūsišką gintarą. Apie prūsišką briedį ir apie žolynus, Prūsijoje augančius“, Jėna, 1590).

genitar, norėdami tuo pasakyti, kad gintaras gimsta iš žemės, *genitum terrâ*. Taigi, anot jo, iš tikrųjų žemės riebumas, žemėje susidarantis, taip į gintarą sustingsta: „Bitumen è terra natum, et concretum“.

Wigandas tiek kartų suklydo, kiek čia žodžių pavartojo. Gintaras nėra žemės riebuma, *Bitumen*²³⁶. Nesiranda iš žemės, nei joje sustingsta. Lietuviškai vadinasi *Gintaras*, o ne *Genitar*. Pritempti *Genitar* prie žodžio *Gigno* – tai piktnaudžiauti etimologiniais įrodymais istorijoje.

Pateikęs aukščiau paminėtų autorių prielaidas, aiškinančias, koku būdu tiek graikiškų ir lotyniškų žodžių galėjo įsimaišyti į lietuvių kalbą, drįstu išsakyti ir savo nuomonę. Aš manau, kad tai žodžiai, *atnešti herulų, taip ilgai Italijoje ir Trakijoje buvusių ir į tėvynę sugrįžusių*. „Senas tai ir paplitęs blogis, – sako Kojalavičius, – užsienyje perimti kokias nors svetimybės, sugrįžti su nuobodžiu širdy ir panieka saviems dalykams, ir kad pasirodytum daugiau sugebąs nei paprasta liaudis, pamesti gimtųjų namų žodžius, vietoje jų vartoti svetimos šalies žodžius arba juos nuolat su savaisiais maišyti“²³⁷.

Pinkertonas²³⁸ (p. 26) rašo, esą herulai yra slavų giminės atšaka. Tačiau Pinkertonas pats save paneigia, kai toliau pripažįsta, kad *herulų* kalba visiškai skirtinga nei *slavų*. Ir tai tikra tiesa. Kitoje vietoje Pinkertonas, aptikęs kažkokį herulų ir sarmatų panašumą, daro išvadą, kad herulai galėjo būti tos pačios kilmės kaip *sarmatai*.

Šia Pinkertono nuomone pasekė ponas Malte-Brunas, knygoje, pavadinimu *Tableau de la Pologne ancienne et moderne*, išleistoje praeitais 1807 m. Paryžiuje: lietuvių kalbos kilmei palikęs du skyrius, kuriuose siekia įrodyti, kad *lietuvių* kalba yra *sarmatų* kalba, ir kad *lietuviai* yra *sarmatų* palikuonys²³⁹.

236 T. y. bitumas.

237 Plg.: „Tatai sena ir visuotinė bėda: svetur iš svetimšalio ko nors semtis, o savais dalykais bjaurėtis; taigi kad atrodytų išmintingesni už prastuomenę, atsisakę gimtosios kalbos, per tam tikrą laiką pakeitė ją svetima“. Žr. Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, p. 46–47.

238 P. K. Bogušas mini populiarųjį škotų istoriko, kartografo, numizmato, kolekcininko, rašytojo, keliautojo Johno Pinkertono (1758–1826) veikalą. Žr. J[ohn] Pinkerton, *Recherches sur l'origine et les divers établissements des Scythes ou Goths*, servant d'Introduction à l'histoire ancienne et moderne de l' Europe, Paris: De L'Imprimerie de la République, 1804. Iš tikrųjų šioje knygoje J. Pinkertonas rašo, kad herulai – „slavų šaka“ (orig.: „branche des Slavons“). Žr. *Ten pat*, p. 26.

239 Jau minėtame C. Malte-Bruno veikale (žr. 216 išnašą) Lietuvai buvo skirti du skyriai (XIII ir XIV): „Lietuvos aprašymas“ („Description de la Lithuanie“ p. 187–216) ir „Apie lietuvių kalbą ir ypač apie žemaičių dialektą“ („De la langue lithuanienne, et principalement du dialecte samogitien“, p. 217–233). Šiuos skyrius, ypač – XIV-ąjį, C. Malte-Brunui padėjo rašyti Imperatoriškojo Vilniaus universiteto matematikos profesorius, žymus masonas, o vėliau – ir Nenaudėlių draugijos narys Zacharijus Nemčevskis (Zachariasz

Kaip lenkas turiu pareikšti padėką šiam autoriui, kad pirmasis mūsų tautą, dalyko nepažįstančių prancūzų autorių apšmeižtą, įvertino, kad ėmėsi uoliai ginti lenkų garbę. Jei kurdamas savąjį šio krašto paveikslą kur ne kur pateikė klaidingų bruožų, jei pridėjo kelis papiktinančius ir bjaurius anekdotus apie žmonių užpjudytą šunimis, apie pilvo pjovimą gyvam žmogui, norint pagydyti susirgusį poną, reikia savo ruožtu įvertinti tai, kad šias baisenybes persakė su nepasitikėjimu. Ne jis kaltas, bet vedlys, kurį iš nežinojimo pasirinko ir taip dažnai cituoja; vedlys, per keliolika metų lenkų duona nupenėtas, jaunas lietuvių pono gubernieris, melagis ir šmeižikas *Vautrin* iš neseniai išleistos knygos pavadinimu *l'Observateur en Pologne* („Lenkijos stebėtojas“)²⁴⁰.

Džiaugčiausi galėdamas su tuo Prancūzų instituto²⁴¹ nariu būti tos pat nuomonės apie lietuvių tautos kilmę. Man būtų malonu pripažinti tą pačią kiltį dviem tautoms, kurios vėliau Unijos Aktu taip glaudžiai viena su kita susijungė, kad – nelaimėi – joms atskirti prireikė milžiniškos galios²⁴². Bet – *amicus Plato, magis amica veritas*²⁴³.

Nors pirmojoje šio traktato dalyje jau įrodžiau, iš kur kilusi lietuvių tauta, visgi nereikia pono Malte-Bruno pateiktų argumentų palikti be atsako.

Šio autoriaus svarstymas patvirtina, kad ir nuovokiajam rašytojui labai sunku ir net neįmanoma spręsti apie dviejų kalbų tapatumą ar skirtingumą, jei nei vienos, nei antros nemoka. Jei autorius kaip argumentą tebtų užrašęs keliolika eilučių sarmatų kalba ir tas pačias – lietuviškai, parodydamas reikšmės ir žodžių vienodumą, toks įrodymas, paremtas kalbų tapatumu, išsklaidytų bet kokią abejonę, ir aš pirmasis pritarčiau jo nuomonei.

Niemcewski, 1766–1820), tuo metu tobulinęs savo žinias Paryžiuje. Keista (tai rodo ir tolimesnis pasakojimas), kad P. K. Bogušas šios aplinkybės net nepaminėjo, nors C. Malte-Brunas savo knygos puslapiuose Z. Nemčevskiui padėkų negalėjo. Kad ir kaip ten būtų, C. Malte-Brunas, o tiksliau Z. Nemčevskis, manė, kad lietuvių kalba „ypač skiriasi nuo lenkų ir rusų“ (orig.: „diffère extrêmement du polonais et du russe“). Žr. [Conrad] Malte-Brun, *Tableau de la Pologne ancienne et moderne*, s. 233. Plačiau apie tai žr. Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 84–93.

²⁴⁰ Žr. Hubert Vautrin, *l'Observateur en Pologne*, Paris, chez Giguet et Michaud, 1807. P. K. Bogušas klysta – prancūzų mokslininko, pedagogo (1777–1782 m. gyveno Lenkijoje ir Lietuvoje, dirbo gubernieriu kilmingų bajorų namuose), mokslininko, teologo eksjėzuito Huberto Vautrino (1742–1822) darbu C. Malte-Brunas tikrai remiasi, jį dažnai cituoja, tačiau ne minėtuose Lietuvai skirtuose knygos skyriuose. Plačiau apie H. Vautriną žr. Maria Cholewo-Flandrin, „Introduction“, *La Pologne du XVIIIe siècle vue par un précepteur français Hubert Vautrin*, présentation de Maria Cholewo-Flandrin, Paris: Calmann-Lévy, 1966, p. 9–22.

²⁴¹ Tiksliau – Prancūzų akademijos. Žr. 196 išnašą.

²⁴² P. K. Bogušas turi omenyje Rusijos imperiją, politiškai išskyrusią lenkų ir lietuvių tautas.

²⁴³ Tiksliau būtų: *Amicus Plato, sed magis amica veritas* (Aristoteles), t. y. Platonas yra draugas, bet tiesa – dar didesnis draugas, t. y. tiesa brangesnė už viską.

Tačiau autoriaus įrodymai remiasi klaidingomis išankstinėmis prielaidomis, netiksliu istorikų citavimu ir etimologinėmis spėlionėmis.

[Toliau P. K. Bogušas diskutuoja dėl Malte-Bruno tyrimo teiginio, žemaičius, tuo pačiu ir lietuvius bei kitas „lietuvių padermės tautas“, t. y. ir latvius bei prūsus, kildinančio iš sarmatų. Bogušas atmeta šią teoriją, Sarmatiją tapatinančią su Žemaitija ir paremtą tariamu vietovardžių *Samogitia* ir *Sarmatia* panašumu: „Tačiau visas šis autoriaus, – rašo Bogušas, – dėstymas kyla iš lietuvių kalbos nemokėjimo. Matydamas žemėlapyje kraštą, pavadintą *Samogitia*, išvelgė to pavadinimo panašumą į *Sarmatia*. Kituose žemėlapiuose rado tą kraštą pervadintą *Samaiten*, *Samland*, *Samia*. To pakako, kad krašto gyventojus pavadintų *Samata*, t. y. samatais. Šis vardas taip panašus į *Sarmata*, t. y. sarmatų! Dėl to *Samatae*, samatai (nežinau, kodėl prie šio vardo autorius pritempia lietuvius), yra tas pat, kaip *Sarmatae*, t. y. sarmatai“. Taip pat Bogušas atkreipia dėmesį, kad tautovardžio *Samatae*, t. y. *sarmatai*, nevartojo graikų ir romėnų bei vėlesni istorikai, rašę apie Sarmatiją, kad Žemaitija, *Samogitia*, yra tik Lietuvos dalis, o ne atvirksčiai, ir kad žemaičiai lietuviškai vadinami *Žiameitis*, o ne prancūzų autoriaus vartojamu tautovardžiu.

Toliau diskutuoja dėl sarmatų gyvenamosios teritorijos ribų, kurias prancūzų tyrėjas išplečia per visą Lietuvą. Bogušas teigia: „Sarmatai Lietuvos šiaurėje neperžengė *Nemuno*, nes Lietuva gynė savo gyvenvietes. To įrodymas – rusiniški²⁴⁴, o ne lietuviški, už *Nemuno* esančių (suprantama, žvelgiant iš Varšuvos) miestų pavadinimai, kaip antai *Gardinas* (*Grodno*), *Naugardas* (*Nowogrod*), *Slanimas* (*Slonim*), *Myras* (*Mir*), *Nesvyžius* (*Nieśwież*), *Sluckas* (*Sluck*). Ta didžiulė sritis visuomet vadinosi *Rusia*, nors valdoma Lietuvos. Iki pat šių dienų nė vienas jos valstietis nemoka lietuviškai, tik rusininkai-lenkiškai. Tuo tarpu nuo Neries pradedant valstiečiai ir kaimuose, ir miesteliuose kitaip nekalba, tik lietuviškai, ir nors Užnerio miesteliai dabar *sulenkėję*, turi neišdildomą lietuviškų pavadinimų žymę: *Trakas*, *Werkas*, *Meyszagalas*, *Gierwiatey*, *Łabunary*²⁴⁵ ir t. t.“. Todėl Bogušas nesutinka su Malte-Brunu, kuris sarmatus „perkelia per Nerį“ į etninės Lietuvos žemes. Pagrindinis argumentas, kuris turėtų grįsti šią prancūzų mokslininko teoriją ir kurio jai trūksta – apeinamas sarmatų ir lietuvių kalbos panašumo ar skirtumo klausimas. Malte-Brunas sarmatų tiesiog nesieja su slavais, slavus laiko „senovine tauta“, o sarmatus, kaip lietuvių ir jiems giminingų tautų (jau vėlesne, po 1845 m. nusistovėjusia terminija – baltų) protėvius – „naujają“, atkeliavusią iš Azijos į Europą. Bogušas tai paneigia, remdamasis senovės istorikų duomenimis, ir pereina prie kalbų klausimo: „...kalba, kurią *sarmatai* atsinešė, buvo *sarmatų* kalba. O kokia tai buvo kalba? Tikrai ne *lietuvių*, kaip tvirtina Malte-Brunas. Kalba, kuria šiandien kalba čekai, serbai, kroatai, dalmatai, morlachai²⁴⁶, ilyrai, kalba, kuria kalba lenkas ir rusinas, vadinasi *slavų* kalba“. Taigi Bogušas patvirtina, kad sarmatai – ne

244 T. y. slaviški. Rusiniais buvo vadinami Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojai slavai – ne tik gyvenę pietinėse jos teritorijose (Vakarų Ukrainoje), bet ir, kaip ir šiuo atveju, – šiandieninėje Baltarusijoje.

245 T. y. Trakai, Verkiai, Maišiagala, Gervėčiai, Labanoras.

246 Morlachai *vel* mavrolachai *vel* Juodieji valakai (lot. „Nigri Latini“) – dabar jau beišnykstanti tauta, gyvenanti Vakarų Balkanuose, Dinarų kalnyne.

lietuvių ir jiems giminingų tautų, t. y. latvių bei prūsų, o slavų protėviai, senovinė Europos tauta. Remdamasis netiksliomis vietovardžių etimologijomis toliau aiškinasi prancūziškame traktate nurodytas lietuvių, latvių, prūsų ir slavų gyvenamąsias vietas, jų tautovardžių kilmę. Galiausiai pereina prie svarbiausio – kalbinio argumento.]

Taigi *sarmatų* kalba yra *slavų*. Įrodinėti tokį aiškų dalyką, kad *lietuvių* kalba skiriasi nuo *slavų*, tuo pačiu ir *sarmatų* kalbos, tai tas pat kaip saulę vidurdienį fakelu ar žvake apšviesti. Jei ponas Malte-Brunas neįrodė, ką buvo numatęs, taip atsitiko dėl to, kad negalėjo įrodyti.

Malte-Brunas, veltui skirdamas *sarmatus* nuo *slavų*, norėjo *lietuvių* kalbą išvesti iš *samatų*, t. y. *sarmatų*, tačiau netrūksta ir tokių autorių, kurie ją iš *slavų* kalbos kildina. Kaip įrodymą pateikia 113-osios psalmės trečią eilutę ir atranda tokį didelį jos panašumą su *čekų*, *lenkų*, *ilyrų* ir *lietuvių* kalba, kad mano, jog kuomet šv. Paulius (kaip žinome iš jo laiško romiečiams, 15 skyriaus, 19 eilutės) skelbė Evangeliją ilyriškai, lietuviai, tuo metu atsitiktinai ten buvoję, anuos žodžius galėję suprasti be stebuklo ir be vertėjo. Tegul pats skaitytojas sprendžia apie minėtų kalbų tarpusavio panašumą.

Lenkiškai:

Od wschodu słońca, aż do zachodu niech będą chwalebne Imię Pańskie.

Čekiškai

Od wichadu slonce, acz na zapad chwalitebne gest Gmeno Pane.

Ilyriškai

Od wostoka do zapada slonza chwalno Ime Gospodno.

Lietuviškai

Nū Saulės usztekeijmas ik Nusilejdimas, garbingas Wardas Wiészpaties.

Pirmosios trys kalbos akivaizdžiai yra giminingos. Tačiau kokių būdu išvelgti giminybę lietuvių kalbos, kurioje nė vieno giminiško bruožo nematyti?

Tie, kurie lietuvių kalbą kildina iš lenkų, įrodymui pateikia lietuviškus žodžius, visiškai panašius į lenkų: Tichas – *Cichy*; Walia – *Wolia*; Duszia – *Dusza*; Boba – *Baba*; Krenas – *Krzan*; Bogotas – *Bogaty*; Czesas – *Czas*; Ponas – *Pan*; Wilkas – *Wilk*; Beda – *Biada* ir daug į šiuos panašių.

Kaimyninės, viena su kita besiribojančios tautos iš poreikio ir atsitiktinai daug žodžių viena iš kitos pasiskolina ir įsisavina. Jei toks kalbų panašumas reikštų jų giminybę, tuomet reiktų pripažinti, kad lenkų kalba, turinti *lotynų*, *vokiečių*, prancūzų kalbų žodžių, yra joms gimininga?

[Autorius plėtoja šią mintį, pateikdamas lenkų kalbos skolinius iš minėtų kalbų, prisimena ir analogiškais įrodymais – paviršutinišku leksikos panašumu – grindžiamą teiginį apie vokiečių kalbos giminingumą su lotynų. Daro išvadą, kad paviršutiniškas kalbų lyginimas, ypač jų nemokant, nėra patikimas argumentas spręsti apie kalbų bei tautų giminybę ir teigia: „Taigi perteikęs visų autorių nuomones, išnagrinėjęs jas ir paneigęs parodžiau, kad lietuvių kalba nėra kilusi nė iš vienos aukščiau minėtos“.

Pasiremdamas istorikų liudijimais aiškinasi lietuvių ir jiems giminingų tautų – latvių bei prūsų kalbos paplitimo teritoriją ir daro išvadą, kad viduramžiais lietuvių tauta buvo paplitusi iki pat Juodosios jūros.]

Kokia gi yra toji kalba, kuria kalbėjo *letai* (*Lettowie*), *herulai* (*Herulowie*), *estai* (*Estowie*), borusai (*Borrussowie*), skirai (*Scirri*), galindai (*Galindae*), sūduviai (*Sudawce*), šaliniai (*Szalini*), agazirai (*Agazziri*), poloviečiai (*Połówce*)²⁴⁷?

Lietuvių kalba yra pirminė, yra motina, yra atšaka istorijoje žinomos jafetitų²⁴⁸ kalbos – taip pat kaip skitų, keltų, graikų, lotynų, slavų kalbos, tačiau kartu yra ir kamienas, iš kurio išaugo kitų kalbų šakos, kaip iš lotynų – prancūzų, italų, ispanų, iš slavų – rusų, lenkų, čekų ir kitos.

[Šiam teiginiui pagrįsti iš skirtingų rašytinių šaltinių autorius su paaiškinimais pateikia maldos „Tėve mūsų“ tekstą kalbomis, kurios tuo metu jam buvo žinomos kaip „lietuvių genties tautų“ – herulų, letų, t. y. „senovės lietuvių“, dabartinių lietuvių, senovės prūsų ir dabartinių prūsų, senovės latvių ir dabartinių latvių. Prideda pastabą: „Žemaitiškai nepateikiu, nes žemaičių kalba yra ta pati kaip lietuvių. Tik kartais žodžių tarimo būdas skiriasi, tačiau nepalyginamai mažiau nei lenkiškai kalbančio voluiniečio ir mozūro“. Kad lengviau būtų palyginti maldos tekstus, toliau pateikiama lyginamoji leksikos lentelė.]

III dalis

Lietuvių kalba, apžvelgta pati savyje

Žinoti, kad lietuvių kalba yra viena iš pačių seniausių, kad iš jos yra gimę daugiau kalbų, o ji pati iš jokios kitos nėra kilusi, – tai reiškia suvokti ją dar paviršutiniškai. Kas nori ją artimiau ir nuodugniau pažinti, turi ištirti, ar toji kalba yra turtinga ar skurdi, t. y. ar turi dalykams nusakyti

²⁴⁷ Plačiau apie P. K. Bogušo minimus šalinius, agazirus ir poloviečius žr. Teodor Narbutt, *Dzieje starożytnie narodu litewskiego*, t. 2: *Sledzenia początków narodu litewskiego i początki jego dziejów*, Wilno, nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego, 1837, s. 155–165, 367–368, 391–395.

²⁴⁸ Pagal Biblijos personažo Jefeto vardą, kitaip – azijanitų kalbos.

savo ypatingus žodžius, ar jie dažnai vartojami perkeltine prasme, vienu žodžiu žymint daugelį daiktų, ar yra pasiskolinti iš kitų kalbų? Ar tų žodžių skambesys yra malonus ausiai, ar atgrasus? Ar kalbos sandara yra darni, ar chaotiška? Ar pirmųjų poetų lotyniškos eilės gali būti ta kalba teisingai ir tiksliai perteiktos?

Taip analizuojant kalbą galima patikimai apie ją spręsti. Todėl norėdamas palengvinti tokį tyrimą, pridėjau šią trečiąją dalį, be kurios mano traktatas būtų neišbaigtas.

Šiuo metu pačioje Lietuvoje paplitusi nuomonė, kad lietuvių kalba yra skurdi, ir nenuostabu, girdint iš sakyklų pamokslininkus, sakančius lietuviškus pamokslus ne lietuvių kalba, o prie keleto dar likusių lietuviškų žodžių primaišančius keliolika lenkiškų makaronizmų vien su lietuviškomis galūnėmis: *Myslas, Sumnienias, Wieras, Naturas, Nałagas, Walas, Razumas* ir t. t. Klausantis tų, kurie laikomi tobulai mokančiais lietuvių kalbą, kai jie sako: *Stołas, Stołkas, Dzbonas, Aknas, Abrusas, Nożiczias, Zmysłas, Wstydas, Kapeluszis, Zydlas, Łowa* ir tūkstantį panašių lenkiškų žodžių su lietuviška galūne, lengva nusiteikti prieš kalbą ir neteisingai kaltinti ją skurdu, kuriuo reiktų kaltinti nemokšas kalbėtojus. Iš to kilo dar vienas nepamatuotas įsitikinimas, kad lietuviai neturi nei abstrakčių metafizinių sąvokų, nei iki unijos su Lenkija buvo pažinę laisvuosius mokslus ir menus, dailesnę ir patogesnę aprangą, namų ūkio reikmenis, kad visa tai drauge su žodžiais iš lenkų perėmė.

Tiesa, kad tiksliausia nuoroda, iš kurios sužinome, jog tas ar kitas įnagis, amatas, mokslas, padargas perimtas iš tos ar anos tautos, yra *daikto pavadinimas*. Tuo būdu žinome, ką lotynai pasiskolino iš graikų, vokiečiai iš lotynų, ką lenkai iš lotynų, italų, prancūzų, vokiečių. *Fantazyja, Harmonia, Melodya*²⁴⁹, taip pat visi klasikinių mokslų pavadinimai akivaizdžiai mūsų gauti iš lotynų. Statybos mokslas, o su juo ir tokie žodžiai kaip *Front domu, Facyata, Kolumnada*²⁵⁰ perėjo mums iš italų. Iš prancūzų perėmėme *Marsz, Attak, Infanterya, Kawalerya, Dragony, Kaprały, Szerżanty, Kapitany, Generały*²⁵¹, taigi karinių įtvirtinimų, artilerijos ir inžinerijos žodžius. Vokiečiai kartu su amatininkais ir jų vardus atnešė: *Farbierz, Garbarz, Rymarz, Slosarz, Winda, Hebel, Fura*²⁵² ir t. t.

Būtent šiuo būdu galime sužinoti, iš kur lietuviai pažino šilką, perlus, veidrodžius, actą, beždžiones. Rusiški jų vardai tokie: *Szołk, Zemczug, Żerkało, Uksus, Obezyan*. Lietuviai tai vadina: *Szołkas, Zemczugas, Żerkałas, Uksas, Bezdeona*. Iš to taip pat matyti, kad lietuviai, kurie nuo neatmenamų laikų žinojo kviečius, žirnius, rugius, miežius, avižas, lęšius, soras, grikius, kadangi jiems

²⁴⁹ Fantazija, harmonija, melodija (lenk.).

²⁵⁰ Namų fasadas, mansarda, kolonada (lenk.).

²⁵¹ Maršas, ataka, infanterija, kavalerija, dragūnai, kapralai, seržantai, kapitonai, generolai (lenk.).

²⁵² Dažytojas, odininkas, šikšnius, šaltkalvis, liftas, oblius, krovinių vežimas (lenk.).

pvadinoti turėjo savus vardus: *Kwieczies, Żirnas, Rugie, Mieziey, Avizas, Soras, Łaysiey, Grieczey*. Be svogūno, kurį vadino *fuogunas*, nei daržovių, nei kai kurių vaismedžių nepažino, bet juos drauge su žodžiais iš lenkų perėmė: *Buraki* – Burokas, *Marchew* – Morkva, *Kapusta* – Kapusta, *Rzepa* – Riepa, *Pasternak* – Pasternokas, *Pietruszka* – Petruszka, *Gorczyca* – Gorczicias, *Len* – Linas, *Konopie* – Kanapes, *Sliwa* – Sliwas, *Grusza* – Gruszia, *Wisznia* – Wisznias, *Ryż* – Ryziey, *Morela* – Abalis armenios, t. y. armėniškas obuolys²⁵³. Tokie yra dar: *Cyna* – Cinas²⁵⁴, *Papier* – Popierus, *Pieprz* – Pipiras, *Rusznica* – Ruszniczia²⁵⁵, *Muł* – *mułas*, *Mnich* – Minikas²⁵⁶, *Mincarz* – Mincorius²⁵⁷, *Godzina* – Adina²⁵⁸, *Zegar* – Adinikas²⁵⁹ ir t. t.

Laikydami tokių nuorodų, nebesikliaudami tais lietuviais, kurie stalių²⁶⁰ vadina *Staloras*, šikšnių²⁶¹ – *Rymoras*, kepėjų²⁶² – *Piekoras*, ir klaidina žmones, apsimėsdami, kad moka tai, ko nemoka, pažvelkime, ar lietuvių kalba turi užtektinai žodžių perteikti įvairiems dalykams, ar tinkama išreikšti aukštesnėms temoms? Ar jos sandara yra grakšti, darni? Toks žodžių rinkinys pasitarnaus kaip mažutis lietuvių kalbos žodynėlis ir drauge akivaizdžiai parodys, kad mokslai, laisvieji menai, amatai, riteriškieji reikalai nebuvo lietuviui svetimi, kad jam nereikėjo skolintis žodžių iš kaimyninių tautų, kad lietuvis savo kalba gali lygiai tiek pat didžiuotis, kiek šiandien neteisingai jos gėdijasi ir išsigina.

Savo ištakose tautos visuomet kariauja ir pirmiausia ieško žodžių riteriškiems reikalams. Dažnai tuos žodžius vienos tautos iš kitų pasiskolina, bet pažūrėkime, ar trūksta jų narsiajam lietuviui?

<i>Wici woienne</i> , šaukimas į karą	Zine koryónes
<i>Wyprawa woienna</i> , karinis žygis	Iszrédimas
<i>Wtargnienie</i> , įsiveržimas,	Iszwèrżimas
<i>Woysko lustrować</i> , tikrinti kariuomenę	Radikles darit
<i>Oboz</i> , stovykla	Tawòrày
<i>Obozu rozbicie</i> , stovyklos įrengimas	Taworus pastatimas

253 Abrikosas.

254 Alavas.

255 Muškieta.

256 Vienuolis.

257 Monetų kalikas.

258 Valanda.

259 Laikrodis.

260 Lenk. „Stolarz“.

261 Lenk. „Rymarz“.

262 Lenk. „Piekarz“.

<i>Parkan obozowy</i> , stovyklos tvora	Zámatas
<i>Szyk woyska</i> , kariuomenės rikiuotė	Eylà
<i>Szykować woysko</i> , rikiuoti kariuomenę	Eylukàriu
<i>Straż woyska</i> , kariuomenės sargyba	Sargiba
<i>Gonitwa</i> , vijimasis	Waiomàsis zayslas
<i>Utarczka</i> , susirėmimas	Waykimàsis
<i>Harcowanie</i> , „harcovojimas“ ²⁶³	Pradziu koryónis
<i>Potyczka</i> , kariuomenės dalių susirėmimas	Sutikti
<i>Porażka</i> , pralaimėjimas	Pamùszis
<i>Poboiowisko</i> , mūšio laukas	Koriawiète
<i>Zwycięztwo</i> , pergale	Pergàle
<i>Znak zwycięzki</i> , vėliavos herbas	Ženkłas
<i>Hetman</i> , etmonas	Koriawèdis
<i>Bitwa</i> , mūšis	Kawa
<i>Buława</i> , buožė ²⁶⁴	Buozie
<i>Chorągiew</i> , vėliava ²⁶⁵	Karùna
<i>Namiot</i> , palapinė	Czetra
<i>Woyna</i> , karas	Korione
<i>Koncert</i> , končiaras ²⁶⁶	Badoma
<i>Saydak</i> , saidokas ²⁶⁷	Indetùwe kilpinis
<i>Tarcza</i> , skydas ²⁶⁸	Skida
<i>Naiezdnik</i> , užkariautojas,	Uzpułtòias
<i>Puklerz</i> , bakleris ²⁶⁹	Ginnèis
<i>Kita na czapce</i> , pliumažas	Trusay
<i>Łup</i> , grobis	Nupłesia

263 T. y. mūšio pradžia, pirmas pavienių raitininkų susirėmimas, jų dvikova dviejų kariuomenių akivaizdoje prieš pagrindinį mūšį.

264 Šiuo atveju – ginklas arba etmono skeptras.

265 Kariuomenės vienetas, dalinys.

266 Ilgas beašmenis duriamasis kalavijas, dažnai – dvirankis.

267 Strėlių ar akmenų svaidomasis lankas, kilpinė.

268 Didelis keturkampis Romos legionierių skydas, kurio viena pusė aprauckta oda, o kita apkaustyta geležimi (lot. „scutum“).

269 Apvalus iškilus skydas, kurį naudojo raiteliai, dar vadintas kalkanu.

Więzy, pančiai	Saytay
Strzelba, šautuvas	Szaudiklė
Wziąć w niewolę, paimti į nelaisvę	Apkalti
Niewolnik, belaisvis	Kalinis
Niewolnica, belaisvė	Roba
Hołd, duoklė	Doklė
Twierdza warowna, įtvirtinta pilis, tvirtovė	Pilis
Basztą murowaną, mūrinis gynybinis bokštas	Gintūwė
Osadzić zamek, apgulti pilį	Apsodino pili
Przyść na odsiecz, ateiti į pagalbą su kariuomene	Atkisti duot
Obledz twierdzę, apsiausti tvirtovę	Abstatti
Okrążyć twierdzę, apgulti tvirtovę	Apgulti
Zburzyć miasto, sugriauti miestą	Suàrdit
Lud pieszy, pėstininkai	Pestinikay
Konnica, kavalerija	Raytinikáy
Podkop, požeminis kelias	Pakasas
Zołnierz, karys	Koriatioias
Zbrojny, apsilvilkęs šarvais	Szarwuotas
Zapaśnik, kovotojas	Minùsis
Szermierz, fechtuotojas	Swaytitoias
Kiryśnik, kirasyras ²⁷⁰	Giełazyńnikas
Kopiinik, ietininkas	Draucinikas
Giermek, ginklanešys	Skidamėsis
Ciura obozowy, gurguolininkas	Tarniukas koreywu
Szpieg, šnipas	Prazwàlgitoias
Zakładnik, įkaitas	Ażugùltidinis
Leża żołnierska, postovis ²⁷¹	Wasàra gulis
Hasło, parolis	Zinkłas koryone
Godło, šūkis	Nułàymė
Kusza ręcna, kilpinis ²⁷²	Kilpìnis

270 T. y. sunkiosios kavalerijos karys, dėvintis kirasą – diržais susegamus nugaros ir krūtinės šarvus.

271 Ilgesniam žygiuojančios kariuomenės sustojimui, apsistojimui užimama vieta.

272 T. y. šaunamasis lankas.

<i>Miecz</i> , kalavijas	Koľowijas
<i>Oszczep</i> , ragotinė ²⁷³	Ragõtine
<i>Pistolet</i> , pulokas ²⁷⁴	Pullòkas
<i>Pocisk</i> , šoviny, kulka	Mètinas
<i>Grot</i> , ietis	Jètis
<i>Broń</i> , ginklas	Ginkłas
<i>Postrzał</i> , šūvis	Szauðikłe izmekta
<i>Spisa</i> , didelė ietis	Jetis dide
<i>Sztých</i> , dūris	Daris
<i>Passować się</i> , galynėtis	Jmstitti
<i>Trąba</i> , trimitas	Trimilta
<i>Obozować</i> , stovyklauti	Guldisti

[Tokių pat būdu toliau pateikiama šių sričių leksika:

„Žirgo ir vežimo apdarai“: Kamanos, Zaslas-Brizgilis (brizgilas ir žaslai), Baľnas, Izabotas (pažabotas), Wadeľas, Pawełkay (pavalkai), Erzilas, Ratas ir kt.;

„Amatininkai ir amatai“: Drobiabáltis (skardininkas), Kniginikas (knygrišys), Audėius, Daylide, Ėjeias warpu (liejikas), Rubasiowis (siuvėjas), Kalwis, Kayładaris (kailiadirbys), Duoninikas (kepėjas), Aludaris, Peylinikas (peiliadirbys), Szarwadaris (ginklininkas), Wirwinikas (virvių sukėjas), Stiklinikas, Mesinikas, Tekintoias, Padingtoias (tinkuotojas), Katillus, Sielinikas, Podzius, Kirwis, Stipinas, Preykaľas, Łatakas, Gąłustuwėlis, Grandykle, Spina, Swarstikłe ir kt.;

„Kitos profesijos“: Daržinikas, Arkłogidis (veterinorius), Pirszlis, Burtynikas, Prekias (pirklys), Wireias, Mayninikas (prekybininkas), Pasumditoias (darbdavys), Wietinikas, Gieľumbinikas, Wežieias, Budelis, Pauksztynikas, Wadas, Paľukanos ir kt.;

„Ūkio rakandai“: Kosztuwis, Mintuway, Dunktis, Kaussas (kaušas), Peylis, Szauksztas, Szakieles (šakutės), Skutiklis, Szukos, Kwablis (kablỹs), Winis, Bludas, Kuis (kūjis), Zirkles, Adatu, Sumtis, Kibbiris, Raktas, Podas (puodas), Taurelis, Łobszis (lopšỹs), Wituway (verpimo ratelis), Skomia (stalas), Piautuwas, Swirtis, Siepetis (šepetys), Praustuwe, Skiltuwas, Ažumetėklis (sklendė), Wirtuwe, Wižos, Kuľtuwas, Zibintuwis, Pataľas, Pľuksna (rašomoji plunksna), Priegaľwis, Užwaľkaľas, Ragutas (rogutės), Skritulis (šaškės) ir kt.;

„Drabužiai“: Kayliney, Ausikaras, Kieleraykszte arba Risztuwas, Dumtuwes (vėduoklė), Kwepaľay, Zabinksztis (šermuonėlio kailis), Audakłas (aksomas), Odos (kailiniai), Rubas (baltiniai), Delmonas (kišėnė), Pirsztinas, Szikszoneľe (juostelė, kaspinas), Ziedas, Kassa (supinti plaukai), Josta (juosta), Brillus (skrybėlė), Kakłaryszis, Kielines (kelnės), Dieľzas (odinis diržas) ir kt.;

273 Labai stambi ietis, paprastai skirta stambių žvėrių – lokų, šernų medžioklei, bet naudota ir raitelių atakoms atremti.

274 T. y. pistoletas.

„Laivyba“: Witininkas arba Leydikkas (sielininkas), Eldija, Łaywas, Irktas²⁷⁵, Įunkas Mariu (marių įlanka) ir kt.;

„Valgis“: Suribe (sultinys), Watułas (paštetas), Taszła (tešla), Padazas (garstyčios), Nindriu medus (cukrus), Ziemogies, Serbintos, Smaguriey (saldumynai), Juka tirszta (želė), Deszra ir kt.;

„Spalvos“: Melmas (mėlynas), Beras (bėras), Palszas, Sirwa (šyvas), Melinakis, Piłkakis, Jodas, Krosiłas (dažas);

„Dvasinės veiklos, dorybių, ydų, aistrų, charakterio nusakymas“: Butibe (būtis, būtybė), Niekiste (nebūtis), Amžis (amžinybė), Umžis (amžius), Gimtine (tėvynė), Layswe, Ligumas (lygybė), Bindryste (respublika), Gieydulis (aistra), Ikwapas (įkvėpimas), Nematimas (nejautrumas), Megumas (malonumas), Paiautas (pojūtis), Bediewiste, Didžiuwimas (kilnumas), Pasididziwimas (ambicija), Nepakeitimas (nekantrumas), Kaloiu (plūstuosi, baruosi), Tustibe (tuštybė), Rupimas (rūpestingumas), Wargas, Maługis (melagis), Zmogiste (žmonija), Budas, Prygintis (prigimtis), Papratas (papritys), Klidejimas (klaida), Dora (susitaikymas), Wilius (išdavystė), Tykimas (tikėjimas), Wiltis, Goszłumas, Pakłansumas (paklusnumas), Wiłtawilis (gudrus), Weydmanis, Sukcius, Stropus, Sziksztas, Meytus²⁷⁶, Umas (ūmus), Mustis (mintis), Walie arba Noris (valia arba noras), Litis (lytis), Tobulibe, Įzmintis, Sužinis (sąžinė), Gieribie (dorybė), Protas, Užugis (auklėjimas), Kierszeimas (keršijimas), Keyteimas (kentėjimas), Gardibe (skonis), Wiežliwas (mandagus, padorus), Garbus (garbingas), Giedros (giedras), paikus (užsispyręs), Rustingas, Zinkłas (stebuklas) ir kt.;

„Gyvūnai, medžiai, paukščiai ir kita“: Jauczis, Arklis, Awinas, Ozis, Meytelis, Stirna, Łape, Elnis, Łuszis (leopardas), Bredis, Bezdeiona (beždžionė), Silkie, Aytwaras, Kupranugaris, Stumbras, Rupecis (vėžlys), Gisłos (pulsas), Licina (kaukė), Uznołas²⁷⁷ (ąžuolas), Szapałas, Puting

as, Apwinis, Agaonas (aguona), Eglis, Siermuksznis, Egle, Puszis, Wansis (uosis), Alksnis, Łazda, Blinde, Berzas, Kartuwes, Ziła (zylė), Zwirblis, Strazdas, Kuosa, Gaydis, Wiszta, Zusis, Antis, Łaksztyngala, Garnis, Dagilis, Kukutis, Kowas, Wanagas, Karwelis, Gieguze, Apnokas (apuokas), Krekzde, Warnas, Plenas (plienas), Negalatuwe (ligoninė), Giełazis, Sidabras, Auksus, Swinas, Tintnagas ir kt.;

„Mokslams, menams, mitologijai nusakyti“: Pirmaprade (gaivalas), Oras, Žinoimas (mokslai), Maksłay layswe (laisvieji mokslai²⁷⁸), Kieytimas (disputas), Mokitois (mokytojas), Mokitinis (mokinys), Juodiłas (rašalas), Dainoias (dainininkas), Skamarakas (smuikininkas), Kankley (arfa), Pipine (fleita), Erdwibe (erdvė), Zwigždinnikas (astronomas), Žūrónas, Giedoiwas (muzika), Jszipaisimas (piešimas), Pápeyka (satyra), Teplotaias (dailininkas), žinkłas (paveikslas), Drožeias (skulptorius),

275 Tikriausiai korektūros klaida – turėtų būti: „Irktas“.

276 Tikriausiai korektūros klaida – turėtų būti: „Meytus“.

277 Tikriausiai korektūros klaida – turėtų būti: „Unzołas“.

278 Laisvaisiais mokslais tuomet buvo vadinami dailės mokslai. Štai Imperatoriškajame Vilniaus universitete buvo Literatūros ir laisvųjų menų skyrius (fakultetas), kuriame greta retorikos, poezijos, senosios ir naujosios literatūros, senųjų ir naujųjų kalbų, buvo mokoma ir tapybos, piešimo, skulptūros.

Szokinetoias (šokėjas), Pratomeyle (filosofija), Waidadare (fantazija), Gausiekałbis (iškalba), Giesminikas (muzikos mokytojas), Buday Giesmes (giesmės gaidos), Jzdumoymas (poema), Daina (linksma daina), Waistitoias (gydytojas), Sietinas (Sietynas), Zwigždas (žvaigždės), Udegita (kometas), Griždoratas (Grižulo Ratai), Pauksztukielas (Paukščių Takas), Perkunas (Jupiteris), Jagaubis (Vulkanas), Zwerinne (Marsas), Jauczubobis (Apolonas), Girristis (Satyras) ir kt.]

Šį žodžių rinkinį galėčiau dešimt kartų padidinti, bet tai daryti priklauso žodynui, o ne traktatui, turinčiam tam tikras apimties ribas, kurių nevalia peržengti. Šio nors ir mažyčio Žodynėlio pakanka sugėdinti tuos, kurie lietuvių kalbą vadina valstiečių kalba, skurdžia, be taisyklių, neišdailinta. Tikriausiai tokie pakeis savo nuomonę, perskaitę nors vieną lietuvių kalbos gramatiką. Jas rašė Kleinas, Šulcas, Haackas, Ruigys²⁷⁹. Pastarojo gramatika, išspausdinta 1747 m. Karaliaučiuje, man atrodo tiksliausia.

Jei lietuvių kalba turi pakankamai žodžių, tai jos sandara išties verta mokslininko dėmesio. Nėra tai beformis rinkinys taisyklių, priklausomų nuo kalbančiojo savivalės, kur tiek išimčių, kiek normų. Bet tai tobula kalba, civilizuota kalba, kurios sintaksė tokia pati kaip graikų kalbos, – visų kitų kalbų pavyzdžio.

[Toliau autorius argumentuoja lietuvių ir graikų kalbų sintaksės panašumą, išskeldamas tokius bruožus, kaip artikelio, pagalbinių žodžių nebuvimą, panašias skirtingų asmenų veiksmažodžių galūnes, dminutyvų gausą, dviskaitą. Toliau aptaria „labai sunkią“ lietuvių kalbos rašybą, atspindinčią žodžių tarimą, jų kirtį bei priegaidę, nuo kurių priklauso žodžio reikšmė (duoda pavyzdžių: *Wàgis* – vāgis ir *Wagís* – vagis, *Wirsù* – *vĩrsiu*, *Wirsu* – *vĩrsiu*.)]

Kalbos turtingumas pasireiškia ne tuo, kad ji turi daug žodžių pavadinti vienam ir tam pačiam dalykui. Nes toks tariamas turtingumas yra tikras skurdas. Pocockas²⁸⁰ liudija, kad arabiškai pasakyti *liūtas* galima 500 skirtingų būdų. Džalal al-Dynas²⁸¹ toje pat kalboje suskaičiavo 200 *žalčio*

279 P. K. Bogušas mini pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos (1653 m.) autorių Danielių Kleiną (1609–1666), 1673 m. paskelbtos (parašyta apie 1643 m.) Kristupo Sapūno (Christoph Sappuhn, 1589–1659) lietuvių kalbos gramatikos leidėją Teofilį Gotlybą Šulcą (*Theophil Gottlieb Schultz*, 1629–1673), pirmojo spausdinto (spausdinta Halėje) lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyno su trumpa lietuvių kalbos gramatika (1730 m.) autorių Frydriką Vilhelmą Haką (Friedrich Wilhelm Haack, 1706–1754; sic! F. V. Hako pavardė P. K. Bogušo veikale buvo išspausdinta su klaida: „Hauke“) ir 1747 m. išleisto lietuvių kalbos gramatikos autorių, Pilypo Ruigio sūnų (apie pirmąjį žr. 221 išnašą) Povilą Frydričą Ruigį (Paul Friedrich Ruhig, apie 1725–po 1781).

280 Garsus anglų orientalistas, arabų kalbų specialistas Edwardas Pocockas (1604–1691).

281 Orig.: „Jallodinus“. Pavardė rekonstruota atsižvelgiant į arabų kalbos gramatikos taisykles (angl. Jallal al-Din), tačiau paklaidos tikimybė išlieka. Sunku pasakyti, ką konkrečiai P. K. Bogušas turi omenyje. Galima spėti, kad tai plačiai žinomas persų poetas ir mistikas poetas Džalal al-Dynas, kitaip – Rumi (Jallal al-Din vel Jalal-ud-din Rumi, 1207–1273), tačiau svarių įrodymų nėra. Taigi klausimas liekas atviras.

pavadinimų, o *kardui* duoda tūkstantį vardų. Muchamadas Kamūsi²⁸² vienu vardu *medus*, nuolat jį keisdamas, visą knygą prirašė. Priešingai, tasai įsivaizduojamas turtingumas, parodo, kad kalba neturi tikslaus žodžio tam dalykui išreikšti, kad turi ieškoti perkeltinių pasakymų, epitetų, metaforų. Tai kelia pasidarygėjimą bei sumaištį, ir nei aiškumo, nei tvarkos nesuteikia. Europa turtingesnė 24 raidėmis, nei Kinija savo 80-čia tūkstančių piešiamų ženklų.

Aš kalbu ne apie tokį turtingumą. Iš tiesų turtinga kalba yra ta, kuri kiekvienam dalykui, kiekvienai dvasios veiklai išreikšti turi tikslų žodį, nesiskolina jo iš kitų, nenaudoja to paties žodžio nusakyti dviems dalykams, kurie yra panašūs, tačiau skirtingi.

Tokia yra lietuvių kalba. Keli tolesni pavyzdžiai parodys, kad lietuvių kalba yra turtingesnė už vokiečių ir kai kuriais atvejais lenkų kalbas.

Vokietis turi tik vieną žodį *Grau, pilkas*, nusakyti žmogui, audeklui, žirgui ir žirniams. Lietuvis žmogų vadina *Zillas*, arklį – *Szirmas*, medžiagą – *Pilka*, žirnius – *Rainus*. [...]

Lenkas dažnai yra priverstas skolintis iš vokiečių kalbos, o lietuvis turi savus žodžius. *Bursztyn* – iš vokiečių *Birnsztein*, lietuviškai – *Gintaras*, *Cegła* – iš *Ziegel*, lietuviškai – *Plita*, *Celnik* iš *Zöllner*, lietuviškai – *Muytininks*, *Garbarz* – iš *Gärber*, lietuviškai – *Odzius* ir daug kitų. [...]

Žodžiu, kas norės įsiskaityti į lietuvių kalbos žodyną, atras jame tokią gausybę žodžių ir vardų, tiek savų pasakymų, o gramatikoje – tokią tvarkingą, taisyklingą struktūrą, kad net jei atimtume pasisavintus lenkiškus ir vokiškus žodžius, vis tiek lietuvių kalba liks turtinga kalba. Atimk iš prancūzų kalbos lotynų, iš olandų – vokiečių, iš anglų – saksų, danų ir prancūzų kalbas, ir nei anglų, nei prancūzų, nei olandų kalbos be tų atramų neišsilaikytų ir turėtų sužlugti.

Tokia turtinga, taip į graikų panaši, tokia išraiškinga ir lanksti kalba tikrai nebuvo barbariška. Keistas dalykas! Lietuvių kalba jau buvo pasiekusi tobulumą, kai kitos šiandieninės civilizuotos kalbos, tokios kaip prancūzų, vokiečių, dar buvo neaptašytos, ir apie jų tobulinimą, netgi apie tokio pagerinimo poreikį net negalvota. Todėl lietuvis anuomet tarsi iš aukšto į vokietį žiūrėjo. Paplitęs buvo lietuvių posakis: *Sztay! Jau Wókiētis izzmanis, kai Lettuwnikas*. Žiū, argi vokietis supras, kaip lietuvis.

Kaip lietuviai rašė, koks buvo jų stilius – gaila, čia negaliu skaitytojo smalsumo patenkinti, nes neturiu po ranka jokio rankraščio. Mažas lietuvių prozos fragmentas, kurį čia pridėdu, paimtas iš bažnytinės knygelės. Tai nėra tinkamas iškalbos pavyzdys, bet pateikiu jį, kad skaitytojas visame traktate skaitęs išbarstytus atskirus lietuviškus žodžius, pamatytų lietuvių kalbą, jei taip galima sakyti, visame jos turtingume.

282 Orig.: „Muhamed Kamusi“. Pavardė rekonstruota atsižvelgiant į arabų kalbos gramatikos taisykles (angl. Muhammad Qamusi). Šio P. K. Bogošo minimo asmens ir jo knygos nustatyti taip pat nepavyko.

[Toliau pateikiama lietuviško teksto ištrauka su lenkišku vertimu.]

Kiekvienos kalbos dailumas, ritmas, muzikalumas geriausiai atsispindi eilėse. Kas lietuviškas eiles skaitys ar klausys, nepaneigs šių lietuvių kalbos privalumų. Tarp jų ir to ypatingo bruožo, kad turėdama tokį kaip pietų kraštuose malonų, lengvą ir švelnų skambesį, kai reikia nusakyti sunkius, didvyriškus, karinius dalykus, pasitelkia šiaurietiškus nosinius ir gerklinius garsus *ą, ž, łą, dz, cz, sz*, tokiu būdu meilingus, ir, sakytume, moteriškus tonus esant reikalui gali perpinti ir pajvairinti vyriškais.

Lietuviai eiles rašė trejopai. Vienaip rašydami kiekvienoje eilutėje išlaikydavo tokį patį skiemenų skaičių, o rimo, arba kadencijos, nepaisė. Tai mes vadiname baltosiomis eilėmis.

Antraip – silabinėmis eilėmis, t. y. pagal lenkų būdą prie vienodo skiemenų skaičiaus pridėdami cezūrą ir kadenciją.

Trečiaip – laikydamiesi metro pagal lotynų poezijos pavyzdį, rašė pentametru arba hegzametru. Tam tiko jų kalba, kuri susideda iš ilgų ir trumpų skiemenų.

ŠTAI PIRMOSIOS EILIŲ RŪŠIES TRUMPI PAVYZDŽIAI:

[1]

*Aukszti²⁸³ rito rituzi Sauluze tekkeio,
O postiklo langužaciu, moczutte sedeio,
Klausiu tawe Dukruže, kur tu wayksztineiey,
O kur tawo waynikeli, migłuže užkritto?
Aukszti rito rituzi, wandenelio eiau
O tay mano waynikieli, migłuže užkritto.
Tai nie tiesa Dukruže, tay ne werni zodusey,
O tu sawo bernuželi layku²⁸⁴ palideiey,
O tai tiesa moczutte, o tay werni zodusey,
Asz su sawa bernuželi, žodusi kalbeiau.*

[...].

283 Tikriausiai korektūros klaida – turėtų būti: „Anksti“.

284 Galbūt korektūros klaida arba norėta parašyti: „laku“?

*Asz turéiaú žirguzili, nórint mažu, wienok grazù,
 Jijs pakéle mane iaúnq, o ir mano mundurate,
 Presz kałnéli riszcia bégo, pa kátneley wis stóléle
 Per uppéli szókte stóko²⁸⁵, per maréles plánk²⁸⁶ plaukie,
 Asz sutikkau merguzéle, darbužéliu nie mokancziq,
 Ji ne móka plónay wérpti, tankéy austi.
 Asz turéiaú Barbotéli²⁸⁷, plónay réstq, tankéy pyta
 O tasay iey izmokinno plónay werpti, tankéy austi.*

Dukros atsisveikinimas su motina:

*Asz atsisakiau sáwo moczuttey
 O asz nù pussès jau wasarélles.
 Jeszkok moczutte sau werpeiate
 Sau werpeiate, ir audeiate.
 Jau prisiwérpiau bałtù linnéliu
 Jau prisiaudžiau plónu dróbéliu
 Prisiszarawaw bálta stalélu
 Jau prisiszlawiaiw kiémo weiéles
 Jau gana klaúsiou sáwa moczutté
 Jau réykia klausit ir annikéley
 Jau prisigrébiau łánku szienéli
 Prisineszóiaiu nauju grébreliu
 O waynikiéli žalu Rütéliu
 N'ílqay žalosi ant máno gałwéles
 Máno kasséles žalu szilkiéliu*

*Jau ne blizgészte sáuley kaytinant
 Mano plaukeley o geltonoiey
 Ne siskirtisté wéjo puciâmi
 Asz atłankisiu sáwa moczutte.
 Ne waynikóttá, o nümetita
 O nümetéli máno plonassis
 Wéjo puciamas dar padužgiessi
 Mano Rasztéli, o wiwingrėj
 Sáuley kaytinant dar pablizgeste
 Mans kassites žalu szilkieliu
 Scénoy²⁸⁸ kabbéste mańs wirgdiste
 Mańs ziedeley, o auksineley
 Skrinoy gulléste, ir beridiste²⁸⁹.*

[...].

285 Galbūt korektūros klaida arba norėta parašyti: „szoko“?

286 Galbūt korektūros klaida arba norėta parašyti: „plaukte“?

287 Greta pateiktame šios dainos vertime į lenkų kalbą P. K. Bogušas šį žodį verčia „bizunek“, t. y. botagėlis.

288 T. y. „sienio“. Greta pateiktame šios dainos vertime į lenkų kalbą knygos autorius šį žodį verčia „na ścianie“.

289 Galbūt korektūros klaida arba norėta parašyti: „berūdyste“?

EILIŲ, KUR IŠLAIKOMA KADENCIJA IR CEZŪRA, PAVYZDYS, IŠ JO MATYTI,
KAD EILĖS NESENIAI SUKURTOS, NES JOSE PILNA LENKIŠKŲ MAKARONIZMŲ²⁹⁰

*Wanda buwa, graža Merga, Łanku²⁹¹ Karalayté.
Ne noreia nekad ana miłet Jaunikayté.
O kaip didia czion ant świéta, giwent nie trópija,
Kámgi sáwa jáunas diénas, daremnay nutrótija.
Wálna ira kóznay dúsziaj, achatliway búty,
Kam kientéti, kam duksauti, kam czie smútnay żúty.
Kad but Diewas, ne prydawis dieł Adoma Jewas
Adoms Diewuy but addawis wisas Royaus piewas
Kas po linksma royaus darżey, giwenimas smutnas
Kad ne butum Zmoguy draugies, io stonas okrutnas
Darzas Royaus ira Swietas, Mergaite Kwietkieles
Mieste, ir ant koznas wietas brangies lileeles
Groy Zweris, pauksztay Ora draugie tur del sawes
Tu neturi wienna, Nora, pasigaylek manes
Kokia beda sutwerimoy regiet, ne regauti
Kokia gieda pradiet westi, pradieins ne gauti
Ateys rudno²⁹² łapay krista, żoles wisas dziusta
Pareys tawe jaunas dienas, ar wis busi rusta
Kiek asz kartu dawiay znoka, kad tawi asz milu
Tu regiet ant man ne nori, ir asz ant to tilu.
Kiek asz kartu darmay troksztu tau szirdi pagauti
O tu wisumet jeszkoj, keip mani apgauti
Ar supiksiu, ne miłesiu, paliksiu tau wienna
Patam giwent nueysiu, groy kozna diena.*

[Kiekviename gretimame puslapyje dešinėje pateikiami pažodiniai šių tekstų vertimai į lenkų kalbą.
Po jų pridedamas ir literato, literatūros kritiko, vertėjo, poeto Ludwiko Osieńskiego (1775–1838) vertimas.]

²⁹⁰ Rašytos jau tuo metu, kai vokiečių autoriai ėmė priekaištauti lietuviams, kad šie *lenkėja*: „Et Lituani jam sclavonisant“ (*Aut. past.*)

²⁹¹ Tikriausiai korektūros klaida – turėtų būti: „Lanku“, t. y. „lenkų“. Ši eilutė išversta į lenkų kalbą: „Wanda była piękna Panna, wszystkich łak Królowa“ („Vanda buvo graži mergina, visų pievų karalienė“).

²⁹² Galbūt korektūros klaida arba norėta parašyti: „ruduo“?

TREČIO EILIŲ RAŠYMO BŪDO PAVYZDYS

Didele dargana buwa, kad Wanagas wisztu pagawa [lietuviškai].

Wielka zawierucha była, kiedy Jastrząb kurę złapał [lenkiškai].

Labai vienas į kitą panašių, bet skirtingos reikšmės lietuviškų žodžių pavyzdį lietuviai pateikia tokia eilute:

Gires Gierwie giruri gira giera giroy gieroie [lietuviškai].

Chwalili się żurawie krzycząc, że dobry kwas w lesie pili [lenkiškai].

Gires yra nuo *Giriet* – girti, *Giruri* – onomatopėja, garsas, pamėgdžiojantis gervių balsą, *Gira* – tai gėrimas, *Giera* nuo *gieras*, reiškia gėrį. *Girôy* nuo *Giria*, reiškia mišką, *gieroie* nuo *giert* reiškia gerti. Rusai savo kalboje turi kažką panašaus, pavyzdžiui, *żałowat*, reiškia padovanoti, *żalet* reiškia gailėtis, *żełat* reiškia norėti.

Šios kalbos rišlumas geriausiai atsiskleidžia verčiant lotynų poeziją. Skaitytojas nustebęs pamatęs tą išskirtinę lietuvių kalbos savybę, kad lietuviškai hegzametrą galima versti į hegzametrą žodis žodiu. Štai, pavyzdžiui:

Vae tibi, vae nigrae, dicebat cacabus ollae [lotyniškai].

Beda tau, beda tau jodu, kałbeja katilas podu [lietuviškai].

Jei reiktų išversti žymiausias lotynų poetus, lietuvis tai padarytų lygiai lengvai. Štai „Eneidos“ IV knyga, 584 eilutė:

Et jam prima novo spargebat lumine terras,

Titani croceum linquens aurora cubile [lotyniškai].

Juž się z iasnego łoża Tytana ocuca,

Juž na ziemię Jutrzenka pierwszy promień rzuca [lenkiškai].

Jau pirma ant žiames, naujas barstieie swiesibe

Titanas, raudona ausztra, gulima pametis [lietuviškai].

„Eneida“, VIII knyga, 369 eilutė:

Nox erat, et terras animalia fessa per omnes

Alituum, pecumque genus, sopor altus habebat [lotyniškai].

*Noc była, gdy z prac swoich każda rzecz stworzona,
Z ptastwa i z bydła snem uspokoiona* [lenkiškai].

*Naktis buwa, ir wisa ziemia giwuleys pripilta
Sparnutoju, kietwirkoiu giminiu, miegas didis prispaudi* [lietuviškai].

[Toliau analogiškai pateikiama Ovidijaus *Metamorfozių* antrosios knygos pradžios vertimas.
Vertimo – pažodiško, ganėtinai nesklандаus – autorius nenurodytas.]

Kalba, kuri gali perteikti tokius kilnius poetinius vaizdus, kuri žingsnis žingsnin eidama kartu su lotynų, nenusileidžia pastarajai nei metru, nei rišlumui, nei raiškumui, nei muzikalumui, be abejonės kadaise turėjo būti mokytų žmonių kalba. Skaitytojas Ovidijaus vertimo atkarpoje tikriausiai pastebėjo, kad trisdešimčiai lotyniškų eilučių išversti lietuviui užteko tiek pat, o lenkų poetui Otwinowskiui²⁹³ prireikė 46.

Iš Vergilijaus ir Ovidijaus vertimų fragmentų, laimingai išlikusių, o mano perrašytų, atrodo labai įtikinama, kad šie du poetai ir kiti klasikiniai autoriai buvo seniai išversti į lietuvių kalbą. Galbūt būta ir kokių nors šaltinių, t. y. originalių rankraščių kūrinių. Dabar be kelių žodynų, kelių gramatikų ir kelių sinonimų rinkinių visą dabartinę lietuvių biblioteką, atrodo, sudaro Senasis Testamentas, išverstas Chylinckio ir tik iki 40-osios psalmės Londone išspausdintas²⁹⁴, Naujasis Testamentas, išleistas Halėje²⁹⁵, taip pat Sirvydo postilė²⁹⁶ ir Kasakauskio pamokslai²⁹⁷.

293 P. K. Bogušas mini visuomenės veikėją ir klasikinės poezijos vertėją Valerijoną Otwinowską *vel* Otfinowską (1571–1642). 1638 m. V. Otwinowskis į lenkų kalbą išvertė ir Ovidijaus *Metamorfozes*.

294 Evangelikų reformatų stipendininkas Samuelis Boguslavas Chylinckis (Samuel Bogusław Chyliński, apie 1634–1668), kurį laiką studijavęs Franekeryje (Olandija), o vėliau persikėlęs į Londoną, Oksfordo profesorių palaikomas, apie 1656–1659 m. Šventąjį Raštą išvertė į lietuvių kalbą. Bibliją spausdinti pradėjo Londone 1660 m., po metų dalį išspausdinto teksto ir rankraštį atsivežė į Lietuvą, tačiau Evangelikų reformatų sinodui suabejojus vertimo kokybe (kitais duomenimis – sulaukus opozicijos iš prolenkiškai nusiteikusių sinodo atstovų, kurie Šventojo Rašto spausdinimą lietuvių kalba nelaikė reikšmingu), 1662 m. spausdinimas buvo sustabdytas, o išspausdinti lankai sunaikinti.

295 Tikriausiai turimas omenyje evangelikų reformatų kunigo Samuelio Bitnerio (Samuel Bytnerus *vel* Bythner, apie 1632–1710) į lietuvių kalbą išverstas (su pagalbininkais) ir 1701 m. Karaliaučiuje (taigi ne Halėje!) išleistas Naujasis Testamentas.

296 P. K. Bogušas mini žymiojo jėzuito, teologo, leksikografo Konstantino Sirvydo (Konstanty Szyrwid, apie 1578 ar 1581–1631) veikalą *Punkty kazań* („Punktai sakymų“), t. y. pamokslų santraukas, postilę (pirmoji knygos dalis paskelbta 1629 m., o antroji – 1644 m. Vilniaus akademijos spaustuveje).

297 Galbūt autorius čia mini dominikoną, pamokslininką Jurgį Kasakauskį (Jerzy Kossakowski, apie 1650 – tarp 1722–1726), pirmosios lietuviškos maldaknygės (*sic!*) lietuvių kalba autorių (pirmą kartą knygelė išspausdinta 1681 m. Vilniuje, o iki 1864 m. pasirodė net 45 perredaguoti leidimai). Duomenų apie J. Kasakauskio spausdintus lietuviškus pamokslus nėra, tad negalima atmesti prielaidos, kad turėtas omenyje ne

Daugeriopas galime rasti tokios nepaprastos situacijos priežastis.

Anuomet dar nebuvo išrasta spauda, vienintelė pajėgi kovoti su amžiais, o visa naikinantis laikas tuomet ir ištisas tautas, ir jų kalbas surydavo, todėl nenuostabu, kad mokyto lietuvių darbus ir atradimus, vien tik rankraštyje surašytus, amžinoje užmaršty palaidojo.

Ko nesugrauzė kandys ir pelės, tą galutinai sudorojo ir pragaišino nepaliamojamos ir pagal anų barbariškų laikų papročius visa naikinančios kovos su Maskva, totoriais, švedais, danais, Prūsijos kryžiuočiais, Livonijos kalavijuočiais, prieš prancūzų, anglų ir kitų tautų sušauktus kryžiaus žygius. Nuosavybės dovanojimo, jos padalijimo dokumentai, kur kas svarbesni kiekvienam piliečiui nei mokyti rankraščiai, buvo panaudoti muškietoms užtaisyti arba kartu su archyvais, miesteliais ir mediniais namais be pėdsako sudegė.

Kituose kraštuose nuo priešų ugnies bent jau neprieinamuose kalnuose, požeminėse specialiai iškaltose ar vandens išgrauztose olose sugebėta paslėpti ne vieną rankraštį. Taip Justiniano rašyti įstatymai²⁹⁸ buvo atrasti netoli nuo Nolės²⁹⁹ Italijoje, garsiojoje pajūrio grotoje Amalfyje³⁰⁰. Netgi Vezuvijaus pelenai Pompėjoje nuo visa naikinančios sulaukėjusio žmogaus rankos uždengė kai kuriuos mokytus raštus.

Lietuvių literatas savo rankraščiui jokios slėptuvės negalėjo rasti. Jei rankraštis, saugomas namuose, kartu su namu ir gyventojais nesudegė ugnį, jei autoriui taip pasisekė, kad sugebėjo jį išnešti iš liepsnojančių namų ir nubėgti į mišką, tai jis, tiesa, išgelbėjo raštą nuo ugnies, bet nuo pražūties neapsaugojo – neturėdamas jo kur paslėpti, greičiausiai įdėjo į sutrūnijusį stuobrį, kur jį kartu su medžiu arba kirminai sugrauzė, arba puvėšiai sunaikino.

Tai tik spėlionės – tikriausiai pagalvos ne vienas skaitytojas, – kurių šiandien įrodyti neįmanoma. Tą patį galima pasakyti ir apie orenotų ar otaheitų³⁰¹ kalbas.

Argi spėlionės? Tai, ką rašau apie mokytus lietuvius, gyvenusius prieš Mindaugui valdant, nėra spėlionė, tik išvada, kuri tiesiogiai kyla iš žinomo ir tikro dalyko, vadinasi yra lygiai tiek tikra. Kas, kad šiandien negali nurodyti nė vieno lietuvių rašytojo, nė vieno jų kūrinio? O kas man, pavyzdžiui, pasakys, kam esame skolingi už lenkiško arklo ir lietuviškos žagrės išradimą, kas pirmasis į mūsų kraštą atvežė kviečius, rugius, daržoves ir kitus sodų augalus? Kas iš perrūgusių miltų pirmą duonos

J. Kasakauskis, bet pamokslininkas, teologas, švietėjas, pedagogas, 1794 m. sukilimo dalyvis, nuo 1797 m. – Vygrių vyskupas Mykolas Pranciškus Karpavičius (Michał Franciszek Karpowicz, 1744–1803), kuris, kaip manoma, pats į lietuvių kalbą išvertė ir Vilniuje išspausdino 1794 m. gegužės 20 d. Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje savo pasakytą gedulingą pamokslą (taigi ne „pamokslus“) už žuvusius sukilėlius.

²⁹⁸ Tikriausiai turimas omenyje vadinamas Justiniano kodeksas – 529 m. išleistas imperatorių konstitucijų rinkinys.

²⁹⁹ Miestas ir komuna Italijoje, Kampanijos srityje.

³⁰⁰ Miestas ten pat.

³⁰¹ Deja, taip ir nepavyko nustatyti, kokias kalbas P. K. Bogušas turi omenyje.

kepaliuką iškepė? Kas pirmasis prie vežimo ašį ir ratus pritaisė? Kas sugalvojo mums, čia, šiaurėje, šildymui taip reikalingas krosnis? Iš tiesų išnyko tų žmonijos geradarių atminimas, bet dėl jų egzistavimo abejoti negalime, prieš savo akis jų išradimus turėdami, ir būtų neprotinga išvadą apie jų buvimą *spélione* vadinti, taip ir pastebėję kokios nors kalbos žodžių gausą, skambesio muzikalumą, lygumą, dailumą, taisyklingą struktūrą, artimą graikų kalbai, tam visų kitų kalbų pavyzdžiui, eiles, lotyniškoms niekuo nenusileidžiančias, – ne *spélioti*, o tvirtai teigti galime, kad taip suformuota kalba buvo mokytų žmonių kalba. Nes vien tik jie, ir tai didelis būrys mokytų žmonių, sukuria žodžių gausumą, o kultūringumo, rišlumo, harmonijos kalbai niekas nesuteiks, nebent tik mokyti žmonės.

Įrodymui, kad Lietuva nuo neatmenamų laikų turėjo pakankamai mokytų žmonių, nepateikiu čia savo paties išgalvoto rašytojų registro ir nepridedu ištraukų iš tariamų rankraščių, kurių niekas nėra skaitęs ir neskaitys. Nenoriu sekti ir svetimšaliais rašytojais, kurie, apimti blogai suprasto patriotizmo, hersų³⁰², keltų bardų, islandų ir skandinavų sagų kūrėjų vardu, išrašo mums plačias ištraukas iš kiaurai pačių išgalvotų arba tik prastuomenės atminty išlikusių gremėzdžiškų dainelių ar pasakaičių, nemažai nuo savęs pridėję. Man nereikia griebtis tokių priemonių. Kaip įrodymą, kuriuo jokia kita tauta pasigirti negali, pateikiu štai ką – visą lietuvių kalbą, sukultūrintą dar tuomet, kai kitos tautos nebuvo suvokę civilizacijos poreikio.

Visa tai, ką čia parašiau, apima laikus prieš spaudos išradimą. Jei vėlesniais amžiais nerandame lietuviškų knygų, tai lėmė kitos priežastys, kurios lietuvių kalbą nustūmė į tokią nereikšmingą vietą, kokioje šiandien ją matome.

Pirmąjį mirtiną smūgį lietuvių kalbai sudavė vokiečių kryžiuočių magistras Zygfrydas fon Foichtvangelas³⁰³, kuris 1310 m. išduotu įsaku uždraudė Prūsų Lietuvos gyventojams kalbėti lietuviškai ir liepė mokytis vokiečių kalbos. Tuo tikslu nurodė, kad nė vienam netgi prastuomenės žmogui tol neleisti tuoktis, kol neišmoks vokiškai bent tiek, kad galėtų vienas kitą ta kalba suprasti. Paskelbė jokiai pareigybei netinkamus, kurie vokiškai nekalbėjo. Įkūrė vokiškų mokyklų ir tam, kad greičiau vokiškai mokytis priverstų, įsakė visuose teismuose jokia kita kalba, tik vokiškai teisingumą vykdyti.

Panašus likimas tą kalbą ištiko ir pačioje Lietuvoje. Lietuvių kunigaikščiai, užkariavę visą Baltąją Rusiją, pamėgo rusinų kalbą – įvedė ją ne tik į savo dvarą, bet ir į teismų įstaigas. Be korespondencijos su užsieniu, kurioje vartota lotynų kalba, visi kiti nuosavybės dovanojimai, laiškai, piliečių ieškiniai, juridiniai aktai, dekretai, nuosavybės padalijimo dokumentai, sutartys, visi testamentai buvo rašomi tik rusinų kalba. Įdėjau be galo daug darbo, ieškodamas bent vieno kokio lietuviškai rašyto dokumento, bet mano pastangos buvo bevaisės.

³⁰² Šios tautos identifikuoti taip pat nepavyko.

³⁰³ Zygfrydas fon Foichtvangelas (vok. Siegfried von Feuchtwangen, mirė 1311 m. Marienburge) – Vokiečių ordino karinis ir valstybės veikėjas, Vokiečių ordino magistras (1303–1311).

Nesunku numanyti, kad tokiomis aplinkybėmis, kai visi perėmė rusinų kalbą, lietuvių kalba, kurios dar daug žodžių randame vėliau išleistame Statute, pradėjo smulkėti ir pamažu trauktis į užmarštį.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo Jogailos iškėlimas į Lenkijos sostą galutinai numarino tą kalbą Lietuvoje. Vladislovas, pirmasis savo pavaldinių Apaštalas, turėjo pats lietuviškai mokyti juos šventojo tikėjimo pagrindų, nes dvasininkai, kuriuos kartu su savimi į Lietuvą pasiėmė, tos kalbos nemokėjo. Toji dvasininkija, uoliai ėmusis versti pagonis, pamatė, jog lietuvių kalba yra sunki, ir neturėdami kaip apaštalai Dievo suteiktos galios kalbėti įvairiomis kalbomis, atrado patogesnę būdą – skatinti naujuosius krikščionis mokytis lenkiškai užuot patys mokėsi lietuviškai.

Turtingesnieji pasauliečiai ponai unijos su Lenkija aktu pakviesti į bendrus valstybinius posėdžius turėjo neišvengiamai mokytis lenkiškai. Visi, kurie ieškojo karaliaus dvaro malonių, ir patys ėmė mokytis, ir savo vaikus atidavė mokytis anuomet dvare madingos lenkų kalbos. Jau nustota lietuviškai kalbėti ir rašyti, ir taip lietuvių kalba pradėjo vis labiau smulkėti ir trauktis iš vartojimo.

Jei bent lietuvių rašytojai savo knygas būtų rašę lietuviškai, tikrai savo darbu ir sąmoju būtų apsaugoję jau gerokai sumenkintą kalbą nuo nuopuolio, bet ir jie sekė mada. Kad ne tik savųjų, bet ir svetimųjų būtų suprasti, rašė arba lotyniškai, arba lenkiškai.

Tos vienos priežasties būtų užtekę visiškai prarasti kalbą. Pavyzdžiui, gotai valdė beveik visą Europą nuo rytų iki vakarų. Tad ir jų kalba turėjo būti visuotinai vartojama. Tikriausiai jiems netrūko šviesių ir išsilavinusių žmonių, bet kad jie rašė lotyniškai, o ne gotiškai, jų kalba ilgai buvo paslaptis literatams, kol atsitiktinai nesurasta Biblija, kurią Mezijos vyskupas Vulfila, kaip buvo žinoma, išvertė į gotų kalbą³⁰⁴.

Šios trumpos mano pastabos, man regis, pakankamai atsako į klausimą, kodėl beveik neturime lietuviškų mokytų knygų ir koku būdu tokia graži kalba pasitraukė iš vartojimo bei atminties ir šiandieną pasiliko vien prastuomenės lūpose.

Palieku po manęs rašysiantiems patikrinti mano išvadas. Pakėliau dalį uždangos, po kuria slypi kilnios lietuvių tautos kilmė. Jei šis traktatas patenkins mano skaitytojo smalsumą, jei mano kraštiečiai lietuviai maloniai jį priims, jei paskatins mokslininkus toliau ieškoti Lietuvos senovės paminklų, būsiu neveltui dirbęs.

*Vertė Brigita Speičytė
Parengė Reda Griškaitė*

³⁰⁴ Vulfila (got. Wulfila, gr. Ulfilas – mažasis vilkas; apie 310 m. – 383 m.) – misionierius, Biblijos vertėjas, vestgotų bažnyčios veikėjas, nuo 341 m. – vyskupas. Tarp germanų genčių skleidė arijonizmą. Laikomas gotų rašmenų kūrėju. Manoma, kad Vulfila išvertė į gotų kalbą dalį Biblijos. Yra išlikę keletas šio vertimo fragmentų. Tai seniausias gotų kalbos paminklas.

Antoni Klementt (1756–1823)

NAŁOGU MOŻNA POZBYĆ SIĘ

Przywyknąc komu można prędko wcale
Do iakiey rzeczy, odzwyczaić się ale
Od niey iest trudno – wżelako kto pragnie
Skłonność zmieni, ią iak zechce tak nagnie,
Ażeby tylko człowiek w takiey mierze,
Z swym przedsięwzięciem dołożył się szczerze –

Nie śmiałym nigdy nic o tym powiadać,
Ze nałog każdy można iak chcąc zwładać
Czyli odmienić; gdybym nie był w probie
Po kil[k]okrotnie na moiey osobie –
To, co mam mówić, nie zowcie chimera,
Bowiem iest prawdą istotną, y szczerą –

Nie tylko o[j]ciec mój był zbyt myśliwy;
Lecz y Matka³⁰⁵ – więc ia niewstrzemięzliwy
Byłem od strzelby, ile tam mieszkąłem,
Gdzie wedle żądy zbyt zwierza zastałem,
To iest w Pinszczyźnie³⁰⁶, gdzie są łoś, dzik czarny,
Niedzwiedzie, wilki a bez końca Sarny –

305 Barbara Montwidówna Porucznikowna Telf[zew-
ska] Matka, nad podziw miała ochotę do pola –
Prócz Ptastwa zaięcy Lisow, ubiła raz wydrę na
Wardawu

306 w Dąbrowicy lat 7. nad granicą Wołynką do szkół
chodziłem – Gdzie do zbytku było y iest zwierza –

Antanas Klementas

YDINGŲ ĮPROČIŲ GALIMA ATSIKRATYTI

Priprasti lengva juk prie visko žmogui,
Blogų dalykų prigimtis išmoko,
Bet jų atsikratyti tai nemenka,
Tačiau jei žmogui valios tik pakanka,
Jis keičia polinkius kaip panorėjęs,
Ir pastangos jo nenuėina vėjais.

Nedrįščiau niekam pamokslaut iš oro,
Kad įpročius keist reikia tiktai noro,
Kad aistrą suvaldyti – vienas juokas,
Jei kailiu būčiau nepatyręs blogio –
Išbandymų, apie kuriuos šnekėsiu
(Ne chimera tai), taigi – tiesiai šviesiai.

Ir mano tėvas su aistra medžiojo,
Ir motina³⁰⁷, tad nieko negalvojau,
Kol gyvenau su jais, įpratęs gausiai
Medžioti Pinske³⁰⁸, kur žvėrių daugiausia:
Šernų, vilkų ir briedžių ligi valiai,
Meškų, o stirnų girioj ten be galo.

307 [Mano] motina Barbora Mantvydaitė, Telšių poru-
čikaitė, stebino savo medžioklės pamėgimu. Yra su-
medžiojusi paukščių, kiškių, lapių, o kartą užmušė
Varduvoje ūdrą. (*Aut. past.*)

308 Dombroviceje, prie Volynės sienos, 7-eris metus
lankiau mokyklą. Ten buvo gausybė žvėrių. (*Aut.
past.*)

Tėvui gavus tarnybą grafų Plotierių dvare Vorobine
netoli Pinsko pietų Gudijoje ir apsigyvenus ten su
visa šeima, A. Klementas 1769–1776 m. lankė gretimą
Dombrovicos vienuolių pijorų mokyklą.

Do polowania tak się więc wprawilem,
Ze dni y nocy na to mał lożyłem – ³⁰⁹
Z taką passą tu na Zmuydz przybyłem,
W Kancellaryi acz iak więziń byłem;³¹⁰
Jednak urywczō rankiem w letniey porze
Biłem zaiączki, w wieczór słonki sporze –

Kiedy wyszedłem na mój chleb iuż własny,
Natenczas byłem w kilka psów zapasny –
Miewałem człeka ochoczego wcale,
Polowałem rzec mogę doskonale –
Po Sesyi wraz biegłem spieszno w pole
Zawsze zwierzyńę miewałem na stole –

Rewolucya kiedy nastąpiła,
A zwierz[ch]ność w kraiu strzelać zabroniła;
Wtenczas rozdałem moie lube gończe,
I one tracąc, rzekłem: pole kończę –
Chociaż posledniey strzelać wolno było,
Lecz od tego się iuż odzwyczailo –

Tu powiedziałem bez kłamstwa rzetelnie,
Ze pierwszą skłonność zwyciężyłem dzielnie –
Powiem wraz ieszcze y o drugiey rzeczy,
Jak nałóg można przeistoczyć człeczy –
Rozum więcej iak s[k]łońność człekiem władnie,
Kto więc go słucha, zwycięży się snadnie –

³⁰⁹ Noc po noc z prosięciem dwóch wilków ubiłem –

³¹⁰ w Kancellaryi będąc miałem Gończego, przy nim
biłem –

Taip pasidavęs polinkiu medžioklės,
Dienas naktis atidaviau vilioklei,³¹¹
Su ja atvykęs čia į Žemaitiją,
Aš raštinėj jaučiausi lyg vergijoj³¹²,
Tik kiškių vasaros rytais palaukėj,
O slankų vakarais nekantriai laukiau.

Kai savo duoną valgyti pradėjau,
Būrys šunų ištikimų lydėjo,
Turėjau jėgerį aš rūpestingą,
Medžiojau, tiesą sakant, kiek patinka,
Po sesijos lėkiau laukais nutrūkęs,
Užtat žvėrienos stalui man netrūko.

Kai revoliucija tik prasidėjo,
Ir raštas, draudžiantis medžiot, išėjo,
Nebereikėjo man mielių skalikų,
Ir išdalijęs juos: „Gana, valdykis!“ –
Tariau sau. Nors vėliau medžioti leido,
Tą blogą įprotį visai apleidau.

Papasakojau aš teisybę, rasi,
Kaip pirmą ydą nugalėjau drąsiai,
Dabar paporinsiu aš bylą kitą,
Kaip įpročiu prastu nusikratyti;
Už polinkius žmogaus stipresnis protas,
Kas klauso proto balso – išvaduotas.

³¹¹ Kartą vieną naktį po kitos su paršeliu [prisiviliojęs]
du vilkus nudobiau. (*Aut. past.*)

³¹² Dirbdamas raštinėje turėjau skaliką, su juo medžio-
jau. (*Aut. past.*)

Wszyscy podobno o tym dobrze wiecie,
Ze adwokatów wielbią zbyt na świecie
Do uwielbienia cześć wżak się dodaie,
A tym sposobem skłonność im się staie –
Będąc Patronem chociaż bląhym, za tym
W ten nałog byłem iednak dość bogatym –

I choc nie byłem w Palestry iuż rżędzie,
JEdnak że piią dobrze y w urzędzie
Doznałem – Pochop prędki iest do wótki,
Nieraz widziałem iey ledace skutki –
A Deputatem będąc mianowicie
Mal nie ztraciłem przez nią w Wilnie Życie –³¹³

Więc postrzegłszy się że ta iest szkodliwa,
Mysl przyłynęła do mnie zbyt szczęśliwa:
Bym bez zakładu sam sobie probował,
Zebym się od niey wstrzymał, y zachował –
Jakoż poczołem nieco się wstrzymywać
Albo ią raczey całkiem nie używać –

Tak Niebu dzięki siebie zwyciężyłem,
Już po rozłące z nią lat sześć przeżyłem –
I tu chlubić się mogę doskonale,
Ze ta mi w mysli nie powstaie wcale –
Słowem do oney żadney nie mam chęci,
Zatym mię ona więcej nie zamęci –

313 w Diaryuszu życia moiego znajdzie Następca opisa-
nie dokładne o tym –

Visi veikiausiai pasakyt galėtų,
Kad advokatas – Dievo numylėtas,
Prie tos šlovės jam linki: „Į sveikatą!“
Ir štai jums – įspūdingas rezultatas:
Nors nieko vertas aš buvau gynėjas,
Bet įprotis jau buvo suvešėjęs.

Advokatūrą jau buvau palikęs,
Bet valdininkui įprotis patiko,
Dingstis degtinei atlekia su vėju,
Aš jos plačiau nasrus arti regėjau:
Kaip deputatas Vilniuje rinktasis,
Vos neatidaviau jai savo dvasios³¹⁴.

Patyrus, kaip ji žmogui pragaištinga,
Tiesiog mintis man šovė išganinga,
Ir pats su savimi kirtau lažybų:
„Sutvardysiu aš norą tą beribi“,
Paskui tariau: „Pradėjus mūsų šitą,
Geriau visai lašų atsisakyti“.

Taip nugalėjęs iš Dangaus malonės,
Jau metai šešeri aš laisvas, ponai,
Didžiuodamasis tad galiu sakyti:
Net mintyse nenoriu jos matyti,
Žodžiu, netrokštu mirkti aš degtinėj,
Ir ji man nesuka jau smegeninės.

314 Tą įvykį įpėdinis atras nuodugniai aprašytą mano
gyvenimo Dienoraštyje. (*Aut. past.*)
Autorius ne kartą rankraštyje mini ir savo dienoraš-
tį, tačiau jis nėra žinomas.

Bo ten trunek iak iest pospolity;
Tak w każdym domie iest zawsze użyty –
Zatym ktokolwiek w Kompanii bywa
Naglą do niego, to rzecz iest prawdziwa –
Kto zaś istotnie onego nie piie
Nie zmuszaią iuż tam proźby nieczyie –

Więc z doswiadczenia tę prawdę dowodzę,
A iuż tym samym nikogo nie zwodzę:
Ze nałog kaźden nie iest tak zbyt możny,
Owszem w mówieniu pretexcik iest próżny,
Żeby nie można było precz wygładzić;
Trzeba się tylko rozumu się radzić –

Nie chcę chluby, więc za przykład nie kładę
Siebie, że zbyłem szpetną taką wadę,
Tylko istotnie pragnę to pokazać:
Że wstrzemięźliwość może coś dokażać –
Niech nie będzie nicht w swym zdaniu uparty,
Tym przekonaniem słuźny człowiek wsparty

Bei swaigalai tėvynėj taip paplitę,
Kad rasi jų namuos ne vieną kitą,
Kompanijoj jei kam nors būti tenka,
Tai, tiesą sakant, prašymo pakanka,
Bet jeigu negeriantis pasitaiko,
Tai prievartos tokiam tikrai netaiko.

Iš patirties aš išvedžiau šią tiesą,
Apgaulės čia jokios, kalbėjau šviesiai,
Kad įprotis nėra jau toks galingas.
Vien kalbos būtų gal ir nevaisingos,
Nes norint galima kitaip įrodyt,
Teisybę paprastai diktuoja protas.

Nelaukiu gyrių, pavyzdžiu nerodau
Savęs už tai, kad nugalejo protas,
Tik trokštu pasakyt teisybę tokią,
Ką susilaikymas byloja žmogui:
Te įpročių jis teisinti nebando,
Tik toks žmogus parodo savo brandą.

Vertė Regina Koženiauskienė

[Anonimas]

BAUBLIS (a)

Powieść Zmuydzka. –

1.

Słuchay! Co to za szum w lesie?
Czy to Zubr zaryczał srogi?
Czy zniszczenie burza niesie?
Czy się przybliżaią wrogi?
Raz iakby walcząc z niebiosy,
Swym pukiem głos gromu tłumi;
Znów cichsze słycać odgłosy
Tylko coś szeleszcze, szumi.

2.

Ani zubr zaryczał srogi,
Ni zniszczenie burza niesie,
Ni przybliżaią się wrogi,
Ale Baublis wyje w lesie.
Król zm[u]ydzkich puszcż okazały,
Jak czas silny, iak wiek stary,
Urągaiąc burzy śmiały,
Grzmi rozrosłemi konary.

3.

Jak skała, która wspaniale
Wznosi głowę pod obłoki,
Nie dba choć spienione fale
Tłuką o iey twarde boki.
Daremnie się wscieka morze,
Daremnie natarcia dwoi;
Musi iey hołd nieść w pokorze,
Gdy ta niewzruszona stoi.

- a) Jest to wiersz napisany z powodu żądania czygoś o powinszowanie dla Paszkiewicza, który z pnia dębu (Baublis) starożytnego zrobił sobie pokoik literacki Litewski.

BAUBLYS

*Žemaičių legenda*³¹⁵

1.

Paklausyk! Koks garsas girioj?
Gal tai stumbras sumaurojo?
Gal tai vētra neša myrį?
Gal tai priešas atgrūmoja?
Čia iš debesų lyg krinta
Ir Perkūną net užgožia,
Čia jo aidas tolsta, rimsta,
Tyliai šlama, tykiai ošia.

2.

Ne, ne stumbras sumaurojo,
Ne, ne vētra neša myrį,
Ir ne priešas atgrūmoja,
Tik Baublys riaumoja girioj.
Lietuvos miškų karalius
Amžius stovi nepalinkęs,
Juokiasi iš vētros valios,
Trankosi šakom galingom.

3.

Kaip uola didingo stoto –
Galvą debesim pridengus,
Net nepaiso, kai putotos
Plaka šonus aršios bangos.
Veltui jūra taip putoja,
Veltui niršta prieš valdovę,
Turi nusilenkti uolai,
Kai ši išdidžiai taip stovi.

- 315 Tai eilėraštis, parašytas kažkam paprašius pasveikinti [Dionizą] Pošką, kuris iš senovinio ąžuolo (Baublio) kamieno pasistatė lietuvišką literatūros kambarėlį. (*Aut. past.*)

4.

Tak czarnych puszczył król północny,
Odparł wichrów siłę srogą;
Bo Perkunas strzegł wszechmocny
Ryngolta (1.) pamiątkę drogą.
Strzegł Baublisa bacznym okiem,
Bo codzień z pod jego cienia,
Z wonnych kadzideł obłokiem
Korne wznosiły się pienia.

5.

Ieszcze miecz Ryngolta silny
Osychał krwi ruskiej syty;
Ieszcze na wzmiankę Mohilny,
Drzał Świętosław znamienity.
Gdy Litwy i Zmuydzkiej ziemi
Pan niecierpliwą pokoiu,
Chciał się z woiowniki swemi
Rozerwać obrazem boiu.

(1) Ryngolt syn Algimunta, Xiążę Nowogrodzki, po śmierci Utena X-cia Litewskiego, obiecał opiekę nad jego małoletnim synem Swintorogiem, i począł się mianować Xiążęciem Ruskim, Litewskim i Zmuydzkim. Tak rozerwane od dawna państwa złączywszy w jedno, stał się strasznym sąsiadom. Łączyli się przeciwko niemu Ruscy Xiążęta; Świętosław Kiiowski, Lew Włodzimirski i Dymitr Drucki, otrzymawszy pomoc Kurdasa Hana Zawolskiego Hordy ciągnęli do Litwy. Napadł na nich Ryngolt u Mohilny nad Niemnem i na głowę poraził. Prowadził też woyny z Niemcami, którzy za jego czasów całe Inflanty zaięli.

4.

Taip tamsių miškų karalius
Vėtrų atremia siautimą,
Nes Perkūnas saugo valią –
Rimgaudo³¹⁶ atsiminimą.
Baublį saugo jis akylai:
Juk kasdien iš jo pavėsio
Smilkalai kvapnieji kyla
Ir pagarbios giesmės šviesios.

5.

Kardas Rimgaudo plieninis
Dar krauju Rusios varvėjo,
Ir, Mogilną prisiminęs,
Sviatoslavas dar virpėjo,
Kai Žemaičių ir Lietuvių
Vis nerimstantis valdovas
Vėl turėjo su kariūnais
Stoti į nelemtą kovą.

316 Rimgaudas, Algimanto sūnus, Naugarduko kunigaikštis, po Lietuvos kunigaikščio Utenio mirties globojo jo mažametų sūnų Šventaragį ir ėmė vadintis Rusų, Lietuvių ir Žemaičių kunigaikščiu. Taip nuo seno atskirtas valstybes sujungęs į vieną tapo grėsmingas kaimynams. Vienijosi prieš jį Rusų kunigaikščiai Sviatoslavas iš Kijevo, Levas iš Vladimiro ir Dimitrijus iš Drucko, ir remiami Užvolgio ordos chano Kurdo, traukė į Lietuvą. Užpuolė juos Rimgaudas ties Mogilna prie Nemuno ir visus išguldė. Taip pat kariavo su vokiečiais, kurie tais laikais užėmė visą Livoniją. (*Aut. past.*) Kunigaikštis Rimgaudas, Mindaugo tėvas, ir Mogilnos mūšis yra minimi Lietuvos metraščiuose, Motiejaus Strijkovskio *Kronikoje* (1582) ir Alberto Viūko-Kojalavičiaus *Lietuvos istorijoje* (1650–1669). Šiuolaikiniai istorikai atmeta Rimgaudo asmenybės ir Mogilnos mūšio istoriškumą kaip nepatvirtintą autentiškais šaltiniais. Tačiau dar XIX a. lietuvių istorinėje vaizduotėje ši asmenybė ir įvykis buvo ypač svarbios simbolinės figūros, žymėjusios istorinį metą, po kurio prasidėjo Lietuvos valstybės plėtimosi į rytus epocha.

6.

Długo iuż, długo Zubr dziki,
Niszczy żyżne niwy Zmuydzi
Mordue zląkde rolniki,
Straszny dla zwierżat i ludzi.
Zwycięsca w polach Mohilny,
Słyszý takie klęski krwawe,
A szczęścía narodu pilny,
Wielką ogłasza obławę.

7.

Wnet się odgłos tey wyprawy
Po całym kraiu rozlega;
Chciwe rozrywki i sławy
Mężne rycerstwo się zbiega.
A iak rumak śród swych braci
Wspanialszą podnosi głowę
Sam naywspanialszey postaci,
Tak śród młodzieży Mindowe (2).

- (2) Mindowe (Męndog, Męndolf, Mindaugas) syn Ryn-golta połączonemi prze[z] oycą Xięstwami rżądził podług wszelkich reguł polityki, bo i podeysciem i wstępnym boiem umiał zwyciężać nieprzyaciął. W początkach zaraz panowania swiego, chcąc się zaraz pozbydź synowców, wyprawil ich na woiowanie ziem ruskich; wkrótce potem wplątawszy się w woyny z sąsiadami, mocno od nich a naybardziej od Krzyżaków przycisnięty, przyjął religiją chrześciańską, całe swoje państwo im zapisuiąc, i za wolą Innocentego IV. papieża na króla Litewskiego był koronowany. Wszakże wkrótce widząc sprzyiające okoliczności nową przyiętą religiją porzucił, a tak Polakom iak Krzyżakom przez daleko posuwane zagony, był straszny; zabity wespół z dwóma synami od synowca swego Traynata r. 1263.

* Atkreiptinas dėmesys, kad lenkiškame tekste užrašyta taisyklinga lietuviška Mindaugo vardo forma, vadinasi, ji buvo išlaikyta tradicijoje iki kalbininko Kazimiero Būgos senųjų asmenvardžių rekonstrukcijos 1911 m.

6.

Girių stumbras mat uveriai
Trypė Žemaitijos grūdą,
Žmogų gąsdino ir žverį,
Žemdirbį nekaltą žudė.
Nugalėjęs prie Mogilnos
Rimgaudas vėl tempė lanką
Ir gerumo tautai pilnas
Gaudynes baisiasias rengė.

7.

Įsako dėl šito žygio
Visas kraštas jau sulaukė,
Pramogos, šlovė, laimikis
Riterius narsius sutraukė.
Kaip kad žirgas tarp ristūnų
Galvą iškelia išdidžią,
Tokį taurų karaliūną
Mindaugą³¹⁷ būrys išvydo.

- 317 Mindaugas (Mendog, Mendolf, Mindowe), Rimgaudos sūnus, valdė tėvo sujungtas kunigaikštystes pagal visas politikos taisykles, nes mokėjo nugalėti priešus ir suktumu, ir kautynėmis. Vos pradėjęs valdyti, norėjo iškart atsikratyti sūnėnų ir išsiuntė juos užkariauti Rusų žemių; greit po to, išsipainiojęs į karus su kaimynais, smarkiai jų, ypač kryžiuočių, prispaustas, priėmė krikščionių religiją, užrašydamas aniams visą savo valstybę, ir popiežiaus Inocento IV valia buvo vainikuotas Lietuvos karaliumi. Vis dėlto netrukus matydamas palankias aplinkybes atsisakė naujai priimtos religijos, ir tiek lenkus, tiek kryžiuočius buginio tolimais išpuoliais; nužudytas drauge su dviem sūnumis savo sūnėno Treniotos 1263 m. (*Aut. past.*) Autorius, rašydamas, kad Mindaugas valdė „pagal visas politikos taisykles“, greičiausiai oponuoja paplitusiam požiūriui į Mindaugą kaip žiaurų, barbarišką valdovą – toks jo portretas sukurtas Euzebijaus Slovackio tragedijoje „Mindaugas, Lietuvos karalius“ (past. 1813), tokį požiūrį savo romane *Astolda* (1807) paminėjo ir Ona Radvilaitė Mostovska (žr. šioje *Antologijoje*).

8.

Jak się nim Litwa cieszyła,
Piętnastey wiosny kwiat miał,
Iuż i męstwo i cnót siła
I przyszlą mądrość rozwiiał.
A iak się miał rżadem wslawić,
Z łowów iego można mierzyć;
Bo i sieć umiał zastawiać,
I smiało umiał uderzyć.

9.

Lecz iuż grzmią rogi łowieckie;
Iednę ostępu połową
Strzegą iuż sieci zdradzieckie,
Drugą z rycerstwem Mindowe.
Wczesnie młodzieniec odważny
Potrzasał kopią długą;
A przy nim Ryngold powazny
Silną się wspierał maczugą.

10.

Puszczaią mnogie ogary,
Trzęsą się bory ich głosem;
Czuie zubr srogie zamiary;
Lecz zwykły gardzić złym czasem
Wstał, słuchał, z gniewu zazgrzytał,
Kopnął nogą; wstrząsnął kark srogi,
I nozdrzem powietrze spytał
Bliskoli, mnogieli wrogi?

8.

Džiaugias Lietuva jaunyste –
Vasara penkiolikmečio,
Jaučia išmintį, pažįsta
Jėgą jo ir dorą mato.
Džiaugias, kaip šlovės jis siekia,
Ją pelnyti šauniai moka,
Spąstus pastatyt jam niekis,
Drąsiai ir taikliai jis smogia.

9.

Jau ragai medžioklės gaudžia:
Miško tankumyno pusėj –
Gudrūs spąstai grobį jaučia,
Toj gi – Mindaugas narsusis.
Nenustygdamas vaikinas
Krato ilgą, smailią ietį,
Rimgaudas šalia mėgina
Kuoką didelę ir kietą.

10.

Kiek skalikų daugel gena,
Mišką drebiną lojimas,
Jaučia stumbras žiaurų planą,
Bet, paniekinęs likimą,
Stojas, klausos, baubia grasiai,
Trypia kojom, sprandą riečia,
Uodžia šnervėm grėsmingasis,
Ar arti, ar daug jo priešų?

11.
Zgiął kark, wstrząsł rogami, leci,
Znów ryknął, aż lasy iękły;
Zbyt wątłą mu tamą sieci,
Targnął twarde więzy pękły
Wściekłość większy w nim wzrost bierze,
Białe piany z pyska toczy;
Gdzie naylicznieysi rycerze,
Tam gniewem rozzarty skory.

12.
Postrzega Mindowe dzielny
Zapędy wściekłego byka,
I gotuiąc raz śmiertelny,
Szybko się na przód pomyka.
Lecz zapal nieukucony
Rękę młodzieńca zawodzi,
Bo cios w serce wymierzony,
W piersi mu słabo ugodzi.

13.
Strona [=struga?] krwi czarney strzeliła,
Zaryczał z bolu i złości,
Aż puszcza rykiem zawyła;
Skoczył byk pełen wściekłości,
Iuż kapnął Mindowę nogą.
Na zawszesz go Litwa traci!
Ach! iuż swą zuchwałość drogo!
Drogo młodzieniec przypłaci.

11.
Ragą purto, sprandą riečia,
Baubia, net giria vaitoja,
Silpną tinklą tūžliai plėšo,
Drasko kilpas, trypia kojom,
Įniršis nuo to tik auga,
Drimba baltos snukio putos,
Ten, kur riteriai jo laukia,
Puola rūščiai kaip pasiutęs.

12.
Mato Mindaugas narsuolis
Stumbro šėlstančio ataką,
Pasirengęs kirčio šuoliui,
Puola priekin lyg apakęs.
Bet vedžioja ranką nirčią
Jaunas karštis pirmutinis:
Nusitaikęs į pat širdį,
Kliudo tik žvėries krūtinę.

13.
Juodas kraujas srūva šonu,
Stumbras sukaukė iš skausmo,
Girioj aidi jo dejonė,
Šoka jautis kraupiai bausmei,
Mindaugą jau siekia koja,
Negi kris jis iš rikiuotės?!
Ak, drąsa! Kiek ji kainuoja!
Kaina jauno – rizikuoti.

14.

Lecz trzyma zawsze strasz pilną
Nad synem Ryngotla [=Ryngolta] oko:
Przybiegł i maczugą silną
W byka łbie topi głęboko.
Któż potrafi, oycze tkliwy,
Radość swoją odmalować,
Gdy ci wyrok dał szczęśliwy:
Synowi życie zachować.

15.

Powstał Mindowe złąkniony,
Rzucił się w oyca obięcia,
Lal łyzy Ryngolt rozczulony
Całując lice dziecięcia.
Podwójney radości głosem
Powietrze całe zabrzmiało;
I szczęśliwym oyca losem
I wielką zwyciężcy chwałą.

16.

Wnet pod płytkiami topory,
Padaią wyniosłe sosny,
Iuż i stos wznosi się spory,
Słychać cudu [=ludu?] krzyk radosny.
Sam Krywe-Kryweyto (3) staie,
Co sam tylko przyszłość zbada;
Błogosławi Zubra, braci,
I na świętym stosie składa.

(3) Krywe-Kryweyto najwyższa osoba w duchowieństwie Litewskim. –

14.

Bet lyg savo akies vyzdį
Saugo Rimgaudas sūnelį:
Lekia ir žaibu pavijęs
Kuoka stumbrui kakton skelia.
Ar gebės kas apsakyti
Džiaugsmą tėvo kuo švelniausia,
Kai patirt jam lemta šitai –
Gelbėt sūnų mylimiausia?!

15.

Mindaugas nuščiuvęs stojas
Ir į glėbį tėvo puola,
Rauda Rimgaudas, bučiuoja
Veidą brangujį jaunuolio.
Džiaugsmas dvigubas, jau skamba
Balsas riterių garsingas:
Tėvo laimei būti lemta
Ir dar šlovei pergalingai.

16.

Aštrūs kirviai kerta pušį,
Medžių milžinų paunksmėj
Kyla aukuras garbusis,
Girioj girdis džiaugsmo šūksniai.
Pats Krivė Krivaitis³¹⁸ laukia:
Stumbrą pranašingai lemta
Laimina – ir brolių auką
Deda jau ant laužo švento.

318 Krivė-Krivaitis – aukščiausias lietuvių dvasininkas.
(*Aut.past.*)

17.
A Ryngolt maczugę swoię
Do połowy wbiia w ziemię,
Perkunie (4) rzek[ł], łaskę twoię,
Zleway ciągle na me plemie.
Poswięcam ci mą broń lubą,
Broń cośmi zbawiła syna;
Bądź ty wrogów naszych zgubą
Bądź ty obroną Litwina.

18.
A w tém grom silny, o dziwy!
Wszystkich w zadumienie wprawił,
Na samym niebie straszliwy,
Sam Perkunas ią [=się] objawił.
Spadł ogień na stos ofiarny
Wnet zubra płomień ochłonał,
Wzniosł się ku niebu dym czarny;
I stos w mgnieniu oka spłonał.

19.
Aż z Ryngoltowey maczugi,
Zielona gałąs wystrzela,
Grubieie raznie [=rośnie?] pień długi,
I dąb już cienia udziela.
Upadł na twarz lud zdumiony
Białą w niebo korne głosy:
„Perkunie bądź pochwalony
Miey pieczę o Litwy losy.“

17.
Rimgaudas tą savo kuoką
Žemėn ligi pusės smeigia,
„O Perkūne³¹⁹, – taria, – tokią
Globą mano tautai teiki,
Kaip šis ginklas palaimingas,
Jis išgelbėjo man vaiką.
Priešams būki Tu rūstingas,
Lietuvą gink visą laiką.“

18.
O stebukle! Nemarūnas
Tąsyk griausmas sudundėjo,
Iš dangaus patsai Perkūnas
Į lietuvių pažiūrėjo.
Siuntė žaibą, ugnį šventą –
Ir ugniakuras liepsnojo,
Juodas dūmas kilo, lemtą
Mirksniu stumbrą paaukojo.

19.
Rimgaudo gi kuoka toji
Žalią šaką tuoj išleido,
Greitai jo liemuo plėtojos,
Štai jau ir pavėsį skleidžia.
Puola Lietuva ant kelių,
Meldžia nuolankiai Praamžių:
„Būk pašlovintas, dauggali,
Mus globok per amžių amžius.“

(4) Perkunas (piorun) bóstwo najwyższy w Litwie i Zmudzi czczony.

319 Perkūnas ([lenk.] *piorun*) – Lietuvoje ir Žemaitijoje labiausiai garbinta dievybė. (*Aut. past.*)

20.

Tak wzrosł Baublis okazały.
Iak czas silny, iak wiek stary,
Zmuydź gorliwa Bogów chwały
Pod nim paliła ofiary.
Strzegł go Perkunas swém okiem,
Bo codzień z pod jego cienia,
Z wonnych kadzideł obłokiem
Korne odbierał wielbienia.

1823 Sierpnia 24 Kiernow

20.

Ir dabar Baublys dar stovi,
Amžiais tvirtas, nepalinkęs,
Po šakom dievams aukojosi
Čia Žemaičiai rūpestingi.
Saugo jį Perkūnas meiliai:
Juk kasdien iš jo pavėsio
Smilkslai jam kilo gailūs
Ir pagarbios giesmės šviesios.

Kernavė, 1823 m. rugpjūčio 24 d.

Vertė Regina Koženiauskiene

Šaltiniai:

- O *początkach narodu i języka litewskiego rozprawa* przez Xawiera Bohusza Imperyalnego Wileńskiego Uniwersytetu, Członka Honorowego, Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk Członka czynnego, Prałata Katedry Wileńskiej, Orderu S-go Stanisława Kawalera napisana, a na publicznym posiedzeniu tegoż Towarzystwa Warszawskiego Roku 1806. d. 12 Grudnia czytana, teraz zaś, to jest 1808 Roku wydrukowana w Warszawie, w Drukarni Gazety Warszawskiej, s. 1–207.
- [Antoni Klementt], „Nalogu można pozbyć się“, *Dziękuję moie własno=ręcznie wierszem a barzo w małej części prozą napisane y alfabetycznie porządkie zregestrowane Którego tom 2gi.*, LLTI RS F1–2157, s. 478–482.
- „Baublis. Powieść Zmuydzka“, VUB RS F24–133; nau-dotasi publikacija: „Baublis. Powieść Zmuydzka; Baublys. Žemaičių apsakymas“, vertė Vincas Laurynaitis, *Aitvarai: Simono Stanevičiaus bendrijos metraštis*, Vilnius: Mokslas, 1991, t. 2, p. 16–27.

FILOMATŲ KŪRYBA

Poezija

Adam Mickiewicz (1798–1855)

JUŻ SIĘ Z POGODNYCH NIEBIOS

Już się z pogodnych niebios oćma zdarła smutna.
Żeglarzu! ciągni rudel, wiatrom podaj płótna,
Zmocnioną wczasem dłonią słońce krajaj piany;
Otworem ci przestrzenne leżą oceany.
Niech umysłów nie chwieje burzliwość powodzi,
Towarzystwo nieliczne, kruchej słabość łodzi.
Wszak nie miał barki z dębu ni serca ze stali
Frygijczyk, co się pierwszy chytrej zwierzał fali,
A w zawody na złomnym puściwszy się drewnie,
Choć nań Piekła i Nieba dąsały się gniewnie,
W własnych dzielnościach ufny, śmiałyż żądań pełny,
Nieba i Piekła zwalczył, złotej dostał wełny.
Nas kiedy w niższym stopniu śmiała chęć nie kładzie,
Gdy nowe tworzym gmachy na nowej posadzie,
Gdy nasz trud równie wielki, cel równie ślachtetny,
Weźmijmyż z bohaterów greckich przykład świetny.
Im pierwszy raz ojczyste rzucającym gniazda,
Nie stała się okropną tak daleka jazda;
Nam po wejściu do szranków możnaż drzeć z obawy,
Gdy każdy trud zwalczony jest szczeblem do sławy? –
Oni na wspólne dobro różne znieśli dary:

Adomas Mickevičius

JAU NUO GIEDRO DANGAUS³²¹

Sutemos jau nuo giedro dangaus traukias niūrios.
Jūreivi, suki vairą, vėjui skleiski burę,
Pailsėjusiu delnu sūrią putą rieki;
Vandenynai platūs prieš tave nusidriekę.
Te dvejoti negundo potvynis įnirtęs;
Negausi palyda ir laivelis netvirtas.
Ne ažuolo juk laivas ir širdis ne plieno
Buvo frygo³²², kurs andai paliko tėvynę,
Ir valtelę palaikę nukreipė prieš bangą,
Nors rūstybe alsavo pragarai ir dangūs,
Kliaudamasis savimi, drąšių norų pilnas
Dangu, gelmes nurungė, gavo aukso vilną.
Jei mūsų siekiui reikia ne mažiau narsumo,
Ant pamatų naujųjų mūrijant šį rūmą,
Jei kilnus mūsų triūsas, ir tikslas mus sieja,
Pavyzdys tebus graikų karžygiai narsieji.
Juk anų, paliekančių pirmąkart gimtinę,
Negąsdino laukiantis kelias begalinis;
Nejau drebėti imsim, vos stoję į kovą,
Juk įveikta kliūtis – tai laiptelis į šlovę? –
Labui bendram sudėjo talentus jie mitriai:

³²⁰ Programinis eilėraštis, kurį Adomas Mickevičius perskaitė, prasidedant antriesiems Filomatų draugijos veiklos metams 1818 m. rugsėjo 14 d.

³²¹ Minimas Jasonas, senovės graikų mitinis herojus, kuris su bendražygiais išplaukė į Kolchidę (sen. Gruzijos regionas) pargabenti auksinio avikailio. Jasonas buvo kilęs iš Tesalijos, ne Frygijos.

Ten siłę, ten wzrok ostry, ów dźwięki cytary.
My tak czynimy, a wszystko torem pójdzie snadnym,
Wszak w niewielu brak darów, gorliwości w żadnym.
Wszyscy chcemy dokonać, dokona kto może,
Bo się nierówną miarą dzielą łaski Boże.
Lecz gdy ku wielkim sprawom pole się odkrywa,
Sama teraz nierówność mniej szkodzącą bywa.
Szczęśliwy, komu pierwsze wieńce się dostały:
Sam zyska chwałę, innych zanęci do chwały.
Lecz niech stąd marnej pychy blasków nie przywdziewa,
Wszakże owoc, nie liścia, świadczą lepszość drzewa.
Więc nie z wzięcia przyklasków, nie z zaszczytnej palmy:
Żeśmy pożyteczniejsi, z tego się pochwalmy.
Niech każdy, jak ów Greczyn, głosi dzielność swoją:
„Mocniejszy jestem: cięższą podajcie mi zbroję“.

Póki spiesząc do mety wytkniętej u brzegu,
Żaden gromad biegących nie wyprzedzi w biegu,
Póty na zawodników patrząc z daleka,
Kto by był wart nagrody, lud spokojnie czeka,
Lecz kiedy raz z biegących dobyłeś się tłoku,
Pod karą wiecznej hańby nie cofajże kroku,
Żeby siły w ostatniej wywarłszy potrzebie,
Tłumy, któreś przegonił, nie doгнаły ciebie.
Bo jeżeliś nad innych przymioty jaśniejszy,
Co innym zwiększa sławę, to tobie umniejsz.
Łamiąc męża szampierza na publicznym piasku,
Czyliż zwycięzca nierad z gminnego oklasku?
Przecież w oczach pół-boga, co łamał centaury,
Nie miałyby ponęty zapasnicze laury.
Tak im kto wyżej stąpił, w większy trud się wprzęga
I tym się nawet zniża, że wyżej nie sięga.

322 Citra – senovinis daugiastygis muzikos instrumentas.

323 Heraklis, sen. graikų mitologijos herojus.

Kas jėgą, aštrų žvilgsnį, kas skambesį citros³²³.
Ir mes taip darykime – darnia greta priekin,
Talentų trūks keliems gal, bet uolumo – niekam.
Visi pasiekti trokštam, o pasieks, kas gali,
Nes ne visiems po lygiai – pagal Dievo valią.
Kai platūs barai darbams veriasi didingiems,
Nelygybė tampa ne tokia pragaištinga.
Láimės vaikai, kam tenka vainikai pirmieji:
Pelno šlovę, jos geismą kituose pasėja.
Bet spindesiu puikybės tuščios tesibodi,
Pagal vaisius, ne lapus įvertinam medį.
Ne dėl garsių plojimų ir palmių šakelių,
O kad naudingi – galvas ženkime iškelę.
Ir kaip tas graikas narsą šauniai rodyt imkim:
„Stipresnis esu, duokit man sunkesnę ginklą.“

Atletams skubant pirmyn link įsmeigto mieto,
Kol būriu, kol dar gali bet kuris laimėti,
Tol žmonės, artėjančių laukdami bėgikų,
Svarsto ramiai, kuriam jų atiteks vainikas.
Tad jei kartą pavyko šią minią aplenkti,
Gėdos bijok amžinos ir nelėtink žingsnio,
Kad iki galo jėgas atidavęs kovai
Nebūtum pavytas jau aplenktų varžovų.
Jei talento daugiau už kitus esi gavęs,
Kas jų šlovę padidins, juk sumenkins tavo.
Ar varžovą pargriovus ant arenos smėlio,
Nedžiugina atletu plojimais ir gėlės?
Nors to pusdievio, kuris įveikė kentaurus³²⁴,
Visai imtynininko neviliojo laurai.
Taip ir aukščiau užkopęs didžiam darbui mojas
Ir lyg nusizemina pats, kopti nustojęs.

Do was to mówię, których braćmi nazwać lubo,
Wy, przyszła Towarzystwa podpora i chlubo!
Wy, którym była matką łaskawszą natura,
Im wyżej, tym usilniej wyteżajcie pióra,
Ażby sławy podniebne dosięgłszy opoki,
Innych tam braterskimi zachęcali wzroki;
Nam zaś, którzy w poziomszym umieszczeni rzędzie,
Że waszym śladem idziem, i to chlubą będzie.
Gdzie Achil pozwał w szranki bogów polubieńce,
Wielkie miały wartości i dziesiąte wieńce.
Te weźmijmy; niech zawiść serc nam nie podbija,
Ni się czarnej niechęci wkrada do nich zmija.
Wszakże własne żądanie do związku nas wodło,
Wszak praca nasze bóstwo, przyjaźń nasze godło.
Oby kiedyś świat cały, zgodne wiążąc dłonie,
Nasze wziął godło, naszym bóstwom sypał wonie!

Ale z takich początków wniosłby chyba tępy,
Że trzeba wszystkim wolne zrobić dla nas wstępy.
Bo niedługo postoi gmach wolny od skazy,
Jeśli doń budowniczy kładł bez braku głązy.
I nam jeśli niemiło pracę podjąć marną,
Sprawmy, niechaj się tylko godni do nas garną.
Żeby tak pożyteczne dokonać zamysły,
Najpewniejszym sposobem będzie wybor ścisły.
Ów Samijczyk, w mądrościach natury ćwiczony,
Gdy prawdzie, długo nagiej, narzucał zasłony
I tajne berło cnoty rozciągał nad światem,
Nie każdemu swych uczniów dozwolił być bratem.

Jums kalbu, kuriuos miela taip vadinti broliais,
Jūs – būsima Draugijos šlovė ir pastoliai!
Jūs, kuriems it motina gamta maloninga!
Kuo aukščiau, tuo plačiau jums skėst sparnus pritinka,
Kad pasiekę padangių šlovės tvirtą skliautą,
Drąsintumėt kitus į aukštybes keliauti;
O mums, kurie kiek žemiau pagal Dievo valią,
Bus garbė vien, kad sekti pėdom jūsų galim.
Kai Achilas³²⁵ didvyrius sukviėtė rikiuotėn,
Ir dešimtąja vieta galėjai didžiuotis.
Sekime jais – te širdžių pavydas negrauzia,
Abejingumas į jas gyvate nešliaužia.
Juk savo pačių valia subūrėm šią gentį,
Mūsų ženklas – draugystė, o darbas juk šventas.
O, kad visas pasaulis, susikibęs rankom,
Mūsų dievams smilkytų po šiuo mūsų ženkle!

Gal visa tai išgirdęs nebuklus galvotų,
Kad kiekvienas pas mus gali lengvai įstoti.
Nes trumpai stovės rūmas, blogai pastatytas,
Jeigu meistras jį mūrįs, nerinkdamas plytų.
Jei norime, kad mūsų darbas nebūt prastas,
Siekim, kad tik vertieji kelią pas mus rastų.
O kad įvykdyt tokį dalyką pavyktų,
Atranką narių turim kuo kruopščiau atlikti.
Andai samietis³²⁶, gamtos paslapčių žinovas,
Tiesai, taip ilgai nuogai, gobtuvą užmovė,
Ir dorybės paslaptį gododamas uoliai,
Mokinį ne kiekvieną vadindavo broliu.

³²⁴ Legendinis Trojos karo graikų karžygys.

³²⁵ Graikų filosofas Pitagoras (manoma, gimęs Samo saloje VI a. pr. Kr.). Jo mokyklos mokiniai, atrinkti po ilgamečių išbandymų, sudarė savotišką slaptą draugiją, gyvenančią pagal griežtas taisykles. Tik jiems Pitagoras patikėdavo visą mokymo turinį, kuris nebūdavo atskleidžiamas kitiems.

Tak uczynił i Orfej, narod głaszcząc dziki,
Tak się i eleuzyńskie odbyły tajniki.
Nam choć liczne pragnących stawia się orszaki,
Nie jedna wszystkich żądza, zamiar nie jednaki,
A gdy chytrej obłudę zdejmujemy z nich płaszczę,
Nie pod jednym się runem wilcze znajdują paszczę.
Ten się chciwością pędzi ślepą, dumą drugi,
Co w licznych towarzyszach chce mieć liczne sługi;
A niech się im wykrętne nadadzą manowce,
Srodzy wraz z przyjaciela będą prześladowce.
Inny, by krotką chętkę lub ciekawość sycić,
Za najtrudniejsze sprawy nie waha się chwycić;
Ale jak go dziecinna uwiodła łakotka,
Dziecinna zrazi trudność, którą pierwszą spotka.
Tacy gdy do nas wstępu nie znajdują przychodnie,
Gdy jakeśmy działali, będziemy działać zgodnie,
Gdy osobne urazy topiąc w niepamięci,
Każdy na wspólne dobro winien zwrócić chęci,
Zgadnę przyszłość, przeszłości zmierzając rachubą,
Że będziemy wzorem innym, sobie samym chlubą.

[wrzesień 1818]

To ir Orfėjas³²⁷ mokė liaudį dar laukinę,
Taip vyko misterijos slaptos Eleusino³²⁸.
Nors savanoriai būriais plūsti čia suskato,
Bet skirtingi jų norai, tikslai ne tie patys,
O klastingos apgaulės skraistes jų nuvilkę
Ne po vienu avelės kailiu rasim vilką.
Šitą godumas veda, o aną puikybė,
Noras draugus paversti liokajų daugybe;
O jei blogio šunkelis staiga pasitaikys,
Buvęs draugas persekiot pradės tave klaikiai.
Kitas vien iš įgeidžio ar paiko smalsumo
Nemąstęs darbo griebias, nebijo sunkumų;
Ir lygiai kaip vaikutį, troškusį skanėsto,
Pirma vaikiška kliūtis verčia viską mesti.
Jei kelio pas mus neras tokie keliauninkai,
Jei ir toliau, kaip veikę, veiksime vieningai,
Jei užmaršty nuoskaudas savo nuskandinę,
Bendro gėrio trokšime brangiajai tėvynei,
Apmastęs mūs praeitį, ateitį nuspėsiu:
Rodysim pavyzdį ir didžiūotis galėsim.

[1818 rugsėjis]

Vertė Kornelijus Platelis

326 Graikų mitologijoje Orfėjas, Trakijos karaliaus (pagal kitą versiją – menų globėjo Apolono) ir epinės poezijos bei mokslo mūzos Kaliopės sūnus, buvo laikomas slaptos orfikų sektos, rengusios religines apeigas tik su išrinktaisiais, įkūrėjas.

327 Eleusino misterijos – religinės apeigos Demetros ir jos dukters Persefonės garbei Eleusine netoli Atėnų.

[PIEŠŅ]

Hej, radošią oczy blysną
I wieniec czoła okraši,
I wszyscy się mile ścisną:
 To wszyscy bracia! To nasi!

Pochlebstwo, chytrość i zbytek
Niech každy przed progiem miota,
Bo tu wieczny ma przybytek
 Ojczyzna, nauka, cnota.

Braterstwa ogniwiem spięci,
Zdejmijmy z serca zaslonę,
Otwórzmy czucia i chęci.
 Święte, co tu objawione!

Tu wspólne koją cierpienia:
Przyjaźń, wesołość i pienia.

Ale kto w naszym jest gronie,
Śród pracy czy śród zabawy,
Czy przy plūgu, czy w koronie,
 Niechaj pomni na U s t a w y !

Pomni na przysięgę swoją
I w každyj chwili żywota
Niechaj mu na myśli stoją:
 O j c z y z n a , n a u k a , c n o t a .

[DAINA]³²⁹

Ei, džiaugsmu jau akys tviska,
Vainikai kaktas dabina,
Broliai čia visi, saviškiai
 Draugiškai apsikabina!

Meskim prieš slenkstį išrovę
Prabangą, klastą, puikybę,
Nes čia amžina šventovė
 Tėvynės, mokslo, dorybės.

Susiję brolybės saitais
Plačiai atverkime širdis,
Jausmus, troškimus – teskaito.
 Šventa, ką čia išgirdom!

Kančias čia apmaldo mūsų
Draugystė, linksmybės, mūzos.

Bet kas mūsų draugėj būna –
Ar ilsis, ar gniaužia pirštais
Plūgą, ar dėvi karūną, –
 T e ĩ s t a t ų³³⁰ nepamiršta!

Priesaiką savo atminki,
Kol gyvas, te sieloj žiba
Ir valdo mintis kilmingas
 T ė v y n ė , m o k s l a i , d o r y b ė .

³²⁸ Eilėrašį Mickevičius perskaitė filomatų susirinkime 1819 lapkričio 1 d. Šiam eilėraščiui buvo pritaikyta kažkurios masoniškos dainos melodija, ir jis buvo giedamas kaip filomatų himnas.

³²⁹ Įstatai (*Ustawy*) – Filomatų draugijos statutas; jį parašė Tomas Zanas ir Adomas Mickevičius, pataisė Juozapas Ježovskis. Statutas buvo patvirtintas pirmajame filomatų poesėdyje 1817 spalio 1 d., kada ir buvo įkurta Filomatų draugija. Buvo pildomas ir tobulinamas kiekvienais metais.

Dojdzieny, choć przykrą drogą,
Gdy brat bratu rękę poda,
Bo nam i nieba pomoga,
I męstwo, praca i zgoda!

[październik 1819]

[JAMBY POWSZECHNE]

Hej, jambie! wystąp, w całej zablęsnij postaci
I potańcuj, potańcuj dla Waszmościów braci!
Otoż wystąpił, oto na niedźwiedziej łapie
Wspina się i wyprawiać myśli kulki gapie!
Jambus, z rzadkich mózgownic wyrodzona sztuka!
Ucho ma osłowate, [a] szpony borsuka,
Wzrok jako wzrok sokoła, a węż Onufrego.
Oj, nigdy się Wiwłasy przed nim nie ustrzegą:
Czy kto pod wieczór robiąc ciężkie skiki skiki,
Udaje we łbie skwarzyć plan metafizyki,
A z cicha: „Otworz!” – puka w rozkoszy wrzeczędze;
Czy kto kogo za białe przywoździ pieniądze,
Czy hydromelu kupi lub książkę rozprasza: –
Jamb to szpieguje, pisze, zwołuje, ogłasza.
Różny ton ma: i pochwał, i żartów, i przygan,
Raz jak Pindar, jak baba raz, nawet jak Cygan.

330 1819 m. pavasarį Adomas Mickevičius baigė studijas VU ir po atostogų turėjo pagal paskyrimą važiuoti dirbti mokytoju į Kauno apskrities mokyklą. „Jambai visiems“ – atsisveikinimas su bičiuliais filomatais.

331 Minimas Anupras Petraškevičius (Onufry Pietraszkiewicz, 1793–1863). Jis buvo uolus Filomatų draugijos archyvaras – tai minima toliau tekste. Jo dėka buvo sukauptas ir išsaugotas filomatų archyvas.

332 Šiuo neaiškios kilmės žodžiu vieni kitus juokaudami vadino filomatai.

333 Pindaras – VI–V a. pr. Kr. graikų poetas, iškilmingų himnų, ditirambų, odžių kūrėjas.

Jei brolis ties broliui ranką,
Ištversim kelionės vargą,
Nes mums pagelbės ir dangūs,
D r a s a, s u t a r i m a s, d a r b a s.

[1819 spalį]

Vertė Kornelijus Platelis

[JAMBAI VISIEMS]³³¹

Ei, jambel! Išeik, visa sušviski grožybe
Ir pašok, pašok, broliams, Jujų Malonybėms!
Štai, pasirodė, štai jau ir letenom lokio
Ropščias ir bando kūliais paikai vartaliotis!
Rinktinėse galvoje užgimęs jambukas
Asilo turi ausis, o nagus barsuko,
Sakalo akį, uoslę jautriausią Anupro³³².
Oi, Vivlasas³³³ irgi nuo jo gautų į kuprą:
Jei kas vakare riebę pasigauna gaidį,
Sako: metafizika galvoje taip aidi,
Pats tyliai: „Atšauk“, beldžias, malonumų velkę;
Ar kas ką už pinigą gražų pasitelkia,
Ar midaus nusiperka, ar knygas išmėto –
Jambas pastebi viską ir skelbia ant svieto.
Giria, šaiposi, bara – įvirus jo tonas,
Tai lyg Pindaras³³⁴, tai lyg boba ar čigonas.

Hej, jambie! wystąp, w całej zajaśniej postaci
 I potańcuj, potańcuj dla Waszmościów braci!
 Wystąpił, lecz nie tańczy, pogląda z pokorą,
 Chowa pod pachy kańczug kręcony we czworo.
 Nie dla łajania przyszedł ani dla chłostania:
 Oto przeprasza wszystkich i wszystkim się kłania.
 Tak, tak, panie Adamie, kaduk wziął te czasy,
 Kiedyś mógł wydrwić śmiało i zburzyć Wiwłasy,
 I choć się nie każdemu koncept twój spodobał,
 Chociaż w zbytnich zapałach czasem przeszkrobał,
 Choć pewny Tomasz rymy twe przyjął niemile,
 Gdyż serce wieszczów nazbyt jest *irritable*,
 Jednak poszło to w *non sunt* i przed drugą fetą
 Chwalił i niezgrabnego wielkim zwał poetą,
 Gdyż za długie gniewanie myślał, że Adam-by
 Znowu go odmalował i oprowił w jamby.
 Dziś, gdy mnie zły los oręż jambowski odbiera,
 Cóżem wart? – Ledwie zero, a może i zera
 Nie wart, może dziś Muza ostatni raz ziewnie:
 Idę, niestety, kwaśni[e]ć w nadniemońskim Kiewnie.
 Któż zbrojne na mnie gęby utrzyma tu w ryzie?
 Kto się pięścią odbroni i jambem odgryzie?
 Nikt Ledwie zniknę, wrzasną na mnie: „Ura! gwałtu!”
 Nie znajdują w pieniach smaku ni mocy, ni kształtu.
 Ten powie, żem o rymy często się zawadzał,
 Ów znowu, żem przesadzał, ów, że niedosadzał.
 „Gdzie jego jamb do Zana, gdzie do Jana oda!”

Ei, jambe! Išeik, visa sušviski grožybe
 Ir pašok, pašok, broliams, Jųm Malonybėms!
 Išėjo, bet nešoka, tik stebi mus rimtas,
 Po pažastim paslėpęs keturgubą rimbą.
 Ne plūstis atėjo ir juo labiau ne plakti:
 Atsiprašinėja ir stengiasi įtikti.
 Taip, taip, Adomai, velnias laikus tuos nujojo,
 Kai Vivlasą galėjai pašiept ir išlojot,
 Ir nors ne visiems tavo idėja patiko,
 Ir perdėtu įkarščiu nusidėti teko,
 Nors ir viernas Tamošius³³⁵ eilių tų nemylė,
 Pranašų mūsų širdys juk *irritable*³³⁶,
 Praėjo tai, *non sunt*³³⁷, ir per kitą puotą
 Gyrė ir prastą didžiu vadino poetą,
 Nes ilgokai pykęsis jautė, jog Adomas
 Gali jį vėl išpraust į savo jambų rėmus.
 Dabar, kuomet likimas atims jambo kūlę,
 Ko būsiu vertas? – nulio, o gal net nė nulio,
 Gal Mūza paskutinį dar kartelį žioptels:
 Ir aš – į Kauną rūgti prie Vilijos žiočių.
 Kas suturės tuos nasrus iššieptus bedaliui?
 Kas kumščiais atsigins, kas jambais atsiskalys?
 Nieks. Vos išnyksiu, užstaugs: „Pulkime jį urmu!”
 Kokios prėskos jo dainos – nei jėgos, nei formos.
 Tas sakys, jam rimuoti dažnai neišėjo,
 Anas – kad perdėdavau, o šis – nepridėjau.
 „Ar jambais prilįgsta jis Zanui, odėm – Jonui^{338?}“

334 Filomatas Tomas Zanas (Tomasz Zan, 1796–1855; žr. jo eilėraščius ir biogramą šioje *Antologijoje*, p. 233–242, 364).

335 Parafrazuojamas lotyniškas Horacijaus posakis: *Genus irritabile vatum* – dirglioji, jautrioji poetų gentis.

336 *Non sunt* (lot.) – nėra.

337 Minimas Jonas Čečiota (Jan Czeczot, 1896–1847). Filomatų draugijoje ir juokais, ir rimtai varžėsi trys poetai – Mickevičius, Čečiota, Zanas. Apie J. Čečiotą žr.: Reda Griškaitė, „Jonas Čečiota“, Jonas Čečiota, *Giesmelės apie senovės lietuvius iki 1434 metų*, vertė Regina Koženiauskiene, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 206–263.

Každy coś niesłusznego poda albo doda.
 A może i słusznego; dalibóg, sam czuję,
 Że już mi tak, jak niegdyś, w rymach nie szanuje.
 Niegdyś, zaledwim oddał wizytę Teresie,
 Krew się pali, łeb szumi, ręka k'pióru rwie się!
 A dzisiaj? Jakże trudno wene rozkołysać!
 Co w godzinę przeczytam, dwa dni muszę pisać.
 Wieleż to trudu jamby wyłożyłem na te!
 Próżno mi dubeltową sprawił Jan herbatę,
 Próżno Tomasz z pólzłotką wysłał do Sipkowej:
 Wywietrzałej nie mogłem zreperować głowy.
 A czy mojaż to wina? Oj, nie, że nie, to nie!
 Zgadłem ja tajemnicę i wam ją odsłonię:
 Wyższa kara mnie sięga, isty dopust boży,
 Muzy mnie prześladową, Feb się na mnie sroży;
 On rozum do grubego schował dziś pokrowca,
 On i szewca, i tego gnał na mnie mózgowca.
 Szedłem prosto, myślałem o jambów osnowie,
 Już w pięć godzin trzy wiersze uplątałem w głowie.
 Bieję z świetnym nabytkiem, wtem Onufr: „U kata!
 Coż to, bezład w archiwach! Szkoda! czasu strata!
 Waćpan kwalifikacyjnej noty nie oddałeś,
 Praw nie redagowałeś, kwitów nie spisałeś!
 Waćpan!...“ Kaznodziejskimi odurzony słowy,
 Poniosłem łeb, jak przedtem, smutny i jałowy.
 Siadam; szukam końcówek, a wtem nową scenę:
 W domu bitwy, hałasy, a szewc – *nota bene*,
 Szewc niegodzijas – zważcie, czyż niesłuszne gniewy?

338 „Teresė“, kaip ir toliau „Sipkova“ – matyt, šeiminių vardais vadinamos studentiškos kavinės Vilniuje.

339 Filomatai turėjo kiekvieną metų ketvirtį draugijai parašyti kvalifikacinį raštą apie savo mokslo pasiekimus, planus ir pan. Žr. tokį Juozapo Ježovskio raštą, skelbiamą *Antologijoje*, p. 255–257.

„Neredaguoti punktai, netvarkytas paštas“ – kalbama apie Draugijos statuto redagavimą, smulkesnių formalaus pobūdžio raštų tvarkymą.

340 *Nota bene* (lot.) – gerai įsidėmėk, įsidėmėtina.

Kiekvienas po kvailystę dar pridurs maloniai.
 O gal jie ir bus teisūs, dievaž, viskas mainos,
 Gal rimai nebe tokie kaip anksčiau išaina?
 Būdavo, vos vizitą padarau Teresei³³⁹,
 Kraujas liepsnoja, pirštai link plunksnos tik tiesias!
 O šiandien? Kaip nelengva išjudinti ranką!
 Dvi dienas rašius, skaityt valandos užtenka.
 Kiek triūso į tuos jambus jaučiuosi sudėjęs!
 Nė dviguba arbata Jono nepadėjo,
 Tomas tuščiai su zlotu pas Sipkovą siuntė –
 Veltui galvos dykumoj bandžiau rasti mintį.
 Ar aš dėl to kaltas? O, ne! Jei ne, tai kas gi?
 Mįslę užminęs, pats ir atnarpliosiu mazgą:
 Vaikosi Dievo bausmė ir piktas likimas,
 Mūzos prikiša, Febas jau keršyti imas;
 Ant proto jis užmetė storą milo skrandą
 Ir dar batsiuvi trenktą ant manęs užsiundė.
 Apmąščiau jambo esmę, droždamas pavėjui,
 Per penkias valandas tris eilutes sudėjau.
 Skuodžiu su tuo lobiu, o čia Anupras: „Velnias!
 Koks chaosas archyve! Teks tau gaišti vėl, nes
 Kur kvalifikacinis paties Tamstos raštas?
 Neredaguoti punktai, netvarkytas paštas³⁴⁰!
 Tamsta!“ Nuo pamokslingų tų žodžių apdujęs
 Galvą nešiuosi toliau, liūdnos mintys zuja.
 Sėdžiu; ieškau rimų ir matau naują sceną:
 Triukšmas namie ir vaidas, šiaučius – *nota bene*³⁴¹,
 Tas niekšas šiaučius – na, ar pajėgtum nepykti?

Ujeżdża i ostatnie chce uwieźć cholewy.
Uwiozłby, lecz od Jana sukurs nadszedł bliski:
Miałem czym kapitańskie wyszmelcować pyski.

Mimo taką w rozumie i sercu zawieję
Siaki taki jambusek dla kolegów skleję;
Cóż, gdyby nie przeszkoda! Próżno się taimy:
Może bym zaćmił Jańskie i Zanowe rymy.
Precz, skromności fałszywa! Nie znacie Adama:
Jakaż z jego odejściem zrobi się tu jama!
Pożałujcie, o bracia! Wstydzicie się tak nisko
Sadzić centrum rozumów, talentów ognisko.
Wiersze to dla mnie fraszka! O, ileż to razy
Brała mię chętka żywe malować obrazy!
Z dowcipem i przemysłem, ledwie znanym kiedy,
Wziąwszy glinki, lubryki i węgle, i kredy,
Na ścianie cuda sztuki: owdzie tabakierę,
Owdziem muchę, a owdzie rysował Wenerę.
Coż stąd? Oto przekłęte chichi! chichi! chichi!
„To niezgrabnie! to czysto kropkowane sztychy“.
Giną talenta, gdy się zachęt nie udziela.
Rzucam węgiel, świat może utracą Apella.

A muzyk, basetlista Zan, cóż ma nade mnie?
Czyż ja śpiewam mniej hucznie albo mniej przyjemnie?
W Bekiowym czyż nie mógłbym gębą ruszać chorze:
„Ktoż się twym sprawom wydziwować może...“
Przecież mię nikt nie chwali, Hieronim nie prosi,
Bym zanucił dla panny Maryi lub Zosi.³⁴⁶

Jau su mano auliniais ruošiasi išvykti.
Būtų išsivežęs, jei ne pagalba Jono:
Turėjau kuo patepti snukį kapitonui.
Nepaisant protą, širdį apgaubusio rūko,
Dar kokį pabandysiu suklijuot jambuką;
Tegu, kad apsimetu, nė vienas nemano:
Gal eilėmis pranoksiu net Joną ir Zaną.
Šalin kuklumą! Dabar atminsit Adomą,
Pamatę jam išėjus palikusią lomą!
Pasigailėsit! Rausit iš gėdos žemai taip
Vertinę proto bokštą ir talentų kraiptę.
Eilės man – niekis! Dažnai paįvairint veiklą
Apima noras – kad ir tapyti paveikslus!
Meistriškai, sąmojingai ir kaip reta uoliai
Čiupęs anglį ir kreidą arba ochros, molio,
Meno šedevrus piešiau: tabokinę gerą³⁴²,
Čia musę ant sienos, o ten pačią Venerą.
Kas iš to? Tie prakeikti chichi, chichi, chichi!
„Ne menas tai! kažkokie nemokšiški štrichai.“
Talentas žūsta, jei jo nepalaiko niekas.
Anglį metu, pasaulis Apelio³⁴³ neteko.

Zanas su kontrabosu – kuo jis pranašesnis³⁴⁴?
Ar ne tokios balsingos būtų mano giesmės?
Bekiū chore sau plėščiau aukščiau pasilipęs:
„Kas nustotų stebėtis Tavąją didybe...“³⁴⁵
Negiria, Jeronimas³⁴⁶: „Gal ką padainuosiu
Gražaus, – neprąšo, – panoms Marijai ir Zosei?“³⁴⁷

341 Gali būti, kad Mickevičius čia juokais kalba apie savotišką iliustraciją 1817–1819 m. parašytai Zano herojinėi-komiškajai poemai „Dingusi tabokinė“ („Zgon tabakierė“).

342 Apelis (gr. Apelles) – 4 a. pr. Kr. žymus graikų tapytojas, Aleksandro Didžiojo rūmų dailininkas.

343 T. Zanas turėjo muzikinių gabumų, dalyvavo VU medicinos profesoriaus Augusto Bėcu suburtame chore.

344 Originale įterpta eilutė iš Renesanso lenkų poeto Jano Kochanowskio išverstos VIII psalmės.

345 Filomatas Pranciškus Jeronimas Malevskis (Franciszek Hieronim Malewski, 1800–1870).

346 Marija ir Zosė (Sofija) – Malevskio seserys. Dėmesį Sofijai Malevskai rodė T. Zanas ir J. Čečiotas, pastarasis dar prieš tremtį 1824 m. sukūrė jai dedikuotą poemą „Naujoji Sofijuvka“.

Owszem, na ucztach naszych (patrzcie zazdrośnika!)
 Skoro się ozwę, łaje i gębę zatyka.
 Drażni, żem nie kamaszon, nie muskan, że idę
 Zakryślając po bruku pjaną cykloidę.
 On lepszy: jak rzemieniem wytrącona cyga,
 Prosto leci a leci – i dryga a dryga!
 Jak hłaczek polewany, rączki wparłszy w boki,
 Okiem patrząc na dachy, nosem na obłoki.
 U mnie i komów nie ma, przecież czytam śmiało,
 Nie drzymię, jako pewnym ludziom się zdarzało:
 „Piszą z Wiednia: nowego tam metropolitę
 Mianowano; tam dzieła wyszły i te, i te“.

Lecz gdzież znowu zablądził? Czas na próżno mija,
 A moja już się kończyć ma jambografija.
 Więc żegnam was po pierwsze, po wtore, po trzecie...
 Cóż? Jeszcze nie wzdychacie? Jeszcze nie płaczecie?
 Onufry! w kalendarzu znajdź liczbę czerwoną,
 Wiwlasom jako pierwszą ucztę naznaczoną!
 Wtenczas z stron ukraińskich po dwusetnym szlaku
 Znowu w piaszczystą Litwę zawitasz, czumaku.
 I Waszeć, połnocników porzuciwszy grody,
 Biegniesz zasiąść na ucztach lub walkach o miody.
 (Ale między się trzymaj, w cudzej nie jedź szkodzie,

Žinia, mūsų puotose pavyduolių būna –
 Vos tik prabyļu, burną užkemša keikūnas.
 Šaipos – neblizga batai ir kad ne puošėiva,
 Kad ant grindinio gatvėj raitau girtą kreivę³⁴⁸.
 Jis geresnis: kaip diržu įsuktas vilkelis
 Lėkia tiesiai, tai lėkia – ir griūva, ir kelias! –
 Emaliuotas dviąsis, įsisprendęs šonus,
 Akys bado pastoges, nosis – dangaus kūnus.
 Nededu nė kablelių, nors skaitau ryžtingai,
 Nesnaudžiu kaip kai kuriems žmonėms atsitinka:
 „Rašo iš Vienos: čia naują metropolitą
 Paskyrė, knygą čia tą išleido ar kitą.“³⁴⁹

Vėl kažin kur nuklydau, tik eikvoju laiką,
 Mano jambografija pamažu jau baigias.
 Tad sudie visiems kartą ir antrą, ir trečią...
 Ką – dar nedūsaujat? Ne raudos kūnus krečia?
 Anuprai! Kalendoriuj rask raudoną skaičių,
 Kurs į Vivlasų pirmą pokylį mus kviečia!
 Tada ir Ukrainą tolumoj palikęs
 Vėl užsuks į smėlingą Lietuvą vežikas³⁵⁰.
 Ir tu, Pone, apleidęs niūrius šiaurės miestus,
 Bėgi kovon dėl medaus³⁵¹ ar į puotą kviestas.
 (Bet saiko laikykis ir kitam nepakenki,

347 Bičiuliai pašiepdavo A. Mickevičiaus eigastį; dėl to, kad eidamas gatvėje užsigalvojęs vis nukrypdavo į šonus, filomatai jį praminė „Kreivašoniū“ („Krzywoboki“); tikriausiai dėl to paties, regis, vadintas ir Vėžiu, Vabalu, Voru.

348 Filomatai per posėdžius pasidalindavo žiniomis iš perskaitytos užsienio spaudos ir naujų knygų.

349 Kalbama apie Filomatų draugijos prezidentą Juozapą Ježovskį (Józef Jeżowski, 1793–1855), kuris atostogas rengėsi praleisti gimtinėje Ukrainoje. Žr. jo tekstus ir biogramą šioje *Antologijoje*, p. 255–259, 354.

350 *Kova dėl medaus* – vienas pirmųjų filomatų surengtų poetinių turnyrų per T. Zano vardines 1818 gruodį. Kartą filomatas Dionizas Chlevinskis (Dionizy Chlewiński, 1793–1870) vaišindamas draugus dreviniu medumi papasakojo, kaip jį apgynė nuo lokio, kuris taikėsi iškopinėti, ir pasiūlė T. Zanui parašyti to medaus poetinį pašlovinimą. Tomas spyriojosi, bet J. Čėčiotas jį iškvietė į poezijos dvikovą. Tomui nežinant, numatytos dvikovo diena filomatai surengė ir jo vardinių šventę. Dvikova įvyko, vaišinantis medumi, duona ir olandišku sūriu; sukurti tekstai apie kovą dėl medaus – herojinės-komiškosios epopėjos ir satyrinio jambų pobūdžio.

Gdyż będzie strach z Szerokim spotkać się w ogrodzie).
I Erazmus poważnie siędzie między szyki,
I Jany, i Józefy, ciche Dominiki.
Wszystko jest. Lecz kto ucztę otworzy? Jambista!
Gdzie? – Nie ma! – Prologista gdzie? – Epilogista
Gdzie? – Nie ma! – A któż krzyknie, kto duszkiem wypije? –
Nie ma! – Kto długą palnie rymowaną chryję? –
Nie ma! – Skąd ognia, wieszczka skąd buchała para? –
Nie ma! Hu – hu –

[czerwiec 1819]

Nes baisu su Dručiu³⁵² bus sode prasilenkti).
Atsisės ir Erazmas tarp dabitų tykiai
Ir Janai, ir Juzefai, kuklūs Dominykai.
Visi jau. Bet kas puotą pradės? Jambologas!
Kur jis! – Nėr! – Kas prologą sakys, epilogą
Kas? – Nėra! – Kas šūktelės, kas išgers lig dugno?
Nėra! – Ir kas rimuotą prakalbą išbūgnys?
Nėra! – Kur ta ugnis, kur pranašingas garas –
Nėra! Hu – hu –

[1819 birželis]

Vertė Kornelijus Platelis

351 Filomato Teodoro Lozinskio pravardė.

Tomasz Zan (1796–1855)

Szczęśliwy, kogo cnota, kogo przyjaźń szczerza
W jedno do wspólnych zabaw i pożytku zbiera,
Kto chodząc po szczęśliwej nauk i sztuk drodze,
Sam własnej wesołości utrzymuje wodze,
Zebrany plonem serce i rozum odziewa,
Słodysz sobie nabytą na wszystkich rozlewa.
Szczęśliwi! bo nas wiąże jednych uczuć wstęga
I w świątyni przyjaźni do prac miłych wprzęga...
Czytam po waszem licu, co się w sercu rodzi.
Do wspólnych celów płyniem w przyjacielskiej łodzi;
Płyniemy po rozkosznych gładkich wód błękitach
Do wysp, gdzie z twardym dębem zielony laur kwicie,
Gdzie zawsze oddech świeży i pogody letnie,
Gdzie z brzękiem zdrojów, ptasząt mieszają się fletnie,
Gdzie lutnia, uderzona po strojonym nierwie,
Czasem dźwięk miły ptasząt miłszym dźwiękiem przerwie.
Tam każdy, wolny trosków, przyjaźni poświęci
Ofiarę swej zdolności i serca i chęci;
Tam spólna krotofila zwieje chmurę z lica,
Tam święta rozkosz mami, wspólny wdzięk zachwyca;
Tam, bez przymusu broniąc życia poniewierce,
Nie maskowane słowa do ust niesie serce ;
Tu grób ojczyzny kwiećć możem bez pokrycia
I wolne śpiewać rymy niewolnego życia.
Już mam na polskiej ziemi wawrzyny nie rosną,
Co dla nas przykrą zimą, dla tyranów wiosną.
Duch miłości ojczyzny zniża się i ginie...

Tomas Zanas

Laimingas, ką dorybė, ką tikra draugystė³⁵³
Įtraukia linksmybėn ir gėrio bendrystėn,
Kas žengdamas keliu ir meno, ir mokslo
Pats savąją linksmybę suvaldyti moka,
Rinktinio labo pripildo ir širdį, ir protą,
Sau nuskirtą saldybę kitiems atiduoda.
Laimingi! Nes mus jungia vienas saitas sielos
Ir draugystės šventovėj brangiam darbui sieja...
Aišku man iš veidų, kas širdyse jūs skleidžias,
Į bendrą tikslą plaukiam mes bičiulių laivėj;
Mes plaukiame per mėlą vandenų ramybę
Į salas, kur prie tvirto ąžuolo žalias lauras žydi,
Kur vis gaivu kvėpuoti ir kur oras giedras,
Kur versmės, fleitos skamba, paukščiai kur gieda,
Kur liūtnios, užgautosios per jos stygą darnią,
Balsas į paukščių mielą įsilieja dermę.
Tenai bėdas pamiršęs kiekvienas draugyste
Aukotų savo talentus ir širdį, ir ryžtą;
Ten liūdesį nuo veido bendras juokas plauna,
Tenai šventa smagybė žavi ir pagauna;
Taiki širdis, neleidus gyvasties pajuokti,
Tenai į lūpas neša žodį nemeluotą;
Tėvynės kapą čia viešai mums puošti leista
Ir apdainuot laisvai gyvenimą nelaisvą.
Jau lenkų žemė mums nebeaugina laurų,
Tironams vasara, o mums vis žiemos niaurios.
Vien tik senka ir žūsta meilė mūs tėvynei...

352 Šį eilėraštį T. Zanas perskaitė 1818 m. rugsėjo 14 d. posėdyje, prasidedant antriesiems Filomatų draugijos metams, iškart po A. Mickevičiaus „Jau nuo giedro dangaus“ (žr. šioje *Antologijoje*, p. 222–225).

Ów pamięć chwały przodków pozatapiał w winie,
 Ten się uwodzi wdziękiem niezdrowej rozkoszy,
 Ów się nieszczęściem ziemi ojczystej panoszy,
 A gdzie iskierka ognia cnotliwego błysnie,
 Wnet go lękliwa przemoc i tłumy i ciśnię.
 O sławo ojców Polski! do czegośmy przyśli!
 Na usta kładą więzy, kajdany na myśli;
 Poszły w niepamięć czasy, gdzie rzeski młodzieniec
 U nóg oblubienicy zwycięstwa brał wieniec,
 Której wdzięk i bogactwa do zasług nie starczą:
 Trzeba być chwałą kraju i narodu tarczą.
 Dziś zgroza niesłychana, nasze białogłowy,
 Polskie sekwańskim słowem przetykając mowy,
 Brzydzą się swym językiem, dawnej chwały szczątkiem,
 I zapomnień ojczyzny stają się początkiem.
 Do was przeto należy skarb drogi ocalić,
 Trzymać ducha wolnego, byt jego utrwalić
 Wspólnych starań zabiegiem i zdolności zbiorem:
 Gdy nie możem szabelnią, wsławiajmy się piorem!
 Ten, szperając po złotych dziejów naszych karcie,
 Cnoty dziadów wystawi i czyny otwarcie;
 Nie trwożąc się podsłuchów łakomego ucha,
 Za samą prawdą idzie, samej prawdy słucha.
 Tamten, więziony wdziękiem, ze świętego trafu
 Pisać będzie swawole synka matki Pafu.³⁵³
 A jaką czuje rozkosz, jaki wdzięk go pieści,
 Jakie mu oko mile w krótkiej powie treści,
 I piękność odmaluje w jednym pędzla rzucie,
 Naszym niewinnym czuciem jego będzie czucie...
 Każdy słodkiem staraniem robótkę wyśpieszy,
 I sam cieszyć się będzie i drugich ucieszy.
 Każdy, co od przyrody szczodrej dostał w darze,

Tas ainių šlovę amžiną vyne paskandino,
 To neapleidžia godos prabanga priblokšti,
 Šis iš tėvų žemelės nelaimių tik lobsta,
 O kur tik dar dorybės kibirkštis sušvinta,
 Ją prievartinga baimė puola tuoj gesinti.
 O, lenkų bočių šlove! Ko gi mes sulaukėm!
 Kad lūpas surakina, mintis mums sukausto;
 Jau tie laikai prapuolė, kai narsus jaunuolis
 Būdavo vainikuotas mylimos pakojy,
 Bet jos grožio ir turtų dar buvo per maža:
 Skydas turėjai būti tautos ir garbė savo krašto.
 O dabartės, siaube, mūsų skaisčiaveidės
 Sekvanišką žodžių lenkų kalbon prileido,
 Gėdisi savo žodžio, kurs dar šlovę mena,
 Atminimą tėvynės į užmarštį gena.
 Brangų turtą užtat jums išsaugoti skirta,
 Laisvą dvasią laikyti, jos būtį įtvirtint,
 Savo talentų galią į viena susiekim:
 Jeigu kardu negalime, plunksna garsėkim!
 Tas, kur sklaido lapus mūsų aukso senovės,
 Atvirai bočių darbus ir dorybes išklojęs,
 Nepaisys, kad jo klausos įdavėjų ausys,
 Jis eina paskui tiesą, tik tiesos teklauso.
 Tas, pakerėtas grožio ir strėlės kliudytas,
 Apie padaužą rašo sūnų Afroditės³⁵⁴.
 O kokią laimę jaučia, koks žavesys jį skrodžia,
 Kokios jam akys mielos – apsakys dviem žodžiais,
 Ir grožį nutapys vos teptuku palietęs, –
 Mūsų nekaltas jausmas jo jausmams atlieps tuoj...
 Darbą pastangos daro malonų ir greitą,
 Ir pradžiugina patį, kitam džiaugsmo teikia.
 Kas tik apdovanotas prigimties dosniosios,

353 Afroditė – meilės ir grožio deivė sen. Graikijoje; jos sūnus – Erotas, meilės, geismo dievas.

W przyjacielskiej świątyni obciąży ołtarze.
Ja chlubny z naszych związków, z radością się stawię
Ile sił dla mych nauk i waszej zabawie.
Żadnej przychylniej nigdy nie opuszczę doby:
Po dwóch miesiącach rymów przyniosłem wam proby.

[1818]

NERYS

(w sztambuchu

Wołodkiewiczówny Klotyldy)

O kwiecie wdzięcznej krasoty,
Mamże cię piórem ocenić,
Nie chcę, wielbiąc tve przymioty,
Skromność pochwałą zrumienić.
Czucia, życzenia ukryję,
Te w imionniku są za nic,
Póki serce życiem bije,
Trwać będą, a trwać bez granic.
Na trwałość pamięci kładę
Dla cię związaną balladę.

Tas draugystės šventovės altorius išpuošia.
Išdidus dėl mūsų saitų, atsidėsiu
Šavo mokslui, jūsų pramogai – kiek jėgsiu.
Palankiausio meto niekada nepraleisiu:
Du mėnesius eiliau, atnešiau jūsų teismui.

[1818]

Vertė Vladas Braziūnas

NERIS³⁵⁵

(į Klotildos Volodkevičiūtės
albumą)

O, gėle gracingo grožio,
Plunksna tavęs aprašyti
Nekyla, tik garbinti brožuš,
Gyrium drovumą pražydint.
Jaudulį, geismą slapstyti
Bergždžia albuman eilių,
Širdis kol plaka gyvybę,
Šitaip be galo ir truks.
Dėl jūsų baladė imas,
Tebus ji tvarus atminimas.

³⁵⁴ Eilėraštis buvo perskaitytas Bičiulių draugijos posėdyje 1820 m. gegužės 13 d. Bičiulių draugija – 1819 m. Filomatų įkurta „dukterinė“ organizacija.

* * *

„Niech kto przy ziemi słuch trzyma,
Czuje, jak drży niespokojna.
Czarne tumany wiatr wzdyma,
Wojna, poczyna się, wojna!
Dziś orężem Moniwida
Pyszni padną Roxolani;
Dzisiaj niebo wyrok wyda
Czyśmy wolni, czy poddani.
Jutro Litwini Nerydo!
W pętach, lub zwycięzcy przyjdą.

Stanie twemu sercu zadość,
Zwycięzcę uczcim przyjęciem
Po radości, nowa radość:
Powitam go moim zięciem.
Nie dla mitry ciebiem chował,
Co ma szerokie obszary:
Ten twoim, kto nie żałował
Krwi dla ojczyzny i wiary.
Książę Wiłkomirski Spera
Niech sobie inną wybiera”.

Tak Wojdewuta sędziwy
Skończył do córy przemowę.
Włos wił się na brodzie siwy
I poważną skrywał głowę.
A Nerys cudnej urody,
Łzami radości zalana,
Dając wdzięczności dowody,
Zgięła przed ojcem kolana,
Uciska ręce starcowi
I drżącym głosem przemówi:

* * *

– Ausį priglaudęs prie žemės,
Virpulį jausi negerą.
Juodus debesis vėjas gena,
Karas prasideda, karas!
Kirtį Manvydo³⁵⁶ patyrę
Didūs roksolanai³⁵⁷ griūna;
Šiandien dangūs lemtį skiria,
Valdiniai mes ar laisvūnai.
Lietuviai ryt, Nereide,
Sukaustyti liks ar su skydu!

Pasitikim kuo mieliausiai
Nugalėtoją kariūną,
Džiaugsmą keis vėl naujas džiaugsmas:
Jį pasveikinti kaip sūnų.
Ne dėl mitros tu užgimus,
Ne dėl jos apglobtų plotų:
Bus tau vyras, kurs tėvynei,
Kurs tikėjimui aukotųs.
Sperai³⁵⁸ Ukmergiškiui liko
Išsirinkti kokią kitą.

Taip Vaidevutis³⁵⁹ senyvas
Kreipė į dukterį kalbą.
Plaukai jo vešlūs vilnijo
Ir dengė prakilnią galvą.
Neris nepaprasto grožio,
Ašarom džiaugsmo apėjus,
Iš dėkingumo be žodžių
Klaupias ant kelių prieš tėvą,
Suspaudus senoliui ranką,
Drebančiom lūpom prašnenka:

355 Manvydai – Lietuvos metraščiuose ir kronikose minima lietuvių giminė; iš ten greičiausiai autorius pasi-skolino herojaus vardą, tačiau nesiekė sukurti kokio nors istorinio personažo (tokiu pat būdu panaudojo Vaidevučio, Speros vardus – žr. toliau).

356 Roksolanai – gentis, gyvenusi tarp Dono ir Dnepro upių.

357 Spera – metraščiuose ir senosiose kronikose minimas Palemono sūnaus vardas.

358 Vaidevutis – legendinio Prūsijos karaliaus ir įkūrėjo vardas.

„Ojczy, coś swemi przestrogi
Nauczył mię kochać Naród
I ukazał do cnót drogi,
Szlachetności wszczepił zaród,
Więc cię ku książęciu Sperze
Próżne bogactwa nie wiodą –
Już Nerydy nie odbierze!
Neryda – męstwa nagrodą. –
Moniwid przez krew i męki
Dobija się sławy, ręki. –

Nie dla blasku urodzenie –
Świetność z zasługi dostojna.
Ach! wiatr szumi, czuję drzenie
Wojna poczyna się, wojna!”
– „Nie miej córko próżnej trwogi,
Kto dla ojczystej szedł sprawy,
Temu pomagają Bogi,
Wyjdzie żyw z wojennej wrzawy,
Czeka go nagroda hojna”
– „Ojczy drzę... wiatr szumi... wojna.

Ach! może Moniwid biada,
Strzałą wroga ugodzony,
Chwieje się, mdleje, upada
Opodal kochanki, żony.
Może ciężka rana boli...
Nikt mu powiek nie zawiera...
Może ciągnion do niewoli,
Niewolny w bitwie umiera”
– „Przestań córko!... bądź spokojna”
– „Ojczy! drzę... wiatr szumi... wojna!”

– Tėve, tai sargiai tausojai,
Išmokei Tautą mylėti
Ir kelią paklojai dorai,
Priugdei kilnumo skiepą,
Tavęs prie Speros netraukia
Jo turtai ir jų tuštybė –
Tad Nereidės negaus jis!
Narsa laimės Nereidę.
Manvydas per kraują, kančią
Nusipelnė šlovę, ranką.

Spindesys ne nuo gimimo –
Nuopelnai šviesų padaro.
Griausmas trankos, vėjas imas,
Karas prasideda, karas!
– Dukružėle, nesibaimink,
Kas už tėvynę kariauja,
Tam Dievai pagalbon eina,
Gyvas grįš iš mūšio lauko.
Laukia atlygis jo geras.
– Tėve... užia vėjas... karas.

Manvydo bėda gal tyko,
Priešo strėlei pasivijus,
Sviro gal pasilpęs, krito,
Žmoną gal šaukė, mylimą.
Gal labai jam žaizdą sopa...
Nėr, kas jam akis užspaustų...
Gal nelaisvėn jo žygiuota,
Nelaisvas mūšy nukautas...
– Rimki, dukra!.. Kas tau daros?
– Tėve... užia vėjas... karas.

Już ziemię płaszcz nocy skrywa,
Po wichrze nastaje cisza,
Księżyc po błękiecie pływa,
Lekki wiatr liściem kołysze,
Wszędzie cichość i pogoda,
A jednej tylko Nerydzie
Nikt spokojności nie doda.
W trwodze na grób matki idzie,
Czarne rozplótszy warkocz,ce,
Mogilę łzami opłótcze.

I wyzywa matki ducha,
I Bogu pośle pacierze,
I biada o los i słuca,
Od zmarłych odpowiedź bierze,
I nad mogiłą schylona
Łzy ociera warkoczami,
A dusza matki wzruszona
Temi odpowie słowami:
– „Wraca z wojny bez przygody
U mnie będą ślubne gody. –

Wyszedł, wyjdzie pełen chwały,
Błask księżyca zwiedzie ciebie,
Mąż mój da cię bez wyprawy,
Kochankami was pogrzebie”.
– Tak grzmi księga przeznaczenia.
Kur zapiał, ustała mowa.
Nerys pełna zadziwienia
Chce mówić, konają słowa.
W tem jasna zorza po burzy
Niebo wschodnie upurpurzy. –

Žemę jau naktis apgaubia,
Po audros tylą vėl stoja,
Mėnuo per žydrynę plaukia,
Lapai palengva sūpuojas,
Giedra ir ramu aplinkui,
O tik vienai Nereidei
Nieks nepadedą nurimti.
Eina motinos lankyti,
Juodą išpynusi kasą,
Palaisto ašarom kapą.

Motinos vėlės ji šaukias,
Ir Dievui poterį skiria,
Skundžiasi lemtim ir klausos,
Ką gal pabylos numirę.
Jai prisilenkus prie kapo,
Ašarom sumirksta kasos,
O motina iš anapus
Šitokiais žodžiais atsako:
– Grįš, ir karo kaip nebuvę,
Man reikės iškelt vestuvę.

Apsuptas šlovės pareis jis,
Bet sukeis mėnulis veidus,
Tėvas nepaskirs tau kraičio,
Kaip mylėtinius jus laidos.
Taip lemties knyga grūmoja.
Gaidžiui gydus, kalbos malšo.
Dar Neris apstulbus mojas,
Ką sakyt, netenka balso.
Audros pašvaistėm ištvinęs
Ryto dangus purpurinis.

Słychać tętent, rzenie koni
Dźwięk trąby i chrzęsty stali,
Okrzyk za okrzykiem goni
Widać piasku tuman w dali. –
Wracają mężni rycerze,
A Moniwid na ich czele.
Pyłem, krwią skryte pancerze,
Wszędzie radość i wesele
I Wojdewuta z Nerydą
Spotkać Moniwida idą. –

Rój matek synów swych wita,
Gromada sióstr, żon przybywa;
Dziewczę o kochanka pyta,
Szczęśliwa lub nieszczęśliwa.
Słychać wielbień liczne głosy,
W pochwałach wodza nie skąpi,

.....
.....

– „Masz dwudziestu” rzekł „młodzieńców
Wczoraj mych, dziś twoich jeńców”. –

Spera urażon zwycięstwem:
„Wzniosłeś urodzenie chwałą,
Dobijasz się ręki męstwem –
Zbić podłych wrogów – to mało;
Pokosztuj z wolnym rozprawy,
O Nerydę bij się ze mną!” –
„Wyszedł, wyjdzie pełen sławy”.
Słyszane słowa w noc ciemną
Nerys powtarza u siebie
„Kochankami was pogrzebie”. –

Žemę dundant, žvengiant žirgus,
Trimituojant, plieną žvangant,
Pergalę šlovinant girdis.
Smėlis kloja visą dangų –
Vyrai riteriai sugrįžta,
Joja Manvydas jų prieky.
Nors juodais kraujais aptiškęs,
Džiugesys visus pasiekia,
Vaidevutis, Nereidė
Eina pasitikt karžygio.

Būriai sesulių, motulių,
Žmonų savuosius sutinka;
Klausinėja mylimųjų,
Laimingos ar nelaimingos.
Girdis garbstymai balsingi,
Be saiko pagyros liejas,

.....³⁶⁰
.....

– Dvidešimt belaisvių, – tarė, –
Nebe mano – tavo valioj.

Uždegė pergalė Sperą:
– Savo kilmei garbę neši,
Darysi, kas vyrui dera –
Palaužti priešus – per maža;
Bandyk susiremti su laisvu,
Kaukimės dėl Nereidės!
„Apsuptas šlovės pareis jis.“
Žodžiai, iš nakties atklydę
Neriai širdy tarsi aidas –
„Kaip mylėtinius jus laidos.“

359 Čia veikiausiai dvi eilutės, rimuojamos su dviem ankstesnėmis, perrašant praleistos.

Próżna cię mami otucha,
Rumiane łzę skrapia lica,
Matki nie rozumie ducha.
O nieszczęśliwa dziewica! –
W strapieniu siada na wieży,
Nowem przeczuciem się trwoży,
Jaki los czeka rycerzy,
Co się każdy wzajem sroży?
Równej siły i odwagi,
Któryż dostąpi przewagi? –

Już się tarcza z tarczą ścisła,
Miecze srożą się rywali,
Skra z ciężkich uderzeń pryska,
Na równej zwycięstwo szali.
Pełna strachu Nerys prosi,
Wyzywa Bogów imiona,
Do Niebios oko podnosi,
Białe i drżące ramiona.
Modłami Perkun skruszony:
Spera pada zwyciężony. –

„Wyszedł, wyjdzie pełen sławy
Błask księżycza zwiedzie ciebie
Mąż mój da cię bez wyprawy
Kochankami was pogrzebie”.
Nerys te słowa tłumaczy
Bojaźni, wątpień pełniejsza
Raz w nadziei, raz w rozpacz
Strach się zwiększa i umniejsza.
Stracić kochanka się boi,
A on w Spery stąpa zbroi. –

Tuščią puoselėji viltį;
Ašaros teka veideliais,
Bet motinėlės negirdi.
O, nelaiminga mergele!
Ji bókšte beliūdi, plaukia
Nelinksmos nuojautos naujos,
Kas dabar riterių laukia,
Kai jie tarpusavy kaujas?
Jų galia, narsa vienoda,
Kam bus nugalėti duota?

Jau trankos skydas į skydą,
Prieš varžovą kardas švyti,
Nuo smūgių žiežirbos žyra,
Bet pergalės nematyti.
O Neris baimingai kviečia
Visus Dievus į pagalbą,
Kelia į Dangų, į šviesų
Virpantį veidą ir baltą.
Perkūnui maldos įtinka:
Spera nugalėtas krinta.

„Apsuptas šlovės pareis jis,
Bet sukeis mėnulis veidus,
Tėvas nepaskirs tau kraičio,
Kaip mylėtinius jus laidos.“
Nerį žodžiai tie nutvilko,
Ją baugšti dvejonė smelkia,
Tai vilinga, tai beviltė,
Baime sklaido ar sutelkia.
Mylimo netekti baxis,
Šis šarvais jau Speros taisos.

I na piersiach stal książęcia
Na hełmie, co pływa, kita
Będzie nieszczęściem młodzieńca,
Wprzód nim kochankę powita –
Bo ta widząc księcia pióry
Widzi zobójcę Monwida
Bezeń nie chce żyć i pory.
Krzyk ostatni cierpień wyda
I jak stała na bałkonie
Skoczy do rzeki i tonie. –

Próżna pomoc, prózna praca,
Nerys wyciągniona z wody,
Już do życia nie powraca.
Zbladły usta i jagody,
Zgasło tchnienie, zgasły oczy.
Lał Moniwid leż potoki,
Krew własną mieczem wytoczy,
Pada na kochanki zwłoki.
Wojdewut z przeznaczeń w niebie
„Kochankami was pogrzebie”. –

Młodzieńca, dziewy płakano
A rzekę, co bieg swój krzywy
W Niemen niesie, Nerys zwano.
Płakał ojciec nieszczęśliwy
Takich dzieci, takiej straty,
Jednemi ich skrył darniny
I posypał na grób kwiaty.
Sypali schłopczy, dziewczyny.
Znikły; cnota ich została,
On zbyt kochał, ta kochała. –

[1820]

Ir krūtinė kunigaikščio,
Ir tas kuokštas anta šalmo –
Jau su jais nelaimė vaikšto,
Mylimajai ją užpelno,
Ji iš apdaro kariūno
Regi Manvydo žudiką,
Žemė jai po kojų griūna,
Ir širdis iš skausmo klykia.
Šoka per balkono kraštą
Tiesiai upėn ir nuskęsta.

Bergždžia gelbėt, bergždžia stengtis,
Iš vandens ištraukus Nerį,
Jai gyventi nebelemta.
Lūpos blanksta ir veideliai,
Kūną jos apleido siela.
Puola Manvydas raudoti,
Kraują kárdu sau pralieja,
Atgula prie mylimosios.
Vaidevučiui lemtas aidas:
„Kaip mylėtinius jus laidos.“

Du jaunuoliu apraudota,
O upei, kur Nemunan suka,
Neries buvo vardas duota.
Tėvas verkavo suklupęs
Šitokių vaikų nustojęs,
Vos juos žemė apkabino,
Jis gėles ant kapo klojo.
Vaikiniai klojo, merginos.
Dingo; atmintin išėjo,
Per stipriai abu mylėjo.

[1820]

Vertė Vladas Braziūnas

TRIOLETY

12

Komu ślubny splatasz wieniec
Z róż, lilii i tymianka?
Ach, jak szczęśliwy młodzieniec,
Komu ślubny splatasz wieniec!
Pewnie dla twego kochanka?
Wydają łzy i rumieniec,
Komu ślubny splatasz wieniec
Z róż, lilii i tymianka?

13

Jednemu oddajesz wieniec
Z róż, lilii i tymianka;
Kocha cię drugi młodzieniec:
Ty jednemu oddasz wieniec;
Zostawże łzy i rumieniec
Dla nieszczęsnego kochanka,
Gdy szczęśliwy bierze wieniec
Z róż, lilii i tymianka.

TRIOLETAI³⁶¹

12

Kam nupinsi vainikėlį
Iš lelijų ir čiobrelių?
Ak, laimingas bernužėlis,
Kam nupinsi vainikėlį!
Gal numylėtam berneliui?
Išraudus nuo ašarėlių,
Kam nupinsi vainikėlį
Iš lelijų ir čiobrelių?

13

Vienas gauna vainikėlį
Iš lelijų ir čiobrelių;
Kitas tave pamylėjęs:
Vienam tavo vainikėlis;
Rausvi veidai, ašarėlės
Lieka bernužiui bedaliui,
Kai dalingam vainikėlis
Iš lelijų ir čiobrelių.

Vertė Vladas Braziūnas

³⁶⁰ Šiuos du trioletus Adomas Mickevičius įtraukė į savo romansą „Kanklininkas“ („Dudarz“, 1821) kaip senolio dainuojamą dainą (Adomas Mickevičius, *Poezijos rinktinė*, sudarė Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 176–177.)

Šaltiniai:

Adam Mickiewicz, „Juž się z pogodnych niebios“, „Pieśń“, „Jamby powszechné“, Idem, *Dzieła*, t. 1: *Wiersze*, Warszawa: Czytelnik, 1955, p. 67–71, 465–469.

Tomasz Zan, „Szczęśliwy, kogo cnota...“, Jan Czubek, *Archiwum Filomatów*, cz. III: *Poezya Filomatów*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1822, t. 1, s. 308–310.

Tomasz Zan, „Nerys“, Idem, *Ballady*, zebrał i rozprawą wstępną opatrzył Dr. Józef Ujejski, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1931, p. 51–56.

Tomasz Zan, „Triolety“, *Zbiór poetów polskich XIX w.*, opr. Paweł Hertz, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965, t. 1, p. 822–823.

Publicistika, draugijos dokumentai

Adomas Mickevičius (Adam Mickiewicz, 1798–1855)

PASTABOS APIE DIZMOS BONČOS TOMAŠEVSKIO „JOGAILIADĄ“
IŠSPAUSDINTĄ BERDYČEVE, 1818 M. IN 8-VO

(17 ½ LANK.)³⁶¹

Talento ir vaizduotės kūriniai paprastai žadina kur kas didesnę susidomėjimą, jei greta kitų jiems būdingų privalumų iškelia ypatingą tikslą – suteikti šlovę ar naudą tautai, kurios literatūrą praturtina. Į tokių kūrinių gretą pagrįstai reikia įrašyti Tomaševskio *Jogailiadą*, pirmiau šiek tiek iš turinio ir ištraukų pažįstamą³⁶², o po kelių mėnesių Berdyčeve ištaisai išspausdintą. Kol labiau prityręs kritikas nuodugniai įvertins tos poemos grožybes ir nurodys pažeidimus, ėmiausi tuo tarpu trumpų pastabų tiek apie jos turinį, tiek apie stilių.

Iš turinio, įdėto minėtame *Vilniaus dienraštyje*, galima daryti išvadą, kad poetas ne tik ketino apdainuoti Jogailos žygius ir „Lietuvą, su Lenkija susivienijusią“ – kaip iš pat pradžių pareiškė – bet nepraleisti beveik nė vieno iš karų, anuo laiku Rusią, Lietuvą ir Lenkiją draskiusių; karų, kurie skirtingose vietose, dėl skirtingų priežasčių ir skirtingu būdu prasidėjo, ir yra atskiri, beveik jokio akivaizdaus ryšio neturintys atsitikimai. Istorikai, kuriems iš tikrųjų priklauso tirti tokius ryšius, ir tai sunkiai to meto įvykius į tvarkingesnę istoriją surikiuotų, dėl to paprastai viskas ir baigiasi kronikiniais sąrašais; kiekgi sunkumų turėtų įveikti poetas, norintis tuos įvykius į vieną veiksmą

³⁶¹ Šį kritikos straipsnį Mickevičius skaitė per Filomatų draugijos mokslinius posėdžius 1818 m. kovo ir gegužės mėn., o 1819 m. paskelbė *Varšuvos dienoraštyje* (*Pamiętnik Warszawski*).

Aptariamos poemos autorius Dizma Bonča Tomaševskis (Dyzma Bończa Tomaszewski, 1749–1825) buvo anuomet vertinamas poetas, parašęs ir didaktinį epą *Žemdirbystė* (*Rolnictwo*, 1802). 1818 m., išleidęs *Jogailiadą* (*Jagiellonida*), Tomaševskis tapo VU garbės nariu. Berdyčėvas – miestas Ukrainoje.

³⁶² Žr. 1817 rugpjūčio mėnesio *Vilniaus dienraštį* (*Dziennik Wileński*), nr. 32. (*Aut. past.*)

Poemos santrauką ir nemaža fragmentų iš rankraščio šiame laikraštyje paskelbė buvęs VU auklėtinis, poetikos ir retorikos mokytojas iš Vinicos gimnazijos (Ukraina), literatūros kritikas Janas Gvalbertas Stičinskis (Jan Gwalbert Styczyński, 1786–1845), išgyrė poemą kaip praturtinančią tautinę literatūrą. Stičinskis domėjosi istorine literatūra, 1825 m. Vilniuje išleido istorinį romaną *Mindaugas, lietuvių karalius* (*Mendog, król litewski*) – Euzebijaus Slovakio to pat pavadinimo dramos perdirbinį.

sudėlioti? O juk neabejotinas dalykas, kad be veiksmo vienumo³⁶³ nei drama, nei epopėja (kuri šiuo požiūriu yra tik didžiulė drama) nebus įdomi. Veiksmo vienumas reiškiasi tuo, kad visi, net ir smulkesni to veiksmo įvykiai skleidžiasi iš vieno taško, nuolat plėtojasi priklausomai vienas nuo kito, susipina ir galiausiai išsiriša, o aprašymai ir vaizdai, išeinantys už pagrindinio veiksmo ribų, tėra epizodai, kurie, nors ir kaip reikalingi, visgi turi būti vartojami saikingai. Teisybė, kai mus įtraukia vis stiprėjanti pagrindinio veiksmo intriga, reikia mažesnių vaizdų, kuriuos lengviau aprėpusi ir jų grožį pajutusi vaizduotė pailsėtų ir tarsi kiek atsigaiventų. Taip pailsėjo Jupiterio žvilgsnis, nuo kruvinų Trojos lygumų atgręžtas į nekaltas trakų ir hipomolgų tautas³⁶⁴. Taigi digresijos visuomet atpalaiduoja įtemptą dėmesį, dėl to įpintos į pagrindinį veiksmą suteikia jam įvairumo ir žavesio, bet vienos pačios poemos sudaryti negali, nes tokia poema neturėtų jokios intrigos ir būtų, kaip sako Volteras³⁶⁵, tarsi rėmai, į kuriuos gali kaip nori dėlioti ir panorėjęs – išiminti fragmentus nelyginant paveikslėlius. Tokį antai pavyzdį įmanu aptikti *Jogailiadoje*: tegul išmetęs iš jos Horodlės užėmimo šturmu aprašymą, liūdnuos Adelės nutikimus, žaidynes Kęstučio stovykloje, jų vieton poetas įdės kitus fragmentus, o skaitytojui, regis, bus sunku pastebėti skirtumą. Autorius suvokė tą kliūtį, dėl to pratarmėje sako: „Jei sektume poemai nustatytomis taisyklėmis, mano kūrinio planas ir man pačiam atrodo peiktinas: neišlaiko jis veiksmo vienumo, kilnojas iš vietos į vietą“ ir t. t., ir t. t. Apie kilnojimąsi iš vienos vietos į kitą užsiminsime vėliau, o dabar dera išsižūrėti iš arčiau į svarbiausiąjį asmenį, tai yra poemos herojų, apie kurį autorius pratarmėje rašo: „Mano apdainuojamas Jogaila yra geras karalius, narsus riteris, visuomet pergalingas nugalėtojas, mokslų mylėtojas“ ir t. t.; kitoje vietoje: „Toks žmogus, riteris ir valdovas pranoksta visus senovės herojus ir patį, kaip Vergilijus³⁶⁶ jį vadina, pamaldųjį Enėją“ (!!). Belieka apsvarstyti, ar poetas Jogailą pavaizdavo tokį didį, kaip ketino.

Pagal taisykles epopėjos herojus visų pirma turi būti pagrindinis siužeto veikėjas, antra, savo charakteriu ir žygiais viršesnis už visus kitus. *Jogailiadoje* yra atvirškščiai. Herojus, apie kurį

363 Siekti veiksmo vienumo (vengti kelių siužetinių linijų) epopėjoje reikalavo klasicistinė poetika.

364 *Iliada*, kn. XIII. (*Aut. past.*) Kalbama apie šį poemos epizodą: „Hektorą šviesų ir Trojos karius prie laivų atviliojęs, / Dzeusas nuo jų pasitraukė, palikęs vargus ir nelaimės / Kęsti vieniems, ir, savo akis šviesiąsias pakreipęs, / Žvelgė tolyn į žemę žirgų važinėtojų trakų, / Durklu kovojančių misų, po to hipomolgų garsiųjų, / Mintančių pienu, ir į žmonių teisingiausių abijų.“ (1–6 eil., žr.: Homeras, *Iliada*, vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1981, p. 189.)

365 Voltaire (1694–1778), prancūzų Apšvietos rašytojas ir filosofas, sekdamas Vergilijumi sukūrė epopėją *Henriada* (*Henriade*, 1723) ir parašė traktatą, skirtą šiam literatūros žanrui *Esė apie epinę poeziją* (*L'essai sur la poésie épique*, 1733). Euzebijaus Slovackio lenkiškai išversta Voltaire'o epopėja išėjo Varšuvoje 1803 m.

366 Publius Vergilius Maro, (70–19 pr. Kr.) vienas žymiausių romėnų poetų; jo herojiniame epe *Eneida* apdainuojamas Trojos herojaus Enėjo likimas po gimtojo miesto žlugimo.

pirmojoje giesmėje aprašant medžioklę vos netiesiogiai užsimenama, antrojoje, kartu su kitais kunigaikščiais surengto žygio prieš lenkus metu pasirodo vien gailestingas riteris, ir jei ten įtrauktas atsiskyrėlis Jogailai nepapasakotų būsimos lemties, pats skaitantysis nieko didžio tikriausiai iš jo nesitikėtų. Tiktai trečioji giesmė įrodo herojaus narsą: mūšyje prie Kauno jis nukauna kelis riterius, bet juk nieko didinga nenuveikia. Ketvirtojoje ir penktojoje giesmėje nė užuominos apie jį nėra; šeštojoje, jau būdamas Lietuvos didysis kunigaikštis, išsiunčia dėdę Kęstutį su atsiprašymu pas lenkų karalių ir atiduoda jam vasalais rusėnų kunigaikščius, savo giminaičius. Septintojoje giesmėje dvariškių pakurstytas paskelbia Kęstučiui neteisingą karą, tasai tuo metu užpuola Vilnių ir įkalina nedėkingąjį sūnėną; vis dėlto Kęstutis, priverstas atsitraukti iš Vilniaus, palieka Jogailai laiko pabėgti ir atgauti sostą. Aštuntojoje giesmėje – vėl Jogailos ir Kęstučio karas. Veltui Vytautas iš vienos pusės tėvą, iš kitos – giminaitį ir bičiulį nori sutaikyti; galiausiai prieinama iki derybų, per kurias Jogailos broliai išdavikiškai atšaukia Kęstučio kariuomenę; nelaimingasis dėdė, saviškių paliktas, sūnėno į kalėjimą įmestas, atima sau gyvybę. Vytautas, nepaisant su Jogaila duotos draugystės priesaikos, su gausia sargyba buvo išsiųstas į pilį, o iš ten per žmonos sumanumą ištrūkęs, su kryžiuočiais vienijasi. Susirūpino ir išsigando dėl to Jogaila: išsiuntė į Prūsus Radvilą ir sudarė su broliu slaptą sutartį; įžeisti kryžiuočiai paima Trakus. Lietuvos kunigaikštis sugeba juos iš ten išvyti, bet šiaip ar taip padedamas gausių savo sąjungininkų. Tuo tarpu Radvila iš Prūsų per Lenkiją (?) į Lietuvą sugrįžta. Jogaila, iš jo sužinojęs apie Jadvygos grožį ir dorybes, iškart nusprendžia ją vesti, kaip tik apie tai per sapną išvydęs regėjimą. Visa vienuoliktoji giesmė smulkiai aprašo vedybines derybas ir sunkumus, kuriuos patyrė pasiuntiniai, kol galiausiai dvyliktoje giesmėje Jogaila pagaliau veda Jadvygą ir bent per sapną jam pasiseka pamatyti šlovingus savo palikuonis ir įpėdinius.

Kiekvienam akivaizdu, kad tasai lietuvių kunigaikštis, neva pranokstantis visus senovės herojus, anaipol nėra svarbiausias siužeto veikėjas, *ne per jį nei dėl jo visa tai dėjosi*; priešingai, pirmojoje dalyje jis ištiesai vaidina antraeilį vaidmenį ir dažnai tampa svetimos valios įrankiu. Toliau, tapęs didžiuoju kunigaikščiu, jis mūsų dėmesį patraukia veikiau savo garbinga padėtimi nei iškiliais žygiais. Šis nenuoseklumas, regis, kyla iš to, kad poetas Jogailą į sceną išveda protarpiais ir trumpam, o norint laimėti pergalės vainiką, herojui nepakanka cirke³⁶⁷ pasirodyti, negana net finišą pasiekti, reikia keliskart distanciją apsukti, reikia iš visų pusių leisti save pažinti žiūrovui, o kaip tik to poetas su savo herojumi nepadare; dar daugiau, iškeldamas jį į sceną, beveik visada šalia jo pastato asmenį, kuris yra įdomesnis už patį herojų. Todėl iš pat pradžių skaitytojo dėmesį

³⁶⁷ Cirkas (lot. *circus* – apskritimas) Antikoje – aikštė vežimų lenktynėms.

prikausto prityręs, veiklus, nenuilstantis Kęstutis, Trakų kunigaikštis, ir kai Jogaila be jokios rimtos priežasties, vien dvariškių pakurstytas, paskelbia jam karą, piktinamės sūnėno nedėkingumu ir nejučia palaikome Kęstučio pusę, netgi nudžiungame, kad dangus jam lemia pergalę ir leidžia nubausti išdavikiškus nedraugus. Įkalinto Jogailos likimas, tiesa, žadina gailestį, bet Kęstutis visuomet lieka už jį viršesnis ir kaip nugalėtojas, ir kaip herojus, netgi nusipelno, kad juo stebėtumėmės. Tiktai po pabėgimo Jogaila pradeda veikti ir iškart susiduria su konkurentu, kuris jį savo bruožais temdo. Tas konkurentas yra Vytautas, Kęstučio sūnus; nepamiršdamas priesaika sutvirtintos draugystės su Jogaila, stengiasi suminkštinti teisingai ant Jogailos užsirūstinusį savo tėvą, ir štai po Kęstučio mirties Jogaila jį įmeta į kalėjimą, kaip anksčiau minėjome. Įvyksta didžiojo kunigaikščio ir Jadvygos vestuvės, ir toji jauna karalienė, aukojanti meilę dėl krašto gerovės, sudomina mus kur kas labiau nei pats herojus. Kiti lietuvių ir lenkų riteriai trumpam įžengia į sceną ir pradingsta ne kaip dramos veikėjai, bet nelyginant šešėliai magiškoje lemposje, paliekantys trumpalaikius išpūdžius.

Anksčiau sakėme, jog epopėja, kad pelnytų šį vardą, turi turėti svarbų ir įdomų veiksmą, o kadangi tasai įdomumas priklauso nuo nepalaujamai užimtos vaizduotės ir įtempto dėmesio, jam išlaikyti reikia vaizdų, aprašymų, tą vaizduotę kurstančių – tai yra naujų, nepaprastų, stebuklingų, susietų su pagrindiniu veiksmu ir kartu su juo nukreiptų į vieną tikslą. Tokia, glaustai tariant, yra visa epinio antgamtiškumo teorija³⁶⁸.

Daugybė dievų graikams davė visa, ko šiuo požiūriu galima reikalauti. Tų būtybių prigimtis, šiek tiek panaši į žmogiškąją, tokios pačios aistros, nuolatinis ir aktyvus dalyvavimas žemiškuose reikaluose, – visa tai žmonėms darė didžiulį išpūdį. Proto laimei, o galbūt dailiųjų menų nelaimei, tos nuostabios klaidos nusileido tiesai. Atrodo, kad krikščioniškoji dievybė pagal tuos požiūrius, kurių tikėjimas ir filosofija liepia laikytis, jokiū būdu negali būti įvesta į poemos mašiną³⁶⁹; nes sunku jutimiškai vaizduoti galią, gerumą ar bet kurį kitą bruožą būtybės, kurios suvokti intelektu nepajėgiame. Juk poetas nėra metafizikas. Šventasis Raštas, kaip sako *Jogailiados* autorius prarmėje, yra kupinas poezijos; Šventasis Raštas daugybę kartų siekia jutimiškai išreikšti Dievo ypatybes, dėl to išveda jį apsiginklavusį į kovą su maištaujančiomis dvasiomis arba parodo važinėjantį vėjais; tuo anaipol nenorėta apriboti aukščiausios esybės galią, bet ji buvo vaizduojama

368 Klasicistinėse poetikose buvo reikalaujama, kad epopėjos veiksmas būtų ne tik svarbus ir vientisas, bet ir turįs stebuklinį lygmenį. Tasai stebukliškas reiškesi kaip antgamtinio pasaulio įsikišimas į žemiškus reikalus.

369 „Dievų mašina“ – herojinio epo antgamtinių būtybių, veikiančių pagrindinėje intrigoje, visuma, išreiškianti vaizduojamų veiksmų, įvykių motyvacijas.

mažesniu, jei taip galima sakyti, portretu, kurį žmonės galėtų vaizduote aprėpti ir suprasti. Todėl autoriui derėjo sekti įkandin Šventojo Rašto. Taip Miltonas, taip Tاسas³⁷⁰ elgėsi, nors ir šie didieji poetai, sėkmingai kurdami krikščioniškąją mašiną, neišvengė visų trūkumų. Juk visuomet poemos intriga didele dalimi sumenksta, kai viena šalis, kurią palaiko dievybė, būtinai privalo nugaltėti, o nelaimės ir nesėkmės, kurios ją išstinka, yra bausmės už padarytus nusikaltimus, todėl ne tiek narsos ir dvasios pusiausvyros, o veikiau, pagal krikščioniškuosius įsitikinimus, nuolankaus atsidavimo ir kantrybės reikalauja. Joks kryžiaus žygių riteris nesikreips į dangų iškilniais *Iliados* herojų žodžiais, bet tai nereiškia, kad reikia rinktis lengvesnį kelią ir gražinti į poemą Jupiterius, Marsus, Neptūnus; nesgi tokia mašina, nežadinanti nė menkiausio susidomėjimo, prasilenkia su tuo tikslu, dėl kurio yra pasitelkta: gali tikėtis vien šaltų alegorijų vardo.

Šalia šių dviejų aukščiausių įvardintų antgamtiškumo rūšių viduramžiai pridėjo magiją, Rytuose seniai į riteriškąsias poemas įtrauktą; bet tas atradimas, iš pradžių sėkmingai naudotas ir labai įdomus, labiau apsišvietus pasauliui ir pasikeitus jo viešajai opinijai, niekam dabar pasitarnauti negali. Tad ko gi turi griebtis epinis poetas, kokios imtis mašinos? Tai klausimas, kurio sprendimą reikia palikti laikui ir didesniems talentams. Tad drįstu pateikti mintis, prie kurių tą dalyką mąstydamas priėjau.

Mūsų bažnyčia išpažįsta ir garbina šventuosius, niekas iš tikinčiųjų negali paneigti jų įtakos žmonių reikalams; dar daugiau, tie šventieji, gimę iš žmonių, rūpinasi žmonėmis, miestais ir tam tikromis bendrijomis, nepamiršta netgi žemėje savo pamėgtų užsiėmimų, kai savo įkvėpimu ne kartą paremia išminčius, regimai ar neregimai kaunasi savo kraštiečių gretų priešakyje, ką nesunku išskaityti iš šventųjų gyvenimų. Ar negalėtume tomis mums įdomesnėmis ir savo bruožais viršesnėmis esybėmis kur kas tinkamiau poemoje pakeisti senovės dievaičius? Šį pavyzdį jau davė vienas didžiausių praėjusio amžiaus poetų³⁷¹ – nors ir peiktinu būdu, bet atvėrė talentams kelią panaudoti šį dalyką su tokiu taurumu, kokio herojinė poema reikalauja.

Jogailiados autorius ne itin svaria dingstimi, kurią taip pratarmėje išdėsto: „Homerai kai kurias dievybes vaizduoja asmeniškai dalyvaujančias kovos lauke; iš mūsų istorijos nieko panašaus negalima padaryti, o mitologiniai stambeldiškosios Lietuvos padavimai su grynąja religija negalėtų

³⁷⁰ Minimi žymūs Europos autoriai: John Milton (1608–1674) – anglų poetas, epopėjos *Prarastasis rojus* (*The Paradise Lost*, 1667) autorius, ir italų poetas Torquato Tasso (1544–1595), sukūręs epopėją kryžiaus žygių tema *Išvaduoti Jeruzalė* (*Gerusalemme liberata*, 1581). Pastarosios poemos vertimas į lenkų kalbą, atliktas Piotro Kochanowskio (*Gofred albo Jeruzalem wyzwolona*, 1618), buvo itin populiarus Lenkijoje ir Lietuvoje iki pat XIX a.

³⁷¹ Turimas minty Voltaire'as ir jo satyrinė poema *Orleano mergelė* (*La Pucelle d'Orléans*, 1755–1762), kurios dalį Mickevičius vertė studijų metais. Kūrinys pasižymi aštria katalikų dvasininkijos, šventeiviškumo kritika.

būti suderinti“, autorius, sakau, bet kokį antgamtiškumą iš savo kūrinio pašalino, ir netgi smulkesni poetinės išmonės dalykai, mano požiūriu, ne itin sėkmingai į poemą įtraukti. Taip iškart pirmojoje giesmėje Pavydas, apsimetęs Šlove, praneša karalienei Elžbietai³⁷² apie vengrų skerdynes. Nežinome, kodėl čia Pavydas pasiuntinybę atlieka, o dar daugiau – kodėl Šlovės pavidalą sau prisiima. Antrojoje giesmėje nepaprastas atsiskyrėlis išpranašauja Jogailai ateitį, ir pats turėtų būti veikiantis asmuo – apie tai paskui užsiminsime. Penktojoje giesmėje vėlgi pagyrūniška, kaip poetas sako, Paskala, praneša Hanului, Horodlės seniūnui, apie lenkų atvykimą. Paskalos vaizdinys, nors jį poetai naudojo daugybę kartų, visuomet gali būti perteiktas naujomis spalvomis. Poetas taip jį piešia: „Išgama Šlovės dukra, iš Olimpo išvyta, / Pagyrūniškoji Paskala, visiems išsipasakoja *slapčia*, / Toji, kuri *visada* smalsiesiems tarnauja, / Naršo namų slaptavietėse, karalių kabinetuose, / Kuri ne kartą lengva Tiesos skraiste apsiautusi / Motiną savo juodina, kai naujienas *išplepa*, / Kuri *išdrįsta netgi pasikėsinti į moterų garbę*, / *Užtraukia nešlovę silpnajai lyčiai tada, kai ją glosto*.“³⁷³ Kiekvienas jaučia, kad būtų kur kas geriau, sekant Vergilijaus pėdomis, tos Paskalos pavidalą jutimiškai vaizduoti³⁷⁴, o ne išvardinti jos užsiėmimus, kadangi šie jokio vaizdo nesukuria. Taip pat galima čia poetui papriekaištauti, kad aprašydamas panaudojo prastą laipsniavimą³⁷⁵, iš pradžių pasakęs, kad Paskala savo motiną (Šlovę) juodina, kad naršo karalių kabinetuose, o pabaigoje priduria tarsi svarbiausią dalyką: „Kuri išdrįsta netgi pasikėsinti į moterų garbę.“ Tada toji Paskala „Prieš jį [Hanulą] kazoko pavidalu pasirodė, / Apsimesdama, kad iš lenkų stovyklų sugrįžo.“ Menkas, ir netgi juokingas vaizdas.

[Kritikas aptaria kitus poemos alegorinius veikėjus, vaizdus, jų kliautis, jų sėkmingas ar mažiau sėkmingas sąsajas su Europos klasikine literatūra – minėtomis Vergilijaus, Tasso, Voltaire'o, Miltono herojinėmis poemomis, XVI a. portugalų renesanso poeto Luiso de Camoenso epopėja *Luziada* (*Os Lusíadas*, 1572), Ignoto Krasickio komiškosiomis epopėjomis *Vienuolių karas* (*Monachomachia*,

372 Karalienė Elžbieta – Lenkijos karaliaus Vladislavo Uolektinio dukra, Vengrijos karalienė, karalienės Jadvygos senelė.

373 Filologinis vertimas; paryškinta straipsnio autoriaus.

374 Vergilijaus Eneidoje sukurtas Paskalos vaizdinys klasicistinėse poetikose laikytas pavyzdiniu: „O Paskala greitasparnė plasnėja Libijos miestais, / Toji piktybė, kurios lakumu nepralenkė niekas. / Ji greitumu gyva, o jėgos auga jai lekiant. / Gimus mažutė, baili, lig žvaigždžių iškyla bematant, / Kojomis žengia žeme, o galva debesis remia. / Močia gimdytoja Žemė, sako, iširdusi kartą / Ant galingųjų dievų, Enkeladui ir Kėjui pagimdė / Seserį, jaunę šeimoj, lengvučiais sparnais, greitakoję, / Pamėklę didelę, šurpią: kiek plunksnų turi ant kūno, / Tiekia žvitriausių akių po plunksnom (sakys – netikėsi), / Tiek liežuvių ir lūpų tiek pat, ir ausų atstatytų.“ (IV, 173–183; žr.: Vergilijus, *Eneida*, vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 69.)

375 Pagal klasicistinės poetikos nuostatas laipsniuoti reikia nuo mažiau reikšmingo vaizdinio prie reikšmingesnio.

1778), *Pelėida* (*Myszeis*, 1775), avantiūriniais riterių romanais, persų pasakomis *Tūkstantis ir viena diena*. Toliau apžvelgia atskirus fragmentus, epizodus, iš kurių, anot autoriaus, susideda visa poema, sustoja ties medžioklės, Leipcigo mūšio vaidziais.]

Be to, atrodo, kad poetas ne itin sėkmingai lygina seniai nutikusius įvykius su dabartiniais. Tai visuomet mums primena apie rašytoją, išsklaido iliuziją ir įspūdį, kuri mums paprastai sukuria senovė. Toks palyginimas yra panašus į pastatą, kuriame architektas prie seno mūro dalies naują pridurto. Taip pat palyginimai, paimti iš gamtos, visuomet yra įspūdingesni, labiau pakylėja dalyką, kuris su jais yra lyginamas, ir dėl to labiau atitinka savo tikslą. Homeras, Achilą palygindamas su ugnimi, akimoju girią paverčiančia pelenais, arba su perkūnijos debesimi, siekia perteikti ryškesnį jo drąsos ir jėgos vaidą; ir priešingai, kada herojai lyginami su asmenimis, o poemos įvykiai su istoriniais faktais ar mitologiniais padavimais, kaip dažnai *Jogailiadoje* galima matyti, vadinas, rašoma tik mokytiems žmonėms; ir netgi šiems tai neteikia visiško malonumo, nes jie pirma turi prisiminti asmenis ir įvykius, su kuriais poetas kuria palyginimus. Su dalykais, paimtais iš gamtos, yra visiškai kitaip. Kiekvienas, kuris jaučia, yra pajėgus apie juos spręsti. Dar pridursiu, kad norint apdainuoti didžius įvykius, reikia pataikyti į anuometinio amžiaus dvasią, prisiderinti prie senųjų vaidinių, papročių ir charakterių; o šiuo požiūriu poetas netinkamai įtraukia mitologinius padavimus į Jogailai paskirtą giesmę ir netgi pačius lietuvius parodo išmanančius mitologiją ir istoriją, kai Vytautas nutikimą su Altėja, paimtą iš Ovidijaus *Metamorfozių*³⁷⁶ kelesdešimčia eilučių savo žmonai pasakoja; negalima teisintis senomis istorijomis ir kai kuriais lenkų romanais³⁷⁷, kurie mini Lietuvoje kunigaikščių laikais buvusias netgi lotynų ir graikų bibliotekas, kadangi tų istorijų ir romanų autoriai lietuvių tautą iš romėnų kildina. Mūsų poetas, laikydamasis tiesos, turėjo atmesti šiuos prasimanymus ir lygiai taip atsisakyti grožybių, kurios prieštarauja ne tik tiesai, bet ir meno taisyklėms; turėjo neminėti Kortėsų, Katemozinių, Malabaro papročių³⁷⁸ ir tiekos kitų dalykų, kurie ypač pagoniškajai Lietuvai yra tolimi; turėjo ne taip dažnai retoriniais kreipiniais

376 Publius Ovidius Naso (43 m. pr. Kr. – apie 18 m. po Kr.) iškilus romėnų poetas, *Metamorfozės* (*Metamorphoseis*) – poema, parašyta remiantis virsmo mitų pasakojimais; minimas VIII giesmės epizodas „Meleagras“.

377 Mickevičius mini pirmąją spausdintą LDK istoriją – Motiejaus Strijkovskio *Kroniką* (*Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi*, 1582), kurioje pateikiama Palemono istorija – lietuvių kilmės iš romėnų legenda, ir Onos Radvilaitės Mostovskos romaną *Astolda* (1807). Romane be kita ko vaizduojamas senolis, gyvenantis Žemaitijoje V a. ir turintis graikų bei romėnų autorių biblioteką (žr. šio romano ištraukas ir turinio santrauką *Antologijoje*, p. 289–304).

378 Hernán Cortés – ispanų konkistadoras, XVI a. pr. užkariavęs Meksiką. Katemozinas (Cuauhtémoc ar Guatimozin) – paskutinis actekų valdovas, nužudytas Cortéso. Malabaras – sritis pietų Indijoje; jos krante XV a. pab. išsilaipino Vasco da Gamos žygio dalyviai.

Homero, Euripido ir Sofoklio³⁷⁹ šauktis. Tai, ką čia pasakėme, tinka ir kitoms vietoms, kuriose galima aptikti panašių klaidų.

[Kritikas trumpam sugrįžta prie medžioklės epizodo, pagiria kaip poetiškai vykusį.]

Poetas kitoje giesmėje veiksmą iš Lietuvos perkelia į Lenkiją, o iš ten netrukus vėl turi į Lietuvą sugrįžti. Toks dažnas vietų kaitaliojimas nėra peiktinas, jei pats veiksmo rutuliojimas būtinai šio pasikeitimo reikalauja, kaip tai matome Uliso kelionėse *Odisėjoje*, Enėjo – *Eneidoje* ir Vasko da Gamos *Luziadoje*. Ten kaip tik tose kelionėse kuo puikiau atsiskleidžia ir herojaus charakteris, ir jo žygiai. O mūsų poemoje, priešingai, įtraukiamas ilgas Lenkijos aprašymas, tuo tarpu skaitytojas, iš pradžių jokios dingsties jam nežvelgdamas, norėtų daugiau herojų Jogailą sekti. Tokių atsitiktinių vietos pakeitimų pasekmė – beveik visų perėjimų, kokius tik poetas panaudoja, vienodumas, pavyzdžiui, iš pirmosios giesmės į antrą: „Tokie greta Lietuvoje dėjosi dalykai, / Kai Lenkijoje...“ Iš antrosios į trečią: „Taip baigėsi karas... / ...kai Jogaila...“

[Kritikas, pateikęs dar keletą tokio pobūdžio pavyzdžių, pereina prie tolesnių dalių fragmentų aptarimo, išrašo ilgas, kritiko nuomone, meniškų epizodų citatas, papeikia nevykusius žodinės raiškos, palyginimų, netinkamo sekimo klasikiniais pavyzdžiais, istorinių realiųjų neatitikimo atvejus.]

Trumpai palietus poemos turinį ir apžvelgus kai kuriuos fragmentus, reikia aptarti kalbą, tai yra frazes, posakius ir pačius poeto vartojamus žodžius. Ir nors anksčiau pateiktos ištraukos jau leido skaitytojui apie visa tai susidaryti įspūdį, visgi tam, kad mūsų pastabas papildytume, nurodysime čia kai kurias didesnes klaidas, ypač iš pirmosios ir antrosios giesmės; visą juk poemą tuo tikslu peržiūrėti būtų varginantis ir nenaudingas darbas.

Pirmiausia, jei kalbėtume bendrai apie pasakymus, matyti iš jų didžiulis apsileidimas, dėl to jie beveik visada yra lėkšti ir proziški; jei poetas kartais nori prabilti pakylėtai, tampa netikslus ir įpuola į deklamaciją.

[Kritikas pateikia netikusios, neskoningos ar netikslios kalbinės raiškos pavyzdžių, taip pat peikia įkyriai pasikartojančius žodžius, tos pačios minties kartojimą skirtingais žodžiais, pernelyg bendros, neapibrėžtos leksikos naudojimą, buitiskos kalbėsenos elementus.]

Šios trumpos pastabos apie dviejų giesmių kalbinę išraišką tinka visam kūriniiui. Kaipgi sunku čia rasti tris ar keturias viena po kitos einančias strofas be nurodytų klaidų. Skubotumas kuriant šią gana didelę poemą neabejotinai buvo svarbiausia kliūtis deramai ją užbaigti; be to, atrodo, kad poeto talentas galėtų sėkmingiau užsiimti dalykais, kurie pasižymi jautrumu ir natūralumu. Tokio

379 Euripidas, Sofoklis – V a. pr. Kr. klasikiniai sen. graikų tragikai.

pobūdžio vaizdeliai yra visa *Jogailiados* puošmena; ir priešingai, kur reikėjo (kaip dažniausiai pasitaiko epinėje poemoje) galios ir svarumo, jų vietą užėmė deklamacija ir ištęstumas: tų ydų taip apstu herojų maldose, pokalbiuose ir prakilnesniuose aprašymuose, kad visoje poemoje neįmanoma atrasti pakylėtumo³⁸⁰ atvejo.

Iš viso to, kas iki šiol buvo pasakyta, darome išvadą, kad autorius teisingai parašė („Prakalb.“ p. 9): „Žinau pats, kad šiame kūrinyje yra nesilaikoma daugelio riteriškosios³⁸¹ poemos taisyklių, dėl to net ir žodžio „riteriškas“ jo pavadinime nediršau įrašyti“, nors ankstesniame puslapyje priešingai aiškinasi, vadindamas *Jogailiadą* „pirmuoju lenkų žemėje gimusiu kūdikiu, kuri nei iš tautinių veikalų kokio pavyzdžio, nei iš krašto autorių jokio mokytojo nėra turėjusi“. Matyti, kad autorius ją [poemą] čia yra linkęs laikyti epopėja, kadangi istorinių poemų pavyzdžių lenkų kalba turime apšči: šiuo požiūriu *Jogailiada* „pirmuoju kūdikiu“ vadintis neturėtų. Toliau skaitome: „Lopšyje (kūdikis) kalba silpnais žodžiais, nesugeba išplėtoti savo minčių ir jomis sužavėti skaitytojus.“ Taigi autorius tuo būdu ir, regis, labai netinkamai, nori pasiteisinti dėl savo kūrinio kliaučių; juk lygiai naudingai galima, pritrūkus lenkiškų turinio ir formos pavyzdžių, kreiptis į sektinus užsienio autorius. O dėl kalbos – tikriausiai autorius laiko ją neišstobulinta ir nepajėgia perteikti aukštas epopėjos mintis. Kad taip nėra, įrodė mums (jau neminėsiu *Chotino mūšio*³⁸², kuris, nepaisant ydų, yra už *Jogailiadą* viršesnis) puikūs *Išvaduotosios Jeruzalės, Iliados*³⁸³ vertimai ir Trembeckio³⁸⁴ poezija, ir jei autorius prie jų būtų priartėjęs, būtų parašęs kur kas vertingesnę kūrinį; vis dėlto šiandien kaip žymių mūsų tautos žygių priminimas su malonumu kraštiečių bus skaitomas.

Vertė Brigita Speičytė

³⁸⁰ Pakylėtumas (lot. *sublimitas*) – estetikos kategorija (kaip tragizmas, komizmas ir pan.) ir literatūros kritikos terminas, nurodantis kūrinyje vaizduojamų dalykų didingumą, ypatingą moralinę, intelektualinę, metafizinę, meninę vertę, perteikiamą iškilmingu, patoso kupinu aukštesniu stiliumi, siekiančiu sujaudinti skaitytoją.

³⁸¹ Tikriausiai vartojama vietoj „herojinės“. (*Aut. past.*)

³⁸² I. Krasickio poema (*Wojna chocimska*, 1780).

³⁸³ Visą Homero *Iliadą* į lenkų kalbą išvertė Pranciškus Ksaveras Dmochovskis (Franciszek Ksawery Dmochowski, 1762–1808), lenkų poetas, klasicizmo literatūros teoretikas, N. Boileau perdirbinio *Eilivimo menas* (*Sztuka rymotwórcza*, 1788), populiarus ir Lietuvoje, autorius. Homero epo vertimas publikuotas 1791–1801.

³⁸⁴ Stanisław Trembecki (1737–1812) – lenkų klasicizmo poetas. Mickevičius itin vertino šį autorių, Vilniaus leidėjo B. Neumano užsakymu parašė įvadą ir komentarus žymios jo aprašomosios poemos *Sofijuvka* (*Zofiówka*, 1806) vilnietiškajam leidimui 1822 m. Leidinio įvade šią poemą pavadino „šedevru“, autorių gyrė už išlaikytą kalbinį ir meninį individualumą, gebėjimą iškilti virš mados ir viešosios opinijos („prancūzomanijos“) diktato.

PASTABOS APIE DŪMAS³⁸⁵

Genialūs žmonės sukūrė pavyzdžius, genialūs žmonės iš tų pavyzdžių išvedė taisykles: tai akivaizdi ir visiems žinoma tiesa, tačiau svarstant, kokių būdu, kokių keliu eidami meno kūrėjai ir kritikos kūrėjai pasiekė numatytą tikslą, visada galima gauti naudingą pamoką; pirmieji, nors ir nesuvaržyti jokių taisyklių, nesielgė, kaip atrodytų iš pirmo žvilgsnio, atsitiktinai ar sava nuožiūra. Idealas, kurį susikūrė mintyse, buvo jų matas, pagal jį savo darbų tobulumą vertino; tačiau toks idealas turi atitikti jį sukūrusios minties ir jausmo jėgą bei energiją, o tomis galiomis žmonės nevienodai apdovanoti, vadinasi, ir jų kūriniai turi būti nevienodo tobulumo.

Didesnė ar mažesnė galia ir gyvumas, dalių harmonija, jų bendra plėtotė yra būtini kūrinio privatumai, tačiau juos nelengva suderinti. Kritikas, aptariantis gražias [kūrinio] vietas, nors ir pasižymėtų didžiausia nuovoka ir jausmu, niekada jų nepajaus tiek, kiek pats [kūrėjas], dėl to ne taip lengvai pro jo akis praslysta trūkumai; taigi tuos trūkumus iškelia, parodo, kodėl tai esą trūkumai, ir į juos atkreipia paties kūrėjo dėmesį. – Stiprus įsijautimas į rašytojo dvasią nuo kritiko paslepia daugelį nelygumų; tačiau kritiko šaltakraujiškumas ir nejautrumas gimdo perdėtas ir nepagrįstas pagyras arba papeikimus. Dėmesio vertas dalykas yra tai, kad didžiausiais kritikais buvo antraeiliai rašytojai, apdovanoti svariais talentais, tačiau beveik niekada neprilygstantys jų nagrinėjamiems pavyzdžiams. Tai, žinoma, nereiškia, kad kritinis mąstymas didelio talento žmonėms yra mažiau reikalingas; priešingai, jis nepaprastai palengvina kelią, kuriuo jie siekia tobulumo, ir kurį turėtų išpirkti daugeliu klaidų. Tačiau tam, kas trokšta tokiomis pratybomis pats tobulintis, neverta apsiriboti vien kūrinio riktų ieškojimu, bet reikia iš jo išskaityti autoriaus dvasią, kiek įmanoma pažinti idealą, pagal kurį veikalas buvo sukurtas, ir tik tada spręsti, ar toks idealas yra perteiktas tinkamai, tai yra tobulai. – Vieni komentatoriai nemato jokio ryšio tarp kokios nors lyrinės poezijos dalių, kurios kaip tik pasižymi tobula vienoje; kiti stengiasi suklijuoti prieštaringiausias dalis, ir tokį trūkumą teisina lyrinio polėkiu. Bet jei gebėtų nors truputį tą lyrinį polėkį pajauti, iškart nuspręstų, ar dalys gerai, ar prastai sujungtos. – Nepaisant daugybės poetikose surašytų juokingų taisyklių, kurios tvirtina, esą tam tikros poezijos dalys nereikalauja vientisumo ir gali būti suderintos tokia tvarka, kaip tai patinka įkvėpimo pagautam autoriui, man visuomet atrodo, kad tokios taisyklės yra kilusios iš neteisingo dalykų supratimo.

Idealas privalo būti tobulai vientisas, bet kokia poezija turi būti vieninga, tos poezijos mintys, sekančios viena kitą, yra nuostabiausios vieno pastato dalys, kurias išmintingas statytojas iškėlė į

385 Tai Jono Čečio eilėraščio „Mąstymas prie 1813 m. prancūzų kapų už Vilniaus, prie kelio į Naugarduką“ („Duma nad mogiłami Francuów, roku 1813 m. za Wilnem przy drodze, do Nowogródka prowadzącej, po-grzebionych“) recenzija. J. Čečiotas šį eilėrašį perskaitė Filomatų draugijos moksliniame posėdyje 1818 m. lapkričio 17 d., o tų pačių metų gruodžio 12 d. A. Mickevičius pateikė šią recenziją.

Dūma (mąstymas) – poezijos žanras, lyrinis-epinis eleginių intonacijų dažniausiai istorinės ar meilės tematikos kūrinys, artimas baladei. Buvo ypač paplitęs XVIII a. pab–XIX a. pr.

priekį. Paprasta akis, matanti dalis iš atstumo, nepastebi tolesnio statinio vidaus, kuriam tos dalys priklauso, ir mano jas esant atskirais statiniais. – Kritikai, kaip žinovai, surašė taisykles, nubraižė kontūrus, pagal kuriuos sukurti statiniai yra gražiausi ir visiems patinkantys. Tačiau dažnai atsiranda pavyzdžių, kurie yra naujos, iki tol tiksliai neapibrėžtos rūšies. Tokie rūšiai priklauso ir šis darbas, atiduotas man išnagrinėti. Teko man skaityti nemaža panašių kūrinių lenkų ir prancūzų kalbomis, tačiau nesu skaitęs jokių jiems skirtų taisyklių. Mūsų krašte Niemcevičius³⁸⁶ pavadino tokios rūšies poeziją *dūmomis*, ir jam priklauso tikslus jų apibrėžimas. Vėliau *dūmos* vardą pakeitė *giesme*; atrodo, kad labai vykusiai, kadangi ji apima kokį nors išbaigtą istorinį ar legendinį įvykį, aprašytą eilėmis, ir yra skirta giedoti. Taigi dūma pavadinčiau Timovskio³⁸⁷ eiles apie pilį Ispanijoje, Godebskio³⁸⁸ apie *Legionus* ir mūsų autoriaus darbą. Tokia poezija nereikalauja visiškos vienovės, bet joje nepakenčiami per dažni nukrypimai; kadangi dalykas, kuris užima mūsų dėmesį, nors ir dažnai pažadina šalutinių minčių, vis dėlto grąžina paskui prie savęs. – Laikydami tokios nuostatos papeikčiau autorių už tai, kad įsitraukia į ilgus istorinius nukrypimus: apie Smolenską, apie Maskvos padegimą, apie Romą, etc., etc. Baisios prancūzų karių mirties vaizdas ir plėšikų laukianti kančia³⁸⁹ daro stiprų įspūdį, nes yra kur kas artimiau susijusi su kapais, ties kuriais mąsto poetas. Be to, galima linkėti, kad šiame kūriny būtų daugiau tos kapinių niūros ir melancholijos, kuri vyrauja puikioje pradžioje ir pabaigoje. O perteklinio gausumo, būdingo jauniems autoriams, vėliau nesunkiai padės išvengti patirtis ir meistriškumas.

Vertė Eugenijus Žmuida

386 Julijonas Ursinas Niemcevičius (Julian Ursyn Niemcewicz, 1757 ar 1758 – 1841), ATR Apšvietos poetas, Varšuvos mokslo bičiulių draugijos užsakymu sukūrė ir 1816 m. Varšuvoje paskelbė istorinių patriotinių giesmių ciklą *Istorinės giesmės (Śpiewy historyczne)*. Kai kurie ciklo kūriniai pavadinti „dūmomis“ (pvz. „Dūma apie kunigaikštį Mykolą Glinskį“).

387 Kantoberis Tymowski (1790–1850) – lenkų poetas legionierius, priklausęs buvusios Respublikos kariniams daliniams, suformuotiems Italijoje. Šie daliniai drauge su Prancūzijos kariuomene dalyvavo Napoleono karoose 1797–1807 m., kartu siekė atkovoti valstybės nepriklausomybę. Tymowski 1810 m. parašė elegiją „Lenkų kareivio mąstymas senovinėje maurų pilyje prie Tacho“ („Dumanie żołnierza polskiego w starożytnym zamku maurów nad Tagiem“).

388 Cyprijan Godebski (1765–1809) – lenkų poetas legionierius, 1805 m. paskelbė garsų eilėraščių „Lenkų legionams“ („Do legjów polskich“).

389 J. Čečioto dūmoje aprašomos skerdynės, kurių metu kazokai, prisidedant ir daliai Vilniaus gyventojų, žiauriai išžudė Prancūzų kariuomenės sužeistuosius ir ligonius Vilniaus ligoninėse bei prieglaudose. Dūmos pasakotojas kreipiasi į „plėšikus“: „Skubinotės, apimti naikinimo šėlo, į bejėgių gerkles įsmeigti mirtinus ašmenis“, „...džiugino jus į akmenis ištaškytos galvos“, „...dar gyviems plėšėt drabužius ir nuogus išmetėt į sniegą, į ledinio vėjo kauksmą“ (*Towarzystwo filomatów*, opr. Aleksander Łucki, Kraków: Nakładem Krakowskiej spółki wydawniczej, 1924, s. 40–41).

KVALIFIKACINIS RAŠTAS

PERSKAITYTAS VALDYBOS POSĖDYJE 1819 SAUSIO 22 D.³⁹⁰

1 Šiam kartui galėčiau pasakyti, kad užsiimu mažų mažiausiai dviem savo mokslinių studijų dalykais. Vienas, prie kurio dirbu kaip universiteto studentas, trečius metus lankantis kursus Literatūros skyriuje – svarbiausią vietą čia užima antikinė literatūra³⁹¹. Tuo tarpu antruoju ir toliau svarbiausiu mano objektu, kurį pasirinkti, regis, mane pastūmėjo įgimta pareiga, bus mokslai, kurie padės išspręsti štai tokius klausimus: „Kodėl visas ankstesnis mano auklėjimas buvo toks sujauktas? Kaip natūralus auklėjimo procesas buvo nutraukiamas ir drumsčiamas, o elementarūs mokslai sumaišyti arba jų apskritai trūko? Taigi, kai visas pradinis lavinimasis buvo iškraipomas ir vėlavo, koku būdu patirtus nuostolius turėčiau susigrąžinti? Nes kai tik bandau apie ką nors giliau mąstyti ir ko nors giliau mokytis, jaučiu, kad neturiu protavimo pagrindų, į kuriuos savo mintis ir žinias nepajudinamai atremčiau; tad kaipgi turėčiau pažinti proto prigimtį ir juo pasinaudoti, kad visos mano mintys ir žinios kiltų iš vieno šaltinio, skleistųsi, jungtųsi, viena kitą remtų ir kiek įmanoma stiprėtų? Net jei man viskas klojasi kuo puikniausiai, bet nežinau, kaip gimsta jausmai, polinkiai, mąstymo būdas, charakteris, aš negaliu būti tikras, ar einu prigimties duotu keliu; tad kaipgi turėčiau pažinti dvasios jėgas, iš kurių kyla visos moralinės savybės, kad visus jausmus ir siekius gebėčiau suderinti su pačios prigimties galimybėmis?“ Kaip tik neseniai skaičiau naujausią filosofijos apibrėžimą, labai tinkantį moksliniam tikslui, kurio siekiu. Tad tebūnie taip, kad nusprendžiau užsiimti filosofija, bet gan apibrėžtu būdu – vien tik siekdamas pažinti save, ištaisyti praeity gal ir nekaltai padarytas klaidas ir norėdamas išvengti būsimų. Kadangi moralės dalykai man rūpėjo nuo pat ankstyvos jaunystės, o ir dabar moralę laikau visokių mūsų žinių ir kitų siekimų pagrindu, todėl etika man bus kertinis mokslo dalykas. Be to, jei mokyklinis auklėjimas priklauso prie iškeltų klausimų ir, be abejo, įeina į jų sritį, todėl dalį

³⁹⁰ Pagal Filomatų draugijos statutą, kiekvienas narys turėjo stodamas į draugiją pateikti biografinį raštą, o paskui kas mėnesį – kvalifikacinį raštą apie savo lavinimosi pasiekimus, mokslo ir kūrybos planus. Čia skelbiamas vienintelis išlikęs tokio pobūdžio filomatų dokumentas.

³⁹¹ J. Ježovskis sudarė, parengė ir 1821–1824 m. Vilniuje išleido Horacijaus odžių vertimų rinkinį su paaiškinimais mokykloms *Rinktinės Horacijaus odės, mokiniams deramai paaiškintos; Priedas prie rinktinių Horacijaus odžių (Ody celniejsze do użytku szkół objaśnione, 2 t., 1821–1823; Dodatek do Horacyusza ód celniejszych, 1824).*

savo gyvenimo būtinai turiu skirti visuomenės ugdymo ir mokslo įstaigų organizavimo teorijoms studijuoti.³⁹²

2. Kol pradėsiu nuosekliau siekti pasirinkto tikslo ir raštus nuoseklia tvarka, kuria ir mokysiuosi, Draugijai pristatysiu, nusprendžiau kiek nukrypti į šalį ir parašyti detalų štai tokio turinio darbą: „Kokiu būdu rašytojo veikalus, pagarsėjusius tikru genialumu, turime svarstyti, kad, perprasdami kūrinį būdą ir privalumus, kartu mokytumėmės pažinti jų kūrėjus kaip žmones, tai yra, apmąstytume intelektinių gabumų prigimtį ir būdus, kuriais jie pasireiškia, ir tuo pat metu kad ne iš pačių veikalų ir atskirų juose randamų grožybių, bet iš atpažįstamos intelektinių gabumų prigimties galėtume išsiaiškinti būdus, kuriais būtų galima panašius gabumus stiprinti ir panašius kūrinius sukurti.“ Tokiam rašiniui pasitarnautų štai šios knygelės: Kvintiliano „Istitucijos“³⁹³, Cicerono abu „Oratoriai“³⁹⁴, Dionizo iš Halikarnaso recenzija apie senovės autorius³⁹⁵, Zulceris, *Nachträge zu Sulzer*³⁹⁶.

3. Įsipareigojęs pateikti viešą darbą ir derindamasis prie pasirinkto dalyko išverčiau du Zulcerio straipsnius: „Estetika“ bei „Estetiškumas“, vienas lankas mano raštu. Mėnesinio mokesčio nuo ruggpjūčio nemokėjau, kadangi tą mėnesį savo kaštais padengiau kai kuriuos Draugijos poreikius, todėl kiekvienas tolimesnis mėnesinis mokestis išskaičiuojamas iš minėtų išlaidų.

4. Prancūziškai ir vokiškai skaitau knygas ir tik tokiu būdu tobulinu sau abi kalbas. Mokausi anglų kalbos, versdamas iš anglų į lenkų ir atvirkščiai, kartu skaitydamas Kobeto³⁹⁷ gramatiką. Taip pat lankau italų kalbos užsiėmimus; šią kalbą moku mažiausiai.

5. Baigiasi ketvirtieji metai, kai atvykau į Vilnių, ketindamas tobulintis universitete, ir šio ketinimo ligšiol neatsisakiau. Gyvenu šv. Jonų gatvėje, Orlovskių name.

392 J. Ježovskis susidomėjo hodegetika – auklėjimo teorija ir metodais; 1821–1822 m. Vilniaus universitete dėstė hodegetikos kursą, sulaukusį didelio pasisekimo tarp studentų.

393 Sen. romėnų pedagogo, retorikos teoretiko Marko Fabijaus Kvintiliano (Marcus Fabius Quintilianus, apie 35–96) veikalas *Institutiones oratoriae*.

394 Sen. romėnų filosofo, retorikos teoretiko Marko Tulijaus Cicerono (Marcus Tullius Cicero, 106–43 pr. Kr.) veikalai *De oratore* ir *Orator*.

395 Dionizas iš Halikarnaso (apie 60 – prieš 7 pr. Kr.) – sen. graikų istorikas, retorikas. Galbūt turimas minty jo veikalas *Apie senovės oratorius*.

396 Johann Georg Sulzer (1720–1779) – šveicarų mokslininkas matematikas, filosofas; minimas jo veikalas *Bendroji dailiųjų menų teorija (Allgemeine Theorie der schönen Künste, 4 t., 1792–94)*.

Johann Gottfried Dyck ir Georg Schatz išleido šio veikalą papildymus (*Nachträge zu Sulzers allgemeiner Theorie der schönen Künste, 8 t., 1792–1808*).

397 Minimas anglų kalbos vadovėlis prancūzams: William Cobbett, *Le maître d'anglais ou grammaire raisonnée pour faciliter aux Français l'étude de la langue anglaise*, Paris, 1810 (4 leid.).

6. Kai tenka sunkiai verstis ir prispaudžia visiškas nepriteklus, sulaukiu pagalbos iš savo gimini-
naičio Pelčinskio [Pełczyński], su kuriuo dabar kartu gyvenu.

7. Susirašinėju su Skibovskiu [Skibowski], Humanės³⁹⁸ mokyklos prefektu, kadaise mano mo-
kytoju, ir su Hrīneveckiu [Hryniewiecki], taip pat buvusiu mokytoju, kuris dabar Kremenece³⁹⁹
bazilijonų kolegijoje klierikams iškalbos dalykus dėsto.

1819 metų sausio 1 d.

Vertė Eugenijus Žmuida

PENKIOLIKA ELGESIO TAISYKLIŲ
NAUDINGOS PRAMOGOS BIČIULIŲ SAMBŪRIO JAUNIMUI
PATVIRTINTA 1820 M. GEGUŽĖS 17 D. GEGUŽINĖJE VILNIUJE⁴⁰⁰

I.

Kiekvieną rytą, vos pabudęs iš miego, tark sau: „Jaunas esu, vadinasi, dar turiu laiko
mokytis, tapti doresniu, pramogauti – taigi užsitikrinti sau laimę. Tačiau laikas
bėga greitai, todėl nagi, skubinkis padirbėti dėl viso to savo labo.“

II.

Jei nori ko nors išmolti, pirmiausia išsiaiškink, ko nežinai. Kai sužinosi, ko ir kiek ne-
žinai, ko ir kiek norėtumei išmolti ir ko būtinai tavo mokslams reikia, tada būk tikras, kad žengei
pirma, bet didelį žingsnį tobulindamas savąjį protą.

³⁹⁸ Ukrainos mieste Humanėje J. Ježovskis baigė bazilijonų mokyklą.

³⁹⁹ Kremencas – miestas Ukrainoje, garsėjęs Tado Čackio čia įkurtu licėjumi (1805–1831).

⁴⁰⁰ „Spindulingieji“, arba „Naudingos pramogos bičiulių sambūris“ – 1820 m. gegužės 6 d. Tomo Zano įkurta
VU studentų draugija, turėjusi daugiau nei pusantro šimto narių. Jos tikslas – skatinti jaunimo lavinimąsi ir
moralinį tobulėjimą. Draugija rengė studentų gegužines Belmonto miške už miesto. Antrosios gegužinės metu
T. Zanas perskaitė šias J. Ježovskio taisykles. Vėliau jas patvirtino VU rektorius Simonas Malevskis kaip drau-
gijos statutą, tačiau savo sprendimą po kelių savaičių turėjo atšaukti, sulaukęs VU kuratoriaus Adomo Jurgio
Čartoriskio nepritarimo.

III.

Stenkis mokytis kuo nuodugniau, kiek tik leidžia tavo jėgos ir pašaukimas. Tuo tikslu susidaryk savo tobulinimosi planą, kad žinotumei, kur yra pradžia, kur vidurys, o kur tavo mokslo ribos. Neturint plano tavo darbas bus be tvarkos, kuri visam gyvenimui reikalinga; be tvarkos nieko iš pagrindų neišmoksi, o be pagrindų – būk tikras – tavo mokslas gali tapti kenksmingas.

IV.

Nevadinok mokslu žinių, išgirstų iš svetimų lūpų arba išskaitytų iš knygų, bet nuolat stenkis pats visa, ką matai, girdi ir suvoki, smalsiai ir protingai apsvarstyti bei apmąstyti, kad gautos žinios būtų perdirbtos su tikra nauda ir taptų tavo proto nuosavybe, panašiai kaip suvartotas ir suvirškintas maistas tampa tavo kūno energija, krauju ir tikra jo dalimi.

V.

Nekelk savos mokslo šakos ar pašaukimo aukščiau už kitus mokslus ir pašaukimus, nes kiekvienas jų, paimtas atskirai, yra vienodai naudingas, reikalingas ir žmogaus vertas. Toks išankstinis įsitikinimas, kylantis iš savimeilės, gali lengvai įstumti sielą į prietarus, karštakošiškumą, o galiausiai į savotišką fanatizmą, kurio pasekmės yra baisios.

VI.

Kuo mažiau išdidumo liks tavo kalbose, nuomonėse, sprendimuose, tuo aiškesnis tai bus tavo tobulėjimo įrodymas. Bet jeigu kokioje nors tavo veikloje prasiveržtų puikybė ar per daug gera nuomonė apie save, tuomet muškis į krūtinę ir tark: „Esu žuvęs“. Kuo greičiausiai bėk pas nuosaikesnį už tave, klausk patarimo arba kitais būdais savo netobulumą sau atskleiski.

VII.

Jei nori būti dorybingas, įsižiūrėk į dorybėmis pasižymėjusių žmonių darbus, kad įgustumei į kilnius jausmus. Tačiau kai pajusi prisirišimą prie gimtosios žemės, polinkį draugystei su savo amžiaus ir pašaukimo bičiuliais, artimo meilę ir rūpestingumą savo paties atžvilgiu, tuomet gali būti tikras, kad žengei pirmąjį, bet didelį žingsnį tobulindamas savo širdį.

VIII.

Prisirišimas prie gimtosios žemės kelia poreikį linkėti gera bet kurio luomo kraštiečiams ir visai tautai apskritai, išlaikyti išganingus tėvų papročius, mylėti gimtąją kalbą ir jos mokytis, atsiminti protėvių dorybes ir jų darbus, pagal savo išgales ir pašaukimą stengtis jais sekti.

IX.

Gali būti tikras, jog sulauksi saldžių draugystės su savo bičiuliais vaisių, jei visiškai savy užgniausi savimeilę, pavydą, jei vertinsi girtinus draugų poelgius, būsi nuoširdus ir atviras, be jokios nuoskaudos išgirsi apie savo ydas, su džiaugsmu priimsi patarimus ir perspėjimus.

X.

Parodysi artimo meilę, jei gebėsi atjausti kito kančią, nepriklausomai nuo kenčiančio žmogaus⁴⁰¹ kilmės, luomo, reputacijos, amžiaus ir lyties.

XI.

Rūpestingumą savo paties atžvilgiu rodyk visomis jėgomis tobulindamas protą ir širdį, taipogi palaikydamas stiprią sveikatą, vengdamas tinginystės ir ištvirkimo.

XII.

Kuo malonesnis ir paprastesnis tapsi bendraudamas su kitais, tuo didesnę tavo dorovingumo pažangą tai liudys. Jeigu kas nors prikibęs tavo nuotaiką sudrums, išlik ramus; jei skaudžiau įžeis, atleisk jam; jei įkyruolis ir toliau širs, dar kartą pasigailėk jo neprotingumo ir paprašyk, kad paliktų tave ramybėje; jeigu ir tada nepaliaus niršti, dar kartą atleisk, ir dar kartą prašyk, nepulk ūmai duoti atkirčio, nebent jei iškiltų pavojus.

XIII.

Dykinėjimo nevadink pramogavimu, nes jie skiriasi vienas nuo kito ir atneša priešingas pasekmes. Tavo pramogos skirtos vien tam, kad pastiprintumei kūno jėgas ir prablaškytumei protą, nuvargintą mokslo.

XIV.

Jei nori būti laimingas, nesirink gyvenimo kelio, kol neišpildysi – bent iš dalies – visų šių taisyklių, nes jos padės tiksliai išsiaiškinti savo polinkius ir pašaukimą. O jei pašaukimą jau pasirinkai, tada pagal jėgas stenkis atsidėti mokslui, dorybei, pramogai čia nurodytu būdu.

XV.

Kiekvieną vakarą, ruošdamasis ilsėtis, apmąstyk tas penkiolika taisyklių, kad aiškiai suvoktumei gėrį, kurio tądien pasieki, arba kliūtis, su kuriomis susidūrei, ir kad žinotumei, kaip rytoj panašių kliūčių išvengti ir dar didesnę gėrį užsitikrinti.

Vertė Brigita Speičytė

⁴⁰¹ Orig.: „spółczłowieka“, – „tokio pat žmogaus kaip kiti“: šiuo žodžiu pabrėžiama prigimtinė žmonių bendrystė.

Šaltiniai:

Adam Mickiewicz, „Uwagi nad „Jagiellonidą“ Dyzmasy Bończy Tomaszewskiego“, „Uwagi nad dumą“, Idem, *Dzieła*, t. 5, cz. 1: *Pisma filomatyczne, estetyczno-krytyczne, opowiadania*, Warszawa: Czytelnik, 1955, s. 143–145; 159–184.

Józef Jeżowski, „Nota kwalifikacyjna“, „Piętnaście prawideł...“, *Towarzystwo filomatów*, opr. Aleksander Łucki, Kraków: Nakładem Krakowskiej spółki wydawniczej, 1924, s. 61–63, 183–186.

PREROMANTIZMO IMPULSAI:
GOTIKINĖ IR ISTORINĖ PROZA

Ona Radvilaitė Mostovska

(Anna z Radziwiłłów Mostowska, apie 1762–prieš 1833)

MANO PRAMOGOS

SKAITYTOJUI⁴⁰²

Kai pradėjau rašyti šias apysakas, visai negalvojau, kad bus kada nors atiduotos į spaudą. Juk anuomet geram romanui parašyti reikėjo kur kas didesnių talento išteklių. Autorius turėjo puikiai išmanyti pasaulį, pasižymėti išlavintu skoniu, subtilia vaizdavimo meistryste, maloniu stiliumi ir visa tai sujungęs su gebėjimu mąstyti galėjo kurti tokius charakterius, kad kiekvienas ten save atpažinęs, tačiau netrikdomas įžeistos savimeilės, savo klaidas pramogaudamas taisytų; ir romanas tuomet tapdavo naudingu kūrinium.

Beveik nėra nė vieno didžio autoriaus, kuris žanro kūrinio nebūtų parašęs. Didro, Monteskjė, Ruso ir Volteras⁴⁰³ kaip ir daugelis kitų žymių rašytojų nesigėdijo tepti savo plunksnos tokios rūšies darbais. Tačiau laikas, kai tokius kūrinius buvo taip sunku rašyti, jau praėjo, o ponios La Fajet, de Rikoboni⁴⁰⁴ ir daugybė autorių, moterų ir vyrų, teikė pramogą ir malonumą savo amžiui, jautriuose romanuose iškeldami gero tono, tikros meilės ir tyriausių papročių modelius, kur romano herojus mums buvo didvyrio, tėvynės mylėtojo, ištikimo mylimojo, gero sutuoktinio, tėvo ir kilnaus piliečio pavyzdys, o herojė įkūnydavo tylias namų ir ištikimos meilės dorybes. Tie romanai, kuriais didžiavosi Liudviko XIV amžius⁴⁰⁵, ir dar nemažą atkarpą aštuonioliktojo amžiaus buvo skaitomi su pasimėgavimu ir netgi susižavėjimu; nemaža dalis tų kūrinių, nepaisant

402 Tai pratarė O. Mostovskos populiariosios prozos serijos *Mano pramogos* pirmajam tomui (1806), kuriame buvo paskelbtas apsakymas „Pilaitės vaiduoklis“.

403 Autorė išvardija žymiausius Apšvietos prancūzų filosofus ir rašytojus: Denis Diderot (1713–1784, žinomiausias jo romanas – *Žakas fatalistas ir jo ponas*, publ. 1796), Charles Montesquieu (1689–1755, parašęs epistolinį romaną *Persų laišakai*, 1721); Jean-Jaques Rousseau (1712–1778, didžiulio populiarumo sulaukę jo romanai *Julija, arba Naujoji Eloiza*, 1761; bei *Emilis, arba apie auklėjimą*, 1762), Voltaire (tikr. François-Marie Arouet, 1694–1778, filosofinių apysakų *Zadigas, arba likimas*, 1748, bei *Kandidas, arba optimizmas*, 1759, autorius).

404 Madame de La Fayette (Marie-Madeleine de La Vergne, kunigaikštienė de La Fayette, 1634–1693), prancūzų rašytoja, romano *Princesė de Klev* (1678) autorė. Marie-Jeanne Riccoboni (1713–1794) – prancūzų rašytoja, sentimentalizmo prozos kūrinių autorė (vienas žymiausių jos romanų – *Ernestinos istorija*, 1765).

405 Liudvikas XIV (1638–1715) – Prancūzijos karalius, valdęs nuo 1643 m.

lengvo pobūdžio, vis dėlto verti amžinos atminties, o dabar... Ar turiu atskleisti tiesą? Dabar kelia mums neapsakomą nuobodulį. Jei mūsų motinos lengvai susigraudindavo dėl Klarisos, Pamelos⁴⁰⁶ ir kt. likimų, išsisėmę mūsų jausmai reikalauja stipresnių išgyvenimų. Siaubingos šmėklos, iš ano pasaulio sugrįžę būtybės, audros, žemės drebėjimai, senovinių pilių griuvėsiai, apgyvendinti vienu dvasių, galvažudžių gaujos, durklais ir nuodais ginkluoti išdavikai, žudynės, kalėjimai, galiausiai nelabieji ir raganos – kai visa tai atsiduria kartu, sudaro tokį romaną, koks patinka mūsų amžiui.

Neturiu tiek savimeilės, kad galėčiau girtis pasiekusi tokį tobulumo laipsnį; bet perskaičiusi kai kuriuos tokius kūrinius padariau išvadą, kad ir mano apysakos, nors tėra pagirtinų šiuolaikinių šio žanro autorių⁴⁰⁷ šešėlis, visgi surastų kampelį dabartinėse panašių knygų pilnose mūsų bibliotekose. Taigi išleidžiu jas į pasaulį pramogai tų, kurie norės paskirti keletą valandėlių jų skaitymui. Tačiau maldauju savo skaitytojų kiek tik galima susilaikyti nuo bet kokios kritikos ir atsižvelgti į tai, kad šie niekeliai buvo rašomi pirmiausia savo pačios malonumui. Niekada nepretendavau į rašytojos vardą, ir suvokdama, koks brangus yra laikas, kurį galiu skirti sau naudingiesiems užsiėmimams, visiškai nesistengiau tiek, kiek reiktų, rašyti bent jau taisyklingu stiliumi, kuris būtinas netgi menkesnės vertės kūriniams. Žodžiu, rašiau nerūpestingai, nes maniau rašanti tik sau, ir tų apysakų niekas niekuomet neskaitys. Jei po kurio laiko drįstu jas pateikti publikai, tai vien tik vildamasi, kad ji nepasibodės vertinti šį darbą kaip kruopštaus kritiko dėmesio nevertą niekelį, kilusį iš gerų autorės intencijų ir neturėjusį jokio kito tikslo, vien tik pramogą.

⁴⁰⁶ Anglų sentimentalizmo rašytojo Samuelio Richardsono (1689–1761) romanų (*Pamela, arba atlygintoji dorybė*, 1740; *Klarisa, arba jaunos merginos istorija*, 1748) herojės.

⁴⁰⁷ O. Mostovskos tekstuose ryškiausia pėdsaką yra palikusi jos bendraamžės, anglų gotikinės prozos rašytojos Ann Radcliffe (1764–1823) kūryba (žr. O. Mostovskos apysaką „Matilda ir Danila. Žemaičių sakmė“ šioje *Antologijoje*, p. 276–288).

PILAITĖS VAIDUOKLIS⁴⁰⁸

TIKRA ISTORIJA

Paaiškinimas

Jei mums įdomūs nutikimai, pagimdyti vienos vaizduotės, tai dar labiau mūsų pramogai turi pasitarnauti tie, kurie yra gryna tiesa ir nieko daugiau. Istorijėlė, pavadinimu PILAITĖS VAIDUOKLIS, yra tokios rūšies; visa, kas čia aprašyta, atsitiko mano namuose. Maniau, kad, be pramogos, ji skaitytojams gali duoti naudos, nes parodys jaunimui, linkusiam lengvai patikėti antgamtiškais dalykais, kad reikia visuomet stengtis nepasiduoti klaidinančiai išorei ir kad niekad panašiomis aplinkybėmis nereikia gailėti nei laiko, nei pastangų išsiaiškinti apgaulingos pamėklės šaltinį. Viskam, kas pas mane įvyko, buvo panaudotos tik paprasčiausios priemonės, o kas nutiktų, jei tiems monams sustiprinti būtų pasitelkti laisvieji menai ir tikslieji mokslai; ir kokių tik stebuklų negalima padaryti, padedant *chemijai*, *fizikai* ir *mechanikai*? Didžiausi burtininkai buvo ne kas kita, kaip mokslininkai, komusai ir pinetai⁴⁰⁹.

Turėjau ir kitą dingstį tą įvykį paskleisti pasaulyje – daugelis apie jį girdėjo, bet, kaip paprastai būna, nežinančiam pasakodamas kiekvienas kažką savo nuožiūra pridėdavo ar atimdavo, ir tai ne visuomet buvo teisinga anos scenos veikėjų atžvilgiu, o kai kuriems gal net ir pakenkė; galiausiai keliaudamas iš lūpų į lūpas pasidarė taip į save nepanašus ir toks man pačiai nemalonus, kad dabar, pasitaikius tinkamai progai papasakoti viską, kaip buvo, nedelsdama atiduodu spaudai.

* * *

Žmoguje yra kažkas paslaptina, kas mums žadina antgamtinių žinių troškimą. Visa tai, ko negalime suprasti, mus nenugalimai traukia. Kai tik nakties sutemos užkloja dangų, o ilgi

⁴⁰⁸ Pilaitė – dvarvietė Vilniaus apylinkėse, kur anuomet gyveno O. Mostovska; dabar Vilniaus Pilaitės mikrorajonas. Dvarvietė yra gražioje vietovėje prie Sudervės upelio ir Salotės ežero, nuo XVI a. čia veikė malūnas, buvo sukurta keliolikos tvenkinių sistema. A. H. Kirkoras kelionių po Vilnių vadove (1856) pažymi, kad „čia gyveno kadaisė talentu ir keistenybėmis garsėjusi [Ona] Olimpija Radvilaitė grafiene Mostovska, keletu romanų autorė, iš kurių įsimintinas *Pilaitės vaiduoklis*“.

⁴⁰⁹ Comus, tikr. Nicolas-Philippėas Ledru (1731–1807), Europoje žinomas XVIII a. prancūzų fizikas ir iliuzionistas, rodydavęs publikai triukus iš savo mokslinių eksperimentų su garsu, šviesa, elektra, magnetizmu. Gali būti, kad autorė apsiriko, nurodydama antrojo mokslininko pavardę, arba įsivėlė korektūros klaida; tikriausiai turimas minty Philippėas Pinelis (1745–1826), prancūzų gydytojas, laikomas vienu modernios psichiatrijos pradininkų, tyręs psichinių ligų kilmę ir gydymo būdus.

šešėliai blankioje žvaigždžių šviesoje, regis, ima klaidžioti žemės paviršiumi, tuoj pat mūsų vaizduotė mums iškelia tūkstančius pamėklių, kurios neturi jokio tikrumo. Mums atrodo, kad matome, girdime, bet jei atrandame to klaidinančio įspūdžio šaltinį, gailimės, kad sužinojome, jog nieko antgamtiško ten nėra. Ypač moteriškai lyčiai priskiriamas lengvatikiškas potraukis viskam, kas tik sužadina jų gyvą vaizduotę. Tačiau taip nėra; vyrai nėra nuo to laisvi, visa žmonių giminė pasiduoda šiam paklydimui, jei tai paklydimu galima pavadinti. Veikiau reiktų manyti, kad mūsų siela suvokia esybes, kurių negali pagauti joslės, ir klaidingai apie jas sprendžia, nes materialusis sielos apvalkas trukdo įsitikinti tuo, apie ką dabar tegali spėlioti; o kad tos spėlionės kyla lygiai vyrų kaip ir moterų galvose, yra visiškai akivaizdu – netgi tų, kurie dedasi didžiausiais drąsuoliais ir nori vaidinti niekuo netikinčius. Tai patvirtina prieš keletą metų man nutikęs įvykis: jis aiškiai įrodo, kad visi bet kokios lyties, bet kokio amžiaus ir bet kokio protingumo žmonės pasiduoda toms pačioms silpnybėms, ir visi visuomet patiki antgamtiniais dalykais, jei jiems nepavyksta išsiaiškinti, kad tai vis dėlto yra natūralus reiškinys.

Gyvenau kaime dviejų asmenų draugijoje – nors abu pasižymėjo puikiu protu ir išsilavinimu, vis dėlto taip skyrėsi savo charakteriais, kad dėl jokio dalyko negalėdavo sutarti. Tai vedė juos į nesibaigiančius pokalbius. Kadangi tie žmonės dar gyvi ir jiems gali būti nemalonu skaityti savo pavardes ar būti minimiems šioje istorijoje, nutylėsiu jų vardus ir suteiksiu kitus. Idalija (taip vadinsiu savo vienatvės bičiulę), didžiai protinga ir tūkstančius puikių talentų turinti panelė; Edmondas, melancholiško būdo, gerai išsilavinęs menų srity, nuostabus piešėjas ir tikrai kilnus žmogus, – tai jie jau pusantrų metų gyveno su manimi kaime ir sudarė visą mano draugiją, o jų charakterių priešybė man buvo tuo smagesnė, kad jų nesuderinama mąstysena neleido mums niūriai tylėti. Dažnai pykdė mus Edmondas tvirtindamas, kad mūsų lyčiai negali būti patikėtos paslaptys, kad bijome antgamtinių reiškinių ir tikime burtais, be to, jokių sumanymų nesiblaškydamos neišpildome iki galo. Nežinau, kiek dar jis būtų mums porinę lygiai malonius dalykus, jei nepaprastas nuotykis vienu ypu nebūtų nutraukęs šios rūšies šnekų ir nebūtų taip jį užvaldęs, kad pamišo visa, kas iki tol su juo dėjosi.

Gyvenu laukinėje vietovėje; atrodo, kad čia sau gūžtą susisuko niauri laumė. Girios, regis, krašto neturinčios, kalvos, ežerai ir dvi senovinės pilys – viena saloje vidury ežero, jau seniai paversta į paniurusį vienuolyną, kita – žydinčioje pievoje; medžiai ir kiti augmenys išsikerojo aplink tuos senovinius paminklus, kurie primena buvusius šios vietos valdovus, kunigaikščius Z...ius, nes taip vadinasi ir kaimas, kuris kadaise buvo šių valdų sostinė. Toji pilis buvo pastatyta ant kalvos. Vargiai galima aptikti pėdsaką, kad kitąkart ten mūro būta: aukštas pylimas apaugo tankiu šilu, ir, lyg meistro rankai patvarkius, senojo kiemo vieta liko tuščia, tik tarsi puošmenai kur ne kur išaugo

medeliai. Patekti ten galima tik dviem keliais iš priešingų pusių: iš vienos atsiveria nedidelis laukelis, už jo – tamsi giria; iš kitos akis užmato vien didžiulį ežerą ir aukštą bokštą, į kurį įkelti varpai, kartais atsiliepiantys liūdnu balsu, dar labiau sutirština šios vietovės skleidžiamą melancholiją. Nuo tada, kai likimas lėmė apsigyventi šiame kaime, pamėgau piliakalnį ir man patikdavo ten po ilgus iškylos atsikvėpti; pastačiau palapinę, kuri mane pridengtų nuo audros ar lietaus, jei per ilgai užtrukčiau čia skaitydama ar mąstydamą ir būčiau užklupta blogo oro. Kiek kartų ten buvojant mintys nuklysdavo į praėjusius amžius, kiek kartų, įsiliepsnojus vaizduotei, tarsi regėdavau klaidžiojančius šios kadaise judrios, o dabar apleistos vietovės senuosius gyventojus. Bet netrukus nutiko šis tas nepaprasta, ir nuošalią erčių pamėgusių lankytojų svajonės virto tikrove.

Vieną dieną, kaip man įprasta, patraukiau su knyga į tą vietą, visų gyventojų Pilaite vadinamą, o kad rytas buvo neapsakomai gražus, paliepiu ten atnešti ir mano pusryčius; man pavalgius, tarnai pasišalino, ir aš likau viena. Skaičiau labai ilgai ir pamačiusi, kad saulė jau persisvėrė per pusiaudienį, susiruošiau namo ir tada netoliese išvydau jaunuolį ant žirgo. Tai buvo Edmondas, kuris grįžęs iš pasivaikščiojimo ir neradęs manęs namie sumojo, kad aš greičiausiai leidžiu laiką Pilaiteje, ir čia atkako. Atsistojau, jis norėjo nušokti nuo žirgo, bet tarsi iš žemės tarp manęs ir žirgo pratrūko dejonė, sulaikiusi jį raitą, o mane prikausčiusi vietoje. Kai atsitokėjome iš nuostabos, pradėjome ieškoti tos nesuprantamos dejonės priežasties, bet mūsų pastangos buvo bevaisės; perėjome visą šilėlį – jau buvo įpusėjęs spalvis, krito lapai, galima buvo nesunkiai jį peržvelgti. Nuo aplinkui plytinčio lauko jau buvo visiškai nuvalyti augmenys, ir nors visa matėsi kaip ant delno, nė praskrendančio paukščio nepastebėjome. Oro ramumas neleido manyti, kad tai vėjas, įsikusęs tarp medžių, galėjo kokį nors garsą sukelti. Varpai tylėjo, pusiaudienio metas gyventojus buvo suvadinęs į namus prie pietų stalo. Nepaisant visų mūsų pastangų ir spėlionių, nebuvo visiškai jokios priežasties, kuri mums paaiškintų, kas galėjo išleisti tą klaikią, siaubingą dejonę, kuri – tuo negalėjome abejoti – pasigirdo iš žemės beveik po mūsų kojomis. Grįžome į namus dėl to labai susijaudinę, Edmondas dar ilgai ieškojo fizinių to reiškinių priežasčių, galiausiai prisipažino negalįs jų rasti, tačiau kartu su mumis nusprendė, jog turėjo būti kažkas, ko nepastebėjome, bet greičiausiai visa tai pasikartos ir galbūt antrą kartą mums geriau pasiseks atskleisti, ko iki šiol nevaliojome suprasti. Visą dieną iki gilios nakties praleidome kalbėdami apie įvairiausius lygiai nepaaiškinamus atsitikimus, ir tos kalbos nukrypo prie visokių istorijų apie vaiduoklius. Edmondas, kaip jam įprasta, neigė egzistuojant tai, ko negalima patirti jauslėmis, ir laikėsi nuomonės, kad visa vyksta natūraliai, tik reikia dalyką nuodugniai ištirti; Idalija sutiko, kad ši nuomonė teisinga, o aš sakiau, kad gali būti esybių, kurių nesugauna mūsų jauslės, ir daviau pavyzdžių iš istorijos, kaip antai: Pompėjaus regėjimas prie Afrikos krantų, kai jam pasirodė Romos Genijus ir išpranašavo

mirtį⁴¹⁰, šmėkla, pasirodžiusi Brutui⁴¹¹, ir tai, ką Plinijus apie savo belaisvį pasakoja,⁴¹² ir daugelis panašių. Tačiau mano iškalba nuėjo veltui – Idalija ir Edmondas pirmą kartą sutarė vienas su kitu ir bandė mano nuomonę nuneigti, bet aš jos tvirtai laikiausi, taip ir išsiskyrėme. Rytojaus dieną atrodė, kad visai pamiršome tai, kas nutiko ir apie ką tiek daug kalbėjome. Po kelių dienų pamačiau Edmondą neapsakomai sutrikusį. Smalsiai tyrinėjo visus kambarius ir apartamentus, atrodė, tarsi skaičiuotų žmones ir sektų, ar tik kuri šeimynos moteris neišsina, tačiau visas rado savo vietose, kiekvieną užsiėmusią jai paskirtu darbu. Dargi labai žingeidžiai klausinėjo, ar kas nors, važiuodamas pro šalį, nesustojo pasivaikščioti Pilaitėje, tačiau atsakymą gavo vieną – nieko nebuvo, niekas nieko nematė. Norėjome sužinoti, kam ta nepaprasta apklausa. Iš pradžių Edmondas nenorėjo mums aiškintis, bet pats vienas nebeištvėręs patirtos nuostabos, o gal net ir išgąščio, taip paaiškino savo reikalą:

– Atsimenate, Ponios, kaip prieš keletą dienų Pilaitėje išgirsta dejonė, kurios negalėjome paaiškinti, užvaldė mūsų mintis? Atrodo, kad Ponioms tai jau pasimiršo, tačiau man atsitiko kitaip. Norėjau būtinai atskleisti dejonės priežastį, dėl to kasdien ėjau į tą vietą, bet nieko nei girdėjau, nei mačiau. Šį rytą ta pačia dingstimi nužingsniavau į aną šilėlį ir štai tiesiai prieš save išvydau prie palapinės sėdinčią būtybę. Vos ją pamatęs, iškart sumojau, kad tai negali būti nė viena iš jūsų, Ponios, nes ką tik abi palikau savuose kambariuose. Toji būtybė ant kelių laikė didelę juodą knygą, atrodė atidžiai skaitanti, buvo nuo galvos iki kojų apsigobusi tamsiu vualiu; nuostabos ir smalsumo apimtas, skubiai patraukiau jos link, tačiau mano žingsnių šugždesys pertraukė jos skaitymą – atsigręžė į mane, pakilo, iš lėto žengė kelis žingsnius ir pranyko tarp krūmų. Buvau artutėliai, beveik galėjau ją sučiupti, betgi niekur negalėjau jos surasti, nors paskui ilgai ieškojau.

Idalija garsiai nusijuokė, o aš gūžtelėjau pečiais:

– Tave buvo apėmusi karštinė, – tariau jam, – arba pamatei dvasią, o juk visuomet man prieštaravai, kad dvasių nebūna.

Idalijos pajuokos užgautas Edmondas nieko neatsakė, tik pasišalino apniukusiu veidu ir visą dieną niekam nė žodžio nepratarė. Netrukus, kaip man įprasta, leidau laisvas valandas toje pat Pilaitėje

410 Gnėjus Pompėjus Didysis (Gnaeus Pompeius Magnus, 106 m. pr. Kr.–48 m. pr. Kr.) – sen. Romos imperijos politikas, karvedys.

411 Markas Junijus Brutus (Marcus Junius Brutus 85 m. pr. Kr.–42 m. pr. Kr.) – sen. Romos Respublikos politikas, dalyvavęs rengiant sąmokslą prieš Romos diktatorių Gajų Julijų Cezarį, vienas jo žudikų. Pasak Plutarcho, kelios dienos prieš mūšį prie Filipų, kuriame buvo sutriuškinta Bruto kariuomenė, jam pasirodžiusi nužudytojo Cezario šmėkla ir pasakiusi: „Pasiimatysime prie Filipų?“

412 Plinijus jaunesnysis savo laiške bičiuliui rašo, kad dvi baltai apsitaisiusios šmėklos apkirpo jo belaisvį, kol tasai miegojo. Tai matė ir kiti vergai. (*Aut. past.*) Plinijaus jaunesniojo (62–113) LXXXIII laiškas Surai.

ir išeidama iš ten pamiršau knygą, taigi sutikusi Edmondą savo svetainėje paprašiau, kad ją parneštų, ko jis iškart ėmėsi, bet iš Pilaitės sugrįžo tik po kelių valandų. Grąžindamas man knygą buvo taip suglumęs, kad paklausiau, ar tik nesusirgęs, o gal vėl toje vietoje jį kokia dvasia aplankiusi.

– Juokis, Ponia, – atsakė, – bet tikrų tikriausiai kažkas antgamtiško toje vietoje dedasi: vos tik užkopiau į kalvelę pamačiau baltą figūrą, rodos, žemės nesiekiančią; stovėjo priešais mane ten, kur kitas išėjimas iš Pilaitės. Juk žinai, Ponia, kad nuo vieno praėjimo iki kito yra šimto trisdešimties žingsnių atstumas. Būtybė nejudėjo, galėjau kuo puikiausiai matyti visą jos stuomenį, jis atrodė beveik peršviečiamas, apsiaustas plonu baltu vualiu; kai atitokau iš nuostabos, skubiai pasileidau bėgti jos link, bet, man pasiekus pusiaukelę, būtybė apsisuko, tada iškilmingai ir labai lėtai žengdama išnyko tiesiog man akyse. Užtrukau keletą valandų jos ieškodamas, bet, kaip ir pirmą kartą, veltui stengiausi atrasti tos keistos šmėklos pasirodymo priežastį.

– Tu negaluoji, vargšas Edmondai, – atsakiau su užuojauta. – Skaičiau vokiškame laikrašty, kad toks labai mokytas žmogus ilgą laiką regėjo tūkstančius būtybių, kurių niekas nematė; jam atrodė, kad su juo sveikinasi, kalba, patarimus duoda, toje draugijoje regėjo ir mirusius, ir gyvus asmenis, ir labai gerai pažįstamus, ir apskritai niekada nematytus ir taip dieną ir naktį, namuose ir gatvėje; kartais jų minia jam atrodydavo tokia didžiulė, kad kiti matė, kaip jis spraudžiasi į kokį savo kambario kampą, bijodamas būti nuslėgtas. Ir taip tęsėsi, kol sužinojo vienas išmintingas gydytojas, artimas jo bičiulis, kuris jį aplankė, norėdamas įtikinti, jog tai liga. Mokytas žmogus davėsi įkalbamas ir sutiko, kad bičiulis imtųsi jį gydyti; po to kelias dienas gėrė gaivinamuosius gėrimus, paskui jam nuleido daug kraujo: tos operacijos metu jam atrodė, kad jo kambary susidarė baisi spūstis, o susigrūdusių būtybių apranga labai ryškių, netgi švytinčių spalvų. Bet pamažu visi tie pavidalai ėmė blėsti, pasidarė panašūs į šešėlius, galiausiai visai išnyko – nuo tada nieko panašaus daugiau neregėjo. Šis įvykis, Edmondai, paremia mano išvadą: tikriausiai sergi. Ar nori, kad pakviesčiau gydytoją?

Edmondas kantriai manęs klausėsi.

– Ne, – tarė, kai baigiau, – nė kiek neabejoju, kad tai, ką mačiau jau antrą kartą, nėra mano vaizduotės monai. Mano juslės visiškai sveikos ir mano kraujo kiekio nereikia sumažinti.

– Tai ir toliau manai, kad toje vietoje tau pasirodo kažkas nepaprasta?

– Esu tikras.

– Tai kodėl gi aš nieko nematau?

– Šito nežinau, – atsakė Edmondas, – bet jei tuo pačiu metu, tai yra tarp penktos ir šeštos, toji būtybė man pasirodė dar kartą, būk, Ponia, kasdien tuo laiku Pilaitėje, gal pamatysi tą šmėklą kaip ir aš.

– Sutarta, – pasakiau.

Rytojaus dieną numatytu laiku liepiau nunešti Pilaitėn mums kavą, o mes – tai yra aš, Idalija ir Edmondas – patraukėme ten pirmi. Vos tik pakilome į kalvelę, Edmondas sušuko:

– Štai ji! – ir nubėgo it žaibas. Netrukus sugrįžęs prabilo sutrikusiu balsu:

– Jau buvau ją bečiumpęs, bet ji vėl akyse dingo kaip šešėlis.

– Kas? – sušukome abi.

– Argi nieko nematėte?

– Ne, visiškai nieko.

– Labai keista, nes niekada taip aiškiai nebuvo pasirodžiusi. Koks dailus stuomuo! Kokia figūra! Ne, toji būtybė negali būti mirtinga moteris.

– Dievaži, Edmondai, – pasakiau, – nieko nepastebėjome, nors taip atidžiai stebeilijome ten, kur sakaisi matęs tą nepaprastą vaiduoklį. Edmondai, man neramu dėl tavo proto.

Idalija kvatojosi.

– Juk vyrai, – tarė, – mums priskiria silpnybę tikėti antgamtiniais reiškiniais, o štai jaunuolis, kuris vidury dienos vaiduoklius mato.

– Idalija! – tarė Edmondas užsigavęs. – Ne, mano pojūčiai nėra pasimaišę, prašau liautis prunkštavus.

Supratome, kad Edmondas išizeidė. Grįžę namo beveik visą naktį praleidome aiškindamiesi tą keistą nutikimą. Nuo to laiko kasdien eidavome į Pilaitę ir beveik nebuvo dienos, kad Edmondas tos šmėklos nematytų. Jau nebėgo paskui, apsirato su ja, tačiau tapo liūdnas ir giliai susimąstęs, beveik niekuomet apie nieką kitą nekalbėdavome, tik apie stebuklingą būtybę, arba Pilaitės vaiduoklį, – taip pavadinome tą nesuprantamą esybę, kurią ligtol vien Edmondo akys regėjo. Taip prabėgo pora savaitių, kai vieną dieną, įėjusi į tą užburta vietą, Idalija sušuko šurpiu balsu:

– Štai ji! – ir susmuko ant žemės.

Prišokome prie jos, veidas buvo išblyškęs kaip balčiausia drobė, iš akių sruvo ašaros. Vos ne vos ją pakėlė ir parvedė namo. Kai jau valiojo kalbėti, paklausėme, kas atsitiko.

– Prisipažįstu, – jos balse tebesigirdėjo išgąstis, – blogai elgiausi, šaipydama iš Edmondo. Šmėkla, kurią jis regi, ir man pasirodė. Buvo visiškai tokia, kaip sakė Edmondas.

– Keista, – tarė šis, – kaip tik šiandien nieko nemačiau.

– Ir aš nieko nepastebėjau ir nepajutau, – tarė mums svetimas balsas, – nors gulėjau kaip tik ten, kur šmėkla pasirodo, ir ji turėjo iškilti tiesiai virš manęs.

Sulig tais žodžiais pastebėjome kaimyną, kuris iš smalsumo norėjo savo akimis įsitikinti, apie ką tiek daug girdėjo, todėl apsirengė prastais drabužiais ir nuėjęs į Pilaitę keletą valandų praleido

gulėdamas ir laukdamas vaiduoklio valandos. Stebėjomės jo narsa. Anaip tol ne lengvatikis kaimynas prisiekė, kad nors šįkart nieko nematė, tol persekios užsispyrusią dvasią, kol suseks. Visi mes linkėjome nenustoti ryžto taip pagirtinam užsiėmimui.

– Bet, deja, – pridūrėme, – atsitiks Maloningajam Ponui taip, kaip Idalijai.

– Tikriausiai pamatysi ir kas žino, ar nebūsi nubaustas už savo įtarumą, – atsiliepė Edmondas.

– Pažvelk į Idaliją, štai susirgo persigandusi, o juk iš pradžių nenorėjo patikėti.

– Pripažink, Edmondai, – įsiterpiau aš, – kad vyrai niekur nemoka būti nuoseklūs: anksčiau viskam prieštaravai, o dabar priešingai – tavo lengvatikystei ribų nėra; neseniai buvai taip aršiai nusiteikęs prieš visokius apreiškimus, mokymą apie dvasias vadinau proto karštine, o tuos, kurie apie tai rašo, pavojingais mulkintojais; dabar ne tik dvasias pripažįsti, bet dar daugiau – suteiki joms žmogiškų silpnybių, nori jas matyti pajėgias kerštui. Edmondai, būk atsargus, netrukus ir vaiduokliais patikėsi.

– Gana, gana, – tarė Idalija, – nutilkite amžiams apie tai. Jau viskuo įsitikinau, nebenarpliokim tos paslapties.

– Ir kodėl gi ne?

– Nes manau kaip ir Edmondas, kad įkyriai aiškindamiesi galim kažkokią nelaimę užsitraukti.

Čia kaimynas su mumis atsisveikino, ir nors visi nuėjome kas sau ilsėtis, bet ne visi miegojo ramiai. Rytojaus dieną Edmondas prisipažino, kad iki išnaktų mąstė apie tą keistą įvykį. Išaušęs rytas visems atnešė netikėtumą kupiną dieną. Keli žmonės iš kaimynystės ir visi namiškiai būreliu patraukėme į Pilaitę. Jau niekas ilgiau negalėjo abejoti, dvasia visiems pasirodė: vieni buvo ratu apsupę tą vietą, kiti užlipę ant kalvelės, ir visi pamatė tą figūrą. Kilo riksmi, sumišimas, vieni pasileido prie jos, kiti stovėjo kaip įbesti; tie, kurie apsupę saugojo, iš skirtingų pusių bėgo į rato vidų. Niekas dvasios nesutrikdė. Iškilmingai nuėjo ir visų akyse susigėrė žemėn, kuri ir paslėpė ją nuo mūsų akių. Nuo to karto kasdien pasirodydavo, daugiau ar mažiau leidosi regima. Kartais jos ūgis buvo vidutinis, kartais – aukštas ir įspūdingas. Įsidrąsinę ir apsiratę su tokia nepaprasta viešnia, kalbinome, šaukėme ją, bet ji niekaip neatsiliepė. Visuomet toje pačioje vietoje, visuomet tylinti, visuomet stebuklingai pranykstanti mums iš akių – tapo mums neišsemiama pokalbių tema.

Edmondas pasinėrė į melancholiją, pradėjau baimintis, kad nesušlubuotų jo sveikata. Ankstyvoje jaunystėje aistringai mylėjo vieną jauną ir dailią moterį, kurią belaikė mirtis pakirto: išaudrinta vaizduotė palenkė jį prie minties, kad gal tai ji jam pasirodo. Netrukus tas netikęs spėjimas tapo jo numylėtu užsiėmimu: nekantraudamas laukdavo įprastos valandos, niekuomet jos nepraleisdavo ir visuomet grįždavo dar liūdnesnis. Vieną vakarą, kai sėdėjome kiekvienas paskendęs savo mintyse, išgirdome gitaros skambesį. Visuose namuose nebuvo jokio panašaus instrumento. Iš nuostabos visi apstulbome, ištempėme ausis ir išgirdome labai malonų balsą, dainuojantį tokias eiles:

Visų, kas gyvas, o naktie motule!
Akis uždenki nuo manęs šešėliu,
Tavo galybėj užmigusių būtybių
Tegul nežadina mano daina.
Liepki pasauliui visiškai nutilti,
O aš vienintelė iš tvarinių budėsiu
Šią iškilmingą ir baugią valandą,
Kai dvasios nužengia į žemę.
Čia aš klajoju, kol aušra nušviečia
Savo spinduliais žmonių pasaulį.
Mano kančios nesiliaus tol,
Kol mylimojo dvasia su manąja nesusijungs.
O jūs, mirtingieji, jūs tariatės,
Kad meilė kapuose išnyksta,
Tegul jus įtikins mano likimas,
Kad tasai jausmas tęsiasi amžiais.
Tu, kurs apraudi mano mirtį belaikę,
Nusiramink, aš dar būsiu tavo⁴¹³.

– Koks balsas! – sušuko Edmondas, kai mus nustebinusi melodija nutrūko. Atsitiktinumas kaip tyčia lėmė, kad Edmondas sėdėjo ties langu, už kurio pasigirdo gitara ir balsas. Norėjo pažiūrėti pro jį, bet buvo uždarytos langinės, o tuo tarpu keli akordai ir liūdni, iš širdies gilumų išsiveržę atodūsiai visa užbaigė. Išbėgome laukan, tačiau be panaktinių nebuvo gyvos dvasios; perbėgome namus, kiemus, sodus, niekur neaptikome nė pėdsako, kuris mums tą paslaptį atskleistų. Daugelis svetimų žmonių bei tarnų balsą ir instrumentą girdėjo, bet niekas nieko nematė ir manė, kad tai viena iš mūsų linksminasi.

– O Dieve, – liūdnai prabilo Edmondas, – kas čia tuose namuose dedasi!

Čia pat užsimiršo, tarsi būtų likęs vienas pats, ir neaiškiai kažkokius žodžius sau kartojo, iš kurių tik vieną frazę supratome: „Terese! Jautrioji Terese! Palūkėk... Netrukus susitiksime.“

Taip jam susijaudinus, labai persigandome – Edmondo fantazija, esą jį lanko mirusios mylimosios dvasia, galėjo kainuoti jam gyvybę. Nusprendėme kitur nukreipti jo mintis ir jausmus, kad, pradėjęs iš naujo aiškintis tą įvykį, iš jaudulio nebedarytų savo sveikatai kenkiančių išvadų.

– Klausyk, – tariau, – Edmondai, ta pamėklė, tos dejonės, tas balsas, kuris šiandien čia, po

413 Čia ir toliau eiliuoto teksto filologinis vertimas.

kambario langu, pasigirdo – visa tai specialiai padaryta apgauti nežinančius, kaip viskas vyksta. Tai mūsų darbas – mano ir Idalijos.

Edmondas prapliupo juoktis.

– Tik nemanykit, kad iš jūsų akių nesimato, kam šitas melas! Kerėti jūs mokate, ir dar kaip, bet jūsų kerai slypi akyse ir jūsų būde. Leiskite šįkart jūsų paprašyti – pasistenkite mane geriau vertinti. Kas patikės, kad taip ilgai galėjo neišaiškėti pokštas, ir dar moteriškių sugalvotas; jeigu jūs būtumėte tą stebuklą padariusios, seniausiai būtumėt pačios man jį atskleidusios. Tačiau štai ir dabar matau, kaip nuliūdote. Numanau, dėl ko čia taikotės man tą pokštą iškrėsti: bijote, kad per daug nepasiduočiau melancholijai ir gal nenumirčiau... Būkite geresnės nuomonės apie vyrų protą, mes mokame visus savo gyvenimo įvykius išverti narsiai ir kantriai. Baimė ir baisūs jos padariniai – moterų reikalas, pasistenkite nepamiršti, kad esu vyras.

Po tos kalbos įsitikinome, kad be reikalo stengėmės palengvinti jo mintis: palikome tai laikui, kuris turėjo pabaigti visą tą istoriją. Todėl nieko Edmondui neatsakėme, šmėkla vaidenosi ir toliau įprastu būdu; nors ir ne kasdien, bet kartas nuo karto, o tomis dienomis, kai ji nesirodydavo, visuomet kažkas girdėdavosi.

Vieną giedrą naktį sėdint po namų langais, mus apsiautė tokia maloni atmosfera, kad aromatas, kurį pajutome, pranoko visa, ką Azijos ir net pačios Arabijos gyvenojų geidulinga prašmatnybė galėjo sukurti. Mūsų susižavėjimas pasiekė viršūnę, kai dar kartą išgirdome gitaros akordus, ir tas pats balsas, tik iš aukštai, tarsi iš debesų atitekantis, lėtai ir jausmingai giedojo tokius žodžius:

O, amžinųjų dvasių gretos gausingos!
Iš malonaus prieglobsčio jūsų ištrūkusi,
Jaučiu vėl meilės galybę,
Čia, kur buvau laiminga ir mylėta.
Dangaus dukra, kuriai atvertos dausos,
Liūdnajame krašte ieškoti laimės turi.

– Ne, to jau per daug, – sušuko Edmondas.

Visi tylėjome, veltui būtume ieškoję, iš kur sklinda balsas, nes jis aiškiai plaukė oru virš mūsų galvų: jusles kerinti kvapni atmosfera, tyli naktis, nušviesta tūkstančiais žiburių, kuriuos Dievas įžiebė ant skliauto, jausmingas ir į širdį prasismelkiantis balsas, nematomo ar veikiau skrajojančio giedotojo mistiniai žodžiai, po jų iškilminga tyla – visa tai užliejo mūsų sielas švelniausiu jausmu, kiekvienam iš mūsų norėjosi pulti ant kelių, garbinti Visagalį, kuris tokiu pasigėrėjimu pripildė mirtingųjų širdis. O, stebuklingas malonumas, kuriuo sotinasi jautrumu apdovanotos sielos! Ne! Abejingos ir uždaros širdys, jūs to niekada nesuprasite. Visa, kas pasaulyje gražu, patrauklu ir subtilu, jums yra prarasta. Jūs negyvenate, jūsų buvimas panašus į vijoklį – veda jus ilgu ir vingiuotu

gyvenimo taku be jaudulio, vienodai. Atšalę jūsų jausmai niekada nepaįvairina viena į kitą panašių dienų. O kai visiems lemta baigtis pertrauks jūsų dienų grandinę, nė vienas jūsų paskutinės valandos liudininkas neišspaus ašaros prie jūsų mirties patalo, nė viena jautri širdis nenumes žiedelio į jūsų kapą ir karštomis jausmo ašaromis nesušildys šalto akmens, kuris užvers jūsų palaukus! Niekas jūsų nemylėjo! Nes jūs nieko nemylėjote! Gyvenote! Bet nejausdami. Praėjote, ir niekas jūsų buvimo neprisimena. O jautrumė! Šventoji kilnių širdžių dorybė! Koks būtų pasaulis be tavęs? Visa kūrinija be tavęs būtų netobula; Dievybė, tave siųsdama, pabaigė savo dovaną. Su tavimi ir per tave esame laimingi.

Tokių minčių apimti tyломis išsiskirstėme kas sau ilsėtis. Kai siela pilna, žodžių trūksta. Ne-trukus miegas užmerkė mums akis, ir tūkstančiai sapnų užliūliavo malonia savo regimybe – die-nos įvykių ir saldžių svajonių švelniais atspindžiais. O kai saulė išsklaidė nakties tamsą, tikrovėje patirtas įvykis susiliejo su nakties pamėklėmis, kurias pagimdo snaudžiančios juslės, tad visa, kas anksčiau nutiko, palaikėme sapnu.

Tiek daug antgamtinių reiškinių atkreipė visos apylinkės dėmesį. Ne vienas tam tyčia pas mane atvažiuodavo, kad tuos stebuklus pamatytų. Niekada apie nieką kitą nekalbėdavome, tik apie P[ilaitės] vaiduoklį. Kartą Edmondas, rodė, prabudo iš savo ilgo sapno.

– O dangau! – sušuko vieną dieną. – Viską dabar atiduočiau, kad tik koks išmintingas teologas ir kartu fizikas galėtų čia atvažiuoti!

Vis tai pasakė, – tarsi tie žodžiai kokią magišką galią būtų turėję, – išgirdome ratų tarškesį, įvažiuoja ekipažas ir iš jo išlipa kun. P., asmuo, pasižymintis kaip tik tokiomis savybėmis, kokių pageidavo Edmondas. Šisai nedavė nė šeimininkei svečio sutikti; kvapo pritrūkdamas jau pasakoja nutikimą, kuris štai penkios ar šešios savaitės stebina visas šio krašto apylinkes. Išmintingas ir protingas žmogus klausosi jo šypsodamas, o paskui klausia mūsų, ar tasai jaunuolis yra sveiko proto. Mūsų atsakymas verčia mokytą vyrą susimąstyti, tuoj pat paprašo arklių, nes tuokart yra pernelyg pavargęs eiti pėsčiomis. Patenkiname jo prašymą, jis nuvyksta į nurodytą vietą, bet nieko nemato; ieško fizinių priežasčių – ar tik ne kokia nors optika ar garavimas sukelia tą paklydimą, bet nieko negali rasti: daro visokiausius bandymus, nuodugniai tiria vietovę, šilelį, dirvą, ieško pačioje žemėje, ar kokioms nors dujoms išsiskyrus, negalėtų susidaryti tasai pavidalas. Galiausiai nieko neranda ir grįžta nustebęs, širdies gilumoje abejoja, bet iš mandagumo nekelia aikštėn savo slaptų minčių; klausinėja žmonių, paprašo, kad ir Idalija dar kartą plačiai papasakotų, ką jam jau tūkstantį kartų Edmondas išaiškino, ir, užuot ką nors supratęs, vis labiau kažkokį neaiškumą čia įžvelgia. Pagaliau mums paskelbia kelias dienas paviešėsiąs, kad atskleistų tokį keistą ir nesuprantamą nutikimą.

Rytojaus dieną, tuo metu, kai pasirodo dvasia, visi iki vieno namiškiei palaiko mums draugiją. Pakeliui garbingasis vyras užima mus išmintingais svarstymais. Anot jo, religija liepia mums tikėti, kad sieloms, atsiskyrusioms nuo kūno, reikia mūsų maldų; Bažnyčia liepia mums maldauti

Dievo, kad jų kančias sumažintų ir greičiau pas save pasikviestų. Melstis reikia, bet dvasia neturi dėl ko mums priminti šią pareigą; doras žmogus ją atlieka, o nereliginiam tokios užuominos būtų veltui. Šventajame Rašte yra kai kurių pavyzdžių, bet dabar Dievui tokių stebuklų nebereikia. Davė mums tikrą religiją, savo krauju mus atpirko – šitie stebuklai užtvėrė kelią kitiems, nėra reikalo, kad Dievas keistų pasaulio prigimtį, ir be to galime būti dorybingi.

Panašios kalbos nekrito į širdį ne tik Edmondui, bet ir visiems, kurie taip ilgai kiekvieną dieną pasirodančią dvasią stebėjo. Prieštaravo mokytam vyrui, o aš ir Idalija ėjome greta giliai susimąčiusios; mūsų veiduose buvo galima išskaityti liūdesį, pastebėjo jį Edmondas ir savaip išsiaiškino. Galiausiai sustojome Pilaitėje, kun. P. ir Edmondas ėjo pirmieji, dvasia savo papratimu pasirodė ir įprastu būdu pranyko iš akių per dešimtį žingsnių nuo kun. P., kuris vikriai pasileido paskui ją.

Nustebęs kun. P. nieko nesakė, atrodė ieškąs priežasties to, ką pamatė. Pasitraukė nuo įvykio vietos, atsisėdo prie palapinės ir vėl pradėjo klausinėti kai kurių detalių. Šalia buvę žmonės išsivaikščiojo, viskas nutilo, vien tik mokyto vyro balsas ir Edmondo atsakymai buvo girdėti. Susimąčiusi nusileidau nuo kalvelės, iš kurios dvasia pakildavo ir stebuklingai išnykdavo. Vos nuli-pau žemyn, mano riksmas sukviėtė visus, ne tik kun. P., Edmondą, Idaliją, bet ir tuos, kurie aplink Pilaitę vaikštinėjo ir kalbėjosi apie tai, ką tiek kartų savo akimis buvo regėję. Kai visi susirinko aplink mane, parodžiau suradusi lentos kraštą, kuris atrodė uždengtas velėna.

– Kažkas čia turėtų būti, – tariau, – po ta lenta; tokiomis aplinkybėmis reikia viską patikrinti. Edmondas paima savo lazda, pakiša po mano nurodyta lenta.

– Dieve! – taria tasai žmogus, taip neseniai niekuo netikėjęs, o dabar visas virpašas nuo tūkstančių jaudulių, kurių pats sau negalėjo paaiškinti. – Dieve Visagalis! Ir ką gi... mes... čia... surasime...

Tą akimirką pakelia didžiulį dangtį: tai buvo slėptuvė. Atsiveria duobė, joje baltutėlė būtybė... rankos ištiestos, veidas tarsi konvulsijos dirgsnių iškreiptas. Edmondas virpančiomis lūpomis garsiai sušuko:

– O dangau! Ką aš matau?

Numeta dangtį. Viena nuostabos, išgąščio akimirka, o kita jau leidžia sutelkti dėmesį. Atpažįsta peršviečiamą uždangalą, kuris žmogaus rankos yra nuaustas, nuplėšia jį nuo tos būtybės ir pamato... Ką? Dailią galvelę, tačiau ji yra mirtingos moteriškės, vienu žodžiu, atpažįsta Marcelę, dailią kambarinę, patarnaujančią Idalijai. Visi pratrūko juokais. Kun. P. juokėsi kartu su mumis, atsipeikėjęs Edmondas susigriebė turįs apsimesti, kad juokiasi kaip ir kiti.

– Atleiski, Pone, – tariau garbingajam kun. P., – atleisk mums, kad tapai šio vaikiško pokšto liudininku. Daug man kainavo, kad negalėjau vakar jo atskleisti. Nenuilstantis Edmondas nepaliko mums nė vienos laisvos minutės. Jaučiu pagarbą, kurią privalu Ponui rodyti, ir šis jausmas susilieja su dėkingumu. Tačiau šiuo atveju manėme, kad jei Edmondas nedavė mums progos atskleisti tau tiesos, tai šis įvykis tave pralinksmins ir sutrumpins ilgas kaimo valandas.

– Nėpyk, Edmondai, – tarė Idalija, – juk ne kartą tau sakėme, kad atkeršysim.

– O už ką gi? – paklausė kun. P.

– Kava paruošta, – pasakiau, – eime, pirmiau išgersime, o paskui papasakosime tau, garbingasis drauge, dėl ko sumanėme tą kerštą, kurio pagrindinis tikslas tebuvo vien pramoga.

Kai visi susėdome, o tarnai pasitraukė, kun. P. ir Edmondas dar kartą paprašė manęs papsakoti, kaip tokį ilgą laiką sugebėjome įtikinti tiek daug žmonių, kad dvasia veik kasdien ir visada toje pačioje vietoje pasirodo.

– Labai paprastai, – atsakiau. – Žemėje iškasta duobė, sumaniai įrengta slėptuvė, kuri taip kruopščiai uždengta velėna, kad neįmanoma atskirti nuo žemės šalimais. Tai ir visos mūsų panaudotos priemonės. Dvi skirtingo ūgio merginos pakaitomis vaidino dvasią: aprenktos perregimais drabužiais iš toli atrodė nepaprastai, o skirtingas ūgis savaip veikė vaizduotę. Ateidavo ir nueidavo nevaikščiojamu taku. Visa kita nuveikė paslaptis, kurią žinojo tik du vyrai ir penkios moteriškės. Penkios moteriškės! Girdi, Edmondai, tai turėtų įrodyti, kad mūsų lytis gali lygiai taip pat išsaugoti paslaptį kaip ir jūsiškė. Tokiu būdu visa ir atlikome, o dabar pasakysiu mūsų keršto priežastį: Edmondas buvo įsitikinęs, kad mums svetima tylėjimo dorybė, kad esame linkusios tikėti antgamtiniais dalykais ir kad neturime nei pakankamai nuoseklaus proto, nei pakankamai drąsos ieškoti iš pirmo žvilgsnio nesuprantamų dalykų priežasties. Tuo įvykiu parodėme ne tik Edmondui, bet ir visai vyrų giminei, kad mokame tylėti, kad vyrai lygiai kaip ir mes yra linkę tikėti vaiduokliais, ir jei jų vaizduotė užsidega, nebetiria esmės, bet lengvai leidžiasi patraukiami iliuzijos. Laikas, kad abiejų lyčių žmonės pripažintų vieni kitų vertę; moterys ar vyrai – visi kartu pasižymime tokiomis pat dorybėmis ir ydomis. Skiriamės tik lytimi ir, neturėdami vieni kitiems dėl ko priekaištauti, viskuo panašūs, gerbkime tai, kas mumyse verta pagyrimo, o vieni kitų klaidas atleiskime. Liko man išaiškinti, kaip toji dvasia giedojo po langais. Tai buvo ne kas kita, tik dainininkė, kuri su vyru po pasaulį keliaudama duoną pelno. Pirmą kartą sutikusi aš ją sulaikiau, slapta išmokiau dainos, o kai ją sudainavo, išsiunčiau naktį iš namų. Antrą kartą keliavusi pro šalį, tą patį atliko jau ne po langais ar ore, kaip klausantiems atrodė, bet ant dūmtraukio pastogėje, ir tai dar aiškiau parodo, kad protą suklaidinti galima labai paprastai, jei tam padeda vaizduotė. Toji istorija, vykusi daugelio žmonių akyse, galbūt būtų paleista į pasaulį ir paskatinusi atsirasti daugybę panašių įvykių, kurie tikriausiai kaip ir šis neturėtų jokio kito pagrindo, bet nenorėjome tuo nutikimu pagausinti prietarų, nes tokių asmenų kaip mes liudijimai galėtų sumaišyti ne vieno sveiką protą, o labiausiai tavo, Pone, atvykimas ir pagarba, kurios tu nusipelnai, paskubino mus užbaigti tą pramogą. Atleisk, Edmondai, ir pripažink, kad tasai pokštas ne kartą tau suteikė progą maloniai pasvajoti, o jautrios sielos lengvai tai supras.

Vertė Brigita Speičytė

MATILDA IR DANILA

ŽEMAIČIŲ SAKMĖ

Senuose archyvuose atradau manuskriptą, mano prosenelės ranka parašytą, pavadinimu „Matilda ir Danila. Žemaičių sakmė“. Prosenelė rašo, kad tą istoriją girdėjusi iš savo senelės, o ši ją išmoko iš savo motinos, kuri jai sakiusi, kad kartą keliaujant Žemaitijoje, iš kur pati buvo kilusi, tą sakmę jai papasakojo kaip tik ten, kur buvo nutikusi. Neužtikrinu, kad kai kurios detalės nebuvo šiek tiek iškreiptos, juk istorija perėjo tiek daug lūpų, jog negalėjo išlikti nepakitusi. Negana to – kaip įprasta aniems amžiams, kuomet maža buvo raštingų moterų – mano prosenelė labai prastai rašė, juolab vartojo žodžius, mūsų laikais veik nesuprantamus, ir dėl to man buvo dar sunkiau perrašyti tą rankraštį. Vis dėlto man nevalia abejoti jos turinio teisingumu, nes vaikystėje iš savo senelių esu girdėjusi, kad mano prosenelės senelės motina buvo labai garbinga moteris, ji apskritai nepakęsdavusi apgaulės ir niekuomet nuo tiesos nenukrypdavusi; taigi pasilieku įsitikinus, kad iškeliu aikštėn tikrą pasakojimą, ir seku jį iš eilės, prie savo prosenelės rankraščio nieko nepridėdama nei atimdama; ir patikėjusi tą raštą niūriosios Anos de Radklif⁴¹⁴ dvasios globai, žodis žodin laikydamasi tikrojo mano prosenelės senelės motinos pasakojimo būdo, pradedu.

Žemaičių žemėje, tame pakrašty, kur prasideda Inflančių siena, auga didelė giria, prie kurios stūkso didingi senovinės pilies, kadaise kryžiuočių riterių pastatytos, griuvėsiai. Tają pilį, iškilusią ant aukšto kalno, iš kairės pusės supa pelkės ir neįžengiamos girios – amžinosios plėšriųjų žvėrių buveinės. Tačiau jei ši vieta kelia pasidvygėjimą, keliautojas su malonumu savo akis nukreipia į dešinę pusę. Plačios lankos, per kurias keletas mažyčių upeliukų, žalčiu rangydamiesi, gaivina šilus, gausias kaimenes ir kur ne kur linksmų kaimiečių sodybas, – visa tai daro šią vietovę viena gražiausių, kokias tik ligtol buvau regėjusi.

Aplinkybių priversta važiuoti per tą kraštą, ilgos kelionės nuobodulį vaikiau prisimindama, kas dėjosi senovėje, kai stovėjo tie mūrai; ir tuomet, mano ekipažui patyrus incidentą, buvau priversta toje vietoje praleisti naktį. Palydėjo mane į mažą, iš akmenų mūrytą namelį, pastatytą kairėje šalia pilies, prie pat kalno, ant kurio tos iros stūksojo. Ten senas šeimininkas pasiūlė man savo kuklią, bet gerai paruoštą vakarienę; pažinau to žmogaus svetingumą ir dorybes, andai puošusias mūsų protėvius. Naktis buvo dar toli, šeimininko paprašiau kartu su manimi eiti apžiūrėti pilies, ir jis noriai sutiko. Apylinkes pažįstantis senolis, daugel keistų ir įdomių dalykų man papasakojęs, pridūrė:

⁴¹⁴ Ann Radcliffe (1764–1823) – anuomet populiarų anglų gotikinės prozos rašytoja. O. Mostovskos apysaka „Matilda ir Danila“ siužetu ir kai kuriomis detalėmis artima A. Radcliffe romanui *Udolfo paslaptys* (1794).

– Visa tai, ką tamstai, ponია, kalbėjau, yra menkniekis, palyginus su tuo, kas pasakojama apie tą mažytį namelį, kur gyvenu. Jei, ponია, nesiskubinate ilsėtis, tai apsakysiu tamstai dalyką, vertą perduoti ainiams, kad įtikintų nepatikliuosius, atkakliai manančius, jog dvasios ir vaидуokliai tėra pasakos, vien prastai liaudžiai palinksminti sukurtos.

Patikinau senolį, kad miegas dar anaip tol nemerčia mano akių, ir su malonumu išklausysiu jo pasakojimo. Grįžome prie mažojo namelio, ir ten, prisisėdęs ant suolo po išlakia šimtmete liepa, senolis taip ėmė pasakoti man savo sakmę:

– Šitas namelis kadaise priklausė vienai moteriškei, vardu Grizalda. Menkas trobesys ir keletas valakų žemės buvo vienintelis turtas, kurį turėjo garbingoji matrona ir dvi jos dukterys, auklėjamos kuo rūpestingiausiai. Nuo anų įvykių jau amžiai sukako, bet įsimintina žinia apie juos visam laikui įsispaudė vietinių gyventojų omenėn.

Grizalda buvo kilusi iš kadaise didžios giminės, kuriai toji pilis priklausė; nuo pirmųjų savo jaunystės dienų buvo kuo puikiausiai išauklėta. Nors tėvai buvo neturtingi, atidavė ją į namus, kuriems gero netrūko, bet visokie nelaimingi nutikimai įstūmė Grizaldą į dar didesnę vargą nei tas, kuriame pas tėvus gyveno. Visgi sveikas protas, dvasios pusiausvyra ir tvirtas tikėjimas neleido Grizaldai pulti į nevirtį; dėkojo Dievui bent už tą varganą vietą, kur prieglobstį sau rado, ir už žemę, kurios pakako patenkinti būtiniausius poreikius. Dirbant laikas bėgo greitai, o kai dukterys iš vaikų išaugo, tapo jai ir malonios draugės, ir ūkio pagalbininkės.

[Visų nuostabai, kukliai gyvenanti tų namų šeimninė išgalėjo šelpti pavargėlius ir prašmatniai auklėti savo dukras tarsi turtingų namų paneles. Dar labiau aplinkinius stebino, kad Grizaldos dukterys neskubėjo tekėti, nors visoje apylinkėje buvo trokštamos žmonos ir dėl savo dailumo, ir dėl stebėtinai gero išsiauklėjimo – ypač vyresnioji Matilda, tose vietose neregėto grožio mergina. Ją pamilo turtingas jaunuolis Danila, gyvenęs kaimynystėje. Jis visais būdais siekė palenkinti Grizaldą, kad išleistų už jo dukrą, bet ši nesileido įkalbama nei jaunikio, nei kaimynų, kuriems atrodė, kad moteriškė savo dukrai geresnės partijos negali ir tikėtis. Grizalda atsikalbinėjo dukros jaunumu, pernelyg aukšta Danilos padėtimi. Apylinkės žmonių nuostabą stiprino ir tai, kad vienais metais, kai kraštą ištiko badas, Grizalda ne tik kad jį išgyveno, bet ir visos apylinkės neturtėlius šelpė, gelbėdama nuo mirties. Žmonės pradėjo manyti, kad Grizalda užsiima raganavimu. Tačiau moters dorybingumas, pamaldumas ir geradarystės tuos įtarimus ilgainiui nustelbė, ir kaimynai liovėsi stebėtis bei domėtis, iš kokio šaltinio tos moters savo gėrybes semia.

Vis dėlto dukterys nebuvo patenkintos motinos valia laikyti jas namuose. Matilda pamilo Danilą, ir „atrodė, kad gamta juos sutvėrė kaip tik vieną kitam“. Abu buvo gražūs, talentingi ir protingi, kilniadvasiai ir jautrios širdies. Motinos užsispyrimas ir nenoras net kalbėti vedybų tema dukrai atrodė keistas ir nesuprantamas. Galiausiai Grizalda griežtai uždraudė Matildai išeiti iš namų ir pagrasino prakeiksmu, jei būsianti nepaklusni.]

Nuo tada Matilda stengėsi elgtis taip, kad įtiktų motinai. Vieną dieną, kai ji sėdėjo prie verpalo ir kaip paprastai raudojo, Klara, jaunesnioji Grizaldos dukra, išėjo pasiklausti nuostabios lakštingalos giesmės; atrodė, kad paukštėlis tyčia nutūpė į medį taip arti, kad meilingu giedojimu paguostų nuliūdusią Matildą. Tuo pat metu jaunas Danila klaidžiojo aplink jų namus ir pastebėjęs merginą pamanė, kad tai jo mylimoji, kenčianti kaip ir jis, išėjo vildamasi su juo susitikti. Taip tardamasis prisiartinio prie Klaros, o ši, bijodama motinos, vos jį pamačiusi norėjo sprukti, bet jis ją pasivijo ir sugavęs už sukniuos tarė: „Palūkėk, gražioji Klara, pasigailėk manęs! Sakyk, už ką Matilda mano nelaimės didina, taip žiauriai manęs vengdama?“ Klara jam apsakė, kaip rūščiai motina uždraudė seseriai iš namų išeiti. Susirūpino Danila ir sielvartaudamas prašė Klarą ant kelių, kad teiktųsi jam pagelbėti: „Juk tau galima išeiti, – sako jai, – galėtumei suteikti man didžią paguodą, jei tik panorėtumei paimti mano laišką Matildai, nes visi keliai pas ją man užkirsti. Bent žinotų, kad niekas niekad mano jausmų jai nepakeis! Bent žinotų, kaip aš kenčiu!.. O, neatsisakyk, Klara, jei nenori, kad prie tavo kojų krisčiau negyvas“. Klara, dėl sesers širdgėlos susirūpinusi daugiau, nei dėl Danilos ašarų, leidosi įprašoma. Nelaimingasis jaunuolis meldė ją palūkėti keletą minučių, kol jis kaimyniniuose namuose parašys trumpą raštelį⁴¹⁵. Jam nuėjus, Klara prisėdo po medžiu, kuris tą akimirką smarkiai susiūbavo, ir pakilo toks bausis vėjas, kad nuplėšė jai skepetą nuo galvos, o kai oras aprimo, išgirdo kažkokį šnabždesį prie ausies, tarsi jai kas kalbėtų: „Bėk, Klara, jei nenori pražūti.“ Persigandusi Klara nelaukė kito perspėjimo, plaukai ant galvos jai pasišiaušė, šaltas prakaitas apliejo kaktą, įpuolė į namus leisgyvė ir krito po kojų motinai, kuri tuo metu kalbėjosi su Matilda; abi to nelaukto nutikimo išgąsdintos bandė gaivinti Klarą, o tai padaryti nebuvo paprasta. Kai mergina pagaliau atsipeikėjo ir papasakojo joms savo nuotyki, Grizalda, tuokart nebeįstengusi protingai susivaldyti, sielvartingu balsu sušuko: „Nepermaldaujamoji dvasia, ar negana tau vieno mano vaiko aukos, nori ir antrajam gyvybę atimti!“ Tie žodžiai neapsakomai nustebino Matildą ir Klarą, jos ėmė prašyti Grizaldą paaiškinti tą nesuprantamą šūksnį. Grizalda, nebegalėdama joms atsispirti, nusileido. Susidomėjęsios dukros prisėdo šalia motinos, o ji šitaip pradėjo joms savo nutikimus pasakoti.

„Prisipažįstu, kad ne tik noriu patenkinti jūsų smalsumą; jaučiu, atėjo laikas atskleisti nemalonaus mano elgesio su jumis, o ypač su Matilda priežastį ir paaiškinti daugybę kitų aplinkybių, kurios ne tik jus, bet ir visas čionykštes apylinkes turėjo ne kartą didžiai nustebinti. Toliau tyliūdama, laimėsiu nebent tiek, kad nežinia jums kels pavojų atsidurti tokiose aplinkybėse, kaip šiandien teko Klarai. Atidėliojau kiek begalėdama tą liūdną pasiaiškinimą, dukros mano! O, kiek

⁴¹⁵ Orig. „bilet“ – senojoje bajoriškoje kultūroje raštelis, laiškelis, įprasta trumpos žinios perdavimo forma per tarpininką, tarną.

kartų liejau karčias ašaras dėl tos baisios būtinybės, kuri mane vertė prieštarauti tam, kas atneštų jums laimę... Brangioji Matilda! Tikriausiai ne kartą savo sieloje priekaištavai man dėl žiaurumo, o aš lygiai kaip tu, o gal nepalyginamai daugiau kentėjau!..“ Čia Matilda ir Klara puolė motinai ant kaklo taip sujaudintos, kad negalėjo žodžio pratarti; Grizalda valandėlę patylomis verkė, paskui nusišluosčiusi ašaras liepė dukroms vėl atsisėsti į savo vietas ir daugiau jos nebepertraukti, o kai šitai padaryti jos pažadėjo, Grizalda savo istoriją toliau taip pasakojo.

„Jau greit bus penkiolika metų, kai praradau savo vyrą. Atlėgus skausmui dėl jo ankstyvos ir visiškai netikėtos mirties, ėmiau galvoti apie savo likimą. Žinojau, kad mano vyras gyveno prabangiau, nei leido jo pajamos, taigi nusprendžiau suskaičiuoti, kiek gryno turto po jo mirties man liko. Tai padariusi su liūdesiu pamačiau, jog esu taip prislėgta skolų, kad jas sumokėjus man neliko nieko, tik namelis, kuriame gyvename, ir šalia šiek tiek žemės. Nusiteikusi visokeriopiems sielvartams, į kuriuos įstumia skurdas, ir atsidavusi Aukščiausiam, kuris niekada doriesiems negaili paguodos, palikau ištaigingus rūmus, kur ankstyvosios jaunystės dienas praleidau laiminga su vyru, mylėtu labiau už savo gyvybę, ir nukeliavau su jumis, tada dar visai mažomis, į šitą vietą. Pirmieji metai man buvo vargingi, bet darbas trumpino ilgas valandas, o laikas, visa ko geriausias gydytojas, pripratino mane prie naujojo gyvenimo: pasiekiau netgi to, kad laiminau savo būvį, nes pažinau ramybę, o šioji dažnai nuo manęs pasitraukdavo, kai gyvenau tarp tų, kuriuos vadina didžiojo pasaulio žmonėmis. O, šventoji ramybe! O, kaimo nuošaluma! Kas nemoka jūsų vertinti, kas jūsų dėl miesto šurmulio ir dykinėjimo amato vengia, kas pats su savimi negali gyventi, tas vertas pasigailėjimo! Vienatve!... Kiek daug tavy malonumų, nepažįstamų toms neramioms sieloms, kurioms reikia, kad tūkstantis žmonių dirbtų vienam jauduliui sukelti jų išsisėmusiose širdyse. Kiek kartų, laisvai alsuodama oru, žvelgdama į nuostabų gamtos vaizdą, pakylėdama savo sielą iki nesuvokiamo šių stebuklų Kūrėjo, išstis valandas praleisdavau apimta pasigėrėjimo, kurio miesto gyventojas niekada negalės patirti tuose dirbtiniuose reginiuose, kur visi menai varginasi blankiai ir menkai mėgdžiodami tai, ką gamta šitaip gausiai paskleidžia. Galiausiai, mano mergaitės, buvau visiškai laiminga, o kai susimąstydavau apie tai, kad didžiausių sielvartų šaltinyje atradau tokią ramybę ir palaimą, nulenkdavau galvą prieš tą, kuris taip gausingai apdovanojo žmogų. Šitaip ir gyvenau, kol keisčiausias nutikimas nukreipė mano likimą kitur ir iš naujo ramybę sudrumstė. Bet kas gi gali pasipriešinti savo lemčiai? Vieną vakarą, kai mėnuo nuostabiai apšvietė tas apylinkes, o ramus oras masino pasivaikščioti, ilgai klajojau ant kalno, kur stovi toji senovinė pilis. Ūmai tuose mūruose išgirdau kažkokį šnaresį; iš pradžių maniau, kad tai naktiniai apuokai, pelėdos ar kiti panašūs gyviai tuos garsus kelia, bet triukšmas kaskart stiprėjo, atsigręžiau ton pusėn, iš kur jis sklido, ir man pasirodė, kad pamačiau kažkokias blyškias plevenančias

švieseles. Tokiuose atsitikimuose kylanti baimė virto siaubu; taip pasitaikė, kad ir mėnuo pasislėpė už debesų, tamsa pasidarė dar kraupesnė ir vertė kuo skubiau grįžti namo. Papasakojau savo šeimynai, kas man nutiko. Senelė, kuri su manimi ištikimai gyveno nuo pat mano vaikystės ir kuri, kaip pamenate, neseniai baigė savo gyvenimą, smarkiai mane išbarė, kad panūda viena pati naktimis vaikštinėti tose baisingose vietose, kur bus tikriausiai kokios nors dvasios įsigūžusios; tam pritarė šeimyna ir papasakojo apie tą pilį daugybę keistų girdėtų ar matytų dalykų. Juokiausi iš jų istorijų, nes, pirmam išgąsčiui atlėgus, buvau tikra, kad visa tai turėjo kokią nors natūralią priežastį. Dėl to nusprendžiau neatidėliodama jau kitą dieną apžiūrėti tuos senovinius statinius šviesiu metu. Patikėjau savo užmačias vienam kaimynui – tai buvo šviesus žmogus, kuris išklauses sutiko su mano nuomone ir mielu noru pažadėjo mane tuose tyrimuose lydėti.

Nurodytą valandą kaimynas atėjo pas mane. Kad būtų saugiau, pasiėmėme kartu vieną tarną, apsiginklavusį sunkia lazda, mano palydovas nepraleido progos padaryti tą patį, ir taip apsirūpinę leidomės į savo iškylą. Atkakę į pilį įėjome vidun per pirmas pastebėtas duris ir patekome į kambarius. Netrukdami perbėgome daugybę galerijų, verandų, neapsakomai erdvių salių, ir pasotiname savo smalsumą, nors ne tik jokio vaiduoklio, bet nė gyvos dvasios ten nesutikome. Visų pirma mus nustebino to statinio, jo patalpų išdėstymas, jų daugybė ir erdvumas. Labiausiai mūsų dėmesį patraukė keli užrašai senąja vokiečių kalba. Mano kaimynas mokėjo tą kalbą, ir nors labai sunkiai, bet įstengė kai kuriuos išskaityti ir man lenkiškai išversti – atrodė, kad visi tie užrašai skirti vienai būtybei, kurios grožis buvo ypač išgirtas, o Edgvardos vardas tūkstantį kart pakartotas. Taip pat ant sienų buvo išraižyta daugybė ornamentų, sudėliotų iš skirtingų vardų, bet kiekviename išsiskyrė raidė E, iš to sprendėme, kad toji Edgvarda turėjusi būti šio rūmo gražuolė šeimininkė, mylėta daugelio anų laikų riterių. Tie pastebėjimai suteikė dingstį smagiems pašnekiesiams. Mano kaimynas, nusimanęs senovės padavimuose, daug jų papasakojo ir užsidegęs vaizdavo man anuos laikus, herojiškus amžius, kai moterys buvo gerbiamos. Gailėjaisi, kad mūsų viešpatavimas taip sumenko. „Dėl ko, – klausiau savo kaimyno, – netekome tiek daug galios, kurią anksčiau turėjome vyrams?“ „Leiski, ponija, – atsakė man šypsodamasis tasai mandagus ir mokytas žmogus, – sau pačiai nuspėti atsakymą į šį klausimą.“ „Suprantu tave, – atsakiau, – nenori man tiesiai pasakyti, kad mes pačios kaltos dėl sumažėjusios savo valdžios, bet tiek to, jau vėlus metas, grįžkime namo.“ Iš tiesų laikas prabėgo taip greitai, kad nepastebėjome, kaip nusileido saulė, ir mus užklupo naktis. Išėję iš tų mūrų, sutarėme dar kartą čia atkelti kartu ir juos apžiūrėti iki galo. O labiausiai – pasigėrėti gražiais reginiais, atsiveriančiais nuo kalno, ir įkvėpti gryno oro. Tačiau šį sumanymą galėjome įgyvendinti tik po metų, nes mano kaimyną įtraukė visokie reikalai.

Iš prigimties esu drąsi ir aplankiusi pilį dar tvirčiau įsitikinau, kad tuose griuvėsiuose negalėjau išgirsti nieko kita, tik naktinių paukščių balsus ar kokį krintantį akmenį, kurio sukeltą triukšmą pakartojo aidas. Tokia mintis dar labiau mane padrąsino, ir dažnai viena, be jokios palydos, tik su tarnaita nueidavau ant to kalno ir net į pilies kiemus. Vieną dieną, kai rengiausi įpraston savo iškylon, atėjo pas mane minėtasis kaimynas. Priminiau jam aną pažadą, ir kadangi tądien jis turėjo laiko, iškart išėjome. Man rodėsi, tarsi kažkokia nematoma jėga traukia mane prie tos pilies, tarsi nujaučiau, kad ten glūdi bekraščio mano sielvarto šaltinis, nors tai, iš ko jis kilo, galėjo patenkinti didžiausio žmonijos goduolio troškimus.“ Čia Matilda ir Klara dar labiau sukluso, o Grizalda savo istoriją toliau taip pasakojo.

„Kai su kaimynu nuėjome ten, kur vedė smalsumas, ir vos tik sustojome prie pagrindinių pilies vartų, aptikome netoliese užmūrytas duris, kurių anksčiau nepastebėjome. Kaimynui šovė mintis paliepti tą mūrą išgriauti, kad pamatytume, kas yra už durų. Tą iškart ir padarėme. Mūras buvo toksai silpnas, jog po kelių smūgių ištrupėjo tiek, kad per kiaurymę galima buvo patogiai pralįsti. Labai nusistebėjome pamatę, jog tos durys atvėrė ilgą koridorių, o jį perėję atsidūrėme kieme, kur dar niekad nebuvome lankęsi. Didele aikšte nuėjome prie plačių tašyto akmens laiptų, o jais patekome į lygiai erdvius pastatus, labai panašius į tuos, kuriuos jau buvau apžiūrėjusi. Toliau nieko naujo nepastebėjome, išskyrus vieną užrašą slovakų kalba:

Tai buvo Edgvardos nuostabūs namai –
Malonumų, juoko ir meilės buveinė.
Čia nusikaltimas, prisidengęs meilės drabužiu,
Riteriams ruošė gėdingus pančius.
Čia tūkstančiai žmonių gyvybę prarado.
Teisingi Dangūs už piktadarybes nubaudė.⁴¹⁶

Po šio atradimo neliko abejonių, kad toji Edgvarda kadaise valdė pilį. Nežinau, kodėl perskaičius tas eiles mane apėmė kažkokia baimė, nemaloniai suūžė pakilęs vėjas, kuris kėlė dar didesnią nerimą. Pasakiau tai kaimynui, skubinau perbėgau likusius pastatus ir sugrįžau namo anksčiau nei tikėjaisi. Pasitiko mus senoji giminaitė ir paklausė, ką įdomaus mes ten pamatėme. Papasakojoje jai apie atrastą pilies dalį, kaip ten patekome per kiaurymę, patys išgriovę užmūrytas duris. Paskui parodėme jai eiles, išraižytas virš dvivėrių durų – buvome jas nusirašę. Tačiau mano giminaitė karštai maldavo manęs, kad nebevaikščiočiau po tuos griuvėsius; tiesą sakant, jau ir man pačiai noras ėmė blėsti, nors negalėjau sau paaiškinti, kas pasikeitė toje kadaise man patrauklioje

416 Filologinis eiliuoto teksto vertimas.

vietoje, ir nuoširdžiai pažadėjau padaryti, ko prašoma. Netrukus siaubingas įvykis patvirtino mano nuojautas.

Vieną naktį kietai įmigusi pabudau: man rodėsi, kad mano kūnu slenka ledinė ranka; išsigandusi surikau, ir įbėgo tarnaitė su žiburiu. Nuodugniai viską apžiūrėjome, bet nieko nesuradome; jau buvau bemananti, kad man per sapną pasivaideno, tačiau, taisant mano patalus, didžiausiam mūsų nustebimui iš po priegalvių iškrito didžiulis raktas – tokio dydžio, kokie būdavo naudojami lobynui rakinti. Nieko panašaus namuose neturėjome; tarnaitė, klojusi man lovą, dievaži įsijosi nieko tokio anksčiau nepastebėjusi, ir turėjau ta moteriške patikėti – argi būtų turėjusi dingstį meluoti? Taigi man neliko abejonų, kad iš tiesų mano namuose kažkas dedasi, ir tikriausiai ta pati būtybė, po pagalvėmis padėjusi raktą, mane taip nemaloniai palytėjo, ir aš prabudau. Bet kurgi ji dingo? Kaip čia pateko? Niekaip negalėjau suprasti, ir ryto sulaukiau labai neramiai, o ateinančią naktį liečiau tarnaitėi miegoti kartu, to paties paprašiau ir senosios giminaitės. Bet kai keletą naktų nepasitaikė nieko išgirsti nei pamatyti, nusiraminau ir ėmiau galvoti, kad tikriausiai su laiku ta paslaptis pati išaiškės, o kadangi mėgau miegoti viena, vėl grįžau prie savo seno įpročio.

Taip prabėgo keletas dienų, kai kartą, baisiausiu nakties metu, dvyliktą valandą staiga mane pabudino stiprus truktelėjimas; įsivaizduokite, mano dukros, kaip smarkiai turėjau nusigąsti, prieš save išvydusi siaubingą pavidalą, išblyškusį lavoną! „Nebijok, Grizalda, – sako man toji baidyklė, – nieko bloga tau nenutiks; prieš tave – nusikaltėlė Edgvarda, man priklausė pilis, kurią taip smalsiai apžiūrinėjai, man buvo išraižyti tie užrašai, kuriuos ant sienų skaitei. Esi dešimtos kartos mano vaikaitė, likimas lėmė, kad būtumei mano gelbėtoja, kelkis ir eik paskui mane...“ Iš baimės ir nuostabos kraujas gyslose sustingo, bet suvokiau atsidūrusi stipresnės būtybės galioje, kuriai priešintis jai būtų tuščias reikalas. Taigi atsikėliau, užsimečiau lengvą drabužį ir paėmusi žvakę, kuri nuo tos nakties, kai pirmąkart buvau išgąsdinta, visuomet mano kambarėlyje degė, pasakiau šalia stovinčiai pamėklei, kad esu pasiruošusi ją sekti. „Pasiimk raktą, kurį savo lovoje radai“, – pasakė man baidyklė; kai tai padariau, velionė Edgvarda parodė man ranka, kad sekčiau paskui. Vos peržengėme slenkstį, mano žvakė užgeso, bet tada išvydau liepsną, panašią į skaisčiai šviečiantį fakelą, kuri sužibo pamėklei tiesiai virš galvos, o ši patraukė stačiai į pilį. Tikriausiai stebėsitės, kaip nenumiriau iš baimės, bet Dievas stiprina mano jėgas. Savo gyvenimo nebuvau sutepusi jokių nusižengimų. Jausdamasi nekalta tikėjau, kad esu saugi, globojama Dievo, kuris neskuba bausti nusikaltėlių, o tuo labiau sergi nekaltuosius, tačiau kiekvienam mirtingajam pažįstama antgamtinių dalykų baimė kėlė many siaubą, tokį natūralų panašiomis aplinkybėmis, taigi ėjau labai lėtai, nes baugulys stabdė mano žingsnius, vos vilkau kojas. Galiausiai pasiekėme savo kelionės tikslą ir įėjome į tuščią pastatą. Toje klaikioje draugijoje perėjau visus kambarius ir koridorius,

apie kuriuos jau pasakojau, bet kai atsidūrėme prie anų durų su užrašu slovākų kalba, apie kurią irgi sakiau, dvasia suvaitojo ir lyg iš po žemių tarė man: „Grizalda! Duok man tą raktą, kur ran-koje laikai“. Padaviau, tada Edgvarda prisilietė prie šoninės sienos, ir ten atsivėrė duralės, kurių nebuvau pastebėjusi per pirmąją savo išskylą. Pasirodė siauras koridorėlis, juo patekome į nedidelę apvalią salę, bet, didis Dieve, koks vaizdas! Sienos nutaškytos krauju, sudūlėję kaulai mėtėsi ant grindų. Kraupioji pamėklė pasilenkė, pakėlė didžiulį tašytą akmenį, kuris, regis, buvo įstatytas į grindis, ir mano paduotu raktu atrakino duris, už kurių būta siaurų laiptelių. Po to šalta ir it mar-muras kieta ranka paėmusi manąją pasakė: „Grizalda! Leiskis tais laiptais, atrasi už jų kitas duris, atsirakink jas tuo pačiu raktu – eik, ir padaryk, kas tau lemta: taip norėjo Visagalis Viešpats. Būk sveika, dar pasimatysime.“ Tada atidavė man raktą ir pradingo. Lig tol man švietė tasai stebuklin-gas fakelas, kurią virš Edgvardos galvos regėjau, bet jis pranyko kartu su pamėkle. Užtat žvakė, kuri užgeso vos man išėjus iš namų ir kurią visą laiką laikiau rankoje, pati savaime užsidedė. Išlaisvinta nuo klaikaus reginio, įsidrąšinau. Atsiklaupiau ir karštai sukalbėjusi poterį pajutau sustiprėjus dvasią. Drąsiai nusileidau kokias dvidešimt pakopų ir išvydau geležines duris; kuo lengviausiai atrakinusi jas raktu, atsidūriau žemoje, apvalioje salikėje – jos sienos ir skliautas buvo padengti baltu marmuru be jokių puošmenų. Viduryje stovėjo milžiniškas sidabrinis rykas, kupinas aukso, aplink jį stovėjo keli sidabriniai ir auksiniai indai, pilni brangių vėrinių, perlų, auskarų, diademų, žiedų ir kitų papuošalų – visa tai buvo pagaminta iš rečiausių akmenų ir didžiausių deimantų. Ant vidurinio ryko gulėjo vamzdeliu susuktas pergamentas, paėmiau jį ir išvyniojusi radau gryna lenkų kalba parašytus šiuos žodžius:

Grizalda! Dangūs tau skyrė išgelbėti Edgvardą – ji čia sunkiai atgailoja už savo nusidėjimus. Negana to, jog buvo nedėkinga tavajam protėviui, kuris ją iš nelaisvo luomo taip aukštai iškėlė, kad paėmė į žmonas ir tąja sąjunga jai laimę suteikė – už tą geradariystę jam nuodais ir mirtimi atsimokėjo. Be to bjauraus poelgio tūkstančius kitų nusikaltimų padarė. Piktam naudodama ne-paprastą savo grožį, viliojo turtiniausius ir šlovingiausius riterius, apkvaitindavusi malonumais, ištraukdavo iš jų didžiules dovanas, o kai visa iš jų išsemdavo, nuodais arba durklu ar kitu žiauriu būdu jų atsikratydavo, ir taip sukaupė tuos didžiulius turtus, kuriuos čia matai. Paliko ji vienintelę dukrą, kuri apie tuos lobius nieko nežinojo, nes užrūstinti Dangūs perkūnu Edgvardos gyvenimo giją nutraukė, kad sustabdytų tokias šurpias nuodėmes. Iš tos dukters tiesia linija esi tu kilusi – Ed-gvardos nusikaltimai krito ant jos palikuonių, juos nuolat persekiojo nelaimės, nebuvo nė vieno iš jos ainių, kurio nebūtų ištikusi kokia neganda. Lobių, nedorosios Edgvardos tokiu niekšingu būdu sukauptų ir čia paslėptų, niekas nebuvo surašęs. Edgvarda, toji apgailėtina nuodėmės ir ištvirkimo auka, neturėjo progos atskleisti, kur juos paslėpusi. Tavo giminė, Grizalda, galiausiai įpuolė į baisų

skurdą, nes Dievui taip patiko bausti net ir tolimiausius palikuonis už nedorosios Edgvardos nusidėjimus, bet gerieji Dangūs nutraukė tą rūstų atpildą. Grizalda! Būk šių turtų šeimininkė, tačiau tau bus leista jais naudotis tik su trimis sąlygomis. Pirmiausia iš tų turtų imsi pinigų ar kitų daiktų tiek, kiek reikės tobulam tavo vaikų auklėjimui; antra – patogiam ir be ištaigos namų gyvenimui, trečia – šelpsi visus pavargėlius, kad ir kokio luomo, amžiaus, lyties ar krašto būtų. Bet tuo tavo priedermės nesibaigia, Grizalda! Dievas reikalauja iš tavęs didžiulės aukos. Atmink, kad tau nevalia priešintis jo liepimui ir spirtis savajai lemčiai. Vyresnioji tavo dukra grožiu prilygsta nelaimingajai Edgvardai, kurios kaltė ir rūsti atgaila iki pat tavęs atėjo. Matilda savo išvaizda yra taip į ją panaši, kad jei į žemę sugrižtų anų amžių žmonės, tavo dukrą palaikytų Edgvarda. Bet Matildos dorybės turi nuplauti jos nuodėmes: privalai pašvęsti dukrą amžinai skaistybei, o paskui paskirti jai vienuolės abitą – laiką ir vietą pati pasirink. Jei išdrįstumei nepaklaustyti, bausmė tau būtų baisi, nes Matilda, nūnai tikras dorybės ir nekaltumo paveikslas, įvairių siaubingų atsitikimų (kurių man nevalia tau atskleisti) eilėje taptų tokia nelaiminga ir tokia nuodėminga, kad jos pavyzdys visą šį kraštą įbaugintų, o Edgvardos dvasia nepaliaujamai ją persekiotų iki paskutinio jos atodūso. Ir priešingai, jei pagal Visagalio valią pasielgsi, grąžinsi Edgvardos dvasiai ramybę ir Dangų, savo giminei sukursi didingą ir vėl įžymią ateitį, dukroms – išgelbėjimą, o sau – palaimą dabarty ir ateity. Laikyk tai paslapyje, kol tavo dukros užaugs, o tada prisaikdinusi jas tylėti atskleisk joms visa, ir išstarmė tegul bus įvykdyta. Vargas tavo vaikams, jei tą paslaptį išduos! Vargas Matildai, jei tavo valiai, o dar labiau – Dievo valiai priešgyniaus! Jau daugiau į šias vietas nebegrįžk, visuomet atrasi tiek pinigų ir kitų gėrybių, kiek būtiniems tavo reikalams stigs. Grizalda! Būk paklusni, gyvenk ramiai, pasitikėk Dievu, ir tavo bei tavo ainių laimė bus tau atlygis.

Perskaičiusi laišką pasijutau lyg grimzčiau į gilų miegą, o atsipeikėjau savo patale, apsipylusi šaltu prakaitu. Aiškiai prisiminiau, kas man nutiko, bet baugulys ir nerimas smelkė visą mano esybę, norėjau tikėti, kad mane kamavo slogus sapnas. Pašaukiau tarnaitę, nuduodama ūmų silpnumą, ir liepiau iki ryto pabūti šalia, po to bandžiau vėl užmigti. Bet veltui ieškojau poilsio, klaidas ir siaubas apimdavo mane nuo menkausio šnaresio, krėtė tai šaltas drebulys, tai karštinė, vos paryčiais įstengiau šiek tiek nusnūsti. Miegojau trumpai; nebegalėdama ilgiau tverti lovoje norėjau atsikelti, ir vos pasijudinusį išgirdau, kaip kažin kas sudzingsėjęs nukrito ant žemės. Apsižiūrėjusi radau didoką kapšelį, pilną pinigų. Prisiminiau rašte man duotą pasergėjimą ir tą kapšelį rūpestingai paslėpiau. Paskui beveik metus sirgau ir labai sunkiai atgavau pirmąsias sveikatas. Vis dėlto naudojausi nepaprastu būdu gautomis gėrybėmis, laikydama man iškeltų sąlygų: neeikvojau jų niekam kitam, tik būtiniausiems namų reikalams, o ypač jūsų auklėjimui. Pasamdžiau jums įvairių mokytojų, o su įgimtais proto gabumais be galo lengvai perpratote ir sunkiausius mokslus. Tai neapsakomai mane guodė. Ypač mane džiugino Matilda, nes jos laukė vienišas gyvenimas,

todėl jai reikėjo išmokti kliautis savimi labiau nei tau, Klara, kad išvengtų klaidios ligos, nuoboduliu vadinamos, apninkančios tas esybes, kurios nieko nemoka ir dėl to yra priverstos leisti laiką dykinėdamos. O, kiek daug žmonių, pirmiausia moterų, išvengtų tūkstančių nelaimės rūšių, jei tik ugdytų talentus, užsiimtų mokslu ir darbu; kai nieko nemoka, tuščios jų mintys stumia į paklydimus, ir taip praranda šlovę, turtą, sveikatą ir ramybę. Dėkui Dangui, kad jūs, mylimos mergaitės, esate nuo panašaus likimo apsaugotos. Bet grįžkime prie mano nuotykių.

Kad išpildyčiau kitą Edgvardos reikalavimą ir Dangaus valią, nepraleisdavau nė vienos progos padaryti gera, šelpiau visus nelaimėlius, apie kuriuos tik gaudavau žinių, tave, Matilda, pašvenčiau Dangui ir mergystės luomui – maniau, kad toji auka iš tiesų tau atneš laimę: nedaug yra porų, kurių gyvenimo anksčiau ar vėliau neužnuodija sielvartai ir kivirčiai; laisvas mergystės luomas yra šimtąkart laimingesnis nei tos ištekėjusios moters, kurią likimas sujungė su savivaliaujančiu draugu. Laikas, kada Matilda turi įstoti į vienuolyną, nebuvo duotas, tarsi norėta leisti jai neskubėti, kad pažintų pasaulį, iš kurio turės pasitraukti. Taigi matote, mergaitės mielos, kad taip elgtis mane vertė Edgvardos grasinimai ir Dangaus valia, kurią turėjau įvykdyti, nors jums, ypač tau, Matilda, tai atrodė žiaurus elgesys. Tai dariau ne dėl įnorio, o dėl to, kad aš, tavo motina, turėjau nelaimės kilti iš nusikaltėlių genties, ir privalau paklusti savo lemčiai, kad užtikrinčiau jums laimingą ateitį. Verki, Matilda? Pasitikėk manimi, nusišluostyk ašaras. Meilė, kuri dabar tavo širdį kamuoja, yra niekis, tik apgaulingas sapnas, laikas atneš ramų prabudimą, tai liga, kuri būtinai praeis, dar būsi laiminga.“ Čia Grizalda liovėsi kalbėjusi.

[Motinai pabaigus pasakojimą, sujaudintos ir ašarojančios dukros puola jai po kojų, Matilda raudodama prisiekia, kad motinos valiai nebesipriešins, iki motinos mirties gyvens su ja ir seserimi, o paskui išeis į vienuolyną. Motina palaimina dukrą, o Klara apgailestauja, kad ne ji turi pasiaukoti.]

Kai visa tai dėjosi Grizaldos namuose, Danila, kuri palikome rašantį laišką Matildai, grįžo po medžiu, kur buvo palikęs laukti Klarą, bet nustebo ir apgailėjo jos neberadęs. Nusprendė, kad ją pašaukė visada budri motina; norėdamas tuo geriau įsitikinti ir praradęs viltį sulaukti kitos progos pasimatyti su Klara, prisistatė prie Grizaldos namų ir atsistojęs po langu žodis žodinė nuklausė dukroms pasakojamą kraupią istoriją. Jaunasis Danila, nelinkęs tikėti panašiais dalykais, nusprendė, jog Grizalda viską prasimanė, kad įbaugintų dukras ir priverstų paklusti savo valiai. O jei tikrai sakė teisybę, tai buvo ne kas kita, vien liguistos vaizduotės vaisius. Visgi rastasis kapšelis su pinigais vertė jį susimąstyti. „Juk tai apgaulė, – kalbėjo pats sau, – Grizalda ją sugalvojo, kad pasiteisintų dėl savo žiauraus elgesio su gražiąja Matilda. Bet jei tai baugštaus proto pagimdyta fantazija, iš kur tada ėmė pinigai? Galų gale, iš kur beatsirado ta pasakaitė, nieko baisaus man nenutiks, jei nutrauksiu savo ir mylimosios kančias. Ir jei negaliu palenkti Grizaldos geruoju atiduoti Matildą,

ieškosiu kitų būdų mūsų laimei išsipildyti.“ Tai taręs sau pamanė prievarta pagrobti mylimąją, jei pati geruoju nesutiks bėgti. Vos tik ta mintis atėjo jam į galvą, Danila pasišalino nuo Grizaldos namų, džiaugdamasis būsimu žygiu ir tikras jo sėkme, grįžo į savo būstą, sukvietė jaunos ir tokius pat lengvabūdius bičiulius pasitarti, kaip įgyvendinti jo užmojų. Pirmiausia nusprendė bandyti kaip nors pasimatyti su Matilda ir įkalbėti ją palikti motinos namus, o jei nepavyktų, panaudoti paskutinę priemonę – prievarta ją pagrobti nutaikius progą, kai su motina ir seserimi eis į bažnyčią. Taip sutarę bičiuliai išsiskirstė, davę žodį po trijų dienų vėl susirinkti, jei pirmieji Danilos žingsniai neduotų jokių vaisių.

Tris dienas tuščiai stengėsi Danila visaip įsivogti pas Matildą ar bent jau laiškais įtikinti, kad pasiduotų jo troškimui. Doroji mergina nesileido įkalbama, ir nors Danila per tą laiką jai parašė daugybę laiškų, nors jie įvairiais keliais pasiekė jos rankas, nelaiminga mylimoji visus išsiuntė atgal net neatplėšusi, ir taip numatytos trys dienos prabėgo veltui. Galiausiai atėjo sutartas vakaras susitikti su bičiuliais. Jau artinosi naktis, ir sueigai paskirtas laikas buvo bepraeinąs, kai nekantraujantis Danila atidarė langą pažiūrėti, ar jie neateina; staiga jam pasirodė, kad kažkas jį truktelėjo atgal; atsigręžė, bet nieko nepamatęs vėl norėjo pro langą pasižiūrėti, kai dar kartą truktelėtas turėjo pasitraukti. Ketino uždaryti langą ir tą akimirką išgirdo šiuos žodžius: „Neišmintingasis, liaukis galvojęs apie savo užmačią, jei tuoj pat jos neatsisakysi, tavęs laukia prapultis, Dangus neleidžia tau susijungti su Matilda, geriau lenkis tos vietos, kur ji gyvena... Būk paklusnus ir drebėk, jei savo sumanymą norėsi įgyvendinti.“ Danila niekada netikėjo, kad dvasios gali kištis į mūsų gyvenimą, todėl nusijuokė pamanęs, kad taip pokštauja bičiuliai, paakinti jo papasakotos Grizaldos istorijos, ir jau tikrai kuris iš jų pasislėpęs bando jį įbauginti. Tuo tarpu ir draugai susirinko, Danila nepraleido progos atskleisti jiems, kas nutiko, ir nors niekas iš jų neprisipažino, netgi prisiekė, kad nebuvo to pokšto vykdytojais, visi laikėsi tos pat nuomonės kaip Danila – esą tai turėjęs būti tik pokštas. „O dabar, – tarė vienas iš jų, – pasakyk, kaip tau sekėsi.“ Danila prisipažino, kad veltui visaip stengėsi, kad Matilda jam vis atsisakinėjo, kad ne tik jo kviečiama nesiartino, bet netgi nenorėjo skaityti jo laiškų. „Jei taip, – prabilo kitas jaunuolis, – mums nieko kita nelieka, tik griebtis paskutinės išeities, o kai reikalas bus baigtas, motina atleis, ir visi būsite laimingi.“ Nusprendė, kad artimiausią sekmadienį Danila, padedamas draugų, įgyvendins savo užmačią. „Sutarta, sutarta“, – sušuko visi kartu. Paskui kelias valandas pasilinksminę išsiskirstė.

Nematoma būtybė keletą kartų vis taip pat perspėjo nelaimingąjį Danilą, kad atsisakytų savo drąsaus žingsnio ir liautųsi galvojęs apie Matildą. Bet įžūlusis Danila patyręs, kad nė vienas bičiulis tų įspėjimų nedavinėjo, aiškino sau, jog pati Grizalda šitaip bando jį iš tų apylinkių išvyti,

bet galiausiai įsitikinęs, kad čia ne jos darbas, Danila pradėjo tyčiotis iš Edgvardos dvasios tokiais žodžiais, kurie dera tik menko religingumo žmogui. Vis dėlto balsą ir toliau girdėjo. Jau artinosi diena, kai Matilda turėjo tapti nevaldomos Danilos aistros grobiu. Jo namai buvo išpuošti vestuvių gėlėmis, o susirinkę bičiuliai leido laiką prie taurių: vieni linksmas daineles dainavo, kiti šoko, visi džiugiai valgė, gėrė ir jau sveikino Danilą su būsima laime, nuo kurios jį teskyrė kelio-lika valandų. Ūmai balsas, kuris ligtol vienam Danilai leidosi išgirstamas, ištarė įprastus žodžius, ir juos išgirdo visi. Danila, kurio drąsą tądien kurstė vynas (kaip ir kitus įkaitusius svečius), pakėlė taure: „Į tavo sveikata, – tarė, – nematomoji dvasia!“ Jaunimas kvatojosi, ir kiekvienas iš eilės gėrė į Edgvardos vėlę – šaukdami ją vardu, kvietė į puotą. Vienas mažiau apsvaigęs, o gal baikštesnis jaunuolis paklausė, ar jie nesibiją, kad jiems gali kas bloga nutikti. „Tuo geriau, – atsakė Danila, – kad ir visą pragarą reiktų nugalėti; kuo didesni sunkumai, tuo garbingesnė pergalė.“ Bičiuliai jam pritarė, ir Danila tą vakarą tyčiojosi iš visko, ką šventoji religija liepia mums gerbti, ir ko bijoti. Pamatę protą jauni draugai antrino jo piktžodžiovimams ir beveik praradę nuovoką nuo gausių gėrimų ir kitų ištvirkavimų, kuriems pakurstyti Danila savo bičiulių malonumui nieko nepamiršo, linksmi išsiskirstė, praleidę beveik visą naktį pramogaudami ir kupini vilčių, kad jų užmačios išsipildys. Išsivaikščiojo ilsėtis džiugiai šūkalodami ir nekantraudami sulaukti ateinančios dienos. Tuo tarpu siaubingas ir lig tol negirdėtas nutikimas visam laikui pragaišino paikas jų viltis.

Kitą dieną draugai iš ankstyvo ryto susirinko Danilos namuose, bet rado jį dar neatsikėlusį. Pamanė, kad jis pramigo sutartą valandą, ir nuėjo į jo kambarį budinti miegaliaus. Tačiau koks klaidus reginys ten jų laukė! Pamatė tą dailų jaunuolį negyvą, krauju paplūdusį, nors jokios žaizdos jo kūne nebuvo įmanoma rasti. Persigandę Danilos bičiuliai pripažino Visagalio ranką, kuri nubaudė piktžodžiautoją, ir mušdamiesi į krūtinę, prašydami Dievą atleisti jų nuodėmes, pasišalino, apimti siaubo ir skausmo.

Netrukus žinia apie tą baugų nutikimą pasklido po visą kraštą. Į neviltį puolusi Matilda prašė motinos, kad leistų jai tuoj pat stoti į vienuolyną, nes ten ji trokšta praleisti visą savo gyvenimą. Grizalda norėjo nuraminti ją, būdama tikra, kad laikas užgydys tas žaizdas. Visus metus spyrėsi dukros prašymui, bet matydama, kad jos nusiteikimas nesikeičia, kad niūrus liūdesys ją anksčiau laiko stumia stačiai į kapą, galiausiai nusileido ir graudžiai verkdamą kartu su Klara, nepaguo-džiamai seserį prarandančia, palydėjo ją į vienuolyną. Ten toji dora ir graži likimo auka netrukus atgavo ankstesnę savo ramybę ir sveikata. Tokią galią tikroji religija turi tiems, kurie nuoširdžiai priima jos šventą paramą. Niekuomet neapsigavo, kas visą savo viltį į ją sudėjo. Nuo tada Grizalda nebenorėjo gyventi tose vietose, kur tiek šiurpių nutikimų kėlė jai liūdesį ir nerimą. Savo namelį

su žeme pardavė, o pati su dukra ir šeimyna išsikėlė į kitą apskritį, kur nusipirkusi nedidelę sodybėlę įsikūrė.

Vieną vakarą didžiai nustebė savo kambaryje atradusi visą lobį ir turtą, kurį kadaise taip nepaprastai aptiko, aną siaubingąją naktį vėlės nuvesta į tuščią pilį. Įnaktėjus pasirodė jai Edgvarda. Tik jau ne kaip siaubinga baidyklė, bet tokia, kokia buvo gyva – nepaprasto grožio, apsiausta šviesos, su žvaigždžių vainiku ant kaktos. Grizaldos kambarys prisipildė nuostabaus aromato. „Dėkoju tau, – tarė jai, – jau esu išlaisvinta iš didelių kančių. Dabar mėgaujuosi amžina laime ir ramybe – ji laukia visų, kurie ilgai ir sunkiai atgailauja už nusidėjimus. Nuo šiol man nebebus leista grįžti į žemę, ir jau niekas, Grizalda, tavo ramybės nedrums. Tavo palikuonys bus laimingi ir garbingi, kol visuotinės nelaimės kris ant tavo tėvynės, o tada ir ji, ir tavo giminė su paskutiniuotu palikuonimi bus sunaikinta. Tasai ainis, didvyriškai kritęs tėvynės gynyboje, bus laimingas, kad žuvo kartu su ja ir jos griuvėsiuose sau kapą surado.“ Grizalda nusilenkė Aukščiausiojo valiai – juk jis gali sunaikinti tautas ir vėl joms gražinti buvusią šlovę. Puolė ant kelių ir ilgai klūpojo, pasinėrusi į karštas maldas, o kai pakėlė galvą, Edgvardos dvasia jau buvo pranykusi.

Nuo tada Grizalda leido laimingas dienas, kurių nedrumstė joks sielvartas. Netrukus po to, kai paskutinįkart regėjo Edgvardą, išleido Klarą už jauno, dorą ir itin aukštos kilmės, nors beturčio vaikiną. Neregėti lobiai, Klaros atsinešti kaip kraitis į vyro namus, padėjo pakilti vienai seniausių lietuvių giminių, kurioje Grizaldos palikuonys per ilgus amžius rikiavosi ištisomis drąsių riterių gretomis – tarnaudami tėvynei jie buvo narsiausia jos parama.

Klara iki pat vėlyvos senatvės gyveno su motina ir vyru. Baigdama savo dienas Grizalda liepė išpildyti paskutinį prašymą – palaidoti ją vienuolyne, kur gyveno Matilda, prieš metus motiną aplenkusi mirtimi. Ten, šalia dukros, buvo paguldyti garbingi Grizaldos palaikai. O Klara, pagimdžiusi dešimt sūnų (visi jie pasižymėjo kariniais žygiais) laimingą savo gyvenimą pabaigė sulaukusi gilios senatvės, keleriais metais anksčiau palaidojusi savo dorąjį vyrą.

Vertė Brigita Speičytė

ASTOLDA
KUNIGAİKŠTYTĖ IŠ PIRMOJO LIETUVOS KUNIGAİKŠČIO
PALEMONO GIMINĖS, ARBA PRAGAIŠTINGA AISTROS BAIGTIS

Skaitytojui

Romanas, kurį išleidžiu pavadinimu *Astolda, kunigaikštė iš pirmojo Lietuvos kunigaikščio Palemono giminės, arba pragaištinga aistros baigtis*, priklauso istorinio romano tipui; šio tipo romanai buvo mažai arba visiškai nekuriami mūsų kalba, vis dėlto jie yra įdomiausi iš to žanro kūrinių. Be to, mano romaną pasižymi ir tuo privalumu, kad jo turinys yra paimtas iš krašto istorijos.

Visi kronikininkai sutinka su tuo, kad Palemonas, Etrūrijos kunigaikštis, arba Romos patricijus, atkeliavo į šiuos kraštus, užėmė Žemaitiją ir Lietuvą, tapo šių kraštų valdovu ir buvo pirmasis jų kunigaikštis⁴¹⁷. Iki šiol Žemaitijoje yra išlikę anų laikų pėdsakų, o geriausiai tą istorinę įvykį įrodo nemaža dar neišnykusių giminių, kilusių iš Romos diduomenės, kuri anuomet čia atkeliavo su Palemonu. Į šio kunigaikščio dvarą ir nukeliu savo romano veiksma. Pasakodama istorinius įvykius tiksliai laikiausi mūsų rašytojų. Palemono kelionę į šiuos kraštus, jo palikuonių vardus ir vėlesnių įpėdinių gyvenimo įvykius pateikiu kuo teisingiausiai, – tuo manieji skaitytojai gali labai lengvai įsitikinti, jei tik teiksisi pasivarginti vartydami šaltinius, kuriais naudojausi: Kromeris, Gvanjinis, Motiejus Strijkovskis⁴¹⁸ buvo mano vedliai. Tačiau kurdama siužetą ir savo herojų meilės nuotykius, leidau visiškai laisvai veikti vaizduotei, netgi sugalvojau kai kuriuos asmenis, kurie iš tikrųjų niekuomet negyveno, bet buvo reikalingi mano romano rišlumui: tai Borislava, Prakседа, Miroslavas, Agatonas ir kiti; jie anaip tol netrukdo istorinei tiesai, išsakytai šiame kūrinyje, nes mano herojų meilės nuotykiškai neturi jokio ryšio su jų istoriniais žygiais, apie kuriuos visuomet kalbama praeities laiku arba Miroslovo ypatingomis galiomis jie numatomi ateityje. Pagrindinis mano tikslas – šiame nedideliame kūrinyje parodyti kraupias audringų aistrų pasekmes; žinau, kad ir iškalbingiausių pavyzdžių

417 Autorė remiasi lietuvių romėniškosios kilmės teorija, kurią jau po metų išleistuose moksliniuose tyrimuose ėmė rimtai ginčyti istorikai Joachimas Lelevelis ir Pranciškus Ksaveras Bogušas (žr. šio leidinio p. 36, 67 išnašą; taip pat – P. K. Bogušo *Traktatą apie lietuvių tautos ir kalbos pradžių* šioje *Antologijoje*, p. 176–207).

418 Marcin Kromer (Martinus Cromerus, 1512–1589), lenkų istorikas; Alexander Guagnini (1538–1614), italų kilmės istorikas, karys, tarnavęs LDK kariuomenėje, 1578 m. Krokuvoje išleido veikalą *Europos Sarmatijos aprašymas* (*Sarmatiae Europaeae descriptio*), kuriame pateiktas ir Lietuvos istorinis bei geografinis aprašas; Maciej Strykowski (apie 1547–apie 1593), lenkų ir lietuvių istorikas, pirmosios spausdintos Lietuvos istorijos (*Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusijos kronika*, 1582) autorius.

kartais nepakanka apsaugoti nuo tų baugių pasijų, kurios sunaikina pačių nekalčiausių sielų ramybę, sugriauna namus ir dažnai tampa ištisų tautų žlugimo priežastimi. Vis dėlto, jei bent viena jauna būtybė, skaitydama romaną, susimąstys apie tai, kad meilė, neparemta pagarba ir doros normomis, beveik visada nelaimingai baigiasi; jeigu apie tai pamąščiusi sustos prie bedugnės krašto, kur galbūt ją jau stumia koks nors suvedžiojotojas, ir savo širdy nugalės kylančią aistrą, o proto paklausiusi daugiau nebeieškos sau laimės aklame polinkyje ir taip apsaugos viso savo gyvenimo lemtį – tas vienas atvejis bus pakankamas atpildas už mano darbą, kuris vis dėlto menkas, nes atliktas savo pramogai. Nedrąsiai leidžiu ši kūrinį, žinau, kiek daug jam trūksta. Tegul malonus skaitytojas teiks pamąstyti apie tai, kad autorė nepriklauso nuodugnai išsilavinusiems žmonėms, yra tik moteris, kuri rašydama nori smagiai praleisti laiką, dėl to nusipelno atlaidaus žvilgsnio. Jei vis dėlto atsirastų tokių, kurie norėtų šią knygą skaityti su rūsčia kritikos intencija, iš anksto maldauju padėti ją į šalį kaip daiktą, nevertą dėmesio mokyto žmogaus, kuris tik tam vargintųsi skaitydamas, kad jos klaidas iškeltų; skiriu šį kūrinėlį vien tik tiems, kurie ieško pramogos ir be pedantizmo vertina kiekvieną knygą, net ir labiausiai nusidedančią mokyklinės gramatikos ir retorikos taisyklėms, jei tik ji perteikia doros ir tikros moralės normas.

I skyrius

Praėjo rūsti žiema, išlakūs ažuolai giraitėse jau nusipurtė nuo viršūnių baltas sniego skraistes, ir visa, kas gyva, sveikino lauką pavasarį. Gėlėtus Nemuno krantus nusėjo daugybė palapinių. Penki šimtai giminių⁴¹⁹, kurioms vadovavo mūšiais ir valdymu garsūs vadai, rikiavosi nelengvoms karinėms pratyboms. Palemonas Libonas, narsiojo Publijaus Libono sūnus, apsuptas vyresniųjų, ilgo amžiaus ir pavojingų kautynių užgrūdintų riterių, stovėjo tame garbingame būryje ir su pasitenkimu žvelgė į puikias gretas, kur vyrų, su juo iš Auzonijos⁴²⁰ atvykusių, vertinainiai rodė savo narsą ir guvumą. Šalia jo stovėjo Kentauras su Dausprungu, vardindami drąsiausius karius, tačiau geriausiai jų būryje sekėsi Hektorui Kolonai, Rožės riteriui⁴²¹. Tasai jaunuolis

419 Istorikų nuomonės apie Palemono atvykimą į Lietuvą labai skiriasi. Vieni teigia, kad tuo metu, kai Atila, hunų valdovas, arba skitų kunigaikštis, 452 m. plėšė ir niokojo Italiją, Palemonas su penkiais šimtais kilmingesnių Romos patricijų šeimų pabėgo ir atkeliavęs su jais į mūsų kraštą, apsigyveno Lietuvoje ir Žemaitijoje. Palemonas tapo pirmuoju Lietuvos kunigaikščiu, o didelė dalis kilmingiausių mūsų giminių yra kilusios iš atkeliavusiųjų su juo. (*Aut. past.*)

420 Auzonija – poetiškas Italijos vardas.

421 Iki šių dienų ta giminė gyva garbingais palikuonimis, vadinama Valeskais. (*Aut. past.*) Lietuvos metraščiuose ir senosiosiose kronikose minimas su Palemonu atvykęs Romos patricijus Hektoras, turėjęs Rožės herbą.

pasitiko vos devynioliktą savo gyvenimo pavasarį, o jau niekas jo nepranoko nei vikrumu valdant žirgą, nei jėga išmušant priešininkui ietį iš rankos, niekas taikliau už jį nešaudė iš lanko – skrendanti musė jo šūvio nebūtų išsilenkusi; jo stuomuo atitiko šituos privalumus, ir Hektoras Kolona netbūtų turėjęs sau lygių, jei ne Palemono sūnūs – Porcijus ir Spera⁴²².

Šiedu kunigaikščiai pranoko visa, ką tais amžiais galima buvo pamatyti tobuliausio; beveik stebuklinga jų išvaizda galėjo pasitarnauti Fidijams ir Praksiteliams⁴²³ kaip Marso ir Apolono⁴²⁴ modelis: Alkido⁴²⁵ jėgą papildė pačiai meilei priderantys veido bruožai. Juodos akys, tos pačios spalvos plaukai Porcijaus veido išraišką darė kiek griežtesnę, o Speros žvilgsnį dabinanti meili safyro spalva ir tamsaus aukso plaukai, garbanomis dengiantys jo gražią galvą, suteikė kažkokio paslaptingo gerumo ir jautrumo tam veidui, kurį, atrodo, dievai kūrė su pasitenkinimu; dėl to šiek tiek skyrėsi ir tų dailių jaunuolių charakteriai. Porcijus – labai judrus, kupinas karštesnių troškimų savo sumanymus greičiau įgyvendindavo; Spera – lėnesnis, gilesnių jausmų, ilgiau svarstantis; abu narsūs, vikrūs, apdovanoti prigimties, o dar puikiai išlavinti Romoje klestėjusių mokslų, įsisavinę dailiuosius menus, visų pirma iškalbą, kurią pasaulio sostinės gyventojai perėmė iš graikų ir kuria pranoko savo mokytojus; be to, pasižymėjo dorybėmis, būtinomis valdovams – ir nuostabiu protu, ir nepalaužiamu garbės žodžiu, kuris puošė senovės riterius. Tokie buvo Palemono sūnūs.

[Palemonas pasigenda savo sūnų, pasikviečia jų bičiulį Hektorą Koloną paklausti, kur jie dingę, bet tasai tepasako, kad kunigaikščiai ryte išjoję į medžioklę ir jau sumedžioję „keletą didžiulių lokių“ – medžioklė yra pavojingesnė nei pratybos, tad vertesnė jaunųjų kunigaikščių riteriškos narsos. Tai sakydamas Hektoras Kolona rausta ir nevalingai nuleidžia akis. Palemonas pastebi jaunojo riterio sumišimą, tačiau nieko daugiau nebeišklaušia. Pratybos baigiasi, kariai ir dvariškiai grįžta „į miestą“ ar išsivaikščioja, o Palemonas, atsisakęs atvesto žirgo, pėsčias patraukia į „didelę girią prie Nemuno“, tikėdamasis rasti sūnus.]

422 Lietuvos metraščiuose ir senosiose kronikose minimi trys Palemono sūnūs – Barkus, Kūnas ir Spera. Autorė seka Motiejaus Strijkovskio *Kronika*, kurioje Barkus (Borkus) pagal pavardės panašumą siejamas „senovine romėnų gimine“ Porcijais (Borcussow[ie] / Porcussow[ie]); žr. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi przez Macieja Strijkowskiego*, Warszawa: Nakład Gustawa Leona Glücksberga, Księgarza, 1843, t. 1, s. 83–84).

423 Fidijas (Pheidias; 490–420 pr. Kr.), Praksitelis (Praxiteles, 390–330 pr. Kr.) žymūs senovės graikų skulptoriai.

424 Marsas – romėnų mitologijoje karo dievas, Apolonas – senovės graikų ir romėnų mitologijose menų globėjas.

425 Taip vadinamas senovės graikų Heraklis arba romėnų Herkulis – mitinis-istorinis herojus, senovės Romoje – idealaus valdovo prototipas, garbintas kaip sunkumų nugalėtojas ir žmonijos geradarys.

Netrukus atsidūrė miško tankmėje, kur triūsė būriai darbininkų, kirsdami šimtametes pušis ir ruošdami medieną prekybiniams laivams.

– Viskas man sekasi, – kalbėjo savo arklininkui, – įveikiau neapsakomus sunkumus, išstčiau didžiulius miestus, pilis ir tvirtoves, neįveikiamos įgulos saugo mūsų sienas, pakėliau laukinę liaudį, pripratinau prie kilnių darbų, prekyba klesti, mano laivai, kuriuos statyti čia nemokėta, iš tolimiausių kraštų atgabena visa, kas malonu juslėms, mielas perteklius ima tiems laukiniams patikti, ir laisvieji menai taurina jų rūščius protus. Penki šimtai narsių riterių, kurie su manimi atvyko iš Italijos žemės, susilaukė palikuonių, ir tai teikia vilties, kad turėsime gausingą kilnių įpėdinių giminę, kurios rankose bus saugi Respublika. Ir kuris gi iš mūsų kaimynų išdrįstų pakelti ranką prieš mūsų tėvynę, kai turime tūkstančius gynėjų, o jų gyslomis tekantis kilniausias kraujas nuolat primena, kad tik jiems ginti ją dera, kad tik jie vieni yra tikroji tėvynės tvirtovė, jie, kurių tėvai įkūrė šį gražų kraštą. Taip, regiu ateity nesuskaičiuojamą būrį karingų riterių, kurie niekada dėl tėvynės reikalų savo kraujo negailėdami, išplatins jos šlovę ir sienas, o savo grėsmingu ginklu grūmos galingiausiems valdovams. Dabar grįžtu iš Lietuvos, kurią palikau klestinčią, atvykstu į Žemaitiją, ir ką gi randu? Negaliu ramiai mėgautis šitokia sėkme, visą mano laimę apnuodijo ir sunaikino baisiausias liūdesys, koks tik gali tėvišką širdį paliesti. Sūnūs mano... O, Dievai! Kuo gi aš taip sunkiai nusidėjau? Sūnūs mano... tie, kurie turėjo būti didžiausia mano viltis, tie, ant kurių rankų mirdamas galėčiau ramiai užmerkti akis, palikdamas juos, Palemonų vertus ainius, kurie turėtų baigti mano darbą, taip sėkmingai pradėtą, ir šį kraštą pakylėti į pačias šlovės viršūnes... Ko gi man tuomet tikėtis? Vidaus karo – štai ko... Porcijus ir Spera nekenčia vienas kito, netgi manęs ėmė vengti, nes iš jų akių skaitau neapykantą vienas kitam... Nesuprantu, iš kurgi ta nesantaika? Ir kaipgi man viltis, kad mano pradėtų garbingų žygių vienu mostu nesunaikins tie neaiškūs vaidai? O, Goštautai! Aš, Palemonas, iki šiol buvau toks laimingas, o dabar užklupo mane rūpesčiai, tapau nelaimingiausiu žmogumi...

Vos ištarė tuos žodžius, ginklų žvangesys patraukė jo dėmesį į plačią iškirstos girios laukymę, kurią du riteriai pasirinko aikšte savo ginčui mirtinu ginklu išspręsti. Pasileido Palemonas į kovos lauką. Ką jis ten išvydo! Pamatė du besikaunančius jaunuolius, o vieno jų šarvus jau buvo nurausvinęs kraujas. Atpažino iš šarvų savo sūnus, puolė skirti įsikarščiavusius brolius ir nesunkiai juos nuginklavo. Šie krinta ant kelių prieš teisingai užsirūstinusį tėvą ir maldauja atleidimo.

– Nelaimingieji! – sako jiems Palemonas, – štai ir išsipildė baisios mano nuojautos! Dėl ko gi taip gėdingai susivaidijote?

Sūnūs, parpuolę tėvui po kojų, apimti gailesčio ir gėdos, nieko neatsakė. Vienas jų, Spera, nukraujavęs nusilpo ir apalpo – nebuvo laiko graudeniems, reikėjo kuo skubesnės pagalbos.

Goštautas sušaukė girios darbininkus, padėjo iš šakų nupinti neštuvus, juos iškloję lapais paguldė nelaimingąjį Sperą ir nunešė į pilį.

Paskui sužeistąjį ėjo susisielojęs tėvas ir ašaromis apsipylęs Porcijus. Pakeliui prie jų prisijungė gausybė žmonių, ir ši palyda, taip panaši į gedulingą laidotuvių eiseną, pasiekė pilies vartus, kurie buvo uždaryti besigrūdantiems žmonėms, kad tokio nelaimingo nutikimo dingstis būtų išlaikyta paslapyt nuo smalsiai klausinėjančios liaudies. Jaunąjį kunigaikštį nunešė į pastatą, kuriame jis gyveno, pašaukė gydytojus, šie sutvarstę žaizdas guodė nuliūdusį tėvą, tikindami, kad nieko pavojinga nesą. Palemonas ir Porcijus gydytojų liepti pasišalino, nes valandėlei ramus miegas sumerkė akis nelaimingajam Sperai, kuris buvo šimtąkart labiau iškankintas savo jausmų, nei brolio padarytų žaizdų.

II skyrius

Palemono dvaras tais laikais buvo vienas prašmatniausių. Be gausybės jaunų riterių, kilusių iš Romos, Žemaičių ir Lietuvos krašto kilmingųjų, ten buvo nemaža tų trijų tautų magnatų, ponių ir dailių merginų, kurios sudarė damų palydą gražuolei Astoldai, Palemono seserėčiai, gimusiai iš Mitigailos, anuomet garsaus riterio, Žemaitijos magnato, ir Koronelijos, Palemono sesers. Jos tėvai seniai buvo mirę: motina pasitraukė iš pasaulio, duodama jai gyvybę, o tėvas didvyriškai krito viename mūšyje, kariaujant su lietuviais⁴²⁶. Našlaitė Astolda dar lopšelyje buvo atnešta į Palemono pilį ir nuo to laiko gyveno pas dėdę, o šis ją mylėjo tarsi dukrą ir rūpestingai auklėjo, kaip reikalavo jos aukšta kilmė. Astolda, graži it dievaitė, turėjo ir talentų, dėl kurių moteris tampa patraukli nuo pirmos pažinties minutės, ir dorybių, kurios žadina jai pagarbą ilgame šeimyniniame gyvenime.

Gimusi iš romėnės ir tėvo žemaičio, sujungė grožybes, kurias šiaurė ir pietūs atskirai yra sukūrę: sniego baltumo veidą ir kūną, dideles mėlynas akis – šiaurės moterų dailą – nuostabiai išryškino tamsūs it juodmedis plaukai, o veido bruožai ir kūno linijos buvo taisyklingi it graikų ir romėnų skulptūrų; drauge ji turėjo žavesio, būdingo ne tokioms gražioms, bet labiau patrauklioms mūsų krašto moterims – visa tai susiklostė į tokią kerinčią išvaizdą, kad bet kas, pirmą kartą netikėtai ją pamatęs, suabejodavo, ar ji išties mirtinga moteris, ir laikydami ją veikiau nežemiška būtybe, kuriomis poetų vaizduotė išpuošė romėnų religiją, puldavo ant kelių manydami, jog regi dangaus gyventoją. Iš to galima spręsti, kad Astolda turėjo tiek gerbėjų, kiek buvo ją matančių

⁴²⁶ Iš pradžių Palemonas užėmė Žemaitiją, paskui nukariavo Lietuvą, su kuria turėjo ne viename mūšyje susikauti. (*Aut. past.*)

žmonių, tačiau tasai grožis, kurį dievas davė žemei, atrodytų, tam, kad papuoštų Palemono dvarą ir džiugintų kunigaikštį, tapo baugiu baisiausių nelaimių šaltiniu, kuris tą valdovą įtraukė.

Apie pasibjaurėtiną įvykį, kuriame buvo sužeistas Spera, jau sužinojo visas dvaras ir miestas, o Palemonų pilį apėmė skausmas ir dejonės. Sielvartaujanti Astolda klaidžiojo po seną šilą, kuris plytėjo už nuostabių tos pilies sodų. Neverkė, net nesudejavo. Nuoširdus liūdesys pasilieka širdies gelmėse, o kas skundžiasi, kas lieja ašaras, tasai jau randa paguodą – tikras sielvartas žudo tylomis. Astolda, apimta tos kraupios nuotaikos, keletą valandų praleido viena, kai staiga gilus atodūsis, regis, netoliese pasigirdęs, pažadino ją iš niūrių minčių ir valandėlei nukreipė jos dėmesį kitur. Stabtelėjo ir įtempusi klausą išgirdo tokius žodžius:

– Nelaimingoji!... Jau dabar man aišku, kokia baisi mano lemtis! Gana saldžioms viltims mane guosti – keršto!... Jo... vien jo šaukiuosi man padėti... O mūsų nugalėtojų dievai! Jūs! Prieš jūsų altorius iki šiol nenorėjau klauptis⁴²⁷. Ypač jūs, pragaro gyventojų kankintojos! Furijos⁴²⁸! Į jūsų šventovę bėgsiu nešti aukų. Taip, tikiu, kad esate... atpažįstu jus savo širdy... pripildėte ją visą... O! Būkite mano patarėjos!.. Padėkite man atkeršyti... Kerštas... vienintelė dabar mano paguoda... o paskui sudraskykite mane savo bjauriais nagais ir nusitempkite mane į savo šurpius pragarus... iš kur teisinga dievybė neturėtų jūsų niekad išleisti... Taip... jaučiu baisių jūsų gyvačių geluonis... savo nuodais pripildėte tą nelaimingą širdį, kadaise dorybei sutvertą... Bet, o dangūs! Ar jau visai netenku proto?

Viskas nutilo. Atsolda iš nuostabos valandėlę stovėjo lyg žemėn įaugusi; kiek atsipeikėjusi, panūdo sužinoti, kas gi ta nelaimingoji, kuri svaidėsi tokiais baisiais žodžiais, bet nubėgusi ten, iš kur sklido balsas, jau nieko neberado; apieškojo visą šilą, tačiau nesutiko nė gyvos dvasios ir į savo namus sugrįžo dar labiau nuliūdusi nei išėjo; jos sielą giliai sukrėtė tai, ką išgirdo.

– Galingieji dievai! – tarė, – argi negana jums, kad leidote atsitikti tam kraupiausiam įvykiui, kuris mano širdį pripildė sielvarto! Dar reikėjo, kad didesnei nelaimi šandien nugirsčiau ir šią baisingą kalbą. Ir kas toji nelaimėlė? Kam ji grasina kerštu? Jos balsas prislopintas, trūkčiojantis nuo dejonių ir raudos, – negalėjau atpažinti, iš kieno lūpų jis sklido. O! Kad ir kas ji būtų – tai baidyklė. Atrodo, kad neviltsi ją apėmė dėl meilės. Meile, argi galime rūstauti ant tų, kuriuos mylime? Argi galima trokšti sunaikinti, ką gerbiame, ir kas kelia mums maloniausius jausmus? Tępražūva ta siaubinga moteris, kuri, pamynusi dailiausias mūsų lyties dorybes – meilumą, gerumą ir kantrybę – plėšia mums garbę, atmesdama mūsų lemties tikslą, ir iš taikos dievaitės, dievų skirtos

⁴²⁷ Palemonas savo naujoje tėvynėje įvedė Romoje garbintų dievų apeigas ir įkūrė jų šventyklas. (*Aut. past.*)

⁴²⁸ Furijos (sen. graikų – erinijos) – mitologinės būtybės, gyvenusios požemio karalystėje ir baudusios, kerštatavios už nusikaltimus žemėje.

žmogui, kad pasaldintų jo sunkų triūsą, pavirsta pragaro įrankiu jo kankinimui. O! Šimtąkart geriau pačiai numirti, nei menkiausiu dalyku nuliūdinti tą, kurį širdis pasirinko savo valdovu, ar veikiau dievu.

Dar ilgai Astolda taip su savimi šnekėjosi, kol galiausiai pajutusi, kaip jos širdį drasko prieštaringi jausmai, panoro išsipasakoti, kad palengvintų sielą alinančią kankynę, ir liepė pakviesti Borislavą, mylimiausią iš visų su ja gyvenančių merginų, kuria visiškai pasitikėjo.

Borislava buvo kilusi iš Žemaitijos, jos gyslomis tekėjo kilmingiausias kraujas, dosni gamta apdovanojo ją išskirtiniu grožiu ir puikiausiais gabumais: nė viena iš jos draugių gražiau neskambino romėniška citra ar tautiniu teorbanu⁴²⁹; su instrumentų garsais melodingai suliedama savo balsą, giedodavo apie riterių žygius ir liūdnuos meilės aukų nuotykius. Mokėjo ir staklėse maišydama įvairių atspalvių aukso, sidabro, šilko ir vilnos gijas taip nagingai pavaizduoti dailius gamtovaizdžius, kad suklaidinta akis palaikydavo tikrove tai, ką sukūrė vien jos siuvinėjimo menas. Iškalbinga, mandagi, prisimeilinanti, – nesunkiai įsibrovė į Astoldos širdį, ir tą merginą šioji vertino labiau nei kitas savo bendraamžes; be to, Borislava nuo vaikystės augo Palemono dvare kartu su panelėmis, kurios turėjo lydėti ir linksminti Astoldą; išsiskyrė ir tuo pranašumu, kad buvo Astoldos auklės dukra.

Kai Borislava savo ponios paliepimu atėjo, Astolda, ją pamačiusi, pribėgo ir apkabinusi širdin-
gai tarė:

– Ak, Borislava! Kurgi taip ilgai buvai? Mano širdis tavęs šaukiasi, tu neįsivaizduoji, kaip toji vargšė širdis kankinasi.

Čia Astolda valandėlę susimąstė, paskui, it iš sapno pakirdusi, sušuko:

– Negana rūpesčių dėl mano brolių kivirčių!.. Juk galiu kunigaikščius broliais vadinti: užaugau su jais nuo lopšio, apipilta Palemono malonėmis, esu jo sesers dukra; po dievų, po dėdės kunigaikščiai man yra patys brangiausi. Siaubingi jų vaidai varo mane į kapus. Ir dar to negana! Kam gi nauji ir nemalonūs išgyvenimai didina mano nelaimę? Kažkokia siaubūnė, kurios negalėjau atpažinti, gyvena kartu su mumis, ir galbūt kasdien su mumis bendrauja.

Toliau Astolda papasakojo savo bičiulei, ką nugirdo šile.

– Ponia, – tarė Borislava, – kaip gailiuosi, kad valandėlę tave palikau vieną, būčiau tau padėjusi atskleisti, kas ta nelaimėlė. Žinai, Julijonas Ursinas⁴³⁰ gavo Palemono įsakymą, kad surinktų naują

429 Citra – instrumentas, panašus į kankles. Teorbanas – bosinė liutnia, styginis instrumentas, populiarus XV–XVI a. Europoje.

430 Lietuvos metraščiuose ir senosiosiose kronikose minimas su Palemonu atvykęs dar vienas Romos patricijus – Meškos herbo Julijonas, dar vadinamas Julijonu Ursinu (lot. *ursus* – meška, lokys).

kilniausios Lietuvos jaunuomenės karinį būrį, kurį turėtų pavadinti „Auksine vėliava“⁴³¹. Jo riteriškas ženklas, saugomas Julijono, turės visada lydėti valdovą ir taikos, ir karo metu. Man paskyrė garbingą užduotį išsiuvinėti vėliavą, kurioje spindės atvaizdas šarvuoto riterio ant šuoliuojančio žirgo, laikančio kalaviją taip, tarsi būtų pasirengęs ginti tėvynę⁴³². Skubu tą darbą užbaigti; juk žinai, kad netrukus prasidės didieji turnyrai. Ursinas nori iki tos dienos surinkti visą rikiuotę ir ta proga iš Palemono rankų gauti vėliavą.

– Žinau, – atsakė Astolda, – bet pakalbėkime apie tai, kas šiandien taip sukurstė mano smalsumą. Kas buvo toji moteris, kurios skundai nedera mūsų lyčiai?

– Numanau, ponija, – atsiliepė Borislava, – kad nelaimingoji, kuri taip sukrėtė tavo protą, yra ne kas kita, kaip vargšė Peresvita, Buživojaus dukra, aistringai įsimylėjusi Hektorą Koloną, tačiau nesulaukusi jokio atsako. Tėvas ją nuo vaikystės buvo paskyręs Perkūno tarnystei⁴³³, ji turėjo amžiams likti skaisti ir savo gyvybės kaina kartu su draugėmis saugoti šventąją ugnį, kad ši niekuomet neužgestų. Stumiama į luomą, kuriam neturėjo pašaukimo, o labiausiai nelaiminga dėl

431 Baro konfederacijos metu Vilniaus vaivada kunigaikštis Karolis Radvila surinko karinį būrį iš garbingų Lietuvos bajorų ir pavadinęs jį „Auksine vėliava“, su juo ilgai kovėsi prieš rusus. Šis šlovingas būrys, tai revoliucijai baigiantis, beveik visas žuvo ir tapo tėvynės meilės auka. Manau, nenukrypsiu nuo temos, pasinaudodama proga pagerbti vienos moters, mano artimos giminaitės, patriotizmą ir didvyriškumą. Teofilė Radvilaitė, didžiojo Lietuvos etmono Mykolo Radvilos dukra, buvo ištekėjusi už Ignoto Moravskio, kuris minėtosios konfederacijos metu vadovavo tai „Auksinei vėliavai“, buvo iš visų pusių apsuptas ir jau būtų žuvęs arba priverstas pasiduoti į nelaisvę, kai narsioji Teofilė sužinojo apie pralaimėjimą: šoka ant žirgo, lekia gelbėti vyro, puola į baisiausią ugnį, drąsina besikaunančią jaunuomenę; šie, pamatę moters duodamą pavyzdį, sutelkia paskutines jėgas, kad apgintų savo vadą, ir netrukus nugalėję priešą, kuris išsisklaido ir palieka kovos lauką mūsiškiams. Teofilė triumfuodama grįžta, už rankos vesdama pačios išlaisvintą vyrą, į Nesvyžiaus pilį ir koplyčioje tarp savo protėvių šešėlių, susirinkusių riterių, šeimos ir ją laiminančios liaudies, kryžiumi puolusi priešais didįjį altorių liepia giedoti, dėkodama Dievui už vyro ir mūsų bičiulių išgelbėjimą. (*Aut. past.*)

Teofilė Konstancija Radvilaitė Moravska (1738–1818) – Mykolo Kazimiero Ravidos „Žuvelės“ ir Pranciškos Uršulės Radvilienės – vienos pirmųjų Lietuvos ir Lenkijos rašytojų moterų – dukra. Ji yra žinoma ir kaip XVIII a. pab. kelionės po Europą dienoraščio autorė (žr.: Teofila Konstancja z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży 1773–1774, wstęp i opracowanie Bogdana Roka, Wrocław, 2002*).

„Te Deum laudamus“ („Tave, Dieve, garbinam“) – iškilmingas krikščionių padėkos himnas.

432 Vytis, Lietuvos herbas. Kaip rašo gudų kronikininkai, Narimantas, vyresnysis Trobiaus sūnus, Uteniaus provaikaitis iš Kentaurio giminės, buvo pirmasis Lietuvai davęs herbą Vytį. Viliuosi, kad tą nedidelį anachronizmą skaitytojas maloniai man atleis. (*Aut. past.*)

433 Palemonas, į Lietuvą perkėlęs graikų ir romėnų dievus, pastatė šventovę Jupiteriui, vadinamam Perkūnu, kurioje pagal romėnų vestalių pavyzdį tarnavo daug merginų – jos savo gyvybės kaina turėjo saugoti ugnį, kad neužgestų. Tos vestalės visam laikui turėjo likti skaisčios. (*Aut. past.*)

aistringos meilės, kurios negalėjo įveikti – kankinama šių dviejų dalykų, pametė protą. Tikriausiai ji ir ištarė tuos beprotiškus žodžius. Juk žinai, ponია, kad šilo pakrašty stovi Perkūno šventykla, o šalia jos – namai, kur gyvena šventą ugnį saugoti paskirtos merginos. Todėl nusiramink, ponია, tik pamišusi moteris gali tai pasakyti... Gerai pažįstu jų vyresniąją, paprašysiu, kad Peresvitą geriau prižiūrėtų ir ji daugiau mūsų ponios negąsdintų.

– Ne, – atsiliepė į tai Astolda, – nenoriu, kad toji vargšė dėl manęs dar labiau kentėtų, praradusi galbūt vienintelę paguodą – laisvai pasiskusti savo rūsčia dalia, ir tik jos pamišimas gali paaiškinti troškimą žiauriai atkeršyti nekaltam Hektorui. Ak! Labai gerai žinau, kad meilei neįsakysi... Vargšė Peresvita! Nebejaučiu pykčio dėl jos skundų, tik gailestį. Norėčiau su ja susipažinti ir, jei įmanoma, padėti.

Borislava pagyrė kilnų savo ponios sumanymą ir pridūrė:

– Bet kodėl gi esi taip baisiai susikrimtusi? Kunigaikštis sužeistas lengvai: eidama pas tave buvau sutikusi jo ginklanešį, jis man pasakė, kad po kelių dienų Spera jau galės išeiti iš savo kambarių. Suteiki, ponია, garbę manimi pasitikėdama, – pridėjo, – juk galėčiau papriekaištauti: ne viską man pasakoji, giliai tavo širdy glūdi paslaptis, kurios man nenori atskleisti... verki... O! Atspėjau tiesą... Astolda, tu įsimylėjusi... Ir slepi nuo manęs – ką.

– Klysti, Borislava, – sušuko Astolda, – žinai, kaip tave vertinu; juk taip nelengva parodyti savo silpnumą netgi tiems, kam esame įpratę atverti giliausias savo širdies slaptavietes. Bet nesiskųsk, kad tavimi nepasitikiu. Taip, mieloji Borislava, myliu... myliu nuo pirmųjų savo gyvenimo dienų... myliu tai, ką gamta sukūrė tobuliausio... Žodžiu, Spera yra mano jausmų šaltinis, prisiekiau jam gyventi arba be jo numirti.

Borislava nieko neatsakė, po trumpos tylos Astolda taip prabilo:

– Ta meilė turėjo atnešti man laimę. Tikrai žinau, kad Palemonas mane žada atiduoti vienam iš savo sūnų; tačiau negailestingas dangus įžiebė abiejų brolių švelnius jausmus man, nors tik su vienu galiu būti laiminga: dėl to neapykanta išsikerojo tose širdyse, kur pagal prigimties dėsnius ir dorybės įsakymus turėtų degti vien tik abipusė meilė... O, vargas man, kad tapau tos naujos Tėbaidos⁴³⁴ dingstimi... Pažįstu nepalenkiamą ir užsispyrėlišką Porcijaus charakterį – kai galutinai įsitikins, kad brolis man mielesnis nei jisai, iš nevilties nesuturės savo karšto būdo, užmirš prigimtį, dorybę... Spera taps jo auka. Iki šiol stengiausi slėpti savo jausmus, bet vakar – o, lemtinga šios žemės diena! Vakara netikėtai įvykis privertė mane išduoti savo palankumą pavyduolių

⁴³⁴ Graikų mitologijoje Tėbų valdovo Edipo sūnūs Eteoklis ir Polineikas, sužinoję, jog jų tėvas nužudė savo tėvą ir vedė motiną, išvarė jį iš miesto, ir susitarė valdyti Tėbus abu, kasmet pasikeisdami. Po pirmųjų metų Eteoklis nesutiko užleisti sosto, ir Polineikas užpuolė Tėbus. Abu broliai žuvo, kovodami vienas su kitu.

brolių akyse. Kunigaikščiai, susiruošę į medžioklę, pageidavo, kad lydėčiau juos į tą pramogą. Nenorėjau jų nuliūdinti atsisakydama ir leidausi įprašoma, bet kažkokia neaiški nuojauta kuždėjo širdžiai, kad tądien neturėčiau būti su jais. Patraukėme į girią, kur gyvena šernai su lokiais, ir kai sustojome tamsiame tankumyne, kur nė saulės spindulys neprasiskverbė pro susipynusias šakas, o medžioklės ragų melodija, varovų pliauškėjimas, šunų skalijimas baisiu triukšmu sklido per girią, mano žirgas ėmė baidytis. Žinai, kad svetima man baimė, kurią dažnai mūsų lyčiai priskiria, nors ji kyta vien iš blogo auklėjimo. Tikrai būčiau suvaldžiusi ir labiausiai pašėlusį žirgą, nekreipdama dėmesio į jo nerimą, bet slapta troškau grįžti namo ir panūdau pasinaudoti ta dingstimi, todėl apsimečiau bijanti ir paprasčiau brolių, kad išleistų mane atgal į pilį. „Matote, – sakiau jiems, – kaip mano arkllys putoja, kaip karmo ausimis ir nekantriai kasa žemę, štai bet kurią akimirką pasileis, nusimes mane ir paliks sudraskyti laukiniams žvėrimis, kurių pilna šitoje girioje“. Kunigaikščiai pasipriešino mano valiai patikindami, kad mano žirgo neįmanoma išgąsdinti, ir juokėsi iš mano baimės: „Su mumis, – sakė jie, – su mumis bijaisi! O! Net jei čia būtų liūtų ir tigrų irštvos, Astolda neturėtų ko baimintis, kai Porcijus ir Spera yra šalia“. Bandžiau juos įtikinti, kad nė kiek neabejoju jų narsa, tik nematau nieko garbinga žūti nuo žvėries, kai juos į mūsų lauką dar daug kartų kvies tikroji šlovė. Taip kalbėdami praleidome dar valandėlę, kai vienas jaunas riteris, su mumis dalyvavęs medžioklėje, pribėgo ir davė ženklą, kad galingas lokys, vejamas šunų, artinasi prie mūsų; tai išgirdęs Spera nusėdo nuo žirgo, kad būtų lengviau brautis per tankmę, ir pasileido nurodyton pusėn. Vos prabėgo minutė, kai jis mus paliko, išgirdome netikėtą šauksmą. Tai Speros balsas, jis kvietė brolių – supratome, kad jo gyvybei gresia pavojus. Laki mintis nupiešė man Sperą jau žuvusį, nežinau, kaip prie jo atsidūriau; ne mažiau vikriai Porcijus puolė jo gelbėti. Atbėgti į pavojaus vietą, sviesti ietį ir užmušti neapsakomai didelį lokį – Porcijui buvo akimirkos darbas. Dar mirksnis – ir tasai žvėris būtų jo brolių sudraskęs. Spera, patraukęs tolyn į girią, netrukus pastebėjo šunų vejamą lokį, kuris brovėsi per tankmę tiesiai į jį. Spera sviedė ietį, bet toji įsmigo į šaką net nepalietusi lokio, ir šis tiesiog metėsi ant kunigaikščio. Jis dar bandė apsiginti kalaviju, suklypo ir pargriuvo, šaukdamas brolių į pagalbą. Drebdama žiūrėjau, kas nutiko, broliai nuvilko užmuštą žvėrį, bet tuo mano išgąstis dar nesibaigė. Kai Spera norėjo padėkoti broliui už pagalbą, tasai jį atstūmė ir metęs į mane rūstų žvilgsnį tarė: „Astolda, – jo balse buvo justi slopinamas sumišimas, – Astolda, išdavei savo širdies paslaptį, bet neturėk vilties, kad Spera naudosis savo laime...“ „Ką tu kalbi? – atsakiau nusigandusi, – Kokią paslaptį?.. Aš jokios paslapties niekada neturėjau. Kodėl turėtum bausti Sperą? Kas tau suteikia tokią teisę?“ Mano kalba Porcijų tik dar labiau įsiutino. „Astolda, – sako, – veltui nori nuslėpti: jau seniai bandžiau atspėti, kuris iš mūsų tau labiau patinka, pagaliau atėjo ta nelemta akimirka, kai pirmą kartą išpažindamas tau karštą

meilę, kurią mano širdy įžiebei, sužinau, kad Spera yra tas laimingasis, prie kurio krypsta tavo palankumas. Tu, Astolda! Tu, iki šiol tokia baikšti, nebijojai pulti tarp mano brolio ir nuožmaus lokio. Ar reikia didesnio tavo meilės išbandymo? Ir dėl ko gi tai padarei? Ogi dėl jaunuolio, kuris tikriausiai tavęs nemylī.“ Vos tik jis ištarė tuos žodžius, Spera, kuris iki tol stovėjo it suakmenėjęs, nutraukė brolių. „Kas? Aš! Aš jos nemylīu! Ir kas tau tai pasakė, karštagalvi?“ Ir puolė man po kojomis: „Taip, Astolda, myliu tave nuo pirmos akimirkos, kai mano juslės galėjo pažinti, kas yra gražu ir verta pagarbos. Ne... Nesvarbu, ką nesutramdomas karštakošis Porcijus drįsta sakyti, netikiu savo laime, vien iš jo sužinojęs turiu suabejoti, pavydas jo lūpomis bylojo, tavo širdį vien gailėstis užvaldė... Bet kad ir koks jausmas tave vedė, prisiekiu, kad tik tave vieną mylėsiu, mylėsiu iki paskutinio savo gyvenimo atodūsiu...“ Norėjo dar kažką pasakyti, bet Porcijus, užmiršęs, kas toks jam yra Spera, griebė jį už rankų, ir paėmęs ginklą, privertė atsistoti nuo žemės, baisingu balsu surikęs: „Ginkis, arba pats mirties neišvengsi ir mane į savo kapą nusitempsi!“ Įsivaizduok sau, kokia baisi buvo mano padėtis, jau jčiau, kaip jėgos mane apleidžia, kai Hektoras Kolona iš kitos pusės, ieškodamas kunigaikščių, pribėgo ir tuos pamišėlius nuginklavo. Grįžau į pilį, ten užsidariau savo kambariuose, prisiekiu sau abiejų kunigaikščių lygiai vengti, net jei prievarta, kurios turėjau pati prieš save imtis, atneštų man mirtį; tačiau tie žiauruoliai šiandien įvykdė savo nusikalstamą užmojų. O, Borislava, geriau man numirti!... Turiu būtinai mirti. Kai manęs nebus, Porcijus ir Spera pamirš mane, praradę nelaimingo vaido dingstį, vėl pamils kits kitą kaip broliai, o tėvynė išvengs baisaus į pražūtį vedančio vidaus karo, kuris neišvengiamai kils iš tos siaubingos nesantaikos.

Čia Astolda nutilo, nors būtų galėjusi dar ilgai kalbėti nesibaimindama, kad Borislava ją pertrauks. Jei būtų mažiau sielojusi dėl savo liūdnos padėties, lengvai būtų pastebėjusi, kad nepaprasti jausmai sprogdina Borislavos širdį, ir ši, nebegalėdama ilgiau ištvirti sielos kančios, pasiskundė netikėtai apėmusiu silpnumu, dėl kurio negalinti ilgiau pasilikti su savo ponija.

Leisk, – tarė ji, – man išeiti į gryną orą, tavo nuotykis taip mane sukrėtė, kad tikrai nugriūsiu apalpusi prie tavo kojų, jei išeiti neleisi.

Astolda, pamačiusi mirtinai išbalusį jos veidą, ir tai paaiškinusi dideliu jos prieraišumu, leido pasišalinti, pasidžiaugdama tylomis, kad turi tokią ištikimą draugę. Tačiau suklydo. O, jūs, kuriuos kilmė virš kitų iškelia! Mirtingieji šios žemės dievai! Koks apgailėtinas jūsų likimas! Neturite draugų! Šis jausmas ieško vien sau lygių. Nelaimingoji Astolda tuščiai savimi džiaugėsi. Laimingos jos dienos grimzdo į praeitį. Nuo šiol jos lemtis buvo vienos kančios.

[Porcijus bando užėiti į ką tik užmigusio Speros kambarį; jį sustabdo Hektoras Kolona ir nusivedęs į menę priešais Porcijaus protėvių, lietuvių ir žemaičių riterių, portretus, išrėžia aistringą kalbą,

primindamas Porcijui, kad jo kilmė įpareigoja jį kilniems sprendimams ir darbams („Tavo padėties žmonės priklauso ne sau, bet tėvynei“), o asmeniniai jausmai tėra greitai praeinanti „liga“. Sujaudintas Porcijus ima gailėtis savo poelgio ir pasižada daugiau nebeskaudinti Astoldos. Speros ginklanešys praneša, kad kunigaikštis jau atsibudo, broliai susitinka ir susitaike sutaria, kad kol Spera galutinai pasveiks ir atskleis savo sugalvotą būdą, kaip išspręsti jausmų painiavą, jie abu vengs vienuoje susitikti su Astolda, ir vienas kitam nerodys jokios neapykantos. Toliau jaunesni kunigaikščiai ima klausinėti Hektoro apie šio širdies reikalus, tasai apgailestauja, kad negalėjęs atsakyti į Peresvitos jausmus, o jam patraukli Borislava, dama iš Astoldos palydos ir jos artima patikėtinė, aiškiai davė suprasti, kad į ją vilčių neverta dėti. Porcijus primena, kad netrukus į Palemono dvarą iš Italijos turi atvykti valdovo vaikaitė Marcelija. Palemonas, iškeliaudamas iš Italijos, ten paliko šešiolikmetę dukrą, kuri po dešimties metų ištekėjo už romėno ir susilaukė mergaitės; Marcelija dabar yra tokio pat amžiaus kaip ir Hektoras. Jaunesni kunigaikščiai viliasi, kad Hektoras su Marcelija sueis į porą, ir jie savo riterišką draugystę sutvirtins giminystės saitais.

Tuo tarpu Borislava, puolusi į nevilį dėl išaiškėjusios abipusės Speros ir Astoldos meilės jausmų, guodžiasi savo globėjai, buvusiai žindyvei Praksedai ir puolusi į nevilį bando nusizudyti. Prakse-da imasi augintinei pagelbėti – ji pasirodo esanti žiniuonė, išmananti požemio dievybių magijos paslaptis. Prakse-da nusiveda Borislavą į slaptą požeminę tų dievybių šventyklą, atlieka apeigas bei burtus ir nuleidusi Borislavai kraujo, iš jo pagamina keletą lašų stebuklingo gėrimo. Vieną lašą įvarvinus į Speros gėrimą, kunigaikštis burtų galia atitektų Borislavai. Borislava, grįžusi į Palemono rūmus ir Astoldos palydą, niekaip negali sutikti Speros, kuris pagal susitarimą su Porcijumi vengia Astoldos draugijos. Borislava bando pasinaudoti šia aplinkybe savo intrigai – apsimesdama ištikima kunigaikštystės drauge, kiekviena dingstimi Astoldai perša mintį apie Speros nepastovumą.

Astolda susapnuoja baisų sapną, kuriame regi savo situoktūvių su Spera pokylį, kurio metu stauga prasiveria žemė ir iš jos pasirodo moteriška būtybė, kuri durklu nužudo Sperą ir ją pačią įtraukia į bedugnę. Sunerimusi Astolda nusprendžia keliauti pas atsiskyrėlį, gyvenantį netoliese girioje, kad jis išaiškintų, ką lemia tasai sapnas. Palemonas nepritaria dukterėčios troškimui sužinoti ateitį, bet leidžia išvykti, lydimai Borislavos ir Palemono žirginingo Goštauto. Atsiskyrėlis priima atvykėlius savo kukliame būste, kuriame svečių patogumui yra atskiras kambarys su graikų ir romėnų raštų biblioteka. Po vakarienės atsiskyrėlis papasakoja savo gyvenimo istoriją.

Jis kilęs iš Roksolanijos, yra to krašto karo dievaičio Svetovido šventyklos vyriausiojo žynio sūnus, vardu Miroslavas. Nuo vaikystės buvo ruošiamas religinei tarnystei, tačiau bjaurėjosi „žiaurus dievaičio“ garbinimo ritualais, ypač kruvinomis gyvulių, žvėrių ir žmonių aukomis. Kartą, rokso-lanams laimėjus mūšį prieš rusėnus, į nelaisvę buvo paimtas jų didžiojo kunigaikščio jauniausias sūnus Agatonas ir paskirtas Svetovido aukai. Miroslavas išlaisvina Agatoną ir pabėga su juo į Kijevą, rusėnų kunigaikštystės sostinę, tačiau jaunajam kunigaikščiui pabosta ramus gyvenimas tėvo dvare, tad jis su Miroslavu per Juodąją jūrą patraukia į Graikiją. Ten apsistoja pas vieną išmintingą vyrą, turėjusį namuose „brangų gražiausių Graikijos meno kūrinių rinkinį“ ir auginusį dukrą Arteniją. Miroslavas pasineria į graikų kalbos mokslus, o Agatonas ima domėtis šeimnininko dukra. Tačiau

Artenija jaučia prielankumą ne Agatonui, o Miroslavui, kuris patyliukais taipogi pradeda puoselėti jai švelnius jausmus. Agatonas prašo Zenonideso dukros rankos ir atskleidžia savo aukštą kilmę. Nustebusiam šeimnininkui malonus toks svečio dėmesys, tačiau jis sakosi negalįs nepaisyti dukters valios. Artenija atstumia Agatono ranką, šis įpuola į neviltį. Kartą, įtaręs Miroslavą dėl slapto pasimatymo su Artenija, sužeidžia jį durklu. Sukrėstam šių aistrų, Agatonui pakrinka protas, jis praranda atmintį, nebeatpažįsta žmonių. Miroslavą išgydo Zenonideso pakviestas gydytojas, Agatonas po pusmečio taip pat pasveiksta, pamiršęs savo aistrą. Nenorėdamas savo buvimu priminti bičiuliui nelemto įvykio, Miroslavas palieka Zenonideso namus. Kurį laiką klajoja po Graikiją, aplanko visas „žymiausias vietas“, savo liūdesį bando gydyti rinktinėje Graikijos kilmingo jaunimo draugijoje, tačiau pelno ten tik nuobodulį. Vieną vakarą į jo namus Atėnuose atkeliavo Zenonidesas su Artenija. Jis papasakojo, kad Miroslavui išvykus, Agatonas taip pat netrukus paliko jų namus, kaip vėliau paaiškėjo, apsigyveno Spartoje ir, graužiamas melancholijos dėl „baisaus įvykio, užnuodijusio jo jaunystę“, netrukus mirė, palikęs Zenonidesui dėžutę su brangenybėmis bei laišką, kad perduotų juos Miroslavui. Artenija, ilgėdamasi savo mylimo Miroslovo, taip pat ėmė iš liūdesio nykti, tad tėvas nusprendė galiausiai jį susirasti. Miroslavas vedė Arteniją ir keliolika metų laimingai gyveno Atėnuose, kol jo šeimą ištiko nelaimė: Artenija mirė prieš laiką gimdydama, iš sielvarto pasimirė ir jos tėvas. Likęs vienas Miroslavas dar ilgai gyveno Graikijoje, nebenorėdamas grįžti į „barbarišką“ Roksolaniją, kol išgirdo apie Palemono žygius, civilizuojant Žemaitiją ir Lietuvą. Aplankęs pakeliui savo gimtinę, atvyko į Žemaitiją ir, priimtas Palemono, apsigyveno prie apleistos dievaičių *Lelum-Polelum* šventyklos, pasišventęs „dievams, mokslams ir labdarybei“.

Po vakarienės, atsiskyreliui pabaigus pasakojimą ir visiems nuėjus poilsio, Astolda lieka lauke pasigėrėti vasaros nakties grožybėmis ir susitinka Sperą (toliau defektuotame egzemplioriuje trūksta keliolikos puslapių).

Atėjo diena, kada Miroslavas turėjo išaiškinti Astoldos sapno prasmę. Astolda pakviečiama į šventyklą, čia lieka viena; šventykloje pačios užsidaro durys, užsidega žvakės, pasigirsta ir nutyla muzika, o užgesus šviesoms, ant „didelio balto kvadrato“ šalia altoriaus pasirodo „gyvas paveikslas“. Jame kunigaikštystė regi krašto istoriją nuo Palemono atvykimo, savo ankstesnį gyvenimą (stebisi: „Ir tai aš esu tokia graži?“), būsimus įvykius – riterių turnyrą, kurio nugalėtojai Palemonas atiduoda jos ranką, dar kartą išvysta pasikartojančius savo baisiojo sapno vaizdus, laidotuves, tris karstus, kuriuos lydi Palemonas ir visas jo dvaras. Toliau Astoldai pasirodo būsimi krašto istoriniai įvykiai: Palemonas palieka Žemaitiją ir pastato naują sostinę („tų vaizdų centre liepsnojančiomis raidėmis užrašyta: Lietuva“), plėtojasi jo dinastija, galiausiai pasirodo Rimgaudas, jo sūnus „baisusis Mindaugas“, „žiaurumu pranokstantis net patį Neroną“. Regi, kaip valdančiajai Palemono dinastijai užgesus, ją keičia Kentaurų linija, pradėta Lietuvos, Žemaičių ir Rusios kunigaikščio Utenio. Vėliau regi ir Gediminą, jo medžioklę – kaip jis nudobė lokį ir nuvargęs ieškojo vietos poilsui. Netikėtai ties dviejų upių santaka aptiko didžiulę Perkūno šventyklą, o valdovą pasitikęs tos šventyklos žynys Vaišvundas Lizdeika paaiškina, kad esąs kilęs iš Romos patricijų Vaišvundų giminės, atvykusios su Palemonu į kraštą. Gediminas, apsistojęs nakčiai, regi sapną, kurį Lizdeika išaiškina, o dėkingas valdovas

suteikia jam naują vardą – Radvila, atminimui, jog jis jam pataręs įkurti Vilnių (lenkiškos pavardės formos *Radziwiłł* mėgėjiška etimologija nuo lenk. *radzić* – „patarti“ ir *Wilno*). Regi Gedimino vaikus – kunigaistį Algirdą, jo šlovingus mūšius su kryžiuočiais ir maskvėnais, kunigaikštę Oną, jos vedybas su Lenkijos karaliaus Vladislavo Uolektinio sūnumi Kazimieru. Galiausiai pasirodo Jogaila, kurio „istorija yra taip gerai žinoma, kad nereikia detalai pasakoti visko, kas rodėsi stebuklingame paveiksle“. Paminimos Jogailos vedybos su Jadvyga: „Jogaila sujungia Lietuvos kunigaikštystę su Lenkijos karalyste. Lietuva visam laikui nustoja buvusi atskira tauta, ir uždanga nusileidžia“. Pasibaigus „gyviesiems vaizdams“, Astolda išgirsta iš už altoriaus sklindantį niūrų balsą, kuris aiškina jos sapną ir nusako lemtį, perspėdamas saugotis „užnuodytos rožės“, savo nelaimės šaltinio, kuris yra arti Astoldos, ją seka, jos pačios vedamas. Astolda, sukrėsta regėjimo ir ištarmės, svarsto savo gyvenimo prasmę, pasiduoda religiniams jausmams. Iš jų paaiškėja, kad Astolda, nors būdama „pagone“ savo religine savimone yra labai artima krikščionybei, nes kreipiasi į vieną Dievą ir jį garbina. Pakeliui į namus Goštautas bando išsklaidyti niūrią kunigaikštystės nuotaiką, pasakodamas Palemono atvykimo į kraštą istoriją – kaip jis, tarsi „naujasis Enėjas“ įkūrė krašte naują tėvynę, Naująją Romą (iš senųjų kronikų perimta vietovardžio *Romovė*, sieto su Romainiais, lenkiškos formos *Romanowa* etimologija: lot. *Roma nova*; plg. P. K. Bogušo *Traktatą*, p. 185, 227 išnašą šiame leidinyje). Palemonas civilizuoja vietines gentis, išgyvendindamas jų „baisų laukiniškumą“, įveda romėnų religiją, žynių hierarchiją ir sėkmingai valdo kraštą. Astolda, „su pasitenkinimu“ išklausiusi šio pasakojimo, leidžiasi į tolesnę kelionę.

Grįžusi į miestą, randa jį gausiai apšviestą, sujudusį ir sužino, kad į Palemono dvarą iš Romos atvyko ilgai laukta jo vaikaitė Marcelija. Astolda dalyvauja puotoje Marcelijos atvykimo proga, susidraugauja su savo vienmete giminaite. Hektoras Kolona, kaip visi ir tikėjosi, ima rodyti dėmesį jaunajai romėnei. Marcelijai atvykus, Palemono dvaras pradeda ruoštis didžajam riterių turnyrui. Tuo tarpu Marcelija, Astolda ir Borislava apsilanko sostinės vestalių „vienuolyne“, kur gyvena nelaimingoji pamišėlė Peresvita. Iš pokalbio su vestalių „abate“ paaiškėja, kad Peresvita negalėjo išsakyti kadaise Astoldos nugirsto monologo. Astolda neatkreipia dėmesio į Borislavos sutrikimą ir su Marcelija pasiūlo pasiimti Peresvitą į Palemono dvarą, kur ją bandytų pagydyti. Peresvita, apsigyvenusi Palemono rūmuose, kartą išgirsta Hektoro balsą ir įpuola į karštinę, tačiau pasveikusi vis dėlto neatgauna proto šviesos, kitaip nei tikėjosi Astolda.

Trys dienos prieš riterių turnyrą Palemonas pasikviečia Astoldą ir parodo nugalėtojams paskirtas brangias dovanas, kurias ji turėsianti įteikti. Valdovo dvare kasvakar vyksta puotos, po vienos jų išėjęs į parką Spera nugirsta altanoje dviejų moterų pokalbį ir dainuojamą baladę apie nelaimingą riterio Ipolito ir Alionos meilę. Vienas moters balsas Sperai pasirodo panašus į Astoldos. Moterims palikus altaną, Spera tamsoje išgirsta savo vardą, tariamą su jausmingais meilės žodžiais, atokiau pastebėjęs moterį, Spera palaiko ją Astolda ir puola jai į glėbį, tačiau iš už debesies nušvitus mėnuliui pamato, kad glamonėja ir bučiuoja Borislavą; pasibaisėjęs pabėga ir užsidaro savo kambaryje. Prakseda, nesulaukusi grįžtančios Borislavos, rado ją „apmirusią“ toje pačioje altanoje. Atsigavusi Borislava puola į nevilį, Prakseda ją guodžia, kad niekas negali atsispirti „meilės jėgai“, siūlo jai

pagaliau pasinaudoti jos burtais – magiškais lašais. Tuo tarpu Spera, kankinamas kaltės jausmo, iki pat turnyro neišeina iš savo kambario, atkunta tik išgirdęs trimitų garsą, kuriuo „garbė jį šaukia į kovą“.

Į turnyro aikštę susirenka žiūrovai, atvyksta Palemono dvaras, garbingi teisėjai, kunigaikštytės su moterų palyda. Garbaus amžiaus teisėjas perskaito turnyro taisykles. Išaiškėja pirmosios turnyro dienos nugalėtojas – Lenkijos riteris Pšibislavas. Astolda, nenorėdama sukelti nemalonumo Sperai, pasiūlo Marcelijai apdovanoti nugalėtoją, ir ši įteikia Pšibislavui dovanas – apyrankę su valdovo monograma, papuoštą deimantais, brangakmeniais padabintą kardą su užrašu ant ašmenų: „Už mylimąją, garbę ir tėvynę kovosi visados laimingai“. Vakare per puotą Spera, užkalbintas Hektoro, paniekinamai atsiliepia apie Borislavą, o šiam riteriškai pasišovus kardu apginti kadaise mylėtos moters garbę, Spera papasakoja apie savo nutikimą parke. Borislava nugirsta riterių pokalbį ir grimzta į dar juodesnę neveltį.

Antrąją turnyro dieną kovos aikštėje niekas negalėjo įveikti Pšibislavo, kol nepasirodė Hektoras, iš kurio ženklų visi suprato, kad jis kovoja kitos damos, nebe Borislavos, garbei. Hektoras tampa nugalėtoju ir iš Marcelijos rankų gauna apdovanojimą – brangius šarvus su palinkėjimu juos nešioti tiek, kiek reikalaus tėvynės gėris. Nugalėtojas išlydimas iš aikštės su muzika ir „herojinėmis dainomis“, sukurtomis tai progai. Visiems puotaujant staiga į salę įsiveržia ir prie Astoldos pripuola išbalusi, susitaršiusi moteris, paskirta patarnauti Peresvitai, ir praneša, kad jos ponija mirė. Speros šarvininkas papasakoja kaip viskas nutiko: Peresvita, kuriai buvo leista nekludomai vaikščioti po visus rūmus, užklydo į Speros kambarį, kur ant sienos kabojo viso ūgio Hektoro portretas. Pamačiusi paveikslą, Peresvita atpažino savo mylimąjį, ir iš to sukrėtimo galiausiai mirė. Ši žinia ir pasakojimas prislegia Hektorą, kuris iš sielvarto pamiršta savo pergalę ir puotą. Hektorą guodžia jo motina, skatindama jį, turnyro nugalėtoją, įveikti savo jausmus ir prigimtinį silpnumą, nes „tik praradus tėvynę galima vyrui verkti“. Nusiraminęs Hektoras užmiega ir susapnuoja Peresvitą, kuri jam pataria dorybingai gyventi, riteriškai tarnauti tėvynei, kol jie susitiks po mirties, o tuo tarpu jos dvasia visur jį lydėsianti, saugosianti nuo pavojų, įkvėpsianti geras mintis. Peresvita per sapną atskleidžia buvusi slapta krikščionė ir liepia Hektorui taip pat garbinti vieną tikrąjį Dievą ir prašyti krikšto. Atsibudęs Hektoras pasišvenčia krikščionių Dievui.

Palemonas dėl Peresvitos mirties kelioms dienoms atidėjo turnyro pabaigą. Porcijus prašo tėvo vėrciau nukelti po turnyro Peresvitos laidotuves, kad joms būtų galima tinkamai pasiruošti, kaip reikalauja aukšta Peresvitos kilmė. Palemonas nenori keisti savo sprendimo, bet galiausiai sutinka; Peresvitos palaikai iškilmingai palydinti į kopylčių iki laidotuvių. Palydoje dalyvauja ir susikrimitusi Astolda, kankinama nuojautos, kad jos baisusis sapnas ima pildytis.

Paskutinę turnyro dieną į kovos areną išeina du paslaptingi riteriai, apsitaisę juodais šarvais, be herbų ir ženklų, ir stoja į dvikovą. Astolda su baime atpažįsta sceną iš regėjimo pas atsiskyrėlį Miroslavą. Dvikos nugalėtojas toliau laimi visas kitas numatytas turnyro kovas bei rungtis, ir atsiimant apdovanojimą išaiškėja, kad tai Spera. Jis tėvui ir Astoldai sakosi kovęsis su Porcijumi, kad išsiaiškintų, kam turėtų atitekti Astoldos ranka. Nors Palemonas buvo numatęs Astoldą išleisti už

Porcijaus, išaiškėjus šioms aplinkybėms ir abipusiams jaunuolių jausmams, turnyro publikos aki-vaizdoje sujungia jų rankas. Valdovo sutikimą santuokai gauna ir Hektoras su Marcelija. Palemonas paskiria abiejų porų vestuvių dieną.

Ruošiantis vestuvėms, Hektoras, prisaikdinęs Sperą saugoti paslaptį, atskleidžia bičiuliui, jog tapo krikščionimi: jį pakrikštijo netoliese girioje gyvenantis krikščionis atsiskyrėlis, atkeliavęs iš Lenkijos ir kadaise priklausęs šv. Vaitiekaus misijai. Tasai senolis buvo pakrikštijęs ir Peresvitą, kuri, kaip paaiškėja, pamišo atiduota į vestalių „vienuolyną“ ne tik dėl nelaimingos meilės, bet ir dėl religinių jausmų.

Palemonas sužino, kad Porcijus paliko rūmus, parašęs tėvui laišką, jog keliauja tarnauti riteriu Lenkijos karaliui ir prašo tėvo sutikimo bei palaiminimo. Palemonas laišku pritaria sūnaus sprendimui, tik įpareigoja kartą per metus grįžti namo. Vestuvių ruošos įkarštyje žlunga paskutinė Borislavos viltis pelnyti Speros palankumą – kunigaikštis visiems pasakoja, kad po vestuvių su Astolda jis pirmiausia išsiųsias Borislavą iš rūmų.

Prasidėjus vestuvių puotai, Astolda visur regi nelaimės ženklus. Palemonas pakelia brangiai išpuoštą taurę, išgeria už jaunavedžių sveikatą ir paduoda šalia stovinčiai damai. Toji, pripylusi ją gėrimo, paduoda Astoldai, kad ši pagal paprotį vaišintų savo sužadėtinį. Astolda nepastebi, kad taurę padavusi dama yra Borislava. Spera pakelia taurę už jų laimę ir prisaikdina Astoldą, kad jei dievų valia jis miršias anksčiau, ji liksianti jam ištikima. Spera išgeria iš taurės, paduoda likutį Astoldai, tačiau Borislava staiga išmuša taurę jai iš rankų. Spera visų akyse apalpstą, Astolda, ištraukusi jo durklą, nori nusižudyti, bet ginklą atima Borislava ir visiems papasakoja savo aistros ir nusikaltimo istoriją: užuot įvarvinusi, kaip sakiusi Prakseda, vieną magiškojo skysčio lašą į Speros taurę, ji supylusi visa, kiek buvo, vildamasi, jog burtai taip labiau suveiks, o paaiškėjo, kad magiškas gėrimas tapo mirtinas. Apsakiusi savo istoriją, Borislava nusižudo durklu. Į rūmus nunešamas apnuodytas Spera ir apalpusi Astolda, bandomi gaivinti. Astolda atsigauna, Sperą slaugo geriausi Palemono gydytojai, tačiau vilties išgyventi jam nėra. Mirties patalė Spera paprašo Hektoro, kad jį apkrikštytų – esą to nepadaręs anksčiau vien iš politinio lojalumo „tėvynės religijai“, o mirties akivaizdoje norįs pasielgti taip, kaip „grynas protas liepia“. Pakviestas iš girios senolis pakrikštija Sperą kartu su Astolda, kuri nenori su juo išsiskirti ir religinėmis pažiūromis. Iškart po krikšto Spera miršta, kartu su juo ir Astolda.

Palemonas po šios nelaimės nusprendė perkelti sostinę į kitą vietą ir apsigyveno Lietuvoje. Marcelija savo vestuves su Hektoru atidėjo metams, tada tyliai susituokė. Porcijus vedė artimą Lenkijos valdovo giminaitę, vėliau grįžo į Lietuvą pas tėvą, bet netrukus mirė, palikęs Palemonui du vaikaičius. Hektoras po savo tėvų mirties išvyko į Lenkiją kaip Palemono pasiuntinys, ir ten visam laikui apsigyveno, susilaukė daug palikuonių, ir jo giminė „iki mūsų dienų laimingai šakojasi“. Miroslavas persikėlė į Lietuvą paskui Palemoną ir nugyvenęs ilgą gyvenimą baigė savo dienas. Palemonas, netekęs vaikų, vedė antrąkart, sulaukė gausių palikuonių ir ilgiems amžiams įtvirtino savo dianstiją Žemaičių ir Lietuvos žemėse.]

Vertė Brigita Speičytė

Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė
(Sophie de Tisenhaus de Choiseul-Gouffier, 1790–1878)

BARBORA RADVILAITĖ

Lenkijos karaliaus Žygimanto⁴³⁵ valdymo pabaigoje viename iš atkampių Lietuvos pavių gyveno jauna mergina, apdovanota ir nepaprastu grožiu, ir ne mažiau – išskirtiniu protu bei kilnia širdimi. Vadinosi ji Barbora Radvilaitė. Gimė ji labai kilmingoje šeimoje, bet anksti neteko tėvų. Paskirti globėjai dar kone vaikystėje sujungė jos gyvenimą su Trakų vaivada Goštautu.

Goštautas buvo visoje šalyje ypatingai gerbiamas didžiūnas – ir dėl savo titulų, nesuskaičiuojamų turtų bei užimamų aukštų pareigų, ir dėl nesuterštos reputacijos, kurią pelnė per daugelį nepriekaištingos tarnybos metų; tik jo amžius gerokai nesiderino su gražiosios Radvilaitės metais: galima palyginimui pasakyti, kad jis jau buvo pasiekęs gyvenimo saulėlydį, o jai dar tik brėško skaisti jaunystės žara.

Kaip bebūtų, o širdis su amžiumi nesensta, taigi ir Goštautas ėmėsi ieškoti būdų, kad laimėtų savo naujosios žmonos prielankumą – švelnų mylimojo rūpestingumą jis derino su tėviška globa ir draugo atlaidumu, ir ji neliko toms pastangoms nejautri. Sužavėtas neeilinių prigimtinių sugebėjimų, kuriais gamta taip dosniai pamalonino Barborą Radvilaitę, jis užsidedė troškimu lavinti jos protą bei visapusiškai ugdyti asmenybę. Atsitolinęs nuo pasaulio ir jo šurmulio, kukliame, bet jaukiame prieglobstyje supamas keleto nuoširdžių draugų bei ištikimų tarnų, jis visa siela atsida- vė tiems kilniems užsiėmimams. Po sunkaus triūso kupino gyvenimo, praleisto karaliaus dvaro šurmulyje ir karo stovyklų manevruose, čia jo laukė išminčiaus verta ramybės sala. Trakų vaivada mokėjo tuo mėgautis ir branginti šią neįkainojamą likimo dovaną. Aistringai besižavintis literatūra, ir savo laisvalaikį skiriantis filosofinėms studijoms, jis norėjo dalintis tais brangiais pomėgiais ir su savo mylimąja mokine, kuri netruko pasidaryti jo verta varžove. Labai greitai senovinės kalbos Barborai tapo tokios pat įprastos kaip gimtoji, o didieji Antikos genijų kūriniai jai atvėrė neišsenkančio dvasinio malonumo šaltinį. Dažnai su Vergilijaus tomeliu rankoje ji pereidavo per laukus, kartu su Goštautu vadovaudama žemės ūkio darbams, ir „Georgikų“⁴³⁶ poetikos taurumu

⁴³⁵ T. y. Žygimanto Senojo (1506–1548), LDK ir Lenkijos valdovo.

⁴³⁶ Žykaus romėnų poeto Vergilijaus (Publius Vergilius Maro, 70–19 pr. Kr.) „Georgikos“ – didaktinis epas apie žemdirbystę; žr. Vergilijus, *Georgikos*, vertė Alfonsas Nyka-Niliūnas, 2 patais. leid., Vilnius: Baltos lankos, 1997.

užsidedęs jos žvilgsnis suteikdavo oraus pakilumo paprastam triūsui laukuose. Arba nuostabiųjų Homero eilių įaudrinta vaizduote ji imdavo deklamuoti sutuoktiniui poemos ištraukas apie Iliono negandas ir atrodė, kad jos skambus ir melodingas balsas, aidintis po mažiau švelniu negu Graikijos dangumi, giesmėmis perduoda jas įkvėpusios šalies klimatą.

Paprasta kaip pati gamta, pasipuošusi vien savo natūraliu žavesiu, tik nesuvokianti savo įstabumo, lyg nešiotųsi savyje kažką iš Antikos, lyg Barbaros asmenybė kūnytų aną grožio idealą, – tai vienu metu ir stulbindavo, ir kerėdavo kaip nelauktas nuoširdumo ir puikių manierų, patiklumo ir prigimtinio išdidumo derinys. Auklėta labai uždara, ji nepažinojo pasaulio, nesuvokė, kad yra ir daugiau, ne vien tik tie malonumai, kuriais ji mėgaujasi; apdovanota gyva vaizduote, mylinčia ir jautria širdimi, ji gyveno ramiai, jautėsi laiminga ir patenkinta savo likimu, nes nematė, niekaip neįsivaizdavo palaimingesnės būsenos, jos minčių nedrumstė migloti troškimai, o širdį džiugino vien įvykdytos pareigos jausmas. Kas galėjo būti labiau jaudinančio, kaip matyti, su koku švelniu ir mylinčiu uolumu ji nuolat atlygina garbiajam Goštautui už visus rūpesčius, atveria jam slapčiausias savo mintis, patiki labdaringus sumanymus, nekaltus džiaugsmus ir kartais užplūstančią širdgėlą?

Skaitydamas šioje tyroje sieloje lyg iš atverstos knygos, stebėdamas žingsnį po žingsnio augant šią lanksčią dvasią, tokią gilią ir kartu paprastą, kaip džiaugėsi laimingasis senolis, kaip liaupsino savo kūrinį! Ne, ji nebuvo jo duktė pagal gimimą, bet jis buvo jos tėvas pagal įvaikinimą, pagal savo širdies pasirinkimą; jis vienintelis atpažino ir puoselėjo tų nuostabių dvasios savybių gemalus, iškelsiančius Barbarą aukščiau visko, apie ką ji begalėjo svajoti; tai jis skaptavo jos sieloje tas dorovės, išminties ir garbės supratimo vertybes, kurių taurumą atspindėjo kiekvienas jos poelgis, ir, kaip užmokestį už šiuos rūpesčius, jis gaudavo patį maloniausią koks begali būti atlygį – visą Barbaros meilę, jos jausmus, pamatuotus kuo giliausia pagarba, nuoširdžiausiai reiškiamą dėkingumą. Ir vis matydamas ją tokią gražią, apipiltą nuostabiomis jaunystės malonėmis, Goštautas savo metų saulėlydyje manėsi atgimęs naujam gyvenimui ir sugrižęs į nuostabiasias savo jaunystės dienas! Laimė prailgino jo gyvenimą!.. ir kokia tai laimė... kai ją suteikia būtybė, kurią taip brangini!

Tačiau išmušė lemtinga akimirka sumokėti duoklę gyvenimui. Goštautas jos artėjimą išgyveno be baimės dėl savęs, bet su bauguliu bei nerimu dėl savo brangiausių prisirišimų objekto. Jis mirs ir paliks Barbarą, tokią jauną, be gyvenimiškos patirties, be atramos, be vadovo pasaulyje, tiek nedaug jos vertame. Jo nerimastinga siela nujautė pavojus, kurie ją sups, pinkles, į kurias bus traukiama dėl savo jaunystės, savo grožio, ir Goštautą apėmė toks liūdesys, kad pasijuto antrą kartą mirštąs. Ir jis pageidavo, jau mušant jo paskutinei valandai, kad jaunoji žmona dar kartą

išklausytų dorybių ir išminties pamokymų, taip jis norėjo dar giliau jos širdyje išpausti pėdsaką, idant neišdiltų ankstesni patarimai. Barbora, apimta baisaus sielvarto ir be galo sukrėsta, stovėjo veiki visai sustingusi ir be žado, kai jis, sukaupęs menkus jėgų likučius, paprašė, kad ji prieitų arčiau, ir kreipėsi šiais žodžiais:

– Barbora, aš apgailiu savo gyvenimą, bet tik dėl jūsų jis man tapo toks brangus, o greitai ir jūs prarasite išbandytą ir tikrą draugą, švelnų tėvą. Ir per tą trupinėlį kartu praleistų akimirų, praėjusių kaip sapnas, kiek daug mes vienas kitam suteikėme savitarpio paramos. Jūsų rūpestingumas, paslaugumas, palaimintosios jūsų dorybės puošė man gyvenimą. Aš buvau jūsų vadovas, jūsų jaunystės atrama, o jūs buvote mano senatvės metų palaikymas, džiaugsmas bei palaima. Kad Dangaus malonė jus lydėtų, mano brangus vaike! Lai jis išklauso mano maldų ir vadovauja kiekvienam jūsų žingsniui! Aš dedu viltis, jog ta malonė lydės jus gyvenime ir neleis, kad Barbora atsižadėtų principų, kuriuos jai įdiegiau, ir tos meilės gėriui, be kurios nepažintume nei tikros laimės, nei tikros ramybės. Paklauskite manęs, Barbora, ir gyvenkite kuo toliau nuo žmonių, pašvęskite savo gyvenimą dorybei; taip, aš žinau, kaip tu ją brangini, tik vis dėlto aš bijausi, kad nerami ir žingeidi aistra nenuvilietų išeiti į pasaulį, kurio tu nepažįsti, ir net tavo tyra dvasia nesugebėtų pakeisti patirties, kurios tau taip trūksta; jis tave apžavės, tas apgaulingasis pasaulis, pažers tūkstančius vylingų meilikavimų, galinčių sužadinti savimeilę, tuštybę, kas jau tapo daugelio tavo lyties atstovių pražūties priežastimi; tau bus pataikaujama, tu būsi liaupsinama, bet atsimink, kad tavo kūno grožybės uždegs tik lengvabūdių, net vertų paniekos žmonių geismus, o tavo dvasios dorybės nė nepalies šiurkščios jų prigimties. Ypač venk karališkojo dvaro, kur kvėpuotum tik užnuodytu oru. Ten ydos, nesaikingumas, smerktinas geidulingumas dangstosi po draugiškumo, išorinio spindesio ir mandagumo skraiste; akys apsigaua, širdis susivilioja, ir jau negalvojama apie garbę, tad ilgai netrunka ją susiteršti.

Mūsų garbingojo karaliaus žmona Bona užkrėtė visą dvarą netikusiais savo krašto papročiais. Piktnaudžiaudama senyvu Žygimanto amžiumi ir jo bejėgiškumu, karalienė peržengė bet kokias padarumo ribas ir pagal savanaudiškus polinkius vadovauja karaliui, valstybei bei mums. Antrinantis jų silpnybėms, didikai tampa šitokio elgesio mėgdžiotojais. Dvaras seka karalienės pavyzdžiu, Krokva pamėgdžioja dvarą. Vis dėlto užterštas tuo užkratu oras nepasiekė mūsų, dėl to aš laiminu Dangų, nors neseniai sužinojau, kad valdyti Lietuvą paskirtas Žygimantas Augustas, numylėtasis Bonos sūnus ir jos vertas mokinys. Šis karalaitis, bent jau aš tuo įsitikinęs, iš prigimties apdovanotas geromis savybėmis. Jei nebūtų auklėjamas kaip lepūnelis, prižiūrint netikusiai motinai, kurios pražūtingi patarimai ir nedorovingi pavyzdžiai užnuodijo jo sielą, tai į jį galėtume dėti didžiulių vilčių, bet nelemtą valandą atiduotas geismų savivalei, Žygimantas pasidarė malonumų

vergas. Nepastovios meilės, patikti bei vilioti, tai vienintelė veikla jo gyvenime, o vienintelė garbė, bent jau iki šios dienos, tai švęsti pergales prieš silpnąją ir nuolaidžiąją lytį. Šis karalaitis yra iš tikrųjų gundantis, tai aš kartoju, Barbora, tad net nežiūrėk į jį, gelbėkis nuo to pavojaus. Vardan mano paskutiniųjų akimirų ramybės, pažadėk, kad visaip vengsi visose įmanomose vietose to visų numylėtojo ir pražūtingojo Žygimanto. Ir tai ne išleidžiantis paskutinį kvapą vyras nori iš anapus kapo dar labiau įtvirtinti pavydūno teises, o tik tėvas, be galo susirūpinęs dėl tavo ateities ir likimo, šito maldauja.

Senolis, pavargęs nuo tokio jausmų antplūdžio, pertraukė savo kalbą ir ilgu, liūdnu žvilgsniu pažvelgė į savo jaunąją žmoną. Barbora, pakėlusį dangų drėgnų nuo ašarų akių žvilgsnį, jam atsakė:

– O mano garbingasis drauge, mano globėjau, mano tėve, ar turėtumėte baimintis, kad Barbora, jūsų auklėtinė, atsižadėtų dorybių, kurios jūsų dėka ir jūsų pavyzdžiu bei per jūsų pamokymus jai tapo didžiomis vertybėmis! Jei tik Dievas ir Dangus, mano gedulo liudytojai, panorėtų atimti dalį mano dienų, kad prailgintų jūsų gyvenimą! Mano tėve, priimkite priesaiką, kurią aš čia su džiaugsmu sudedu, išsaugoti jūsų atminimą visą likusį mano paskendusį sielvarte gyvenimą.

– Barbora, nustokite! – pertraukė ją Goštautas. – Aš visiškai šito nepageidauju. Dangus mane nubaustų, jei, piktnaudžiaudamas jūsų prisirišimu ir sielvartu, kurį sukėlė artėjanti mano mirtis, išplėščiau tokią auką. Mano vienintelis troškimas yra žinoti, kad esate laiminga, taip, jūs tokia būsite, jei tik Dangus išklausus mano karštas maldas. Aš išsinešu iš šio pasaulio guodžiančią viltį, kad vieną dieną matysiu jus kur kas sėkmingesnėje sąjungoje, kuri atlygins už visas dorybes, ir gausiame būryje palikuonių, kurie bus jums gyvenimo garbė bei džiaugsmas, bet vis dėlto, Barbora, prisiminkite ir savo draugą, kuris iki paskutinio atodūsi rūpinosi jūsų laime, draugą, kuris būdamas amžinybėje, tebesergsti jūsų likimą ir seka kiekvieną jūsų žingsnį.

Netrukus garbingasis senolis, apgailėtas visų draugų, apraudotas žmonos ir palaimintas savo vasalų, išleido paskutinį atodūsi. Pagal testamentą visus savo turtus paliko Barborai, išskyrus tam tikrą dalį, kurią atidavė vargšams, taip pat ištikimiems tarnams, šis bei tas teko ir keletui neturtingų giminaičių. Goštauto našlė, kunigaikštytė Radvilaitė, išpildžiusi paskutinąją vyro valią, iškeliaavo pas savo tetą, ponią kaštelionienę ..., gyvenusią gražiuose rūmuose Neries pakrantėje, prie pat Vilniaus. Ši dama, jau sulaukusi labai garbingo amžiaus, gyveno visiškai atsiskyrusi, kiekvieną savo gyvenimo akimirką aukodama religinėms praktikoms ir krikščioniško gailingumo darbams; nors nepasižymėjo nei jokiais ypatingais talentais, nei tokiu proto iškilumu, kaip jos dukterėčia, bet turėjo labai gerą širdį, o geros širdys visada puikiai išgirsta viena kitos plakimą.

Kaštelionienė išskėstomis rankomis pasitiko Goštauto našlę.

– Bijausi, – su įprastu geraširdiškumu pasveikino ją, – kad šita viešnage pasirodys jums neitin patraukli, ir čia gerokai truks pramogų. Nors gyvenu beveik šalia miesto, bet niekad neišeinu į žmones, ir mane lanko tik nedidelis panašaus amžiaus bičiulių būrelis, bet jums galiu prižadėti visokeriopą globą bei nuoširdų paguodos žodį, kas po patirto šitokio skausmingo praradimo yra tiesiog būtina.

Bet tai buvo viskas, ko galėjo prašyti Barbora. Atsidavusi Dievo valiai, romi ir paklusni savo likimui, ji kiek galėjo, tiek skyrė laiko lavinti protą ir tobulinti dvasią, o didžiulius turtus naudojo pagelbėti vargšams, ir jai vis labiau matėsi, kad užsidaryti nuo žmonių ir likti ištikimai savo geduliui bei vyro atminimui yra teisingas sprendimas.

Taip po Trakų vaivados mirties netruko praslinkti ir metai. Ankstesnės žinios, kad karalaitis Žygimantas Augustas atvyks valdyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, buvo oficialiai patvirtintos. Lietuviai labai džiaugsmingai atsiliepė į šį paskyrimą, pagal kurį jų šalies valdovu tapo Jogailos anūkas, numatytas ir visos valstybės sosto įpėdiniu, mat Žygimantas Augustas dar nuo ankstyvos vaikystės patvirtintas tėvo sosto paveldėtoju, perimant karūną dar prie gyvos karaliaus galvos; atpildas, kuris atseikėjo visas jo dorybes. Taip jau atsitiko, kad paskutiniaisiais šio ilgo ir laimingo viešpatavimo metais pradėjo jaustis senyvas valdovo amžius, ir pasinaudodama jo silpnybėmis, karališkuoju pasitikėjimu pradėjo niekingai piktnaudžiauti žmona; istorijoje ji mums išliko kaip godi, valdinga, klastinga ir kerštinga intrigantė, pagarsėjusi palaidu elgesiu, susigviešusi didžiulius turtus ir begėdiškai prekiausi aukščiausiomis valstybės pareigybėmis.

Bet lenkai iš dėkingumo savo karaliui vis dėlto nepamiršo teisingų ir garbingų pavaldinių įsipareigojimų. Juk jis, tik įžengęs į sostą, užgesino prie ankstesnės valdžios sukurstytas pilietines riaušes, sutvarkė sujauktus finansus ir užtikrino ramybę valstybėje. Gerbiama kaimynų ir rami viduje Lenkija tapo klestinčia valstybe, žemės ūkis ir prekyba turtino išdą, klestėjo palaikomi menai. Karalienė Bona iš savo tėvynės, Italijos, sutraukė daugybę žinomų įvairiausių sričių menininkų. Miestai puošėsi iškilų ir originalių architektūros stilių statiniais, žavinčiais pavidėtinu meniniu skoniu, užėjęs į bažnyčią galėjai grožėtis tikrais tapybos šedevrais, navose vinguriavo harmoningi sudėtingos muzikos garsai. Poezija tuo metu jau skambėjo gražiausiomis Ovidijaus⁴³⁷ lyros giesmėmis. Visų širdis pavergė Janickis, žaismingos ir lengvos Rejaus eilės taip pat

⁴³⁷ Ovidijus (Publius Ovidius Naso, 43 pr. Kr.– 17/18) – vienas žymiausių romėnų poetų šalia Vergilijaus ir Horacijaus. Pagrindinis jo kūrinys – „Metamorfozės“ („Metamorphoses“), arba „Pavirtimai“, 15 giesmių veikalas graikų ir romėnų mitologijos temomis (žr. Ovidijus, *Metamorfozės*, vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1979). Romano kontekste Ovidijus minimas greičiausiai kaip meilės lyrikos ir didaktinės poemos apie meilės ir suvedžiojimo meną („Ars Amatoria“) autorius.

visiems patiko, derėtų paminėti ir Kochanovskį, kurio eilėraščiai tebeskaitomi bei vertinami ir mūsų dienomis, pagaliau Kžyckis⁴³⁸, Gniezno arkivyskupas, bei daugelis kitų autorių per trumpą laiką iškėlė į aukštumas lenkų literatūrą. Krokua, valdant Žygimantui, pasidarė tikru prabangos, pertekliaus ir dailiųjų menų prieglobsčiu, o karaliaus dvaras – puošnumo ir malonumų buveine, kur jungėsi didybė ir grožis. Ištisa minia jaunų ir gražių aukštos kilmės merginų sudarė karalienės palydą. Žymiausi karalystės didikai, kariūnai, išgarsėję pergalėmis didžiuose mūšiuose, tarp jų caro Ivano nugalėtojas, du kartus oficialiai pagerbtas triumfo ceremonija, kunigaikštis Konstantinas Ostrogiškis, Valakijos siaubas Tarnovskis, narsusis Jurgis Radvila, Seniavskis⁴³⁹, šaunusis Dniepro kazokų vadas Ostapijus – jie dar tuo metu buvo ištikimi Karalystei ir tikra tvirtovės siena gynė Lenkiją nuo totorių įsiveržimų; kartu su šiais didžiais vyrais karališkąjį sostą glaudžia greta supo Boratynskis bei Kameneckis⁴⁴⁰, visi kartu jie tarnavo valstybei kaip patikima atrama. Netgi nežiūrint besaikio išlaidumo, į kurį pasinėrė karalienė Bona, pernelyg didelio Žygimanto nuolaidžiavimo Vokietijos suverenams, piktnaudžiavimų valdžia, plintančių tarp diduomenės, galime be išlygų pripažinti, kad viešpataujant šiam valdovui Lenkija buvo kaip niekada rami, laiminga, kaimynų gerbiama ir klestinti šalis.

Žygimantas, jausdamas, kaip su kiekviena diena mažta jėgos ir tuoj baigs išsekti, pasikvietė sūnų ir šitaip prabilo:

– Pats laikas, Augustai, išmokti valdyti, pats laikas pamiršti savo išglebimą, visus malonumus ir imtis šventų valdovo pareigų. Aš jums patikiu lietuvių gerovę, labai greitai ir visos karalystės gerovė taip pat priklausys nuo jūsų, mano sūnau. Esu jau senas, paliegęs, ir mirtis čia pat. Tad pagalvokite apie tą didžiulę atsakomybę, kurią jums uždeda Dangus ir jūsų tėvas. Tik visai nereikia baimintis, Augustai, ši našta yra lengva, jei nešama besąlygiškai atsidavus gėriui, su meile savo liaudžiai ir pasitikėjimu Dievu. Mylėk savo pavaldinius, Augustai, kad galėtum juos gerai valdyti, tai ir yra didžioji karalių paslaptis. Būk teisingas, tik nebūk užsispyręs, būk geras, bet

⁴³⁸ Minimi Renesanso epochos lenkų rašytojai: Klemens Janicki (1516–1543), rašęs poeziją lotyniškai; Mikołaj Rej (1505–1569), poetas, prozininkas, vertėjas, laikytas vienu lenkų literatūros pradininkų; Jan Kochanowski (1530–1584), žymiausias to meto lenkų poetas; Andrzej Krzycki (1482–1537), rašęs poeziją lotynų kalba.

⁴³⁹ Minimi XVI a. Lietuvos ir Lenkijos karvedžiai: Lietuvos didysis etmonas Konstantinas Ostrogiškis (apie 1460–1530), 1514 m. Oršos mūšio prieš Maskvos Didžiąją Kunigaikštystę nugalėtojas; Jurgis Radvila I (1480–1541), ejęs Lietuvos lauko etmono ir Lietuvos didžiojo etmono pareigas; Lenkijos didieji etmonai Jan Amor Tarnowski (1488–1561), Mikołaj Sieniawski (1489–1569).

⁴⁴⁰ Piotr Boratyński (1509–1558) – lenkų politikas, 1548 m. Petrakavo seime pasakęs žymią prakalbą, prašydamas Žygimanto Augusto atsisakyti santuokos su Barbora Radvilaite. Marcin Kamieniecki (?–1530) – Lenkijos lauko etmonas, vėliau Žygimanto Senojo dvariškis.

nepasiduok silpnadvasiškumui, dosnus, bet ne švaistūnas, prieš nusprendamas, gerai apsvarstyk, labiau už viską mylėk tiesą, niekada neįsiklausyk į savo jausmus, mano sūnau, nes jie tave apakins ir įklampins į tūkstančius žabangų. Rinkis gerą patarimą, bet neleisk kitiems lengvai naudotis tavo pasitikėjimu, atsimink, kad valdovai turi atsakyti ir už tas už klaidas, kurios padarytos jų vardu. Saugokis pataikūnų, mano sūnau, ir melsk Dievą, kad įkvėptų tau išminties, padėtų tavo darbuose bei juos laimintų.

Jau ruošdamasis palikti Krokuvą, jaunasis valdovas nulėkė atsisveikinti su motina. Bona, laikydama Žygimantą savo glėbyje, jam taip aiškino:

– Keliauk, mano sūnau, ir laimingai valdyk, tik nepamiršk savo motinos – prisimink jos patarimus. Jei nori būti galingas, mano sūnau, tai turi pasidaryti turtingas, kad ilgai netruktum tokiu tapti, nurodysiu tau veiksmingą būdą. Aukščiausios pareigybės Lietuvoje šiuo metu yra neužimtos, ir visos tavo dispozicijoje, tai pardavinėk jas aukso kaina, labiau už viską sergėkis jas išdalyti, Augustai, nes dalydamas nieko daugiau nesulauksi, išskyrus nedėkingumą. Nesitikėk iš liaudies pripažinimo, nes miniai tai vien tuščias žodis be jokios prasmės. Nauda yra vienintelis dievas, kuris vadovauja mirtingiesiems. Galvok, sūnau, visų pirma apie savo interesą, kaip sumažinti galingų didikų turtus, kaip sumenkinti jų įtaką, nes jie sugeba tik niekinti karaliaus valdžią. Pasinerk, sūnau, į intrigas, nes tai yra vieni svarbiausių valdymo svertų, jos tau padės sužinoti žmonių mintis, perskaityti jas iki pačių tamsiausių sąmonės užkampių, tam naudok nuosavus slaptuosius agentus, piniginis masalas privers juos uoliai tau tarnauti, tik niekada nepamiršk šios svarbios nuostatos: „Žadėti daug, bet duoti mažai.“ Be to, sūnau, bėkite kuo toliau nuo draugystės su tais nuobodomis moralistais, kurie mato tik vieną dalyko pusę; nė nesivarginkite įveikti polinkių, įtraukiančių į meilės istorijas, manau, kad kaip tik atvirkščiai, iš to sugebėsite įgyti tam tikros išminties; geismas, jei juo vykusiai pasinaudojama, ne vieną kartą gali tapti naudingu politikai, ypač intrigoze; tad padarykite, kad geismas prisidėtų prie valstybės gerovės, tai, tam tikra prasme, sutaurins jūsų malonumus. Štai valdymo planas, kurį jums, sūnau, nubraižė mano motiniškas švelnumas ir meilė.

Laimė, kad šie pražūtingi patarimai neįsispaudė Žygimantui į širdį. Iš prigimties jis buvo apdovanotas bešališku požiūriu, giliu supratimu apie garbę ir kilnumą, todėl nei blogas Bonos pavyzdys, nei klaidingi jos principai negalėjo šito sugriauti. Jis su tikra aistra buvo pasinėręs į malonumus, bet juk buvo toks jaunas, o dvaro damos tokios gražios, tokios mielos ir taip lengvai prieinamos! Goštautas pernelyg griežtai ir neteisingai jį vertino, sakydamas, kad jaunasis princas teužsiima viliojimo ir apgaulinėjimo meno studijomis. Gražus kaip iš paveikslo, apdovanotas visais kūno ir proto tobulumais, ir vos tik Žygimantas kur nors pasirodydavo, kaip aplinkui alpdavo

iš susižavėjimo. Reikėtų šiam princui atleisti kai kurias abejones dėl moterų dorovingumo, mat iki šiol dar nepasitaikė susidurti nė su viena, kuri su juo būtų pernelyg žiauri. Vis dėlto jo širdis nebuvo pavergta vien malonumų ir lengvabūdiškų nuotykių troškimo, jo būdas pasižymėjo ir tvirtumu, jo protas gebėjo priimti kilnius, drąsius ir nesavanaudiškus sprendimus, jo siela buvo tauri, jis griežtai laikėsi duoto žodžio visur, išskyrus meilę, kuri jam atrodė tik kaip praeinanti iliuzija, skirta pagražinti gyvenimą, tik ne nulemti likimą. Tikrumo dėlei reikia pripažinti, kad jaunasis princas labai mėgo naujoves, tad ir jo iliuzijos keitėsi neįtikėtinu greitumu, ir jos būdavo pragaištingos tosioms, kurios per patiklumą tapdavo jų objektais. Dėl kitų dalykų, kaip sakė Goštautas, šis princas visais požiūriais būtų ir mylėtinas, ir gerbtinas. Mandagus ir malonus su damomis, švelnus ir maloningas su tais, kuriuos su juo siejo juo tarnyba; didelis menų mylėtojas, ypač mėgo poeziją bei muziką, labai gerai nusimanė literatūroje, lotyniškai ir itališkai jis šnekėjo lyg gimtąja kalba. Jis buvo mėgstamas visuomenės ir tiesiog dievinamas dvare.

Jaunojo princo išvykimas Krokuvoje sukėlė kažką panašaus į visuotinį gedulą. Atrodė, kad visi džiaugsmi, juokas, žaisminga linksmybė pasitraukia kartu su Žygimantu. Didysis kunigaikštis išsivežė nemažą būrį jaunų aukštakilmių aristokratų, nemenkai pasižymėjusių tik meilės žygiais dvare, tad su kokių džiaugsmu tėvai sutiko šitokią jų vaikams pasitaikiusią progą įsigyti turtą ir aukščiau užkopti tarnyboje. Galime tik paspėlioti, kiek būta širdgėlos, ašarų išlieta, nutrūkusių meilės ryšių, kiek palikta mylimųjų, kurioms jų mylimieji, laimingi dėl galimybės išragauti naujų malonumų, paieškoti kitų nuotykių, prižadėjo ištikimybę tūkstančiais priesaikų, kurias jų širdys čia pat paneigė!

Iš visų didžiūnų, kurie sudarė jo dvaro svitą, Žygimantas labiausiai vertino kunigaikštį Joną Radvilą, parodydamas jam pasitikėjimą bei pagerbdamas draugyste, nes žmogus jis buvo gerai išbandytas bei kur kas vyresnis už prinčą. Ši pirmenybė nesisaisė su kokia nors šešeline įtaka, nes išorinis abejingumas ir atsaini Radvilos laikysena sklaidė bet kokią įtarimą dėl jo ambicingų tikslų. Bet po tokia Radvilos išore slypėjo guvus, ryžtingas protas bei sugebėjimas žarstyti sąmojais. Toks rėžiantis kontrastas teikė jo charakteriui originalumo, kurį taip mėgo Žygimantas, beje, Radvila dar mokėjo ir pralinksinti prinčą, neparodydamas, kad ketina prajuokinti ir jam įsieteikti, prieštaraudamas kiekviename žingsnyje. Nė nepagalvojame, kaip tai gali būti veiksminga, nes valdovams kada nors mirtinai nusibosta, kai kiekvienam žodžiui pritariama, o bet koks poelgis tiesiog liaupsinamas. Tai dalykai, į kuriuos dvariškiams derėtų atkreipti dėmesį.

Žygimantas išsivežė ir daugybę literatų, žinomų menininkų, tarp kurių buvo nemažai puikių muzikantų iš Italijos. Dar tik pasklidus garsui apie jo atvykimą, Vilniuje prasidėjo neįtikėtinai sambrūzdis, karštligiškai mestasi kruopščiai rengtis iškilmingam priėmimui; tuo metu Vilnius

manėsi esąs Krokuvos varžovas, tad labai didžiavosi, tapęs valdovo suvereno rezidencija. Barbora visame šitame šurmulyje bei visuotiniame sambrūzdyje pasimetė ir nežinojo, ko griebtis, nes jos teta kaštelionienė smarkiai sunegalavo, kai atsivėrė sena žaizda kojoje, ir negalėjai palikti jos vienos, kamuojamos skausmų. Taigi Barbora nusprendė niekur neiti, įsivaizduodama, kad nuošali vieta, kurioje gyveno, taps jai patikima priedanga ir nuo žmonių smalsumo, ir nuo dvaro šurmulio. Dėl perdėto kuklumo nė nekilo mintis, kad jos asmenybė jau galėjo patraukti kažkieno dėmesį.

Buvo graži pavasario diena, kai Žygimantas, iškilniai pasipuošęs, pagaliau pasirodė prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės vartų; išklauses išėjusių jo pasitikti garbingiausių miesto gyventojų sveikinimus, užsėdo ant žirgo, apdengto brangakmeniais iškaišyta gūnia ir savo jaunų, žavių dvariškių draugijoje, skambant varpams bei aidint gausybės žmonių ovacijoms, įjojo į miestą ir per didžiulę minios spūstį buvo iškilmingai palydėtas į Jogailaičių rūmus, kur jau laukė šalies diduomenė.

Didysis kunigaikštis pradėjo kalbą prisipažindamas, koks didžiulis džiaugsmas lankytis žemėje, kuri yra jo protėvių lopšys, po to užtikrino, kad nuolat įsiklauso į savo lietuviškos širdies plakimą, tad jie netruks pajusti tas malones, kurias jis suteiks šiai provincijai, vedamas nuoširdaus troškimo matyti visus žmones laimingus ir patenkintus jo valdymu. Dar jis pridūrė, kad per šį susitikimą išgyvena pačias gražiausias gyvenimo akimirkas. Į tą prakalbą buvo atsakyta, kaip ir pridera pavaldiniams, su didžiule pagarba ir dėkingumu. Didysis kunigaikštis pakvietė visus susirinkusius didikus į prašmatnų pokylį ir tiek prisakė šiltų bei išmintingų žodžių, kad jie iš priėmimo išėjo sužavėti ir jo iškilnia asmenybe, ir puikiomis elgesio manieromis. Tą dieną Vilniuje kone kiekvienuose namuose aptarinėta vien Žygimanto prakalba, ji cituota ištisomis frazėmis, tai pažodžiui, tai pagal nuogirdas, niekaip negalint atsistebėti ir be perstojo žavintis princo gražbylyste bei jautria širdimi. Vakare visas miestas buvo apšviestas. O Žygimantas, neatpažįstamai persirengęs ir lydintas kelių dvariškių, perėjo per gatves, su pasitenkinimu apžiūrinėdamas transparentais išpuoštus namus, kur dauguma piešinių ta ar kita prasme siejosi su naujuoju valdovu; viskas buvo atlikta Krokuvos tapybos mokyklos atstovų teptuku, vadovaujant Italijos meistrams. Rytojaus dieną valdovo dvare laukė grandiozinis balius. Kiek džiaugsmo buvo moterims, tiesiog mirte trokštančioms būti pristatytoms didžiajam kunigaikščiui! Užtenka pasakyti, kad Žygimantas buvo tikra sutuoktinių neganda ir motinų siaubas, bet pačios moterys jautė nenumalšinamą troškimą savo akimis išvysti princą su tokia abejotina reputacija. Jos daugeliu požiūrių primena vaikus, kurie dažnai pamėgsta tai, kas gali kelti pavojų, ir kiša ranką į ugnį tik todėl, kad ji degina, taip griebiami rožė, visiškai negalvojant apie jos spyglius.

Neįmanoma nė aprašyti to šurmulio, blaškymosi su papuošalais rankose, apėmusio visą moteriškąją miesto gyventojų dalį. Tokiai ilgai lauktai šventės dienai dauguma ponių išmintingai pasirūpino atsisūsdinti puošmenas iš Krokuvos, kuri diktavo madas tiek dvare, tiek sostinėje, tiek ir visoje šalyje viskam, ką tik prabanga kartu su elegancija begalėjo sukurti dailiausio, bet per aplaidumą pavėlavus keliems pasiuntiniams (tais laimingais laikais nebuvo nei sienų kirtimo rūpesčių, nei baimės prie muitinių), ši užmačia atnešė ir nemaža karčios širdgėlos, galėjusios lemtingai pakenkti grožiui. Bet visi žino, kad moters veidui nėra geresnės kosmetikos, kaip jos trūkumas. Tačiau tądien kiekviena bent šiek tiek gražesnė moteris, ar tokia įsivaizduojanti, buvo įsitikinusi, kad turi išimtinę teisę užkariauti princo širdį. Koks nuo širdžių plastėjimo turėjo pasklisti vėjelio dvelksmas, koks jų dūžių aidas turėjo atsilipti pilyje, damoms dar tik einant galerija į pokylių salę, ryškiai apšviestą tūkstančiais sietynų šviesų! Ir su koku jauduliu laukta valdovo pasirodymo akimirkos! Vos spėta persimesti per salę smalsiais ir neramiais žvilgsniais, kai dvaro maršalka paskelbė didžiojo kunigaikščio pasirodymą: Žygimantas atėjo apsirengęs sidabrintos gelumbės kostiumu ir skaisčiai raudono aksomo apsiaustu, apsiuvinėtu rytietiškais perlais, geltonos odos pusbačiai buvo tiesiog prigludę prie jo liaunų kojų, jo kepuraitę puošė minkštų plunksnų sultonas, nusagstytas žėrinčiais deimantais, tik jų atšvaitai vis dėlto nebuvo tokie raiškūs kaip jaunojo valdovo akys; kardas ir diržas mirguliavo įvairiais brangakmeniais; plonyčiai ūsai vos pastebimu juodu brūkšneliu skyrė plotelį tarp nosies ir lūpų su tobulais išlinkimais, o beveik permatomas barzdelės kuokštelis ant smakro grakščiai išbaigė vieną gražiausių pasaulyje veidų.

Žygimantas buvo toks gražus, toks didingas su šia apranga, kad visos damos, į jį pažiūrėjusios, dėl kažkokio nepaaiškinkamo jausmo ar nevalingo kuklumo, visos kaip viena nuleido žvilgsnius ir vėl tegalėjo pakelti, kai Žygimantas apėjo susirinkusiųjų ratą, maldaudamas jas nesistoti, kai jis artinasi ir kiekvienai iš jų pasakė po malonų ar net meilikaujanamą komplimentą, kas visoms tiesiog apsuko galvas. Po to prasidėjo šokiai. Rangas ir etiketas iš pradžių nustatė šokėjų eiliškumą, bet netrukus imta rinktis atsitiktinai, teikiant pirmenybę simpatijai. Jaunieji Krokuvos ponaičiai, norėdami sublizgėti ir pasirodyti prieš damas, dėl savo pernelyg didelės tuštybės liko su nuviltais lūkesčiais ir jų sumanymai žlugo – juk tik visiškai neturinčios skonio ir bedvasės moterys gali būti pakančios pretenzingiems dabitoms bei džiaugtis jų draugija, bent jau anais laikais šitaip galvota. Kiekvienam laikui savi papročiai. Neilgai trukus pastebėta, kad didysis kunigaikštis, į kurį, suprantama, buvo įsmeigtos visų akys, atrodė labai rimtai susidomėjęs Vilniaus vaivados žmona, gražiausia šio pokylio dama. Netrukus jis jau šoko su ja, o jei ne, tai vis vien atsirasdavo priešpriešais, su gyvu susidomėjimu žiūrėdamas, kaip ji šoka, ir stebėdamas kiekvieną judesį.

Per vakarienę, kurią patiekta itin gausiai ir su vertu karališkos didybės išrankumu, Žygimantas taip ir neprisėdo prie stalo, susiradęs sau vietą už vaivadienės krėslo ir rodė jai tokį palankumą, jog atrodė, kad bando atspėti, kokie sąmojai labiausiai atitinka jos skonį. Vaivadienė net visa spinduliavo nuo tokio dėmesio, ir bendravimui buvo nusiteikusi labai smagiai, be to, linkusi paliežuvauti, o išdėsčiusi išsamią vietinės bendruomenės istoriją, taip pakėlė nuotaiką princui, kad jis buvo tiesiog sužavėtas, galįs atsipalaiduoti nuo etiketo suvaržymų sąmojingame ir nerūpestingame pokalbyje. Dvariškiai netgi pradėjo kalbėtis, žiūrėdami į Žygimantą: „Štai ir laimikis.“ Nežinia, ar vaivados tuštybė buvo labai užganėdinta tokia garbe, bet vis dėlto galėjai neabejoti, kad jo žmona tapo šventės karaliene. Kitos moterys visa tai gerai matė, tik apsimetė nieko nepastebinčios. Kitą dieną po puotos Vilniuje apie nieką daugiau nė nebuvo kalbama. Vieni tiek nusipasakojo, jog aiškino, kad didysis kunigaikštis, šokdamas su vaivadiene, spaudė jai ranką net pernelyg jau reikšmingai ir be perstojo kalbėjo dalykus, kurių pašaliniai neturėjo girdėti, o per vakarienę buvo padovanotas didžiulis gražus deimantas, paslėptas apelsine ar granato vaisiuje, tiesą pasakius, liko neaišku, kas kam tą brangakmenį padovanojo, tik bet kuriuo atveju tai tegalėjo būti tik vienas iš judviejų. Kiti gi, ypač moterys, atkakliai neigė, kad vaivadienė galėtų būti princo užkariavimo tikslas, ir sakė, jog didysis kunigaikštis jai skyrė tiek dėmesio tik dėlto, kad taip išreikštų ypatingą pagarbą vaivada, užimančiam labai aukštą valdžios postą, todėl pastarasis tokiu pamaloninimu liko neišpasakytai patenkintas. Galėtum apie tai prirašyti ištisus tomus, jei ta tema surankiotum visas istorijas, anuo metu sklandžiusias po miestą. Užtektų tik paties žaismingiausio dalyko, kad vaivadienė, viešumoje uoliai gynusis nuo komplimentų ir pajuokavimų dėl tokios gražios pergalės, pati viena sau kalbėjo, kad jai labiausiai už visus norėtusi tuo patikėti. Baigiant vakarienę pas didįjį kunigaikštį, kur dalyvaudavo vien Žygimanto patikėtiniai, laisvai ir nesivaržant, kaip įprasta tarp artimų žmonių, aptarinėta ką tik praėjusi šventė, taigi nemažai kalbėta apie moteris. Visi vienas per kitą dėstė savo požiūrius, ir skambėjo daugybė panegirikų. Tik Radvila tylėjo lyg nebylys. Žygimantas tai pastebėjęs, netruko jam pareikšti:

– Kaipgi taip! Radvila, visi čia esantys, nekalbant apie mane, bent kažką pasakė, tik jūs vienintelis, jūs kažkodėl slapukaujate, vadinasi, nenorite, kad mes ką nors sužinotume apie damą, užvaldžiusią jūsų mintis? Tik žvilgtelėkite į Rejų, jis kiaurą naktį nemiegojo, kad prisišauktų savąją mūžą, ir tuoj mums atliks giesmę, kurią jai sukūrė, o štai Stanislovas Pacas po ponios Chodkevičienės langais šįryt surengė savo pulko pratybas.

– Valdove, – atsiliepė Radvila, – jei aš tyliu, tai ne dėl to, kad slapukaučiau ar takto sumetimais, iš tiesų tai per pokylį nė viena moteris nepatraukė mano dėmesio.

– Ak, šį kartą jūs jau teikiatės juokauti! – įsiterpęs šūktelėjo Sanguška. – Jūs norite mums įrodyti, kad šiuo metu Lietuvoje nėra nė vienos gražios moters?

– Aš taip nesakau, nes esu tikras, kad kaip tik atvirksčiai, nes tą pačią šventės dieną mačiau tokią gražuolę, kad kitos tokios ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Lenkijoje nerastum.

– Tai kodėl šitos gražuolės nieks nepristatė? – paklausė Žygimantas. – Kodėl gi ji nepasirodė pokylyje? Ar ji priklauso žemesniems visuomenės sluoksniams?

– Iš anksto atsiprašau, valdove, ji ne tik nepriklauso liaudies sluoksniui, aš net išdrįščiau pasakyti, kad ji ypatingai aukštos kilmės, jeigu ji nebūtų man tokia artima. Tai mano tikra pusseserė.

– Kuo ji vardu? – guviai pasiteiravo Žygimantas.

– Barbora Radvilaitė, Trakų vaivados Goštauto našlė.

– Tai dėl kokios gi priežasties jūsų pusseserė atsisakė mus pagerbti savo dalyvavimu?

– Jos gedulo laikas dar nepraėjo. Net kai šitas paprotys jos jau nebevaržys, tai jos polinkis į atsiskyrimą, ypač priešai, duota mirštančiam vyrui, suteiks progos išvengti jūsų draugijos bei taps kliūtimi pasirodyti dvare.

– Čia tai bent! – pratrūko kvatotis Žygimantas. – Tai bent keistuolis, kas per nesuprantama tironija! Ką! Goštautas, pats save ištrėmęs į kaimą, dar neprisimėgavo gyvas būdamas savo žmonos grožybėmis, jis dar nori to ir po mirties, jis dar nori tai atimti iš žmonių draugijos, o jo žmona tam paklūsta! Toks elgesys labai nenuoširdus, tai netgi kaip reikiant provincialu!

– Visai ne, valdove, aš prieštarauju.

Po šių žodžių didysis kunigaikštis pakilo nuo stalo ir pasikvietė Radvilą paskui save į kabinetą.

– Klausyk, Jonai, – kreipėsi į jį, – viskas, ką tu čia sakai, tėra tik pokštas.

– Ne, valdove, tikra tiesa. Barborą pažinojau nuo vaikystės iki pat to meto, kai ji ištekėjo už Goštauto. Anądien su ja mačiau ir įsitikinau, jog tapo tokia visais požiūriais tobula asmenybe, kad toli gražu pralenkė bet kokius lūkesčius. Skatinama vien pačių nuoširdžiausių jausmų, ji man papasakojo apie savo sielvartą, pagarbą savo mirusiam vyrui, apie duotą priesaiką vengti karališko dvaro, ypatingai tokio pavojingo žmogaus kaip jūs, valdove. – Čia didysis kunigaikštis neišlaikė nešyptelėjęs. – Taigi, valdove, – tęsė Radvila, – neskubėkite su išvadomis, kad Barboros elgesį skatina kad ir menkiausias noras pasirodyti prieš žmones ar bent suteikti progą kalboms apie save. Ji tiesiog neišpasakytai kukli, todėl net neateina į galvą, kad Jūsų Šviesybė galėtų ja susidomėti ar bent jau žinoti, kad ji gyvena kone šalimais.

– Tai ji gyvena Vilniuje?

– Čia pat, valdove, pilyje Neries pakrantėje, kartu su savo teta.

– Na, aš vykstu jos aplankyti, – iškart susigriebė princas. – Jei jau ji negali atvykti į dvarą, tai aš pats jai prisistatysiu.

– Ak, valdove! Tai būtų tas pats, kas išlaužti duris. Ar norite pradėti savo valdymą Lietuvoje veiksmis, griaunančiais jūsų autoritetą?

– Tu teisus, Radvila, bet ką daryti? Aš pats turiu pamatyti tą kunigaikštę, nes norėčiau bent įsitikinti, ar nemeluoja tavo skonis.

– Na gerai, valdove! Kadangi būtina besąlygiškai vykdyti karalių valią, tai aš pabandysiu patenkinti jūsų troškimą. Dar šį vakarą galėčiau jus nuvesti po savo pusseserės langais, tik, mus, deja, atpažintų.

– Niekaip, jei mes eitume persirengę ir gerokai sutemus. Užėik pas mane pavakariui, viskas bus paruošta.

Kai saulė jau ėmė leisti, Radvila atėjo pas didįjį kunigaikštį, kuris jau laukė apsirėdęs vieno savo haiduko uniforma, užsimaukšlinęs ant galvos milžinišką apvalią kailinę kepurę ir visa gerkle kvatojosi iš savo išvaizdos. Radvila, apžiūrėjęs Žygimantą nuo galvos iki kojų, tarė su labai rimta veido išraiška:

– Valdove, ką pasakytų Didžiosios Kunigaikštystės aukštuomenė, kuriai jūs išrėžėte prakalbą su tokia gražbylyste ir taip iškilmingai, jei pamatytų savo suvereną su šitokia apranga!

– Gerai jau, – nekantriu judesiu nutraukė jį Žygimantas, – pasakytų, kad dar tebesu pienburnis ir toks pat žmogus, kaip visi. Negaiškime, pamokslautojau, vilkis savo aprangą, ir eime.

Radvila persirengė. Jiedu su didžiuoju kunigaikščiu išėjo iš rūmų slaptu koridoriumi ir nuo šalia gatvele pasiekė užmiestį. Pakeliui vis kalbėdamiesi apie kunigaikštę, netrukus atkako iki tokios vietos, iš kur Radvila jau galėjo parodyti pilį, kurioje ji gyveno – pastatas tebebuvo apšviestas. Kad ten patektum, reikėjo perlpti tvorą ir pereiti sodą. Radvila atvedė didįjį kunigaikštį prie bokštelio su įstiklintomis durimis į sodą. Sidabrinė lempa nuo palubės metė gan ryškią šviesą, tad dar visai nepriartėjęs, Žygimantas įžvelgė kambario gilumoje gražiąją kunigaikštę Radvilaite, sėdinčią šalia savo tetos, kuri jau buvo atgulusi ant kušetės pailsėti. Barbora vilkėjo ilga juoda suknią, jos šviesius plaukus prilaukė gagato juodumo tinklelis, o šilkinis vualis, nerūpestingai užmestas ant galvos, krisdamas nuo pečių dengė dalį raudonu aksomu apmušto krėslo ir draikėsi ant prabangaus turkiško kilimo, ištiesto po kunigaikštystės kojomis. Ji kaip tik ruošėsi prieiti prie ratelio iš juodmedžio su dramblio kaulu ir pradėti verpti, paleisdama tarp pirštų šilkinį siūlą, baltumu vis dėlto neprilygstantį jos rankoms. Atrodė, iš jos tryško šviesi ramybė, mielumas bei kilnumas, tuo tiesiog spinduliavo jos smulkūs ir švelnūs dailaus veido bruožai. Žygimantas net sustingo iš nuostabos, ir kuriam laikui jam visiškai užkando žadą.

– Na, ir kaip jums ji atrodo? – sušnibždėjo Radvila.

– Patylėkite, atrodo, kad kalbama apie mane, – atsiliepė Žygimantas.

„Et, štai kokie tie karaliai, jiems vaidenasi, kad visi vien tik jais visą laiką susirūpinę“, – pagalvojo Radvila.

Kaštelionienė aiškino savo dukterėčiai:

– Man labai gaila, vaikeli, kad negalėjote nuvykti į šventę. Jūsų pats tas amžius pramogoms, o jūsų dalyvavimas tiesiog papuoštų valdovo dvarą.

– Ak, teta! Ką gi aš ten pamatyčiau? Minią lengvabūdžių sutvėrimų, sumoteriškėjusį jaunąjį prinčą, kuris, tik atvykęs karalystėn, kurią jam patikėjo tėvas, imasi rūpintis pasiruošimais šventei, pokyliu, moteriškais sambūriais, užuot galvojęs, kaip sušaukti tarybą, kuri jį pramokytų, kaip turi eiti savo pareigas.

– Valdove, – sukuždėjo Radvila didžiajam kunigaikščiui į ausį, – štai ką mes laimime, jei klausomės už durų.

– Patausok mane nuo šitų pamokslavimų; atrodo, kad tavo pusseserė savo tobulybės sąrašė taip ir nerado vietos atlaidumui.

– Paklauskite, dukterėčia, – atsiliepė tetulė, – jūs esate pernelyg griežta. Žygimantas pasižymi puikiomis savybėmis, betgi jis toks jaunas, todėl reikia atsižvelgti į amžių ir atleisti jo pomėgį pramogoms.

– O tetulė tikrai gero būdo, – pasakė Žygimantas, – tai mums dar privers, bet palaukime, ką atsakys dukterėčia.

– Tetule, būčiau kur kas atlaidesnė eiliniam piliečiui, bet princas turi įprasti jau nuo vaikystės branginti savo pareigas, pamilti darbą, įveikti netikusius polinkius, nes nuo jo elgesio priklauso paprastų žmonių ramybė bei laimė. Kaip jums atrodo, jei nuo ankstyvo amžiaus neišmoks valdyti savo aistrų, tai ar vėliau jis žinos, kaip vadovauti žmonėms? Bet aš čia visiškai užsimiršau bepa-mokslaudama, jau vėlu, laikas jums ilsėtis, tetule, ir aš jus paliksiu. Be to, aš rytoj kelsiu su aušra, nes ruošiuosi aplankyti vieną nelaimės ištiktą žmogų, kad suteikčiau jam kokią nors pagalbą, nes jis per gaisrą neteko visko, ką tik turėjo.

– Ir kas gi ten nutiko, mieloji dukterėčia?

– Tas žmogus dirbo prie pasiruošimų iliuminacijoms, ir jo namuose buvo sukrauta daugybė pakulų ir išmirkytų dagčių, kažkaip netyčia nukrito kibirkštis, ir liepsnos akimirksniu apėmė visą namą. Didysis kunigaikštis, be jokių abejonių, nieko nežino apie nelaimę, kuri nutiko tam žmogui, o pas jį gausi šeima, kurią reikia išlaikyti. Turėtų ničnieko apie tai nežinoti, jei linkęs, kaip apie jį kalbama, daryti gera! Argi ne taip? Kaipgi kitaip tą pačią dieną buvo galima šokti, linksmintis ir visus žavėti?

Tardama paskutinius žodžius, kunigaikštytė paskambino varpeliu.

Žygimantas ir Radvila tučtuojau spruko, bijodami, kad juos tuoj užklups atėję tarnai. Didysis kunigaikštis atrodė smarkiai sujaudintas ir susimąstęs, ir visą kelią atgal tylėjo. Radvila nė nedrįso prabilti, ir tylomis galvojo, kad didysis kunigaikštis visiems laikams išsigydė nuo smalsumo, ir panašių žygių daugiau niekada neberengs. Tuo jis galutinai įsitikino rytojaus dieną, kai princas ištaisai jam nepratarė nė žodelio.

O kas liko labiausiai už visus nustebintas? Kad ir kaip bebūtų keista, tai buvo ponia vaivadienė ..., pamačiusi, koks trumpalaikis jos triumfas, kurio net nevainikavo prisipažinimas meilėje. O kas patyrė patį didžiausią netikėtumą? Tai ministrai ir valstybės sekretoriai, pagaliau ir visa taryba, vėl visi kartu susitikę pas didįjį kunigaikštį, kai jis sukvietė juos pateikti ataskaitas apie finansų tvarkymą, teisingumo priežiūrą, pilietinius ir karo dalykus. Jie tikėjosi, kad turės reikalo su jaunu, minkšto būdo, aptingusiu, lengvabūdžiu princu, o susidūrė su labai ryžtingu didžiuoju kunigaikščiu, kuris pats asmeniškai prižiūrėjo visą šalies administravimą ir jam vadovavo – niekad iki šiol valstybės vyrai nebuvo patyrę labiau stulbinančio kontrasto.

[Po kelių dienų Žygimantas prašo Radvilos, kad padėtų pasimatyti su Barbora. Jis perrengia Žygimantą ir pristato jį kaip neturtingą Goštauto pusbrolių, tarnavusį Žygimanto dvare. Esą dėl vienos smulkmenos jis pateko į valdovo nemalonę, laukia teismo, o Radvilai patikėta jį saugoti. Barbora stebisi valdovo žiaurumu, neseniai ji sužinojo, kad Žygimantas su kaupu atlyginęs pirotechnikui gaisro nuostolius. Jaunuolis, lydimas savo „sargo“, kone kiekvieną dieną lankosi pas ją. Kunigaikštytė persiima užuojauta simpatiškam vyro giminaičiui, tarp jų užgimsta nuoširdi meilė. Barbora pasitaria su dievobaiminga tetule, ji sako, kad neturtas nėra jokia yda, jaunuolis labai padorus, todėl vertas santuokos su kunigaikštyte. Per Radvilą viską žino ir Žygimantas.

Valdovas paseka Barborą anksti rytą nedidelėje Antakalnio bažnyčioje, kur ji ateina pasimelsti. Barbora galvoja, kad susitikusi savo nelaimingą draugą ir baiminasi, kad nenukentėtų, pasprukęs nuo sargybos. Bet Radvila pasako, kad bažnyčioje buvęs pats Lietuvos didysis kunigaikštis, jiedu su tuo jaunuoliu kaliniu tokie panašūs, kad sunku net atskirti. Vakare su vizitu apsilanko ir pats Žygimantas. Jis rodo susižavėjimą gražuole šeimininke, Nerimi plaukia valtis su jo pasamdytais italų muzikantais. Barbora lieka kurčia valdovo meilei, ji renkasi nelaimingąjį jaunuolį. Ji kol kas net neįtaria, kad jos širdies riteris ir Lietuvos valdovas yra vienas ir tas pats asmuo.

Žygimantas atsiunčia Barborai dailią japoniško porceliano vazą su gėlėmis. Kunigaikštytė, lyg netyčia, ją sudaužo jaunuolio akivaizdoje. Tai prilygsta atviram meilės prisipažinimui. Tarpininkaujant Jonui Radvilai, didysis kunigaikštis „suteikia malonę“ nelaimingajam jaunuoliui, prisiekia „netrukdyti meilei“, jam esą džiugu, kad „sugebėjo pasitarnauti gražiajai kunigaikštytei“. Dabar belieka atskleisti kortas. Ir Radvila įkalbina Barborą, kad nuvyktų pas valdovą su padėkos vizitu. Ten Žygimantas prisipažįsta visas gudrybes ir siūlo Barborai tuoktis. Bet ji pasipiktinusi ji atstumia, apkaltina jį klasta, o savo pusbrolių – išdavyste, palieka valdovo rūmus ir vyksta į savo valdas kaime.

Pilyje jau laukia Žygimantas kartu su savo patikėtiniu Radvila. Barbora juos išdidžiai išvaro, bet jos širdis neliko nejautri Žygimantui. Ir ji nueina pasikalbėti su klebonu, buvusiu jos patarėju dar tais laikais, kai Goštautas buvo gyvas. Dvasininkas aiškina, kad tai likimas. Tik įspėja apie visus politinius pavojus, Žygimanto tėvų nepritarimą.

Kai vakare galutinio atsakymo grįžta Žygimantas, pasiūlo tučtuojau susituokti, Radvila atveda kunigą. Žygimantas atskleidžia savo skubotumą paslaptį. Jis parodo savo motinos, karalienės Bonos Sforcos laišką, kuriame rašoma, kad jau sutarta dėl jo politinės santuokos su Austrijos imperatoriaus dukra Kotryna Habsburgaite. Žygimantas nutarė aplenkti motiną, rašo laišką, kad turi pagalvoti. Jis dar nėra teisėtas Lenkijos karalius, tad negali pats nuspręsti.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvare nieko nežinoma apie šią santuoką, jaunavedžiai susitikinėja slapta. Kuri laiką įsimylėjęliai gyvena labai laimingai. Bet Vilnių pasiekia žinia apie sunkią Žygimanto Senojo ligą, atrodo, kad garbaus amžiaus karalius ilgai netvers. Žygimantas Augustas, lydintis Radvilos, skubiai vyksta į Krokuvą.

Žygimantas ilgai negrįžta. Barbora nekantrauja. Senas sodininkas lietuvis jai pasakoja gandus, kad Žygimantas ruošiasi vesti Kotryną Habsburgaitę, Lietuva praras tokį gerą valdovą...

Krokuva ruošiasi gedului. Tik pasirodžiusį dvare Žygimantą pasitinka karalienė Bona ir skubina vestuves su Kotryna. Ji siūlo, kad Barbora Radvilaitė gali likti jo meilužė. Žygimantas vengia tiesaus atsakymo, bet pagaliau prisipažįsta, kad yra teisėtas Barbaros vyras. Tačiau Barbora Radvilaitė tėra pavaldinė, bet ne suverenė. Karalienė Bona nesiruošia toleruoti tokios santuokos.

Jam atėjus prie mirštančio tėvo, jau laukia visi Bonos šalininkai. Mirštantis karalius prisako klausyti motinos valios. Kai Žygimantas jau rengiasi pasirašyti santuokos sutartį, įeina jo patikėtinis Radvila ir perduoda Barbaros laišką. Žmona rašo, kad laukiasi sūnaus. Žygimantas krenta be sąmonės.

Karalienė Bona nedelsdama rašo laišką Barbarai Radvilaitei, pranešdama, kad Žygimantas tuokiasi su Kotryna Austrijiete. Siūlo Barbarai slapta pasitraukti į tremtį Italijoje, pažada asmeninę globą. Barbora iš sielvarto sunkiai suserga, įvyksta persileidimas. Ji jau veikia prie mirties, kai atvyksta Jonas Radvila ir praneša, kad mirus senajam karaliui ir nespėjus pasirašyti tarpvalstybinės vedybų sutarties, Žygimantas ją paskelbė teisėta Lenkijos ir Lietuvos karaliene. Barbora gailauja mirusio kūdikio, kaltina save, kad nepasitikėjo mylinčiu vyru. Ji pasveiksta ir vyksta į Krokuvą.

Lenkijos seimas piestu stoja prieš Barbaros kandidatūrą. Bona kursto prieš ją bažnyčios atstovus. Žygimantas priverstas paleisti Seimą. Lenkijoje prasideda neramumai. Išsilaksto dalis kariuomenės, negavusi algos. Kraštą užpuola totoriai. Ištikimas Žygimanto šalininkas, legendinis karvedys Tarnovskis sumuša užpuolikus ir gelbsti padėtį.

Žygimantas pasitinka Barbarą su didžiausiu džiaugsmu. Atsižvelgdamas į sudėtingą padėtį, siūlo žmonai susitaikyti su karaliene Bona, kaip ir kaip skaudu būtų. Barbora paklūsta vyro valiai, ji supranta, kad nėra kitos išeities. Senoji karalienė rezga naują intrigą. Ji vis dėlto įkalbina Barbarą, kad dėl šalies gerovės išsižadėtų Žygimanto, net prieš jo valią, ir slapta, be jo žinios, vyktų į tremtį. Bona reikalauja nė žodžiu neprasitarti apie šį pokalbį. Barbora su viskuo sutinka. Kai Žygimantas vyksta į Seimą, žmona su juo atsisveikina lyg skirtusi amžiams. Vyras negali suprasti tikrosios liūdesio priežasties ir guodžia Barbarą, kad paruošė puikią prakalbą, viskas bus gerai.

Kai jau Bonos parengta karieta ruošiasi išvykti iš šalies, Barborą aplanko Žygimanto sesuo Ona, princesė paauglė, kuri iš karto pamilo brolio žmoną. Ji pasiūlo slaptu koridoriumi nueiti į Seimą ir pasiklausti debatų. Barbora sutinka, ji nori paskutinį kartą pažvelgti į mylimą vyrą.

Puolamas opozicijos, ypač bažnyčios hierarchų, Žygimantas pareiškia, kad pats atsižada Lenkijos karūnos ir vyksta į Lietuvą, savo tėvonią, kuri jam priklauso kaip senelio Jogailos palikimas. Seimas sukřestas. Tai reiškia, kad Žygimantas Augustas nutraukia Lenkijos–Lietuvos uniją. Iš slaptavietės išeina Barbora ir prašo neskaldyti stiprios ir vieningos valstybės, nestumti piliečių į negandas ir politinę suirutę. Dėl to ji atsižada ir karūnos, ir vyro. Dabar Seimas persimeta į kitą pusę. Lenkų šlėktos atstovai, sujaudinti tokio kilnaus poelgio, pradeda šaukti: „Karūną Barborai!“ Iškart atkunta Žygimanto bendražygiai, o Bonos šalininkai gėdingai sprunka iš Seimo.

Barbora iškilmingai karūnuojama Krokovoje. Sostinėje didžiulė šventė, o karaliaus rūmuose – iškilmingas pokylis. Toks politinis posūkis labai naudingas Prūsijai, hercogas Albertas Fridrichas atvyksta kaip garbės svečias prisiekti politinės ištikimybės. Pagerbdama jo misiją, karalienė Barbora pradeda su juo pirmą šokį. Ji sušyla ir prašo, kad svečias paduotų vandens su ledais. Čia pat atsiranda Bonos gydytojas ir pataria negerti, nes sušilus vanduo su ledu labai pavojingas, jis pasiūlo savo antpilo... Barbora išgeria ir sumunka. Ji nunuodyta. Prieš mirtį bijo paskutinįkart pabučiuoti vyrą, juk nuodai gali būti pražūtingi ir jam.

Sielvarto palaužtas karalius nusprendžia žmoną palaidoti ten, kur su ja susitiko – Lietuvoje. Čia jis jautėsi laimingiausias žmogus žemėje. Jį lydi ir guodžia tik ištikimas draugas Jonas Radvila. Karalius supranta, kaip brangiai turėjo sumokėti likimui už tą grožio, meilės, išminties ir dvasingumo malonę, kurią gavo iš Barbaros, ir nusprendžia likusį gyvenimą tarnauti savo šaliai ir jos žmonėms kaip geras valdovas, pats laimės neturėdamas, vien kitiems laimę kurdamas, ir pats semtis iš to laimės bei gyvenimo prasmės.]

Vertė Vilius Litvinavičius

Feliksas Bernatavičius
(Feliks Bernatowicz, 1786–1836)

PAJAUTA, LIZDEIKOS DUKTĖ,
ARBA LIETUVIAI XIV AMŽIUJE

I t o m a s

[...]

JAUNAS VAIDILA

Per vieną tokią šventę, kai po rytinių apeigų vaidilos savo buveinėse mėgavosi atokvėpiu, o Amžinosios ugnies šventykla jau buvo tuščia, į ją įėjo nepažįstamas senis, už rankos laikydamas dailiai nuaugusį, gražų jaunikaitį, kurio kilni laikysena, drąsūs žingsniai ir maloni veido išraiška, regis, buvo daug iškalbingesni nei valstietiški drabužiai. Per jo pečius lengvai ritosi šviesių plaukų garbanos, o akių žvitrumą švelniai pridengiantis liūdnas žvilgsnis atspindėjo jautrią ir aistringą sielą. Jo vedlys, sprendžiant iš drabužių ir veido, atrodė esąs paprastas, nuo metų naštos sulinkęs, bet dar žvalus ir gyvybingas žmogus. Kresnas, žvitrus senukas, nors ir nedidukas, regis, nebuvo iš tų, kuriems galima įsakinėti. Jo veide, tiesą sakant, nebuvo nieko, kas galėtų kelti nepasitikėjimą, greičiau jame atsispindėjo gera širdis, tačiau mažytės juodos iš po vešlių antakių šelmiškai žvilgančios akys, tanki, žila, atsikišusi barzda ir tas tvirtas žingsnis, drąši laikysena, bylojo, kad jis neeilinis žmogus, o pajuodusios vyžos, nudrengtas apsiaustas ir gruboka lazda, kuria jis pasiramsčiavo, liudijo, kad iš tolimų kraštų atkeliavo. Įėję į šventyklą, abu pirmiausia nužvelgė sienas, nustatinėtas įvairiausiomis dievybėmis: vienos stovėjo ant paaukštinių ir stulpų, kitos, šventesnės, žvelgė iš aukščiau, auksu ir sidabru spindėdamos, savo slėptuvėse ir nišose įsitaisiusios. Tas vaizdas sukėlė atėjūnų pagarbą. Jie iš lėto prisiriartino prie viduryje esančio aukuro, nusilenkė ant jo rusenančiai Amžinajai ugniai ir prie kojų padėję auką – jauną ožiuką – tylėdami laukė, kas juos užkalbins. Prie aukuro sėdėjo ugnies kurstytojas, rankose laikydamas geležines ugniai kurstyti skirtas šakes ir ramiai snūduriavo galvą nuleidęs ant krūtinės. Tai buvo garbaus amžiaus žmogus, iš nežmoniško jo nutukimo galima buvo spręsti, kad jis jau seniai nėra peržengęs šios šventyklos slenksčio, o nuo ugnies įraudęs veidas liudijo jo nuolatinį žiūrėjimą į šventą liepsną. Daugiau nieko nebuvo, šventykloje viešpatavo gili tyla, kurią kartais suardydamo žiežirbų spragsėjimas arba miegančiojo knarkimas. Nepažįstamieji vis susižvalgydamo,

nežinodami, ar jiems žadinti vaidilą, ar laukti, kol jis pats prabils. Po valandėlės šventyklos gilumoje pasirodė durininkas, prisiartinęs paklausė, ko nepažįstamiesiems reikia? Senolis nuolankiai atsakė, kad jam būtų didelė laimė, jeigu galėtų tarti keletą žodžių Krivių Krivaičiui. Jų balsų pažadintas vaidila, trindamas akis, pradėjo murmėti ir skūstis žmonių, kurie visada nori kalbėtis su garbiaisiais, įkyrumu.

– Aš jo niekada lig šiol gyvenime nemačiau, – tarė senolis. – Dvi dienasėjau, kad šventąjį jo veidą pamatyčiau, dievai mato, kad nieko daugiau nenoriu. Esu nuolankus jų tarnas, atėjęs paaukoti aukos, kurios tikriausiai jie neatstums, o jeigu ir nenorėtų priimti, tebūnie šventa jų valia, grįšiu namo, kaip ir atėjęs, bet Krivių Krivaitį būtinai turiu pamatyti.

– Na, žinoma, privalau būtinai jį pamatyti, – tingiu balsu mėgdžiojo vaidila. – Tai įprasta jūsų kalba, o aš jums sakau, kad nieko nebus. Krivių Krivaitis šiandien į šventyklą jau neateis, reikėjo anksčiau atsikelti. Dabar jis pilyje, pas kunigaikštienę motiną, veltui jo lauktumėte.

– Lengva jums taip kalbėti, – atsakė senolis, – o kaip man, kuris ir trobą, ir ūkį apleido, kad į šventas jo rankas auką sudėtų? Nelengva be nieko namo sugrįžti.

– Tai ar jau tokia didelė ta jūsų auka, kad ją būtinai Krivių Krivaitis turi priimti? – paklausė vaidila.

– Pamatysite, – atsakė senolis. – Jeigu dabar negaliu jo pamatyti, kada jis galėtų ateiti?

– Keistas tu žmogus, mano brole. Krivių Krivaitis rytoj grįžta į Kernavę ir čia galbūt bus tik po pusės metų. Negi tu manai, kad su juo taip pat lengva pasikalbėti kaip mudviem? Jeigu jau jūsų auka tokia svarbi, galite ją pagalbininkui atiduoti. Patikėkit manim, dievai žiūri į tą, kuris duoda, o ne į tą, kuris priima. Eik, brole, pas Jerbutą, – tarė durininkui, – ir pasakyk, kad atėjo du nepažįstamieji su aukomis.

Durininkas paėmė ožiuką ir nuėjo į šventyklos gilumą. Tai labai nepatiko senoliui, jis suprato, kaip ne laiku išsirengė į šią kelionę, ir kad sutrukdė vaidilos sapną, užsitraukė jo nemalonę. Jis klausiamai pažvelgė į savo bendrakeleivį, bet ramus jaunuolio žvilgsnis nieko jam neatsakė. Bet ką gi darysi, reikėjo paklusti vietos įstatymams. Kai vaidila, pakurstęs aukuro ugnį, vėl merkė mieguistas akis, kantrybę praradęs senolis prabilo tokiais žodžiais:

– Jūsų tarnystė, mano tėve, labai jau, regis, sunki? Žmonės jus, be abejonės, gerbia, nes visą

laiką į dievų veidus žvelgiate, bet taip nuolatos vienoje vietoje sėdėti ir į ugnį žiūrėti nelabai turėtų būti patogu? Manau, kad kartais jūs ir ištroškę būnate? O, ir aš gerai žinau, ką reiškia kaitra ir nepatogumas! Nemažai jau pasaulio apkeliavęs esu ir anksti išmokau būti atsargus. Taigi ir į šią kelionę leisdamasis, nors tai tik keliolika mylių, pasiėmiau kaunietiško midaus, nes aš kaip tik iš tų kraštų esu. Paprasčiausiai, kiek galėdamas. Ir nors kelyje sau jo nešykštėjau, dar man liko daugiau kaip pusė statinaitės: jeigu jūsų šventos lūpos nepaniekins, labai prašom.

Išsitraukęs iš po apsiausto nemažą statinaite, įpylė į taurę ir išgėrė į vaidilos sveikatą.

O veidas jo, vos tik jis išvydus auksinį gėrimą, iš karto pralinks mėjo ir pats kalbesnis pasidarė.

– Ką jau padarysi! – tarė. – Kartais reikia ir paspirgėti, kad tik ugnis vienoda liepsnele pleventų, nes tokia mūsų pareiga. Teisybė, sunki ši tarnystė, ir, jeigu ne miegas, malda ir maldininkų dėmesys, žmogus be laiko turėtų pražūti.

Visą tą laiką senolis nenuleido akių nuo jaunuolio, tarytum norėdamas sužinoti, kokį jam įspūdį daro tokie pokalbio vingiai. Išgėręs midų, padavė pilną taurę vaidilai, kuris ją su džiaugsmu priėmė ir, nuliejęs lašelį ant aukuro, pamurmėjęs maldos žodžius, pasigardžiuodamas išgėrė. Kai dar po vieną jiedu išlenkė, trečios vaidila atsisakė, senolis ėmė jo prašyti, kad likusį midų sau pasilikytų, kad Amžinajai ugniai tarnaudamas turėtų kuo jėgas pastiprinti. Patiko šventikui tokia pamaldumo apraiška, nesileido ilgai prašomas ir, priimdamas statinaite, dėkingas įtikinėjo nepažįstamąjį, kad ir su kokiais prašymais šis atėjęs, dievai jį tikrai išklausys.

– Tai judu iš senųjų Kūnų?⁴⁴¹ Iš karto pažinau, nes ten visada buvo geri ir dievobaimingi žmonės. Laimingoje šalyje gyvenate! Gerai pažįstu jūsų kraštą. Pasakykite man, su kokiais prašymais atėjote? Gal jums ugnies reikia? Tada apsieisime ir be Krivių Krivaičio. Gal naują namą statote? Tegul jums maloningoji Užpelenė⁴⁴² padeda, tegul sveikos medienos parūpina, o Kerpyčius ir Šilinytis⁴⁴³ – sausų samanų, nes reikia atsiminti, kad žmogus ne vasarai, o žiemai būstą renčia. O gal jums su galvijais nesiseka, sakykite drąsiai, liepsiu žolelių iš Perkūno giraitės jums duoti.

– Mano namelis ir ūkis, nors ir vargani, bet dar nesukiužę, – atsakė senolis.

– Tai gerai, tai gerai, tai reiškia, kad dievai jus šventai globoja. Bet gal jums reikalinga pagalba nuo blogų kaimynų apsiginti, nes laimingam žmogui visada kokie nors pavyduoliai pražūties linki. Tegul gerasis Lyginčius⁴⁴⁴ paverčia juos bičiuliais, tegul Pilvytis⁴⁴⁵ padeda praturtėti, tegul visus jūsų darbus laimina dievai.

441 Kaunas senovėje buvo vadinamas Kūnu, tokį vardą miestui davė jo įkūrėjas Lietuvos kunigaikštis Kūnas, miestą padaręs savo sostine. (*Aut. past.*) Lietuvos metraščiuose ir senosiose kronikose Kūnas – Palemono sūnus.

442 Užpelenė – židinio angliukų deivė, Łasickio vadinama Angularis. (*Aut. past.*)

443 Kerpyčius – miško dievas, valdantis pelkių samanas, Šilinytis – Kerpyčiaus pagalbininkas, samanų dievukas. (*Aut. past.*)

444 Lyginčius visus žmones laikantis lygiais, tai reiškia – santaikoje ir turi galią sutaikyti nesutariančius protus. (*Aut. past.*)

445 Pilvytis – turtus ir gėrybes nešantis dievas. Apie šiuos dievus plačiau Naruševičiaus „Slavų mitologijoje“. *Lenk. taut. istor.* T. I. II dalis. (*Aut. past.*) Minimas Apšvietos ATR poeto ir istoriko Adomo Naruševičiaus (Adam Naruszewicz, 1733–1796) veikalo *Lenkų tautos istorija (Historia narodu polskiego, t. 2–6, 1780–1785)* pirmasis tomas, skirtas slavų ir lietuvių mitologijai, išleistas Varšuvoje 1824 m.

– Mano tėve, dėkoju už malonius žodžius, ačiū dievams, man viskas gerai sekasi, laimingas atėjau padėkoti, o norėdamas, kad ta padėka būtų karščiausia, kokią tik galiu išreikšti, noriu dangui auką paaukoti.

– Žinoma, – atsakė vaidila, – nereikia laime apsvaigti. Ar tai todėl norite pamatyti Krivių Krivaitį? Labai teisingas sprendimas. Gaila, kad anksčiau to nepasakėte. Bet nieko blogo nenutiko; palaukite saulėlaidos, ir jis ateis čia vakarinių maldų, tada galėsite išsikalbėti su juo iki valios.

Tuo tarpu jaunuolis visą laiką labai nekantravo. Jo akys nuolatos sekė duris, pro kurias turėjo įeiti pagalbininkas. Tik kartais jis pažvelgdavo į vaidilą ir tyliai atsidusdavo dėl nesibaigiančio tuščio plepėjimo. Lizdeika, išgirdęs, kad su juo nori kalbėti du nepažįstamieji, kaip tik artėjo prie šventyklos gausaus būrio palydų ir vaidilų lydimas. Vyriausieji žyniai nešė jį auksiniu apdangalu apdengtoje kėdėje. Sustoję ten, kur dera, visų pirma nuvedė senolį prie aukuro, kad jis galėtų pagarbinti Amžinąją ugnį. Jaunuolis susižavėjęs žiūrėjo į jį iš tolo. Balti plaukai, aukšta baltu apsiaustu apgobta figūra, pablyškus oda, prigesęs žvilgsnis ir geraširdiškumu trykštantis veidas kėlė jo širdžiai nesuvokiamus jausmus. Trumpai pasimeldęs, Krivių Krivaitis liepė pakviesti atvykėlius.

– Būkite pasveikinti, bičiuliai! – maloniai tarė jiems. – Tegul dievų malonė būna su jumis.

Nepykit, ne iš blogos valios jūsų nepažįstu. Jau keleri metai mano akys vis prasčiau man tarnauja ir leidžia man pamatyti tik tai, kas yra arčiausiai. Vadinasi, tokia dievų valia, bet mano širdis visada žmonėms atvira. Pasakykite, ko jūs pageidautumėte?

– Šviesiausiasis tėve! Pirmasis Amžinosios ugnies saugotojau, – tarė senolis žemai jam nusilenkdamas, – nepaniekink mano aukos. Nuo pat jaunų dienų sūnus štai, kurį čia atsivedžiau, karštai troško dievams tarnauti; ėjo metai ir jo troškimas didėjo. Viskas, kuo vaikystė žaidžia, kuo jaunystė vilioja, jam buvo svetima arba nepakenčiama. Nuošaliai nuo žmonių atsiskyrėlio gyvenimą gyventi, dieną naktį prie Amžinosios ugnies budėti – štai vienintelis jo užsiėmimas. Dvidešimtus metus baigia ir vis atkakliau reikalauja, kad pas jus atvesčiau ir prašyčiau priimti į Amžinosios ugnies kurstytojų būrį. Dievai žino, kokia man tai – didelė auka. Kito vaikelio neturiu, bet ir tą vienintelį mielai jiems paaukosiu, jeigu tokia jų valia. Taigi priimkite jį, tegul tarnauja, o jeigu jis nevertas būti šioje šventykloje, gražinkite man jį savo šventa valia, kad galėčiau jį pasauliui parengti.

– Mano bičiuli, dievai geriausiai žino, kas kiek dėl jų aukojasi, – atsakė Lizdeika. – Bet pasakykite visų pirma, iš kur atvykote ir kas jūs tokie? Juk kalbate ne mūsų krašto šneka.

– Gyvenu penkiolika mylių nuo Vilniaus, netoli Kauno, prie Žaliosios girios. Mano vardas Vizbaras, turiu valaką žemės ir šimtą valakų miško, kurį man priskyrė garsios atminties kunigaikštis Algirdas už jo pulkuose ištarnautus metus. Nėra ko stebėtis, kad beveik visą gyvenimą

svetimos žemės stovyklose praleidusio žmogaus kalba šiek tiek šlubuoja. Na, ir aišku dėl mano garbaus amžiaus. Maniau, kad mano sūnus Traidenis eis tėvo pėdomis, tą žemės plotą dorai apdirbs, bet, kaip matau, dievai kam kitam jį skyrė. Ką darysi, sunku žmogui jiems prieštarauti.

– Tebūnie pagerbta jų valia! – atsakė Lizdeika. – Jie geriausiai moka priimti jų vertas aukas; vargas tam, kas jų balso negirdi. O tu, jaunuoli, ar dėl nieko nepriekaištaiji savo tėvui?

Traidenis su giliausia pagarba nė kiek neabejodamas atsakė, kad Krivių Krivaitis skaito žmonių mintis ir todėl turbūt geriausiai žino apie nuoširdų jo pašaukimą, jam nereikia klausti, kiek ši tėvo auka gali jam laimės suteikti.

– Gerai, – pertraukė jį Lizdeika. – Eini širdies šaukiamas, ir ji, tavo nuomone, gali tave prie didžiausios laimės atvesti; neneigsiu, tu neklysti. O jeigu nuspręščiau, kad tavo šventa pareiga likti su tėvu, o ne tarnauti prie aukuro, ir jeigu atmesčiau tavo prašymą? Atmink, kad esi vienturtis...

– Jeigu Amžinoji ugnis nepriimtų mano aukos, – drąsiai tarė savimi pasitikintis jaunuolis, – eičiau ieškoti sau palankesnės dievybės. Negi Lietuva pasaulis baigiasi? Kas žino, gal paniekintas eičiau pas tuos, kurių dejuojantys varpai Viešpaties garbę skelbia tarp rusinų ir lenkų. O jeigu ir ten manęs nesuprastų, gal pasukčiau ten, kur dviragis Mėnulis yra maldos namų ženklas, ir ten, tarp vienuolyno sienų, gyvenčiau ramų, skaistų gyvenimą. O jeigu ir ten nebūčiau priimtas, ieškočiau giriose gilaus urvo ir vis vien atrasčiau galimybę atsiskirti nuo pasaulio.

– Patinka man šitas vaikinukas, miela man jo drąsa, – patyliukais tarė vienas žynių. – Ji liudija tikrą įkvėpimą.

– Bet kas sukėlė tau tokį pasidarygėjimą pasauliu? – paklausė Lizdeika. – Tavo amžiuje jis vien pagundas siūlo. Gal esi neprotingo keršto kupinas? O gal tave nelaimingi jausmai įskaudino? Pripažink ir, jeigu yra, kaip sakau, grįžk namo; neskleisk ramybės būste pasaulio sielvartų; grįžk, mano mielas, o aš liepsiu auką dievams paaukoti vardan tavo paguodos.

Pasaulio sielvartus paminėjęs, Traidenio veidą užliejo lengvas raudonis, o akys į žemę susmigo.

– Jokių kančių nepažįstu, – po akimirkos tarė, – mano širdies ugnis yra dangaus ugnis.

– Gerai, mano mielas, – atsakė Lizdeika. – Dievai džiaugiasi tavo sprendimu. Argi dar per mažai mūsų tikėjimo priešai yra galingi, kad norėtum jų skaičių padidinti? Nesielvartauk, tau neteks ieškoti pagoniškųjų sambūrių, rasi savęs vertą vietą tarp Amžinosios ugnies tarnų ir galbūt laikui bėgant tapsi jų pažiba ir pasididžiavimu. Bet pasakyk man, ar tu gerai žinai mūsų pareigas? Ar užteks tau jėgų pasišvęsti viso gyvenimo tarnystei? Nes tai sunki tarnystė, mielas! Tam tikrą laiką privalėsi sargauti, nuo visų priklausomas būti, kol vaidila tapsi. Tik tada tau bus leista budėti prie šventosios ugnies, saugoti ją, kad ji ne tik, saugokit dievai, neužgestų, bet ir kad nuolatos vienodai šviesiai degtų. Didelė tai pareiga, mielas, ir didelės būna bausmės už aplaidumą.

– Nesirūpink, aš įveiksiu visą dievų skirtą kelią, mano tėve, – atsakė jaunuolis. – Ateis laikas ir suprasi, kad buvau teisus, o dabar trumpinkime laukimo minutes, leisk man įeiti į dievų tarnų būrį.

Lizdeika apkabino Traidenį ir liepė apvilkti jį pradedančiųjų rūbais. Vaidilos tuojau pat su džiaugsmu jį ratu apsupo ir, vesdamiesi į savo būstų gilumą, apie čionykščius gyvenimo malonumus pasakojo. Džiaugsmo ašaros sužibo jaunuolio akyse, jis visas, regis, nauju gyvenimu ėmė alsuoti. Tėvas su skausmu žvelgė į sūnų, liūdnas jo žvilgsnis priekaištavo dėl jam padarytos neteisybės, dėl jo prieraišumo išniekinimo; bet Traidenis vien į savo laimę buvo pasinėręs, tolo nuo tėvo be jokios graužaties ir gailėsčio. Kai jaunuolis nuėjo, Lizdeika, likęs su keliais kunigais, guodė Vizbarą įtikinėdamas, kad jis bus jo sūnui antras tėvas ir stengsis ne tik iš pradžių, kol jam visi bus atlaidūs, kol jis pripras, bet ir po pusmečio, o jeigu tik sūnus parodys norą grįžti į namus, be jokių trukdymų bus atgal pas tėvą išsiųstas.

– Džiaukis laimingas tėve! – kalbėjo toliau. – Jeigu tavo sūnus bus išvermingas, savo atsidavimu ir tave prie dievų priartins. Jokios negandos neužgrius tavo namų, tave gerbs ir kunigaikštis, ir kaimynas, nes tavo giminei bus patikėta Amžinosios ugnies sargyba. Mielasis, tas, kas šiomis dienomis pasiryžta tarnauti dievams, yra dukart dievų palaimintas, nes kaip visi žinome, daug pikty priešų prieš jį sukils, mat svyruoja tikėjimo pamatai, o Vilniuje vis daugiau atsiranda krikščionių.

– Jeigu mano sūnus turi tapti dievų ramsčiu, tebūnie šventa jų valia, – atsakė Vizbaras.

– Jums, šviesiausiasis, leidus, norėčiau pasakyti, – tarė vienas žynių, – jog jau esame bent tiek ramūs, kad daugiau nei kryžiuočių, nei lenkų mums bijoti nereikia. Vilnius gerai saugomas; o kelios dešimtys tų, kurie įsmuko į miestą, ne tikėjimą stengiasi platinti, o savo prekes ir savo dirbinius. Reikia pripažinti, kad tai – amatais užsiimantys žmonės; aišku, jie irgi savo atsiima, nes mūsiškiai juos kaip reikiant pakrato. O dėl to, kad jie savo sekmadienius švenčia ir eina melstis pas vienuolius, mūsų ugnis juk ne silpniau šviečia. Pagaliau jeigu Jogailos valia privalome juos pakęsti, sunku jai priešintis.

– Ne kelios dešimtys, o keli šimtai krikščionių yra sostinėje, o visoje šalyje – begalė, – tarė kitas žynys. – Jogaila juos gerai pažįsta ir tikriausiai jau seniai būtų iš Lietuvos išgūjęs, bet jie, apsikrikštiję Viešpaties broliais, gerą užnugarį turi. Dabar, kol Jogaila kariauja, jie tyliai sėdi, bet vos tik sugrįš, jie tuojau pat puls prie jo ir, saviems globėjams padedant, naujų privilegijų išsireikalaus.

– Tikriausiai, – tarė kitas, – vėl jam atneš kokių nors išradimų, pradės jį mokyti, kaip priversti vėjus ir vandenį sukti girnas, kaip žemę arti, kaip kiaules auginti. Tada gali būti, kad dar aukščiau pakels galvas ir daugiau savo draugų į Lietuvą prisikvies.

– O gal galima būtų sužinoti, kada tikimasi, Jogaila sugrįšiąs? – paklausė Vizbaras.

– Sunku tiksliai pasakyti, – atsakė Lizdeika, – juk tai priklausys nuo kovos sėkmės, bet kadangi lig šiol jam neblogai sekėsi, reikia tikėti, kad greitai jį pasitiksime.

– Dievai, teįvyksta tai kuo greičiau, – tarė kitas. – Troba jaučia, kad šeimininko namuose nėra! Jau geras pusmetis praėjo nuo tada, kai su savo kariauna išvyko. Atsimenu, buvo vaiski die-na, kai nužvelgęs priešais pilį susirinkusius pulkus, nusėdo prie bokšto nuo arklio ir prie šventyklos durų iš jų, šviesybe, rankų palaiminimą kelionei priėmė. Kiekvienas degė noru pulti priešą, bet mažai kas žinojo, kur vadai pasuks. Kadangi Jogaila patraukė į pietus, pasigirdo džiaugsmingi balsai: Galas lenkams! Galas lenkams! Tikriausiai lig šiol jau susikrovė gerą grobį; nemenkai jie Lietuvai įsipyko. Geresnio laiko kunigaikštis negalėjo išsirinkti, dabar, kai jų karalius Liudvikas tyliai sėdi Vengrijoje, o lenkai barasi arba lėbauja, tegul mūsų šiek tiek truputėlį ten pašeimininkauja.

– Kad tik nuolatos būtų budrūs, – pasakė dar kitas, – nelauktų, kol anie sukviestų būrius ir griebtų ginklų. Patys baisiausi lenkai yra tada, kai atsipeikėja.

– Jie įsitikinę, – tarė Lizdeika, – kad šventoji jų laisvė pati juos apgins. Iš paskutinių žinių sprendžiant, mūsų šiek tiek nuolatos nugalėdavo ir lipo jiems ant kulnų. Jogaila su ugnimi ir kalaviju perėjo per Sandomiero žemę ir pasuko tiesiai į Krokuvą. Kunigaikštis Skirgaila su savo pajėgomis buvo Liublino žemėje.

– Jogaila su ugnimi ir kalaviju perėjo Sandomiero žemę? – pakartojo nustebęs Vizbaras. – Ar tai tikros žinios? Ar tai tikrai tiesa?

– Ar tai tikrai tiesa? – atkirto vienas žyinių. – Ir kodėl gi Jogaila negalėtų būti Sandomiežo žemėje? Gal tai koks užkeiktas kraštas? Linguoji galva tarsi gailėtumeis lenkų. Ar nemanai, kad jie nusipelnė lietuvių kalavijo?

– Žinoma, nusipelnė, – atsakė Vizbaras. – Man tik neramu dėl pasienyje gyvenančių mano giminaičių, juk žinom, kad karas neaplenkia nei svetimų, nei ir savų.

Saulė jau leidosi, todėl Lizdeika, atsisveikinęs su Vizbaru, pasiprašė nuvedamas į bokštą, kad savo pasirodymu nudžiugintų pamaldžius tautiečius, susirinkusius į šventyklos kiemą pagerbti besileidžiančios spindulių deivės. Bet kol senolis dar nenutolo, Vizbaras paprašė leidimo dar kartą pamatyti sūnų ir suteikti jam tėvišką palaiminimą. Lizdeika mielai sutiko ir tvirtai pažadėjo Vizbarui, kad visada, kiek tik kartų jis norės, laisvai galės su sūnumi matytis. Išėjus Lizdeikai, šventykla vėl ištuštėjo, o joje savo tarnystę atliekantis vaidila senu papročiu jau rengėsi pasnausti. Vizbaras ant krūtinės sukryžiuojo rankas stovėjo nuošaliai, savo apmąstymuose paskendęs laukė Traidenio. Jo galvoje sukosi labai neramios mintys, jis kartais be tikslo žengdavo kokį žingsnį arba pažvelgdavo į atvirą skliautą, pro kurią laisvai kilo šventosios ugnies dūmas. Po valandėlės pasirodė jaunuolis ilgais juodais drabužiais, plikai nuskusta galva, su plačiu diržu ant liemens; jis buvo labai pasikeitęs, ir tik tada, kai prabilo, tėvas jį atpažino.

– Ar tai tave matau? – susigraudinęs tarė senis, – Pagalvok, pagalvok, ką darai! Ir, paėmęs jį už rankos, nusivedė į nuošaliausią kampą.

– Taip, taip, – atsakė Traidenis. – Pirmas žingsnis žengtas, mano širdis dabar ramesnė. Tikiuosi, dangus palaimins mano ketinimus, nes jie yra skaitūs ir tvirti. O tu, mano tėve, grįžk ramiai namo, grįžk, tarytum nieko nežinodamas. Slėpk savo žingsnius ir nesirodyk čia anksčiau nei mums žinomu laiku. Ir svarbiausia – nepamiršk mano lobio.

– Jaunuoli, – griežtai tarė senis. – Dar kartą tau sakau, pagalvok, ką darai. Tavo prasimanymai negali duoti jokios naudos. Palieki gražiausias viltis, savo gyvybę statai į pavojų, namus gedului pasmerki. Paklausyk, aplinkybės keičiasi, Jogaila su kariuomene jau yra prie Krokuvos.

– Galbūt, – ramiai atsakė Traidenis, – bet aš nesitrauksiu. Negi tik dabar, atvedęs mane pro šiuos vartus, tu supratai, kam ryžausi? Grįžk namo, nestok man skersai kelio.

– O dangau! Ir kam aš tavęs paklausiau! Tu tik pažiūrėk į šias aprūkusias sienas, į šią baisią bendruomenę, į laukinį jų gyvenimą ir papročius, prisimink tą žavingą kraštą, kurį nedėkingai palikai. Nuo giraičių ir vynuogių žalios kalvelės, grynas dangus, dvaro linksmybės ir tau mielos mergaitės graudžios ašaros. Pagalvok, kaip tu, laimėje ir prabangoje augintas, čia sugebėsi gyventi. Čia kiekvienas tavo žodis gali tavo priešui tapti. Niekada sau neatleisiu, kad tave čia atvedžiau.

– Nesirūpink, juk žinai, kas yra mano angelas.

– Ir kas per pramanai! Kad bent tas angelas žinotų, ką tu dėl jo darai. Ar ne gana prisikentėjai? Kada tave apleis tos svajos? Ką aš namuose pasakysiu?

– Pasakyk, kad nuėjau į kariuomenę arba kad Gdanske įsėdau į laivą. Pagaliau sakyk, ką tik nori, svarbu, kad neprasitartum, jog pasilikau čia. Ir jokių būdu nepamiršk mūsų slaptažodžio.

– Ir ką gi tas mūsų slaptažodis per kelias mylias padės? Kai tave ant laužo ves, kad ir šimtą slaptažodžių sušuktum, aš tau pagelbėti neatbėgsiu. Čia ne slaptažodis, o kojos visada turi būti pasirengusios. Tu dar nežinai, Jogaila su kalaviju ir ugnimi Sandomiero žemę perėjo.

– Ne taip lengva, kaip sakoma. Kad ir kas atsitiktų, mano ketinimai nesikeis.

– Vaike, – tarė senis piktai, – jeigu tavęs taip labai nemylėčiau, lengvai visas kvailystes tau iš galvos išvaikyčiau. Klausyk, tu turi dar pusę metų. Tikiuosi, per tą laiką ateisi į protą. Laimė raguota, vargas ratuotas. Net jeigu būsi uoliausias, atsargiausias ir pamaldžiausias, jei netgi Krivių Krivaičiu tapsi, pagalvok, kokia iš to nauda? Vieną kartą užsimirši, vienas mažmožis – ir pražuvęs amžiams!

– Na, tai žūčiau, ir viskas. Bet tu nesijaudink, aš gyvensiu, gyvensiu, kad galėčiau pasidžiaugti savo darbo vaisiais. Lik sveikas, nepamiršk dienos, kada turėsime pasimatyti, o visų pirma atsimink apie mano brangiausią lobį, kurį iš tavo rankų norėsiu atsiimti.

– Na, na, tas lobis greičiau tave į aną pasaulį nuvarys. Net suvirpu pagalvojęs, kad jis mano namuose lig šiol yra.

Kaip tik tą akimirką pasigirdo kieme besimeldžiančių žmonių giesmė, ji staiga sudrebino šventyklos sienas. Nuo to garso nubudo vaidila ir, kurstydamas ugnį, ėmė krebždėti apie aukurą.

– Ar girdi tuos laukinius šauksmus? – susijaudinęs kalbėjo Vizbaras. – Negaliu jų klausytis nesijaudindamas, atsisveikinu, tarsi jau niekada tavęs nebematyčiau. Maldauju, bent jau elkis atsargiai, mažai kalbėk, o jeigu tik pastebėsi pavojų, visų pirma galvok, kaip pabėgti.

– Gerai, – švelniai tarė jaunuolis, padavė seniui ranką, širdingai paspaudė delną ir dingo kolonų šešėlyje.

Akimirką Vizbaras liko vienas. Jo dvasioje siautė nuoskauda, pyktis ir gailestis. Suprasdamas, kad jau nieko daugiau čia veikti neturįs, priėjo prie altoriaus, nusilenkė Amžinajai ugniai, atsisveikino su vaidila ir, pasiramščiuodamas lazda, išėjo iš šventyklos.

[...]

II t o m a s

[...]

SENOJI SOSTINĖ

Kernavė, anuomet garsi Lietuvos kunigaikščių sostinė, nedaug buvo išsaugojusi praėjusių laikų prabangos, ir beveik niekas joje neliudijo, kad prieš šimtą metų ji buvo didžiojo Gedimino numylėta gyvenamoji vieta. Liūdna, tarp brūzgynų paskendusį pilis, netekusi savo puošnumo ir ginklų, dabar buvo tapusi keliaujančių žmonių arba čia pernaktoti užsukančių ponų ir pirklių prieglauda. Senieji šio krašto valdovai nebuvo linkę ilgam prisirišti prie dažnai žmogaus kojos nemačiusiose, laukinėse žemėse pastatytų pilių ir miestų. Todėl vieni apleisti tapdavo griuvėsiais, o kiti, naujai pamilti, kasdien pražysdavo naujomis puošmenomis, tikėdamiesi išverti iki pasaulio pabaigos, bet staiga kokia nors mažai žinoma valda, linksmas kalnelis prie ežero arba apsauginis skardis prie upės, kritęs ponui į akį, tapdavo galingu garbingo miesto konkurentu ir pagaliau tapdavo vieninteliu jo pastangų ir pomėgių tikslu. Taip iš Kernavės sostinės vardą išplėšė Trakai, o paskui Vilnius ėmė pavydėti Trakams šlovės turėti tarp savo sienų Lietuvos valdovus.

Anuomet buvusi graži ir turtinga Kernavės pilis kasdien mažėjo, siuntė liūdnas buvusios didybės nuotrupas iš kuorų ir bokštų ant Neries krantų, kuriuos daugybę metų ji valdė! Jos sienos daug užpuolikų smūgių atlaikė, daug kartų Lietuvą apsaugojo ir jos gynėjams šlovę pelnė, bet tas

žaizdas įpėdiniai greitai pamiršto, plačios miesto gatvės, turgavietės ir aikštės, kuriose susirinę žmonės savo kunigaikščius Lietuvos valdovais paskelbdavo, dabar buvo suartos ir maitino tik vargšus kaimiečius, kurie daugiau vertėsi žūkle ir medžiokle, o iš nuostabių pastatų liekanų, jų nuoskalų rentė varganas lūšnas ir lipdė jas prie liūdnujų pilies sienų arba statė ant pylimų. Iš kadaise buvusių sueigų salių, iš arsenalo, pirklių ir miestelėnų rūmų ramiai kilo niūrios eglės ir ošiantys jovarai, tarsi norėdami įrodyti neginčijamą tiesą, kad žmogaus rankos nieko nėra tokio sukūrusios, ko neįveiktų prigimtinė jėga, kas jai nebūtų naudinga! Taigi kadaise buvusi puošni Kernavė, netekusi savo grožybių, tapo tuščia ir apleista, jai iš šlovingų laikų tik vardas paliko ir juo viso labo tik varganas kaimas galėjo būti pavadintas.

Nepaisant tokių negandų, jokia jėga, jokie gaisrai ir nedėkingas ponų aplaidumas negalėjo atimti apdairiai gamtos jai suteiktos amžinos vertybės – susižavėjimą keliančios vietos. Artėjant į Kernavę miškais, iš pradžių matoma tik plati lyguma, kurioje stūkso apleistos sostinės mūrai. Bet įveikus pirmuosius griuvėsius ir atsistojus kitame miesto krašte, staiga akis pralinksmina puikiausias, koks tik gali būti, vaizdas. Pylimo papėdėje netikėtai atsiveria kelių mylių pločio erdvė ir žavi kraštovaizdžių įvairovė. Per žalią lygumą vieną po kito vingius raito žavingoji Neris, o paskui ją gamtovaizdis kyla, tarsi tyčia norėdamas geriau savo turtus parodyti, tūkstančius įvairiausių dalykų vienu metu iškelia ir, atrodo, sako: tegul džiaugiasi tavo protas, liūdnas praeivi!

Pievos, miškeliai, sala upėje, kaimai, kalvelės, upeliukai – viskas atsiveria vienu ypu. Miestas, įsikūręs ant neapsakomai aukšto kranto, nuo Neries pusės buvo tvirtovės saugomas. Tai pailgas, nuo miesto giliais grioviais atskirtas kalnas, ant kurio stūkso Gedimino sienų liekanos. O prieš jį toks pat aukštas keturšonis kauburys, su stačiais šlaitais, buvo dievų aukoms ir liaudies maldoms skirta vieta. Kairėje pusėje, už perkaso, ant neprieinamos uolos buvo gynybiniai kalėjimo mūrai. Visi šie daugiau ar mažiau apgriuvę pastatai atrodė liūdni ir apleisti⁴⁴⁶.

Šį nemalonų įspūdį dar labiau sustiprino gyventojų pasakojimai apie Kernavės valdovų dvasias, įsikūrusias po tuščiais pilies skliautais ir jos rūsiuose. Negalėdamos išsiskirti su šiuo buvusios savo šlovės paminklu, jos dažnai naktimis baisiu ginklų žvangėjimu savo budėjimą skelbė, o grasinimus, priekaištus ir pyktį ant įpėdinių už jų aplaidumą, už tai, kad jie šitaip paniekino garbingą miestą, liejo ant griuvėsių su švilpiančiais vėjais. Liūdni jų balsai išpranašaudavo vis naują tautą

446 Dar ir šiandien ant šios vaizdingos kalvos yra išlikusių buvusio Kernavės klestėjimo pėdsakų. Dar stūkso trys anksčiau minėti piliakalniai: pilies, šventyklos ir kalėjimo, bet ant jų jau neįmanoma surasti jokių buvusių sienų griuvėsių. Kai kur jie apaugę gudobelėmis, lazdynais ir laukinėmis obelėmis. Už piliakalnių, ant senojo miesto griuvėsių, įsikūręs mažas miesteliukas su keliomis dešimtėmis namų, su medine parapine bažnytele ir dviem varganom smuklėm. (*Aut. past.*)

užklupusį skaudų įvykį, pono mirtį, badą ar karą⁴⁴⁷. Tik vienoje rytinėje pilies dalyje, Lizdeikos buveinėje, tapusioje kukliu būstu, niekas naktimis nesivaideno; o kai visus rūmus apgaubdavo kurčias niūrumas, tame sparne kartais galima buvo pamatyti po apkasus vaikščiojantį vaidilą arba vakarop tarp griuvėsių žabus renkančią pagyvenusią moterį.

Lizdeika, pasirinkęs šį nuošalų ir drauge žavų kampelį, jau keliolika metų ramiai jame savo dienas leido. Jis po ilgų klajonių Prūsiose atgabentas į Lietuvą, turėjo teisę kaip garbingas žmogus apsigyventi sostinėje, kunigaikščio rūmuose ir turėti ne mažiau prabangų būstą, bet, būdamas tylus, medžių šlamesio ir paukščių giesmių šventosiose giraitėse klausytis įpratęs, visą savo jaunystę jose dievus garbindamas praleidęs, pasirinko ne naujosios sostinės triukšmą, o Kernavės griuvėsius ir jos ramybę. Kaip jautrus turtuolis, priglaudžiantis geros giminės našlaitę, jis savo pastangomis ir rūpesčiu stengėsi prikelti griūvančius mūrus, trokšdamas išsaugoti šiuos brangius Gedimino laikų paminklus. Įsikūręs mažiausiai apleistame pilies sparne, liepė jį sutvarkyti ir gyvenamu būstu pavertė. Netoliese išsirinko gražiausią ąžuolą ir senuoju Ramovės pirmtakų papročiu pašventė jį triasmenei dievybei, kurią buvo išsaugojęs nuo kryžiuočių⁴⁴⁸. Prie jo rytais ir vakarais su mielais palydovais meldėsi ir aukas aukojo. Dažnai kartu meldavosi ir jo dukra Pajauta, kurią tėvas mylėjo kaip vieną savo dievų. Kai tik jam reikėdavo nors valandėlei su ja išsiskirti, jis pyko dėl visų reikalų ir pareigų, kurios ją buvo atėmusios; bet kai besitraukiantys žmonės jam pranešė apie sostinės pralaimėjimą ir trakėnų žiaurumą, baimė ir nerimas pasiglemžė jį visą. Norėjo staigiai vykti į Vilnių, atgauti Pajautą arba numirti kartu su ja, bet keliauti jam uždraudė

⁴⁴⁷ Šių dienų Kernavės gyventojai atsimena tuos vaiduoklius ir dažnai tvirtina, kad saulei nusileidus galima išvysti baltą, brangiai aptaisytą žirgą, kuris žvengdamas lekia per pilies kalną, bet jis laukinis, ir, jeigu tik kas nors prie jo prisitartina, žirgas kaipmat išnyksta. (*Aut. past.*)

⁴⁴⁸ Lietuvos senovėje garsus dievų ąžuolas buvo gražiausias Romuvos miškų medis; jo šakos augo į tris puses; o buvo jis toks didelis, kad jo kamieno skersmuo siekė šešias uolektis. Lietuvių tikėjime jis buvo amžinai žalias. Brangiomis, šešių uolekčių aukščio uždangomis aplinkui apjuostas, trijose savo šonų drevėse slėpė tris skirtingas dievybes, tai yra pirmoje buvo Perkūno, perkūnų ir ugnies dievo, skulptūra, kurio liepsnojančias veidas ir ugninė strėlė rankoje reiškė pyktį ir bausmę. Antroje nišoje stovėjo dailus jaunuolis – dievas Patrimpas, atsakingas už pirmuosius žmogaus poreikius, jo mielas veidas liudijo, kad jis iš anksto tuos poreikius žino. Trečiame buvo įkurdintas baisesis Poklius, mirusiųjų, pragaro ir skurdo dievas. Jo veidas niūrus, išblyškęs ir piktas, juoda susivėlus barzda, galva, balta skara perjuosta, o aukštyn pakeltos akys baime perverdavo į jas pažvelgusius. Prie jo kojų gulėjo žmogaus ir gyvulio kaukolės: jo garbei šiaudais uždengtuose puoduose buvo laikomi žalčiai, kuriuos kasdien reikėdavo pienu palakinti. Už tų uždangų niekam nevalia buvo įžengti išskyrus Krivių Krivaitį ir žynius (aukotojus). Kartais jas pakeldavo prieš toliau stovinčius susirinkusius maldininkus. Boleslovas Narsusis, žygiuodamas per Prūsiją, liepė nukirsti tą ąžuolą, o paskui kryžiuočiai sunaikino tikėjimo likučius. Naruševičius, *Lenk. istor.* T. I. (*Aut. past.*)

jo sveikata besirūpinantis tarnas ir nedelsdamas pats ten išvyko. Kaip tik tą vakarą senolis liūdnas sėdėjo savo kėdėje ir galvojo, kas galėjo nutikti Pajautai. Blyški lempos šviesa metė aplinkui niūrius šešėlius. Vaidilos jau ilsėjosi savo grytelėse, nieko daugiau šalia senolio nebuvo, išskyrus jauną berniuką, kuris stovėjo prie durų, laukdamas savo pono įsakymų.

– Runai, – tarė po akimirkos senolis, – ar mūsų tijūnas dar negrižo?

– Kur ten taip greitai sugriš; Vilnius juk ne už kalno. Saulė jau buvo aukštokai pakilus, kai jis išvyko; tiesą sakant, pasiėmė geriausią žirgą iš arklidės, bet vis dėlto tai – penkios ilgos mylios.

– Blogai padariau jį išsiųsdamas. Gal jį kas kelyje sulaikė? – kalbėjo stodamasis senolis. – Pats privalėjau ten važiuoti. Kas kitas, jei ne tėvas gali pirmiausia dukrai pagelbėti. Runai, liepk pakinkyti man arklius.

– Gerai, pone, bet kad naktis nors į akį durk. Šiaip ar taip, niekas nedirštų sulaikyti Krivių Krivaičio tarno, o jeigu kas nors jūsų dukrai būtų atsitikę, jos dvasia pirma jums būtų apie tai pranešusi. Argi Kęstutis nepažįsta mūsų panelės? Juk mes jam nieko blogo nesam padarę.

– Mielasis, kare visi yra kalti. Argi negirdėjai, ką žmonės pasakoja apie tai, kaip trakėnai užpuolė pilis?

– Kurgi negirdėsi! Net plaukai šiaušiasi. Žvejys iš Kernavės vakar buvo Vilniuje, nors kuojų ir nepardavė, bet pinigėlių krūvą parsivežė, nes bėgantys, savo gyvybę gelbstintys ponai už perkėlimą į kitą krantą gerai jam mokėjo. Taigi jie pasakojo, kad pirmiausia Kęstutis šimtą alkanų lokių į Vilnių paleido, jie žmones į gabalus sudraskė.

– Dėl šito, – tarė senolis, – nesijaudink ir netikėk. O ką dar esi girdėjęs?

– Na, taip, netikėk! Mūsų senoji Danutė ilgai Trakų pilyje tarnavo ir taip gerai Kęstutį pažįsta, kaip kad aš jus, pone; taigi ji sakė, kad jis visada arklidėje lokių laikė. O prieš keletą dienų ji matė krauju pasrūvusį dangų virš Vilniaus ir tuojau pat pasakė, kad kokio galo panelė ten į puotą nuvažiavo. O užvakar kas dėjos tuščioje pilyje! Atrodė, kad paskutinės sienos visiškai subyrės.

– Dievai visada perspėja žmones, kad šie atsipeikėtų, – pasakė senolis. – Vargas tam, kuris jų perspėjimų neklauso! Jeigu tau, mielas, tektų gyvenime pamatyti kokį nors keistą reiškinių, visada išžiūrėk į save, ar ko nors blogo nedarai, ir pasitaisyk. O ar žvejys nieko nekalbėjo apie mūsų kunigaikštį ir jo šeimą? Sakyk, mano vaike, drąsiai sakyk.

– Ir dar kaip kalbėjo. Kęstutis, įpuolęs kaip liūtas į miestą, girdėjau, pirmiausia suėmė kunigaikštį ir motiną, o paskui, lakstydamas po rūmus su kalaviju, nuolatos šaukė: vaidilą! Vaidilą greičiau pas mane! Kas jį man gyvą atves, pono titulą duosiu ir tris pilis; bet vaidila gerai pasislėpė. Paskui, girdėjau, buvo apiplėšta šventykla.

– Koks baisus įsiūtis! Tai savivalės ir aklo pasitikėjimo patarėjais pasekmės. Jeigu suėmė kunigaikštienę, Algirdo motiną, jeigu jai nebuvo dovanota, jau ir mano Pajautos nėra. O! Mano

neapdairume, argi reikėjo man ją į tą ugnį siųsti! O! Kur mano akys, mano akys?! Skubiai pakviesk man žvejį. Bet kas iš to. Kinkyk arklius, greičiau kinkyk arklius. Girdi? Kinkyk man arklius, pri-
valau ten nuvažiuoti.

Ilgiau Runas negalėjo pono valiai prieštarauti. Liepė paruošti vežimą, o kai grįžo atgalios, rado senolį rimtai į kelią besiruošiantį. Išgirdęs botago kirtį, kaip tik jau turėjo išeiti, tik staiga durys atsivėrė ir vidun įėjo pabėgėliai.

– Kas čia? – paklausė sunerimęs Lizdeika.

– Kažkokie kaimiečiai su ryšuliais, – atsakė berniukas. – Trise, dvi moterys ir vienas vyras.

– Būkit pasveikinti, mieliaji! – prabilo senolis, tiesdamas ranką. – Ko pageidautumėte?

– Bėgame iš Vilniaus nuo Kęstučio rūstybės! – tarė Aleksandra. – Viską praradome, pasigai-
lėjimo ieškome.

– Dievai gerai jus atvedė, visko pas mane rasite, viskuo, kuo turtingi, su jumis pasidalinsime.

Sėskitės ir pasakokite, gal ką nors girdėjote apie mano dukrą Pajautą? Ji buvo kartu su kuni-
gaikštienne žemutinėje pilyje. Nebijokite, jeigu ir nieko apie ją nežinote, sakykite drąsiai, aš visada
jus svetingai priimsiu.

– O! Mano tėve! – sušuko tėvui į glėbį puldama Pajauta. – Čia aš esu, ir jau niekada nuo šiol
nenorėsiu su tavimi skirtis!

Senolis su ašaromis apkabino savo mylimą vienturtę; kėlė rankas į dangų ir vėl ją prie krūtinės
glaudė. Po kelių jausmingų akimirkų Pajauta supažindino tėvą su kunigaikščio seserim ir savo
išgelbėtoju Traideniu, pasakojo apie Vilniaus nelaimę, apie užpuolikų žiaurumą ir savo pabėgimo
smulkmenas. Klausėsi senolis čia pasibaisėdamas, čia su džiaugsmu, guodė sutrikusią Algirdo
seserį ir jaunuoliui dėkojo.

[...]

Traidenis vaidiloms skirtame būste patogiai įsikūrė ir buvo apgaubtas didžiu rūpestingumu,
kurį jam pelnė garsas apie gerus jo darbus ir Lizdeikos palankumą. Senieji žyniai kuo greičiau
jo žaizdą sutvarstė, o paskui tijūnienė, gydančiasias žoleles gerai išmanydama, pagalbą ir greito
išgijimo viltį jam suteikė. Bet nelaimingosios Aleksandros būklė anaipol nebuvo tokia gera.
Kitą dieną visai jėgų netekusi, jau nebeįstengė iš lovos atsikelti. Negandų ir kelionės išsekinta,
nors ir buvo tvirtos prigimties, visai nusilpo ir neįstengė priešintis žmonėms būdingai negaliai.
Nei Pajautos rūpestingumas, nei tijūnienės sugebėjimai negalėjo įveikti ligos, kuri kilo iš iškan-
kintos merginos sielos. Prisiminimai apie patirtas kančias, nežinomas jai brangių žmonių, o ir
pačios likimas panaikindavo visas gydomąsias vaistų galias, užleisdamas vietą vis didėjančiam

silpnumui. Diena iš dienos gesdama, taip nusilpo, kad visi ėmė baimintis dėl jos gyvybės. Staiga baisyu karščiu užsidedę jos kraujas ir sutelkė nusilpusias jėgas. Praradusi sveiką protą, ji šokdavo iš lovos ir vijosi užpuolikus arba baisiausiais žodžiais juos keikdavo. Jos lūpos nuolatos kartojo vyro, brolio ir motinos vardus. Tai juos ji, kaip anuomet, regėjo šalia savęs, laimingus, besidžiaugiančius, ir tada jos veide atsirasdavo palaiminga šypsena, liudijanti, kokie saldūs vaizdai ją lanko; arba ji matė juos apdriskusius, kruvinus, besibastančius, žudikų geležtėm pervertus, ir tada ji taip staigiai įtūždavo, kad baisu buvo prie jos artintis. Daug dienų vargo Pajauta ir tijūnienė budėdamos, kad ko nors blogo sau ta nelaimingoji nepasidarytų, stengdamosi jos gyvastį išsaugoti. Nei paaiškinimai, nei paguodos žodžiai jokio įspūdžio ligonei nedarė, tik jėga galima buvo ją kuriam laikui numalšinti.

Tijūnas jau buvo pakeliui iš Vilniaus. Kadangi dar tik buvo bandoma atkurti senąją tvarką šiame mieste, nedaug jis galėjo sužinoti apie likimą žmonių, kurie, be Pajautos, labiausiai jį domino; tiesą pasakius, netgi bijojo daug apie juos klausinėti, ir sužinojo tik tiek, kad Jogaila, jo motina ir vaidila yra sargybos saugomi, ir pastarasis uždarytas tokia griežtame kalėjime, kuriame su niekuo neleidžiama pasimatyti. Suprato Lizdeika, kad Kęstutis ant šio nelaimingo patarėjo nori visą savo įniršį išlieti ir liepė tijūnui niekam šitų liūdnu žinių nepasakoti. Tuo tarpu ūmi Aleksandros liga pamažu ėmė trauktis. Ankstesnė jos būklė, tarsi staigiai praūžianti audra, turėjo baigtis; tačiau po jos kur kas didesnė negalia ir atminties praradimas užklupo. Kaip tik tuo metu atvyko į Kernavę pasiuntiniai iš Vilniaus pasidomėti jos sveikata; tačiau, pamatę tokią liūdną padėtį, nedaug ką gero nuveikė, nebent tiek, kad apie pavojingą Aleksandros padėtį sužinojęs Kęstutis, skubiai atsiuntė iš Vilniaus gydytoją, kuris iš kailio nērėsi, stengdamasis išsaugoti ligonės gyvybę.

Toks visų rūpestingumas ir nuolatinės maldos už ligonę įžiebė mažytę vilties kibirkštėlę, – po kelių savaičių ji po truputį atgavo sąmonę, bet buvo tokia nusilpusi, kad pati iš lovos pasikelti nepajėgė. Tačiau ta negalia ilgai jos nekankino⁴⁴⁹; Aleksandros jaunystė ir jos jaunas kūnas padėjo jai atsigausti, o dėl grįžtančio apetito ir atidžiai parinkto maisto, matyt, ėmė stiprėti jos jėgos. Kai tik pajėgė pati vaikščioti, tuojau pareiškė norą grįžti į Vilnių. Jos bičiuliai puikiai žinojo, kad ten jos tik nauja liga, o gal net ir mirtis gali laukti, bet slėpė šią baisią žinią ir neleido išvykti,

449 Kai tik kas nors susirgdavo, buvo kviečiamas vaidila. Iš pradžių jis guosdavo ligonį, tvirtindamas, kad jeigu dievų valia šis turis mirti, tuomet rasiąs tarp jų laimingą savo būtį. Jeigu liga užsitęsėdavo iki keturių mėnesių, ligonis sudėdavo kokius nors įžadus, įsipareigodamas, kad pasveikęs atliks tai, ką dievams pažadėjo; bet jeigu ir tai nepadėdavo, galų gale buvo imamasi vaistų, tai reiškia, atnešama pelenų nuo Amžinojo aukuro ir jie buvo naudojami tam tikrose apeigose, skirtose ligai atbaidyti. (*Aut. past.*)

teigdami, kad dar nėra pakankamai sustiprėjusi, kad privalo čia pasilikti. Aleksandra turėjo paklusti jų rūpestingumui. Tuo tarpu Pajauta su Traideniu stengėsi kuo daugiau visokių pramogų sugalvoti, kad pralinksėtų ligonės siela ir sveikata greičiau sugrįžtų. Tijūnas žinodamas, kad jai labai patinka medžioklė, dažnai ją pasikviesdavo pamedžioti ir stengėsi ant tako žvėrių užvyti; kitomis dienomis išsirengdavo į linksmą žvejybą Neryje, o kartais Pajauta išplaukdavo su ja į žaliąją salą upės viduryje, kuria grožėdavosi pro savo menės langus; joje turėjo mažą savo ūkelį, kaimišką trobelę, gyvulėlių ir darželių; arba patraukdavo dar toliau, už upės į kaimą ir giraites. Tačiau visos šios pramogos ne itin galėjo paguosti liūdną, susirūpinusią sielą. Kur kas malonesni jai buvo atsiskyreliški pasivaikščiojimai tarp Kernavės griuvėsių. Liūdni apgriuvę pilies kuorai, aplinkui stūksančios aptrupėjusios sienos daug geriau derėjo prie jos būsenos nei linksmi gyvybingi gamtos vaizdai. Šis paveikslas, liudijantis, kaip keičiasi laikini dalykai, prisiminimai apie anais laikais po prabangiais skliautais vykusius pokalbius, vaišes, pergalių puotas, – visa tai, kas iš buvusios grožybės ir gyvenimo liko – kalkių ir akmenų sąvartynas, – išraiškiausiai galėjo prakalbinti jos skausmo kupiną sielą. Pajauta, pataikaudama Aleksandros norams, kartais palaikydavo jai draugiją tuose liūdnuose pasivaikščiojimuose ir, lengvais žingsneliais keliaudama per susmukusius skliautus ir samanomis apaugusias aslas, rodė įvairių buvusių valdovų ir kunigaikščių menes, kurie vienas po kito čia gyveno, pradėdama nuo kuklios Kernavės įkūrėjo menės iki nuostabių Gedimino salių, pasakojo savo nelaimingai draugei apie visus šių mūrų kampelius.

[...]

III t o m a s

[...]

Praėjus kelioms dienoms po liūdnuų iškilnių, rūmuose pasirodė Habdankas su dukra, kurie atvyko pagerbti kunigaikščio ir kartu prašyti, kad šis duotų leidimą baigti bažnyčios statybas. Jogaila, iš anksto numatydamas jo atvykimo priežastį, liūdnuų laidotuvių aplinkybių prislėgtas, nelabai džiaugėsi svečiais, tačiau atsimindamas, kad pats juos kvietė, o labiausiai bijodamas įžeisti Elena, stengėsi priimti juos maloniai.

– Jūs labai palankus, maloningasis pone! – tarė Habdankas, su dukra įėjęs į puotų menę. – Tai leidžia viltis, kad niekas netrukdys užbaigti mums pradėtų statybų; nuo to laiko, vos tik, valdove, apleidai mūsų prieglobstį, vietiniai gyventojai neleidžia mums tęsti darbų ir yra tokie įžūlus, kad turime dėti visas pastangas neleisdami jiems įsisiautėti.

– Iš tikrųjų, – atsakė Jogaila, – labai sudėtingų dalykų manęs prašote. Geriau reikalautumėt dešimt mylių žemės kaimams kurti, o ne vieno sieksnio bažnyčia statyti. Liūdni įvykiai jūsų rūpestį visiškai man iš galvos išmušė; visai pamiršau apie tai su Krivių Krivaičiu pakalbėti, o dabar jis į Kernavę išvažiavo ir, tiesą pasakius, nežinau, kada vėl su juo pasimatysiu.

– Manau, kad galite nuspręsti ir be Krivių Krivaičio, – atsakė Habdankas. – Užtektų, valdove, jeigu malonėtumėte pasiūsti Panerių gyventojams žinią, kad mūsų reikalą pats globoti imatės.

– Pats imuosi globoti? – pakartojo kunigaikštis. – Iš tikrųjų! Ne tam esu lietuvių kunigaikštis, kad pradėčiau krikščionių dievus globoti. To negali būti!

– Atmink, valdove, kad dviejų žmonių laimė priklauso nuo vieno tavo žodžio.

– Tai jūsų kaltė, – atsakė kunigaikštis, – kad tą laimę jūs norit padaryti priklausomą nuo neįmanomų dalykų. Kas per drąsa! Turėtumėt manyti, kad jus ištiko didelė malonė, kad kliūna tik statybos, daugiau jokių nemalonumų; gerai apsvarstykite, o jeigu taip mano lietuviai, nuvykę į jūsų šalį, pradėtų prie Krokuvos sienų savo dievams šventyklas statyti, ką jiems pasakytų jūsų karalienė? Esu tikras, kad už savo drąsą jie gyvybėmis sumokėtų, ir aš, prisipažįstu, visai tuo nesistebėčiau.

– Ne, maloningasis valdove! – tarė Habdankas. – Mūsų karalienė yra krikščioniškojo pamaldumo pavyzdys ir labai karštai išpažįsta šventąjį tikėjimą, esu tikras, ji kentėtų savo šalyje taip, kaip Dievas kenčia pasaulyje.

– Galbūt, – atsakė kunigaikštis, – mes vis dėlto savo Lietuvoje nepakęsimė to, kas mums nepatinka.

Išsakęs savo jausmus, Jogaila teikė vis mažiau vilties, kad Davainos statybos ir visas šis užmojis bus įvykdytas. Gal šios derybos ir kitaip būtų pakrypusios, jeigu į jas būtų įsitraukusi Elena; bet tuo metu jos dėmesys buvo kur kitur nukreiptas. Ji pastebėjo Jogailos itin pamėgtą paveikslą, kuriame pavaizduotas veidas staiga taip ją prikaustė, kad visa kita, kas aplinkui vyko, visai jai nerūpėjo.

– Ar neleisite mums jūsų nuomonės išgirsti? – paklausė kunigaikštis. – Kaip matau, visas jūsų dėmesys skirtas tik paveikslui. Ar tik kartais nepažįstate tos jame pavaizduotos būtybės?

– Galbūt! – atsakė nuo paveikslo akių neatitraukdama mergina.

– Puiku! Vadinasi, galų gale sužinosiu, kas ji tokia. Klausau.

– Ar tai šitaip norite priversti mane patenkinti savo smalsumą? – nukreipdama savo griežtą žvilgsnį nuo paveikslo į Jogailą, atsakė Elena. – Regis, turiu teisę pirmiau paklausti, kodėl norite sužinoti jos vardą ir ką reiškia ši prie paveikslo pastatyta sargyba?

Jogaila pastebėjo, kad, būdamas dar nemandagesnis, praras galimybę atskleisti paslaptį; matė, kad Elena labai pasikeitusi, todėl pradėjo švelniai jos atsiprašinėti, prisipažindamas, kad paveikslo

grožis tokį stiprų įspūdį jam padarė, jog bijodamas, kad kas nors neatimtų, liepė prie jo sargybą pastatyti; ir dar pridūrė, kad nesvarbu, kad ir kas būtų toji jame pavaizduota būtybė, kad ir kur ji gyventų, nieko taip netrokšta, kaip ją pamatyti, galvą prieš ją nulenkti ir amžiną jai garbę ir ištikimybę prisiekti. Elena, klausydama šių tokių prisipažinimų, dar atidžiau įsižiūrėjo į paveikslą. Kiekvienas jos žvilgsnis, tyrinėjantis mažiausias portreto smulkmenas, regis, tik patvirtino tiesą, kad ji pažįsta nutapytą ir gali patenkinti kunigaikščio smalsumą. Tai buvo akimirkos, kai jos sąmonėje šmėsčiojo ir pašėlę, ir patys gražiausi sumanymai. Ji buvo panaši į audros žarstomus debesis, čia dega skaisčia šviesa, čia gąsdina juodomis tamsybėmis. Visa, dėl ko gali kovoti įžeista meilė, keršto troškimas, mielų vilčių sugrįžimas, tikėjimo šlovė, vardo įamžinimas, dabar grumtėsi jos sieloje. Jos veidas ir visa išvaizda tą kovą atspindėjo. Staiga laukinės svajonės susiliejo į vieną jausmą, pyktis, kerštas, neapykanta užleido vietą kilnesniems dalykams, kurie nuo tos akimirkos tapo vienintele jos aistra ir pakylėjo drąsiam poelgiui.

– Liepk sargybai pasitraukti, – tarė Jogailai. Kai gavusi ženklą sargyba pasitraukė, guviai jo paklausė: – Iš kur gavai šį paveikslą?

– Paėmiau iš vieno Amžinosios ugnies sergėtojo, – atsakė Jogaila.

– Iš jo atėmei? Atėmei iš to, kuris gyvybę buvo pasirengęs paaukoti, kad tik jos pavardės neištartų? Pagalvok, kokia ypatinga yra ši moteris! Tu ją garbini, nors jos nepažįsti. Garbink ją, dievink, tuo mane padarysi pačią laimingiausią. Tačiau sakyk man, jeigu ji nieko daugiau neturėtų, tik savo ypatingą grožį, jeigu ji būtų daug žemesnio nei tu luomo, jeigu pavyzdžiui, būtų tik vargšė kokios nors šalies pavaldinė, ar visa tai nepakeistų tavo jausmų?

– Niekados! – atsakė įsikarščiavęs Jogaila. – Argi ši veido išraiška nepasako, kad jos siela yra kilniausia, kad ji verta mano likimo? Jeigu būtų tik vargšė pavaldinė, būčiau laimingesnis, nes, išsivesdamas ją iš skurdžios sodybos, suteikčiau dalią, kuri man jos dėkingumą nulemtų, kuri man kiekvieną akimirką daugybe būdų padėtų pelnyti jos prieraišumą.

Šie kilnūs nesumeluoti žodžiai pakeitė moters užmačias. Akimirką ji išdidžiai žiūrėjo į paveikslą, tarsi norėdama jam pasakyti: *Dabar tavo likimas yra mano rankose.*

– Taip, – tarė nudžiugusi, – leisiu tau ją pažinti, bet parodyk man savo ranką.

Nudžiugęs, susijaudinęs ir laimingas kunigaikštis parodė savo delną, iš kurio Elena tokią jam ateitį pranašavo:

– *Tai, ko neapkenti ir ko bijai, greitai imsi garbinti. Tavo siela nubus, o širdis prisipildys džiaugsmo, kokio lig šiol nepažinai; bet visų pirma pažink amžinosios tiesos šviesą.*

– Ką tu čia man, lenkaite, apie šviesą porini? Negi šviesioji Aušrinė kasdien man nešviečia? Aš tavęs prašiau, kad man pasakytum, koks šios mergelės vardas?

– *Tai, kas tavo liaudį padarys laimingą, o šalį praplės, dėl ko imperatoriai ir karaliai tavęs prikalbinti neįstengė, tą padarys penkiolikmetės mergelės žvilgsnis; bet visų pirma pažink, pažink amžinosios tiesos šviesą.*

– Jai penkiolika metų! – sušuko Jogaila. – Tiesa, imperatoriai ir karaliai siuntė pas mane savo pasiuntinius, bet aš su jais nenoriu turėti jokių reikalų.

– *Dėl tavęs ji atstums šauniausius piršlius, jinai tavo kunigaikščio kepurę pakeis karūna, ir, nors tave tokia garbe apsups, tu labiau branginsi ne sostą ir karūną, o tai, kuo tave apdovanos ir leis pažinti namų židinio užuovėjoje; tačiau pirmiau pažink, pažink amžinosios tiesos šviesą!*

– Iš tikrųjų! Tu kalbi gražiau nei mūsų Krivių Krivaitis. Bala nematė karūnos, tik pasakyk man, kur ji gyvena?

– *Ji, neprisimindama nuoskaudų, tavo valdas praplės, jos dėka tu būsi savo narsios liaudies mylimas, ji ir tave, ir tavo žmones pavers Dievo mylimais, tikėjimo ir mokslo šviesą ji skleis pasaulyje, o tu per savo vaikaičius valdysi ištikus amžius. Jai garbę atiduoda pasaulio galingieji, bet tik tas ją laimės, kuris pažins amžinosios tiesos šviesą!*

– Gerai! Noriu pažinti šią šviesą, noriu viską padaryti, – kalbėjo Jogaila, – bet pirmiausia turiu sužinoti, kas ji tokia.

– Būtinai nori? – paklausė Elena. – Gerai! Tegul tavo klausą sudrebina jos vardas, tegul suvirpina tavo sielą ir sukelia joje stebuklingas permainas. Klausyk! Tai – Jadvyga, Lenkijos karalienė!

Jogailos žvilgsnis buvo nurimzdęs į paveikslą; lig šiol jis nieko nematė, tik stebuklingus bruožus. Žodis karalienė jį tarsi pažadino iš sapno, sunaikino visas mielas svajones, jis atsitraukė sumišęs, nuleido akis ir jį užliejo vienintelis jausmas – gili, liūdesio kupina pagarba.

– Ar šis vardas taip labai tave nustebino? – paklausė Elena.

– Taip, – po akimirkos atsakė kunigaikštis. – Jaučiuosi tapęs visai kitu žmogumi. Tai čia ta garsi Lenkijos karalienė? Žiaurią tiesą man atskleidei! Kad ir kas būtų, kad ir visi pasaulio valdovai ją garbintų, kad ir pačiam verčiausiam ji atitektų, aš niekada nesiliausiu ja žavėjęsis, o šitą paveikslą į kapus nusinešiu.

– Nesisielok, Jogaila! – tarė Elena. – Ir žinok, kad Dievui, kurį garbina Jadvyga, nieko nėra neįmanoma.

– Ji yra dviejų tautų dukra, karalystės valdovė, gražiausia iš visų kunigaikštyčių, argi norėtų pažvelgti į mane savo maloninguoju žvilgsniu? Ne! Jūs tik norit, kad aš gėdą patirčiau!

– Pažvelk atidžiau, kunigaikšti, – pasakė Elena, – visų pirma tavo Lietuva plotu yra didesnė už Jadvygos valstybes; tavo tautos šaknys senos ir garsios kaip kad ir Piastų giminė; tau tetrūksta

tinkamos laikysenos ir išsiauklėjimo. Tavo pirmtakai nešiojo karūną⁴⁵⁰, Dievas iš jų ją atėmė, nes nemokėjo jam ištikimai tarnauti, taigi pažink Jadvygos Dievą, o jis jos širdį pripildys tau palankių jausmų. Viena tau gerų žinių yra ta, kad ji pakeitė apie tave nuomonę, išgirdusi, jog nutarei sugražinti Lenkijai į nelaisvę paimtas moteris; dabar tau reikėtų įrodyti, kad nesi krikščionybės priešas, gal tada taptum vienu iš jos rankos verčiausių.

– Iš tikrųjų? Tai jai buvo malonu, kai visas lenkes atgal išsiunčiau? – klausė apsidžiaugęs kunigaikštis. – Labai dėl to dėjuosi, o jums dėkoju, kad taip man patariate. Bet pasakykit man, ar iš tikrųjų ji tokia graži, kokia vaizduojama paveiksle?

– Gali būti, kad ji nėra visiškai tokia kaip paveiksle, – atsakė Elena.

– Žinoma, kad ne visai tokia! – atsiliepė Habdankas. – Ji yra daug gražesnė. Ir dar daugiau pasakysiu: į tave, valdove, visos lenkų tautos akys yra nukreiptos ir, jeigu jau turiu tiesą išsakyti, mano apsilankymo tavo kraštuose tikslas buvo kuo artimiau ir daugiau tavo malonybę pažinti.

– Ką gi, jeigu taip, netrukdysiu jums statyti bažnyčią, – tarė kunigaikštis. – Baikite ją laimingai, bet pasakykit, kaip galėčiau kreiptis į jūsų karalienę, jeigu ji, girdėjau, yra susižadėjusi su kažkokiu vokiečių kunigaikščiu?

– Viskas įmanoma! – atsakė senis. – Tėvas ją pažadėjo kunigaikščiui Vilhelmui Habsburgui; bet tai buvo tada, kai dar nežinojo, kad dukters laukia Lenkijos sostas; tačiau kai Jadvyga buvo pašaukta karaliene tapti, ji karūną priėmė su ta sąlyga, jog išsirinks sau tą vyrą, kuris lenkams pasirodys esąs vertas juos valdyti. Taip visi buvę sandoriai neteko reikšmės. Tau, kunigaikšti, visi keliai atviri, stenkis pateisinti gerą vardą, ir galėsi būti tikras, kad Jadvygos norai nesiskirs nuo tautos pasirinkimo.

– Dabar man pasakykit, – paklausė kunigaikštis, – ką reiškė tas paveikslas vaidilos rankose ir iš kur jis jį gavo?

– Tai nieko ypatingo, – atsakė Habdankas. – Tas kilnios šeimos jaunuolis, atiduotas į karaliaus Liudviko dvarą, buvo vienas iš Jadvygos tarnų. Jam taip susisuko galva, kad jis nesugebėjo suturėti jausmų, kuriuos jam sukėlė kunigaikštytės žavesys ir dorybės; kažkas iš šalies jam leido suprasti, kad jis turėtų išeiti iš dvaro; staiga jis dingo iš Budzino ir nuo to laiko niekas daugiau jo nematė. O Jadvygos portretų pilna visa Vengrija, nesunku jam buvo jį gauti.

– Patinka man tas drąsuolis, dabar galėsiu paveikslu gėrėtis, – kalbėjo šypsodamasis kunigaikštis. – Mano bičiuliai, pasakykite man, ką turėčiau daryti, norėdamas pas tokią didžią poniją patekti?

⁴⁵⁰ Mindaugas, didysis Lietuvos kunigaikštis, Popiežiaus Inocento IV pakrikštytas ir karūnuotas, keletą metų buvo Lietuvos karalius. Be to, praėjusių amžių metraštininkai dažnai Lietuvos kunigaikščius karaliais vadina. (*Aut. past.*)

– Reikia kuo greičiau, – prabilo Elena, – pasiųsti pas karalienę garbingiausius asmenis, kad prašytų jos rankos ir kad prisiektum priimti šventąjį katalikų tikėjimą. Jeigu neišpildysi šios sąlygos, nieko verti bus visi tavo pažadai, kad ir viso pasaulio valdovas būtum.

– Pirmiausia, maloningasis valdove, – pridūrė Habdankas, – reikia nepamiršti, kad šios misijos sėkmė priklausys nuo to, kokius pasiuntinius parinksi. Tik iš nuolatinių karų, kuriuos, valdove, kariavai prieš lenkų tautą, ji pažįsta tavo narsumą ir karvedžio meną. Reikia, kad tavo pasiuntiniai sugebėtų įrodyti, jog tu gali išpildyti tautos lūkesčius, nes būtent jų padarytas išpūdis liudys apie tave ir nulems tai, ar būsi išrinktas karaliumi.

Jogaila dėkojo už geranoriškus patarimus ir, ši keblų sumanymą apmąstydamas, dažnai tarėsi su seserim ir broliu, kaip jį įgyvendinti. Aleksandra, drąsi kiekvienu sudėtingu atveju, nesistebėjo didžiais brolio užmojais. Už tai, kad tektų atsakyti tikėjimo ir naujam kitos tautos skeptrui tarnauti, jos nuomone, būtų atlyginta daug naudingesniais šviesos ir galybės dalykais, kurie turėtų pasiekti Lietuvą ir Gedimino tautą. Skirgaila, numatydamas, kad brolio atsiradimas svetimam soste gali ir jam pačiam būti naudingas, taip pat rėmė šį sumanymą. Bet Jogaila, kurį likimas jau ne kartą nuvylė, nelabai norėjo tikėti jam besišypsančia fortūna. Puikiai žinojo, kokios kliūtys kyla iš Lietuvos, žinojo ir kitų šios karalystės trokštančių monarchų užmačias, – tai žadėjo nelengvą kelią iki kunigaikštystės rankos. Jis nepamiršo, kaip ši, ne pagal metus drąsi mergina, garbingai priėmė kryžiuočius, kaip sugebėjo išjuokti jų pasididžiavimą, bet visų pirma, kaip ji yra prisirišus prie kunigaikščio Vilhelmo. Kokių dorybių reikia turėti, galvojo jis, kad patiktum gražiausiai Europos kunigaikštytei ir nurungtum jai mielą sužadėtinį? Virpulys jį purtė vien pagalvojus apie visas pastangas ir žygius tapti jos sutuoktiniu, jau mieliau jis būtų į dar kokią dešimtį karų su lenkais ėjęs negu kartą į juos prabilęs, prašydamas jų dievinamos Jadvygos rankos.

Bet kerintis jos paveikslas stovėjo jam prieš akis ir saldi viltis kurstė gęstančią narsą. Jau anksčiau Jogaila pajuto keistą nerimą, kuris kėlė norą keisti ankstesnį gyvenimo būdą. Viena pagrindinių to nerimo priežasčių buvo tai, kad mirė Kęstutis. Gal dėl tos paslaptingos žmogžudystės sukeltos sąžinės graužaties, gal iš baimės, kad šitaip staiga iš laimės į neveltį krito, Jogailai ta mirtis taip skaudžiai širdį užgavo, kad jis nieko daugiau nenorėjo, tik ieškoti paguodos pasinėrus į tobulesnės religijos nuostatas. Netrukus atsirado ir kitų priežasčių, kurios dar labiau jį paragino veikliau imtis didelių permainų. Kryžiuočių ordinas, į kurio nagus pakliuvo narsusis Vytautas, vėl sukilo prieš Lietuvą, grasindamas kerštu už Kęstučio mirtį, jo sūnaus vedamas, stengėsi įsibrauti į Lietuvos žemes. Būtinai reikėjo ieškoti kitos tautos pagalbos. Artimiausią paramą žadėjo Lenkija, o sąjunga su jos karaliene jam atrodė patikimiausias kelias siekiant šio tikslo. Ankstesnis domėjimasis tikėjimo paslaptimis buvo gana patrauklus, nes jis matė, kaip keitėsi krikščionimis

tapę broliai, kaip jie artimiau ėmė bendrauti su Europos šalių monarchais, ir kiek daug jiems davė moralinis išsilavinimas. Neilgai jis svarstė, kokie asmenys turėtų būti jo pasiuntiniais; tikrieji jo broliai Skirgaila, Vygantas ir kiti jam pasirodė esą tinkamiausi tokiam reikalui. Liepė nedelsiant juos pakviesti, išdėstė pareigų svarbą, Habdankas paaiškino reikalingas elgesio taisykles, ir pasiuntiniai, lydimi daugybės kitų didžiaviryių, kurių tikėjimas nekėlė įtarimo, nešini karalienės vertomis dovanomis, slėpdami, kiek tik įmanoma, kelionės tikslą, tuojau pat išvyko į Krokuvą.

Tuo tarpu Jogaila neatidėliodamas išsiuntė pasiuntinį pas Vytautą, prašydamas, kad šis pamirštų senus nesutarimus, grįžtų į Vilnių ir savo patarimais pagelbėtų įgyvendinti tokį svarbų sumanymą. Pažadėjo perduoti Lietuvos kunigaikštystės valdymą į jo rankas, kai tik pats tapsias Lenkijos karaliumi, ir visas pastangas dėjo, kad tik Vytautą nuo kryžiuočių atplėštų. O kad pasiuntinių misija greičiau pasiektų tikslą, visus savo veiksmus pavedė Elenai tvarkyti. Išdidi lenkė, pelnusi Lietuvos monarcho ekonomės vardą, viltingai užsidegusi būsima dviejų tautų sąjungos sukurtos vienos galingos šalies šlove, o gal dar labiau troškimu nubausti Traidenį, su polėkiu ėmėsi ruošti lietuvį, kad jis taptų vertas Jadvygos rankos. Ji matė, kad Jogaila nebuvo prigimties nuskriaustas, aišku, ji pastebėjo, kad priimdamas jos dovanas, nebuvo šykštus, bet jo laukiniai papročiai buvo taip jį užvaldę, jis tiek prietarų turėjo, jog jo paties labai be tam tikro pasirengimo jis negalėjo pasirodyti Lenkijos dvare. Malonios išraiškos pailgas veidas, rusva skaisti oda, tamsios išraiškingos akys, tankūs ant jų krentantys plaukai, tačiau antakiai, visai netvarkoma barzda ir ūsai labai darkė jo išvaizdą. Visa figūra atrodydavo itin nepatraukliai, kai jis palenkėdavo galvą, nes kaklas jo buvo nepaprastai ilgas ir plonas. Jis buvo nedidelio ūgio ir labai judrus, bet tas judrumas kartais atrodydavo kaip nevėkšliškumas, ir tai nežavėjo. Turėjo humoro jausmą, bet gyvenimo būtinybė pavertė jį gudrumu. Visų pirma Elena jam liepė pasikirpti plaukus, barzdą patrupinti taip, kaip lenkų jaunimas nešiojo, ir jo veidas kaipmat linksmesnis pasidarė. Paskui išmokė jį padoraus elgesio, kilnios laikysenos, dailiai vaikščioti ir nusilenkti, kaip dera valdovams. Greitai iš plačių kaptonų, ilgų kailinių ir lokenų buvo pasiūti jo luomui tinkami drabužiai; priglundę ilgaaukliai batai, trumpi kailinukai ar švarkas, ant galvos lengvas šalmas, – ir štai visai patrauklus vyriškis. Tada Elena prisėmė karalienės vaidmenį ir liepė jam nusilenkti, norėjo, kad Jogaila parodytų, kaip sveikinsis ir kaip elgsis Jadvygą išvydęs. Sunkios lietuviui buvo šios pamokos! Jogaila, drąsus ir kiekvienam baimę keliantis savo Vilniuje, kai tik pažvelgdavo į nuostabios rimties kupiną savo mokytoją, tapdavo užsispyręs, nepakantus arba visai sutrikdavo ir prarasdavo sąmonę. O ką kalbėti apie tinkamą jo elgesį artinantis prie garsiausios šio amžiaus valdovės sosto, valdovės, kuriai jis privalės patikti! Liūdėjo viltį praradusi Elena, matydama tokią neįveikiamą kunigaikščio prigimtį. Jo įsitikinimai per ištistus metus jau buvo tapę įpročiais ir negreitai leidosi pajudinami

iš vietos. Jo kojos, įpratusios prieš slenkstį triskart apsisukti, ilgai nenorėjo atsikratyti šio įpročio, o lūpos, pasirengusios keiktis dėl kiekvienos nemalonios smulkmenos, ir kvatotis dėl bet kokio juokelio, sunkiai buvo sutramdomos. Bet ir šių dažnai pašėpiamų įpročių jis turėjo atsikratyti. Tuo tarpu Habdanko arklininkas, vikrus ir gabus žmogus, mokė kunigaikštį dailiai sėdėti ant arklio, šuoliuoti ratu, jojant užrašyti ietimi ant smėlio mėgstamą skaičių ir kitų jojimo gudrybių. Kitaip tariant, beveik per du mėnesius Jogaila tapo visai kitu žmogumi, atrode pajaunėjęs keleriais metais ir tai jo išvaizdai išėjo į naudą.

Nors išorė keitėsi labai sėkmingai, vidinis tobulėjimas buvo kur kas keistesnis stebuklas. Iškalbingosios, gerai religiją išmanančios Elenos supažindintas su pagrindinėmis tikėjimo tiesomis, mielo Jadvygos veido paskatintas, jis pamilo evangeliją ir, kasdien joje vis daugiau grožio ir tikrosios laimės atradamas, staiga užsidegė šventojo tikėjimo liepsna. Stebuklingos, žmogų iš pirmąkartės nuodėmės išvaduojančios apeigos ir viltis sujungti savo gyvenimą su nekaltos būtybės gyvenimu keistą aistrą jo širdyje įžiebdavo kiekvieną kartą, kai tik pagalvodavo, koku gėriu bus apdovanotas. Nuo šiol visa, kas jį supo, kėlė jo mintis į amžinybės pradžią. Tarytum iš sapno pabudo jo širdis, su pasigėrėjimu priimdavo visus gražius jausmus, kuriais Elena stengėsi jį apdovanoti. Nuo to laiko visai kitomis akimis jis žiūrėjo į šią žemę, kurioje Apvaizda jam skyrė tokias atsakingas pareigas. Jam priklausantys žmonės pradėjo jausti jo rūpestingumą; jis pažino savo dievybių menkumą ir, persismelkęs artimo meile, troško tos akimirkos, kada jam jo tauta bus patikėta.

Tokia pasikeitusi kunigaikščio mąstysena, nors ir slepiama, negalėjo likti dvariškių nepastebėta. Jo pagarbus elgesys, jo kilnūs poelgiai ir kitų raginimas panašiai elgtis, pasibjaurėjimas negarbingais polinkiais, o ypač saldus jo veido liūdesys įvairias jiems išvadas piršo. Vieni manė, kad tai lenkės kerai taip stebuklingai jį paveikė, kiti, kad viso to priežastis yra užburtos mergelės paveiklas ir pokalbiai su Traideniu. Tačiau niekas negalėjo numanyti tiesos; žinoma, kiekvienas stebėjosi savo valdovu, kuris taip staiga išsiskyrė iš įprasto savo tautos mąstymo ir papročių.

[...]

Ilgai vaikštinėjo nelaimingas riteris, žvelgdamas į tas pačias sienas, kurios neseniai kilo kartu su jo viltimi.

– Nusivilk, tėve, šį savo rūbą! – pasakė prisiartinęs prie vienuolio, pasirengusio palaiminti jo santuoką. – Nusivilk ir išmokyk mane, kaip turėčiau elgtis ištiktas tokios nelaimės. O palaimintasis! Šimteriopai palaimintas esi, išvengęs priklausomybės nuo tos aukštingos lyties, juk privalau ją nugalėti, net jeigu ji lieps man kalnus nuversti, ji mano bus.

– Šlovingasis riteri! – tarė nusirengdamas vienuolis. – Palaiminti kantrieji. Užjaučiu tave iš visos širdies, bet negalėčiau sakyti, kad ta mergelė veda tave blogu keliu. Paklausk manęs! Jokūbas

septynerius metus tarnavo savo Rachelei, vandenį už ją nešiojo, ganė jos tėvo bandą, ir visa tai jam buvo malonu!

– Liaukis man tokius pavyzdžius rodeš! – pertraukė jį nekantraujantis riteris. – Aš klausiu tavęs, kaip man išpildyti šį maldingą norą?

– Reikia stengtis, ieškoti, kalbėti liaudžiai.

– Aš turėčiau liaudžiai kalbėti? – pakartojo nustebejęs Davaina. – To negali būti!

Vienuolis jį įtikinėjo, kad drąsiai ir karštai neprabilęs į liaudį, nesugebės nė vieno pagonio į tikėjimą atvesti. Nusiminęs lietuvis prašė, kad bent iš pradžių vienuolis padėtų jam šiame sunkiame darbe, tačiau tas privalėjo paklusti vienuolino įstatymams, neleidžiantiems savarankiškai spręsti, todėl tik pažadėjo jam melsti malonių ir, atsisveikinęs su Davaina, pasuko į Vilnių, į savo vienuolyną. Riteris, likęs vienas, ilgai svarstė apie naująjį savo pašaukimą. Jeigu būtų Vilniuje Traidenis, jis geriausiai patartų, bet jau kelios savaitės jis išvykęs į Lenkiją, o be jo žinios ir sprendimų buvo pavojinga kam nors atskleisti tokias drąsias savo mintis, nes liaudis buvo kupina pasipiktinimo krikščionišku tikėjimu ir jo skleidėjais. Taigi atsakęs bet kokios svetimoms pagalbos, nutarė atsiduoti likimo valiai ir apsiginklavęs vien savo drąsa, kuri pačiais pavojingiausiais atvejais paprastai jam išplėsdavo pergalę, apsiliko prastais drabužiais, suspaudė rankoje lazda ir iškeliaavo iš Paneorių, pats nežinodamas, kur kelias jį veda ir kokie įvykiai laukia. Taip keletą dienų iš kaimo į kaimą keliaudamas, užsukdavo į smukles, į dievybių pastogę, į šventes ir visas tas vietas, kur rinkdavosi liaudis, atidžiai klausėsi pokalbių, norėjo suprasti, kurlink jie veda, nieko nepraleisdavo pro ausis, kas tik galėjo padėti jam išsikovoti kuo geresnę nuomonę apie save. Toje kelionėje turėjo progos įsitikinti, kad kai kurių vietovių gyventojai yra gana geranoriškai nusiteikę, ir jų atvertimas nebus jau toks sudėtingas, kaip kad iš pradžių atrodė, kad tik būtų kam į juos drąsiai prabilti. Taigi nusprendė pats pabandyti tarti žodį, gerai jį apmąstęs sudėliojo mintyse kuo gražiau, kiek jam leido retoriniai jo sugebėjimai, ir laukė akimirkos, kada galės savo kalba į liaudį kreiptis.

Kartą po pietų, žengdamas ledu per užšalusį ežerą, pamatė pakrantėje tarp krūmų prie ugnies besišildančių keletą kaimiečių. Tai buvo žvejai, netoli stabuko Kurkos, naminio maisto dievuko⁴⁵¹, kepantys žuvis. Tai geros valios žmonės, su jais galėsiu puotauti, kalbėjo pats sau, palengva artindamasis prie jų. Iš tikrųjų kaimiečiai buvo malonūs, nes svetingumas jiems buvo įgimtas; pamatę artėjantį keliautoją, kvietė artyn, vaišino žuvimi, ir tai Davainai teikė geriausių vilčių. Jis mielai prisidėjo, bet, prieš pradėdamas savo kalbą, stengėsi kuo geriau įsitikinti, ką jų sąmonė slepia, ir

⁴⁵¹ Kurka – trečiaeilis dievukas, garbinamas tik nuosavuose namuose, jam priklausė ypatingas maistas ir visokie gardumynai. Jam rudenį buvo aukojami vaisiai. (*Aut. past.*)

įsikalbėjęs sužinojo, jog žūklė buvo labai prasta. Vieni tvirtino, kad senasis Bardaitis⁴⁵², ežero dugne miegantis vėjų dievas, turbūt nubudo ir žuvis į olas ir žoles suvijo, kiti kalbę vertė aplaidumui, mat nebuvo žuvies likučiais pamalonintas Kurka, bet visų pirma jie nepasitenkinimą reiškė tuo, kad, prieš užmesdami tinklus, senuoju papročiu nesuskaldė jo stabuko į gabalėlius, neišsidalino jų, dar kiti už šią nesėkmę nepamiršo apkaltinti ir savo ponų, kurie savo tėvų dievus paniekinę, svetimiems palankumą rodo. Davaina klausėsi tų kalbų atidžiai ir apsvarstęs nusprendė, kad atėjo tinkamiausias laikas nukreipti jų protus nuo prietarų krikščioniškų tiesų link, todėl palypėjo ant kalvelės ir kaip naujas apaštalas ėmė drąsiai dėstyti jų tikėjimo klaidingumą. Nustebę, išsproginę akis žvejai tyliai klausėsi net nejudėdami, todėl jo žodžiai ėmė plaukte plaukti, akys sužibo, rankų mostai pritarė lūpoms, viena po kitos ritosi vis drąsesnės mintys, o kai užsidegęs ėmė niekinti pagoniškus stabus, staiga gavo per galvą didoku ledo luitu ir sutrikęs pamiršo, apie ką kalbėjo.

– Ak tu, prakeiktas aitvare!⁴⁵³ Tai tu užbūrei ežerą! Mes su tavimi savo maistu dalijomės, o tu mūsų dievus niekini! – iš visų pusių girdėjosi šauksmai. – Čiupkit jį, broliai! Po ledu, tuojau po ledu jį, tegul mums žuvų į tinklus priveja!

Pasipiktinę, vis tą patį kartodami žmonės puolė su lazdomis vargšą pamokslininką, o tas savo pakilias prakalbas pamiršęs, ėmėsi sau geriau pažįstamo meno ir taip smagiai darbavosi lazda, kad tuojau pat išvaikė paiką liaudį – ir pavyko jam saugiai nuo jos pasprukti. Taip jis įsitikino, kad šie žmonės yra piktavaliai, todėl, nutaręs kuriam laikui atidėti savo misiją, ieškojo prieglobsčio, kuriame po tokio viešo pasirodymo galėtų bent šiek tiek atsipūsti. Laimė, vilkėjo kailinius, todėl per daug nenukentėjo, pasipuošė tik keletu mėlynių. Nukeliavęs mylią, užsuko į nuošalią trobelę, kurioje, gerai pailsėjęs, kūrė tolimesnės kelionės planus. Visų pirma nutarė, kad prabilsiąs tik tada, kai gerai pažįsiąs savo klausytoją, dar norėjo surasti sau kokį bendrakeleivį krikščionį, kuris jam šiame darbe pagelbėtų, dalintųsi ir vargu, ir džiaugsmu. Tokių minčių vedamas kuo greičiau pasitraukė iš to nesvetingo krašto ir pasuko į krikščionybei artimesnes šalis, kuriose, žinoma, galėjo tikėtis daug geresnių vaisių.

[...]

452 Bardaitis (Gardaitis) buvo vėjų, buriavimo, jūrininkų ir laimingos žūklės dievas, gyveno didelių ežerų dugne. Lietuviai, prieš užmesdami tinklus, jam aukodavo aukas. Apie jį ir apie Kauką Naruševičiaus „Slavų mitologijoje“. (*Aut. past.*)

453 Aitvaras – nakties šmėkla, pagunda. (*Aut. past.*)

[...]

Tuo tarpu nelaimingasis Lizdeika, pasiekęs Kernavę, sunkiai susirgo. Po pastarųjų įvykių jau Vilniuje buvo patyręs sąmonės aptemimų; Kernavėje, kur visa gyvai jo nelaimę priminė, jo pamišimas dar pagilėjo ir kartais sukeldavo baisų susijaudinimą. Tijūno ir jo žmonos pastangos nedaug jam padėjo. Jo protas lengviau susitaikė su tikėjimo pražūtim nei praradimu dukros, kurios vargą jis tūkstančiais vaizdų regėjo. Dažnai, praradęs atmintį šokdavo tarsi ją iš Vilniaus sugrįžusią norėtų pasitikti, matė ją ant amžinybės kalvų tarp dievų vėl laimingą ir palaimintą, ir šis regėjimas jo širdį užliedavo džiaugsmu, bet staiga išvysdavo ją už plaukų tempiamą, savo kraujuje skęstančią, tada bėgdavo jos gelbėti ir dejuodamas bejėgis sukniubdavo. Juo labiau jis silpo, tuo retesni, tiesą sakant, buvo proto užtemimai, bet tai nežadėjo nieko gero, priešingai, vertė baimintis, kad nepasiglemžtų jo greita mirtis.

Žinios apie tokį sielvartą pasiekė Jogailą ir, žinoma, širdį jam skaudžiai užgavo. O ypač sielojosi karalienė ir iš didelio gailėsčio visokiais būdais stengėsi jo kančias sušvelninti, bet tuo metu sunkiai tai galėjo įvykdyti. Labai ji susirūpino dėl jo sielvarto, norėjo kuo greičiau vėl jį ramų matyti, bet užvis labiau troško padėti jam rasti sielos išganymą. Ko tik ji nebūt davusi, kad tik jam dukrą grąžintų? Bet kai visos pastangos ką nors apie ją išgirsti nuėjo veltui, nutarė imtis nekaltos gudrybės, kuri numalšintų skausmą ir leistų jai prisuartinti prie senolio. Žinojo, kad yra panaši į Pajautą, todėl liepė pasiūti tokias pat sukneas, kokias ta mergelė vilkėjusi ir panašiai apsirengusi į Kernavę išvyko. Nors tijūnienė jau iš anksto apie sumanymą žinojo, juo džiaugdamosi ir pagarbą karalienei jausdama, negalėjo ašarų sulaikyti, matydama, kokia su šiais apdarais karalienė į jos auklėtinę panaši. Kai, kupina nerimo ir baimės, Jadvyga įžengė į vidų, nelaimingasis senolis sėdėjo savo kėdėje.

– Mylimas pone! – staiga sušuko šalia kėdės stovėjusi tijūnienė: – Pajauta!

– Pajauta? – pakartojo senolis, nepatikliai dairydamasis.

– Aš čia esu, mano tėve! – virpėdama atsakė karalienė, imdama švelniai jį už rankos, ir mylinčios jos akys susidūrė su pamišusiu jo žvilgsniu.

– O mieliausia mano paguoda! – silpnu balsu tarė senolis, apkabindamas Jadvygą. – Kodėl taip ilgai buvai tėvą užmiršusi? Pažiūrėk, ką mums Jogaila padarė! Jau nėra mūsų dievų! – ir ašaros užplūdo jo veidą.

– Nurimk, mano tėve, nurimk! – kalbėjo susijaudinusi Jadvyga. – Tavo dievai gyvi. Aušra šypsoji, Ugnis ant altoriaus skaisčiai dega.

– Ne, dukra mano! Baigėsi laimingos mūsų dienos, Lietuva pamynė savo dievus. Lietuva lankstosi prieš kryžių!

– Lietuva, mano tėve, tavęs neapleido, ji šlovina tavo dorybes ir laukia naujos sąjungos su tavimi.

– Naujos sąjungos! Kas tu esi? – sušuko senolis, vėl pasinerdamas į pamišimą. – Tu nesi Pajauta. Paklausk, Pajauta buvo mano duktė, galingi buvo mūsų dievai! Kai sušukdavau: kerštas! Dievai perkūnais trankėsi ir drebėjo tautos. Jogaila atsivedė lenkus su kryžiais. Ar girdi, kaip skamba ir gieda? Lietuvos dievai sutriuškinti.

– Mano tėve! Jogaila nori, kad gyventum tarp savųjų dievų, aš tau pažadu, kad niekas tavo gyvenimo būdo nekeis.

– Kas tu esi? Šalin! Šalin! Tai krikščionė! – šaukė jis išsigandęs, užsidengdamas rankomis akis. – Nužudyk! Geriau mane nužudyk! Noriu mirti ištikimas savo dievams.

Išsigandusi karalienė pasitraukė į šalį, tijūnienė, prilaikydama senolį, stengėsi jį nuraminti ir padavė jam į rankas vieną iš dievybių, kurios šalia jo ant skobnių stovėjo. Tai buvo įprastas jo priepuolių malšinimo būdas. Akimirką senolis nurimo, nusišypsojo ir paklausė, kas jam atsitiko. Tijūnienė atsakė, kad jis ką tik nubudo.

– Tai kam mane pažadino? – tarė sunkiai atsidusdamas. – Sapnavau tokį mielą sapną! Pajautą mačiau! Gal tai jos siela buvo! Bet pasakyk man, kokia čia moteris stovi su Pajautos suknele? Nereikia mano dukros suknelių dalinti.

Tijūnienė, matydama, kad senolis atgavo sąmonę, nežinojo, ką jam atsakyti.

– Tai tokia gera ponija, – tarė, – kuri atvyko mūsų paguosti.

– Tegul dievai už jos pastangas atlygina! – tarė senolis, kreipdamasis į karalienę. – Mano ponija, veltui tavo triūsas, mane jau sunku paguosti.

– Nesunku, jeigu panorėsi išklausti bičiulių balso, – atsakė įsidrąsinusi karalienė. – Tavo sielvartas, žinoma, yra labai didelis, mano tėve! Tačiau apvaizdos malonės daug didesnės. Yra švarus, tikras tikėjimas, kuris ant skausmo žaizdų užpila ramybės balzamo ir žmogaus kančią džiaugsmu paverčia; tereikia jį pažinti.

– Žinau, ką nori pasakyti, – atsiliepė senolis, vis labiau atgaudamas sąmonę. – Tačiau kokią paguodą man gali suteikti tavo tikėjimas? Jis mane per girias vijosi, jis man sutuoktinę atėmė! Ak, kodėl tarp žvėrių nepasilikau? Kodėl apgaulinga draugyste patikėjau? Jis atėmė iš manęs mano dievus, nuo tautos atskyrė, atėmė ir bičiulius, jis ir paskutinę mano paguodą, Pajautą, iš manęs išplėšė.

– Viską jis tau gali sugrąžinti, ir sugrąžins tikriausiai su meile ir nesibaigiančiu atpildu. Krikščionių dievas yra visagalis, jo malonės ir stebuklai nesuskaičiuojami, jis tik tavo atsidūsėjimo

laukia ir kaipmat tavo senatvei suteiks tokios laimės, kokios tavo jaunystė nepažino. Žiūrėk! Štai milijonai, kurie neseniai, kaip ir tu, klaidingai mąstė, jau džiaugiasi šiuo gėriu: jų širdys kupinos džiaugsmo, gyvena laimingi naują gyvenimą, tik tu vienas atstumi nuo savęs Apvaizdą ir pats sau kančias sukeli.

– Gerai! – tarė senolis. – Man patinka tavęs klausytis. Tavo balsas ir tu pati esi miela mano širdžiai. Žinok, dorovingoji moterie, kad niekada nebuvo užsispyręs, niekada vien savo protu nesiklioviau: geranoriška draugystė visada kelią į mano širdį rasdavo, kartais netgi mėgau svarstyti šio tikėjimo, kurį man siūlai, nuostatas, tačiau, jeigu jau jis toks galingas, tegul man Pajautą sugražina.

– Mano tėve! Krikščionių dievas ne sąlygų, o nuolankumo reikalauja. Maldauju tave ir užkeikiu, paaukok savo sielos nekaltumą, pripažink klaidas, kurias lig šiol esi padaręs, susitaikyk su Jo valia, o šventasis gailėstingumas nusileis tau ant galvos ir paguoda tavo namus aplankys.

Ilgai tylėdamas į karalienę žiūrėjo, jo veide atsispindėjo įnirtingi svarstymai, atrodė, kad dangaus malonė į jo sielą pirmą spindulį pasiuntė. Karalienė atidžiai stebėjo kiekvieną jo krustelėjimą. Staiga durys atsivėrė ir į vidų įlėkė į karalienę iš išvaizdos ir aprangos panaši mergelė, o paskui ją jaunuolis su žydra juosta ir nedidukas senis. Vos tijūnienė spėjo sušukti:

– O dievai! Čia Pajauta! – o sugrįžusi dukra jau laimės ašaromis plovė tėvo kojas.

– Dukra mano! Pajauta! Ar tai tave regiu?

– Štai ji tau sugražinta, – kupina religinio pasididžiavimo tarė karalienė. – Štai kokia yra krikščionių dievo visagalybė ir gerumas.

– Visagalis ir gailėstingas! Tik jis nuo šiol bus mano dievas! – sušuko sujaudintas senolis, prie širdies glausdamas savo vaiką.

Pajauta, pamačiusi tėvą tokios silpnos sveikatos, puolė juo rūpintis, tad negreitai susizgribo neatidavusi deramos pagarbos karalienei. Kai senolis šiek tiek aprimo, pristatė jam jaunąjį Firlėjų, savo išgelbėtoją, nepamiršo ir juos lydėjusio Vizbaro. Lizdeika pažino jaunuolį, nuoširdžiai su juo pasisveikino ir, neprisimindamas jo klastos, tik dėkojo, dėkojo.

Bet tą džiaugsmą greitai pakeitė nerimas, nes Lizdeika staiga visai nusilpo, ir jo veidas bylojo apie greitą išėjimą. Karalienė, matydama tokią rimtą padėtį, leido visiems susiprasti, kad privalu jam kuo greičiau krikštą suteikti. Pajauta nesipriešino jos valiai, beje, ji pati jau buvo krikščionė, todėl karščiausių jausmų kupina širdimi tėvui ant galvos užpylė Išganymo Vandens. Apvaizda prieš mirtį dar suteikė jam keletą sąmoningų akimirkų, kad galėtų garsiai pasidžiaugti savo ramybe ir atsivertimu. Mirė laimindamas dviejų tautų sąjungą, taip pat ir Pajautos su jos išgelbėtoju. Lizdeikai mirus, karalienė paėmė globon iš proto besikraustančią jo dukrą ir sugrįžo su ja į Vilnių.

Jai buvo malonu sužinoti, kad Firlėjus, ją krikštydamas, suteikė Jadvygos vardą. Tuo tarpu jaunuolis su Vizbaru ir tijūnu užsiėmė Lizdeikos laidotuvėmis, o atlikęs palaikams krikščionišką paslaugą, skubėjo apkabinti mylimo tėvo kojas ir guosti savo Jadvygą. Karalienė motiniškai jautriai rūpinosi jos likimu, o gedulo laikui pasibaigus, ištekino už sužadėtinio. Taip pat ir Aleksandra ilgai neleido sau svarstyti, matydama, kaip smarkiai kunigaikštis Danielius prie jos prisirišęs, atidavė jam savo ranką⁴⁵⁴. Kai po visus metus trukusių atvertimų šventasis tikėjimas buvo deramai Lietuvoje įtvirtintas, karališkosios didenybės pradėjo galvoti apie grįžimą su visu dvaru į Lenkiją. Jų išvykimą vilkino tik aplinkybės, susijusios su lietuvių kunigaikščio skyrimu pagal visas teises ir sprendimus į Jogailos vietą, su tuo, kas valdys vietoj jo. Nuo seno ta garbė buvo suteikta Vytautui, bet Skirgaila, tikrasis karaliaus brolis, irgi troško šio posto. Dėl to Lietuvoje kilo nauji neramumai, bet šitie aprašymai jau apie vėlesnius laikus ir šiai istorijai nepriklauso. Mums belieka pridurti, kad Firlėjus, su savo sutuoktine sugrįžęs į Lenkiją, apsigyveno Janoviece. Davaina su savo turtais liko Lietuvoje ir vienuolyną pastatė, o tijūnas su savo žmona priėmė krikščionių tikėjimą ir liko Kernavėje. O šventojo tikėjimo šviesa vis plačiau švytėjo virš Lietuvos, vis stipresniais saitais tą tautą siejo su Lenkija, nors kai kuriuose užkampiuose, ypač Žemaitijoje, net iki Jogailos vaikaičių valdymo laikų dar kai kur galima buvo pastebėti liaudį šalia šventų krikščioniškų atliekant ir senąsias pagonių apeigas.

PABAIGA

Vertė Birutė Jonuškaitė

⁴⁵⁴ Długošas, o vėliau ir Naruševičius tvirtina, kad našle tapusi Jogailos sesuo buvo ištekinta už kunigaikščio Danieliaus, bet nė vienas nemini, kokios tautos kunigaikštis jis buvo. (*Aut. past.*) Jan Długosz (1415–1480) – lenkų Viduramžių istorikas, kronikininkas.

Šaltiniai:

- Moje rozrywki*, przez Annę z Xiążąt Radziwiłłów Hrabinią Mostowską, t. I: I. „Strach w Zameczku“, II. „Posąg i salamandra“, w Wilnie: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, Uniwer. Imperator. Typografa, 1806, p. [I–V], [i–iv], 1–55.
- Moje rozrywki*, przez Annę z Xiążąt Radziwiłłów Hrabinią Mostowską, t. II: „Matylda i Daniło. Powieść Żmudzka“; S. F. De Genlis, „Szafir, czyli talizman. Powieść wschodnia“, w Wilnie: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, Uniwer. Imperator. Typografa, 1806, p. 1–75.
- Astolda, Xiężniczka z krwi Palemona, pierwszego Xiążęcia litewskiego, czyli nieszczęśliwe skutki namiętności. Powieść oryginalna z historii litewskiej*, przez Annę Olimpią z Xiążąt Radziwiłłów Hrabinią Mostowską, w Wilnie: Drukiem Józefa Zawadzkiego, Imperatorskiego Uniwersytetu Typografa, 1807, t. 1–2.
- Comtesse de Choiseul-Gouffier, *Barbe Radziwill*, Paris: Le Normant, 1820.
- Feliks Bernatowicz, *Pojata, córka Lezdejki, albo Litwini w XIV w.*, Puławy, 1829, t. 1–4.

Apie autorius

Mykolas Balinskis
(Michał Baliński, 1794–1864)

Istorikas, publicistas.

Gimė Gudijoje netoli Vitebsko, kur namų arešte, prasidėjęs Tado Kosciuškos sukilimui, buvo su laikytas Mykolo tėvas Ignatas Balinskis, ir pas jį iš Mickūnų prie Vilniaus su trimis vyresniais vaikais atvažiavo motina Ona Balevičiūtė Balinskienė. Tėvas iš kunigaikščio Dominyko Radvilos 1803 m. išsinuomojo Jašiūnų dvarą, netrukus jį nusipirko, turėjo namus Vilniuje, kur Balinskio mokymosi metais lankėsi universiteto profesūra ir kiti žymesni miestiečiai. Mokėsi Vilniaus gimnazijoje ir Vilniaus universitete, Fizikos-matematikos mokslų skyriuje (1812–1818). 1819 m. tapo masonų ložės „Uolusis lietuvis“ nariu. Skatinamas Joachimo Lelevelio, įsitraukė į istorinius tyrimus. Bendradarbiavo Vilniaus spaudoje, 1816–1822 m. redagavo laikraštį *Vilniaus savaitraštis* (*Tygodnik Wileński*). Nenaudėlių draugijos narys nuo jos įsikūrimo 1817 m., paskelbė feljetonų draugijos satyriniame laikraštyje *Gatvės žinios* (*Wiadomości Brukowe*), įvedė „Nenaudėlių literatūros“ skiltį *Vilniaus savaitraštyje*. Po tėvo mirties 1819 m. paveldėjo Jašiūnus. 1820 m. vedęs Vilniaus universiteto chemijos profesoriaus Andriaus Sniadeckio dukrą Sofiją, suartėjo su Sniadeckių šeima. Vilniaus spaudos draugijoje (1818–1822), kurios vieni steigėjų buvo profesoriai Andrius ir Jonas Sniadeckiai, Balinskiui buvo patikėtos valdybos

sekretoriaus pareigos. Nuo 1824 m. Jašiūnuose apsigyveno buvęs Vilniaus universiteto rektorius J. Sniadeckis. Jašiūnų dvaras tapo traukos vieta, kur lankėsi Vilniaus universiteto profesoriai, žinomi kaimynai, kaip Povilas Brastauskis iš Pavlovo netoli Turgelių, Laurynas Putkameris iš Baltininkų, poetai Tomas Zanas, Julius Slovackis.

Dalyvavo rengiant 1831 m. sukilimą Lietuvoje, buvo įkalintas, tačiau nenukentėjo, greičiausiai dėl geros konspiracijos valdžiai nepavykus įrodyti jo kaltės. Po sukilimo praradęs tarnybą Vilniuje ir siekdamas geresnių sąlygų lavintis vaikams, persikėlė į Varšuvą, dirbo valstybės tarnyboje. Į Lietuvą grįžo 1847 m., apsigyveno Jašiūnuose. Buvo Vilniaus archeologijos komisijos vicepirmininkas, Rusijos imperatoriškosios geografijos draugijos narys. Nenaudėlių draugijos laikų publicistinę veiklą pratęsė, bendradarbiaudamas su *Varšuvos laikraščiu* (*Gazeta Warszawska*), kuriame 1856–1860 m. skelbė satyrinę korespondenciją apie Lietuvos kultūrinį ir visuomeninį gyvenimą, pavadinimu „Laiškai nuo Kražantės krantų“ („Listy znad brzegów Krozenty“). Juose be kita ko pristatė Žemaičių poetę Karoliną Praniauskaitę, 1856 m. išspausdino jos eilėraščių – pirmąjį poetinį laišką Antanui Baranauskui „Jaunajam Poetui“ („Do młodego Poety“).

Svarbūs Balinskio istoriniai darbai skirti Vilniaus miesto, Vilniaus universiteto istorijai: *Vilniaus miesto istorija* (*Historia miasta Wilna*, 1836–1837, 2 t.; lietuvių k. – 2007), *Senoji Vilniaus Akademija*

(*Dawna Akademia Wileńska*, 1862). Kartu su lenkų istoriku Timotiejumi Lipińskiu parengtame istorijos veikale *Senovės Lenkija (Starożytna Polska, 1843–1846, 3 t.)* Balinskis parašė Lietuvos istorijai skirtą dalį. Rūpinosi profesorių Sniadeckių moksliniu ir kultūriniu palikimu: 4 deš. Vilniaus spaudoje paskelbė apie juos biografinių publikacijų, parengė ir Varšuvoje išleido jų raštus (J. Sniadeckio – 7 t., 1837–1839; A. Sniadeckio – 6 t. 1840–1841).

Mirė 1864 m., palaidotas Jašiūnuose.

Feliksas Aleksandras Geistautas Bernatavičius (Feliks Aleksander Geisztowt Bernatowicz, 1786–1836)

Rašytojas prozininkas, dramaturgas.

Gimė Kaune, augo tėvų dvare netoli Prienų. Mokėsi Vilniuje, po tėvo mirties giminaičiai globėjai išsiuntė tęsti mokslų į Kremeneco licėjų Ukrainoje. Tapo kunigaikščio Adomo Kazimiero Čartoriskio sekretoriumi Sieniavos dvare (Lenkija). Jo pavedimu nemaža keliavo, lankėsi Vienoje, Miunchene, Drezdene. Sieniavoje pradėjo literatūrinę kūrybą: parašė komediją dvaro teatrui, 1820 m. Varšuvoje išleido pirmąjį savo prozos kūrinį – sentimentalistinių epistolinį romaną *Neprotingos priesaikos (Nierozsądne śluby)*. 1823 m. mirus A. K. Čartoriskui, persikėlė į Čartoriskių Pulavų dvarą, kur dirbo bibliotekininku. Walterio Scotto istorinė proza

Literatūra:

Gintaras Beresnevičius, „Lietuvių ir lenkų istoriografija apie lietuvių mitologiją XIX a. pirmoje pusėje“, *Literatūra*, 2006, t. 48 (5), p. 13–28; URL: http://www.literatura.flf.vu.lt/wp-content/uploads/2012/11/Lit_48_5_13-28.pdf

Reda Griškaitė, *Mykolas Balinskis: Kova dėl istorijos?*, Vilnius: Eugrimas, 2005.

Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: LLTI, 2003, p. 206–219.

Romuald Naruniec, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, Warszawa: Semper, 1995.

paskatino imtis romano iš Lietuvos praeities. Sumaņęs kūrinį apie Lietuvos krikštą ir Lietuvos–Lenkijos uniją, išvyko į Lietuvą, aplankė gimtąjį Kauną, Kernavę, Trakus, domėjosi liaudies padavimais, istoriniais paminklais. Romanas *Pajauta, Lizdeikos duktė, arba lietuviai XIV amžiuje (Pojata, córka Lezdejki, czyli Litwini w XIV wieku)* išėjo 1826 m. Varšuvoje, sulaukė nemažo populiarumo (2 patais. leid. Pulavuose, 1829; 3, 4 leid. Vilniuje, 1839, 1846; iki XX a. vidurio perleistas atskirais leidiniais ar periodikoje arti dvidešimties kartų, išverstas į anglų, prancūzų, vokiečių, rusų kalbas). Antrasis romanas *Nalenčas (Nałęcz, 1828)*, paremtas Lenkijos Viduramžių istorija, tokio pasisekimo nesulaukė.

Po 1830–1831 m. sukilimo kurį laiką gyveno Varšuvoje, lankėsi Vokietijoje ir Prancūzijoje. Rašė dar vieną istorinį romaną, tačiau netrukus darbą 1835 m. nutraukė psichinė liga. Mirė ir palaidotas Lomžoje.

Pranciškus Ksaveras Bogušas
(Franciszek Ksawery Bohusz,
1746–1820)

Katalikų dvasininkas, visuomenės veikėjas, kultūros tyrėjas, pedagogas, publicistas.

Gimė Vaizgenių kaime, Pabaisko valsčiuje, Ukmergės apskrityje, mokėsi Vilniuje, 1761 m. įstojo į jėzuitų ordiną. Vilniaus akademijoje studijavo teisės, teologijos, filosofijos mokslus. Kurį laiką mokėsi Romoje, įgijo teologijos ir teisės doktoratą. 1773–1780 m. buvo valstybinių ekonomijų valdytojo Antano Tyzenhauzo sekretorius. 1777–1778 m. kartu su juo keliavo po Europą (pabuvojo Silezijoje, Čekijoje, Austrijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Olandijoje, Anglijoje). Šios kelionės išpūdzius ir patirtį aprašė plačiame dienoraštyje (*Dziennik podróży*, 3 t., 1903). Grįžęs apsigyveno Vilniuje, 1781 m. tapo prelatu. XVIII a. pab. politinėje ATR žlugimo sūrutėje laikėsi patriotinės pozicijos, buvo Targovicos konfederacijos priešininkas, rėmė 1794 m. sukilimo dalyvius. Dėl to Rusijos valdžios ištremtas į Smolenską ir įkalintas. Laidavus Vilniaus Vyskupui Jonui Nepomukui Kasakauskiui, kiek daugiau nei po metų kalėjimo 1795 m. grįžo į Vilnių. 1803–1804 m. buvo generalinis Lietuvos mokyklų vizitatorius.

Antanas Goreckis
(Antoni Gorecki, 1787–1861)

Poetas, Prancūzijos karo su Rusija ir 1830–1831 m. sukilimo dalyvis.

Gimė Vilniuje, 1802–1806 m. studijavo Vilniaus universitete, Literatūros ir laisvųjų menų skyriuje. Studijų metais susipažino ir susibičiuliavo su

Nuo 1804 m. persikėlė į Varšuvą, atsidėjo mokslinei ir filantropinei veiklai. Įsitraukė į Varšuvos mokslo bičiulių draugijos darbus, buvo išrinktas Vilniaus universiteto garbės nariu. Skelbė istorinius straipsnius Varšuvos ir Vilniaus spaudoje. Jo *Traktatas apie lietuvių tautos ir kalbos pradžių* (1806–1808) suteikė didelį impulsą lietuvių kalbos tyrimams, bendrinės lietuvių kalbos idėjų formavimuisi XIX a. pr., buvo viena iš Žemaičių kultūrinio sąjūdžio ideologinių atramų. Buvo demokratiškų socialinių pažiūrų, baudžios panaikinimo, platesnio valstiečių švietimo šalininkas.

Literatūra:

Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: LLTI, 2003, p. 347–356.

Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 77–84;

URL: http://www.šaltiniai.info/files/literatura/LF00/Giedrius_Subačius._Ksavero_Bogušo_veikalas.LF0600A.pdf

Petras Vegys, „Švietimo idėjų kūrėjas Ksaveras Bogušas“, *Darbai ir dienos*, 2004, t. 37, p. 91–124;

URL: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2004~1367183633712/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>

istoriku Joachimiu Leleveliu. 1812 m. kovėsi Napoleono kariuomenės lenkų būriuose. Po karo apsigyveno savo dvare Dusinėnuose netoli Vilniaus. Buvo Nenaudėlių (nuo 1818 m.), Varšuvos mokslo bičiulių draugijos narys. Slaptų studentų organizacijų teismo proceso metu Goreckių šeima stengėsi padėti suimtiesiems. 1828 m. buvo suimtas dėl politinių aliuzijų prieš Rusijos valdžią „Pasakėčioje

apie vežikus“, pelnė nepriklausomo poeto garsą. Populiarių eilėraščių, pasakėčių autorius, savo kūrybą skelbė Vilniaus ir Varšuvos spaudoje, jo tekstai sklido nuorašais.

Dalyvavo 1831 m. sukilime Vilniuje, kovėsi Žemaitijoje. 1832 m. emigravo į Prancūziją, įsikūrė Paryžiuje, dalyvavo emigrantų iš Lenkijos ir

Lietuvos politiniame bei kultūriniame gyvenime. 1834 m. Paryžiuje išleido pirmąjį savo kūrybos rinkinį *Lietuvio poezija (Poezye Litwina)*. Artimai bendravo su Adomu Mickevičiumi (be kita ko, 1857 m. Goreckio sūnus Tadas vedė Mickevičiaus vyriausiąją dukrą Mariją). Mirė ir palaidotas Paryžiuje.

Juozapas Ježovskis

(Józef Jeżowski, 1793–1855)

Filologas, pedagogas.

Gimė Ukrainoje, Vasilkovo apskrityje, kilęs iš neturtingos smulkiųjų bajorų šeimos. Mokėsi bazilijonų mokykloje Humanėje, ją baigęs 1815 m., studijavo Vilniaus universiteto Literatūros ir laisvųjų menų skyriuje, tapo vienu iškilesnių klasikinės filologijos profesoriaus Gotfrido Ernesto Grodeko (Gottfried Ernst Groddeck, 1762–1825) mokinių. 1817 m. įsteigtos slaptos studentų Filomatų draugijos vienas iniciatorių, jos prezidentas nuo pradžių iki draugijos išardymo. Buvo aktyvus draugijos organizatorius, mokslinio gyvenimo dalyvis (Filomatų draugijos posėdžių protokoluose paminėta dešimt Ježovskio skaitytų referatų pavadinimų). Susidomėjo hodegetika (auklėjimo teorija ir metodais), 1821–1822 m. Vilniaus universitete dėstė šį kursą, buvo palankiai įvertintas studentų, rektoriaus ir kuratoriaus. Vis dėlto, susiklosčius nepalankioms aplinkybėms, Ježovskii nepavyko gauti dėstytojo vietos universitete. Dar studijų metais įsitraukė į Horacijaus kūrybos studijas, paruošė ir Vilniuje publikavo jo lyrikos leidinį su plačiais komentarais *Rinktinės Horacijaus odės, mokiniams deramai paaiškintos; Priedas prie rinktinių Horacijaus odžių*

(*Ody celniejsze do użytku szkół objaśnione*, 2 t., 1821–1823; *Dodatek do Horacyusza ód celniejszych*, 1824). Horacijaus odžių komentaruose atsiskleidžia Filomatams aktualios asmens moralinės saviugdės, patriotizmo vertybės.

1823 m. rudenį buvo suimtas slaptų studentų draugijų teismo proceso metu, po metų kartu su Adomu Mickevičiumi ir Simonu Malevskiu ištremtas į Rusiją. Dirbo klasikinių kalbų mokytoju licėjuje Odesoje, gimnazijoje Maskvoje, 1826–1827 m. dėstė senąją graikų kalbą Maskvos universitete. Atleistas iš universiteto nesėkmingai ieškojo mokslinio ir pedagoginio darbo galimybių Kazanės, Krokuvos aukštosiose mokyklose; yra žinių, kad kurį laiką dirbo Charkovo universitete. Laiškuose bičiuliams skundėsi persekiojimu. 1841 m., greičiausiai amnestuotas, grįžo į gimtinę Ukrainą, dirbo namų mokytoju. Mirė Podolėje.

Literatūra:

Reda Griškaitė, „Keletas štrichų filomatų kartos portretui“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1994, nr. 3, p. 39–51.

Reda Griškaitė, „Horacijaus sindromas‘ XIX a. pradžios Lietuvoje: meilė literatūrai ar giliai suvoktas patriotizmas?“, *Literatūra*, 2002, nr. 44 (1), p. 50–69.

Vytautas Skuodis, *Vilniaus universiteto filomatai ir filaretai, jų likimai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.

Antanas Klementas (Antoni Klementt, apie 1756–1823)

Literatas, Žemaičių kultūrinio sąjūdžio dalyvis.

Gimė Laumių dvare, netoli Sedos (dabar Skuodo raj.), vidutinių bajorų šeimoje. Spėjama, kad jo tėvas, kilęs iš vengrų bajorų, atsikėlė į Ukrainą, vėliau – Žemaitiją. 1769 m. Klementų šeima apsigyveno Vorobine prie Pinsko Gudijoje, kur tėvas gavo tarnybą Antano Plioterio dvare. Klementas lankė Dombrovicos pijorų mokyklą. 1777 m. grįžo į Žemaitiją, dirbo Raseinių ir Telšių teismuose. Buvo aistringas medžiotojas, turėjo polinkį eiliuoti. Išliko nemažas rankraštinis 3 tomų (po 1000 p. kiekvienas) jo eilių rinkinys *Mano veikalėlis (Dzielko moie)*, sudarytas XVIII–XIX a. sandūroje. Rašė lenkų ir lietuvių kalbomis (žemaičių dounininkų tarme). Vienas pirmųjų literatų, eilavusių pasaulietinius tekstus lietuviškai (paliko 156 tekstus lietuvių kalba). Pirmasis lietuviškas Klemento eilėraštis – agitacinio pobūdžio tekstas, parašytas Tado Kosciuškos sukilimo metu 1794 m. lenkišku

Raimundas Korsakas (Rajmund Korsak, 1767–1817)

Poetas, vertėjas, Tado Kosciuškos sukilimo dalyvis.

Gimė Slanimo apskrityje Gudijoje. Mokėsi pijorų mokykloje Varšuvoje, paskui greičiausiai studijavo Krokuvos universitete, kur gavo teisinį išsilavinimą ir filosofijos doktoratą. 1791–1792 m. dirbo LDK izdo komisijoje. Pirmąjį literatūrinį kūrinį – tragediją *Brutus ir Kasijus (Brutus i Kasjusz, 1790)*, dedikavo Lietuvos didžiajam etmonui Mykolui Kazimierui Oginskiui (1728–1800), Slanimo valdytojui, menų globėjui ir mecenatui, su kuriuo

pavadinimu „Žemaitiška dainelė, rašyta revoliucijos laikais, o dabar suradus įtraukiama“ („Piosenka Zmudzka Czasu Rewolucyi robiona a teraz po wynalezieniu wciąga się“). Klementas vienas pirmųjų svarstė lietuvių kalbos norminimo klausimą Žemaičių vyskupui Juozapui Arnulfui Giedraičiui rašytame poetiniame laiške vardinių proga „Donis priedero“ (1810), bendrinės kalbos pagrindu siūlė pasirinkti žemaičių telšiškių tarmę. Parašė idilių ciklą „Sodžių darbai“, epigramų, proginių laiškų. Klemento kūryba – tipiška rankraštinė literatūra, skirta artimųjų, bičiulių ratui, susijusi su rašančiojo artimiausia aplinka, biografija.

Mirė Telšiuose.

Literatūra:

Vita Gaigalaitė, *Antanas Klementas. Lietuvos bajoro ir rašytojo portretas*, Vilnius: Vaga, 2005.

Juozas Girdzijauskas (red.), *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, Vilnius: LLTI, 2001, p. 291–294.

Vytautas Vanagas, „Antanas Klementas“, Antanas Klementas, *Žemaitiška giesmelė*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 5–20.

artimai bendravo. Eilėraščių „Naujajai konstitucijai“ („Na nową konstytucję“) paskveikino 1791 m. gegužės 3 konstituciją. 1793 m., karaliui Stanislovui Augustui viešint Gardine, sėkmingai dalyvavo improvizuotame literatūriniame konkurse viename tenykščių literatūrinių salonų: sukūrė geriausią vėlyvojo Baroko religinio poeto Juozapo Bakos eilių parodiją, nurungęs, be kita ko, poetą Adomą Naruševičių. Ši parodija buvo išspausdinta kaip pratarmė naujam Bakos religinės poezijos rinkinio *Pastabos apie neišvengiamą mirtį* leidimui (*Uwagi o śmierci niechybnej*, Vilniuje 1807; pakartota 1828, 1855 m. leidimuose Vilniuje).

Dalyvavo Tado Kosciūškos sukilime, nepatvirtintais duomenimis, turėjo pulkininko laipsnį, bičiuliausi su Jokūbu Jasinskiu, šio sukilimo Lietuvoje vadu. Jo žūtį ginant Varšuvos priemiestį Pragę pagerbė anuomet populiariu eilėraščiu „Generolo Jokūbo Jasinskio antkapis“ („Nagrobek Jakuba Jasińskiego generała“), pasirodžiusiu akcidencine spauda 1794 ar 1795 m. (publikuotas Varšuvos spaudoje 1805 m.). Sukilėlių didvyriškumui įamžinti dar 1794 m. pradėjo rašyti poemą „Apie tėvynės meilę“ („O miłości Ojczyzny“), tačiau kūrinys liko nebaigtas, keli fragmentai paskelbti 1819 m. Varšuvos spaudoje.

1797 m. apsigyveno Podolėje Ukrainoje, sukūrė šeimą. Jo sūnus Julianas Korsakas (1806–1855) – Lietuvos romantizmo poetas, Dantės „Dieviškosios komedijos“ vertėjas į lenkų kalbą.

Adomas Mickevičius (Adam Mickiewicz, 1798–1855)

Poetas.

Gimė Naugarduke, Gudijoje, smulkiųjų bajorų šeimoje. 1807–1815 m. mokėsi Naugarduko apskritinėje mokykloje, ją baigęs įstojo į Vilniaus universitetą, – iš pradžių į Fizikos ir matematikos, vėliau perėjo į Literatūros ir laisvųjų menų skyrių. Vienas Filomatų draugijos steigėjų 1817 m. Draugijos posėdžiuose skaitė savo kūrybą (herojinių-komiškų Voltero poemų perdirbinius, humoristinius „Jambus“, parašė programinių draugijos eilėraščių), recenzijas, rūpinosi organizaciniais draugijos reikalais. 1818 m. debiutavo Vilniaus spaudoje meistrišku klasicistinės stiliškos eilėraščiu „Miesto žiema“ („Zima miejska“), 1819 m. anonimiškai paskelbė saktinę „Živilė“ („Żywilla“) – kaip ištrauką iš senovinių kronikų.

Bendravo su kaimynystėje gyvenančiais literatais, nuolat pasirodydavo jo kūrinių Vilniaus ar Varšuvos spaudoje. Išvertė ir spaudoje paskelbė Jeano Racine'o, Johno Drydeno ir kt. užsienio rašytojų kūrinių bei jų fragmentų.

Didelė literatūrinio palikimo dalis liko rankraščiuose.

Mirė pasiligojęs kelionėje į Vilnių, palaidotas Ukrainoje.

Literatūra:

Brigita Speičytė, „Vėlyvojo Baroko dvasinės pramogos: Juozapo Bakos „Pastabos apie neišvengiamą mirtį“, *Trys Baroko saulėlydžio literatai: Chrestomatija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 89–90.

1819 m. baigęs studijas, dirbo lotynų literatūros, lenkų retorikos, istorijos ir teisės mokytoju Kauno apskritinėje mokykloje. Čia pradėjo rašyti romantinės stiliškos ir žanrų eiles – jos sudarė 1822 m. Vilniuje išleistą debiutinį rinkinį *Poezija* (*Poezje*, t. 1) Pagrindinė jo dalis – ciklas „Baladės ir romancai“ – laikomas Romantizmo epochos pradžia Lenkijos ir Lietuvos literatūrose. Po metų, 1823-iaisiais, *Poezijos* 2 tome Mickevičius paskelbė dramos „Vėlinės“ („Dziady“) II ir IV dalis bei poetinę apysaką „Gražina“ („Grażyna“).

1823 m. rudenį kartu su kitais filomatais buvo suimtas slaptųjų studentų draugijų teismo procese, 1824 m. ištremtas į Rusiją. Kurį laiką gyveno Odesoje, keliavo po Krymą. Su šia kelione, egzotiško krašto, jo kultūros patirtimi, keliautojo, piligrimo nuotaikomis susijęs Mickevičiaus ciklas „Krymo sonetai“ („Sonety Krymskie“), paskelbtas 1826 m. Maskvoje publikuotame rinkinyje *Sonetai* (*Sonety*).

Nuo 1825 m. pabaigos Mickevičius apsistojo Maskvoje, įsitraukė į rusų aristokratinio, kūrybinio elito gyvenimą, tapo laukiamas svečias žymiausiuose Maskvos salonuose. Ypač išgarsėjo kaip neprilygstamas improvizatorius (kuriantis eiles lenkų kalba ar prozą – prancūzų kalba spontaniškai, pagal duotą temą, lydimą muzikinio akompanimento). Susipažino ir bendravo su poetu Aleksandru Puškinu. Mickevičiaus kūryba tuo metu pradėta versti į rusų ir vokiečių kalbas; poeto šlovė ėmė skliti Europoje.

Tremtyje išryškėjo naujos Mickevičiaus kūrybos tendencijos – siekis literatūrine kūryba tiesiogiai veikti skaitytojų politines nuotaikas (poetinė apysaka *Konradas Valenrodas*, Sankt Peterburgas, 1828). Palankiai susiklosčius aplinkybėms, Mickevičius 1829 m. paliko Rusiją, keliavo po Vakarų Europą. 1830 m. pabaigoje prasidėjus sukilimui Lenkijoje, ketino prie jo prisijungti, tačiau Lenkijos taip ir nepasiekė, dalies amžininkų buvo dėlto smerkiamas. 1832 m. atvyko į Drezeną ir per trumpą laiką sukūrė „Vėlinių“ III dalį, kurios siužetui pasirinko Vilniaus studentų teismo proceso įvykius. Tais pačiais metais apsistojo Paryžiuje, parašė ir išleido *Lenkų tautos ir piligrimystės knygas (Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego)* – evangeliniu stiliumi sukurtą „patriotinę katekizmą“, skirtą Lenkijos ir Lietuvos emigrantams, užplūdusiems Europą. *Knygose* keliamas buvusios Lenkijos–Lietuvos Respublikos pavyzdys kaip galimas būsimos Europos tautų konfederacijos provaizdis. Šio laikotarpio lyrikoje vis labiau ryškėjo religinės temos, vėl iškilusi proto ir tikėjimo dilema, puikybės ir nuolankumo etinė įtampa, ezoterinės minties atgarsiai. Įsitraukė į prancūzų ir vokiečių mistinę filosofiją, studijavo Liudviko Klaudijaus de Sen-Marteno (1743–1803), Jakobo Biomės (1575–1624) veikalus. 1833 m. ėmėsi poemos *Ponas Tadas (Pan Tadeusz)* iš gimtųjų vietų bajorijos gyvenimo Lietuvoje XIX a.

pr., kurią pabaigė beveik per vienerius metus (išėjo 1834 m. Paryžiuje).

1834 m. sukūrė šeimą, susilaukė šešių vaikų. Šeimyninį gyvenimą apsunkino po poros metų prasidėjusi žmonos Celinos psichinė liga. Siekdamas užsitikrinti nuolatines šeimos pajamas ir stabilesnį gyvenimą, 1839–1840 m. Mickevičius dėstė romėnų literatūrą Lozanos universitete Šveicarijoje. Čia parašė keletą nedidelių eilėraščių, kurie literatūros istorijoje vadinami Lozanos lyrika – tai iš esmės paskutiniai Mickevičiaus poetiniai kūriniai, šedevrai, savotiškas atsisveikinimas su poezija („Virš didžiųjų, skaidriųjų vandenių“, „Pasruvo ašaros“, „Suverpti meilę“ ir kt.).

1840 m. Mickevičius atsisakė dėstytojo vietos Lozanoje ir išvyko į Paryžių, kur tapo neseniai *Collège de France* įkurtos slavų literatūros katedros profesoriumi, dėstė slavų literatūros kursą. Susipažino ir su Andriumi Tovianskiu, iš Lietuvos atvykusi dvarininku, kuris 1841 m. Paryžiuje sutelkė religinę sektą, pavadintą „Dievo reikalu“. Mickevičius kartu su nemaža Lenkijos ir Lietuvos emigrantų dalimi tapo tobianizmo šalininku. Šis religinis sambūris atliepė dalyvių poreikį savarankiškai kurti religinį gyvenimą, puoselėti savo tikėjimą, nesusaisant jo su bažnyčia. Ypač svarbu atrodė religiniais įsitikinimais nuosekliai grįsti visuomeninę ir politinę veiklą. Dėl sektos mokymo propagavimo ir Prancūzijos valdžiai nepriimtinių politinių pažiūrų skelbimo 1844 m. Mickevičius buvo atleistas iš slavų literatūros profesoriaus pareigų. 1847 m. nutraukė ryšius su „Dievo reikalu“, dalyvavo politiniuose „Tautų pavasario“ įvykiuose Italijoje, Paryžiaus lenkų emigracijos politinėje ir visuomeninėje veikloje.

1855 m. mirus žmonai ir netrukus prasidėjus Krymo karui – Rusijos ir Turkijos konfliktui – Mickevičius išvyko į Konstantinopolį (dab. Stambulas)

organizuoti Lenkų legiono kovos prieš Rusijos imperiją. Tų pačių metų lapkričio pabaigoje mirė, greičiausiai užsikrėtęs cholera. Buvo palaidotas Paryžiuje, 1890 m. jo palaikai perkelti į Krokuvą, Vavelio katedros kriptą šalia Lenkijos ir Lietuvos valdovų kapų.

Juozapas Moreliovskis (Józef Morelowski, 1777–1845)

Poetas, vertėjas, pedagogas, jėzuitas.

Gimė Gudijoje, Vitebsko vaivadijoje. Mokėsi Oršos kolegijoje, 1790 m. Polocke įstojo į jėzuitų ordiną, mokėsi Polocko jėzuitų vienuolijos seminarijoje. 1794–1800 m. dirbo retorikos, poetikos, prancūzų kalbos mokytoju Mogiliavo, Oršos, Polocko

Ona Barbora Olimpija Radvilaitė Mostovska (Anna Barbara Olimpia z Radziwiłłów Mostowska, apie 1762–prieš 1833)

Viena pirmųjų Lietuvos moterų dailininkių, rašytojų, populiariosios gotikinės ir istorinės prozos pradininkė. Gimė Lietuvoje: jos tėvas kunigaištis Stanislovas Radvila (poeto Udalriko Radvilos brolis) valdė dvarus Trakų, Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose. Po pirmojo vyro Dominyko Przędzdeckio (Dominik Przędziecki) mirties antrąkart 1787 m. ištekėjo už lenkų politiko, visuomenės veikėjo, Tado Kosciuškos sukilimo dalyvio, literatūros kritiko ir leidėjo grafo Tado Mostovskio (Tadeusz Mostowski, 1766–1842). Iki amžių sąvartos gyvenimo vietą

Literatūra:

Vita Gaigalaitė, *Adomo Mickevičiaus jaunystės kūryba*, Vilnius: LLTI, 1998.

Jacek Łukasiewicz, *Mickevičius*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

mokyklose. 1800–1804 m. Polocko kolegijoje studijavo teologiją, 1803 įsišventė kunigu. Vėliau atliko įvairias pareigas vienuolijoje, dirbo mokytoju. Paskelbė poetinės kūrybos *Polocko mėnraštyje* (*Miesięcznik Połocki*). 1820 m. išėjus Rusijos imperatoriaus įsakui jėzuitams išvykti iš šalies, išvažiavo į Galiciją. Nemaža jo kūrybos liko rankraščiuose, dalis („Elegijos“, eiliuota Lenkijos istorija) išleista po autoriaus mirties XIX a. viduryje Lenkijoje.

ir būdą greičiausiai lėmė vyro veikla ir interesai: daugiausiai gyveno Varšuvoje (vienu metu buvo jo tenykščiaame Čartoriskų salone), keliavo po Europą, po Tado Kosciuškos sukilimo areštavus vyrą, kurį laiką gyveno Sankt Peterburge, paskui Prancūzijoje. Į Lietuvą grįžo 1802 m., išsiskyrė su vyru. Tapybos mokėsi pas Vilniaus universiteto profesorių Joną Rustemą, save laikė veikiau dailininke, nei rašytoja. Iki šių dienų išliko vienintelis Radvilaitės Mostovskos tapybos darbas „Idilinė scena. Grupinis portretas“ (XVIII a. pab., Lietuvos dailės muziejus). Kaip menininkė apie 1805 m. pretendavo tapti Vilniaus universiteto garbės nare, tačiau jos kandidatūra buvo atmesta. Šį žingsnį suvokė tarsi simbolinį gestą, galėjusį patvirtinti moterų ir vyrų lygias teises į viešą pripažinimą. Tais pat metais Juozapui Zavadzkiui ėmus vadovauti Vilniaus universiteto

spaustuvei, su juo kartu suplanavo leisti populiariosios literatūros seriją *Mano pramogos* (*Moje rozrywki*). 1806 m. pasirodė du šios serijos tomai; vėliau leidyba nutrūko. 1807 m. Vilniuje išleido pirmąjį istorinį romaną Lietuvoje *Astolda, kunigaikštystė iš pirmojo Lietuvos kunigaikščio Palemono giminės, arba pragaištinga aistros baigtis* (*Astolda, księżniczka ze krwi Palemona, pierwszego Xiążęcia Litewskiego czyli nieszczęśliwe skutki namiętności*). Dar po dvejų metų, 1809-aisiais, prozos rinkinį *Pramogėlės poilsui* (*Zabawki w spoczynku*). Po skrybę gyveno Vilniuje, vėliau – Zaslavyje prie Minsko, manoma, ten ir mirė.

Euzebijus Tomas Slovackis
(Euzebiusz Tomasz Słowacki,
1773–1814)

Rašytojas, literatūros teoretikas ir istorikas, vertėjas, Vilniaus universiteto profesorius.

Gimė Podhorcuose Ukrainoje, Ževuskių, vėliau – Čackių dvarų valdytojo šeimoje. Nuo 1781 m. mokėsi Volynės gimnazijoje. Baigęs mokslus, dirbo privačiu žemės matininku, tačiau to darbo nemėgo. 1800 m. tapo namų mokytoju pulkininko Juozapo Poniatovskio (Józef Poniatowski, 1762–1845) Tahančos dvare Kanevo apskrityje Ukrainoje. Naudamasis turtinga biblioteka ėmėsi savarankiškų literatūros studijų. Čia į lenkų kalbą išvertė Jeano Racine'o tragedijas *Andromachė* ir *Ifigenija*, Voltero epopėją *Henriada*, Vergilijaus *Georgikų* ir *Eneidos* fragmentų. Apie 1806 m. parašė penkių veiksnių tragediją „Vanda“, sekdamas Racine'o *Ifigenija*, tačiau drama nebuvo pastatyta, išspausdinta tik po autoriaus mirties.

Literatūra:

Brigita Speičytė, „Populiariosios prozos ir feministinės savimonės pradmenys Lietuvoje: Ona Radvilaitė Mostovska“, *Colloquia*, 2010, nr. 25, p. 29–56;

URL: http://www.llti.lt/failai/Nr25Colloquia_Str_Speicyte.pdf.

Jolanta Širkaitė, „XIX a. Lietuvos dvariškių menai ir pramogos“, *Menotyra*, 2003, Nr. 2 (31), p. 32–38; URL: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2003~1367159325780/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>

Agneszka Śniegucka, *Zjawy i ruiny społecznie użyteczne. O problematyce wartości w prozie Anny Mostowskiej*, Łódź: Oficyna wydawnicza Tercja, 2007.

Pagarsėjęs kaip literatas, 1807 m. tapo retorikos ir poetikos mokytoju Kremeneco gimnazijoje. 1808 m. vedė Volynės gimnazijos dvarų valdytojo dukrą Salomėją Januševską (Salomea Januszewska, 2 v. Bécu, 1792–1855), susilaukė sūnaus Juliaus (Juliusz Słowacki, 1809–1849; žymus lenkų romantizmo poetas). 1811 m., remiamas rektoriaus Jono Sniadeckio, laimėjo konkursą užimti retorikos ir poetikos katedrai Vilniaus universitete, su šeima persikėlė į Vilnių. Nuo 1812 m. redagavo laikraštį *Lietuvos kurjeris* (*Kurjer Litewski*), čia skelbė teatro recenzijas. 1812 m., Napoleono armijai išžygiavus iš Lietuvos į Rusiją, patriotinio pakilimo atmosferoje Vilniaus teatre buvo suvaidinta E. Slovackio pjesė „Studentai Kražiuose, arba Patriotizmo entuziazmas Žemaitijoje“ (tekstas neišliko). 1813 m. Varšuvoje buvo pastatyta jo tragedija „Mindaugas, Lietuvos karalius“. Vilniaus universitete dėstė iki mirties 1814 m., parašė teorinių retorikos, poetikos, estetikos ir literatūros istorijos veikalų. Estetikos darbe „Meno kūriniių skonio teorija“ („Teoria

smaku w dziełach sztuk pięknych“) derino klasicizmo ir preromantizmo estetines pažiūras. Didžiama jo rašytinio palikimo buvo paskelbta po mirties *Raštuose*, kuriuos parengė ir Vilniuje išleido E. Slovackio įpėdinis Vilniaus universiteto retorikos ir poetikos katedroje Leonas Borovskis (*Dzieła*, 4 t., 1826–1827). Nors universitete E. Slovackis dirbo gana trumpai, jo literatūros teorija neliko užmiršta: Ignotas Šidloviskis pagal E. Slovackio darbus parengė vadovėlį *Retorikos ir poetikos taisyklės pagal Euzebijaus Slovackio raštus (Prawidła wymowy i poezji*

Andrius Sniadeckis (Jędrzej Śniadecki, 1768–1838)

Biologas, gydytojas, chemikas, filosofas, publicistas satyrikas.

Gimė Vakarų Lenkijoje, netoli Poznanės, bajoriškos kilmės miestiečių šeimoje. Mokyklą baigė Krokuvoje, 1787–1791 m. studijavo Krokuvos universitete mediciną. Praktinės medicinos, fiziologijos, chemijos studijas tęsė Paduvoje, čia 1793 m. gavo filosofijos ir medicinos daktaro laipsnį. Iki 1795 m. studijavo Edinburgo universitete, kitais metais grįžo į Lenkiją, sukūrė šeimą.

1797–1832 m. – Vilniaus universiteto profesorius, dėstė chemiją, farmaciją, mediciną, įrengė chemijos laboratoriją. Užsiėmė gydytojo praktika. 1800 m. Vilniuje išleido pirmąjį chemijos vadovėlį lenkų kalba *Chemijos pradmenys (Początki chemii*, 2 t., pakartotas Vilniuje dar du kartus). Lenkiškos terminologijos kūrėjas chemijos srityje. Žymiausias mokslinis veikalas – *Organinių kūnų teorija (Teoria jęstestw organicznych*, Varšuva–Vilnius,

wyjęte z Dzieł Euzebijusza Słowackiego, 1826), kuris iki 1858 m. sulaukė penkių leidimų.

Mirė Vilniuje, palaidotas Rasų kapinėse.

Literatūra:

Gytis Vaitkūnas, „Estetinė mintis XIX a. pradžioje: Euzebijus Slovackis ir Leonas Borovskis“, *Apšvietos ir Romantizmo kryžkelėse: Filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – pirmojoje XIX a. pusėje*, sudarė ir redagavo Dalius Viliūnas, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008, p. 185–205.

2 t., 1804–1811) – vienas pirmųjų pasaulyje teoriinės biologijos ir biochemijos vadovėlių. Filosofijoje sekė prancūzų Apšvietos mąstytojais ir škotų „sveiko proto“ mokykla.

Nuo 1801 m. Varšuvos mokslo bičiulių draugijos narys. 1806 m. įsikūrusios Vilniaus medicinos draugijos (*Towarzystwo Lekarskie Wileńskie*) pirmais ir daugkartinis pirmininkas, Nenaudėlių draugijos narys (slapyvardis *Sotwaros*), nuo 1819 m. – prezidentas. Vienas laikraščio *Vilniaus dienraštis (Dziennik Wileński)* steigėjų ir redaktorių.

Mirė Vilniuje.

Literatūra:

Birutė Railienė, *Andrius Sniadeckis*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.

Brigita Speičytė, „Vilniaus satyra kaip miestiškosios savivokos forma“, *Senoji literatūra*, t. 21: *Senosios raštijos profiliai*, Vilnius: LLTI, 2005, p. 203–228; URL: http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABA-0001:J.04~2005~ISSN_1822-3656.N_20.PG_203-229/DS.002.0.01.ARTIC.

Jokūbas Šimkevičius (Jakub Szymkiewicz, 1775–1818)

Gydytojas, visuomenės veikėjas, publicistas satyrikas.

Gimė Žemaitijoje, Raseiniuose ar Raseinių apskrityje. Baigė medicinos studijas Vilniaus universitete, pirmajame XIX a. dešimtmetyje pradėjo gydytojo praktiką Vilniuje. Dalyvavo kuriant Vilniaus medicinos draugiją (1805), užsiėmė moksline veikla. Vienas pediatrijos pradininkų bei pirmasis blai-vybės idėjos propaguotojas Lietuvoje ir Lenkijoje.

Visi trys didesni Šimkevičiaus moksliniai darbai – medicinos mokslo naujovės Lietuvoje ir Lenkijoje bei Rusijos imperijoje. 1806 m. Vilniuje išleido veikalą *Teorinės ir praktinės chirurgijos mokslas (Nauka chirurgii teoretycznej i praktycznej)*, kuris 1809 m. atvėrė jam duris į Varšuvos mokslo draugiją. Tais pat metais buvo išvykęs į Paryžių, kur greičiausiai tobulino medicinos žinias, įstojo į masonų ložę ir Paryžiaus praktinės medicinos draugiją. 1810 m. Vilniuje pasirodė dar viena novatoriška Šimkevičiaus knyga – *Vaikų ligų mokslas (Nauka o chorobach dzieci)*.

Buvo aktyvus visuomenės veikėjas – priklausė Vilniaus labdarybės draugijai, bendradarbiavo Vilniaus spaudoje Tapo Vilniaus universiteto garbės nariu. Kartu su Kazimieru Kontrimu organizavo Nenaudėlių draugiją, 1817 m. išrinktas pirmuoju jos prezidentu (slapyvardis Perkūnas). Materialiai rėmė draugijos satyrinio laikraščio *Gatvės žinios* leidimą, skelbė jame feljetonus, sukūrė garsų šio leidinio personažą, savotišką Nenaudėlių draugijos emblemą – „bajorą ant ližės“.

Priklausė Vilniaus masonų ložei „Uolusis lie-tuvis“, kartu su Kontrimu 1818 m. sukūrė jos reformavimo projektą, pagal kurį masonerija turėtų

atsisakyti „pasenusios organizacijos“ ir tapti pusiau atvira visuomenine-moksline draugija. Šios reformos neparėmė masonų vyresnybė, tad jos iniciatoriai įkūrė „Reformuoto uoliojo lietuvių ložę“, kurios veikla dėl greitos Šimkevičiaus mirties nebuvo išplėtota.

1818 m. Vilniuje išėjo paskutinis Šimkevičiaus darbas – *Apie girtuoklystę (Dzieło o pijaństwie)*. Tai pirmasis mokslinis veikalas šia tema Lietuvoje ir Lenkijoje, jame nagrinėjami medicininiai, ekonominiai ir moraliniai alkoholizmo aspektai. Buvo vienas pirmųjų Lietuvos dvarininkų, kuris paleido iš baudžios savo Taukelių dvaro (dab. Utenos raj.) valstiečius. Testamentu paaukėjo nemažą pinigų sumą paremti profesionaliems Vilniaus muzikams, amatų mokyklai Vilniuje steigti, remti neturtingų bajorų, amatininkų ir valstiečių vaikų mokslui gimnazijose ir Universitete (Universitetas nusprendė, kad šiuo fondu turi pirmenybę naudotis Šimkevičiaus giminės nariai ir išlaisvinti Taukelių dvaro valstiečiai).

Mirė nuo džiovos 1818 lapkričio mėn. Tauke-liuose, ten ir palaidotas.

Literatūra:

Libertas Klimka, „Jokūbas Šimkevičius (1775–1818) – gydytojas, visuomenininkas, filantropas“, *Medicinos teorija ir praktika*, 2011, t. 17 (nr. 4), p. 557–563;

URL: http://www.mtp.lt/files/medicina_t_p_4_str221.pdf
Grzegorz Nieć, *Jakub Szymkiewicz, „Szlachcic na Łopacie“ – satyryczny reporter „Wiadomości Brukowych“*, Kraków: Collegium Columbinum, 2006.

Brigita Speičytė, „Vilniaus satyra kaip miestieškosios savivokos forma“, *Senoji literatūra*, t. 21: *Senosios raštijos profiliai*, Vilnius: LLTI, 2005, p. 203–228; URL: http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2005~ISSN_1822-3656.N_20.PG_203-229/DS.002.0.01.ARTIC

Ignotas Šidlovskis

(Ignacy Szydłowski, 1793–1846)

Poetas, vertėjas, literatūros kritikas, redaktorius, leidėjas.

Gimė Minsko apskrityje, unitų dvasininko sūnus. Mokėsi Minsko gimnazijoje, studijavo Vilniaus universitete, gavo magistro laipsnį. Dirbo retorikos ir poetikos mokytoju Svisločės (1816–1821) ir Vilniaus (1822–1826) gimnazijose. Buvo aktyvus Nenaudėlių draugijos narys (slapyvardis *Gulbi*), rašė satyrinius eiliuotus tekstus, garsėjo satyriniu sąmojumi. Poetinę kūrybą ir vertimus (Horacijaus, J. de La Fontaine'o, J. Delille'o, G. G. Byrono) skelbė Vilniaus spaudoje, buvo autoritetingas Vilniaus

Sofija Tyzenhauzaitė grafiene

de Šuazel-Guffjė

(Sophie de Tisenhauz de Choiseul-Gouffier, 1790–1878)

Gimė Gudijoje, Lydos apskrityje, Želudoko dvare. Lietuvos Apšvietos visuomenės veikėja, politiko Antano Tyzenhauzo, LDK rūmų išdininko, Gardino seniūno, valstybinių ekonomijų valdytojo, vaikaitė; Lietuvos poetės, prozininkės, memuaristės Gabrielės Giunterytės Puzinienės teta. Sofijos vaikystėje išsiskyrus tėvams, augo Kairėnų (prie Vilniaus) ir Taujėnų (netoli Ukmergės) dvaruose su motinos Marijos Pšezdeckytės Tyzenhauzienės puseserės Konstancijos Šadurskytės Morikoni šeima, gavo gerą namų išsilavinimą (be kita ko, piešimo mokė būsimo Vilniaus universiteto profesorius dailininkas Jonas Rustemas). Dar vaikystėje pradėjo rašyti (anot pačios atsiminimų, „vos išmokusi

literatas. 1818–1822 – *Vilniaus savaitraščio* (*Tygodnik Wileński*) redaktorius, *Vilniaus dienraščio* (*Dziennik Wileński*) bendradarbis. Pagal Vilniaus universiteto profesoriaus Euzebijaus Slovackio literatūros teorijos darbus parengė populiarių vadovėlių *Retorikos ir poetikos taisyklės pagal Euzebijaus Slovackio raštus* (*Prawidła wymowy i poezji wyjęte z Dzieł Euzebiusza Słowackiego*, 1826). 1826–1828 ėjo valstybinio cenzoriaus pareigas, buvo paskutiniojo Vilniaus universiteto rektoriaus (1824–1832) Vaclovo Pelikano, lojalaus Rusijos valdžiai, patikėtinis.

1835–1843 Vilniuje redagavo žurnalą *Moksliniai tyrimai ir vaizdai* (*Wizerunki i Roztrząsania Naukowe*).

Mirė Vilniuje.

rašyti, ėmiau pramogauti kurdamą“), pirmieji kūrinėliai buvę apsakymai, pjesės istorinėmis temomis (apie Vandą, legendinę lenkų karalaitę, Žaną Arkietę). Rašė prancūzų kalba.

Dvidešimtmetė gražuolė, nuovoki ir talentinga mergina, atkreipė Lietuvoje 1812 m. karo išvakarėse Vilniuje buvujusio Rusijos imperatoriaus Aleksandro I dėmesį. Sofijai caras suteikė rūmų damos – freilinos titulą. Ši pažintis tęsėsi iki Aleksandro mirties 1825 m. 1812 m. Rusijos–Prancūzijos karo metu Vilniuje apsistojus Napoleonui, Tyzenhauzaitė turėjo progos susitikti ir su Prancūzijos imperatoriumi. Apie susitikimus su minėtais Europos valdovais bei politikais Tyzenhauzaitė parašė anuomet populiarius ir labiausiai rašytojos vardą išgarsinčius memuarus *Istoriniai atsiminimai apie imperatorių Aleksandrą, Rusijos carą* (*Memoirs Historiques sur L'empereur Alexandre La cour de Russie*, Paris, 1829). 1862 m. išleido paplidytą leidimą:

Reminiscencijos apie imperatorių Aleksandrą I ir imperatorių Napoleoną I (Rémiscences sur l'Empereur Alexandre I et sur l'Empereur Napoléon I).

1818 m. išteikėjo už grafo Oktavijaus de Šuazel-Gufjė (Antoine Louis Octave de Choiseul-Gouffier, 1773–1840), Platelių dvaro savininko (Didžiosios Prancūzijos revoliucijos metu pabėgusio nuo susidorojimo į Rusiją), susilaukė sūnaus Aleksandro. Gyveno vyro dvare Plateliuose, Žemaitijoje, Vilniuje, taip pat Prancūzijoje, Italijoje. Susipažino ir bendravo su prancūzų rašytojais Aleksandru Diuma (Alexandre Dumas, 1802–1870), Alfredu de Miusė (Alfred de Musset, 1810–1857).

Tyzenhauzaitė prancūzų k. parašė keletą istorinių romanų Lietuvos ir Lenkijos istorijos temomis: *Lenkai San Domingo saloje, arba jaunoji kreolė (Le Polonais à St.-Domingue ou La jeune Créole*, Varšuva, 1818), *Barbora Radvilaitė (Barbe Radziwil*, Paryžius, 1820), *Vladislovas Jogaila ir Jadvyga, arba Lietuvos prijungimas prie Lenkijos (Vladislas Jagellon et*

Leonas Unickis

(Leon Unicki, m. po 1821)

Poetas, dramaturgas, gydytojas.

Kilęs iš Mazovijos (rytų Lenkijos). Mokėsi Vilniuje, 1811 m. VU gavo medicinos daktaro laipsnį.

Teklė Vrublevska

(Tekla z Borzymowskich Wrublewska, XVIII a. pab. – po 1835)

Vertėja, dramaturgė, poetė.

Biografinių žinių nėra išlikę. Apie 1815 gyveno Dysnoje, Gudijoje. 1820 m. Vilniuje išleista drama

Hedwige, ou, La réunion de la Lithuanie a la Pologne, Paryžius, 1824), *Politikos nykštukas (Le nain politique*, Paryžius, 1827), *Halina Oginskaitė, arba švedai Lenkijoje (Halina Oginska, ou, Les Suédois en Pologne*, Paryžius, 1839, lietuvių k. – 2006). Jos atsiminimuose susitelkiama ties anuometinę Europos politiką lėmusiais vyrais, o grožinių kūrinių centre dažnai atsiduria moterys.

Mirė Nicoje, Prancūzijoje. Tyzenhauzaitės ir grafo Šuazel-Gufjė palikuonys valdė Platelius iki II Pasaulinio karo pabaigos.

Literatūra:

Ramunė Bleizgienė, „Rašanti moteris istoriniame maskarade“, *Metai*, 2007, nr. 6, p. 100–109.

Anelė Butkuvienė, „Sofija Tyzenhauzaitė“, Sofija Tyzenhauzaitė, *Reminiscencijos apie Aleksandrą I ir apie imperatorių Napoleoną I*, vertė Liucija Baranauskaitė ir Virginijus Baranauskas, Vilnius: Žemaičių kultūros draugijos informacinis kultūros centras, 2004, p. 161–174.

1816 m. dar vieną medicinos doktoratą apsigynė Karaliaučiaus universitete. Dirbo gydytoju Rusijos kariuomenėje. Priklausė masonams.

Pirmasis poezijos rinkinys išėjo 1805 m. Vilniuje *Mano mūzos pradai (Pierwiastki mej muzy)*, yra publikavęs pora dramų, atskirų poetinių kūrinių.

Narimantas, didysis Lietuvos kunigaikštis (Narymund, Wielki Książę Litewski), išvertė ir 1897 m. *Varpe* paskelbė Vincas Kudirka.

Tomas Zanas
(Tomasz Zan, 1796–1855)

Poetas.

Gimė netoli Molodečno, Minsko apskrityje. Mokėsi gimnazijoje Minske, vėliau Molodečne. 1815–1820 m. studijavo Vilniaus universitete, Fizikos ir matematikos mokslų skyriuje. Priklausė masonų, Nenaudėlių draugijoms. Vienas filomatų draugijos Vilniaus universitete steigėjų (1817). 1820 m. įkūrė studentišką Spindulingųjų, arba Naudingos pramogos bičiulių, draugiją, kurią uždraudus universiteto rektoriui performavo į slaptą Filaretų draugiją, buvo jos prezidentas. Baigęs universitetą magistro laipsniu dirbo mokytoju mergaičių pensionatuose Vilniuje, toliau klausėsi įvairių paskaitų universitete. Buvo vienas Filomatų draugijos poetų, satyrinių, humoristinių eilių, baladžių, populiarių trioletų autorius.

Pranciškus Zatorskis
(Franciszek Zatorski, 1800– 1849)

Mokytojas, poetas, vertėjas.

Kilęs iš žemaičių bajorų nuo Raseinių, 1823 m. baigė Kražių mokyklą, įstojo į Vilniaus universitetą. Studijuodamas Vilniuje kurį laiką gyveno kartu su Simonu Stanevičiumi, greičiausiai priklausė aktyvių žemaičių studentų rateliui. 1826 m. baigęs studijas, mokytojavo Vilniaus švietimo apygardos mokyklose, 1832 m. persikėlė į Lenkiją. Pirmosios publikacijos – trioletai (skelbti Vilniaus spaudoje, atskiru leidiniu išleisti 1830 m.), poema *Medžioklė (Polowanie, 1829)* – gana tipiški Apšvietos literatūros darbai. Studijų metais susidomėjo Lietuvos istorija,

Slaptų studentų draugijų teismo procese 1823–1824 m. prisiėmė visą kaltę sau, buvo nuteistas metus kalėti Orenburgo tvirtovėje prie Uralo ir ištremtas neribotam laikui. Tremtyje užsiėmė namų mokytojo darbu, literatūrine kūryba, mineraloginiais tyrimais. 1837 m. gavo leidimą apsigyventi Sankt Peterburge, dirbo bibliotekininku Kalnų institute. 1841 m. grįžo į Lietuvą, buvo sutiktas kaip tautos herojus. Apsistojo Gudijoje, įsigijo Kohačino dvarą netoli Oršos, sukūrė šeimą. Dirbo mokytoju Ašmenos apskrityje. Atliko geologinių tyrimų Vilniaus apylinkėse.

Literatūra:

Reda Griškaitė, „Keletas štrichų filomatų kartos portretui“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1994, nr. 3, p. 39–51.
Vytautas Skuodis, *Vilniaus universiteto filomatai ir filaretai, jų likimai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.

vėliau ėmėsi rašyti poeziją lietuviškomis temomis. Į lenkų kalbą išvertė ir išleido apie 70 lietuvių liaudies dainų iš Liudviko Rėzos rinkinio (*Dainos, 1825*), jas publikavo Varšuvoje 1844 m. kartu su savo poema *Vytautas prie Vorkšlos (Witold nad Workślą)*. Dar po metų paskelbė poemą *Šventoji ugnis prie Nemuno, arba Žemaitijos krikštas (Znicz nad Niewiaźą, czyli Nawrócenie Żmudzi, 1845)*, sekdamas vis labiau to meto romantinėje literatūroje populiarėjančia lietuvių ikikrikščioniškos kultūros tematika.

Mirė Varšuvoje.

Literatūra:

Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, Čikaga: JAV LB Kultūros forndas, 1965, t. 3, p. 75–77.

ISBN 978-609-459-302-4

LIETUVOS
LITERATŪROS
ANTOLOGIJA

.....
1795–1831
.....

KLASICIZMAS
PREROMANTIZMAS

Sudarė ir parengė Brigita Speičytė
P. K. Bogušo *Traktatą* parengė Reda Griškaitė
Vertė: Vladas Braziūnas, Irena Daugirdaitė, Birutė Jonuškaitė,
Regina Koženiauskienė, Vilius Litvinavičius, Kornelijus Platelis,
Brigita Speičytė, Eugenijus Žmuida

Maketavo Vida Vaidakavičienė
20,4 aut. l. Išleido Vilniaus universitetas,
Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 3, LT-01122 Vilnius